МИЛАН РАДЕКА

ГОРЊА КРАЈИНА

●

КАРЛОВАЧКО ВЛАДИЧАНСТВО

ЗАГРЕБ 1975.

Горња крајина
или
Карловачко владичанство

Лика, Крбава, Гацка, Капелско, Кордун и Банија

Приредио:
Милан Радека

Издао:
Савез удружења православних свештеника СР Хрватске
ЗАГРЕБ
1975.

Одговорни уредник:
Ратко Јелић

Моја руко, зелена јабуко,
гдје си расла,
гдје си утргнута

Рука мч. Теодора Сладића (Комоговииа)

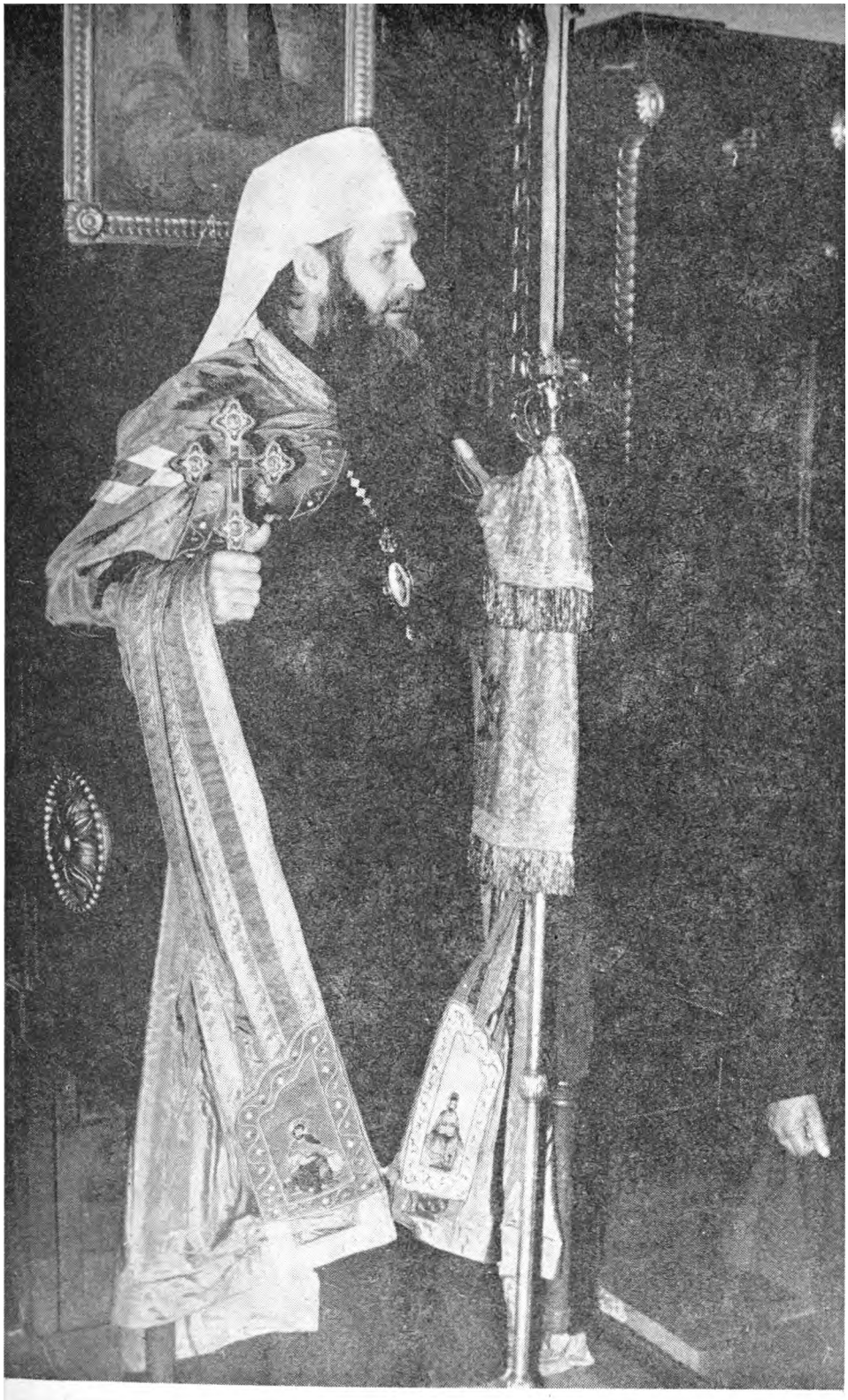

Њ. Св. ПАТР. СРПСКИ Г. ГЕРМАН у Карловцу 1966,

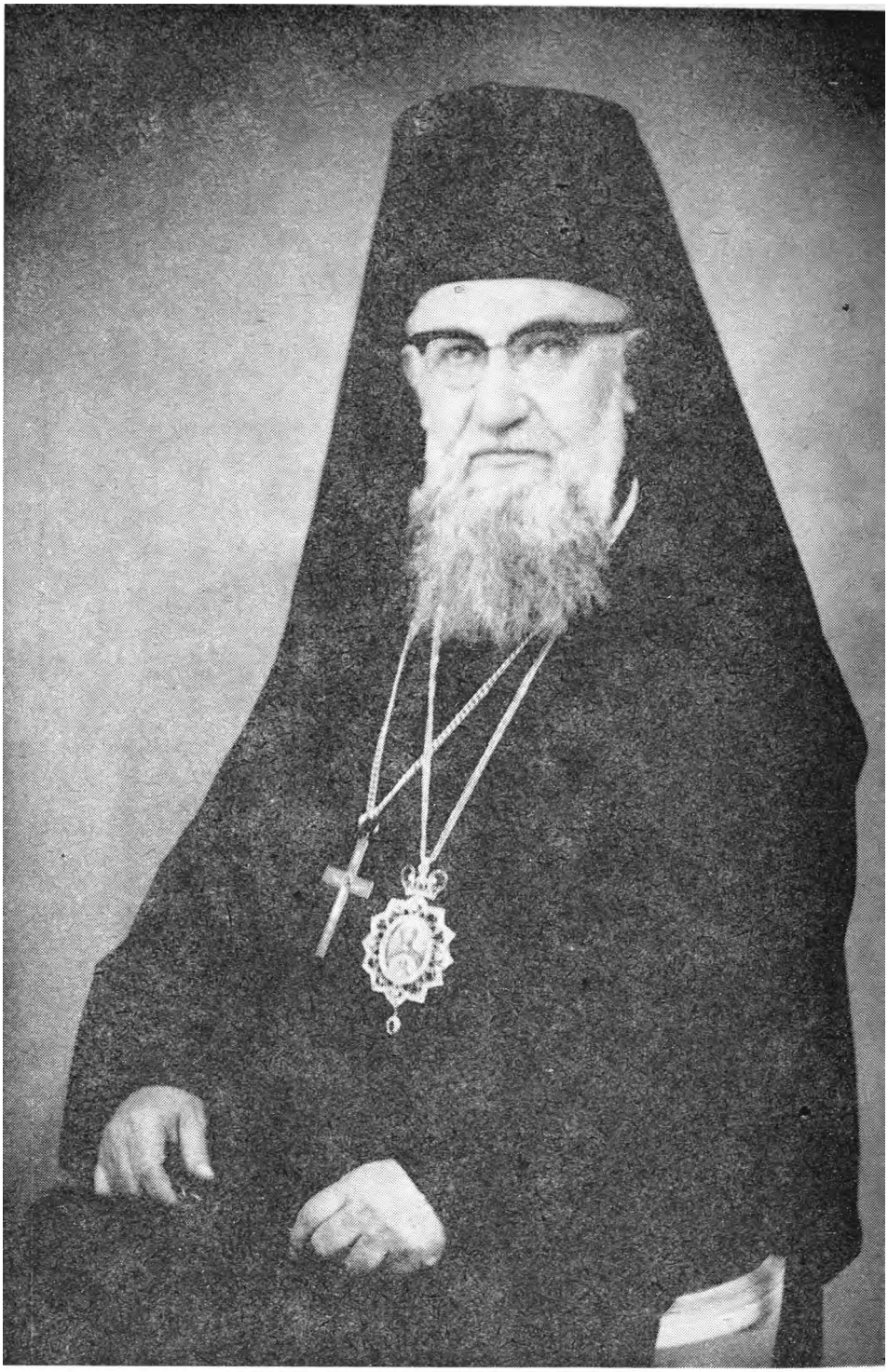

Ь. Преосв. Еп. Г.К. Г. Симеон

Горња крајина

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Наша времена траже да се ова књига образложи.

Зашто се она појављује?

Књижица о Србима и православљу у Горњој крајини из 1963. године распродана је и тражи се још увијек.

Наш човјек жели да зна за своју прошлост, посебно, одакле је његово племе. Књижица из 1963. године мало је задовољила тим жељама.

За исте потребе била је издана слична књига о Славонији и Сјеверној Хрватској (1969. године Др. Душан Кашић); исто распродана. А 1971. године појавио се Алманах о Србима и православљу у Далмацији.

Тако је био заокружен предмет обраде, — о Србима и православљу у Хрватској — и дато народу, у првом реду вјерницима Српске православне цркве у СР Хрватској, најпотребније.

Стална потражња књижице из 1963. г. изазива потребу да се припреми друго издање, што се овим жели пружити.

Има за то, међутим, и других разлога, важнијих него овај први.

Најчувеније дјело из прошлости православних Срба у Горњој крајини, под насловом Карловачко владичанство (Горњокарловачка епархија), написао је у три књиге Манојло Грбић пред 80 година. У вези са Грбићевим дјелом треба дати неке напомене.

Као прво, Грбић није своје дјело завршио; довео га је само до 1824. г. — У оном што је дао одвише је отишао у ширину обрађујући прилике читаве Карловачке митрополије (Српске цркве у земљама Угарске и Хрватске), далеко више него што је било потребно за разумијевање историје Карловачког владичанства или Горње Крајине.

Друго, Грбић обећава на више мјеста да ће о српским школама по Горњој крајини говорити посебно, а није стигао да то обради. — Тај посао, послије Грбића, био је преузео дипломирани филозоф из Метка Димитрије Николајевић Оклобџија, и већ био скупио грађу, али га омете у послу изненада и прерано сушица.

Затим, Грбић је писао за вријеме бана Куена, а сам је младост провео још за вријеме Крајине. Отуд он о аустријским владарима, Хабсбурзима, не пише негативно, нарочито не о Марији Терезији; за све што су Срби имали да изгубе и издрже крива му је царска околина! О мађарској уставности пише с дивљењем, а и о крајишкој управи. Међутим о хрватским феудалцима, а и шире о Хрватима има код Грбића и негативности и шовинизма, како је у она времена раздора било уобичајено.

Тако је Грбићево дјело, уколико је као велика ријеткост уопће доступно, данас неупотребљиво за шире читалачке кругове. Остаје ипак као још непремашено за потребе научних радника.

Једнако је и с изводом Грбићева дјела „Сеоба Срба" у обради Стеве Марковића, директора учитељске школе у Сарајеву.

Коначно, Грбић Србе Горње крајине узима као јединствену типизирану цјелину, — што уосталом чине и други историчари, као Смичиклас, Клаић и Шишић, — и тој цјелини супроставља као другу цјелину хрватске феудалце и хрватски народ, дакле, разнородне елементе. Тако се онда добива слика о неком сукобу између Срба и Хрвата, и то пред лицем аустријских крајишких старјешина, туђинаца.

Предговор

Књижица о Србима и православљу појавила се 1963. г. о 250-годишњици смрти (1713) првог епископа Карловачког владичанства Атанасија Љубојевића, а уједно и о 1100-год. почетка рада славенских апостола свете браће Ћирила и Методија (863). — Као што је дјело св. Саве, — оснивање српске самосталне цркве, — било у продужењу дјеловања свете браће, тако је и дјело Атанасија Љубојевића, — везивање судбине православних Срба Горње крајине с осталим Србима у Аустрији, — било продужење дјеловања св. Саве.

Времену Атанасија Љубојевића претходила су досељавања Срба у Хрватску уопће, а у Горњу крајину посебно. А сеобе Срба биле су у вези с турским притиском на наше земље.

Због тога се мора говорити и о Турцима и о сеобама да би се разумјело постојање Срба у Хрватској.

Послије првог издања 1963. неколико је догађаја из живота Српске православне цркве (СПЦ) истакнуто и прослављено.

Г. 1969. прослављена је 750 год. постојања српске цркве; настала 1219. г. дјелом св. Саве (Растка Немањића) као архиепископија са сједиштем у манастиру Жичи.

Г. 1970. посебно је истакнута 50 год. уједињења СПЦ 1920., обнова патријаршије (прва је постојала од цара Душана 1346 — 1459..., а друга 1557 — 1766).

Све нас то потсјећа на посебну црту бића српског народа: Срби су остали прво без државе, док је Хрватска опстала уза сва страдања од Турака. — Срби су остали потпуно и без својих феудалаца, а затим и без своје цркве. Дакле, остао је сам народ са свештенством. — Велики дијелови тог народа остају затим и без дома и земље и постају сточари, номади и луталице, присиљени да напусте праколијевку свог народа и да траже и налазе нову домовину. А при свему томе тај се сточар није одродио; он носи у себи свијест о својој прошлости (народно име, прадједовску вјеру). — Тако је огољели народ био и јест исконски носилац живе снаге у свим приликама и неприликама, било гдје се нашао и било како се поставило питање његова постојања.

Упоредо с догађајима из живота СПЦ било је посебних годишњица у животу православних Срба Горње крајине, то значи Горњокарловачке епархије или Карловачког владичанства.

Г. 1966. навршило се 250 година од рођења владике Данила Јакшића, а 1971. било је 200 година од смрти овог светог владике.

Исте, 1971. г. навршило се 20 година плодног дјеловања садашњег владике — епископа нашег владичанства Симеона Злоковића, — а 1972. г. проће већ 10 година од наглог нестанка нашега заслужног оснивача, секретара и предсједника нашег свештеничког удружења, проте-ставрофора Илије Бука.

Овај је низ истакнутих датума био повод да се појаве посебна издања, чланци и мањи радови, о чем пружа податке Литература на крају књиге. — А све је ово био још један потицај за објављивање ове књиге. Што ће у овој књизи бити говора и о давнијој прошлости, историји Срба уопће

и Срба Горње крајине посебно, то је неизбјежно кад је та прошлост уско и нераздвојно повезана с православљем ових Срба. Јер питање откуд православље у Хрватској најуже је повезано с питањем откуд Срби у Хрватској: ту није било калемљења једнога на друго. То је прадавна органска сраштеност још из времена Немањића.

Данашњи Срби у Хрватској нису у том нити посебно заслужни, нити што криви; то је тако историјски увјетовано и зато природно.

Књига је према томе, зарањивање у прошлост, али не ради те прошлости из које као да нема много шта да пожалимо и пожелимо да се врати. Важно је какве нам је поуке та прошлост оставила и какве задатке намрла.

Није предмет овог рада да се улази у податке о дјеловању Срба у животу Хрватске (војном, политичком, културном, привредном и друштвеном). Циљ је ове књиге да буде допринос о култури Срба у Хрватској, посебно у Горњој крајини.

Манојло Грбић, наш досад — може се рећи — једини историчар Срба Горње крајине, завршава пред 80 година посвету тог дјела тада већ покојном владици Теофану Живковићу, који га је и потакао на писање, овим ријечима: „А мени је, ето, од Бога суђено да све мртвима подижем споменике . . . !"

Мада изгледа да је ово одувијек задатак списа о прошлости, намјена је ове књиге ипак у првом реду живима, онима који граде будућност.

У В О Д

Цјелина области или подручја обрађеног у овој књизи носила је до недавна назив Горња крајина.

У Горњу крајину улазе углавном подручја између горњег и доњег тока Уне с југоистока, једног дијела ријеке Саве, с истока, доњег тока Купе на сјеверу, коначно на запад и југ до мора односно Велебита.

Тако Горња крајина има повољне и углавном јасне природне границе: море и Велебита с дубоком долином Зрмање, Пљешевицу и дубоку долину Уне, горњу Корану и средњи ток Глине, Купу, Саву и доњи ток Уне. Мали је дио отворен; то је „сува међа" на Кордуну.

У Горњој су крајини наше познате области: Банија, Кордун, Капелско, Гацка, Крбава и Лика.

Банија је подручје између доњег тока Уне, затим Саве од Јасеновца до Сиска, те Купе; у копну иде Банија до средњег тока Глине и Петрове горе.

Кордун сиже од Петрове горе па до близу Мале Капеле или низ Корану до горњег тока Глине или Мрежнице.

У Лику се рачунају крајеви с ону страну Капеле до Велебита. Тако у Лику улазе и Гацка долина и Крбава, Лички кордун, и, коначно права Лика, а административно и велебитско Подгорје.

Посебан је дио Горње крајине област с обе стране Капеле од Саборског, Јасенице и Плашког с једне стране, и даље преко Огулина до Гомирја и Моравица, — а с друге стране до Јасенка, Дрежнице и Дабра. Капелско је на тај начин прелазно подручје између Горског Котара и Лике на југ, а Кордуна на исток.

У старини била је на подручју Кордуна Хрватска крајина, а преко Капеле Приморска крајина.

Касније ту настаје једна војна област Карловачки генералат, који у XVIII. в. има четири регименте: Лику, Оточачку, Огулинску и Слуњску. Још је на подручју Горње крајине изван Карловачког генералата постојала Банска крајина са двије регименте (Глинска и Петрињска); отуд назив Банија.

Православни Срби ових крајева окупљени су црквено у Горњо-карловачку епархију или Карловачко владичанство са сједиштем понајвише у Плашком, а иначе у Карловцу. Ова је епархија припадала за вријеме Аустро-Угарске Карловачкој митрополији, црквеној организацији за православне Србе на подручју земаља круне св. Стјепана, Угарске и Хрватске, са сједиштем у Сремским Карловцима, или Доњим Карловцима за разлику од Горњег Карловца.

Тако изгледа подручје којим се бави овај рад.

О посебној важности Горње крајине може се судити и по њеној судбини у прошлом рату или у НОБ, али за овај рад је најважнија чињеница да су овдје Турци били заустављени у свом продору у Хрватску, у свом 200-годишњем надирању на правцу Марица — Косово — Босна — Хрватска. Ово је заустављање турског продора значило и осигурање дубине европског простора, у првом реду Аустрије.

У обради подручја Горње крајине сасвим се природно главна пажња у овом раду посвећује православним Србима. Ту је њихов долазак и смјештање, њихова судбина кроз стољећа.

ПРИСТУП

Да би се разумјело постојање Срба и православља у Хрватској, мора се прво приказати продирање Турака у наше земље.

Силовита турска снага, поред расне продорности, имала је унутрашњу снагу у религији, исламу.

Ислам припада религијама монотеистичким, једнобоштву. Три су велика монотеизма, сва три настала на пустињским просторима Арабијског полуострва. Ова су три једнобоштва везана уз Мојсија, Исуса и Мухамеда, дакле уз оснивача јеврејства, хришћанства и ислама.

У ове три је религије оно темељно, почетно, — један Бог — исто (види код Лесинга, „Натан мудри", или бајка о три прстена).

Јеврејству је бог господар („Ја сам Господ Бог твој..."), човјек је слуга а однос је уговор (савез, завјет). Тај је уговор колективан и ексклузиван, заједнички и искључив, јер у уговорном односу није човјек појединац, сам по себи, него читав народ као цјелина, Израиљ, народ изабран од бога да га слави и њему служи, а он ће га чувати.

У хришћанству бог је Отац, а однос је с једне стране индивидуалан, јер је сваки човјек син божји, а с друге стране универзалан, јер су сви људи једнако дјеца божја, без обзира на расу и народност, а међу се су ближњи. Узајамна веза према Богу и људима је љубав, родитељска и братска.

У исламу је бог сила (Алах). Човјек пред богом је као ништа, а однос је преданост богу и судбини. Највећа дужност је ширење вјере, а највећа срећа дати живот за вјеру, што ти сигурно доноси рајску награду. Отуд вјерски занос.

Ове су се три религије јавиле кроз отприлике 2000 година, колики је распон између Мојсија и Мухамеда.

Ислам је настао међу Арапљанима. Они га шире релативно брзо. Од 622. г. до 732. продрли су од Мека у Арабији сјеверном Африком у Шпанију и до срца Француске. На другом правцу продиру (Сарацени) из сјеверне Африке на Сицилију и у Јужну Италију.

За Балкан и наше земље посебно је важно што су ислам прихватили Турци Османлије (по Осману, сину првог вође Ертогрула, који се јавља у Малој Азији 1281. г. око почетка владавине Милутина Немањића). Већ десетак година касније почиње њихова најезда на Балкан. Турци прво долазе као пролазне најамничке чете, али се убрзо стално насељавају. Сам краљ Милутин населио је једну такву чету 1309. г. у Македонији.

Османа наслиједи Оркан, а овога Сулејман. Он 1353. г. стално прелази на Балкан. Турци ће овдје продријети у подручја сјеверно од Црног мора, затим дубоко у Пољску (в. Гундулићев епос „Осман"). До XVI. в. продиру они и преко читавог Балкана у средње Подунавље, Панонију, гдје допиру и до Беча. Тада паде Угарска, док с њом удружена Хрватска остаје на попришту борбе. Овим почиње за Хрватску одлучно и прекретно доба.

Хрватска ће уз највеће жртве и губитке око 200 година издржавати сталне покушаје Турака да прегазе хрватску државу, као што су већ раније прегазили бугарску и српску, и Угарску и читав Балкан с Византом.

У тој борби уз Хрвате још су два чиниоца важна. То су с једне стране аустријске земље (највише Крањска, Корушка и Штајерска), у чијем је интересу било да Турци не прегазе Хрватску, односно да бојно поприште не буду они, већ хрватска земља. — С друге стране, турски притисак покреће народне масе с Балкана, највише српске, на напуштање огњишта, на лутања и на тражења нових смјештаја, која они налазе на опустјелим хрватским подручјима, па тиме постају учесници у одбрани остатака Хрватске.

Ова три фактора: Хрвати, аустријске земље и досељени Срби, — остварили су да Хрватска не буде никад потпуно прегажена од Турака.

Како су текла српска смјештања на пустим хрватским подручјима и каква је била даљна судбина тих Срба, предака данашњих Срба у Хрватској, то и јест предмет овог рада.

Но, претходно још нешто о српској катастрофи. Још прије продирања Турака, Балкан је издржавао разне упаде, доласке и проласке, застајања и остајања: Илири, Трачани, Грци, Римљани, па Келти, Готи Хуни, Авари, Монголи, Славени и Бугари...

Славени од VI. в. надаље покушавају оснивати своје заједнице, од IX. до XI. в. постоје њихове разне државе и државице. Тај талас опада на прелазу у XII в. Хрвати послије народне династије улазе у државну заједницу с Угарском, а подручја Балкана поново падају под Византију.

У XII в. јавља се од 1169. г. код Срба на 200 г. држава Немањића (жупан Немања, краљеви: Стеван Првовјенчани и три брата Радослав, Владислав и Урош, па два брата Драгутин и Милутин, те посљедњи краљ Стеван Дечански, коначно два цара Душан и Урош). Свега у седам колена 10 владара. Ту је Милутин средња личност са 40 година владавине као праунук Немањин, а прадјед Урошев.

О распаду српског феудализма послије цара Душана свједочи византијски љетописац Кантакузен: — На хиљаду страна растурени почеше се међусобно гложити... Већ око битке на Марици властољубивост, подвојеност и безобзирност почеле су разламати снагу српску. У војсци слаб ред, више господара, свак ради по свом... Турски изасланици примјећују недостатак реда, војници пијани, све као без главе... — У исто вријеме била је уредба турске војске изврсна: ред, трезвеност, јединство команде. Слично као на Марици било је код Срба и пред битку на Косову.

Овако ће слично бити касније и код других феудалаца, и код Хрвата прије битака (Крбавско поље, Сисак), и код угарске војске (Мохач), о чему има доста свједочанстава у повјести.

Стојан Новаковић каже о том стању:

Образовани хришћани данашњих времена могу само са стидом читати што су све радили врховни људи у свим балканским земљама онда кад се још могло с успјехом одбијати турске најезде. Тада још није било опћег обичаја да се врховно средиште, држава, брани. Морална хришћанска болест ће ускоро прећи на те феудалце. Они се лако турче, док нема примјера да се Турци покрштавају. Тако је сукоб између Турака и балканских хришћана био већ унапријед ријешен с тиме што стоје једно

према другом с турске стране гвоздено и гранитно јединство, а с хришћанске трула и поломљена раздробљеност. Мјесто грађанских врлина — властољубље, неразумијевање заједничких интереса, неспособност за жртве.

Послије Вукашина (Марица 1371.) и Лазара (Косово, Видовдан 1389 г.) Лазарев син деспот Стеван Лазаревић Високи, шурјак цара Бајазита остаје на власти као турски вазал 38 година (1389 — 1427). У најтежим приликама он успијева и у културном препороду.

О дјелу Деспота Стевана каже његов животописац Константин Филозоф: „Ко ће исказати неизрециву радост што је опустошена земља прихватила свог вођу! Он прими отачаство и све што бјеше неваљало поправи се и препаде се. Онима који хоће неправду и који бјеже на зло дугих прста, отсјекоше се руке. Правда процвјета и стаде род носити. Не бјеше више да је дрзак јачи од скромнога, нити богат од сиромаха, нити силници преотимаху земљу својим ближњима, нити се могаше одржати оговарање и клевета, нити се на старјешине просипаше лаж, нити се омаловажаваху људи високог чина, нити се могаше чинити ма шта на то налик...

А све је ово, — каже старина, — Деспот Стеван постигао по савјетима свога зета Бајазита: „Поломи великаше! Држи уза се нове људе, сиромахе и племиће да дијеле правду с тобом. Обарај клеветнике!"

Тако је српска земља у оно доба све што је губила на квантитету, државној сили, добивала на квалитету, врсноћи.

Међутим и поред ових препородних успјеха српски се државни живот под сталним турским притиском посетепено гаси. Послије смрти деспота Ђурђа Бранковића, падом Смедерева 1459. г., Србије као државе више нема. Она је турски пашалук. — Остаје само народ без државе, ускоро и без феудалаца; без своје патријаршије, а затим у највећој мјери и без својих огњишта. Остаје само жива народна снага, као носилац свијести којом ће се народ одржавати кроз вјекове своје тешке судбине.

Страшна катастрофа српског народа учинила је крај свему што се остварило на државном пољу. Под болом и јауком, у крви и диму свршио се мегдан о царство и господарство... — Али је то исто било и кушање снаге народа. Може бити, — каже Новаковић, — да су се због те кушње Срби, који су посљедњи од балканских народа пали, први дигли.

Србе је пораз погодио у напону полета, а не у опадању, као Византа. Можда је зато материјални пораз донио морални полет.

Ст. Новаковић каже, да су Турци тако чврсто уплетени у ткиво српске историје да их нико не може мимоићи кад жели да исприча судбину српског народа кроз пет стољећа.

Како су Турци послије битке на Марици овладали сливом Егејског мора, тако се послије Косова пребацују у слив Црног мора, у средње Подунавље.

О паду Србије била је већ зрела за пад и Босна, изнутра растројена неслогом великаша који у међусобним споровима зивкају у помоћ Турке. Тако су се Турци угнијездили најприје на Дрини, па у долини горње Босне, на Врбасу и Уни. Босна „шаптом паде", а великаши примише ислам да би сачували земље.

Послије пада Босне насрнуше Турци на Хрватску, већ до тада често пустошену.

Хрватска, међутим, истина уз преголеме жртве у живој снази народа и уз губитке пространих подручја, — никад није потпуно потпала под Турке, стално је очувала слободна подручја (највише кајкавска и чакавска). Али су јој тиме све до најновијих времена остали феудалци, свјетовни и духовни, или сталежи и редови, који ударају посебан биљег хрватској повијести и државном животу.

Како се и зашто Хрватска сачувала, још ће се видјети.

У вези са свим наведеним, може се јавити питање: Како то да Хрватска са једнако растројеним феудализмом није пропала једнако као Србија?

Дио одговора могао би бити у том, што је турска сила кроз 200 година од Косова до XVI. в. већ била и клонула, и истрошена и изроћена.

Дио одговора је и у том што је Хрватска имала организиране помоћи из залеђа, од аустријских земаља и њемачког царства.

А имала је помоћ и с лица, од досељених Срба.

А сад је на реду да се бар најкраће види како су текла страдања Хрватске и како су текли њезини отпори.

ТУРСКИ УПАДИ У XV. В.

Већ убрзо послије побједе код Никопоља на Дунаву у Бугарској 1396. г. продиру Турци све до Штајерске.

Хрватски љетописац Томашић казује да су Турци 1398. г. први пут ушли у Босну, цијелу опустошили и народ одвели.

Г. 1406. хрватски бан Таловац, увиђајући опасност, почиње договоре с племством о обрани земље.

Већ 1408. г. Турци харају до Метлике у Крањској.

Г. 1414. и 1415. харају Турци до Загреба и Цеља, а 1418. г. били су код Радгоне, али их на повратку разбије Никола Франкопан у заједници с рођацима Курјаковићима из Крбаве и Нелипићима од Книна. Ово је доста риједак примјер слоге и успјеха.

Г. 1429. и 1431. опет страда Метлика, Турци су ударили тако нагло, да мјесни жупан ништа није знао о њихову доласку.

Око Петрове горе пустоше Турци 1445. г. Тамошњи католички самостан у Злату (данас Славско поке) запуштен је 1448 г. а напуштен 1450. г. — Овуда има пустошења и 1464. г. кад су Турци продирали до Каменског на Купи; па поново 1484, 1491 и 1492. г.

Г. 1468. има Турака непрестано. У Крањској су 14 дана харали до Љубљане и одвели 15000 робља. Тада је похарана Лика и жупа Модруш.

Прво бјежање хрватске властеле с Кордуна било је 1470. г. кад господар Кладуше напушта свој град.

Код упада до Словеније 1472. г. води Турке њихов сужањ Михаел Швитер, свакако из аустријских земаља.

Г. 1483. Турци узнемирују иначе најзаклоњеније хрватске крајеве, околину Јаске и Петровине. — Много је упада било 1491. г. кад страда крај око Петрове горе и почиње расап Скрада.

Турци су јурили наоколо с главама побијених, натакнутима на копља, дјеци су главе разбијали о камење и дрвеће, а људе су водили у чопорима, везане као псе.

Провале Турака у Алпске крајеве забиљежио је савременик тих догађаја, жупник у Корушкој Јакоб Унрест: — Ходаше Турци преко народа, земаља, планина и вода, и љети и зими. Ништа их не може зауставити, ни крв коју људи не штедише, ни молитве у које се поуздаше, ни бјесови небески од којих страхова звер и човјек, све што се креће и дише.—

КРБАВСКА КАТАСТРОФА

Уз крваве године 1491-3. и уз ову битку везано је име турског војсковође и намјесника Босне Јакуба Хадумпаше; — значи ослобођени роб. Јакуб је био поријеклом из Босне. Као дијете одведен је у Турску и потурчен. Такви су дјечаци одгајени да се одроде и стиде свог поријекла, свог рода и дома. Звали су их султановим синовима. — Јакуб је доспио

у султанов харем. Султан Мехмед био је изопачен човјек. Уз харем дјевојака држао је за своје настраности и харем дјечака. Јакуб је постао султанов миљеник и тако дошао до положаја управника Босне.

Г. 1493. провалио је до Цеља и Птуја и на повратку опустошио жупу Модруш.

На глас о овој провали скупи војску хрватски бан Емерих Деренчин, раније бан јајачки (он је 1491. погубио турског јунака Березелез Алију). Војске су се среле на Крбавском пољу испод планине Пљешевице, Ђаволске планине или „вражјег вртла".

Јакуб понуди бану откуп, само да му дозволи слободан пролаз. На ово Иван Франкопан Крчки предложи да се Турцима затвори пролаз у планини, а не да им се даје битка на отвореном пољу, јер је наше војске мало. — Бан на то узвикне љутито: „Ха, ви сте Хрвати увијек били кукавице! — А Иван му рече: „Данас ћемо видјети ко је какав. А ти ћеш данас бити почетак расапа земље хрватске!".

Ова препирка потсјећа на вечеру кнежеву (Вука и Милоша) уочи битке на Косову, а и на битку на Мохачу, кад је млади краљ Људевит пошао у битку и не чекајући Хрвате, — да не би они преотели славу Мађарима! — А потсјећа и на свађу прије битке код Сиска. — Свуда спорови међу војсковођама око првенства и славе.

Турски љетописац наводи да је хрватски бан имао 10000 коњаника и исто толико пјешака, све у оклопима и панцирима, с пушкама и топовима. Вели још; — Исламски људи као кап, а невјерничка војска као море. Што може кап мору!—

Али Турке охрабрише природна и небеска знамења, неповољна за хришћане.

Банова је војска била раздијељена на три дијела, а борци су носили ужа и ланце да би имали чиме везати заробљенике. — И турске војске било је три дијела. Прије боја Турци су робље склонили у једну долину, а свим одраслим мушкарцима одрубили главе, да не би дигли узбуну на помоћ хрватској војсци.

У овој битци долази до изражаја начин ратовања оних времена; отварање битке једним дијелом војске, намамљивање противника, напад коњице ради разбијања непријатељског бојног реда, тешка страдања пјешадије без коњаничке заштите, натјеривање поражених у ријеку.

Битку је отворио Исмаил бег који разбија Славонци и доводе Ивана Франкопана у клијешта, гдје пострада и Иван и сви његови. Битку завршава сам Јакуб с Босанцима...

Све је ово, — каже турски љетописац, — потрајало једва један сат тако да је Јакуб стигао да несметано и на вријеме обави сва дневна обредна клањања.

Љетописац турски се распјевао:

Кад је вјетар смрти дунуо на кауре и кад с неба почеше падати даждеви судбине, свемогући терзија поче кројити кафтане, копља постадоше аршини, стријеле игле, а мачеви маказе...

А сам Јакуб у својој побједничкој химни каже овако: — По наредби вишње истине добих такву побједу какву задоби још само Мурат на Косову...

Наводно је хришћана погинуло 13000 са 70 свештеника. 'Погибе и банов син, — Турци нису стигли да толикима посијеку главе, него су резали носове као доказ да би од султана добили по дукат на главу. Султану је тада послано 8000 носова нанизаних на дретве.

Невјерника побише да се коњ није могао кретати од лешева; по камењарима, по брдима и долинама набројаше до 9500 погинулих. Заплијенише толико блага и пљачке да нико осим бога неће моћи да изброји.

Заробљених је било свега 1500, а од тога, како веле Турци, самих банова 500! Заробљени су и бан Деренчин и Никола Франкопан. Робље је било везано оним истим ланцима и ужадима, што су сами понијели да вежу Турке.

Бан Деренчин је дочекао као турски сужањ да му код сваког оброка стављају на трпезу главу његова рођеног сина.

Види се Јакубов перверзитет!

Ако су Турци ликовали, на другу страну се не пјева.

Поп Мартинац 1493. г. јадикује како Турци наљегоше на све хрватске и словинске земље до Крањске и до мора робећи и палећи побише старце, а младе и дјецу одводећи продаваху. И бист скрб велија...!

Љетописац Томашић каже о значају битке:

— Ово је био први расап краљевине Хрватске. Ту је племе хрватско изгинуло. — „Несретна краљевина Хрватска", — кажу тада. Хрватска готово да је на издисају. А тек је чека још тежа будућност!

XV вијек савршава јадно.

Крајеви с ону страну Уне су углавном опустошени.

Подручје између Уне и Сане је изгубљено. Загребачка бискупија од својих 46 црквених жупа с ону страну Уне има 1501. г. само још 16.

Правци турског продирања су тада већ јасни.

Један иде с доње Уне Посавином и Туропољем према Крањској и Штајерској. — Други долином Глине на Трепчу и Сјеничак. — Главни од Бихаћа и мимо Кремен на Скрад и Тоуљ, па на Босиљево, Северин, Рибник и Метлику. На личком подручју главни је правац кроз Крбаву мимо Гацку на Приморје.

Од свих праваца најважнији је кордунски, јер је Турцима најпогоднији за упаде у Крањску.

ПРВИ ПОЧЕЦИ КРАЈИНЕ

Послије пада Босне 1463. г. учињен је покушај да се турским провалама стави брана.

Угарско-хрватски бан Матија Корвин заузео је сјеверо-западне области Босне и организирао их као Јајачку бановину, да буде бедем хрватских области све до Крањске.

Град Јајце на необично повољном положају подигао је почетком XV в. хрцег Хрвоје (од њега је и босански грб, савијена рука с мачем). Јајце је на размеђу путова и планинских долина западне Босне. Јајачка бановина као прва Крајина Хрватске одржала се до 1528. г., дакле, неких 65 година.

Од десетак јајачких банова (међу њима 1488. г. и „Дојчин Петар") два су посљедња знаменити хрватски великаши Фран Бериславић и Петар Кеглевић.

Послије пада јајачке бановине положаји прелазе на Уну; Бихаћ, капетанија Хрватске крајине .

С друге стране, кад су учестале турске провале, краљ Матија одузео је Франкопанима град Сењ 1469. г. и ту основао посебну капетанију за борбу против Турака и Млечана.

Сењ са позадином, Гацком долином и Брињем, подручјем од мора до Капеле, почетак је Приморске крајине.

За градове и подручја према Турцима јавља се у угарским документима већ 1490. г. латински назив confinio (границе, крајине) у аустријским документима 1522 г. исто њемачки Grenzen — границе.

Тада се јавља латински назив за још хрватска слободна подручја „антемурале", предзиђе или бедем.

ВЕЗЕ С ТУРЦИМА

Прве везе с Турцима јављају се кад су их наши феудалци почели користити као плаћеничке чете. Тога је било још за краља Милутина на прелазу XIII у XIV в. А највише је било касније у Босни све до пропасти.

Зна се да се 1413. г. херцег Хрвоје уз помоћ Турака одупро Угрима и краљу Сигисмунду. Хрвоје тада упада, заједно с турским плаћеницима, у доњу Хрватску, што је по љетописцу Томашићу, — био први улазак Турака у Хрватску.

Друге су везе с Турцима биле у вазалним односима, као нпр. за вријеме српског деспота Стевана Лазаревића. Таквих ће веза још бити за дуго; у Угарској и послије битке на Мохачу (Запоља и области Ердеља).

Посебне су везе с Турцима у циљу олакшања стања. Тако долази и до ослањања на Турке и до везе с њима. Бива да исти феудалац води борбу против Турака, а уједно тражи начина за споразум. Или Турци пустоше феудалцу имања, а уједно му нуде споразум. Споразум би обично требао бити такав, да феудалац пропусти Турке кроз своје подручје несметано, а они да његово подручје поштеде.

Чудно је, али истина, да су великаши каткад давали изјаве као да не схваћају опасност турску. Франкопани кад им је краљ 1469. г. одузео Сењ ради обране земље, кажу да би радије град предали Турцима него да им га краљ отима. А тај је краљ био законити владар, тиме и врховни феудалац Хрватске.

И славни и родољубиви — како каже Лопашић —бан Иван Карловић с Турцима се и дописивао о условима за ступање у вазални однос и данак плаћао све ради мира на својим посједима.

Кад у уговору о примирју између Угарске и султана Селима 1519. г. није споменута Хрватска, банов изасланик изјављује да су Хрвати разјарени и огорчени, те прије те, ако им краљ, папа и хришћанске државе не помогну, да ће се нагодити с Турцима о плаћању данка, а њима нека је слободан пролаз кроз Хрватску.

Г. 1520. Турци су понудили Хрватима такву погодбу. Ивану Карловићу прије те да ће му долазити у Лику и Крбаву сваких 14 дана ако се не покори.

Млетачки посланик јавља 1521. г. да су се Хрвати споразумјели с Турцима. — А то говори посланик исте земље која је канила да помоћу Турака сузбије Угарску из Далмације!!

Да је неких преговора с Турцима било, свједочи изјава Бернардина Франкопана Озаљског на њемачком државном сабору у Нирнбергу 1522. Паша је њему, — вели, — слао поруку и пријетио, али он се поуздао у Бога и одбио. Турци су му уништили три града тако да тамо нема више живе душе.

Г. 1525. јавља Иван Карловић да сви хрватски великаши преговарају с Турцима. Касније 1530. г. Иван Карловић као бан јавља царском заповједнику Ивану Кацијанеру да су Турке заробљене око Бужима превезли преко Уне људи кнеза Зринског. — А 1537. г. исти Иван Кацијанер послије пораза у Славонији, био је у Костајници под сумњом да хвата везе с Турцима. Ту ће га зато Зрински дати убити.

На саборовању 1527. г. изјављују великаши да су одбили замамне турске понуде прије избора Фердинанда за краља. А противник Фердисабору у Сјеничаку 1530. оставши без помоћи, помишљају како би с Турцима своје изасланике, а и сам ишао на договор с њима. — Великаши на сабору у Сјеничку 1530. оставши без помочи, помишљају како би с Турцима ступили поново у везу. Због тога је бан Иван Карловић овај сабор растјерао.

И у народу је било помисли на предају. Г. 1558. послије пустошења Сјеничака и крајева око Петрове горе, — како каже љетописац, — сва земља и племенити људи кричс да се хоће предати Турцима. — Становници Гвозданског у Зринској гори 1559. г. заиста су и предали град.

КРВАВИ XVI ВИЈЕК

XVI. в. је посебно крвав за Хрватску.

Тад је изгубљена 1537. г. доња Славонија, а падом Клиса исте године и копнена Далмација. Још прије, 1528. г. Турци освајају Лику и Крбаву на 160 година. Продиријеше и у Банију скоро до обале Купе. Посебно продиру кроз подручје, касније названо Кордуном, од Уне и Бихаћа на ток Коране, Туда је био најтежи притисак турски с циљем да се Хрватска пресијече и отвори слободан пут у Крањску, па је било времена кад су из Новог Места на Доленском све што је било с ону страну Вахте (Стражник) на Горјанцима, дакле и Метлику, називали „Туршко" сматрали турским подручјем.

Два су пресудна догађаја из тих времена: битка на Мохачу и избор Фердинанда за краља.

Хрватска, послије гашења народне династије, још од 1102. г. Уговорним чланцима (латински: pacta conventa) има с Угарском заједничког краља. То је била заједница, персонална унија; краљ се овјенчава крупом првог угарског краља Светог Стјепана (Сент-Иштван), а то онда вриједи и за Хрватску. Тако и Хрватска улази у састав земаља круне Светог Стјепана. — Овдје није потребно да се улази у вјековни спор између Хрвата и Мађара око тога какве је природе био тај државноправни однос, да ли је Хрватска била припојени дио или посебно тијело. — Главно је, да та државна заједница траје од 1102. до 1918. гг. или пуних 816 година.—

У главном налету Турака, не дуго послије крбавске битке, десило се, да је угарско-хрватски краљ Људевит био слаб владар.

Уз то 1526. г. на Мохачу улетише Угри у битку с Турцима не чекајући Хрвате, — да им не би преотели славу побједе! У тој је битци угарска војска сатрвена и сам краљ погинуо. Турци од тада господаре у Панонији или средњем Подунављу 160 година, до великог рата 1683. — 1699. г. А већ 1529. стижу први пут и под Беч.

Уза све ово, пошто је Људевит умро без потомства, отворено је питање насљедства, новог владара.

Тада се јавља из Аустрије Фердинанд од лозе Хабсбург, која је још у XIII в. дошла до видне моћи.

Фердинанд је имао од 1522. г. с Људевитом породични уговор о узајамном насљеђу, јер је он био ожењен сестром Људевитовом, а овај био сестром његовом. Тако су били двоструко сроднени. Један другом су били и шурјаци (женин брат) и зетови (сестрин муж),а жене међу се и снахе и заове; док би код дјеце то било још заплетеније (тетак и ујак у једном лицу); али, то је код феудалаца ишло!

Зато сад Фердинанд по родбинској линији, по феудалном праву, а и по посебном породичном уговору сматра да има природно право на угарску круну, а тиме да је и хрватски краљ.

Десило се још коначно и то, да су Хрвати, једним дијелом, на сабору на Цетину 1527. г. изричито изабрали Фердинанда за краља.

Отад ће Хабсбурговци све до 1918, до пропасти Аустро-угарске владати не само Аустријом и Угарском, а тиме и Хрватском. — Тако је Хрватска била 391 годину под Хабсбурговцима.

Зато Мохач и Цетин значе пресудне догађаје за повијесну судбину Хрватске. — А овдје је посебно важно то споменути зато што је уско повезано са судбином Војне крајине, посебно с нашом Горњом крајином.—

Ту се природно уклапа и преглед свих владара Хабсбурга: — Фердинанд 1527-1564, — Максимилијан до 1576, Рудолф до 1608. — Матија до 1619, — Фердинанд до 1657. — Леополд до 1705, — Јосип до 1711, — Карло

до 1740. — С њим изумире мушка лоза. — Лозу наставља кћерка Марија Терезија (влада до 1780), која је с мужем Фрањом основала нову Хабсбуршко-Лотариншку лозу; — Јосип, Леополд, Фрањо (1792-1835), — Фердинанд (до 1848) Фрањо Јосип који влада од 1848 — 1916, или 68 година, и посљедњи — Карло до 1918. — Свега у близу 400 година 16 владара Хабсбурга.

Кад је Фердинанд постао и хрватски краљ, примио је тиме на себе владарску обавезу да се брине за обрану краљевине, а тиме и својих земаља Штајерске, Корушке, Крањске, Горице и Истре.

ТУРСКО РАТОВАЊЕ

Сад треба да се види како су Турци ратовали, продирали и освајали, на чему су били засновани успјеси?

Већ је код приказа пропасти Србије и Босне било показано у чему је била главна премоћ Турака: с једне стране у расулу феудализма, а с друге стране у јединству и дисциплини турске војске.

Феудалци се окупљају у војску на позив владара. То је јако спор начин мобилизације. Док стигне владарев позив, док се феудалац полако опреми и окупи своје војнике и пратњу, док крене и стигне на зборно мјесто, — дуго времена проће. — А ако је владар слаб, без моћи и угледа, — још је горе и теже. То се онда позна и у неслози и свађама на самом бојишту. Матија Месић каже у вези с таквом војском; — Мало налазимо мужева у нашем племству који би се били у боју прославили. Има их неколико, али има и најмоћнијих велможа којима не ћемо ни трага наићи гдје се радило о јуначком брањењу домовине.—

Слабост је феудализма, дакле, била прво у том што нити је било редовите војске ни дисциплине.

Турци су били редовита војска, стално спремна за покрет. А на турској страни је била и предност изненађења. Нападач бира вријеме и мјесто напада. — Тако, док се феудалци окупе, нападач већ прошао; траг му је пустош.

Феудално војно уређење до тада је било витешког типа. Борац је углавном тешки оклопник. Док се он опреми и снабдије, и док се окупи његова велика пратња, вријеме проће. Тешки оклопници су тешко покретљиви. За њих треба пазити какав је терен. Није чудо да у биткама (Косово, Мохач, Сисак) мочваре и воде играју улогу јављајући се као сметња. Вук Бранковић био је са својим тешким оклопницима на десном крилу, баш према ушћу Лаба у Ситницу; зато је и закаснио у битку! — А Краљевић Марко није стигао у бој на Косово зато што му се шарац заглибљивао „до трбуха"!

Тешки оклопник, кад остане без коњи, немоћан је; цар Лазар је неколико коња измијенио...

Укратко, у сукобу између тешког оклопника витеза и лаганије опремљеног борца турског, зна се чија је предност.

Тако је бојна страна, а да се и не говори о турској расној жестини и вјерском заносу, била на страни Турака. То се још појачало кад су Турци од отете и одроћене хришћанске дјеце, узимајући „данак у крви" почели оснивати нову војску (јени-чери) јаничари, који као „царски синови" живе већ тада по касарнама, у реду и дисциплини, и знају само за борбу.

Турци, као потпуно уређена стална војска, продирали су и на миран начин, као најамници у феудалским међусобним споровима и задјевицама, што је већ споменуто. — По објављеном задатку они се не враћају, него остају у неком табору до прве нове прилике, а онда се ускоро и стално смјештају.

А гдје их нико не зове у помоћ, ту они поступају отворено освајачки.

Освајања се у повијести обично приказују као битке с побједоносним исходом, послије којих читава нападнута земља пада одједном сва потпуно под власт нападача, побједника (Марица, Косово, Мохач). Међутим, у турска времена то није увијек ишло тако, Готово свуда се спомиње како су Турци у чопорима годинама пустошили нападнута подручја још прије било какве одлучне битке. Ово се нарочито показало кад је дошла на ред Хрватска.

Сталним муњевитим продорима и пљачкашким походима у дубину нападнутог подручја Турци су себе јачали (одводећи робље, одгонећи стоку и грабећи покретности), а непријатеља слабили. Пожари и разарања уништавају насеља. Становништво или гине на мјесту или пада у ропство или избјегава на турско подручје, или у друге крајеве, или се склања у збјегове док не прође опасност, а онда му још пријете болест и глад.

Турци на походима тврде градове једноставно заобилазе. Понегдје попале и похарају варош испод града. Иначе обично не троше времена и снаге на опкољавање и дуготрајне опсаде ако се не мора. — Зна се, да су Јајце и Бихаћ још дуго стајали кад су Турци околином давно овладали. — Зна се да се опсаде Сигета и Кисека Турцима нису баш „исплатиле"!

Феудалац, кад би послије турске провале дошао на имање, налази пустош што значи да, или више нема прихода, или се приход јако смањио. Послије слиједеће провале биће још горе. А брига и трошак око одржања тврдог града све већи. — Ту сад избија слабост феудализма. Свако је сам за себе немоћан да се одупре, а сви су сувише несвјесни заједничког интереса и несложни да би се удружили. Тако је пролазило дуго времена док би се почело са наступањем против нападача.

Кад би феудалчев посјед био опустошен и пропао, он би га напуштао и прелазио на своја друга имања (нпр. Франкопани из Тршца на Корани у Босиљево, или Зрински у Озаљ или Чаковец). А тврди град се препушта краљу да га он брани, или се оставља у њему само неколико стражара, или би га сам власник запалио и разорио да се њиме Турци не могу користити. — Земља је на напуштеном имању углавном остајала необрађена. Мало што би неко обрадио касније криомице, укосио или попасао. Тако су Турци и без одлучне битке долазили и до градова и до земаља за насељавање раје.

Успјешни отпори

Уза све слабости феудалног уређења било је успјешних отпора кад би се на вријеме окупила војска за пресретање Турака. Бан Никола Франкопан с рођацима Курјаковићима и Нелипићима разбио је Турке кад су се враћали 1418. од Радгоне. А кад су се 1483. враћали од Цеља сретоше из Иван и Михаљ Франкопан, Цетински и Слуњски, на Уни код Зринског брода и побише. Ту је био и српски деспот Змај Огњени Вук Бранковић, власник имања око Саве. — И овдје се јавља, као често у историји, случај претјеривања у бројкама. — „Сви ми да се у со претворимо, не би Турком ручка осолили", — каже народна пјесма о Косову. На Уни каже љетописац Томашић да је Турака пало 15000, а робља ослобођено 2500. Код угарског писца Бонфина бројке су 7000 и 10000. — Слична је и вијест из 1491. да је на Врпилама код Удбине Турака пало 9000, а сужања ослобођено 18000!

Страдања Турака теку и даље. — Бан Иван Карловић и Вук Крсто Франкопан побише 1528. г. 700 Турака код Белаја. — Јурај Слуњски и Вук разбише Турке више Сења 1531. на повратку од Пивке, тако да је мало који утекао. Исто на повратку из Крањске побише их у Гацкој долини Кеглевић, Франкопан и Благај. — Чувени Малкоча с 4000 војске порази 1558. Иван Ленковић недалеко Загреба с [illegible]вега 400 коњаника. — Код Жировца 1560. разбише Турке Никола Зрински (Сигетски) и Иван Ленковић. — Генерал Ауерсперг разби 1562. код Перне 400 гиздаво одјевених Турака. — А Франкопан их 1563. разби код Брековице на Уни. И. Ленковић 1564. сузбија санџака Мустафу Соколовића. — Мањи племић Војковић разбија Турке код Слуња 1573.

Има биљешка да су сами сељаци зауставили Турке на набујалој Купи. — А 1557. побише Турке сељаци хрватски и славонски, њих 12000 (?) кад су се враћали од Метлике. — А слично 1578. код Бихаћа 9000 сељака отјерало је 12000 Турака. Ако је што и претјерано, али вијести су занимљиве.

На повратку из Крањске 1580. Турци су поражени код Сјеничака. Слиједеће године одбијен је налет на Слуњ. — А кад се Ферхад-паша са 10000 војника враћао од Љубљане, дочекаше га код Мочила бан Петар Ердеди и генерал Турн. Ту погибе 2000 Турака, оте се 10 барјака, и би ослобођено 600 сужања. Од 14 погинулих турских вођа било је 5 крштених. Турци су на ово рекли да је ово била највећа несрећа османлијска откад је Босна турска. — Тако се наставља до побједе Петра Зринског код Јурјевих стијена поврх Гацке 1663. г.

Турске провале

Ако је било успјеха у отпорима, било је и жртава. Бан Петар Бериславић погибе 1520., да ли несретно или несмотрено! Било је то у Пљешевици између Бихаћа и Коренице на мјесту „Вражји вртал". Бана су затекли одвојеног и отсјекли му главу (Лопашић говори о „страховитој битци...").

Њемачки витешки ред у Белој крајини жели 1522. сва своја имања продаги јер остају без људства.

Турци харају од Крбаве до Дубовца 1524. — Послије Мохача опустошили су 175 села на овој Крајини. — Бужим су запосјели заробљени Турци. А кад се бан Карловић погодио с њима да су слободни ако оставе град, власник Петар Кеглевић замјера то бану, јер је он могао добити откуп!

До Озља допиру Турци 1527, а 1531. до Пивке. Иако је био склопљен мир, они 1553. ударају од Дубице до Цетина.

С подручја од Дубовца до Требиње и Речице одводе 1541. до 400 људи. Каже се, да је тада Ливањски бег водио на Сјеничак 10000 коњаника и 500 пјешака! — Г. 1543. су Турци по Белој крајини, на добрима њемачког реда, и продиру до Новог Места. — До Перне, Топуског и Сјеничака харају 1548. — Г. 1550. народ бјежи од Дрежника у Угарску. Робље од Кладуше одводе 1552. — Малкоч-бег пустоши 1558. све до Огулина и до Сјеничака. — Цетин и Слуњ страдају 1560. — Ипак Сјеничак још 1562. даје потпуне приходе власнику, што значи једино да су повећани терети.

Мустафа Соколовић 1564. харачи до Цазина, Кладуше и Клокоча; значи да ту још има народа.

Послије малог затишја наставља се с харачењем до Слуња, Крстиње и Кирина. Сјеничак је 1574 — 84. седам пута харан. А 1575 — 6. било је 60 провала.

Г. 1578. као да је најнемирнија: 150 мјеста опустошено. Бихаћ опкољен, а Цетин Турци узимају.

Г. 1580. Турци преко Лике и Босиљева продиру у Крањску, а враћају на Речицу, Сјеничак и Острожин. Од Чемернице одводе 1584. г. 400 људи.

Појављује се, 100 година послије изопаченог Хадума, опет одрод разгубане крви наше, Хасан-паша Предојевић. Пустоши од Оточца до Огулина и до Купе. Хасан узима 26 градова и одводи 35000 сужања. Турци насрћу и на Карловац 1594. г.

Годину дана прије тога Мурад-ага од Бишћа налети код Модруше у засједу и утече, а Јурај Ленковић за узврат проваљује до Бишћа. — Исти Јурај 1598. изведе карловачку посаду против Турака на Мрежници, али у сукобу с турском главнином код Звечаја тешко пострадаше. Погибе и Стјепан Благај.

Турци су код Карловца и 1601. — Затим они посежу до Тоуња и Босиљева, али генерал Кизел их узвраћа до Уне, одакле доведе народа.

Мир 1606. значи почетак турског застоја.

Из најкрвавијег XVI. в. неколико је већих догађаја знаменитих по својој важности за положај Крајине.

Ту је, прво, битка код Будачког 1575. г. — Затим долази поход Кевенхилеров из 1578. г. — Слиједи пад Бихаћа 1592. г. — Међу биткама и крешевима око Сиска и Петриње долази и знаменита побједа 1593. г. Коначно, од важности је за Крајину и пад Клиса у турске руке 1596. г.

Будачки

Битка код Будачког била је 22. септембра 1575. г. Премоћ на и онако већ опустошеном Кордуну осигурали су Турци побједом код Будачког. Град Будачки дизао се на једној главици, гдје је сад православна црква у Доњем Будачком. Лопашић каже „једва му се знаду рушевине недалеко православне цркве". — Данас се и не знаду више. —

С једне стране је поток, топла Тропинчица (како се сад зове). Поток се ту одмах улијева у Будачку ријеку, која се опет мало ниже састаје с Радоњом, притоком Коране.

Кад је карловачки генерал Херберт Ауерсперг на сабору у Бруку добио вијест да Ферхад-паша напада Бихаћ и проваљује у Кордун с циљем да продре до Метлике, он одмах крене на Крајину. Из свог града Подбрежја на Купи упућује позив крајишким четама да се окупе. Сам он стиже дан уочи битке к племићу Тушиловићу. Ту наће официре с војском и ускоке из Жумберка. Близу је био и Ферхад са својом војском. Ауерсперг је чуо да Турака има свега неколико стотина. Зато одлучи одмах навалити. Ноћу шаље у претходницу 1000 војника, а он ће за њима главнином. Изјутра кад је кренуо, упаде изненада са пратњом од 60 војника у турску засједу. Турци му прво убише коња, а онда и њему отсјекоше главу. У боју и остала војска грдно настрада. И син генералов паде у ропство, као и племић Иван Војковић. Кад је Ферхад видио генералову главу, а канио га жива ухватити ради богата откупа, бијесан даде отсјећи главу и Турчину који му је донио генералову.

Послије ове битке Турци су несметано попалили 16 села до Сјеничака, до Дубовца и до Метлике и одвели 1000 сужања. — Тада је између Купе и Добре било за годину дана 50 турских провала.

За заробљенике Турци су добили силан откуп из кога је грађена џамија Ферхадија у Бањој Луци.

Као послије сваког пораза и овај пут се водила препирка. Ускоке Жумберчане, којима је предбачено да су скривили пораз, брани карловачки генерал Јосип Турн; њих је што погинуло, што заробљено више од 100. Ауерсперг је био непромишљен и неопрезан. Битку је описао крањски племић Кизел. — Глава Ауерспергова, — каже Лопашић, — чува се у граду Турјаку код Љубљане.

Будачки варош су Турци напали и 1578. г. А 1581. г. су покушали да уђу у град преобучени у женске хаљине. Г. 1585. су га попалили. А узели су град тек 1596. г. кад је власник Јурај Будачки био отишао да набави хране и џебане. Овакав случај у она времена није био једини.

Поход 1578. г.

Други велики неуспјех био је војни поход године 1578. — На турске успјехе 1575/7. г. одлучено је да се узврати војним походом ради повратка изгубљеног подручја и градова. Војску је предводио корушки поглавар Георг Кевенхилер, а напутак за поход издао је сам надвојвода Карло,

Углавном се радило о растерећењу Бихаћа. Зато је требало заузети Дрежник и Цазин да би се Бихаћ могао несметано снабдијевати. — Поход је требало спремити у споразуму с баном.

Кевенхилер је кренуо из Метлике 13. августа 1578. г. Код каштела Херендић близу Св. Петра на Мрежници сјединио се с војском бана Крсте Унгнада, који доведе 4000 војника. Ту су били и крајишки заповједници, хрватски Иван Ференберг и славонски Вид Халек. Дакле, било је све широко засновано. Војске је било у свему 9600 коњаника и пјешака с 18 топова с тобцијама и 500 радника, као и много пратилаца.

Кевенхилер по Карловој упути објављује Ферхад-паши рат. Војска је кроз брдски крај 27. августа стигла до Слуња. Предходница од 200 хусара и харамија под Јурјем Крижанићем креће на Дрежник, али град пада тек кад је сва војска дошла. Сад се већ почела осјећати оскудица хране, јер су Турци све опустошили. У то су почели неки дијелови војске због глади и болести одлазити кући! Остаје само 4000. Сад наступа Ферхад с 24000, неки веле с 40000 војске. Раја вуче топове и ради шанчеве. Турци ликвидирају крајишке посаде у привремено запосједнутим градовима и доводе нове насељенике. Све свршава великим неуспјехом крајишким.

Тешкоћа око ове операције било је разних. Главна је била у неорганизираном снабдијевању. Надвојвода Карло био је позвао хрватске сталеже да судјелују у походу војском, набавком живежа и осигурањем подвоза. Сталежи су били незадовољни овлаштењима која је Карло добио од цара за организирање Крајине. Били су незадовољни и баном Унгнадом зато што је Штајерац и шкртица. Тако се десило да је оно војске што је довео Унгнад било неопремљено и неснабдјевено. Та се војска од оскудице и болести ускоро почела осипати. Нема спомена да је много гинула и падала у ропство. А Хрватску је то коштало коначног напуштања линије Уне и повлачења на линију Купе.

Кевенхилер је то стање војске запазио још на Мрежници: извјешћује да је војска рђава и оскудна.

Кретање војске по Кордуну описано је овако: — Пут води кроз пусте предјеле. Ваљало је провлачити се кроз уске кланце и пролазити камена брда. Људи су се кретали тегобно, а још је теже било превлачити топове и возити храну на много кола. Срећом је војска имала добре водиче, — сигурно Жумберчане! Предње чете крчиле су пут сијекући шуму и одмичући с пута велико камење...—

Пад Бихаћа

Послије Кевенхилерова неуспјела похода за растерећење Бихаћа, држи се град још 14 година. Пада коначно ипак 1592. г. готово без отпора. Још за народне династије водио је туда главни пут из Посавске у Далматинску Хрватску. У старо хрватско доба Бихаћ је размеђе више жупа. Ту се држе сабори. Као да је главни град Хрватске.

Одбранбени значај Бихаћа расте послије пада Босне, а поготово послије пада линије Врбаса и гашења Јајачке бановине. — Бихаћ је краљева брига. Ту је и сијело једне од крајишких капетанија. Из тих времена биће и народно причање да су Бихаћ и Сењ основале двије сестре, Бика и Сека. Оба су града у обрани земље били заиста као посестриме.

Посада Бихаћа била је 1557. г. 200 војника, за оне прилике велика. Но податак из 1573. г. казује да је град напуштен. Мало касније надвојвода Карло извјешћује да је Бихаћ према непријатељу истурен, да се снабдијева несигурно и да 25 мјеста зависи од њега у снабдијевању. Ипак ће Бихаћ и даље служити као крајишка база, и као обавјештајни центар. Право је чудо, — каже Лопашић, — како се град уз онолику немарност, окружен са свих страна турском земљом, могао одржати тако дуго.

Кад се 1592. г. пред Бихаћом појавио Хасан-паша, град се коначно 19. јуна предао. Заповједник Ламберг, да ли невјешт војник или кукавица, погодио се да му Турци зајамче слободан пролаз. Пратећи њега и дружину према подручју аустријске крајине до Чалопека код Петрова села, Турци пред самим циљем код Ваганца на Корани изазову кавгу и изврше покољ. Спасио се једино капетан с пар војника (слично ће 100 година касније проћи и Турци кад буду напуштали Удбину). Од бихаћских грађана, за које један извјештај каже да су били склонији Турцима него Аустрији, само се 6 породица од 5000 становника одлучило да с војском напусте град. Они који су остали били су испрва задовољни турском влашћу. Хасан је према грађанима љубазан и дарежљив. Но ускоро се свршило трагично. Исјечено је 2000 људи, а саме дјеце 600 продано као робље.

У Бихаћ прелази санџак из Острошца. Бихаћ постаје центар турске управне и војне базе. Отуда ће се опремати походи на Кордун. Први турски заповједник био је Мурад-ага, који четује до Огулина. —

Пред пад Бихаћа забиљежено је једно кобно знамење: појава јата дивљих гусака и патака (знамења и на Крбави!)!

Споменуто је, да је за Бихаћ било писано да је главни град Хрватске, Уна главна ријека, а град још главна пијаца Крајине. Г. 1541. каже Никола Јуришић да је Бихаћ „спас и ослонац читаве Хрватске". Млетачки посланик пише послије предаје Бихаћа: — Сад је Турцима отворен пут у Италију. —

Тако, како је Кевенхилеров поход свршио без одлучне битке, тако и Бихаћ паде без опсаде и боја.

Зашто је тако ослабила отпорна снага Бихаћа, види се из извјештаја крајишких службеника који, као нпр. Јурај Фојерер 1586. г., долазе да контролирају снабдијевање, опрему и дисциплину војске и да подијеле плаће: — Војници се туже на слабу и скупу храну од које оболијевају. Опијају се ракијом. Слабо су одјевени и боси и такви морају да држе страже по снијегу. —

Послије свега овога, кад је цар затражио од султана да му се Бихаћ врати пошто је узет за вријеме мира, одговор је гласио: — као и за Будим и неке друге градове, — да је у Бихаћу већ основана џамија мјесто за клањање, и да вјера не допушта да се то угаси! —

Код Сиска

Код Сиска прије и послије знамените битке било је сукоба и борбе. Најзнаменитија је ипак битка 22. јуна 1593. г. у којој коначно плати главом крвави Хасан-паша.

Г. 1591. јављa бан Ердеди о турском упаду до Божјаковине и Врбовца близу Загреба: — „У овој невољној домовини не види се до расуло и пропаст. Земља је грозно опустила. Узрок свему је Хасан. Он је одвео мноштво племенитих људи и кметова, одагнао марве и приграбио силно благо. Под изликом осигурања мира наноси неправду и срамоту и царском величанству и пресветом имену Исусовом."

Хасан је био оптужио бана Тому Бакач — Ердеди да узнемирује Турке и крши примирје. То је био обичан турски изговор за оправдање напада. Султан пише да је пашама дао налог да мирују, али су царски Крајишници немирни, па то његова војска не може подносити.

Цар на то износи султану аустријске притужбе на Хасана; бескрајна злочинства, лицемјерје, невјероватна лажљивост, неподношљива злоба... Хасан је 1592. г. извршио читав покољ у бановој војсци код Сиска, а Турци четују кроз Туропоље и допиру до Окића.

Кад је Хасан дошао под Сисак, а то значи прешао Купу једним мостом, тако да се налази на пољу између Саве, Купе и Одре, налазила се према њему крајишка, аустријска и хрватска банска војска. Аустријски заповједник Ауерсперг силио је на брзи напад, војници су били неплаћени, па је он морао од интенданта Мошкона позајмити новце да би дао сваком по 2 форинта. — Уз то, код вјећања с баном Ердеди избили су неспоразуми, обична ствар међу феудалцима прије битака. Већ се хтједоше разићи, кад извиђачи јавише да Турци наступају, па је ваљало борити се. Ауерсперг понуди бану да он, — будући да је на својој земљи, — први крене. Турци одбише нападај и доста се банове војске подави у Одри. Тад наступи Ауерсперг с крајишком војском и натјера Турке у Одру, Купу и Саву, јер Турцима је за лећима био један једини мост.

Неки веле да је ту пропала сва Хасанова војска од 50000 људи, други наводе 8000, а трећи да се од 10000 људи спасило свега 400. — Ту је повраћен и чувени велики топ отет 1537. г. код пораза Кацијанерова у Славонији, „кацијанерка". — Хасан се утопио у Купи.

Па ипак Турци исте године узеше Сисак и продиру све до Загреба. Загребачки бискуп Степанић пише тада да је преслатку домовину паша похарао. Из тих су времена посебно вриједни извјештаји банкарске куће Фугер из Аугсбурга у Њемачкој.

У Цариграду је поводом пада Бихаћа приређено побједничко славље пригодом доласка робља и доношења 27 застава и грбова хришћанских витезова. Хасан је уз то послао слику Бихаћа и Слуња, — као да је и Слуњ освојио.

У вијестима куће Фугер из 1593. г. из Беча, Граца и Цариграда види се, да у Хрватској све иде у пропаст. Из Загреба јављају: „Наша је домовина готова пропасти".

На крају XIV в. велика недаћа био је коначан пад Клиса 1596. г.

Губитак Клиса, како се касније показало, имао је везе са судбином Горње крајине и утолико што је тај догађај, у низу узнемирења поткрај тог стољећа на разне стране, од Херцеговине и Баната до наших страна, био још један повод за нове веће покрете раје за прелазак у аустријску крајину. О том ће бити говора код приказа сеоба.

Завршно се овдје наводи још оцјена хрватског повјесничара Талије Смичикласа, поријеклом Жумберчанина, о стању Хрватске поткрај XVI вијека: — Скоро читав опсег остатака Хрватске обухваћен је опсегом загребачке бискупије; Хрватска нема тада више од 3000 пореских кућа,

ТЕМЕЉИ КРАЈИНЕ

Послије већ навршених 100 година немира, наставља се још 200 година борба за народни опстанак кроз непрестане ратове без предаха, каже Смичиклас.

Почетком XVI. в. (г. 1506-1512.) утрошено је на Хрватску преко 20000 форинти. Од тога су Карловићи добили 2000 ф., четири гране Франкопана 2800 ф., Благај 200 ф., Зрински 250 ф., — Фердинанд је требао да уђе у обавезу обране земље, да запосједне 6 градова; а запосјео је само Сењ, Клис и Крупу на Уни.

За помоћника хрватског бана у крајишком заповједништву постављен је аустријски гроф Салм, касније 1529. г. бранитељ Беча. — Г. 1525 долази Иван Кацијанер, па 1526. Никола Јуришић.

Г. 1524. уговорио је Фердинанд с племићем Иваном Кобасићем о стражарењу према Турцима око Уне.

Из овог се види да је уређивање Крајине почело још прије избора Фердинанда за хрватског краља 1527. г.

Битка на Мохачу била је 29. августа 1526. г. на празник Усјековања главе Јована Крститеља. Како љетописац примјећује, на исти дан су падале још неке битке и порази (пад Цариграда 1453., пораз Хуњади Јаноша „Јанка" на Косову 1459., Крбавска битка 1493., смрт бана Берислављића 1520., пад Београда 1521...)!?

Г. 1528. Турци коначно запосиједају Лику и Крбаву. Уједно пада и копнена Далмација, а 1537. г. Турци освајају Клис, који је бранио Петар Кружић. Исте године на други крај, у Славонији, Турци побјеђују Ивана Кацијанера. Теку већ и продори преко Уне према Купи.

На простору између средње Уне, од Бихаћа према Крањској, воде се главне борбе за опстанак Хрватске.

Остаци Хрватске постају драгоцјени за Фердинанда — као брана или бедем (antemurale, lat.) за заштиту аутсријских земаља.

А заповједник војске и хрватски бан Иван гроф Карловић дотад је већ изгубио толико својих имања и градова, да није имао гдје склонити своју старицу мајку, док му Фердинанд није дао Медведград у гори изнад Загреба.

О свом избору за краља (на Цетину 1. јануара 1527.) Фердинанд је по својим изасланицима обећао да ће на Крајини држати 1000 коњаника и 200 пјешака и снабдијевати градове. Предвиђено је како ће се расподијелити та војска; нпр., све четири лозе Франкопана добиће 180 војника. Али сталежи хрватски траже да се њима даде новац за ту војску (по три дуката по војнику), а они ће се даље бринути.

Хрватски повјесничар Шишић каже на ово: — Похлепно племство ишло је само за тим да задовољи себе не марећи нимало за опће интересе. Нигдје снажне личности, него само воће група у међусобном гложењу. Не може се разабрати је ли пречи интерес домовине као цјелине, или посебан интерес феудалаца... — И овдје, значи, „господа се отимљу о царство" — како народна пјесма каже.

Ствар са Фердинандом, међутим, није ишла лако. Већ слиједеће године сталежи се жале да Фердинанд не врши своје дужности нити испуњава обећања. Сталежи чак траже да Фердинанд врати повељу о свом избору!

А Фердинанд је баш тада имао и својих већих мука преко главе. У Угарској је био изабран за краља Иван Запоља, кога је признавала Славонија. Требало је издржати борбу с тим протукраљем, кога подржавају Турци, — Султан Сулејман продро је све до Беча. Тада је једном турском одреду успјело продријети уз Дунав све до Регенсбурга у Баварској, дакле у срце Европе!

А у Њемачкој у то доба јавља се Мартин Лутер с покретом за реформу католичке цркве, почиње протестантизам који ускоро продире у аустријске земље све до Крањске, па и у Хрватску.

Двије големе невоље с двије стране, па још Хрватска под притиском турским.

Тако пролази десетак година у самим губицима и поразима.

Кад је 1528.напуштено Јајце и престала Јајачка бановина као крајишка област, предбацује се Фердинанду, чија је војска држала Јајце, да су Нијемци из кукавичлука град предали.

Из података види се да је 1537. било на Хрватској крајини свега 400 војника, а на Приморској 250. У Бихаћу је било 154 војника.

Плаћени војници називани су њемачки»Knecht«што значи момак, али пописи показују да их је већина била домаћих, а судећи по презименима, било је и досељених Срба: Вук и Новак Поповић, Усорац, Хераковић, Карановић, Вукичевић, Живковић, Смољановић, Вукашиновић, Вучинић, Диклић, Гојковић, Вујица Карацић, Урош од Огулина, Вучковић, Кесерић.

Најважнији преглед стања мјеста и градова на Горњој крајини је исказ Ивана Ленковића из 1563., г. с подацима о мјесту, стању и с предлозима да ли држати и с колико војника или разорити. Пописано је све од Саве до мора.

Ленковић посебно спомиње опатију Топуско. — Овог је љета, каже он, — имала јако добре приходе, али је у два непријатељска упада претрпјела велике штете, а што је остало, сам је бискуп опустошио; било би потребно запосјести. —

Неке биљешке уз Ленковићеве наводе:

Хрватска повијест спомиње на овој Крајини 70 тврдих градова. Ленковић наводи 103 града, каштела, куле, торња, табора. — Комисија је обишла 123 мјеста или 72 града, 11 кула, 8 каштела, 3 табора или 101 објект. Остало су вароши, или насеља, тргови (8) и три самостана.

Девет је још у рукама старог племства, банов само један, црквених 21, моћних великаша 56, царских 20, разних лица 16. Од великаша два држе Кеглевићи, 10 Благаји, 16 Зрински, 23 Франкопани (и то Слуњски 12, Тржачки 4, Озаљски 9). Гроф Надажди држи Сјеничак и још 2. — Али у 52 је посада царска. Код осталих је стање или лоше или сасвим слабо или не може бити горе (то се тиче и бана и бискупа). Племићи Отмићи и Војковићи држе своје сами, а негдје држе и кметови! — Овако према крајишком извјештају. Не види се да су што на ово рекли феудалци!

Према овом, — ако Ленковић није као крајишки заповједник злонамјеран, — изгледа да су феудалци углавном изгубили моћ и интерес да воде бригу о својим имањима и градовима. Ленковић предлаже да се 26 градова разори, а у 45 држи посада. — На самом Кордуну цар држи 40 мјеста, власници 8 и 10 нико.

Кордун је према томе доста добро запосједнут, а и био је, — како свједочи Валвазор, — главни пролаз за Крањску.

Ипак неке главне тачке нису осигуране: Топуско, Цетин, Крстиња, Кремен, Скрад.

Сад на Крајини постоје 4 капетаније: Сењ, Огулин, Бихаћ, Храстовица. Тада је уређено да од Саве до мора буде низ (Kordon) пограничних стража. Отуд ће и потећи назив Кордун.

Око 1540. г. уводи се начин узбуне на Крајини пуцњавом и витуљачама фитиљима) као ватреним знацима. На дугачку мотику стави се пун кош сламе и запаљиве смоле, отуд и назив смоленица. Мотка се насади на чардаку који стоји на мјесту одакле је видик надалеко. За узбуну пуца се из пушака и мужара. Г. 1581. г. направио је Килијан Пехамер у Карловцу 25 мужара за Кордун. Тако сигнали за узбуну иду и уздуж границе и у унутрашњост. Важна је тачка за сигнализирање у унутрашњост био Скрад.

Г. 1577, дакле 50 година послије избора Фердинанда, а 14 година послије извјештаја Ленковићева, аустријски сталежи расправљају у Бечу о стању крајишких утврда и војске. У мјестима која се тада набрајају има свега 3698: хусара 708, аркебузира 250, њемачких слугу (момака), 265, харамија 2475. Годишњи износ за ту војску израчунат је на 240000 форинти.

На турској граници има свега 2863 турских војника распоређених само у 11 мјеста, док је 2500 крајишке војске било распоређено у 50 мјеста; ово због појединачних феудалских интереса. Тиме је турска ударна снага много већа и окупљенија. Најважније је из те 1577. г. да је цар Рудолф предао управу Крајине свом стрицу надвојводи Карлу.

Увиђајући сву озбиљност стања на Крајини и још више сву опасност за аустријске земље, састају се аутсријски представници на сталешки сабор у Бруку на Мури 1578.

Међу осталим сабор је донио одлуку о материјалним средствима за Крајину, закључио да се поведе војна акција за сузбијање Турака и да се изгради једна јака база. — Новац треба положити унапријед. Новац треба тражити и од њемачког царства, од папе и од других земаља. — Требало би успоставити линију Уне, јер турски мартолози четују већ све до Граца. — Уз поправке старих тврдих мјеста треба подићи нову, велику тврђаву. — Држати Сисак, Храстовицу, градове уз Глину, Бихаћ и Слуњ. — Храну и остало набављати од феудалаца. — База за провијант из Бијеле крајине да буде Огулин. Из Огулина слати крух за сва мјеста до Бихаћа, ту и за Слуњ, Модруш и Дабар. — Обрамбена линија, осим могућности Уне, да буде на Глини, Купи и Сави.

Посебно је занимљив саборски закључак да се укину такозвана слијепа мјеста; тамо неки аустријски феудалац даде свога сина још дјечака или кога другог свога уписати у списак плаћа крајишких, а овај никад Крајине и не види него живи код куће.

Ово је требало да отвори нову епоху, преокрет. Сталешке наде иду тако далеко да ће доћи вријеме да се народ враћа на напуштена огњишта!?

За Приморску крајину било је одређено да намиче средства Крањска, а за Хрватску крајину Корушка, док ће Штајерска водити бригу о Славонској (Вараждинској) крајини. Ове су обавезе износиле стотине хиљада форинти. Крањска је нпр. 1560. г. дала 65000.— форинти.

Од Хрватске се очекивало да даје радну снагу и набавља живеж и сточну храну.

Врховну управу водиће Дворско ратно вијеће у Грацу. Ту Штајерска има 3 а Корушка и Крањска по 2 члана. То је Вијеће било основано још 1556. г. — Г. 1705. прелази у Беч.

С аустријске стране било је на Крајини неколико врста плаћених војника. Најчешће су њемачке слуге (Knecht) момци, међу којима има међутим и домаћих синова, Затим су аркербузири, с пушкама кремењачама са једном или двије цијеви; прво пјешаци а потом и коњаници, па су и хрватски племићи ишли у аркебузире.

С хрватске стране, осим оних које су служили у аустријској крајишкој војсци, плаћени бански војници били су харамије (значење ријечи „харам" значи турски проклетство, а по Вуку исто што и пљачкаш). То су биле лаке јединице за сузбијање сличних турских мартолоза.

Сабор у Крижевцима 1537/8 закључио је да се на сваких 20 димова даје један оборужан и опремљен коњаник; 20 мађарски је »hus«; отуд назив хусар. — За случај потребе феудалац опрема сваког петог, а у крајњој нужди диже се опћи народни устанак (лат. insurrectio). —

На сабору 1584, дакле, кад су остаци Хрватске били најјаче притиснути, тужи се бан Тома Ердеди, млад и добар јунак, на великаше да се не одазивају на инсурекције ни кад су им властите земље у опасности. — А године 1592. поновљен је закон о инсурекцијама, јер је на банов позив слаб одазив. Клаић наводи и Хасан-пашину изјаву, да не зна је ли побиједио во'нике или крамаре!

Трећа врста војске биће ускоци из Турске. Они ће дјеловати као што су дјеловали и на турској страни, као лаке јединице за извиђачка, пратилачка и пљачкашка четовања. Тако им је и остао туркси назив матролози (према грчком: оружан човјек).

Још су биле двије врсте војника.

Мацоли (талијански „мањ, бат, чекић") сељаци, радници покрај тврдих градова, оборужани против изненадних турских напада. Они врше војне радове ,али уједно и тлаку дају (Лопашић „прави невољници")

Вентурини (тал. ventura „коб, несрећа") или придошлице. Њих је било као и мацола, нарочито у сењској крајини, а разног су поријекла; Смичиклас чак каже „којекакви разбојници".

Постепено добивају превагу аустријски крајишки војници и ове нередовите војске. Заповједници су све више Нијемци (Аустријанци) и то из редова феудалаца. Тако све више опада утицај бана хрватског, хрватске феудалне војске, и Крајина се постепено издваја у посебну аутсријску област, без везе с грађанском Хрватском, тј. слободним дијеловима Хрватске.

Како је послије свих ових мјера било на крајини, казује знаменити извјештај крајишког комесара грофа Турна из 1586. г.

Он даје ову слику:

— Нашао је да је војска слабо опскрбљена у оружју и спреми. Плаће нема већ 30 мјесеци. Он им је исплатио 4 мјесеца у новцу, а два мјесеца у сукну. Неуредности на Крајини крива је неуредност у плаћању. — Кад се добију плаће, однесу их вјеровници и лихвари. Хрватска властела прескупо цијени жито. Они неће да жито довозе, него морају војници сами долазити. Догоди се да властелин жито радије спали него да га даде по утврђеној цијени. Хрватски би их сабор требао навести да не буду некрсти...

Ови Турнови наводи, ако су и злонамјерни, још су један доказ, уз наводе хрватских сталежа, колика је напетост владала између те двије стране, аустријске и хрватске, а радило се о једном те истом, да се Турци зауставе и сузбију и тако спасе земље Хабсбурга, у првом реду Хрватска.

База за Хрватску крајину налазила се дотад у Новом Месту. Ту су била војна слагалишта, радионице, тамо се много довозило и много извозило, дакле, живо и прометно. Колико је то био процват, казује причање да грађани код подизања торња за свој „ратовиш" (њем. Rathaus или вијећница) жбуку нису мијешали водом, већ вином!

Кад је Карловац подигнут и кад су све те предности за Ново Место престале, јер су прешле у нову базу, туже се Новомештани да им је Карловац више штете нанио него све турске провале!

Међутим, као што ће много аустријских ислужених војника остати у Карловцу и основати породице, било је и мајстора из Новог Места који су дошли у Карловац и остали грађани (пургери). Ово се позна по неким презименима становништва све до данас.

ПОСТАНАК КАРЛОВЦА

Оснивање и градњу Карловца приказао је Радослав Лопашић у својој књизи о Карловцу, коју је написао за Матицу хрватску 1879. г. поводом 300-годишњице града. — Приближава се већ и 400 година у 1979. г., али се може рећи да Лопашићева књига о Карловцу није досад надмашена, мада су узашле послије још три (в. Лит.).

Управо због те близе 400-годишњице коју ће читаоци овог рада сигурно дочекати, па тим поводом читати више о Карловцу, овдје се износи само најкраће према Лопашићу.

Карловачки архив нема докумената из оних времена. Тако се грађа о постанку Карловца углавном још увијек налази у Бечу и Грацу.

Подизање Карловца био је један од задатака надвојводе Карла.

Генерал Херберт Ауерсперг предлаже да се откупи од грофа Надаждi Сјеничак, али до погодбе није дошло. — Изасланици Хрватске на сабору у Брүку 1578. г. предлажу да се тврђава гради у Кнежи између Сјеничака и Петрове горе.

Одабрано је међутим мјесто на земљишту грофа Јурја Зринског ниже града и вароши Дубовца.

Зашто је баш ово земљиште одабрано, не види се. Надвојвода Карло путовао је Крајином 1567. и 1576. г. па је сигурно познавао терен. Лопашић сматра да је он баш и одабрао овај терен.

Ако се узме, да са свих страна ово подручје окружују 4 ријеке (Добра са запада, Купа са сјевера, Корана са истока и Мрежница с југа, а још ближе граду је био мочварни поток Раковац), — мјесто се указује погодним. С друге стране, близу је Крањска ради снабдјевања, а и тада већ давно насељени Жумберак са живом крајишком силом за осигурање градова и помоћ тврђави.

Уговор о куповини земљишта за 400 ф. тек је из 7. 3. 1592. г. Увјет је био да ово земљиште остане заувјек дио краљевине Хрватске, да га не би аустријски сталежи присвојили.

Први је темељ градњи положен на дан св. Маргарете, 13. јула 1589. г., наводно на 300 глава Турака који погинуше прошле године код Дубовца; овако да би тврђава била јака и непредобива. (Види народну пјесму „Зидање Скадра").—

Одмах се јавља и име тврђаве: латински Karolostadium, њемачки Karlštat; касније преведено у Карловац; ово у почаст надвојводе Карла.

Опсег тврђаве износи 1170 рифа (1 риф, лакат или аршин био би 2 и по стопе или 76 цм.), а површина 6 1/3 сељачких селишта (око 160 рали), опсег свега око 900 метара.

Податке о том узео је Лопашић из извјештаја надинжињера Мартина Штира, који је 1657. г. Крајину обилазио и мапирао (Царска библиотека у Бечу, бр. 9225).

Карловац као тврђава био је за она времена нешто ново: положај, тлоцрт, правилан распоред улица и блокова, канализација, бедеми.

Од хрватских официра спомињу се првих година Иван Војковић, гроф Фрањо Благај, Стефан Шубић перански, Матија Кеглевић, Гусић, Будачки. Ту је и стари Жумберчанин Даја Вуковић.

Карло је дао становништву повластице које је 24. маја 1581. г. у Прагу потврдио цар и краљ Рудолф.

Оснивач Карло умрије 10. маја 1592. г. у 50. години живота.

Карловачке посаде било је 1602. г. до 700 коњаника и 1000 пјешака.—

ТУРСКА КРАЈИНА

И на турској страни постојало је крајишко уређење. На освојеним подручјима Турци су организирали своје области, санџаке.

На пусту земљу они насељавају рају, а и сами се смјештају кад постављају у тврда мјеста посаде. Тако настаје и код њих Крајина.

Још и данас је подручје Уне, Сане и Врбаса познато као Босанска крајина. — Јасно је да о тој турској Крајини нема толико података као о Горњој крајини. У Лопашићевом документу (27-1577.) — у књизи Споменика, види се неколико врста турских војника:

— делије су као тјелесна стража заповједника; ријеч тур. „дели" значи силовит, јуначина; они су коњаници; — спахије су земљопосједници, у војсци одабрана коњица, ријеч персијска значи посједник и обавезни коњиник; — јаничари, тур. јени - чери „нова војска"; основана 1328, укинута 1826; то су познати „султанови синови", потурчена дјеца, узета за „данак укрви", школована и добро обучена, фанатици у борби за ислам; — бешлије плаћени навални коњаници (попут хусара); турски: бешлук је новац, од 5 гроша, петак; — асапи, посебан род пјешака, стражара; да ли од арап. асхаби — Мухамедови рођаци; — исаралије (?) свакако врста пјешака; — заими, коњаници из реда посједника великих имања (тимара) са више од 20000 акчи (сребра) прихода; — јумблије, исто неки коњаници; — јашари, врста пјешака.

Сасвим посебно су мартолози (по грчком амартолос — гријешник, или арматолос — оружани човјек) служе као лаке попратне чете при походима за извиђања, пљачкања, препаде, а иначе као стражари у кланцима и прелазима. А с крајишке стране супротни су њима хармије.

Ови припадници турске раје који су служили за свакакве послове, називани су измећари, што из арап. перс значи служити, подварати; не значи војну службу, али је служба мартолоза по врсти услуга непријатеља била у ствари измећарска, срамотна у односу и на свој народ и на осталу рају, т. ј. крштен свијет.

Мартолози се узимају из разних балканских покорених народа, у великој мјери, нажалост и из нашег народа. Тако се догађало да наш измећар, турски послушник, врши терор над својим властитим народом и да пљачка свога рођеног брата који је избјегао на аустријску крајину. — Отуд код неких хрватских повјесничара пренаглашена тврдња да су досељеници, већином Срби, као турски мартолози уништавали Хрвате и Хрватску да би касније узели и земље које су раније опустошили. Ова је тврдња пренаглашена прво зато, што је међу мартолозима било и Грка и Албанаца, Бугара, Срба, — али и католика Хрвата с турског подручја, а онда зато, што касније досељени Срби и Хрвати већином нису били мартолози, коначно и зато, што су они и као досељеници и те како доприносили да се остаци Хрватске одрже и очувају. У том је горња тврдња не само пренаглашена него и једнострана, јер тражи да истакне само негативно, а позитивне стране једва да се ријетко када спомињу.

ЗАСТОЈ ТУРСКЕ МОЋИ

Турци су на Балкану и у средњем Подунављу били у напредовању од половине XIV. до конца XVI. вијека.

XVII в. значи застој турске моћи да би завршио првим од три велика рата, који че значити почетак опадања све до Балканског и Првог свјетског рата...

Дакле, успон три стољећа, застој XVII в., а пад опет три стољећа — до Балканског рата 1912.

Мир из 1606. г. у Дорогу на ушћу ријеке Житве и Дунава, сад у Словачкој, међашни је камен у односима Аустрије и Крајине с Турском.

Сад се Крајина, дотад обрамбени бедем Европе, Аустрије и Хрватске према Турској, почела развијати у расадник војске за потребе Аустрије по свим њезиним бојиштима по Европи. То је почело у 30-годишњем рату (1618-1648). — Крајина се претвара у аустријски »Soldatenland« земљу војника, што ће јој ударити печат још неизбрисан.

Миром од 1606. г. као да су остаци остатака измрцварене Хрватске коначно били спасени. — Али, ако су Турци у тешким и дуготрајним ратовима и застали, остало им је још довољно снаге и да задрже у својој власти простране хрватске области од Далмације до Славоније, а и да Хрватску и даље узнемирују.

И тако су се сукоби настављали, понекад још гори и крвавији него редован рат, зато што су то били изненадни препади. Овај начин ратовања назива историја „мали рат"; цар и султан склопе мир, а борбе се и даље настављају. — Турци су сматрали да не значи рат ако се борбе воде с јединицама и до 5000 војника; то је за њих значило само четовање, а не ратовање. Они, и поред постигнутог споразума о градовима на Крајини, покушавају да неке градове запосједну и обнове. Цетин на Кордуну, некад сијело једне гране Франкопана, послије осам тешких страдања, требало је по споразуму да остане пуст, ничији, али су га Турци већ 1636. г. запосјели. И сад настаје прегањање око њега, запосиједања, напуштања, обнављања и разарања, и то све до 1670 кад ће коначно остати турски за дуго времена, иако је касније неколико пута покушавано да се Цетин врати. Био је претврд орах и за крајишке зубе! Тек 1790. г. генерал Валиш успио је Цетин освојити. Турци су га у XIX. в. још три пута нападали и двапут и запосиједали. Цетин је по генералу Валишу неко вријеме носио назив Валишсело.

Какво је било држање позадине у „малом рату"? Док је ратовање у неком облику стално трајало, позадина је користила сваку прилику за предах. Позадина та биле су аустријске земље, које су имале дужност да дају средства за Горњу крајину (Крањска за Приморску, а Корушка за Хрватску), али су сад то почеле занемаривати.

РАСКОМАДАНА ХРВАТСКА

Кад је бар донекле ослабио турски притисак, Хрватска се нашла у неједнаком стању. — Бивша чакавска подручја, некад проширена на запад у Босну преко Уне, сад су Турска крајина, касније прозвана Турска Хрватска. Турци држе и већи дио Баније, Кордун, Лику и Крбаву. У Далмацији држе копно, а негдје и до мора; остало је млетачко.

Доња Славонија је сва турска. На другу страну има слободног подручја око Карловца одакле се на запад надовезују Горски Котар и Приморје, или чакавско подручје. Посебно је Крајина.

Међе према Турцима теку са Драве и од Бурђевца на ријеку Чазму и Сисак, затим јужно упоредо с Купом од Петриње и Сјеничака до близу Карловца код Слуњских брда, близу Турња, и на Корану; Кораном до Слуња па на југ до Плитвица; од Плитвица на југозапад на Корен планину и даље до Велебита и мора.

Али та међа тада још није била граница у смислу државне границе тачно повучене и чуване. Између турског и крајишког подручја били су у она времена пространи, негдје шири и дубљи, а негдје ужи појасеви ничије земље, пустих крајева који су служили углавном за четовања и прегањања гдје се стално стражарчило и вребало, четовало и пљачкало. Ако се успјело што попасти или укосити, узорати или пожети, побрати или усјећи, то је могло бити само криомице или на препад и отимачину, а никад без оружане заштите.

Колико су јужно од Купе границе биле неодређене, казује један податак из 1637. године.

Из овог се види да су најсјевернији турски градови и куле на Кордуну били отприлике на линији Плитвице, Слуњ, Клокоч, Цетин, ријека Глина, Зринска гора, Уна. Испред тога били су на крајишкој страни пусти градови од Слуња на Благај и Топуско. Крајина је држала према Турцима град Слуњ, као најизложенији, а иза тога граница ничије земље била је на Капели, па код Јасенице и Плашког, код Модруша и Тоуња, на Мрежници, па јужно од Карловца код Слуњских брда, и према Сјеничаку. Довољно, дакле, пустих пространстава.

Слично је било и према Крбави и Лици. Између турске Коренице и крајишке Гацке била је ничија земља на пољима Брезовца, Хомољца, Врховина и Црне Власти, па код Кутерева и Красна у Велебиту према Косињу и Перушићу.

Какво је стање било на обали мора, види се из пописа лука од Сења до међе с Млечанима, односно с Турцима код Житковца. Овај попис казује прво да су Турци обалом продирали све до луке Дивинске код Цесарице. Турци су код луке Раванска почели оснивати насеље. А утврда Драчевац недалеко од луке Раванска спомиње се да је на граници Подгорја с турском Крајином, а и с Млечанима. Из извјештаја Херберштајна 1655. г. види се, да турске турме (караване) долазе до Ражанца и Карлобага по со, вино и тканине, и да тргују с Млечанима.

На другу страну, на Банији Турци су најсигурније држали само подручје од Зринске горе према Уни, док је остало на сјевер од Зринске горе према Купи било углавном ничија земља.

Горња Крајина је средњи дио Хрватске, на преломном зглобу између римске Панониje и Далмације, касније Посавске и Далматинске Хрватске, односно између Славоније, кад је сизала до Штајерске, и Хрватске кад је почињала тек јужно од Купе.

У почетно крајишко доба, то значи XVI в., у овој су Хрватској двије области: Хрватска крајина и Приморска крајина, с раздјелницом на Капели.

Тако се подручје најуже Хрватске неко вријеме, могло би се рећи, поклапало с данашњим Кордуном.

СЕОБЕ

Кад Јован Цвијих каже, да у мијенама становништва под турским притиском, од Велеса па до Жумберка ништа није остало мирно — све се ускомешало, — то се не односи само на српски народ, који је у више наврата селио из своје праколијевке Рашке и Зете, прадједовских огњишта, на једну страну сјеверно у Угарску, а на другу на сјеверозапад у Хрватску, и до Истре, Крањске и Штајерске. Обухваћена је овим Цвијићевим ријечима и Хрватска, која је претрпила големе, можда најтеже губитке у становништву, било потпуно изгубљеном, било расељеном из домовине, а да се и не рачунају унутрашње сеобе.

Из овог се види потреба да се на првом мјесту прикажу расељавања хрватског народа.

СТРАДАЊА ХРВАТСКОГ НАРОДА

Турска продирања изазвала су голема страдања хрватског народа. По једном рачуну пострадало је у хрватским земљама око 400000 душа, за она времена голем број. — Та су страдања била унеколико друкчија него страдања Србије и Босне. У Хрватској није било ни наглих освајања послије одлучне битке као у Србији, а ни постепених запосиједања без битке као у Босни.

У Хрватској су трајала стална крешева. Ту се Турцима радило: или продријети или коначно застати. За Хрватску било је коначно пресудно: или задржати Турке на тлу Хрватске као на предњем пољу, или им отворити врата у властити дом, и у Крањску, Штајерску и остале земље, а тиме и у Италију и Средњу Европу (Њемачку).

Каква су била страдања хрватског народа?

Један је дио гинуо на дому, на кућном прагу посјечен или преклан или набијан на коље. Најбоља мушка снага гинула је на бојном пољу. А дјевојке и дјеца најчешће су одвођени у робље. Нешто се народа склањало привремено у збјегове и касније се враћало пустом дому своме. А било их је не мало, који су у страху морали заувијек напустити родна огњишта и тражити на другој страни крова над главом. Дио избјеглица одлази с копна на Приморје и прелази на отоке, а неки и у Италију преко мора. Други избјегавају у Истру, Крањску и Штајерску. А велики дио смјешта се у пограничном подручју између Аустрије и Мађарске, на западне избојке Алпа у Градишће (њем. Burgenland или земља тврдих градова). Неки допиру и надомак Беча, па чак и у Моравску. А спомиње се као да је једна група доспјела до сјеверног мора, код Денкерка у Фландрији. — О свему овоме постоји рад хрватског повјесничара Вјекослава Клаића (в. Лит.).

Тако су колико-толико остали сачувани само Хрватско Загорје, крај између Саве и Купе, Горски Котар, Гацка долина и Приморје. — Сад се, послије сеоба, кајкавштина и чакавштина сучељују код Карловца са штокавштином.

Измрцварена земља назива се тада „остаци остатака некадашњег хрватског краљевства..."

Хрватски феудалци (велможе, властела и племићи, или сталежи и црквени редови), кад су им имања пустошена, прелазе на сјевер у очуваније и сигурније крајеве. Што је тада било с тврдим градовима и племићким дворима, видјело се већ код почетка приказа Крајине. — Од велможа једини Франкопани доста дуго држе и споро напуштају своје матичне градове од Приморја до Кордуна (Сењ, Брињe, Модруш, Тржац, Слуњ, Дрежник, Цетин). Касније им је главна база у позадини Босиљево, — све док њих, као и Зринске, не уништи Аустрија 1671. године.—

Потомака хрватских феудалаца, за разлику од потпуног нестанка српских, има још и данас.

Посебно је била несретна судбина народа одвођеног у робље. Женски свијет завршава у харемима, дјечаци у јаничарима, док се остало робље расијава по просторима отоманског царства, значи до сјеверне Африке и у Азију. — Тако у Турској и на бившим турским подручјима има још и сад трагова и имена хрватских.

О ПРВИМ СЕОБАМА СРБА

У хрватске земље изгледа да је већ зарана било досељавање Срба, у вријеме Шубића Брибирских у XIV в. у Сјеверну Далмацију, мањих, а касније од XVI. в. све већих и чешћих. О том се може видјети како у Мила шеву дјелу „Православна Далмација", тако и у радњи Др Кашића у Алманаху (в. Лит.).

На другу страну било је за турских времена сеоба у Славонију, разумијевајући ту и садашње крајеве Хрватске до горе Калника; — у та је времена планински крај Славоније зван Мала Влашка, слично као што се крај у Србији од Ужица на југ назива Стари Блах (о овим сеобама види код др. Душана Кашића, Лит.).

Ту су кончано сеобе у Горњу крајину које су прави предмет овог рада.

Католички свештеник Манојло Сладовић у својој Повјести бискупија сењске и модрушке (в. Лит.), говорећи о несједињенима грчког обреда, тј. о православнима, каже: -Када су прве насељбине у ове хрватске стране стигле, то из познатих писаца не развићам. Иза краља Сигмунда (1387-1437) налазимо многе Србе у странах крбавски, именито уз Уну од тромеђе уз босанску границу (Срб), и по Лици, паче и око Сења. Особиту причину сеобама дадоше турски ратови. Да је Крбава до XV. в. врло мали број Срба имала, о томе није двојбе. За Србе приморске у XVI. в. може се закључити из пописа зринско-франкопанских међа. - Овако пише спомењути писац педесетих година XIX. в. када још није било толико објављених података о сеобама Срба као касније: отуда код њега доста магловитих тврдња.

Прве поуздане податке о сеобама Срба у Хрватској дају документи о доласку Рашана или Срба у Жумберак..

Ако се изузму кретања сточара, или влашка насељавања по хрватским областима из давнине, може се казати да досељавања Срба у Хрватску почињу већином у масама тек у XVI. вијеку.

Послије доласка Срба или Рашана у Жумберак тридесетих година XVI. в., надовезују се омања насељавања на подручју између Горјанаца и средње Купе, а нешто и преко Купе. Тиме се завршава први вал сеоба.

Други вал почетком XVII. в. значи насељавање долине горње Добре или подручје Гомирја, Врбовског и Моравица. Посебно су сеобе на Лич и Крмпоте, или према Приморју. - Упоредо насељава се и подручје капелско,

с ону страну Капеле, Дрежница и Јасенак и Тук, а с ову страну Хрељин, Витуњ, Оток, Муњава, Плашки, Јасеница. - На подручју Гацке су насеља око Грања (Лучани, Водотеч, Прокике, Шкалић, Летинац), па Дабар, Брлог, и Вилић, Српско поље, Швица, Главаче, Старо село, Шкаре, Дољани, коначно Залужница и Врховине. Ту су и Дубраве и Поникве. Тиме завршава други вал сеоба.

Ослобођењем Лике и Крбаве и Баније концем XVII. в. јавља се и трећи вал. Ту су једним дијелом већ за вријеме Турака досељени Срби, а другим дијелом нова насељавања на празна подручја.

Коначно, деведесетих година XVIII. в. припајају се нова гранична подручја или већ насељена или ново насељена Србима.

Тиме завршава надолажење Срба у Горњу крајину кроз два и по столећа.

ВЕЋЕ СЕОБЕ СРБА ПОЧЕТКОМ XVII. В.

Писац Историје Срба Константин Јиречек говорећи о миграцијама истиче да су ратна стања силила становништво на непрестани покрет; уз рат иде опћа несигурност, страх, оскудица и скупоћа, болештине и глад па људи у промјени траже спас.—

Уз рат изазива сеобе и потреба за бољим смјештајем (плодност земље и повољнији услови живота), а код лако покретљивих пастира тражење боље паше.

НЕЈАСНОЋЕ ОКО ДОСЕЉАВАЊА СРБА

Из досадашњег се видјело како су турски притисци и пустошења изазвали велике покрете народних маса, миграције с југоистока кроз Босну, Херцеговину у Далмацију и Хрватску, Горњу крајину.

Досељеници су биљежени у документима под разним називима, највише као Власи, били су донекле Хрвати, а понајвише Срби.

Досељавања су била изазвана турским насиљима, а потицала их је и помогала крајишка власт, да би се запосјела пуста пограничка подручја. Сеобе су најмање текле по жељи досељеника.

Досељавања су изазивала разне спорове између насељеника и хрватских феудалаца, било оних у непосредном сусједству, било оних на чија су пуста подручја досељеници стизали. Уз ово су били везани спорови између феудалаца и крајишке власти. Крајини је било у интересу да добије војнике, феудалцима да добију кметове, а то се није дало ускладити. У оним приликама оно прво, имати сталне војнике на граници, цијенило се као државни интерес, па су зато досељеницима подјељиване повластице, привилегије; изузимани су из редовног феудалног поретка, што је било краљево право.

Досељеници су све то видјели, па су се отимали кметском подложништву. Њима је изгледало лакше крвљу и главом откупљивати какву такву слободу, него знојем и жуљевима аргатовати феудалцу. Отуд напетост између Крајине и феудалаца и између феудалаца и досељеника. Ова би напетост настајала и постојала и да су сви досељеници били Хрвати, или сви феудалци Срби.

Међутим о Србима у Хрватској, кад је ријеч о овим споровима,не може се говорити о свима једнако, спорови нису били свуда једнаки, нити их је свуда било у истој мјери.

Хрватски повјесничари, па и доста напредни Шишић, говорили су досад о свим Србима у Хрватској подједнако, док примјери казују да није свуда било једнако.

Ето, већ код Жумберчана се види да насељавају земље који је за њих откупила аустријска власт, а откупљене су углавном земље крањских феудалаца и зато никад нико није поставио питање ни захтјев да би ови досељеници требали да постану кметови.

Између Жумберка и Капелског подручја неки су досељеници постали кметови по споразуму с феудалцима, а по правилу оних времена чија је власт, тога и вјера они постају католици уколико то нису били и раније. — Неки међутим, и поред тога не мијењају вјеру (Мариндол, Бојанги), али се првом приликом приклањају Крајини. Ова варијанта, покмећивање досељеника, мало је гдје остварена.

Сасвим је друкчије било с Гомирјем, Врбовским и Моравицама. Ту власт не купује земљу досељеницима; купују је они сами прописним купопродајним уговором с феудалцма, или је узимају у непосредни закуп (шуму Каменско). — У Лици је опет било друкчије. Ту власт послије изгона Турака преузима земље најприје за царску комору. Комора покушава да их прода страном феудалцу. Кад то не успије, настаје отимање око земље између царске коморе и Крајине, и на крају земље постаје крајишка. Нико од некадашњих феудалаца не јавља се са захтјевом да му се земље, отете прије 160 година, сад поврате.

Једнако и на Кордуну нико од бивших феудалаца, мада их је било (као Будачки, Оршићи, Маретићи...) не јавља се као власник из давних времена, него Крајина врши насељавања народа, и Хрвата и Срба, по пустим подручјима Кордуна, и то и православних и католика.

У Банији је било много црквених земаља; бискупских и каптолских, а нешто и феудалских (нпр. Кеглевић), али спорова скоро да нема никаквих. Сам бискуп загребачки насељава Србе на неким својим подручјима, као нпр. долина Трепче. Али главни тежак спор биће између крајишке и банске власти, дакле мимо досељеника.

Међутим на подручју ван Горње крајине, у Вараждинском генералату или између Саве и Драве, ту је био отворени сукоб између феудалаца и досељеника, углавном на економској бази, али и с тешким одразом и на вјерске прилике (манастир Марча). Спор је завршен с једне стране тзв. Влашким статутима од 1630., а с друге стране пропашћу ман. Марче, око кога су се дуго отимали православни и унијати.

Дакле, било је око десетак варијаната у рјешавању стања и односа досељеника у хрватским областима, досељеника и Хрвата, а већим дијелом Срба. — Жалосио је при том што су спорови колико их је било, уопћени, повезани само са Србима уопће, и што им је мјесто економсог чиниоца, који је био пресудан, дат шири значај национални, а и вјерски, и то уопћено и једнострано (Србин — Хрват, православни - католик).

Таквог уопћавања има и код Васе Богданова г. 1957. (Рад ЈАЗУ 311).

ВЛАСИ

Све до данас може се у Хрватској чути ријеч Влах као поруга (пејоратив) за Србе, односно православне. То Србе у Хрватској не би требало да смета, јер подаци из прошлости говоре друкчије. Треба зато да знамо сви откуд та ријеч, шта значи тај израз и откуда и када се појавио у Хрватској.

О овом су доста писани страни и наши учени људи, стручњаци, толико много да се јасно може показати смисао овог назива. Од наших истакнутих историчара ту су Стојан Новаковић и Станоје Станојевић, затим је ту Константин Јиречек, те од Хрвата Клаић, Фердо Шишић, Владимир Мажуранић, а и други...

Кад су Славене, док су још били с ону страну Карпата, напали Келти, ове су сусједни Германи прозвали Власима, што је значило „странац", као и Славенима Герман (нијемац). — Тај назив Влах проширили су Германи касније и на Славене. Али је најважније то, да се касније тај назив пренио углавном на Романе, остатке старог римског становништва на Балкану, међу којима је било и романизираних, тада већ претопљених старих балканских становника Илира идр.

Још и данас Чеси, Пољаци и Словенци називају Власима Талијане. Хрватски је књижевник Фран Курелац звао исто Талијане Власима и талијански језик влашким. А Руси, Бугари и Срби називају Власима Румуне, као што је главна област Румуније Влашка.

Славени на Балкану називали су Власима становнике приморских градова, али и оно романско становништво на копну и у унутрашњости. — Давид, брат Самуилов, погинуо је у X в. у сукобу с некаквим Власима. Византинци знају за Мауро-Влахе (по црној сукненој одјећи); отуд и израз Моровласи или Морлаци (на далматинском копну) који су као жесток и ратнички сој и Млечанима и Аустрији одличне услуге чинили против Турака, али и задавали бриге и јада. А на отоку Крку у пјесми познати је „црни моро". Преостаци романског становништва успјели су да се у данашњој Румунији окупе као нација, они и изван Румуније називају себе Романима. Коначно, становници далматинских градова на обали мора, највише Сплит, називају још данас становнике копна (далматинске Загоре) „Влаји" и то католике једнако као и православне, Србе и Хрвате.

Романски Власи на Балкану живјели су редовно по планинама и били пастири, као сточари били су природно лако покретљиви номади, па су их сматрали колебљивима и непостојаним. Због једноставног начина живота „влах" значи и прост, сељак, груб човјек.

Живјели су по својим посебним уредбама, обичајима и прописима, што се спомиње као влашки закон. Те посебне влашке уредбе признавали су уговорима и феудалци на чијим би се имањима они нашли. А признало их је и законодавство старе српске државе.

Ове се уредбе односе на њихов унутрашњи живот, па зато нису исто са „влашким законом", с државним прописима о дужностима Влаха према владарима или господарима земаља на којима они бораве, а нису исто ни са каснијим крајишким привилегијама како што су били Влашки статути од 1630. г. у Вараждинском генералату.

Влашко пастирско насеље називало се катун; ријеч се изводи из грчког, односио латинског, а има разна значења: угао, кут, стан, чадор, табор, логор, село, — пртљаг, људска заједница, њезине уредбе, кантон... кантонирати, логоровати...

Тако је катун у исто вријеме насеље и људство, и економска заједница и уредба...

Број породица у катуну иеједнак је (од 10-ак до 100) а на сваку породицу иде се по десетак душа.

О животу у катуну види код Стојана Новаковића, Село СКЗ

Слика о животу планинских пастира:

Власи пастири номади тумарају према добу године с врхова планине ријечним долинама до мора. Живе под шаторима од кострети и коже близу шуме и извора. Собом носе све што имају. Пашњаци су им подијељени по племенима. Чим прође Бурђевдан, они се покажу на планини и остају до Крстовдана, кад почиње спуштање полако низ планину тако да до божићних поклада стигну у зимовник к мору или у питому долину. — Тада је на реду продаја масла, сира, вуне и куповање што треба, у првом реду соли.

Тада се од њих покупио и порез у овцама, царски харач и данак паши...

Старјешине као патријахална власт расподјељују пашњаке по планинама, задругама и породицама. Они уређују све односе спољие природе (трговање, порези, трошкови).

Мушка снага, пастири чувају стада, оружани и с псима, довикујући се са сусједима. Зими неколико најјачих остаје у становима. Они се брину о млијеку бар у почетним пословима. Женски свијет врши свакодневне домаћичке послове, пеку хљеб, перу, преду, брину се о травама и сијену. — Жене се брину с мушкима о млијеку, кајмаку и сирењу... Обори за стоку су им ограде.

У зимско доба одвајају што је од стоке за продају и напасајући је успут догоне је на тржишта и на велику даљину. Тако нпр. стада са Бистре планине у Македонији зими су доспијевала до Солуна и даље обалом на исток до у Малу Азију.

Излазак с прољећа на планину као и повратак с јесени у зимовник прати благослов свештеника.

Ово назива Новаковић (37) прастаром сликом, а ко жели може и сад наћи тога на Велебиту од Далмације па све до Подгорја. У односима међу катунима владао је строги ред: право првенства на планинама по времену смјештања; тако право и на планинским прелазима; да се сачека да најприје прођу стадима они који су први наишли; слично и на пролазним коначиштима...

Разне су дужности катуна према власнику земље: краљу, манастиру, великашу. Ту је одштета у стоци, маслу, сиру, кожама и крзну, све ово према величини стада. А било је и радних обавеза: орање, жетва, косидба, допрема робе... Све су дужности пописане у посебним повељама.

У Србији Немањића назив Влах од XIII. в. добива значење пастир на планинским пашњацима, док је ратар земљорадник по плодним ријечним долинама био „Србин". Било је забрањено да ратари прелазе у пастире, а и да се мијешају браком. Било је међутим дозвољено да се Власи стално смјештају...

Из овог правила Влах — пастир и Србин — ратар касније долази до тога да назив „влах" понесу и они Срби који су своја огњишта напуштали.

Тако су у великој мјери некадашњи сељаци, покренути турском силом са прадједовских својих огњишта, постали „власи", планински пастири и остали све док нису смјестили поново као земљорадници у новој домовини Хрватској.

О романским Власима — Власима етнички, народу — има доста података код Јиречека, али код Новаковића више.

Код Новаковића се види да се посебно ти Власи пастири у Србији углавном налазе на имањима краљевим и имањима манастирским, даровима владара. — Простране пустаре, шуме и сувати планинске, биле су редовно краљеве па су пастири били његови редовни поданици.

За манастирске катуне остало је забиљежено, у даровним листинама, гдје су, колико је домова у ком катуну, која су имена домаћина и колико има чељади, дакле и тачни подаци.

Власи су доста трговали; то је била размјена добара. Своје производе дају у замјену за занатску трговачку робу, или за со. Зато код њих новац нема велику улогу.

Уз трговину ишло је и њихово посебно занимање, да преносе робу каравanима, турмама товарне стоке од мора (Дубровника) у унутрашњост све до Призрена и Скопља. Као турмари, кириџије, они ће добро долазити и турској војсци на њеним походима као коморџије.

Пастир има стално уза се (у стоци, највише ситној) читаву залиху разноврсних потреба: млијечне и месне хране и мрса, вуне, коже, крзна за одјећу и обућу, коже за торбе и прекриваче колиба, кости и ријева за алат (шила, игле, корице), дретве, конопа и опуту; ту су и мјешине мјесто посуђа за млијеко, сир, па и вино; ту су и мјехови за музику, (дипле)...; ту су и крзна за шубаре и кожухе. Дакле, свеопћа употреба.

Они држе и нешто крупне стоке, коња и магарад, за товаре и јахање.

Још је Византт користио Влахе као најамне војнике, стријелце. Спомиње се и да су они у XII. в. из шума нападали европске крсташе Фридриха Барбаросе на пролазу кроз Србију све до Ниша, гдје је Немања крсташе дочекивао и безбједне даље испраћао кроз бугарске шуме.

Византт користи Влахе и против Турака, али су они мало касније и Турцима кириџије и коморџије, али и извиђачи и учесници у пљачкашким рушама.

У исто вријеме Власи на Цетини у Далмацији, по уговору са хрватским феудалцима, примају на себе обавезу да војују на коњу, мачем и стријелом оборужани.

Под притиском турских налета почело је јако кретање влашких пастира са Балкана према Црној Гори и Херцеговини, па кроз Босну до Далмације и Лике, и даље све до Истре. Тако се влашка насеља проширују од Епира и Македоније све до Истре.

Ако је, у Тесалији у Грчкој постојала област Велика Влахија, постоји у Србији назива Стари Влах, а у славонији је некад била Мала Влашка.

Романски Власи, постепено пословењени, претапају се мало по мало у околне народе, код нас у Србе и Хрвате, а Славени кад од ратара постају сеобама пастири, добијају тиме и пастирски назив „влах".

Тако се мора назив употребљавати двојно „Влах" за ознаку етничку, националну, и „влах" за ознаку социјалну, пастирску.

Већина тих Влаха и влаха су православни, али их има и католика. Гиљи у Истри су такви власи католици, али презиме Цицо у Острожину код Сјеничака носе православни Срби. — У селу Ердељу код Генералског Стола близу Карловца су Власи католици; ту има и презиме Ердељац, а зна се да је Ердељ велика прокрајина Румуније. Код описа насељавања Лике видјеће се како сењски бискуп 1696. г. зна у Лици за Влахе католике (лички Буњевци). А Влаха католика било је и у Далмацији.

Но, Власи се појављују у Хрватској и прије Турака. Лопашић каже да је у Хрватској било увијек народа који се звао Власима. То је и природно, кад су и Хрвати населили бивша подручја Римског царства. Не треба заборавити да је послије пропасти Римског царства остала на Балкану негдје гушћа, а негдје рјеђа мрежица преосталог романског становништва, што се све до данас може пратити.

Клаић каже да су Власи у XIV в. почели јатимице грнути у Хрватску; има их од Цетине до Велебита и по отоцима.

Г. 1320. бори се Младен Шубић уз помоћ Влаха. Из 1322. г. има вијест да је заробљено много Шубићевих „звјерских људи" Влаха. Кад је већ тада било толико Влаха у сјеверној Далмацији, могло би бити јасније како су тада настала три православна манастира (Крупа, Крка и Драговић).

Г. 1344. отимљу се у Лици и Крбави Курјаковићи и Нелипићи, иначе рођаци, о влашке катуне.

Приморски градови, као Задар 1352. г., служе се Власима као кирицијама за пренос робе.

Али се градови (Шибеник, 1357, Трогир 1361, Сењ 1388.) туже на влашка насеља када са стадима сиђу с планина да презиме крај мора. О номадима као проблему за ратаре може се и данас читати у нашим новинама, а и сретамо и видимо велика стада од планине Влашић по Славонији, Хрватској и Словенији.

У документима се тада спомиње одвојено Краљевина Хрвата, а одвојено Власи који у њој постоје.

Краљ Сигисмунд 1398. употребљава Влахе за ратну службу као стријелце, као некад Византи. А кад је Никола Франкопан дао том краљу зајам од 25000 златних форинти, добио је у залог више градова и Влахе у Хрватској.

Клаић мисли да је међу овима било мањина романских Влаха. Огромна већина су Срби из Босне, већином грчко-источне вјере, а било је и католика, дакле и Срба и Хрвата „влаха". Презимена њихова на листинама свршавају на — ић.

У XV в. краљ Сигпемунд 1412. г. дозвољава Нелипићима да располажу Хрватима и Власима од Омиша до Звониграда, што се спомиње и 1434.

Исти краљ дарује 1431. г. и 1435. Франкопанима имања око Уне, гдје је било Влаха и чобана, али и пољодјелаца, који живе по својим посебним законима.

Сточарски тип сусреће се и данас љети по планинама око тромеђе Лике, Далмације и Босне, нарочито на Велебиту камо излазе житељи Буковице, нпр. Вркићи из Крушева код Обровца.

Власи у Лици дају 1433. г. познато јамство да неће дирати имање цркве св. Ивана на Гори (у Велебиту више Метка). Отуд се види да су сточари чинили штету земљорадницима.

Г. 1436. у Клису Ханж Франкопан, зет посљедњег Нелипића, признаје у једном документу ћирилицом Власима катунарима „поштене и добре и прве њихове навадне законе". — И овдје су презимена на -ић.

Касније, 1463. краљ Матија одобрава Ивану Чубретићу, Влаху из Босне од племена Тулића, насељење око Врлике (Тулића је било Срба трговаца у Карловцу; — Тулић млин на Мрежници).

А код Кегал-града на Зрмањи имају Кеглевићи 1486/7. спорове око земље с неким Власима. — Спорови око планинских пашњака између Личана и Далматинаца трајали су до најновијих времена.

Власи Ћићи у Истри спомињу се око 1463. г. као Франкопански поданици. Земљу Ћића спомиње и корушки љетописац Јакоб Унрест.

Кад се чита да је краљ Матија ослободио Влахе у Лици 1481. плаћања црквене десетине, могло би то бити зато, што су они били друге вјере, а не католици, јер је десетина католички вјерски допринос, или, зато што они нису земљорадници, кметови обавезни на десетину!?

XVI в. је почетак времена када ће у више таласа сеоба наилазити у Хрватску српских досељеника; то више нису искључиво романски Власи катунари.

Кад се 1504. г. спомињу Власи сточари од Гламоча до Унца и Срба, и од Цетине и Врлике, до Книна и Обровца, то су већ Рашани или Срби пред сеобу у Жумберак. — Према овоме изгледа да највећи дио народа (влаха) из докумената XIV и XV в. није више романски елеменат, или није бар у већини такав, него су то у великој већини словенски пастири (Срби и Хрвати).

О том говори и Владимир Мажуранић:

— У западним нашим крајевима сви су ново досељени „Власи", — припадници источне православне цркве били већ у XVI в. слубљени са српским именом и светињама српског народа, иако су се на многим странама без сваког зазора и сами још од памтивјека називали власима.—

Кад се проуче сва презимена Горње крајине, биће ово још јасније.

За досељенике на Крајини има (у документима) разних назива: Срби, Рашани, ускоци, пребјези, Турци, али највише „влах" и то или сам или у вези с другим називом.

Овдје се још не спомињу разни називи за вјеру досељеника, а ни племенски називи.

У заштитној листини из 1696. г. за владику Атанасија Љубојевића цар наводи назив Рашани, а хрватски бан каже Власи или Рашани... Из овог се може видјети да су се ови досељеници називали Рашанима, што им признаје и крајишка власт, али за феудалну власт (бана) они су највише Власи. Слично је и у опису Лике из исте године сењског бискупа Главинића: Рашани или Власи Рашани.

Према свему овом што је досад изложено о Власима и о „власима", нас Србе у Хрватској не треба да смета што тај назив за нас у повјесним листинама долази најчешће. Друго су листине и надјевани називи — надимци, — које су редовно други писали или о нама или за нас, — а друго је свијест о себи од искони.

С овим је у вези и стање питања националности данас код нас, што није предмет овог рада.

А у вези су, — што овдје мора да уђе, — и они многи подаци из крајишких извора о Власима, односно о „власима" у току организације Горње крајине. О том се говори даље на својим мјестима.

Назив Влах користили су Турци за поругу и презир према бесправној раји. Види „Влашад љута" код Ивана Мажуранића.

Коначно, у Грбићево вријеме назив Влах значио је у Хрватској Србин, па се не треба чудити што је Грбић сваки податак о Власима узео као да се говори о Србима, па и тамо гдје се говори о власима католицима.

ЖУМБЕРАК

Зашто се у овом раду говори о Жумберку, за то има неколико разлога. — У Жумберак, као и на друга подручја Хрватске, досељавали су се међу осталима и Срби, Рашани. — Жумберак је припадао Војној крајини најприје као посебна капетанија, а онда Слуњској регименти и Кордуну. — Жумберчани су на Кордуну понајвише вршили своју крајишку дужност. — Судбина Жумберчана најбоље освјетљава судбину Крајишника уопће. — Тако је Жумберак као неки огледни, поучни примјер и случај крајишког живота у Хрватској. Зато, говорити о Крајини без Жумберка било би сакато.

Жумберак се као природна тврђава налази на граничном пролазу између Крањске и Хрватске. Некад је туда текла граница између Светога римског царства њемачке народности (њемачке државе) и земаља круне Св. Стјепана краља Угарског, или између аустријских области и Хрватске.

Име је ова област добила по граду њемачког назива Сихелберг или Сихелбург, што може значити или српасто брдо или град младог мјесеца. Планина с врховима и преко 1000 м. висине пружа се туда са сјевероистока према југозападу као преграда између Хрватске и Крањске.

Цвијић цијени да је ова планина била главна сметња турском продирању у аустријске земље зато што она лежи попријеко на главни смјер Динарских планина (СЗ - ЈИ).

Област Жумберка није цјелина ни саобраћајно ни административно, мада је планина једна, цјеловита.

Цјелину је Жумберак сачињавао најприје као посебна крајишка капетанија, а онда као 11. и 12. компанија Слуњске регименте. Та је припадност била одређена и саставом жумберачког становништва, његовим поријеклом и појавом у Жумберку са задатком обране земље, јер су туда били смјештени први досељеници из Турске, Ускоци.

Отуд и особеност жумберачког становништва. Ту има, најприје, нешто Хрвата старинаца из давних времена, има и накнадно досељених католика, али су највећим дијелом досељени ускоци.

Због оваквог састава становништва и због његове ратничке намјене, Жумберак се никад није стопио с феудалним подручјима хрватским и крањским, којима је потпуно окружен. Не само поријеклом већине Жумберчана, него и крајишка намјена њихова, везала их је више са Горњом крајином него и непосредним сусједима на феудалским подручјима.

Због свега тога Жумберак и улази ову радњу о Горњој крајини.

Услијед турских провала и предјели жумберачки постали су пусти. Тако су двије потребе, да земља не остане пуста, и да се створи појас обране против турских продирања у Крањску, изазвале насељавање Жумберка. — Покрет за сеобе јавља се у турској раји послије неуспјеха султана Сулејмана под Бечом 1529. г.

Сеобе почињу 1530, а настављају се 1533, 1538, 1541. године. Како Лопашић каже, Жумберчани су најстарији досељеници источне цркве (тј. православни), који у већем скупу дођоше преко Купе; иначе су познати као Власи, мање као прибеги, а у Жумберку као Ускоци.

За Жумберчане каже Лопашић да су понајвише из Босне, односно из Србије, Рашке, Зете и Арбаније, а вјере су источне.

За старије Жумберчане досељенике споменици кажу да су Срби или Рашани.

Вијест из 1530. г. казује како бан хрватски гроф Иван Торкват Карловић јавља из Мутнице крањском земаљском капетану да 50 породица Срба траже земљу.

Тада се спомиње да ускочки главар Владислав Стипковић иде цару Фердинанду. Досељеници су расути од Метлике и Чрномља до Костела и Лаза, и до Краса и по Капели. Посвуда живе још на отвореном. — Овдје се види да је једна ствар досељење, друга (понекад више година касније) смјештање, а трећа, царски документи о сеоби и о повластицама.

О тим досељавањима има и других вијести.

Кад су се у XVI в. појавили у већем броју досељеници из Рашке, Зете и Албаније, око Гламоча, Унца и Срба, око тромеђе Босне, Далмације и Лике, чуло се одмах за њих. Ваничек, кад говори какви су бивали досељеници, истиче да су Ускоци били ваљани људи који долазе у Крајину да спасу главе и нађу нову домовину.

Г. 1531. јавља из Љубљане генерал Иван Кацијанер краљу Фердинанду, да је осим Ускока који су прије дошли, наново побјегло 1000 Турака (и тако су називали досељенике, мада су они били крштена чељад).

Кацијанер истиче да они могу бити од велике користи цјелокупном кршћанству, јер би се помоћу ових Турака и њихове способности можда могла освојити краљевина Босна, а онда и даље војевати против кршћанског диндушманина. Ових 1000 Турака могу бити прилика за такав преокрет и зато што у Босни имају много својих људи с којима могу стајати у добрим везама. На подручју Костела и Пољана, наставља Кацијанер, сада је пусто; нема више од 5 насељених кметија (селишта), а може се смјестити до 2000 Турака да стално буду сметња турским упадима. Са садашњим власницима тих земаља треба уредити да не буде спорова. —

Фердинанд изјављује 1533. г., да радо прима те мартолозе да буду отсад устук турским мартолозима. Али ни Фердинандова изјава да Ускоке радо прима, није значила и да су они свесрдно дочекани и смјештени. Смјештања су трајала неколико година. Око тога се водила опширна преписка и било много погађања, а и буне ускочке.

Ускоци, који су почетно живјели од својих сточних залиха а без земљорадње, испомагали су се четовањем против Турака, добијали нешто жита од крајишке власти, редовно просо, стално у покрету за бољом пашом — сад су почели долазити у сукобе с осталим кметовима.

С прољећа 1533. г. спомиње се жито за Ускоке. Под јесен те године пријете они жалећи се да су под ведрим небом, чак би и убијали, а почели су да чине штете, тако да Иван Пихлер из Мехова моли да им се одреди сталан смјештај, јер би могли отићи. Тек с прољећа 1534., послије 4 године, они се стално смјештају.

У преговорима с власницима земљишта на којима би се Ускоци могли за стално смјестити на првом је мјесту породица Кобасић, позната још из времена када јој је главно сијело било Брековица код Бихаћа. Ипак је Кобасић преузео Жумберак од Николе Семенића из чије је породице био и ожењен.

Тада се у жумберачком урбару (попису кметова) спомињу села: Пећно 8 селишта, Гољак 4, Драшић врх 12, Горинја 12, Јавор 6, Поклек 4, Костањевац, Церник, Купчина, Сопоте, Сошице, Железно.

Разговоре с Кобасићима око откупа Жумберка, водио је 1533. г. Иван Пихлер. Тешкоће је изазвао захтјев Кобасића да им Ускоци буду кметови, што су ови одбили.

Тада се већ спомиње да Ускока има више него Жумберак може да прими. Зато се долази на мисао да се траже земљишта и наоколо и око Метлике, Костањевице, Плетерја...

Ускоцима су нађена и друга подручја, али они желе жумберачко.

Костањевачки самостан одступио је Ускоцима 107 селишта (слов. кметија, њем. хубе), Хубе је њемачки израз за земљиште доста велико, — с ливадама и шумама, — да се исхрани сељачка породица. Може износити 17 до 60 рали, али је редовно до 30 рали. Власник цијелог селишта је једноселац. Трагови таквих селишта се по Горњој крајини и данас познају у селима која се састоје од самих заселака, нпр. Српске Моравице или Дубраве. —

Земље за досељенике дало је и имање града Мехова, на цести с Вахте према Новом Месту. Али туда није много насељено јер Ускоци нису много марили да се на отвореном, па су земљу служиле за замјену.

Данас их има на подручју Драге и још неких села на цести из Метлике до Вахте. — Мехово је коначно добио Ленковић.

Од самостана Плетерја узета су села Осуња са 8 селишта, Стојдрага 7, Мали Крављак 2, Нова села 3 и још три селишта. — Одступили су нешто и неки појединци. — Ускоци преузимају и 14 полуселишта и два цијела у Лешћу, затим Костањевац и још селишта тројице власника. Сви су ови добили накнаду из имања Мехова.

Податак из 1540. г. казује о плану да се Ускоци населе на пустом подручју Франкопана уз Жумберак, а зове се Херцеговина (то је Виводина). То је подручје Кашта, гдје се међа жумберачких насеља вијуга између хрватских и словеначких села!

Велики заштитник Ускока био је бан Петар Кеглевић; он их препоручује крајишким капетанима у Сењу и Бихаћу писмом на хрватском језику, писано ћирилицом.

С друге стране цар Фердинанд, желећи да прими што више Ускока из Турске, даје им повластице. Владар као врховни феудални господар има право да чини изузетак од феудалног поретка, тј. да даје повластице или привилегије. — Тако је Фердинанд г. 1532. дозволио Ускоцима уживање земаља и да свако племе бира кнеза и војводу.

Мало касније, 1535. г. Фердинанд потврђује Ускоцима земље у Жумберку уз дужност војевања.

Једина власт су им капетани који се брину за ред и законитост, рјешавају спорове и подржавају краљевску заштиту. — Ово је било поводом нове сеобе.

Никола Јуришић довео је 1535. г. из Босне 600 породица. Крањски сталежи су одлучили да их још нешто смјесте по госпоштији Жумберак, а остало по осталој планини на земљиштима самостана Костањевице и Плетерја, као и по земљама госпоштије Мехово.

Слиједећа је сеоба била 1538. године. — Ова је сеоба била посебно припремљена. Крајишка је власт упутила из Жумберка војводе Вука Поповића, Ресана Шишмановића и Буру Радивојевића на Цетину у Сјеверну Далмацију да наговоре своје сународнике и рођаке на сеобу. Ови нису одмах пристали јер су чули како се отезало смјештање оних раније досељаваних.

Ипак, у љето 1538. г. обраћају се војводе Радоје Клистовић, Павко Карановић и војвода Стјепан баруну Турну са жељом да пређу. У исто вријеме јавља и војвода Иван Пејак да жели прећи. Првих је било 500, а других 150. — Они наводе да ће о томе у њихово име разговарати Вук Поповић. — Пред Ускоке су изашли на дочек и осигурање бан Петар Кеглевић и грофови Франкопани, Зрински и Благаји. Сеоба је до јесени завршена. У исто вријеме кренули су од Обровца и Бићи, данас у Истри. Њима је цар дао посебну диплому.

Главна је међутим повластица Жумберчанима из 1538. г. Ову је повластицу, и то на латинском језику, издао Фердинанд Хабсбург у Линцу 5. IX 1538. г., како каже Лопашић: „Краљ Фердинанд подјељује капетаном и досељеником Србом у Жумберку повласти".

Повластица је дана у најсвечанијој форми. Неки дијелови латинског текста напросто звоне од фраза.

Цару је Никола Јуришић, барон од Кисека, царски генерални капетан, објавио да су неки главари и војводе српски или рашки заједно с народом својим дошли са намјером да остану. Цар жели да те војводе и главаре српске или рашке и њихово људство благонаклоно обдари слободама на корист државе кршћанске. Зато одобрава да они с породицама уживају слободу за 20 година без икаква данка и терета на оним земљама које им одреди Јуришић. Главари и војводе који прикупе до 200 бораца добиваће годишње 50 ф. плаће. Што задобију од невјерног диндушманина вјере хришћанске, Турчина, то нека припане њима, осим градова, насеља, табора и угледних лица, што све цар задржава за себе. Уз то што захвате плијена док су под царском плаћом, трећину тога ће давати за царску касу да би служило за откуп сужања и за награде одличним јунацима. — Споменути војводе и њихово људство могу се надати да ће и већу милост уживати како царску тако и читавог кршћанства." Ову привилегију обећавамо да ћемо чврсто држати и свима наређујемо да је одржавају. У вјеру тога руком нашом свједочимо . . . "—

Може се замислити како су се на ово осјећали из Турске избјегли чобани са својим стадима у шумама крањским под лишњацима боравећи и љети и зими, још несмјештени коначно, значи без крова и огњишта под отвореним небом. С једне стране патње и биједа, а с друге однекуд велика таква царска милост и уговор о подјели пљачке с царем и државом. А као главно, сигурност да неће бити великашки кметови невољници, него слободни ратници који главама и крвљу плаћају своја права.

Поред права из ове повластице јављају се неке народне старјешине с молбама да посебно буду награђени замљом за заслуге око сеоба. То им је наводно био обећао Никола Јуришић.

Вук Поповић тражи 5 селишта (Вишњи врх), Буро Радиновић моли Цер ник и Сочице, Он спомиње да је недавно био код цара у Прагу.

Рисан Шишмановић (поријеклом из Македоније) моли потврду на већ запосједнуту змљу и дозволу да се прошири до извора и потока. — Капетан Пихлер на ово каже да они имају већ доста земље, неки више него град Жумберак. — Тако молбама није удовољено. Посебан је случај успјеле молбе Павла Чолића. Он је за једног заробљеног Турчина добио 4 седишта. Он је 1535. добио 7 селишта у Копчини и једно и пол у Оштрцу. Тај Павлица је предак угледне ускочке породице Чолнића. Један је послије био католички бискуп.

Одмах по досељавању јављају војводе да још нису сасвим прешли са породицама и стоком, по које ће поћи кад им се одреди гдје ће се смјестити. Моле да им се осигурају средства и нешто хране за први мах. Цар упути Јуришића да Ускоке смјести код Костела на Купи или на неком другом погодном мјесту како препоручи крањски сабор. Затим цар одреди да им

се даде понешто жита. Коначно за 4 војводе одобри цар годишњу плаћу од 50 ф. и наређује Јуришићу и Турну да се побрину за смјештај досељеника. — Крањска долази на идеју да се Ускоци смјесте и по Штајерској и у Славонији, тј. између Саве и Драве; 500 Ускока, каже се, вриједило би више него 3000 других.

У вези с тим пада и одлука о именовању капетана Бартоломеја Равникара (Раунах) с тим да прими Жумберак од Пихлера.

У та су доба послана у Турску осморица извиђача или ухода (1540) да јављају о турским намјерама и окупљањима.

Тако је без рјешења дошла и 1541. година. Те године види се из писма крањске владе Пихлеру у Мехово, камо је прешао из Жумберка, да су Ускоци још по шумама.

Тако ће слиједеће године доћи до побуне Ускока. Буни ће допринијети нередовитост у животу Ускока, несталност боравка, уходарења и четовања.

Један извјештај о четовању наводи плијен од 2000 оваца, 80 говеда, 50 паришa и 50 сужања — све ово у походу до ријеке Сане, дакле дубоко у Босну. — Од ове пљачке биће највећи дио стоке турске раје, кршћана, можда и рођака ускочких!

Каквог је нереда било с прелажењем границе казује Ваничек: — Заробљени Турци прелазе амо тамо и могу извиђати. Требало би им забранити да долазе преко Купе у Метлику.

У тако збрканим приликама није чудо да је јављају ускочка насиља. О том говоре подаци о штетама.

Узимано је сијено, стока (овце и говеда), коњи, свиње, вино, ствари, новац, а било је и отмица.

Спомињу се штеточине: Ресан Шишмановић и његови, Вук Поповић, Северовић, Вучковић, Радоје Кордић, Раде Каравајса, Марко Хараловић, Павко Ходановић, Павле Фахочић, ускоци Цветко, Драгић, Станко, и попов нећак Никола!

Поступало се и насилно, отимало на очи. Код Ресанове куће нађена су у шупљем стаблу два људска костура.

Харало се по Жумберку: Каље, Купчина, Церник, Ступе, Тихочај, али и изван Жумберка: Св. Јана, Подгорје, Прилисје, Окић, Јаска, Липовац, Метлика, Мехово.

Спомињу се и имена опљачканих посједника и племића.

Поводом оваквих случајева барон Никола Јуришић одређује 1538. г. у комисију Еразма Шајера, Еразма Обричана и Ивана Вернека да изврше штете, да би се штеточине казнили, али Обричан одбија да се прихвати тога посла.

Што се при томе могло догодити Ускоку казује писмо Михла Хохпетера из Метлике барону Еразму Турну: — Ускок ког сам држао у затвору сав је разбијен и исјечен, а признао је једино да је украо једну овцу. Пустио сам га уз добро јамство 10 особа, али тешко да ће остати жив. —

У првих десетак година ускочког смјештања у Жумберак види се с једне стране да су они примани и чак наговарани да дођу, да су им за то давана блистава царска обећања, док је, с друге стране, њихово смјештање споро текло, било везано уз тешке и дуготрајне патње, а и њихове немире, па и насиља по околини.

Кад је све то превршило, избија незадовољство отворено.

Четири године трпјели су без сталног смјештаја, залихе стоке се смањују а г. 1542. скакавци изједоше и траве и жита.

Због свега тога избија у јесен 1542. г. буна.

Неки се Ускоци враћају на турско подручје.

Воће покрета су Вук Поповић, Јован Влах и Буро Радивојевић.

Капетан Иван Варнек утврђује 1543. г. да Ускока има свега још око 1000 способних за оружје. Капетан у писму Јуришићу јадикује да на њега ни на Ускоке нико не обраћа пажњу, него се све оставља на божју вољу, а ови убоги ђаволи, сироти, биједни и прегладњели, куда ће него да натраг ускоче.

Вернек налази те исте године да још има 66 домова ненасељених Ускока.

Крајишка је власт запрепаштена. Треба настојати да се одбјегли врате, а с преосталима поступати благо.

Друкчије је било с околним кметовма. На буну ускочку они замишљају да је наступио дан одмазде за ускочка насиља.

Кмет жупника из Винице и један кмет Семенићев побунише остале. Њих стотињак нападоше Ускоке, једнога или више, — према разним вијестима, — убише, стоке уграбише између 600 и 900 и пораздијелише. Четири су нападача ухваћена и затворена у Метлици. Ови су нападачи припадали Метлици или Чрномљу, а 4 су била грофа Вука Франкопана. Јуришић предлаже да се нападачи казне, а Ускоцима штета накнади.

У Жумберку преостали Ускоци били су сада сумњивији него икад прије. Међу њима се јавља и мисао да пређу у Угарску знаменитом српском вођи Павлу Бакићу! (Откуд су само знали за њега!).

Све је ово изазвало велику преписку између крајишке власти и државних органа све до цара.

На састанку у Птују договорено је о мјерама за смирење. Ту је био и капетан Иван Вернек и бан хрватски Никола Шубић, ускоро сигетски јунак, а био је и Иван Унгнад и врховни заповједник Турн.

Одлучено је да се уз царско јамство сигурности хвата веза с Вуком Поповићем, да врати одбјегле Ускоке којима ће се задовољити. — Многим Ускоцима су жене и дјеца остали, па и Вукова жена. Од вођа остао је Буро Радивојевић, бачен у тамницу у Љубљани, а неки заостали Ускоци похватани и поубијани у Чрномљу. Према осталима власт је била блага и све им обећавала.

Капетан Вернек поново шаље 6 извиђача у Турску. — Било је у плану да се и Ускоци похватају и одведу у заточење или да се 400 најбољих узме на плаћу, а жене и дјеца смјесте негдје на окупу.

Одлучено је да се пролази од Жумберка према Турској чувају да Ускоци не би с прољећа почели хватати везе.

Поповића и Влаха нису успјели наговорити да се врате, али су они сами од себе долазили у Жумберак.

Како се тада лако одлазило из Жумберка у Турску казује извјештај Мартина Гала из Бихаћа, да је Ускок Петар Радивојевић био с четом 10 дана у Турској, довео од Удбине 100 коња и ухватио везу с једним Ускоком. — Радивојевић је донио обавјештења да Турци неће изненадити с провалом на Крајину.

За Поповића и Влаха била је уцјена од 300 дуката. Коначно су ухваћени код покушаја да са 50 људи допру до Жумберка. Сусрео их је капетан Равникар и распршио. Поповића је ухватио на Купи Вук Франкопан. А Влах је са овог извиђања ухваћен код Бихаћа. У исто вријеме ухваћен је с Поповићем турски капетан Перле.

Кад је Јуришић затражио да се ухапшени пошаљу у Љубљану, то је учињено тек када је за сваког исплаћено по 300 дуката.

Мучени у Љубљани Поповић и Влах све су друге оправдали осим Буре Радивојевића који их је изневјерио.

Иза тога су погубљени, Поповић с братом, а Влах са два друга. Имања су остављена њиховим породицама.

О Вуку Поповићу треба још нешто додати:

— За овог истакнутог Ускока зна се од почетка сеоба. Вук је био најприје у служби капетана Ивана Пихлера као обавјештајац, извиђач, уходa, а 1538. прелази у службу бихаћког капетана Еразма Турна.

Вук је био погодан за извиђача већ тиме што је, као уосталом већина Ускока, имао родбинских и пријатељских веза на турском подручју. А изгледа да је био и посебно склон тако вратоломном послу као што је уходадарење, а можда и нарочито способан.

Вук је имао задатак да потакне и помогне пресељавање од Цетине, Гламоча и Уна до Срба, о чем је водио бригу Иван Јуришић. Тако је посредовањем капетана Турна и дошло до сеобе 1538. године.

Вук је био доста скуп извиђач. У г. 1540. спомиње се двапут да је мјесечно примио по 20 дуката, односно 20 ф. 40 кр, а добио је одједном 133 ф. и 20 кр.

Г. 1542. он је вођа буне и губи главу.

Г. 1546. мјесто умрлог Вернека долази за ускочког капетана Иван Ленковић. Он је Ускоке затекао у ужасном стању, у биједи и сиротињи, а без икаква реда. Ленковић предлаже да се коначно смјести још преосталих 180 ускочких домова, да не би и даље боравком на Красу до Постојне ометали саобраћај с Трстом и Ријеком.

О том је одржан договор у Вараждину и одлучено је да се коначно откупи Мехово и да се из Жумберка коначно уклоне приватни посједници, којима да се дадy земље око Мехова. Послије обављеног сталног смјештаја Ускока наступају у Жумберку мирнија времена.

Ту се показала и способност Ивана Ленковића.

Г. 1551. има он 315 плаћених војника Жумберчана. Ту има 12 војвода, један заставник, један трубач и један бубњар. Војводе су имале 24 ф. годишње, заставник 20 ф. а борци по 8 ф. годишње.

Имена војвода: Даја Вуковић, Павле Клисурић, Стјепан Вранчић, Радман Вучетић, Драгиша Вранчић, Новак Николић, Симо Врајковић, Никола Ивановић, Радосав Вуковић, Радоња Басташић, Шобат Поповић, Вранеш Бадовинац; заставник Вршен Вукићевић, бубњар Радич и трубач Јанко Гашпаровић. — Неки десетници: Тома Сиверовић, Петар Чолнић, војвода Павко, Раде Радивојевић, Тодор Кнежевић и Радич Вучетић.

Попис 100 Ускока које је Мартин Гал узео у војну службу 1556. садржи ова презимена: Антоновић, Цесаровић, Цикулинић, Цинковић, Цоларић, Цветановић, Ђуриловић, Довранић, Драгичевић, Драженовић, Иванчић, Јадрочевић, Јурјевић, Кикић, Коханић, Кославић, Косовић, Ковачић, Крајчић, Крајачин, Ладисолић, Ласашковић, Ленић, Марчић, Маркошић, Марковић, Матиовић, Миаковић, Милаковић, Миросала, Милочић, Новаковић Орлић, Палавер, Петковић, Пичовић, Покрајац; Радојевић; Раденковић Радетић, Радмановић, Рашковац, Рашковић, Ратковић, Радигојевић, Раушевић, Риварић, Рушић, Садковић, Салаковић, Саленковић, Степановић, Семенић, Стер-Штетаровић, Шуштер, Тодоровић, Томашевић, Вадковић, Велизаровић, Ватанчић, Верњак, Видовић, Власовић, Влашић, Војновић, Радечић, Вресне, Врзинић, Вологлавић, Вораковић, Вученовић, Вучковић, Вукашић, Вукичевић, Вуковић, Зеленковић, Жупановић.

Да се данас Жумберчанин не чуди каква су све ово презимена, треба узети у обзир да их има нејасно или погрјешно у њемачком документу исписаних, да их има изумрлих, да их има и из низа старинаца а не само досељених.

Г. 1556. налазило се у Бихаћу 300 Ускока у војној служби.

На службу су одлазили и непосредно из Жумберка.

Требало је ићи на даљину од 100 — 150 км. Ишло се на смјене, редовито пјешке, рјеђе на коњу, вукући собом торбе с опремом и храном. На трошак Крајине живјели су код логоровања сваке године. Иначе на свој трошак.

Ускоке шаљу на извиђања у турску Славонију, Босну и Лику.

Посао обавјештајаца био је двоструко осјетљив: може пасти у руке Турцима, а може и код куће доспјети у тамницу под сумњом да одржава везе с Турцима, као што се десило Блажу Радиновићу (ухапшен 1556. г. и његова се даљна судба не види).

Г. 1567. одобрено је војводама Вранешу Бадовинцу, Радоњи Баставшићу и Радичу Вујевићу 100 ф. а Ускоцима 400 ф. као накнаду штете што су им причинили Турци. Овој тројици војвода владар је подијелио племство, а мало касније 1569. г. и војводама Радману Вучетићу, Јовану Хераковићу, Вукцу Вишеславићу, Бури Баталовићу, Силвестру Јурићу и браћи Вујину и Вуксану Маринковићу. Ова племства биће јако средство да се Жумберчани придобију за аустријске планове и ратне и све друге...

Г. 1573. је за жумберачке Ускоке година стида и срамоте зато што су послужили феудалцима, дакле, не у борби с Турцима, него за угушење сељачке буне Матије Губца. Ускоци су против побуњених кметова бјеснили горе него Турци и горе него племићка војска, тако да се згрозио и сам њихов капетан Турн, који је иначе дао ухваћеним сељацима отсјећи руке, нос и уши!! — Занимљиво је, што тврди Др. М. Поповић, да су вође Губец и Грегорић били Жумберчани!?

Фердинанд II подијели племство Јовану Прерадовићу и његовој браћи Грдину, Храњи и Радулу (Булићу) те Винку (?) Секулићу. Једна грана Прерадовића пређе у Грабровницу код Грубишног Поља, гдје се родио пјесник Петар Прерадовић.

У реформама послије пресудног сабора у Бруку 1578. г. Жумберак и Слуњ постају велика капетанија. Капетани станују у Слуњу, или Карловцу, или у Жумберку. У Жумберку иначе редовно заповиједа лајтнант — поручник. Капетан има 60 ф мјесечно и ужива имање Жумберак и двор Будињак.

Трошкови за жумберачку војску износе тада 7459 ф годишње.

Капетан Вук Енгелбрехт Ауерсперг добива 1579. г. плаћу, посјед Жумберак и команду над 50 коњаника, 10 Ускока и 12 њемачких момака, све као посаду Слуња.

Ускоци су понешто зарађивали и као плаћени радници (утврђивање Брињa, пробијање шумских путева); г. 1584. исплаћено им је надница 525 ф.

Те године спомиње се као хусарски коњанички капетан с 50 коњаника Даја Вуковић војвода. Те године у боју код Слуња судјелује и он и Ауерсперг, оба као капетани.

Кад је 1588. г. умро стари војвода Јован Даја Вуковић, јавља се више кандидата за његово мјесто (гроф Благај, млади Ленковић, Пургстал и Дајин син Радул Даја); капетанију добива Ђуро Ленковић.

Хасан-паша који је тада био тешко притиснуо Хрватску и Крајину, покушава да придобије Жумберчане. Зато капетан Ердеди појачава надзор над Ускоцима.

Незадовољстава је међу Ускоцима било: — мјесто плаћених војничких мјеста сад је само 200, — плаћа за 50 коњаника укинута; — на раније добивеног пола селишта на сваку породицу, сад се народа намножило, па се осјећа мањак земље, — Ускоци зато 1592. г., кад се осјетила узнемиреност на Крајини због притиска Хасанова, моле да се све успостави по старом и да им се још даде земље. — Карловачки генерал-оберст Ауерсперг препоручује њихову молбу надвојводи Ернесту. Надвојвода моли Крањску да провјери ускочке привилегије, да ли шта треба измијенити, смањити или проширити, а уједно да се и оцјене ускочки захтјеви. На ово управитељ Крањске Кизел затражи да Ускоци пошаљу своје представнике у Љубљану. Кизел том приликом спомиње како су Ускоци постојани, вјерни, часни, исправни и упорни у служби.

Велики капетан гроф Ердеди препоручи молбу и одобри изасланицима да путују у Љубљану. На молби су потписи сина Јована Даје, капетана Радула, Вранеша, Латинчића, Ивана Чујичића и Воје Гарапића, па Микуле Храпљеновића, Вујице Поповића, Милоша Грубачевића; потписи су били ћирилицом.

Слиједеће године иду у Љубљану поново: Радул Даја, Иван Чујичић, Војо Гарапић. Њих Крањска упути у Грац надвојводи који их лијепо прими.

Крањска сада мисли да се може узети и 100 Ускока у службу.

И Турци још увијек имају намјеру да Ускоке покрену на своју страну. Генерал Траутсмансдорф сматра де међу Ускоцима има који су од природе склони несталности; зато их треба удаљити од границе.

Капетан Ердеди потсјећа те исте године да се Ускоцима исплате заостале плаће. Настале су за Ускоке тешке године, скупа времена, већ неколико година ни жита ни вина, па су Ускоци јако осиромашили.

У почетку XVII в. има података о стању у Жумберку који показују као да се није много измијенило према ранијем.

Г. 1601. долази за капетана познати с Крајине Крсто (Криштоф) Обричан.

Кад је г. 1617. склопљен у Мадриду мир између Аустрије и Млетака, морали су сењски Ускоци бити уклоњени ради осигурања пловидбе. — Ваничек према Кукуљевићу сматра да је дио тих Ускока дошао у Жумберак. Мада су тако мислили и Енгел и Церниг (све знаменити историчари), Лопашић сматра да о том нема доказа. Забуну је изазвало што су једни и други називани Ускоцима. — Међутим међу презименима сењских Ускока има их и која се јављају и у Жумберку, као (Ђуро) Чавић, (Станиша) Петровић, (Петар) Шкарић, (Петар) Лучић, (Павао) Трубигог, Драгић (Андрија) Пожарина, (Стеван) Боровац . . .

Каква је била нарав Ускока и у какве су ситуације довођени од стране својих старјешина, казује случај звјерског убиства поручника Јурја Вива.

Главни кривац Дане Деспотовић стрмоглављен је кроз исти прозор града Жумберка с ког је бачен измрцварени Виво.

Још прије тога капетан Парадајзер убио је војводу Вујицу Хераковића, не зна се зашто.

Од 30-так жумберачких капетана истакнутији су поред већ поменутих: Унгнад, Турн, 2 Ауерсперг, Обричан, Егенберг, 2 Парадајзер, Херберштајн, Петаци, — све странци аустријски феудалци — Од домаће властеле ту су Ердеди, Гусић, Јурај Франкопан, Кушлан, Грегоријанец, Петар Зрински, Кулмер. — Од Жумберчана спомиње се Јован Даја Вуковић, 1583. и вицекапетан Радуле Даја Вуковић 1604. А било је све више домаћих официра, као Храниловића и Чолнића.

Петаци је касније постао карловачки генерал познат као гонитељ православних.

Капетанат је укинут реформом 1746. кад Ж. постаје 11. и 12. компанија Слуњске регименте.

О капетанским правима и дужностима занимљиво је видјети напутак Петру Зринском из 1647. г. Ово и зато што је готово исто вриједило и за Крајину уопће.

Капетан треба да служи цара, Ратно вијеће и генерала покорно, постојано и марно, да пажљиво руководи капетанијом, да станује у Жумберку или Карловцу, да држи Слуњ, да одлази с војском камо буде одређен; да осигурава мир на граници Крањске, да прати провијант, да чува кланце и шуме, да не користи војнике за властелинске работе, да ужива имање града Жумберка, да пази да се Ускоци не разилазе, да се не бави другим пословима, да никога не оптерећује и не тлачи, да држи код Ускока једнаку правду и суђење, да услужно дочекује крајишке изасланике, да помаже у обрани Карловца и других тврдих градова, да Жумберчани на смјену по 100 — 200 долазе на радове уз обичну надницу.

Каквих је могло бити војних старјешина, казује случај Парадајзера 1686. г. Њега тужи поручник Петар Храниловић, да све ради на своју руку. Не брине се за службу, прима овцу од оних који избјегавају службу, прима по 100 ф да даде земљу немарнима. Зато ова капетанија, некад у цвату, сад пропада. Оне који погријеше, он потпуно опљачка и тако на штету околине наводи на зло. Капетан је ријетко на свом мјесту, па царска служба трпи штету.

У истрази се види да поправка нема него због високе старости што даље све то горе. Пред војном комисијом позива се на свој великашки положај, а пред феудалцима каже да потпада под Ратно вијеће. —

Слуњ је потпуно запуштен и изложен и отворен Турцима. Неки Теслић ускочио и одвео још 30 људи, а за њим би могли и сумњивци Комадина и Медаковић. Жумберак мјесто 500 војника сада даје само 200 — 300. Гавро Бадовинац, слуњски војвода и шизматик, убио се, а капетан поставља познатог убојицу Мику Белавића, мјесто да војвода буде или заслужни Хрват или Влах католик.

Одлучено је капетана свргнути.

Ово је слика о почетку распада старога крајишког уређења у вријеме кад се јављају покушаји да се народ скучи и Крајина феудализира.

Скучивање жумберачких права почело је покушајем да се присиле на да-

вање дања. Убирачи дања за Комору туже се да Жумберчани у гомилама наоружани тргују разном робом. Жумберчани опет моле да буду заштићени од хармичара Гала у Јаски. Он од велике гизде или што о памет дошао, врши насиља, прогони, стријеља, сијече, срамоти, плијени и роби и псује царске и краљевске свитлости солдате и официре. Је ли сол краљева или његова? За жумберачки пук каже да „нисмо ништа друго вриједни него палити нам браде као свињама репове". — Ако нам се не учини задовољштина на ову понизну шупљику, ми ћемо га тако палити да не буде никад више хармице побирао. —

Види се како су Жумберчани своје повластице бранили и користили. — А остали су до данас спретни и прометљиви људи! Умију баратати!

Послије ових примјера почетних, сурових времена прошло је до Валвазора више од вијека и пол; да се сад види што каже он о нарави Жумберчана: — Људи су то веома сурови и разуздани, радо се баве крађом и отимачином, међу њима је доста дангуба и опака свијета; томе су криви ратови и крајишке уредбе, јер њих често шаљу на пљачке све до Уне, па онда Ускоци отимљу и сусједима; њима жању недозрело жито, односе вино из клети, сајмови су несигурни, с поља се мора бјежати прије мрака, укратко, њима је право у насиљу. —

Лопашић у Вијенцу 1880. говори друкчије: — Ускочког дивљаштва и опачина нестало је већ давно. Они су мирни и кротки људи, паче нешто млохави (!) било зато што су у дуготрајним ратовима истрошили снагу или под дјеловањем кршћанске науке (школованих уније). Сад нема опачина, злочина и превара; још за Крајине се рекло да за Жумберчане не треба затвора. — Веома су бистре памети, брзо схваћају, угодно је с њима разговарати. Није онда чудо да их размјерно има доста који су књигу научили, па зато има међу њима доста умника и вјештака на перу, — како каже Лопашић. — Но, то све вриједи и за народ Горње крајине.

У својој књизи, Жумберачки дијалекти, проф. Милко Поповић, и сам Жумберчанин, даје 1938. г. на 6 страница „Расне особине Жумберчана", што вриједи упознати.

Етнолошки је обрађивао Жумберак, као и Белу крајину с Мариндолом, др. Нико Жупанић, словеначки научник.

Жумберчани нису сви једнаког поријекла. Осим нешто кајкавског и чакавског, они су углавном штокавци, али разних говора и по изговору (доша, дошо). Познати и под два назива: фужинари (ковачи, угљари, рудари) на ЈЗ и маслари. — За околне кајкавце Жумберчани су Влахи, а за њих су кајкавци католици — Хрвати.

Још понешто биће о Жумберчанима у приказу Крајине и у подацима о вјерским приликама.

ПРЕЛАЗНО ПОДРУЧЈЕ

Између Жумберка и долине Горње Добре (Гомирје, Врбовско, Моравије), или по Белој крајини словенској и преко Купе на хрватска подручја од Купе до Доње Добре и Мрежнице, било је или има разасутих насеља неједнаке судбине.

Бан Никола Зрински Сигетски прима насељенике на своја имања у великом луку Купе, од Озља и Рибника. Из г. 1544. позната је његова листина којом одређује подручја (котаре) насељеницима у Прилишћу и Росопајнику. Грбић доноси текст у ком се набрајају презимена: Сестрић, Шурановић, Распо-(по)вић, Шимуновић, Рудановић, Басаровић, Зечковић, Субашић, Страхаевић, Дубровић, Зеленковић, Кацан, Шутиловић, Павичић, Буршић, Луић, Чалић (или Чавић), Мидиновић, Лабановић. — Међу именима су уз остала Јандрија, Радич, Радивој, Милић.

Зрински назива досељенике Власима (власи — пастири).

За ово има неких знакова. — До овог рата била је код Адлешића на хрватску страну породица Чавића. У рату један од те породице уништио славску икону; — Зато што су им досадила страдања! Иначе, Петровићи у Моравицама имају надимак Чавићи. — А од Субашића био је и бан хрватски 1939.и министар до 1945.

Зрински пристаје да му досељеници служе од његових земаља као војници. Он уговара с њима и за плијен, кад ће давати пола, а кад трећину. Иначе имају да дају десетину од јањаца. Зато су они слободни од свих других давања и службе какве имају села; дакле, нису кметови.

Ово потсјећа с једне стране на уговоре какве су с „власима" (пастирима) имали феудалци у Далмацији у XV в. А с еруге стране има сличности и са привилегијом цара Фердинанда Жумберчанима 1538. г.

Месић је видио привилегију Зринскога у општинској шкрињи у прилишћи; била је глагољицом — он је донио латиницом.

Грбић мисли да су они били православни и зато их називају власима од Московца (московске вјере — православни). Међутим тај назив долази и од подручја Мушковци близу Обровца, између долине Зрмање и цесте према Грачацу. Грбић и сам спомиње живу традицију Сестрића да су дошли од Зрмање.

Лопашић сматра да су они од почетка били католици.

То би значило да су они били власи католици каквих је било по Лици и Приморју, и ближе, нпр. село Ердељ на Добри.

Грбић наводи и свој разговор с једним Сестрићем о досељењу. Имали су цркву св. Илије с олтаром на истоку и простором за жртвреник; сад је то капелица св. Ленарт.

Лопашић каже да су ови власи ушли у матице жупе Новиград тек 1650. г.; сто година послије досељења!

Близу Нетретића на Брајаковом брду има презиме Смендровац. Један Смендровац каже да је у њему „вражја крв", јер да су његови стари дошли од Смедерева града...!

На овом подручју има и занимљив појав двоструких презимена: Станковић-Моћан, Марковић-Јуричак. Да ли су то досељеници Станковићи и Марковићи на земљама некадашњих старинаца Моћана и Јуричака!?

Остаје да се ово још добро проучи.

Подаци о пљачкама на Франкопанским земљама око Босиљева (1536, 58, 82) могу указати и на Жумберчане или на Гомирце, али можда су ти ускоци или турски власи од ових наоколо разасутих.

Грбић наводи по Белој крајини низ презимена која могу бити и српска: Бабић, Бобић, Бранковић, Видовић, Витковић, Вукчевић, Вучинић, Вучковић, Добић (Дабић), Илић, Јанковић, Југовић, Коларић, Кончар, Лончар(ић), Марковић, Медић, Милошић, Немањић, Николић, Новак, Облак, Петровић, Петровчић, Рајић, Радишић, Рац, Рачић, Репац, Рибић, Седлар, Стојић, Станиша, Чурић. — Посебно указују на досељења Лах и Турк.

Преко пута од Винице на Купи је село Босанци.

Валвазор указује да у Белој крајини има више српских насеља. — Данас постоје Бојанци, између Черномља и Винице, али сасвим изван путова. — Слично је Мариндол близу Подбрежја изнад Купе. Ту су засеоци: Мариндол — школа, Милић-село — црква, Пауновићи — презиме и у Жумберку, а има двије куће и у Жунцима. — За вријеме Крајине припадали су ови Срби компанији Шварча, Слуњске регименте (слично Жумберак). Касније Хрватској, а сад послије рата Словенији. — Имали су своју школу; сад имају словеначку!

Мариндолци су радно повезани с Черномљем и Метликом, а женидбама су у вези с Пониквама и Дубравама.

Главна је саобраћајница овог подручја цеста Карловац — Ријека, споредна Босанци — Виница — Черномељ — Метлика, али су и Бојанци и Мариндол по страни, Мариндол одвојен и долином Купе.

ГОМИРЈЕ

На прелому у XVII в. досељава се за она времена већи број Срба у долину горње Добре куда је водио један од турских пролаза према Крањској.

Да би се тај пролаз затворио, основао је Бернардин Франкопан на свом модрушком имању још 1500. г. тврди град и насеље Огулин.

Насељавањем долине Добре узводно од Огулина тај је пролаз потпуно затворен. У тој долини три се већа насеља уз воду надовезују једно на друго: Гомирје, Врбовско и Моравице.

Одакле су ти Срби дошли?

Њихов долазак доводи се у везу с великим узнемирењем међу хришћанима у турском царству поткрај XVI. вијека.

То што су Гомирје основали калуђери из манастира Крке у Далмацији, казује да су и досељници били негдје отуда.

Познато је још од сеобе Жумберчана да је главни расадник сеоба Срба у Хрватску било планинско подручје око тромеђе Босне, Далмације и Лике, посебно Грахово, Срб и горња Цетина.

Колико је било ових досељеника не види се тачно, али вијест говори да их има преко 50 домова, што значи да их је било око 500 душа.

Њих тада зову у документима, за разлику од Жумберчана, који су „стари ускоци", — новим ускоцима.

У вези с овим досељењем отварају се дуготрајни спорови с хрватским феудалцима Франкопанима и Зринским. Они се углавном своде на захтјев да досељеници постану кметови. Ова два великаша рода толико су сроднени да имају заједницу имовине. Из овога је јасно зашто се у споровима с капелским досељеницима појављују са захтјевима и Зрински и Франкопани, и посебно и заједно, а и спорећи се једни с другима о досељеницима.

Спорова је било двије врсте:

— Као главни тече опћи спор око насељеног подручја у цјелини, — упоредо се јављају мањи спорови и сукоби углавном на границама између насељеног подручја и сусједних Франкопанских имања Северина и Босиљева.

У току времена спорови су текли овако:

Већ 1601. г. моли кнез Јурај Франкопан надвојводу Фердинанда да му подчини Влахе које су бан Иван Драшковић и генерал Јурај Ленковић населили из Турске прије двије године без његова знања, близу његових добара, тако да сада његови биједни кметови трпе велике штете, а он је повријеђен у његовим прастарим правима.

На ово генерал Јурај Ленковић из Оточеца на Крки моли надвојводу да забрани кнезу Јурју Франкопану Тржачком сметати нове досељенике у Гомирју у уживању земље.

Надвојвода одмах позива кнеза да не брани народу обрађивати земљу, да не би опет отишли у Турску. Они бране и њега, кнеза, а из Турске би могли бити опасни. Гомирцима поручује надвојвода да ће их у обећаним ускочким слободама штитити.

А мало касније надвојвода поручује, овај пут кнезу Јурју Зринском, да ни њему ни Франкопану не може предати Гомирце којима су обећане ускочке слободе.

Гомирци са своје стране обраћају се априла 1602. г., — сви с војводама, харамбашама и четовођама, крањским сталежима (земаљском сабору) молбом за заштиту. Они су дошли у нади да ће као крштен свијет наћи заштиту, а остали су без икакве потпоре. Сад страшно гладују, јер су све што су имали или потрошили или продали. Шаљу у Љубљану Вујицу ковача и Милисава заставника. Ленковић им је обећао предјел Врбовског и Моравица, и шуму Каменско, а господа их сматрају кметовима. Они не могу служити два господара. Њих има сада са женама и дјецом триста душа. Упоредо с овим долази и унутрашњи спор Зринско-Франкопански.

Гроф Јурај Зрински пише исте 1602. л. из Чаковца надвојводи да је Гомирје Зринско, а не Франкопанско.

У свом, не баш преопширном писму, Зрински као неки припјев шест пута понавља да се Гомирци ставе под његову власт.

Но ни Франкопани на ово не шуте.

Из Босиљева, гдје је тада било главно сијело лозе Тржачке, изјављују браћа Јурај, Никола и Вук Франкопан суцу загребачке жупаније по ком им је гроф Зрински поручио да оставе на миру Гомирце који су његови, да је њих надвојвода Фердинанд по генералу Ленковићу замолио да дозволе смјештај досељеника у Гомирје као пусто мјесто, а они још никакве користи ни дохотка од њих немају.

Зрински мора да се обратио и на самог цара Рудолфа. — Цар однекуд зна да Власи досад нису били ни под каквом дсциплином, а по природи су дивљи и необуздани људи, склони нереду, самовољи и разбојству, а чује се и да шурују с непријатељем. Цар моли Зринског да буде стрпљив док се ово не рашчисти.

На све ово подноси генерал Вид Кизел надвојводи Фердинанду извјештај, да је Гомирје, као и друга мјеста, било Франкопанско, али да Гомирце ипак не би требало предати Франкопанима.

Гомирско подручје, — наставља Кизел, — дуго пусто, сад је насељено и добро обрађено трудом и трошком насељеника који су уједно војна посада, а тиме и бедем ове Крајине. Досадашње њихово снабдјевање живежем стало је више од 1000 ф. Ако се они раселе, Крајина ће бити огољена. Они сад једино желе да под окриљем цара на миру живе и раде. Откад је он, Кизел, овдје на Гомирце није било притужбе, него се они туже да им су сједни кметови из зависти и мржње свакојаке пркосе праве, а тројица невиних изгубили су главе. Неке њихове везе с непријатељем су обична подметања.

Слиједеће године поново се јавља из Босиљева кнез Никола Франкопан с притужбом да му Гомирци наносе штете: — Бог ми је свједок, — а и сами они ће признати, да им никад нисам нанио силе ни штете, чак ни ружне ријечи рекао, него стрпљиво подносим. Зато молим или да се они премјесте, или да се покоре, као што је закључио (угарско-хрватски) сабор у Пожуну за све случајеве гдје су Власи насељени на подручјима наших сталежа. —

Кизел на ово одговара да Франкопанима није одузет ни педаљ земље. Земља на коју је Ленковић смјестио досељенике била је 80 година пуста, а између Гомираца и Франкопанских кметова има још увијек полдруг миље пустоши, па Гомирци немају разлога да од кога отимају или кога гоне. Гомирци су сада јаки бедем (предзиђе или грудобран), па су сад и кметови сигурни од турских мартолоза, пљачкаша. Гомирцима се неправда чини, а биједни кметови, ако их ко тлачи и мучи, то су њихова властита господа, која ће их, ако се овако настави, само отјерати с огњишта. —

Надвојвода Фердинанд јавља да је генерал Кизел вољан да их преда, уз увјет, прво, да Зрински подмири све досадашње трошкове за снабдјевање, муницију, опрему и војничке плаће Гомирцима, — што износи више од 80000 фор., — а затим да Зрински на свој трошак издржава отсад гомирске војнике.

Оваква је била тада преписка у троуглу између крајишких заповједника, хрватских феудалаца и врха државе, надвојводе и цара.

Као што се већ видјело, ни Гомирци на све ово не остају пасивни. Они упорно траже да им се подијеле обећане слободе, а виде се и међе њиховог подручја од малог Клека и ушћа Витуњчице у Добру на Врбицу, Каменско, Врбовско, Пљешивицу, Мошћенски биљег, Почоводо (?), Тополовицу, Округљак, Радигојну и Горње Лазе.

У то исто вријеме надвојвода позива кнеза Николу Зринског да уступи земље у Моравицама и Делницама за нове ускоке које је довео Кизел са Уне, од поља Острошца. То је приличан број финих и угледних људи са женама и дјецом. Моравице и Делнице су пусти крајеви и ту би се могли ускоци населити и несметано боравити. А међу овим финим и угледних људи има 200 стријелаца који могу домовини бити од користи против четовања мартолоза.

Послије годину дана браћа Франкопани туже се надвојводи Фердинанду на незгоде што их трпе од стране Моравичана.

Посебно прилажу исказ штета, (крађе, разбојства и убиства) 1601 — 1608. г. свега 75 случајева. А именују и неке починитеље: Обрад и Дамјан Лончарићи, Војин и Милашин Јакшићи. Највише штете починили су досељеници од Острошца кад су 1607/8. г. зимовали у селу Јадрчу близу Босиљева и Северина с ову страну планине.

Сад послије склапања мира 1606. г. јављају се из Љубљане крањски сталежи изјавом да они више не могу доприносити за издржавање досељеника у Гомирју и на Личу. Они, Крањци, према насељеницима као према најближим сусједима односили су се вјерно, љубазно и пријатељски, а Власи су овој биједној земљи више на штету него од користи. Они су у Турској увијек били у приправности на страни непријатеља да спрјечавају упаде с наше стране и увијек су се брже окупљали за четовања у наше стране него што је наша војска могла уопће кренути, и упадали су у срце наше земље. А ни сад наши чобанчићи чувајући стоку на паши нису сигурни да их они не ухвате и не продаду Турцима. Осим тога Ускоци су стално у покрету, толико познају стазе и богазе наше земље да би могли непријатеља несметано водити, од чега нека нас очува милостиви свемогући Бог. — Зато ова земља не може имати према њима никакве вјере, поштовања, сусједске љубави и пријатељства. Ми желимо да се они отпреме било на славонску било на угарску страну. —

Тако феудалци и хрватски и крањски, кад је турска сила застала и опасност од провала умањена, заборављају крајишнике и њихове жртве, — по оној народној, кад притисне невоља: „Богом брате, Краљевићу Марко!", а кад одуши опасност: „Откуда си, незнана делијо!"

Већ досад се видјело да су Ускоци из Турске у неколико пута навирали на крајишко подручје: 1599/1600, 1605- 1609-12. — Кад су неки 1612. г. наново стигли, тражи капетан огулински Иван Гал да надвојвода изашаље комисију за уређење насеобина око Гомирја, али и око Модруша и Плашког, јер су неки опет недавно дошли прошле и претпрошле године без дозволе ненајављено, а пред 4 дана, пише Гал 23. VI, и против забране намјесника генерала, Кристофа Обричана, дошле су поново 24 породице из Лике. Њих су допратили војници Брињани и Сењани к онима који су се пред три године смјестили код Модруша. — Он је сад у бризи за Крајину и старе вјерне војнике кад из дана у дан све више стиже ових упорних, сирових и дивљих, разуларених људи, и то заједно са женама и дјецом. А шта ће на ово биједни Огулинци, Модрушани и Оштарци. Избио је спор између Огулинаца и досељеника. Тим је поводом Обричан због болести одредио Ивана Раубера за свог замјеника.

Крањски сталежи и слиједеће године 1613. ударају на насељенике од Лича до Модруша понављајући да су они зликовци који све отимају до чега дођу, и стоку и људе, вребајући прилику да непријатељ провали па да они као предње чете отворе врата кршћанских земаља за пљачке и пустошења. А Крањска је слаба, биједна и сиромашна земља, отворена и без гора и вода које би непријатеља зауставиле.

Франкопани тада већ од стране власти бивају не само тјешени него донекле и утјешени и задовољени на други начин, службама и почастима. Никола г. 1612. добива положај капетана у Сењу. Вук је 1619. г. замјеник карловачког генерала, а биће ускоро и генерал; он за свог малољетног сина Гашпара тражи и добива мјесто капетана у Огулину 1622. г.

Зато се тих година не чују толико жалбе и притужбе; као да нема података о спору. Од г. 1622. покреће се ствар на други начин. Сад Ратно вијеће или Високи дворски ратни савјет, нуди Вуку да за 6000 ф. уступи сва своја права на Гомирје, о чему је већ преговарано с његовим братом, јер Гомирци се поново јављају с тражењем слобода.

По овом би могло изгледати, да су Гомирци, — не види се када, — били подложни Франкопанима, или се ради само о њиховој узнемирености због тога што сеоба читава ствар већ вукла двадесетак година.

А посебно је важно да у исто доба спор с феудалцима у Вараждинској крајини тече у правцу рјешења из 1630. г. кад је цар коначно прогласио знамените повластице, познате под називом Влашки статути (Влашке уредбе).

Да су Гомирци имали у виду остале досељенике, види се по томе што они стално траже права старих ускока, оних који су прије њих доселили, а то су били Жумберчани.

На понуду Ратног вијећа убрзо, већ послије 15 дана, одговара Вук из Новиграда на Добри:

— Има већ 22 године од како су Власи ступили на наше земље које никад нису биле пусте. Крајини је познато да смо ми на овим земљама већ имали од Жумберачких ускока годишњег прихода 300 оваца и овнова. А те су ускоке нови досељеници протјерали са тих наших земаља. — Уједно су они и наше биједне кметове притиснили и крађом и разбојствима толико притисли да су многи морали с огњишта својих побјећи. Ми смо тиме досад имали утврђене штете до 20000 ф. — Франкопани желе признање својих права, са царским печатом, а продати енће. Власи сада признају франкопанско власништво и, као и остали кметови, вољни су да се покоре франкопанској власти, те сад и Франкопани желе да их задрже заувијек и да их присиле на бољу дисциплину и вршење ратне службе...

Према овом представљало би нове моменте с једне стране признање Франкопанског власништва од стране Гомираца, а с друге стране воља Франкопана да досељенике задрже заувијек на својим земљтма.

Међутим на ове наводе грофа Вука одмах се јављају Срби Гомирја, Врбовског и Моравица молбом краљу Фердинанду да их не предаје под власт грофова Николе и Вука Франкопана.

Ленковић, Виндишгрец, Рабата и Лангенмантел долазили су по њих у тућу земљу по царској наредби и пристанком крањских сталежа смјештали их у великој дивљој планини по Гомирју, Врбовском и Моравицама, гдје годинама нико није боравио. Ту им је цар дао саградити и дрвену обрамбену кулу. Уређена су два војводства са 60 плаћених мјеста. Двије године их је господин Мошкон, од стране Крањске, снабдијевао провијантом. Они су досад у цару гледали господара и заштитника, а сад ко зна зашто, долази нешто сасвим друго. — Гроф Тржачки сматра да нас је царско величанство њему предало. На ово они сви једнодушно присижу да никад више никаквом грофу неће бити подложни, него једино цару и карловачком генералу као и досад: — Ако би милостиви цар овакву бол нанио нама који смо из турског ропства изведени да би сад под хришћанством у друго ропство

пали, нама који смо дивље шуме и земље нешто мало плоднима учинили, да би тако себе са женама и дјецом донекле издржавали, да би ми 1160 душа (300 војника) у свакој прилици вјерно и поуздано служили, непријатељске упаде онемогућавали и стално страже држали, па да би ми сад као будни војници на хришћанској страни постали грофови робови, — на то ми не можемо никако и никада пристати иако су нас грофови за вријеме од три мјесеца били отјерали са земље тако да смо морали у шумама боравидити и те године земља остала необрађена. А градови се сад уређују да поново тјерају нас и жене и дјецу са наших земаља, мада је њима још 1619. г. цар био забранио да нас сметају. —

Послије овог излагања Гомирци предлажу да се узму њихове плаће (7-8 хиљада ф.) и тиме грофови задовоље. Ако не, они траже да се њима с породицама даде сигуран пасош да би несметано отишли из Крајине на другу страну, јер они понављају да робовима неће бити.

Има једнака овај гомирској и молба с потписима Раде Мамуле и Марка Вујновића (биће из Врбовског).

Вук Франкопан на ово одмах пише цару бранећи своја права на Гомирје, Врбовско и Моравице. — Тих Влаха у три села има само 48 домова (по чему би излазило да их је по дому просјечно било 25 душа). Они тврде да нису подложни огулинском капетану, а тај је био син Вуков, него карловачком генералу, а зна се да је њима, откад их је Ленковић извео, увијек заповиједао капетан. Од 1611. г. био је он, Вук, огулински капетан (Према наводима Гомираца о прогонима изгледа да је Вук своје крајишко капетанство користио за своје грофовске интересе!). — Уз то, наводи Вук, да су Франкопанима угарски сабори од онога 5. IV 1609. г. па до овога сад 20. VIII 1622. г. признали власничка права, а саборски закључци имају и царску потврду.

Из овог се види колико је стање било заплетено. Тло на ком су насељени је феудалско; то франкопанима признаје угарско-хрватски сабор, а ни владар не може порећи. А довели су их на то тло царски аустријски заповједници уз обећање ускочких повластица које не предвиђају кметовања; те повластице даје сам цар као врховни феудални поглавар. — О провођењу овог води бригу Ратно вијеће, карловачки генерал и огулински капетан, а међу тим капетанима има их и рода Франкопанског, чиме су у прилици и моћи да остварују све феудалске интересе.

Тако 1611. кад су досељеници тамо десетак година, долази за огулинског капетана сам заинтересовани феудалац у лицу Вука Франкопана. Може се замислити како ће тај у вршењу царске службе заступати интересе Крајине да има што више војника, а у исто вријеме радити на том да у свом интересу те исте војнике претвори у своје кметове.

Како је у тих десетак година било досељеницима, може се само понешто извести из наведених докумената; види се да је било и гоњења са земље и бјежања у шуму. — Додуше, не види се да има каквих података о недјелима за која би их оптуживали.

Изгледа да су досељеници десетак година били у неизвјесности о својој даљој судбини.

Вук препоручује свога малољетног сина Гашпара за огулинског капетана, а он би сам до синова пунољетства припазио на капетанију (Сличан је случај био и раније 1611. г. кад је капетан Гал свога 15-годишњег сина Мартина протурио на огулинско капетанство). Такве су се ствари у Крајини могле догађати пошто је био обичај да заповједник често стално сједи на свом имању у Крањској, а замјеници врше послове.

Вук је Франкопан 1622 — 1626. г. био сењски капетан, а затим постаје карловачки генерал.

Ускоро, 1623. г. јавља се брат Вуков Никола изјавом цару Фрединанду. Он не може уступити своје земље за 6000 ф. Тражи процјену и праведну оштету. Карловачки генерал Стадл предложио је тих 6000 ф, добра вриједе

мого више (до 10000 ф.) већ и због тога што власник није за 25 година имао од њих никакве користи, него његови биједни кметови само големе штете.

Овдје се види већ трећи корак у рјешавању спора. — Прво је спор настао сеобом и даљњим насељавањем се разбуктавао. — Затим је Вук као огулински капетан донекле овладао стањем, а притужбе на насиља се слегле. — Сад почињу погађања око откупа, односно одштете.

Те исте 1630. г. кад су објављени Влашки статути цар осигурава поново Гомирцима годишњу провизију од 200 ф из прихода Крањске. Ово на темељу одлуке из 1605. г. упућене кнезовима, војводама и осталима који су од 1605. г. из Турске доселили у Гомирје и Моравице, а на њихову понизну молбу, рачунајући на свакога од њих 60 крајцара или 1 ф. Пошто је оно царско писмо од 1605. г. већ сасвим издерано и већ тешко за читање, па због тога неупотребљиво, даје се, — на молбу споменутих војвода да се ова провизија поново осигура, — ово ново писмо, уз царски печат и потпис, с тим да се старо поништи. Тако гоњени и оптуживани крајишници добивају обновљено царско писмо.

Г. 1623. јављају се царски повјереници с извјештајем о даљњим преговорима између Франкопана и житеља Гомирја, Врбовског и Моравиза. Повјереници су имали најприје у Босиљеву разговоре с Николом Франкопаном и првацима тих села. — Тако су Гомирци коначно доспјели у грофовски дворац.

Никола Франкопан пристао је на продају по 10000 ф. Код разговора о међама дошло је до тешкоћа око шуме Цетин и пашњака на Каменском, које су земље од Гомирја с ону страну Добре. Никола је тврдио да су ова подручја потребна њему и његовим кметовима за дрварење и испашу оваца, док она села имају ближу планину (Капелу).

— „Власи су јогунаст и дрзак сој, лаком, у свему само корист гледа, па би мијешањем међа било само на нашу штету", — каже гроф Никола.

На ово су Гомирци понудили још својих 4000 ф за Цетин и Каменско до била планине. Обећавају добро сусједство. Ако ово не добију, мораће селити. (Крајишници, види се свуда, увијек маневришу с пријетњом да ће отселити).

Због овог су повјереници пошли на лице мјеста да утврде стање и међе. — Ово подручје пружа се у дужини 3 германске миље (око 20 км) са селима на прописну удаљеност; са сјевера Моравице, с југа Гомирје, у средини Врбовско. На сјевер оно међаши са Зринским подручјем код брда Округљака, од истока на запад јавним путом на брдо Радигојну; одатле даље на Букови врх, одакле се простиру планине до мора. Ове планине (ради се о Великој Капели) затварају сва три села са запада . С истока је међа од брда Округљака према југу на брдо Ловник па даље билом тако да је на исток грофовско а на запад сеоско. С Ловника иде међа на дрво, означено крстом, па даље на југ на Цетин. С Цетина се међа спушта на Добру код утока потока Витуњчице. Ту почиње јужна међа која води Витуњчицом до њена извора под малим Клеком.

На читавом том подручју има 52 дома (породице: Гомирје 20, Врбовско 12, Моравице 20). За тако мали број домова ово је подручје било обилно, велико ... за пашу, ливаде, њиве и сваку потребу. Ријека Добра тече уз ова села и снабдијева их најодличнијом рибом.

Ова села, осим коња и крупне стоке, имају само оваца и коза око 18000 које изводе и на остале планинске пашњаке преко Клека и све до Мркопља. А ипак упорно остају код тога да добију Цетин и Каменско, јер им је, — веле — тијесно! — Своје су захтјеве ипак свели на онај правац према истоку до била Каменског.

А што се тиче повике ових Влаха да ће отселити, — додају повјереници, — нема страха јер су старији већ толико година овде, а млађи и рођени ту. Имају домове, обилно средстава за живот, многобројну стоку, сваке

згоде. Сад су и сигурни јер наоколо има утврђења па непријатељу није лако продирати. Овако нешто не би нашли на другом мјесту.

Послије ових излагања повјереници сматрају да су господа Франкопани способни да им се повјери владање овом Крајином, па зато нема опасности ако им се и ово подручје и сами Власи предаду. Ипак пошто су ови Власи под заштитом његовог царско-краљевског величанства у крајишке сврхе, требало би, због угледа његовог величанства, да се с Франкопанима склопи уговор о купопродаји.

Тако је гласио овај извјештај, послије увиђаја на терену, послије преговора у Босиљеву, а свакако и послије гошћења за грофовском трпезом. Било би, дакако, занимљиво и колико је гомирских јањаца испечено док је комисија обилазила пространа подручја од Битуњчице до Округљака!

Ипак, године ће још протећи док се та куповина обави. Посебно се зна да је 1640. г. избила мучна побуна Огулинаца због тога што су Вук Франкопан и син му Гашпар населили 17 српских домова у Витуњу, надомак Огулина. Сад, ето, и Франкопани, овај пут као аустријски крајишки официри, и сами врше насељавања!

Послије 17 година, 1649. г. поново се Гомирци погађају с Франкопанима око једног дијела Каменског.

Од стране њихове дођоше кнез Цвјетко Стипановић и војводе Богоје Огњановић и Радоје Стипановић у Босиљево к пресвијетлом и велеможном господару Вуку Франкопану, грофу тржачком и великом генералу све Хрватске и Приморске крајине, молећи да би им један фалат својих сјенокоша на Каменском изволио препустити уз одређени доходак. Гроф је пристао и изаслао три своја човјека да одреде међе.

За те сјенокоше обећавају Гомирци давати Босиљеву граду годишње 100 ф на Аранђеловдан. Иначе гроф има право да се наплати из њихове стоке кад му буде господска воља.

Овај је уговор цар Леополд потврдио 1659/60. г.; касније цар Карло 1727. г. а Марија Терезија 1759. г.

Исти цар Леополд дана 30. IV 1671. уништи и Франкопане и Зринске — старе и славне родове хрватске, — те је тиме једие уговорие стране за увијек нестало.

Још ријеч-двије о првом потписнику уловора Николи Докмановићу. Он је, како стоји у писму — као „Влах, Хрват и војвода гомирски" замолио да му се за заслуге подијели служба и част с правом насљедства за потомство, о чему му је цар издао повељу 2. XII 1665, г. — Овај навод за војводу Докмановића „Хрват" у молби коју он сам није ни написао, не значи у оно вријеме његово национално опредјељење. То се односи на његову територијалну припадност војсци тадашње Хрватске крајине. Кад је та Крајина као посебно тијело укинута, водиће се и даље крајишке чете на европским бојиштима као „Кроатен" — Хрват, макар у њима било и већина Срба.

Уговор с Франкопанима показује један од начина како су се уређивали односи досељеника Крајишника и власти. Може се казати да је тих начина било толико колико и подручја и досељавања. То се види од бројних примјера од Жумберка и Гомирја, Врбовског и Моравица, Приморја и Капеле, Лике, Гацке и Крбаве, Кордуна и Баније па до Вараждинске крајине. — Ти примјери показују да су Срби у Хрватској тада били цјелина једино као крајишници, дакле војна сила као помоћ да се очувају остаци Хрватске. — Сами по себи они су цјелина по вјери и свијести о поријеклу и припадности. А по досељивањима, смјештајима и уређењу својих разноврсних односа они су у сваком крају и сваким приликама нешто друго. Ето, овдје су једна уговорна страна.

Послије овог уговора, кад је све изгледало ријешено, јављају се Гомирци с Врбовским и Моравицама 1668. г. молбом цару да их заштити.

Ту каже међу осталим:

Откако су у давна времена из Турске у хришћанство под високославним владалачки дом аустријски на покорну службу дошли и непрестано се против душманина часно и храбро држали, били су они од предака његова величанств стално великом пажњом награђивани. Сад, међутим — како чују од капетаније из Огулина, — изгледа да ће бити поново узнемиривани, па чак и протјерани са земаља које већ толико времена држе и које су од дома Франкопинског својим новцем откупили, и то од стране царске комисије која без довољно познавања ствари закључује да се куповина понихти. А код тога нам се, под пријетњом глобе од 300 златника и губитка свих крајишких служби, ускраћује могућност да жалбом притекру богољубивост правди. Због това се ми сад коленопреклоно обраћамо царском величанству молбом да се смилује нама биједнима и потлаченима да не будемо осуђени несаслушани. —

На овој молби је печат: у средини сабља у савијеној руци (као босански грб с натписом два круга; споља „печат гомерски, врбовски и моравски", а изнутра „мали и велики пук" и кратица АД „ано домини", латински „године господње" 1653.

Слика печата, — како наводи Лопашић, — налази се у архиву у Гацку, под Кроатика, 1668.

Ову је молбу састављао неко учен, јер има латинских народа и правних израза.

Не види се тачно о чему се радило, — ако није уступање ових крајева царској комори, — али се види да се народ не обраћа нижим органима, ни капетану огулинском, ни генералу карловачком, ни Ратном вијећу, — него равно цару.

Коначно, за боље упознавање положаја и стања Срба Гомирја, Врбовског и Моравица у Крајини, односно у Огулинској капетанији, да се види још што о њима каже огулински капетан гроф Пургстал у својој чувеној представници Ратном вијећу поводом спора с карловачким генералом о надлежностима.

Та је опширна представка из године 1690.

Иако се она односи углавном на сукоб око Плашког, пуна је података о читавој Огулинској крајини, па има и о сукобима и потешкоћама Гомираца. Пургстал каже, кад је Ленковић довео овај народ, Франкопани о којима је ријеч једва да су знали молити Оченаш, тј. били су дјеца. (Пургстал има уопће жив стил и изражава се сликовито, а и подругљиво, иронички). Генералу није познато да је овај народ читаво своје подручје откупио од Франкопана, да имају свој суд и комунитет (општину и да осим војне службе ни на што друго нису обавезни, што значи да тај господин (Рабата) нема уопће појма о Крајини, па зато и расправља и обавјештава тако неприкладно.

У XVIII в. Срби ових крајева доживјеће разне веће губитке.

Највећи је био кад је 1746. г. уређењем Крајине и увођењем регимената Гомирско подручје изгубило општинску самоуправу и постало једна компанија огулинске регименте. Тиме су ови Крајишници изгубили стварно власништво над цјелокупним подручјем које су насељавали и купили, и постали су као и други власници само свог дијела земље, док су шуме и пашњаци постали државни. Овим су на њих пали и сви крајишки терети и обавезе којих се већ дотад накупило врло много.

Гомирски статут

Послије свега изложеног посебно је важан статут гомирске општине (по тексут Ратног вијећа 7. II 1729. г. у вези с повластицама до 1666).

Та је општина обухваћала 83 дома са 800 мушких глава на простору између ваљских подручја Северина, Босиљева, Огулина, Модруша, Брињa, Крмпота, Фужина, Делница, Скрада, Горњих Моравица и Купе.

Ратно вијеће 1729. г. шаље нови гомирски статут у вези с повластицама од 1666. г. 10. октобра грофу Рабати, карловачком генералу у ствари гомирске јурисдикције.

Ту је најприје 16 тачака правно-судских о саставу суда од 7 чланова.

Судије треба да су разборити људи, познаваоци крајишких прописа и беспријекорна живота. Треба одбацити оне који у било којем смислу не би одговарали. Али код тога пазити да се од два Хрвата или католика узме опет такав, а од два Влаха исто Влах. — Ако је који сумњив да прима поклоне, одбацити га, а заклетву полажу по обичају регименткског суда карловачке генералије. Никога се не смије спријечити да поднесе апелацију против пресуде. Суци казне изричу слободно, али према старом добром крајишком обичају, и да казну одвагну према кривици. — Чим се сврши суђење, одмах се убере такса.

Таксе или глобе, по узору личке казнене расподјеле, распоређују се у у три трећине. Од тога иду 2/3 у царску војну касу. Трећа трећина се опет дијели на три трећине: генералу, суду и општини.

Суд и поротници да не буду по склоности пристрасни, да не бране и не заштићују коју странку.

Два католичка суца, били они Нијемци или Хрвати, кад се деси да православни свештеник тужи свјетовњака, имају да пазе да се он наплати у новцу, а не да дође до земље, плаће или имовине туженога.

Ратно вијеће упутило је ово путем генерала Рабате поручнику Шевићу као гомирском врховном суцу.

Из овог се види да су и прије статута постојали стари обичаји и уредбе суђења. Дакле, ово није било сасвим ново.

Гомирци су према овом у поређењу с осталим Србима у Карловачком генералату постигли видне успјехе, биће слично као и Жумберчани и њихово судство, свакако по угледу на „старе Ускоке".

Посједовно стање подручја Гомирја, Врбовског и Моравица није остало исто. Тако је г. 1754. власт, на основу оног додатка уговору о одступању купљених подручја, узела за провинцијал, — за подручје грађанске Хрватске, — 672 и 1/2 рала ораница и кошаница између Фужина и Мркопоља. Исплаћена је отштета од 2000 ф. Насељеници с тога подручја помакли су се на исток. Уговор о томе потписан је у Љубљани. Ту су потписи владике Данила Јакшића, капетана Максима Мамуле, судаца Теодора Мрвоша, Радоте Таталовића и Дошена Мусулина, те граничара Николе Мамуле, Пилипа Трбуховића и Петра Хајдина.

Ту је била држава као корисник, а насељеници као искоришћени.

Нешто касније дошло је опет до премјештања неких дијелова насеља. На цести Каролини, — по оцу Марије Терезије, — која је водила од Карловца на Новиград, Босиљево, Врбовско, Мркопаљ, Фужине према мору, или од међе Босиљева до међе Фужина преко шест штација кроз подручје гомирске општине. Требало је за вријеме Марије Терезије, кад се трговина из Карловца све више почела кретати на Бакар и Ријеку, уредити кирију, препреге, свратишта за кола и коње и људе, као и све што њима затреба. — На питање власти, могу ли то насељеници преузети и осигурати, они су обећали да могу, али се показало да ствар није текла како треба. Да ли из њихове

немарности или из њихове немогућности, то овдје није важно. Важно је да је њих власт кренула с те цесте и на њихове откупљене земље смјестила друге насељенике, Нијемце, Крањце и Штајерце. То се данас позна по презименима становништва од Врбовског на Сушицу и Равну Гору до Мркопља.

Подаци о овом удаљавању Срба са цесте Каролине на потезу преко Врбовског до Мркопља постоје у коморском архиву у Бечу. Власт у тим документима излаже потребу наведене измјене становништва неспособношћу ранијих (Срба) да задовоље потребе цестовног саобраћаја. Према овом би изгледало да нису макнути само зато што су Срби (в. код Грбића).

О овом говори и патријарх Рајачић у својој представци Хрватском сабору 1861. г.

Кад је то било ријешено, дође о Божићу 1764. г. генерал Микашиновић и даде огласити царску заповијед да се сав народ с ове стране Клека и Смолника на Капели има преслити иза Капеле у Дрежницу.

У Гомирју и Врбовском било је тада преко 200 домова, на Смрчевој пољани 6, у Равној гори 12, у Старом Лазу 2, у Мркопољу 29 домова, свега 49 домова. То значи најмање 2500 душа.

На представку народа генералу Беку и на заузимање владике Данила Јакшића изађе царска комисија и одреди да селе само они уз Каролинску цесту (Смрчева пољана, Равна Гора, Стари Лаз, Мркопаљ и дио Врбовског). Пресељени су по Љубоштини, Хрељину, Мусулинском Потоку и Витуњу, а добар дио и по Дрежници. — Обећано им је 3000 ф, али ово ни на касније тражење није исплаћено.

Тако је овај народ од царске власти која му је давала повластице дочекао горе него од феудалаца. — Народни поглавари који су се за народ заузимали, доспјели су у тамнице у Карловцу и Огулину. — На молбу да их власт пусти до царског двора и да им се бар врати Врбовско и Равна Гора, одговор је гласио да је то безобразан и неумјесан захтјев.

Шуме је најприје крајишка власт узела као под надзор, — да их народ не би немилице таманио, — али ускоро потпуно у ерарску својину.

На протесте и тражења 1800, 1803, 1807. и 1818. г. изашла је г. 1822. царска одлука, да за све што је одузето народ добије праведну накнаду. Тек 1846. сазнало се за то ријешење. Народ затражи да се ово проведе. Упућен је да поднесе тужбу. — Тако пропаде народу 57540 рали шуме.

Документи о свему томе чувани су у олтару манастирске цркве Гомирја у посебној кутији, слично као и Влашки статути из 1630. г. у цркви Северина код Бјеловара.

Документи су послије били код инспектората у Врбовском. Г. 1803. узме их лајтнант Васиљ Маравич ради употребе, и од тога доба су се чували по кућама народних старјешина. Г. 1816. изгорјеше у кући Симе Војновића у Витуњу. Преписи из г. 1760. нађени су 1845. г. у архиви Огулинске регименте.

Но тешкоће из XVIII в. нису биле још готове.

Г. 1784. поводом заокруживања крајишког подручја уступљене су Моавице провинцијалу или коморској управи. — Домова је било 73 са 984 рали земље; шуме 4484. — Од Врбовског припало је тада провинцијалу 5 кућа са 140 рали.

ПРИМОРЈЕ

Лако покретљиви сточари премјештали су се билом планина Динарског система све тамо од сувати Пештвера у Санџаку па до Ћићарије у Истри. Жумберчани су на пр., прије него су се коначно смјестили, ишли на зимовање до Истре, Гомирци дубоко у Горски Котар, а било је и смјештања по планинама непосредно над ужим приморским подручјима.

Подаци говоре који су такви покушаји били изнад Винодола (Лич) и према Сењу (Крмпоте и Леденице), а посебно у Подгорје, планинске долине на Велебиту, уздужно упоредне с обалом мора.

Од главног била Велике Капеле доста дубоко у копну, нижу се упоредни планински ланци све ближе мору. Између њих су планинска поља, углавном ливаде и пашњаци. Ту је и прекрасно поље Лич.

У вријеме гомирских досељавања 1603. г. јавља из Градеца код Метлике генерал Кизел да су недавно избјегла два брата кнеза. Њих би најзгодније било смјестити на поље Лича. Сад је јесен и иде зима и прекасно је за њихово смјештање. — Ово је у она времена значило да ће тај народ заједно са женама, старцима, дјецом и стоком зимовати негдје у планинама Горског Котара у колибама од грана и лишњака, можда прекривеним овчијим кожама. — Кизел због тога тражи да Краньска до прољећа води бригу о снабдијевању тих досељеника.

Двије године касније насељеници из Лича у цркви св. Јурја у Хрељину полажу заклетву вјерности и подложности Зринскима. За овакво рјешење било је примјера још из ранијих стољећа, одкад се појављују уговори хрватских феудалаца с влашким пастирима. То није било кметовање земљорадничко, него уређење односа власника планинских испаша с корисницима сточарима.

Заклињу се да ће вјерно и покорно служити Зринскима и њиховом потомству на вијеке и само њих за господаре признавати, за што су и дошли из Турске.

Ипак ће избити сукоби.

О том на посебан начин говори документ од 29. III 1606. г. Ту се Ћикулин на талијанском језику оправдава надвојводи Фердинанду због тобожњих насељеника на Личу. — Ови морлаци звани Крмпоћани су опаки непријатељи и разбојници. Да их он терети, како се они туже, заслуживао би тешку казну и губитак милости. Он моли да се стрпљиво саслуша његово истинито и стрпљиво казивање. —

Капетан сењски генерал Франкол довео је прије двије године морлачке Крмпоћане из Турске у Сењ. На молбу његову и генерала Кизела они су се окућили на Зринским имањима на Личу. Зрински је слутио да ће њихово насељавање бити коначна пропаст његових биједних кметова у Винодолу, а могу бити на штету на Красу и Пивки, јер су ови по природи разбојници и не желе да имају старјешине; зато је повјерио Ћикулину да им пропише ред и да се на то закуну... А мало затим неки од њих поробише 7 кућа. Кметови моле да смију отићи како не би били опљачкани и побијени у својим домовима који су били досад бедем и обрана овог краја. Зато је настала потреба да се приведу реду они који су навикли да живе без закона и покорности, а гори су од Турчина. Камо среће да нису ни дошли...

Готово у исто вријеме јављају се и оптужени с Лича. Они 10. IV траже ништа мање него да им се за капетана одреди Сењанин Антун Микулачић. Њих има преко 500, од тога 200 бојовника. Населили су се на подручју Лича, пустом преко 100 година. Неко су вријеме провели под ведрим небом прије него што су почели обрађивати земљу да би себе и своје прехранили, и да би и бранили како Хрватску тако и Приморску крајину, а и позад ин-

ске аутсријске земље, од турских мартолоза, али за све ово им је потребан разборит и искусан ратник као заповједник, а то је бивши оточачки капетан Антун Микуланић, који има та добра својства. Молбу упућују да би под крилом његовог величанства цара и надвојводе, као и под штитом власти, покорности и војне дисциплине, часно и исправно живјели и умирали. Они не могу као да су обични кметови свакојаке намете, порезе, работе и друго признати, него да војују као и други Крајишници. —

Види се по свему да Зрински иде на покмећивање а досељеници на крајишки статус. — То свједочи и генерал Кизел предлажући да се Лич придружи Крајини; они неће да подносе терете Зринског. — Мало касније Кизел каже да су Крмпоћани ваљани људи, вриједни царске заштите, са, мо неће да буду под јармом. Ћикулин их гони, једнога је и пробо на смрт. Кроз Лич су увијек пролазили Турци и Мртвовласи у Крањску. На Личу би требало поставити поглавара.

Надвојвода на ово шаље извјештај цару у Праг. Он је поручио Зринском да ће му насељенике препустити ако подмири све досадашње трошкове и ако буде давао војничке плаће.

Крмпоћани с Лича моле пресељење на Гусић-поље изнад Сења према Брињу и Оточцу, гдје има кула.

Као што је и на неким другим странама било спорова и сукоба између старог становништва и досељеника, иако не много, тако је било и овдје између Крмпоћана и становника Винодола. — Лич, красно планинско поље (уз пругу код Фужина) налази се изнад Винодола, дуге питоме расјелине упоредо с морем. Ту је град Брибир. Ту су 1609. г. почели сукоби.

Кнез Никола Зрински јавља се из Озља 25. IX 1609. г. Пише надвојводи да су Власи и Гомирски и приморски непоуздани и да је због њих Крајина несигурна, а њему је од њих велика штета. Власи на Личу, звани Крмпоте, сад су посред Винодола, изнад Хрељина. Овдје постоје три града против Турака: Дривеник, Грижане и Брибир, а и други. Јавна земаљска цеста води у Лич с мора у Хрватску, дакле није пусто ни ненасељено. Поље су обрађивали околни кметови с Приморја за своју исхрану и издржавање стаке. А сад им Крмпоћани ометају и дрварење. А чине им потајно и јавно и друге штете. Кметови обрађују и сију два равна поља усред шуме према Турској, Машево и Луково. Ако то користе, како не би Лич који је дубље од турске границе. — Кад су генерал Јосип Турн и сењски војвода Буро Даничић молили његова покојног оца да се Власи населе на Личу, отац није хтио него да се земља даде богобојазним кршћанима. Ја сам хтио, каже Зрински, кметове из Прилишћа, Герова и Винодола смјестити на Лич. У то долазе Власи и ја сам им дао земљу уз услов да буду покорни. Помогао сам их и житом из Рибника и Бакра. —

Надвојвода остаје код свога, да је неумјесно тражење Зринског да се Крмпоћани покмете, а они су пусту земљу крвавим знојем учинили обрадивом. Иван Влатко тврди да они од грофа никад мира немају него свакојаке незгоде.

На ово сењски капетан Сигмунд Гусић нуди, да се они, — уз неку накнаду или уздарје, — смјесте на његовој земљи код Брлога или на Гусић-пољу. На Личу њих има више од 600 и пате се, а овдје би их могло бити и 1000.

У вези с Гусић-пољем је извјештај сењског капетана Гусића и из 1611. в. Ту има више разних ствари које казују о стању на Крајини; спомиње се војвода Грдан и устанак у Херцеговини. Затим говори о намјери једне сеобе из Лике одакле је дошао духовник с пуномоћи старих кнезова.

Они желе опљачкати турски град Нови и са женама, дјецом и свиме што имају ускочити и смјестити се на Гусић-пољу. То се не може без Надвојводине дозволе, а они хоће на силу.

Лич се још спомиње у вези с „насељима и злодјелима" браће Влат[illegible]вића, сењских ускока, од којих ће Иван и платити главом окривљен да је убио злогласног Рабату (в. Шеноа, Чувај се сењске руке). Тврдило се да је Иван за насиља користио и Влахе с Лича.

Г. 1612. Лич још није био испражњен.

Било би занимљиво видјети која су презимена данас у Личу. Близу ко[illegible] Фужина има данас село. — Насељеници се спомињу као Крмпоте који [illegible]у дошли као Морлаци. Презимена Крмпотић има и данас.

Мјесто Крмпоте спомиње се у извјештају сењских бискупа 1696 г. и 1700. г. — Брајковић наводи 40 домова Буњеваца, а на другом мјесту Буњевце назива „Власи католици", Г. 1702. исти бискуп наводи да су пред 80 година Крмпоте прешли из Турске.

Око буне у Сењу 1720. г. дошли су Крмпоћани под град, а Сењани им износили вина, меса и круха...

Г. 1600. јавља леденички поркулаб (заповједник) Мартин Поседарски да су Млечани искрцали Албанце и направили штете 15000 шкуда, али се одбранио. Они су бијесни на њега што је из сјеверне Далмације с Новиградског мора прешао у аустријску службу.

Г. 1639. сењски капетан наређује Леденичанима да бране свој град од Николе Франкопана.

Види се по овом да су Леденице биле на удару са три стране: турске, млетачке и Франкопанске.

Г. 1696. бискуп Главинић спомиње да у Личком Новом има међу досељенима и 54 дома Леденичана. — У Крајини су Леденице једно од насеља компаније Крмпоте Оточачке регименте. Фрас наводи и неке податке о граду.

Посебно код приказа Лике биће приказа и о насељима у Велебитском Подгорју.

У Грбићеву Карловачком владичанскту сеоба на Лич приказана је као једна од српских сеоба, или да су Крмпоћани били православни. Грбић наводи да неки као нпр. Радошевићи, имају Славу. Уједно да има спомена да су неки били православни.

Из документа у Лопашићевим Споменицима Крајине то се не види.

Код повјесничара сењске бискупије М. Сладовића види се да је било православних који су у недостатку својих прихватили католичке попове тако постали католици. Сладовић доноси и текст православне заклетве, што указује да је морало бити и људи за које је та заклетва била потребна. Коначно, Сладовић говори и о настојањима бискупа да се шизматици приведу католичкој цркви.

У XIX вијеку, када су и Сладовић и Грбић писали, под Власима мислило се само на Србе, те је израз „Власи католици" тумачен као покатоличени Срби. У вези с тим је и мишљење да су сењски ускоци били Срби, на што би указала и нека презимена, као Влатковић, Даничићи и сл, Коначно, што се тиче Славе, познато је да њу имају и неки католици на јужном приморју из Дубровника, Боке и даље.

Ако су Крмпоћани већ код свог доласка били католици, то би било доказ да проблем насељеника на крајини није био проблем Срби — Хрвати, или Срба и Хрватске, него проблем насељеника и феудалаца, чак и онда кад су и једни и други католици!

Павичић спомиње Лич као буњевачко насеље.

КАПЕЛСКО

Гомирје, Врбовско и Моравице на вратима су Горског Котара, али једно припадају подручју низа насеља око планине Капеле.

Ту је прво Огулин као тврди град и крајишка капетанија, касније регимента. Затим су насеља око Огулина, на једну страну Витуњ, Хрељин, — на другу страну Оток, Оштарије, Светице, касније Јосипдол. А посебно су Поникве и Дубраве, готово као веза са Кордуном. — Даље низ Капелу су Плашки и Јасеница као прелаз к Лици. С ону страну Капеле су Тук, Мусулински поток и Јасенак као прелаз на Приморску крајину. Дрежница је прелаз у брињски крај, а Дабар веза с Гацком долином.

Ово би се могло означити и као подручје Капелско и по повезаности у погледу тока насељавања и крајишког уређења.

ОГУЛИН

Огулин је тврди град подигнут на Франкопанској земљи да би се долина горњег тока Добре затворила као правац турских продирања.

Негдје око 1500. г. кнез Бернардин Франкопан одређује међе огулинског подручја што одузима од свог пространог имања модрушког.

На овом подручју ко хоће да остане и врши дужнст, може; а ко неће, тај нека узме отпуст и потражи у кршћанству бољу срећу гдје му је воља.

Важан је додатак, као што ће се видјети, дозвола да се Огулинци смију испомагати на подручјима изван ових међа, уколико не буду Власима дозначена. — Ово ће бити клица каснијих жестоких сукоба.

У слободама признатим Огулинцима наводе се и обитељи ослобођене од тлаке, којима се због велике мужевности и витештва у борби против диндушманина Турчина, дају те слободе као витешким и храбрим људима, на уживање и потицај њихове срчаности.

Овим је заснована разлика у огулинском становништву подјелом на старе, повлаштене, и касније Огулинце, што ће се одражавати и на њиховом држању.

Код приказа сеоба важно је приказати велико узнемирење Огулинаца поводом насељавања Витуња. Витуњ је био Франкопански град прије Огулина, па запуштен и пропао. Витуњске земље су Огулинци користили по овлаштењу да се могу изван својих међа испомагати. Г. 1632. цар потврђује Николи Мамули и Николи Кресојевићу у Витуњу као лено (повјерене у власништво) земље које им је већ предао Вук Франкопан.

Овдје се види нова улога Вукова: као крајишки заповједник помаже насељавање које иначе као феудалац сузбија.

Ускоро, 1640. г. притужују се Огулинци против свог капетана Гашпара, сина Вукова. Они су као војници због своје мужевности и витештва добили слободе од цара 1622. г. и били у мирном посједу земаља које им сада 17 домова невјерних Влаха ускраћују.

У исто вријеме Гашпар шаље извјештај свом оцу генералу како се Огулинци бунтовно окупљају и почињу вршити насиља над досељеницима. Не одазивају се позиву на војску. Шаљу изасланике Ратном вијећу, ускраћују работу.

Вук подноси цару извјештај:

— Он је пред 18. г. дао Огулинцима слободе, али се отад међу њих увукло свакојаке багре, бјегунаца с Приморја. Они желе да користе слободе старих Огулинаца, а да не врше крајишке дужности.

Витуњ је насељен зато што туда мартолози имају пролаз. Тиме Огулинцима слободе нису ограничене.

Вуку је жао ако цар мисли да оно неколико доклађених тврдоглавих и упорних зликоваца представља читав Огулин. Они се сад спремају да Витуњце растјерају и опљачкају.

Види се читав низ тешкоћа: — тежња да се уживају земље преко међе; — слабост капетанства младог Гашпара; — чудно држање власти у Грацу; — шутња о држању Витуњаца; — нејасноћа о држању старих Огулинаца...

Долазе царске комисије да воде истрагу. Гашпар тврди да нико неће моћи казати да му је и једна пара вриједности одузета. Око Огулина има толико лијепе и плодне земље да би могло живјети и шест пута више људства. Сад се видјело да се ствар проширила и на чисто унутрашње прилике огулинске. Узбуњени дио Огулинаца не признаје царску одлуку, иако је већина мирна. Бунџије су и жупника, на његове очинске опомене, напали и изранили да је једва главу извукао.

Тако је изгледало да је царска комисија остала без успјеха. Пет година касније, 1646. види се из Гашпарева извјештаја подаци о насељавању Витуња.

Гашпар каже да је 1639. на цареву заповјед ускоке населио под **Витуњ** на огулинском тлу. Тим је поводом одузео неке земље Циндрићима који су од давнине вјерно код овог града служили, али им је зато дао од своје земље на Паручикама седам дана орања.

ДУБРАВЕ И ПОНИКВЕ

Послије уништења Зринских и Франкопана 1671. године, кад је настало отимање о њихова имања, градове и дворе, са свеопћом пљачком свега што се могло однијети, јавља се главни корисник, карловачки генерал и гроф Херберштајн извјештајем Ратном вијећу о Власима у Дубравама и Пониквама. Повод извјештаја је притужба на њих. Они су у вријеме уроте припадали Франкопанима, али се одмах приклонили цару да би држали страже иа крајњим границама ових Крајина. Међутим господа коморска хтјела су да их опет врате под Босиљево. Због важности њихове службе генерал предлаже да остану под Крајином.

Исти касније, 1685. моли Ратно вијеће да не да Дубраве, Пониквe и Ердељ садашњем власнику Босиљева, бану Николи Ердеди. Банова је притужба неоснована. Бан жели од Франкопанског и Витуњ, једну миљу од Огулина, што су Гомирци купили од Јураја Франкопана.

Он би хтио и Тоуњ, који је тек послије Франкопанске несреће ослобођен давања данка. Тоуњци су својим знојем земљу приредили, а уједно су тврдоглави и непослушни (дакле и Хрвати католици су се опирали феудализму). — Бан зато тражи сад влашка села: Дубраве и Пониквe, уједно и Ердељ (у ком су Власи католици). Ердељ се исто тако одмах опредијелио за Крајину. Без ова три села би три миље на Мрежници остало без покрића. Дакле, тежак спор између генерала и бана, а око имања Зринско-Франкопанских.

ОТОК

На подручју од Огулина к Модрушу спомиње се крајишка стража од 10 харамија 1577. г. као једина тачка обрамбене линије од Модруша ка Огулину. Има војводу. Налази се код Јосипдола.

Насељеници у Отоку спомињу се 1684. г. Пургстал истиче крајишка подручја. У посади куле спомиње се лајтнант Јован Докмановић и војвода **Вук Вишњић**.

ОШТАРИЈЕ

Генерал Кизел 1603. г. наводи да су Оштарије биле Франкопанске (в. подручја имања Модруш), али се оштаријски Власи не би смјели њима предати.

Г. 1609. нови Власи око Модруша, Оштарија, Огулина моле дозволу да населе пусти Плашки.

Исте године, међутим, спомиње се комисија која је дошла да уведе Франкопане у посјед подручја око Огулина, Модруша, Тоуња и Скрада. Кад су дошли у Оштарије, тамо су били као свједоци неки Михаило и Петар оштарски и војвода Миливоје.

Један значајнији догађај с овог подручја из 1642. г. јавља Вук Франкопан Ратном вијећу. Турци се од Бихаћа под Мустај—бегом Хусумовићем (Касумовићем) са 120 коњаника продрли до Оштарија. Срећом се ту налазио огулински поручник Мартин Могорић са 40 коњаника и 30 стријелаца чувајући жетеоце јечма; па је напао Турке, посјекао 30, отео извјестан број коња и пошао за Турцима.

МОДРУШ

Модруш је био једно од најпространијих Франкопанских имања, а уједно један од најзнаменитијих хрватских градова.

Дио модрушких земаља одвојен је кад је осниван Огулин око 1500. г. кад је одређена међа према Огулину.

Ленковић у свом извјештају од 1563. г. спомиње да је Модруш на царевој бризи и да има 20 војника, а требало би 30.

Ференбергова обрамбена линија 1578. повучена је од Оточца на Дабар, Јасеницу, Плашки, Модруш, Светицу и Огулин.

Међутим су насељеници и с модрушког подручја замолили 1609. г. да им се препусти Плашки и Јасенице.

У познатој жалби крањских сталежа из 1613. г. против ускока или Влаха од Лича до Јасенице, спомињу се и Модрушани по злодјелима, крађама, разбојствима, и убојствима, одвођењем људи, отимању стоке и грабљењу ствари, једва чекајући да Турчин насрне да би они као претходници под видом помоћи могли земљу грабити, пустошити и употребљавати, и тако себи стећи добру плаћку, а непријатељу отворити врата и пролаз у друге кршћанске крајеве. А познато је и од раније кад су заповједници полазили ради четовања и хватања језика, да су Власи често преко својих пријатеља то Турцима дојављивали и тако је било штете и губитака, као оно код Клиса. — Зато треба пазити . — Биједна Крањска све плаћа од своје сиротиње, од малих кметија са 2-4 дома, тако да има круха само за 4 мјесеца. А мора дати контрибуције било како.

Г. 1642. 8. VII јавља Вук да су Модрушани прошле ноћи једну турску чету до ногу потукли и њихова водича (калауза) Вишића из Ст. Новог ухватили. Овај је дуго по овој нашој Крајини осјетне штете учинио, па је Вук зато наредио да га на лицу мјеста одмах жива набију на колац.

Деведесетих година XVII в. избија спор између карловачког генерала и огулинског капетана око Плашког.

Плашки је, као и модрушко подручје, дуго био пуст и тада су Гомирци долазили да на том подручју држе страже пред Турцима.

Колико је Модруш још имао важности за Крајину, толико је губио као стара база Франкопана и остао само као етапа саобраћаја преко Капеле.

Спор око овог подручја рјешава цар Леополд 1693. одлуком да Власи овог подручја потпадају под Огулин.

У то вријеме водио се Велики рат, од пораза турског под Бечом 1683. па до 1699. Тим поводом јавља се Комора као установа за приходе царства са тражењем да јој се испразне сва подручја модрушка. Комора је имала повод за такво тражење и због тога што од 1671. г. нема више Франкопана.

Поводом овог тражења Коморе сматра сењски капетан да је још прерано говорити о проширењу коморског подручја док се не освоји Биха .

У подручју између Огулина и Модруша досељеници Срби спомињу се 1609. г. кад Радоје Љубешковић, Петар Тедешковић и Паун Лалић, три кнеза нових досељеника (Грац 18. VIII), моле надвојводу Фердинанда да им одреди војничке плаће. Моле да сваки од њих добије по два хрватско-крајишка мјеста, и то од гомирских служба. Досад су Гомирци вршили стражу све до планинског подручја Плашког према близој Турској. Сад би то на њих пало. Они су са женама и дјецом сасвим оскудни, огољели и у највећој невољи.

На ово надвојвода одмах сутрадан јавља капетану Галу да их прими, али не отварајући нова плаћена мјеста, него на рачун Гомираца и да их упише у вјежбовни регистар. Гомирски кнез уживао је тада 5 војничких плаћа, а војвода Марко четири.

ПЛАШКИ

За вријеме турског највећег напона између Турака око Дрежника и долине Плашког није било ни насеља ни утврђења него само пустош тако да су Турци на прве препреке наилазили тек око Модруша.

Г. 1577. за надвојводе Карла води се у Плашком 12 војника, као и раније, а снабдјевање се обавља из Огулина.

Но тада се може наћи у документима да је и Загреб пограничнн град!

На граничној линији 1578. и Плашки је једна тачка између Оточца и Огулина. — Али у попису тачака које су снабдјевене ратном спремом 1579. г. нема Плашког, него се каже да се може запосјести.

Извјесну прекретницу представља г. 1581. уговор с Николом Тадиоловићем о Дабру, Јасеници и Плашком, да чува подручја тих градова од четовања. — Уговор је обновљен и 1586. године.

Г. 1602. надвојвода Фердинанд предвиђа за обрану Карловца 214 хрватских стријелаца на Мрежници и Купи, затим 96 Жумберчана, али и 62 борца из Дабра и Плашког. Не види се кад би био Плашки насељен, јер 1603. генерал Кизел предлаже да Франкопани населе своје кметове у Плашки и Дабар, а не да траже гомирско. Ту су љепша мјеста од Гомирја, а пуста.

Г. 1609.четири кнеза „нових Влаха" од Модруша и Оштарија до Огулина моле да им се дозволи да узму Плашки и Јасеницу. — Наводе да их има 532 душе, од тога 190 вјештих стријелаца. Моле да им се даде нешто жита и да им у Плашком градитељи подигну кулу, што ће бити тек 1664. године.

Као што су стизали нови насељеници у посебним ројевима у Гомирје и околину, тако и у Плашки стижу на махове.

Г. 1612. огулински капетан Гал моли да се одреди комисија за смјештање код Модруша и Плашког. Дошла су 24 дома у помоћ Брињана и Сењана к онима који су дошли прије три године к Модрушу. Ови сад су тврдоглави, груби, барбарски и необуздани. Можда их још дође.

Најприје су дошли у Словенију па у Моравице, Врбовско и Гомирје и заузели подручје на једну миљу ширине, од планине Драшнице иза Клека па до Сењских Алпа, гдје има обилно паше. А ови од Огулина и Модруша су биједни и траже земље даље према Плашком.

Крањски сталежи сад, кад се турски притисак више тако не осјећа, све чешће се јављају гласовима да су досељени крајишници терет. Истичу да

ускока има доста јак број и да они ништа не желе толико колико да зопосједну Јасеницу, Плашки и Дабар. Уз то траже и кулу коју би прије користили против кршћана него против Турака!

Међутим касније, 1637. спомиње се да би та три мјеста Турци лако могли запосјести против Приморја и Огулинске крајине.

Г. 1640. Вук Франкопан извјешћује цару да би Кореничани могли да се смјесте у Плашки и на пусте земље од Огулина према Капели. Радило се тада о 12 домова.

На све ово 1655. напомиње цар Фердинанд III како сталежи жале да се Крајина претоварује Власима и тако ће бити њима препуштена.

Г. 1684. почиње спор између огулинске капетаније и карловачког генералата око Плашког. —

Г. 1700. свједочи сењски бискуп Брајковић да Плашки има Влаха до 110 домова с парохом.

За Јасеницу каже Брајковић да се сада тамо не налази нико; биће да нема пароха, али може бити да тамо није било ни народа кад се 1705. спомиње да је генерал Порција Јасеницу, — да ли поново — населио из Плашког!

Одлуком војне комисије за уређење Крајине 1712. и посебно Лике и Крбаве, ријешено је да Плашки припада Огулину, а не Лици.

Како је Плашки постао центар владичанства за вријеме Данила Љуботине, видјеће се код црквене историје Горње крајине.

Послије реформе Крајине Плашки је компанија огулинске регименте.

ЈАСЕНИЦА

У свом извјештају г. 1563. Ленковић спомиње да Јасеница има посаду од 40 момака. Град је био Франкопанов, а сад је царев.

И Јасеница је једна тачка обрамбене линије од Оточца до Огулина.

Јасеница је припадала у уговорено подручје Николе Тадиоловића као и Плашки.

Једнаки су подаци о покушајима да се насели Јасеница као и Плашки, као и упозорење да Турци зопосједну Јасеницу.

У исказу војске 1657. нема спомена ни о Плашком ни о Јасеници.

Г. 1690. спомиње се да је генерал Рабата недавно довео Јасеничане који су се јуначки понијели и донијели 100 турских глава.

Пругстал каже да је Јасеничане довео генерал Хербрштајн ок Коренице право у Плашки гдје су дању и ноћу били смјештени уз пусти град.

С њима није било муке ни најмање неприлика. Они су се пред двије године (1688) јако добро држали.

У напутку за уређење Лике и Крбаве у вези с мапом коју је имао да изради инж. Холштајн спомињу се на крајини пролази Јасеница, Језера и Прозорац, а не и Плашки.

Јасеницу је населио из Плашког генерал Порција 1705. године.

Комисија за уређење Крајине 1712. предвиђа обрамбену линију од Петрове горе и Крстиње на Клокоч, Благај, Кремен и Слуњ, па на Раковицу и Јасеницу.

У вези с огулинском капетанијом посебно је важан већ споменути спор између карловачког генерала и огулинског капетана око превласти на неким подручјима. Тада је генерал Херберштајн тражио непосредно за себе Гомирце који су раније вршили службу у Модрушу, а сада у Плашком. Генерал тражи и нове Влахе у Отоку, Новом Каштелу и Гојаку. — Да ови спадају под капетанију, казује крајишки попис од 1657. г. Гомирци су били у Плашком само на стражи. Власи су увијек припадали капетану све до његовог предшасника барона Ст. Војновића.

Из слиједеће 1690. г. постоји извјештај намјесника карловачког генералата Јосипа Рабате Ратном вијећу. — Власи Отока и Модруша звани су били „генерални Власи". Њих је генерал Вук Франкопан изнимно дао свом сину Гашпару као огулинском капетану.

У одговору на генералове тврдње Пургстал истиче да су Огулинци, ма колико их грдили, успјели своје подручје проширити сузбивши Турке чак иза Љупче, од Плашког према првом турском граду Дрежнику, па су и даље од куле плашчанске на брду Лисац имали стражу. Плашки је Огулину пет пута ближи него Карловцу. А у Плашком из Карловца столује Мате Крижанић, који кажњава и убире глобе било за генерала, било за себе, у воловима, овновима и у новцу. Огулинци и Оштарци су још прије насељења Плашког обрађивали и уживали земљу чак иза Плавче Драге, све уз велику опасност од непријатеља. Генерал за своје тврдње има лоше савјетнике. — Плашки прима муницију из Огулина, а крух се слао из Огулина све до Слуња и Дабра, даље од Плашког. А за вријеме глади Огулин је примао живеж с Бургсталових имања у Крањској.

Пок. генерал Херберштајн није дао плашчанске Влахе надахнут Духом Светим, него зато они природно припадају Огулину, као и остала мјеста од Моравица до Плашког.

Кад Рабата тврди да је Влахе доводио и смјештао, о том нико на Крајини није још ништа чуо. — Влахе од Кладуше је обрст Оршић кренуо и смјестио у Будачки, а оне из Цазина у Перјасицу и Тржић, док су Власи од Турије, Клокота и Бихаћа сами изашли из Турске. Крајина добро зна да Рабата ни једног јединог Влаха није кренуо из Турске. Јасеничане је још генерал Херберштајн кренуо од Коренице у Плашки. — А што наводи Рабата да је тим досељеницима одредио три крајишка официра као команданте непосредно под генералом да би они ову непостојану и невјерну багру држали у стези, да би спријечили тајне везе и отклањали опасност, све је то лијепо, али то ни један исправан човјек не може вјеровати. Нико од ваше вјере не би се без сигурне страже одважио да се упути међу ове барбаре јер би морао с њима под исту капу као садашњи команданти Мате Крижанић и Јанко Предојевић.

Али зато уздише и Крањска и Хрватска због оних стотина коња што су Власи прокријумчарили у Турску. Мате Крижанић добро зна како је Огњен Вукелић одвео вола Магдића из Огулина, па једног одмах у Турску пребацио. За ово се губи глава, али је Крижанић од Вукелића примио 14 дуката, а пребацивање и везе с Турцима прикрио. Тако је Предојевић прикрио крађу два вола наших биједних кршћава кад је тужбу с доказима одбио и још пријетио батинама.

Оваквих бесавјесних команданата који не маре ни за Бога ни за част, ни за царску службу, ни за правду, него траже чисту личну корист, могло би се доста наћи.

Да би се овим људима могли поставити поштени и свјесни официри, требало би докинути она слијепа мјеста у Карловцу (то су мјеста уписаних у платни списак оних који примају плаћу, а не врше дужност нити живе у мјесту службе).

Рабата показује да Крајину уопће не позна кад говори о подручју огулинском. — Као доказ наводи Пургстал што се њему десило, да су намирнице, које је са свог имања допремио у Огулин за своје потребе, успут разбојнички отете и у Турску продате, и то све под тако „поштеним" командантима како генерал тврди. — Пургстал завршава да се Рабата не служи доказима, као он, него празним ријечима, зато је увјерен да ће га Ратно вијеће заштитити у његовим правима.

На Пургсталове разлоге одговара Рабата да он ствари зна пошто су сви крајишки заповједници инсталирани у његово доба. — Пургстал је саставио читаву кронику, али то све треба провјерити. Плашки јест даље од Карловца него од Огулина, али генерал може тамо поставити свог официра, као што су били Крсто Делишимуновић, барон Саурер, Вук Крижанић и сада Мате Крижанић.

Пургстал каже да су сви запојединци много отсутни, — а он сам је увијек на свом имању. На Крајини је био 3-4 пута, али доходак од Влаха узима редовно. Он не служи нимало Крајини, бадава прима плаћу која би се могла заштедити; од њега ни користи ни штете.

Ово је само један од примјера како су се на леђима Крајишника прегањали заповједници.

О смјештају владичанства у Плашком види код епископа Данила Љуботине.

С ону страну Капеле има низ насеља упоредо с планинским ланцем. односно с насељима од Моравице до Јасенице с друге стране Капеле.

Туда постоји посебан сој житеља: пастира, шумских радника и, мање земљорадника и воћара.

У Горском Котару издвојен је код Мркопоља, близу Каролинске цесте, Тук или Војни Тук као преостатак некадашње проширености гомирских сточара по планинским пашњацима. То показују и презимена у Туку.

По Фрасу Тук је 1834. г. имао свега 6 домова са 49 становника, од тога 7 римокатолика. Г. 1856. било је 173 ставника, од тога 96 православних, А 1910. било је 349 становника. Црква Св. Петра и Павла из 1755 г. сада је у рушевинама.

Мусулински поток иза Клека има само Мусулине и Милановиће. — Насеље се не спомиње ни код Фраса ни код Сабљара. Али се ускоро спомиње као једно од села огулинске парохије. Село је имало 31 дом са 172 становника.

Јасенак се спомиње код Фраса са 18 домова (1834. г.) и 244 становника. Послије првог рата било је 176 домова са 1056 душа. До овог рата била је тамо и црква Св. Лазара.

Дрежница је село већ близу Брињa. Постоји Горња, Средња и Доња Дрежница, са свега 122 дома и 1536 душа, од тога 9 римокатоличких. То је попис из 1834. године.

Код Сабљара 1866. г. било је 151 дом са 2458 становника. Послије првог рата туда су 22 насеља са 744 дома и 4797 становника.

Већ 1612. г. спомиње се да су се Гомирци распострли преко Капеле за једну њемачку миљу у брдима Дрежнице с ону страну Клека. То донекле показује и нека презимена у неким засеоцима.

БРИЊЕ

За вријеме Крајине Брињe има велику улогу између Приморске и Хрватске крајине или између Оточачке и Огулинске регименте. А и пролазно је подручје на главној саобраћајници Карловац - Модруш - Брињe - Сењ.

Већ г. 1537. цар Фердинанд позива Вука Франкопана да му, због турске опасности, преда град брињски, ако га сам не може бранити.

У Ленковићеву прегледу крајишких градова 1563. Брињe има 40 момака, а треба још толико.

Комесари за проведбу мира у Мадриду од 1617. г. извјешћују слиједеће године о сењским ускоцима. Наводе ту ускоке, вентурине, плаћенике. бандите, пребјеге. Говорећи о разјештају вентурина спомињу да их је 14 обитељи одређено за Оточац, а за Брињe 63; осталих има још 20 и накнадних 11. Свега 108 домова или обитељи. Међу брињскима спомињу се Чавић Станиша Петровић, Паве Трубирог, Иван Вук Драговић ...

Г. 1658., кад се радило о смјештању Усораца, чује се да Влаха има овуда, па и око Брибја, више него Хрвата.

Г. 1639. Никола Франкопан тужи Ратном вијећу да капетан сењски отима његова приморска имања и насељује Влахе без дозволе, као на пр. оне између Брлога и Брибја и то не само 12-14 домова него кани још 100-200 домова. — Капетан сењски Херберштајн оправдава да су насељавања у корист Крајине. Као мјесто сусретања ускока спомиње се долина Домобоко.?? али и планина Корен на путу из Гацке кроз Рамљане према Чанку.

У размирицама између Брибја и досељеника јављају се и Херберштајн и генерал Вук Франкопан.

Вук 1642. налаже Брибанима да буду мирни док царска комисија не разлучи земље њихове од влашких. Њих, Влахе, на њиховим ораницама и кошаницама не бунтовати и њихову љетину им мировно дати справити, и благу и чељади шкоде не чинити.

У вези с овим је и податак из Херберштајнова извјештаја о размирицама између Брибјака и околних Влаха.

Тај податак говори како је код покушаја сеобе из Коренице само 28 људи успјело измаћи, од тога 14 оружаних. Они су убрзо пошли назад да траже своје. Може ли се то назвати невјером, пита Херберштајн.

У овом спору коначно је комисија одредила међе.

Неких размирица између Брибја и насељеника мора да је било и касније кад 1672. генерал Херберштајн поновно потврђује међе спомињући посебно код Лучана Црни кал, а у вези с Брлогом Радочак.

Узнемирења око судбине тек ослобођене Лике и Крбаве, одражавају се и на стању око Брибја.

О стању у Брибју и становништву види се и из извјештаја капетана грофа Антуна Коронинија. Дубље према Капели је каштел Брибје. Има 100 кућа Хрвата Вентурина са 50 плаћених војника, 250 домова домаћих Хрвата и 130 домова Влаха шизматика.

Колико су биле сточарске жеље и потребе, казује дозвола грофа Коронинија (из Звониграда!) да Брибани и брибски Власи могу косити у ослобођеној Крбави око Висућа, Комића, и Курјака близу Удбине!

Г. 1700. биљежи бискуп Брајковић да Брибје има новоподигнуту цркву Велике Госпе и да парох живи од десетине.

Г. 1701. било је предвиђено да се Комори уступи од Приморске крајине Сењ с Гацком долином и градовима Прозор и Оточац, па Брибје и Брлог, Вилић и Дабар, као и Језеране, а од Огулинске крајине Огулин, Гомирје с Врбовским и Моравицама, па Оток и Оштарије, Дубраве и Поникве, и посебна област Жумберка.

Г. 1702. извјешћује сењски бискуп Мартин Брајковић бану Адаму Бабану о буни. Додаје, да старо становништво које он назива „домаће племство", из Гацке и Брибја иде у Лику и Крбаву ради земаља ... — У вези с тим био је и боравак у Лици Марка Месића, брибског жупника. Брајковић уз то додаје да ће у Лици бити троврстан народ. О томе, међутим,, тачније кад буде говора о ЛК.

У спору око Глибодола има једна добровољна погодба из 1711. г. Ту судјелују брибски командант Ајхелбург и наджупник декан ЛК Марко Месић.

Услијед промјене које су се у становништву догодиле Брибани траже да им се обнове стара права, да се изврши нова расподјела земаља, да се и Брибани пусте у Глибодол гдје могу основати село од 30-40 домова и отуда, с крајње границе, угрожавати турски Дрежник с којим сада Власи држе везе да би се у погодној прилици према вјетру окренули, док су Брибани као честити католици вјерни цару и дому аустријском, а Глибодол лежи пуст.

Брињани посебно моле капетана Тојфенбаха да их помогне у питању Глибодола. —

Дабар је издвојена планинска долина у Капели.

У Ленковићеву попису тврдих градова на Крајини 1563. г. наводи се и Дабар као пусти град. У попису бискупа Брајковића 1700. г. наводи се о Дабру: — С ону страну Капеле према мору три сата далеко од Врховина наша су (католичка) два дома, а шизматичких домова до 70 и имају пароха.

Г. 1711. сењски капетан Тојфенбах, позивајући се на размеђавање из 1672. г., потврђује Дабранима њихово подручје, котар.

Исте је године вршено и поравнање око Глибодола с Брињанима.

Тада Тојфенбах подноси извјештај генералу Рабати о насељавању Дабра, како он каже, 1672. г. Савјетујући да се Глибодол поврати Брињанима, он се ослања на неке статистичке податке. Пред 41 годину дошло је у пусти Дабар 70 домова. Пред 15 година отселило је у Лику и далматинске Котаре (подручје венецијанско) 60 домова. Сад има 39 домова, па имају више земље него Брињани, врше само осми дио војне службе. Брињана је било пред 41 годину 100 домова, а сад их има 400; у Дабар је прешло 20 домова.

Овдје се види крајишко правило да се према земљама одређује број војника које неки дом има да даде, односно да се према броју војника додјељује земља.

БРЛОГ

У Ленковићеву извјештају 1563. Брлог је царска кула са 6 стражара; треба је обновити и додати још шест војника.

Г. 1579. поставља се питање да ли Брлог напустити, а страже држати по шумама, или држати посаде у Брлогу, Гусић-граду и на Вратнику.

Г. 1609. капетан Гусић намјерава 3 дома из Рибника у Лици населити под Брлог.

Касније, 1639. Никола Франкопан из Босиљева тужи надвојводи сењског капетана Херберштајна и спомиње да се између Бриња и Брлога, 12-14 домова влашких смјестило у пустом крају, а близу турских градова, па ће без помоћи и обране лако постати турски плијен.

А бискуп Брајковић каже 1700. да у Брлогу постоји жупник који опслужује 12 домова католика Бућеваца а под Брлогом има и 80 шизматичких домова који издржавају пароха.

У извјештају Ратном вијећу о земљама у Лици и Крбави 1713. спомиње се да су Брложани и Вилићани без икаквог посједовног права населили, правом јачега, узурпирали, присвојили од грофовије Лике земље на којима се налазе!

Исте 1609. г. је и извјештај Сигисмунда Гусића о 550 Влаха од Рибника у Лици... Вијести о сеоби на Гусић поље има више.

У овом је подручју чувени турски пролаз Дренов кланац.

Г. 1642. Усорци од Коренице обећавају Херберштајну да ће у Дренов кланац довести своје таоце на ову страну, но као да је био само покушај прелаза. Код ових преговора спомињу се харамбаше Радота Боснић, Огњен Мудрић и Нинко Манојловић.

Овим је заокружено подручје између Сења, с једне стране, Брињa, с друге стране, и Оточца с треће стране.

Сад је природно на реду само Оточац, као и подручје од Оточца према Лици, на којима нема српских насеља као на раније наведеним подручјима.

ГАЦКА

Питома и равна долина ријеке Гацке (450 м над морем) с непосредним планинским оквирима посебно је важно подручје на Приморској крајини, прво зато што су туда били турски пролази у Приморје и Истру, а још више зато што Турци нису никад успјели ову лијепу долину запосјести. Тако се ту сачувало доста Хрвата старинаца, а и смјестило доста разних досељеника. — Област Гацка спомиње се већ у IX в.

ОТОЧАЦ

Оточац је послије Сења главно упориште Приморске крајине. Види се и по том што већ 1537. има 44 војника посаде. А по презименима се види да још и данас има потомака тих војника и као да је дио њих из родова Хрвата старинаца.

У знаменитом попису крајишких градова 1563. г. наводи Иван Ленковић и Оточац као царски град са 60 момака, а требало би појачати са још 40!

Оточачки капетан тражи 40 ф мјесечно, јер је Оточац у пустоши, док огулински капетан добија намирнице из Крањске за 5 сати. Ово значи да је данас плодна Гацка долина онда била запуштена и углавном необрађена

Друга вијест говори о Оточцу као јаком бедему мимо којег не може проћи нико. А онда опет извјештај да у Оточцу има биједних војника, и вентурина, а и других скандалозних (сумњивих) лица.

Поводом истраге о убиству Рабате у Сењу јавља се оптужба да је Рабата честитим војницима у Оточцу и Брињу отео плаће.

Гусић као капетан сењски јавља се и даље.

Он 1611. г. извјешћује да је 12 домова од Подлапаче у Крбави ноћу избјегло са женама и дјецом, да их ту има 50 војника (4 по дому) и собом су извели и 2500 глава стоке, а још желе изаћи три кнеза из четири села.

Мало касније вијест говори да се накнадне избјеглице не одбијају. Уз ово је извјештај да су Сењани били у Лици и довели 300 крупне стоке и коња, али је њих пало 17.!

На ово се јавља надвојвода Фердинанд из Граца да је чудно што су неки дошли без најаве. Нек се смјесте под Брлог.

Послије мира у Мадриду, 1618. г. одлучено је да вентурини пређу из Сења у Оточац под власт капетана Семенића. — Но одмах слиједеће године Вентурини моле да им се дозволи повратак у Сењ. Сам Бог зна да они не могу опстати због зиме и без удобности, у тијесним и малим кућицама с обитељима. Нека се пошаље неко да види.

Комесар исте године извјешћује да се већина вентурина већ вратила у Сењ.

Г. 1700. бискуп Брајковић спомиње да Оточац има жупу и да се жупник издржава из десетина.

Спомињући буну, бискуп Брајковић 1702. г. наводи како и mobilitas ordinaria (стари кољеновићи хрватски) од Оточца и Бриња у мањем броју почињу да насељавају Лику и Крбаву...

ПРОЗОР

Уз Оточац долази и по близини и по важности као крајишка утврда Прозор.

О Прозору треба овдје и нешто споменути и ако нема никакве везе са српским сеобама на Крајини.

О важности Прозора говоре подаци из 1613. г. — Прозор је на доста високом вршку брда 3/4 миље од Оточца према Лици, врло је погодно мјесто за спрјечавање турских упада према Оточцу и даље.

Десет година касније, 1623. карловачки генерал Пар шаље цару извјештај о поразу Турака код Прозора.

Град је у лошем стању, без провијанта, глад и јад.

УСОРЦИ

Усора, по ријеци Усори, лијевој притоци доње Босне, код Добоја, позната је од давнина област .....

Из подручја Усоре јављају се најприје код Коренице а затим на Крајини досељеници Усорци.

Г. 1642. сењски капетан Алберт Херберштајн заговара Усорце код Ратног вијећа и цар дозвољава да уђу у Крајину. На ово долазе најприје два изасланика и у име мука Исусових моле да их се помогне код прелаза, јер због њихове оданости хришћанству нису ни једног часа сигурни да их Турци са женама и дјецом неће сасјећи или им одузети оно мало имовине и у вјечно их сужањство бацити. Турци су, због неповјерења, помијешали међу њих неколико турских домова. (Једнако је радила и Крајина на више мјеста с православнима). Затим им за остваривање преласка треба помоћи од 400-600 момака.

Хербертштајн додаје: ... Усорци су се смјестили у Гацкој долини код Оточца и кане тамо остати и мост саградити, али би то било штетно за Оточац и читаву Приморску крајину јер су толико надмоћни да би се могли домоћи читаве Крајине.

Зато је ради њихова смјештања прегледано и мјесто Кракар, али је оно тако дивље и зарасло да би насељенике требало више година помагати прије него би могли искрчити и обрадити. А то је подручје и иначе већ одавно остављено Гомирју на уживање.

Зато генерал мисли да се они ипак смјесте у Плашки. Ту би требало крањском работом подићи кулу и дати им 500 стара жита. Они пристају да пређу у Плашки гдје има мјеста за 1000 душа; осјетна помоћ Хрватској. Дио Усораца довео је 1658. г. Вук Мандић у Дубраве, а презимена (Усорац, Мандић, Карапанца) има и у Требињи.

Цар Леополд ускоро даје налог Ратном вијећу да споразумно с кнезом Петром Зринским уради што треба за насељење Усораца на таквом мјесту како би било најбоље и најпогодније за царску службу. — Док се не смјесте, нека их Крањска и Зрински као капетан Сења снабдијева житом и намирницама, али да се насељавањем не отеже а тиме и са снабдијевањем.

Уједно нека се отсад никакви досељеници из Турске не примају. У непосредној вези с овим је и извјештај Петра Зринског. Зрински каже: —Брине ме да не помру од глади или се не распу да би биједно животарили — Затим каже да је добра прилика велико поље (Вилић) код Оточца, досад несигурно од Турака, па због тога и необрађено; Сад се може осигурати са 50 стражара. Сад је крајње вријеме за ово јер су они у биједи и на руби пропасти. — А сад је већ и опасно отезати кад они знају прилике Крајине, а искусни су борци, па што ако се врате Турцима? ...

Ратно вијеће на ово прима приједлог Зринскога, али да остану на окупу у Гацкој долини. Сваком треба одредити земље, али без штете за Оточане и сусједне раније насељенике.

И цар одређује исто.

Слиједеће, 1660. г. Петар Зрински извјешћује о смјештају Усораца на Вилић поље, Компоље и уз Гацку. Котареви су им дозначени између Брлога, Брињa и Оточца.

Кад је ријеч о становништву Гацке долине, којом Турци никад нису овладали, ту је прво чињеница да је остало доста Хрвата старинаца. На другом је мјесту да је досељавано доста из разних подручја Приморске крајине, односно протјеривано из Сења, тако да се измијешало шароликог елемента. То становништво заузима дијелове Гацке долине од југоистока према сјеверозападу.

К овом становништву наилазе досељавања из Лике и Крбаве, која су већином српска.

Да ту има нешто и других, може да послужи презиме Патаран, што упућује на патарене или босанске богумиле!

Досељено српско становништво заузима подручје (Дољани, Шкаре, Подхум, Главаце, Старо село као најближе Оточцу, па Швица, Брлог, Српско поље односно Компоље) на сјеверозападу и онда даље у бриньски крај.

Најважније досељавање били су Усорци, а најважнији локалитет био је Вилић. — Нешто Усораца смјештено и у Дубраве.

Што је Вилић?

Постојао је до Првог рата, за православно црквено подручје у Гацкој долини, Вилићки протопрезвитерат. — А знало се ту још из времена владике Јакшића за знамениту српску школу.

Назив долази више пута у документима око уређења међа између Оточца и Брлога и Дабра.

Размеђивање 1645. г. каже да се Брлогу врате све некадашње земље; ту и Вилић...

Г. 1660. говори се о Усорцима у Вилићу.

Код одређивања међа 1672. г. у вези с Вилићем наводи се како је Буро Франкопан с великом муком извео Усорце из Турске и смјестио их код ријеке Гацке.

Из г. 1696. г. има свједочанстава да су Вилићани држали вазда Турјанско поље иза Врховина.

Г. 1700. Комора тражи и вилићко подручје док би Брезовац остао Крајини, а то је иза Врховина према Кореници.

Код раздиобе земаља у Лици 1713. г. говори се о старим међама од воде (има ипланина) Корен на Дрвењак град код Рамљана па на Врпиле, Радов кланац код Турјанског и Милетина корита, која два мјеста држе Вилићани, па даље на Бабину гору и до Прошћа (гдје и наши и Турци рибаре), а отуд врх Пљешивице између Лике и Босне.

Још о Вилићу говори и код отсељавања 1715. г. кад је само из Вилића неколико младића отишло на млетачко земљиште (у Далмацију).

Према овом Вилић је подручје од Гацке код Оточца, односно код Старог села, па на Главаце и даље сјевероисточним дијелом поља на Шкаре, Подун, Дољане и Залужницу, с тим да су Вилићани користили и планинске пашњаке иза Врховина према Кореници.

Између Гацке долине и Крбаве (кореничке котлине) простире се висораван с планинским пашњацима. Ту се јављају разни називи: Врховине или Стари Перушић, Јурјеве Стијене, Рудопоље, Турјански, Црна Власт, Бабин поток, Брезовац, Хомољац и Трнавац.

Овдје се дају о том подручју неки подаци колико има везе с Гацком долином.

Кад се 1642. г. говори о преласку Кореничана, даје се упута да дођу до Врховина што је већ царска Крајина. Иначе је туда опасан прелаз јер од њихових села па на овамо нигдје нема утврђена мјеста за заштиту..,

На споменутој висоравни изнад Гацке долине према истоку прво се спомиње у старини тврди град Стари Перушић...

Уз вијест из 1696 г. да су Вилићани вазда држали Турјанско поље, додаје Лопашић „како је Турцима силом отет Стари Перушић који су они били утврдили прије више од 60 година". Ово значи да су Турци тај град држали све до 1636. г. Држећи тај град изнад Гацке долине, Турци су доминирали Гацком долином као стална пријетња.

У упути за израду мапе Лике и Крбаве из г. 1700. код означавања важнијих мјеста има Стари Перушић.

Гдје је Стари Перушић, казује бискуп Брајковић 1700. г. кад каже:

— Стари Перушић или Врховине; ту има 100 домова Влаха шизматика који издржавају два пароха.

Одавде се види и које се подручје назива Врховине.

Л И К А

Послије приказа прилика у Гацкој долини, а прије приказа Лике, треба нешто казати о Лици уопће, о Лици у старини и о Лици под Турцима.

Лика је посебно занимљива област која привлачи пажњу читаве Југославије.

„Лика почиње иза шидског бреста", — каже стара сремска узречица. — За Славонца је Лика иза Јасеновца, преко Саве, или ужа Хрватска. — Загрепчанима почиње Лика иза Карловца, планински крајеви. — Карловчанима је Лика тек иза Огулина, а Огулинцима иза Плашког (Личка Јесеница). У ствари Капела је преграда према Лици, и то према Лици у најширем смислу, јер Гацка долина је нешто посебно, а, Крбава такође. Кад из Крбаве пођу у Госпић, кажу: „Идем у Лику!"

Та Лика, права Лика, је поречје ријеке Лике.

У старини жупа Лика обухваћала је још мање: горњи и средњи ток ријеке. Име јој је извођено од грчке ријечи „ликос" што значи вук. А има тумачења да је назив и од келтског „леик" текућица вода; латински ликуор.

На ширем подручју данашње Лике биле су старе Хрватске жупе. Гацка је некад сизала до близу Уне и Коране, и до Модруша. Крбава гдје и сад, између Стазе и Пљешевице, Бриње. Жупа Бушка око доњег тока Лике. Отућа код Грачаца, Одорје код Зрмање. Жупа Унска (Срб) Лапац и Небљуси.

Неки називи као да су веза с досељењем Хрвата (5 браће и 2 сестре); Куклић код Метка, Ловињац, Косињ и Мохљић код Перушића, те племена Тугомерићи и Бушко племе.

Старе жупе биле су основ касније области: котарева и неких општина, што се види и по називима данас.

Таква, шира Лика је голема природна тврђава између планина Велебита Пљешевица и Капеле. Испод Велебита је море и дубока долина Зрмање. Испред Пљешевице је дубока долина Уне, а предње поље је лички Кордун. Иза Капеле је тврди Кордун, шумовити Горски Котар.

У ту тврђаву нигдје се не може ући превојем нижем од 700 м. А планине прелазе и 1700 м.

Унутар те тврђаве на десетак крашких поља гнијезде се Личани. Насеља су им углавном низови кућа наоколо поља. Изнад кућа по странама (пристранцима) су пашњаци, грмље (лијеске), шуме. На рубовима поља врела живе воде. — А ниже кућа, к пољу вртови и воћари, котарине за пландовање блага, њиве и ливаде. Најнижи дијелови поља, равни као стол, с прољећа и за кишних дана бивају потопљени, претворени у језера: на пр. Ржић у Крбави, Баре код Грачаца ... Три су главна поља: Крбава 650 м (150 км²), Лика 550 м, (460 км²) Гацка 450 м (80 км²).

Лопашић се диви чудовишној љепоти Лике!

Данашња Лика настала је у току развитка прво као Личка и Оточачка крајишка регимента, а затим као Личко-Крбатвска жупанија, с котаревима Госпић, Грачац, Лапац, Удбина, Кореница, Петрово село личко, Перушић, Оточац, Бриње и Сењ.

Од старог хрватског становништва (старинаца) остало је нешто мало, али се и то премјештало.

У документима су остали називи племена, родова и домова (хиша), најисцрпније дати код Павичића (в. Литературу).

Славни су били врло разгранати Могоровићи, Гушићи, односно Курјаковићи или Карловићи... До данас су остали Орешковићи, Дујмовићи, Богданићи, Мудровчићи, Колаковићи...

О расељавању из Лике писао је Клаић, а и Лопашић (в. Лит.)

Освојивши Лику Турци су најприје запосјели тврде градове, говорило се о 64 града. За исхрану посаде Турци су неко вријеме набављали живеж из аустријске крајине! Али су ускоро почели насељавати и муслимане и хришћанску рају ради обраде земље. Тако су већ о половини XVI. в. настала насеља. А угледнији Турци оснивали су спахилуке. Тиме се састав становништва мијењао. Сеобама у аустријску Крајину становништво се још више мијења.

О угледнијим и чувенијим Турцима кроз 160 година њихове власти има спомена и докумената (Лопашић), посебно у Лопашићевој књизи о Марку Месићу, а посебно и у прилозима Рачкога о преписци турских заповједника с крајишницима. —

Становништво Лике послије ослобођења, па и данас, није једнородно. Оно је почетно или католичко или православно, односно српско или хрватско. — Срби су или још од оне раје доведене за вријеме Турака, или су дошли иза ослобођења из Босне или Далмације, или су повратници из Крајине (Гацка, Бриње), — Слично и Хрвати, — осим старинаца, — или су досељени с југа (Буњевци) или са сјевера (Крањци), или су потомци покрштених муслимана, или су разни досељеници страних презимена (већином њемачких). Посебно има у Лици и трагова планинских пастира, романских пословењених Влаха, који се спомињу још прије Турака.

По говору су Личани или чакавци (старинци) или икавци (католици) или ијекавци (углавном православни).

Што се јављају иста презимена за једне или друге, то је углавном од преласка на католичку вјеру (види о том и код Сладовића и код Лопашића).

Ослобођење Лике и Крбаве извршено је за Великог рата између Аустрије и Турске 1683-1699. г.

Из г. 1685. постоји извјештај карловачког генерала грофа Јосипа Ивана Херберштајна цару и краљу Леополду о војевању у Лици и Крбави.

Ове су двије области толико савладане да не би човјек вјеровао, — каже генерал. — Оно мало преосталих Турака једва да ће још зиму моћи опстати. Мање чете крајишника стално су им на врату. Досад нисам хитао са заузимањем тврдих градова. Ако бог да, на прољеће све ће припасти Вашем царском Величанству. Обрст Оршић истакао се преотевши три турска барјака.

Кад више у овој иначе лијепој и пространој земљи ништа није преостало гдје би ратни пожар свој жар могао да потпирује, а ни бритки бојни мач у непријатељској крви да се купа, вратио се господин генерал у Карловац с богатим плијеном који је већином подијељен заслужнима. А доведено је овом приликом овамо с непријатељског подручја стотину породица Влаха.

У овој операцији није г. генерал изгубио више од 17 својих људи; рањених је било око 70. На непријатељској страни погинуло је око 300, а заробљено 130.

Но освајање Лике се догодило тек 1689. г. О том је постојао генералов извјештај, а постоји и извјештај генерала квартирмештра Вазенхофена за Ратно вијеће. Он прво спомиње да је Млетачка република имала намјеру да освоји Лику и Крбаву за себе. У такмичењу ко ће се први домоћи Лике и Крбаве ишло се прво на освајање Новог. Град се предао 16. VI. и, као што је уговорено, пред вече је испраћено око 80 Турака до Билаја према Удбини,

18. VI. кренуло се са 300 коњаника према Билају. Ту су поведени преговори, За то вријеме обишао је Вазенхофен на коњу Билај наоколо и кренуо према Рибнику.

Од Рибника према горњој Лици нема запосједнутог мјеста. Само на крају лежи Грачац, једно од најугледнијих мјеста Лике.

Вазенхофен је добио од генерала Херберштајна 200 коњаника пратње да огледа Лику. Успут је наишао на 20 Котарана који рекоше да су дошли окушати срећу. Он им је одговорио да је Лика сад царева. На питање гдје им је Јанковић. одговорише да је код куће, Огледавши потпуно опустошени Грачац на каменом брijегу, наишли су на других 15 Котарана који веле: „Ми смо у својој властитој земљи", јер да Лика припада принципу млетачком. — И њима је речено да је Лика сад царева. Јанковићу је генерал поручио да не прави сметње Турцима код испраћаја на Удбину.

Исти дан су Вребац, пола сата од Рибника, као и Гребенар и Широка Кула затражили исте услове предаје као и Рибник. Кад је 40 Турака Врепчана а 100 Рибничана било допраћено већ до близу Удбине, извршише Котарани са 250 пјешака и 80 коњаника напад, док се Јанковић био прикрио у близини, али су одбијени. 22. VI стигла је војска под Билај Овдје бранитељи на свом високом стјеновитом брijегу с високим дебелим зидовима неће ни да чују о предаји. У бoју око града освојена је на обронку брда мошеја која је добро послужила као упориште,

27. VI. стигла је вијест да се Турци окупљају код Бихаћа да би се тамо сјединили с муселином из Бања Луке ради упада у Лику. На то је Билају упућена пријетња, а и залихе им пришле крају, па су пристали на исте услове предаје као и Нови. Њих је 300 отпраћено до Широке Куле док се види шта ће бити са Будаком и Перушићем.

Будак је на полдруг сата од Билаја. Варошица се прије пет година тако бранила да је прозвана „мали Будим".

Кад су они сад видјели како је прошао Билај, а и за Нови сазнали, нису се јако опирали.

С Перушићанима је, међутим, било тврдо. Послије дугог безуспјешног преговарања изгледало је већ да ћемо се разићи. А да су још и најмање начули о оним гласинама о помоћи, све би било узалуд. Зато сам им најозбиљније препоручио да прихвате оне исте услове.

Када су преговори завршени, — наставља Вазенхофен, — одјахао сам до Будака и извршио испраћање посаде до широке Куле прије него чују гласове о помоћи. А кад сам се пред вече опет вратио под Перушић, они нису хтјели ни да чују о изласку до другог дана.

Дошло је до тако оштрих ријечи да сам запријетио диздареву брату да ћу га мачем пробости. Кад су видјели да из свега може доћи до зла, најхитније су кренули и још исте ноћи дошли и они до Широке Куле Њих је било око 150. Остало је 20 домова са 45 оружаних људи, који су сви захтјевали да буду примљени у кршћанство.

Сви су ти Турци од Широке Куле били испраћени до Удбине. Овај пут је сва Лика без пролијевања крви ослобођена 150-годишње тиранији исконског непријатеља.

У Крбави су само два мјеста била запосједнута, Бунић и Удбина, двије капетаније. Кад се Перушић предао, напустио је непријатељ и Бунић, спалио га и повукао се на Удбину, гдје су одлучили да се бране.

Под Удбину смо стигли 3. VII. Ту се непријатељ одупро испред тврђаве са 300 људи и три барјака и тај дан одолио, али смо пред вече ипак успјели да се ушанчимо на 53 ужа од града.

Кад смо 4. VII сазнали да оскудијевају у води, водили смо борбе да им ускратимо воду. Затрпали смо бунаре на обронку бријега и гонили жене и дјецу који су покушавали доћи до воде.

У тим борбама није било користи од Влаха. Они напуштају страже, одлазе кући кад им се свиди, нарочито ако нема што упљачкати и украсти. Једино они под плаћом нешто су боги. Има и опнеки срчан борац и савјестан.

Удбина се коначно предала 20. VII. Према погодби испраћено је до 1000 душа према билу планине на Куку да би прешли у Турску, али се успут све ускомешало кад је један Турчин устријелио једног Плашчанина. У покољу се мало ко спасио. А Котарани далматински су опљачкали мртве и повели жене и дјецу, што смо им ми сриječили.

Удбина је запосједнута са 100 војника и снабдјевена прахом и оловом, а одржана је 21. VII. служба захвалница свемогућем Богу и исто вече ударен је конак код Крбавице; 22. VII. стигло се у Плашки, а 23. VII. јако дугим маршем у Карловац (Р. Лопашић извјештај нашао код Исака пл. Оклопџије...).

ПОКУШАЈ ПРОДАЈЕ ЛИКЕ

Царска комора у Бечу 10. II. 1692. г. продаје уредним уговором Лику и Крбаву с Карлобагом грофу Адолфу Синцендрофу и потомцима, са свим припадностима и правима, чак и с правом препродаје, али у том случају уз царево право првокупа.

Дакле, аустријски цар продаје приватном лицу земљу која још формално припада другој држави (Турској), јер рат још траје и трајаће још 7 година, и мир још није склопљен. А та је земља у ствари саставни дио цареве краљевине Хрватске, а држаоци земље су домаћи житељи.

Истина, цару су потребни и добро ће доћи оних 80000 форинти у рату који траје већ годинама и не види му се краја.

Синцендорф је био уведен у посјед Лике и Крбаве. Увео га је царски администратор свих освојених подручја Јурај Ладислав Нађ. 1692.

То је обављено у обновљеном Карлобагу као најповољнијем мјесту због страха од Турака. Присутни су и представници народа из свих седам кнежија!

Тако је ова великашка аустријска породица ступила у посјед све Лике и Крбаве и Приморја, свих брда, долина и поља, шума и планина, свих врела, потока и ријека, свега што туда расте, живи и дише, па и свих људи, жена и дјеце, — ослобођених од диндушманина Турчина, — и све њихове муке и зноја, крви и суза, свих распотурчених кршћеника, свих Крањаца, Буњеваца, старих домородаца Хрвата са свим оним досељаваним и расељаваним Рашанима или Србима, и чобанима — Власима католичким и православним, — обећавајући свима њима да ће имати вазда у будућности довољно разноврсних господара племените крви и свакога соја, лозе и пасмине.

И то је објављено на дан Први маја!

С крајишке стране предлаже се:

Лику и Крбаву треба населити самим крајишницима који ће за уживање земље вршити сву ратну службу. За вријеме Турака давале су Лика и Крбава 2500 војника, што значи да је било до 1500 домова или 25000 становника. А ако овуда буду сад сами кметови са работом, тлаком, порезом, тридесетином, даћама и мостаринама, могли би се они Турцима предати само да би дошли до, нешто мало слободе.

А оних 80000 форинти може царству дати планина између Лике и Карлобага, пуна сваковрсне шуме, ако буде коморска сјеча. —

Из овог ће сигурно настати велика расправа и сукоби. Овдје Ратни савјет убацује као примјер да Власи не могу а да не краду, а кривицу да онда на друге свађују, што ствара вјечите трзавице. Ратно вијеће, на тај начин пријети и цару и грофу. Коначно Ратно вијеће предлаже да се Крајина прошири на Лику и Крбаву.

Гроф је и даље упоран да продре у Лику и Крбаву и преузме у своје руке купљену област.

Г. 1693. јавља Ратно вијеће цару, на основу извјештаја капетана Едлинга, да је млади гроф недавно забранио жети жито и возити сијено. — Из овог се види да је гроф ипак успио за годину дана смјестити своје службенике у Лику и Крбаву.

У исто вријеме, гроф, прилажући пет својих докумената у доказ законитости свог посједа, тражи од Ратног вијећа да га не сметају крајишки капетани Сења, Оточца и Бриња. Види се према овоме да је крајишка власт отворено активна у ометању извршењу уговора.

Лика и Крбава коморска

Познато је да је овај куп коначно разврнут.

Лику преузима поново царска Комора, али то ће значити нове крваве сукобе и буне.

Коморски официри, службеник Антун Коронини 1696. г. из Перушића јавља сењском капетану Едлингу да би требало одлучно угушити отпор личких Влаха (као што ће ускоро видјети, тај су отпор највише пружали Власи католици, Буњевци). Коронини ту спомиње недавну буну. Воће је дао затворити.

На ово капетан Едлинг шаље извјештај Ратном вијећу. Стање је несигурно, а Комора све више отимље маха, на што се Крајишници жале.

Из овог се види да су Лика и Крбава биле под неким двовлашћем. царска Комора, ето, хапси и мучи људе, а царска Крајина отимље се за војну власт!

На све ове вијести цар шаље комисију да се среде ствари црквене, да се комора не мијеша у војне, да се извиди каква су расположења Влаха и да се настоји ствар стишати, али и главне коловође ухапсити и казнити а официри да одсад појачано пазе.

Што је на ово урађено, не види се, изгледа врло мало или ништа, кад цар слиједеће године 1697. наређује Ратном вијећу да убрза вијећање о уређењу Лике и Крбаве.

Било је одређено да се Комора и Крајина посавјетују. На наше велико незадовољство, — каже цар, — стално се с тим отеже. Цар оставља сад рок од 4 тједна да се то оконча, иначе ће они који отежу бити изобличени и осјетљиво кажњени, — треба да се зато чувате наше немилости!

До јесени, дакле не у року 4 тједна, како је цар одредио, него 4 мјесеца, јавља се Ратно вијеће предлажући нешто ново: да се одвоји чисто војно од коморског.

Ту има и података да је у Лику и Крбаву смјештено више од 700 влашких домова и дата им земља, па би сад они могли држати страже мјесто војника из Приморске крајине.

Овдје ваља поново истаћи да је било и много Влаха католика, како каже бискуп Главинић, што значи да израз „влах" у документима не значи увијек Србе!

С друге стране чује се и глас Коморе.

Коморски фишкал Пери у талијанском писму сматра с обзиром на прошлост да се Лика и Крбава не би смјела припојити Карловачком генералату. Он ту почиње од Карловића и доласка Турака, дакле из почетка невоља Лике и Крбаве.

Јавља се и гроф Коронини. Он прво почиње од Карловића, а затим даје нешто података о становништву, Код Брињa има 150 домова шизматика, код Оточца три села (Брлог са 80 домова, Вилић 200 и Врховине 300). Код ослобођења Лика је нешто насељена, али је Крбава још пуста.

У Лици сад има 1000 домова који дају 2000 војника, а ту су народи: покрштени Турци 130 домова, Власи католици из Крмпота и од св. Јурја око 160, Хрвата из Брињa и Оточца 60, Крањци од Брода на Купи 140, Остатак су Власи шизматици дијелом из Карловачког генералата или из Банске крајине, или из Далмације... Према овом би било тада у Лици католика свега 490 домова, а православних 510, без Крбаве.

Лика и Крбава су између двије планине, дуге 12 миља, а одваја их Средња гора. Југ Лике слабо је насељен а могао би да прими више од 400 домова.

На мору на југ од Карлобага прво насеље узурпирано од Млечана, је Драчевац са 100 домова Влаха католика и шизматика. Ово је присвајање штетно за Лику због планинских пашњака и због крађа које врше Далматинци по Лици.

У Крбави би могло бити домова колико и у Лици, а земља је боља, али тамо нема никога осим стража.

Коронини сад сматра да треба проширити Крајину и на Лику и Крбаву тако да се капетанија из Сења и Оточца преселе.

Штете од садашњег стања: војна служба се не врши како треба, приморске шуме се уништавају сјечом, а и брстом коза, толико да човјек не би вјеровао.

Слиједеће 1698. г. цар Леопод повјерава карловачком генералу грофу Карлу Ауерспергу да уреди Лику и Крбаву.

Из г. 1699. кад је рат окончан, има извјештај коморски да су Турци већ почели долазити са робом у Карлобаг.

Одасвуд у Лици стижу тужбе на лошу управу.

Из извјештаја комисије за разграничење о Лици и Крбави:

— Покрајине Лика и Крбава сасвим су уништене и израбљене, а нема до њих никакве комуникације саобраћаја. У њима нема људства за рад па онда ни средстава за снабдијевање утврђених мјеста. Требало би послати раднике, довести у градове јаке посаде да се тамошњи народ не страши и радници бране од турске напасти. Царска војска требала би да устроји двије реигменте, пјешачку и коњаничку. А у ту момчад да се помијешају и домаћи становници да се привикну на дисциплину и да се припитоме. Способне домаће официре и војнике уврстити у њемачке гарнизоне. Војску у Лици и Крбави да издржавају аустријске покрајине, али и Вараждинска крајина и краљевина Хрвтск.а — Порез увести било би засад тешко. То ће се моћи постепено тек када се напуни читава земља. Дохотке ће повећати малтарина. Карлобаг је некад доносио до 40000 дуката прихода.

Г. 1700. цар одређује комисију за уређење Лике и Крбаве. Одлучено је да се Крајина прошири према непријатељској граници и да се Лика боље уреди.

Послије савјетовања с Крајином и Комором, као и с Корушком и Крањском, које су снабдијевале Крајину, одређује се комисија којој се даје напутак: комисија ће заједно с инж. Холштајном обићи читаво подручје. инж. Холштајн ће направити све нацрте, треба утврдити гдје треба и колико посаде, треба држати везу с Крањском и Корушком ради снабдијевања, утврдити број војске и изабрати Влахе и вентурине који сазлужују војне повластице, дати земље с ленским писмима народу, треба само рећи да све иде онако како је за њега најбоље, коморску милицију удаљити и увести крајишке посаде, уредити питање догона стоке с млетачке стране на наше пашњаке, у црквеном стању нека засад остане како јест, а народу рећи да ће се и о томе повести брига.

У вези с овим сигурно је било и оно путовање (о чем се овдје износи у дијелу о вјери и цркви) сењског бискупа Брајковича.

Слиједеће године 1701. појављује се као капетан Лике и Крбаве у име Коморе барон Рамбшисел, дотад капетан Турња код Карловца.

И њему је дат напутак како да управља: док траје размјештај крајишника, нека не дијели никакву земљу, пазити да се дације за корист Коморе плаћају, против крijумчара пазити на седам пријелаза на Велебиту, држати у тајности имена оних који проказују шверцере, од сваког ухваћеног шверцера дати трећину потказивачу као награду, шумске штете кажњавати са 100 цекина, а страже награђивати напојницом, за сјечу давати дознаке, брст коза глобити са 100 цекина, *основати коморске млине* (Рибник, Барлете, Ричице), све остале млине срушити, оснивати кречане на погодним мјестима, уредити допрему соли из Карлобага, за трговање сољу казна 100 цекина. Искористити за Комору трговину вином и житом, код краће казнити само починитеља, а не и читав дом, о Буњевцима (*необуздан соj*) издаће се посебна уредба, испитати потребе свећенства са земљом да би могли пристојно вршити дужност, пазити да Млечани не би што присвојили на граничном подручју, земље око тврдих градова и госпоштија дати узорати и засијати на трећину.

Опћа напомена: — оставља се капетановој сналажљивости да за Комору искористи сваку прилику. Овдје треба дати податке о плану расподјеле земље између Крајине и Коморе 1701. г.

Довољно је засад навести да је тада Комори требало припасти подручје од мора (са Сењом), сва Гацка долина, Брињe са околином, с ову страну Капеле Модруш с читавим подручјем (осим Плашког и Јасеница), Огулин и Тоуњ, па све до Моравица, до Мрежнице, и још посебно Жумберак! — Све остало према Турској било би војно, крајишко.

Тако би Крајина ишла од Капеле према Слуњу, на Плашки и Јасеницу, преко Капеле Врховине и до Косиња, па све од тог правца према Пљешевици, Велебиту и мору, или Лики и Крбави, до граница с Турском и Млечанима у сјеверној Далмацији. Друге године избија буна коју су већ раније извјештаји прорицали.

Из тог је времена посебно занимљив извјештај сењског бискупа Мартина Брајковића, упућен хрватском бану грофу Бањану (с оба се срета касније Банија).

Извјештај је одговор на питање баново како то да су без потребе побијени Коронини и Рамбшисел.

Бискуп на ово даје најприје занимљиву слику „петоврсног" народа Лике и Крбаве: стари доморoци, Власи католици, новокрштени Турци, Крањци и Власи шизматици.

Стари доморoци дошли су из Гацке долине и сад као неки кољеновићи врше надзор и суде. При том, да би се свидјели командантима за најмање кривице кажњавају са 100 дуката, неправично суде, на галије осуђују, а не познају никаквих ни божанских ни људских закона. И не допуштају жалбе на пресуду.

Други народ, Буњевци или Власи католици, тврде су шије и не признају увођење било каквих новина. Они су пред 80 година искочили из Турске к мору у Св. Јурај и Крмпоте и зато се зову ускоци. Доброг су стања због множине стоке и довољно земаља. Заборавили су своје биједно стање под Турцима и желе да живе по својим уредбама. — Управо пук је овај, — наставља бискуп, крволочно бјеснио на живот ове двојице господе уморивши једнога у Рибнику изван цркве, а другога у самој цркви. А опљачкаше командантову кућицу људи пијани као земља без искре разума. Узрок таквог зла, мада се узрока врло много претпоставља, кажу да је осуда на галију једнога из породице Буторац, која сама даје више сд 100 војника, пушкара. — Многи су тражили да се невино осуђени помилују. И заиста, да се није десио кобни случај, био би ослобођен. Глава суђења био је Коронини, који је, копајући јаму Рамбшиселу, сам у њу пао, сигурно увјерен да се њему ништа не може догодити. — Ово посљедње може се једино његовом величанству повјерити.

Сад наставља бискуп како је кренуо из Сења ради умирења народа и шта је све обавио.

О овом случају говоре и биљешке из коморских списа.

Док је још одлучивано хоће ли Коронини прећи на Турањ код Карловца мјесто Рамбшисела, а овај у Лику и Крбаву, затекли су се оба у Лици и тамо 6. VIII уморени.

Непосредни повод овоме била је Буторчева осуда на галију. Милош Старчевић, поркулаб у Пазаришту, тужио је Буторца да му одавно пријети убиством. А једном га је већ био за ноге извукао из цркве.

Буторац је осуђен на галију и послат Млечанима на оток Паг. — Кад се кроз народ прочуло да се спрема злочин, упозорени су Коронини и Рамбшисел што их чека. Јурај Павичић упозорио их је два пута. Нису вјеровали. У зору 6. VIII дошло је 300 људи у Рибник гдје су они били. Они бјеже у цркву. Врата су проваљена, Рамбшисел извучен и посјечен. Затим је Коронини на самом олтару исјечен на комаде. Свучени су до гола и тако два дана лежали пред црквом. Измрцварен је и Павао Мудровчић, судски писар.

Из Рибника су пошли у оближњи Билај да убију и капетана Портнера, али се он с породицом затворио у град.

Затим судском вијећнику Виду Богданићу упалише кућу, те њега и Милоша Старчевића одагнаше из Лике.

Сваком ко се не би с њима држао пријетили су да ће га попалити и поробити.

Личани им присегоше, али из Крбаве није никог било. — Оточани из Гацке били су вољни ударити на побуњенике.

Попу Марку Месићу поручили су побуњеници да дође ако му је мила на рамену глава, и он је дошао. Предочио им је какво су зло починили и позвао их на заклетву вјерности цару, што су они и учинили подигавши три прста.

Месића су побуњеници послали капетану Едлингу са 4 тачке: 1. они јесу и остају вјерни поданици цареви, 2. против Коронија и Рамбшисела морали су устати због насиља, глобљења, неправда, што се може комисијски истражити, 3. лањска комисија била је одредила да до царске одлуке све остане по староме, али она двојица нису марили, него су и даље радили самовољно, 4. под Комором не могу отати; желе да буду под генералом, и моле опрост.

Стално тражење народа да се Лика и Крбава ослободе коморске управе понавља се и касније.

Сењски капетан у једном извјештају 1709. г. казује како су на врх *Вратника изнад Сења изашли пред генерала Личани, поглавари, кнезови* и остали, све лијеп сој људи, лијепо опремљени, на коњима, изаслани из читаве Лике и Крбаве из свих мјеста, међу њима су били и два православна свештеника, један од њих архиђакон (то значи протопоп). Њих 500 коњаника одани су цару и подложни генералу.

Генерал им је рекао да их Његово величанство цар неће оставити без утјехе. Они на то одговорише, кад их сам генерал не може утјешити, присиљени су послати своје поглаваре Ратном вијећу. Под Комором виде само потпуну пропаст својих породица. Већ три године чекају комисију; више не могу.

Њима без генералије ни њој без њих нема опстанка, а под Комором остаје им једино у Турке или Латине ускакати, и радије своје пусто оставити него даље трпити. На овом захтјеву има 24 потписа ћирилицом.

Од истог дана и од истог садржаја је и посебна молба са 26 потписа, углавном истих лица.

Исти дан комисија у Љубљани одлучује Лику и Крбаву раздијелити између Коморе и Крајине. Засад јој је сметња у тешкој болести предсједника комисије.

Овдје је, изгледа, било нешто подешавано. Ово велико изасланство из Лике и Крбаве као да је било на потицај Крајине. А и одлука комисије тако брза. Па онда закоченост.

Више од двије године касније из 1711. постоји напутак за заступнике Коморе у комисији за уређење питања Лике и Крбаве.

Из дана у дан све се више видјело како је народ Лике и Крбаве послије одвратног уморства оне двојице представника власти, доспио у потпуно расуло и тако расуло да су новог капетана Обербурга прогнали. Не знају више ни за власт ни за закон, живе потпуно самовољно. Скоро сваког дана убиства, разбојства, пљачке и остале гнусне опачине остају без казне. Сви су против Коморе и желе војну команду, па је нужно увести друго уређење и дисциплину, али и да државном ерару остане његово. — Ради тога заступнику Коморе дају се ове упуте: будући да је Комора постала народу толико мрска, — не зна се зашто, — (убацује се напутак), — нека коморски представник у Лици и Крбави одсад носи наслов војног комесара, овај неће ништа проводити, него преко војног команданта, при томе ће увијек добро промислити како да поступи у корист државног ерара, зато нека уведе тачан рачун прихода, које по могућности треба повећавати.

Г. 1712. цар, сад Карло, отац Марије Терезије, јавља народу Лике и Крбаве да долази комисија с грофом Херберштајном на челу.

Главни је посао био одвајање коморског од крајишког.

Тек послије списка господе чланова комисије, приказа свечаних дочека у Карловцу и Сењу, описа доласка у логор под Удбином, гдје је проглашена царска одлука, и описа путовања кроз Лику и Крбаву до Карлобага, — а то је све трајало од 15, V до 12. VII, — прелази се на опис урађеног посла, који је текао све до 19. IX.

Комисија је провјерила рачуне, бавила се правним поретком, проучила потребе одбране и утврђивања, одредила како да се села и насеља окупљају око цесте.

Децембра 1712. г. излази у Бечу напутак за уређење Лике и Крбаве, састављен по наредбе царској по овим тачкама:

1. Владар на молбу становништва Лике и Крбаве пристаје да они сада припадају Карловачком генералату, 2. цар очекује да ће они отсад бити поштени и ваљани крајишници без немира, завјера и узбуна уз пријетњу губитка службе, имовине и главе, 3. они неће више никога ни ријечима ни дјелима вријеђати, нити сами судити, него ће притужбе подносити вишој власти и мирно чекати рјешење, а да би се прекратила убиства, разбојства, паљевине, пљачке и друга одвратна злодјела, оснива се нови крајишки суд, а становништву се оставља да само бира суце и особље и сталне вијећнике, 5. у вези с тим одредиће се прописи о суђењима и казнама, 6. за заштиту становништва од напада непријатеља уредиће се обранбена мјеста и уређаји, 7. ради успјешније одбране потребно је да се насеља окупе и окруже оградама, прсобранима и чардацима, 8. зато што се много житеља тужи да има премало земље, а има их који 4 — 5 пута више уживају земље, биће потребно успоставити равнотежу, ради чега се одређује комисија (у њој и поп Марко Месић), да све ово испита и земљу сразмјерно расподјели у циљу да се за крајишку службу добије што више људи.

Плод овакве реформе Лике и Крбаве у систему Крајине био је и оснивање капетанија: у Лици 8, у Крбави 3, с филијалним посадама у Лици 15 мјеста, а у Крбави 11; свега 11 капетанија и 26 посебних посада.

Повјереници одређени за подјелу земље у Лици и Крбави, извјешћују већ 7. V 1713. г. о обављеном послу. Занимљиво је да се ускоро више не спомиње поп Марко Месић; он се због болести повукао и ускоро умро.

Из овог опширног извјештаја од 20-ак штампаних страница, овдје се даје само понешто од најважнијега:

Повјереници су најприје одредили нека правила како ће поступати: покупити и преписати све списе о посједовању, размјерити и пописати земље према данима орања као основ за провођење једнакости, водити рачуна код окупљања села, о води и шуми; настојати да посебно буду одвојени шизматички Власи, а посебно католици и новокрштени; код замјене комада земље настојати да се сами власници споразуме, код потребе окупљања села спомињу се посебно Кореница, Удбина и Рибник; Рибник је предвиђен за боравиште надкапетана, католичко свећенство јадикује како биједно живи без помоћи и средстава, док шизматичке духове пастире њихови вјерници опскрбљују не само према потребама него и преобилно, што је католицима на јад и срамоту; а ако католичко свећенство невољом буде присиљено да оде, опадаће католичка вјера; комисија се бринула да католичком свећенству помогне додјелом довољно земље, десетином и осталим пригодним средствима, а требало би да се у мјестима главних посада оснују католичке жупе и сагради цркве; што се тиче економике, комисија је закључила да се засад не иде на убирање разних дажбина од овако разузданог народа да не би опет дошло до немира и буна, али се неке таксе (која комисија посебно наводи) могу убирати, нови досељеници требали би да буду само хришћани католици, подручје Госпића и Билајско поље, досад посјед коморског команданта, треба да одсад ужива њемачка посада, тога има свега 195 рали, земље нема нико права продавати, за посједовну потврду корисници не плаћају таксу (регал).

Још би требало да се свуда уведу исти утези, мјерови и мјере.

Даље у извјештају теку појединости о провођењу ових тачака са много података о локалитетима (појединим мјестима).

Посебно је занимљив спор око Брезовца и Хомоља поводом плана да се туда насели 200 домова католика; ово је било важно што туда у близини Турске границе живи једино „шизматичка од цркве осуђена невјерна секта", па се не би смјело овуда додјељивати још земља и другим

шизматицима, него на крајњој граници населити само католике. Треба ићи за тим да се римокатоличкој вјери у Лики и Крбави пружи примјетна предност, чиме би се и удовољило премилостивим намјерама владара.

Ова су два планинска поља на висоравни између Гацког поља и Крбаве, Коренице.

Да је то било прелазно подручје, види се из приједлога попа Марка Месића који у бризи око подјеле земље у Лици и Крбави спомиње спорове између Вилићана и Кореничана око Брезовца и Хомољца. Он сматра да туда треба населити католике. Њих, католика, вели Месић, налазило се доста и на Попини (сасвим на југу Лике), али их има и без земље.

Ту се спомиње и да су старе међе текле чак до Брезова поља... Брложани су унатраг 20 година, значи око 1623. потраживали то поље као да припада оточачкој капетанији, док, веле, Хомољац посједују Кореничани.

То значи да је стара међа између турског и крајишког подручја текла између ова два поља сасвим на отвореном терену; Кореничани међутим сада броје и Брезовац у грофовију Лику!

Комисија мисли да тако и буде и да се тамо насели 200 домова католика. Коренища је иначе чисти шимзатик, а налази се на самој новој граници према Турској, па би већ зато требало католике населити.

Посебно су се потужили новокрштени Перушићани да их прогоне не само сусједни Власи него и католици од Оточца.

Наведене намјере према православнима (шизматицима) понављају се и касније и по другим крајишким подручјима, с напоменом да их треба сузбијати и с временом искоријенити. А то би био посао светих мисија, којима би власт ишла на руку. Засад шизматике Влахе треба сузбити у подручја Коренице, Грачаца и Звониграда.

Повјереници су прво истакли тачке по којима ће се радити. Код тога највише пада у очи гледиште комисије о потреби унапређења католичке вјере и цркве и о сузбијању и искорјењивању шизматика, а уједно и о одвајању Срба од осталог становништва и о њиховом збијању у посебна подручја, што није успјело ни овој комисији ни каснијим сличним покушајима.

Овакво гледиште у она времена, у католичкој Аустрији, није уосталом ништа необично.

Г. 1696. сењски бискуп Себастијан Главинић, послије обилажења свога новог подручја, даје кратак и исцрпан опис ЛК.

Прво мјесто у Лици је Перушић, 4 миље од Оточца. Према Оточцу мост и поплочана цеста (стара римска), уз цесту три камене мјере, зване пучки кварте, гдје као да је у давнини било мјесто за сајмове и трошарину. Живе извор воде, има уз град на три мјеста.

Око Перушића види се више господских дворова моћних Турака а има и старих трагова многих цркава.

Сазван таламбасима, јер звона нема, дошао је народ на свету мису и полагање заклетве вјерности цару уз подигнута три прста.

Грађе за подизање капеле, а и могућности за опстанак душебрижника било би.

Није далеко Мушалук, садашњи двор, пречасногa господина Месића... (Главинић ту даје опис краја). Капеле нема, али је Месић обећао саградити.

У близини на брду кула Будак, висока округла, али без крова — У пољу је Нови Будак са рушевинама мошеје у кули. Насеље има 29 домова, оружаних људи 60, душа свега 250, сви новорођени у Христу. — Овуда тече ријека Лика.

Широка Кула има 12 домова новокрштених и неколико домова Влаха шизматика. Ово је красно мјесто са шумама, пољима и пашњацима уз обиље извора; само љети пресушују тако да се стока мора појити у Лици.

Град Билај има красан смјештај на брду, некад отмјено боравиште као што свједочи елеганција лукова и прозора. То је средиште читаве жупе Лике. Овај крај обухваћа 8 сати обиласка. Новокрштених има 23, дома, војника 37, душа 154.

Рибник, сат од Билаја, мјесто у равници, скоро сасвим заокружено рибном ријеком, град и кула разорени. С истока и улаз према старој и рушевној цркви. Има простора за 250 становника. Млинови на води уз сама врата. Кажу да је ту некад био самостан. Торањ уз бившу мошеју још постоји. За време владавине барбара било је 150 житеља под бегом. Новокрштених остало је 5 домова, старих кршћана или Хрвата 8 домова, за оружје способних 75, а Рашана шизматика 40. Читав простор би коњаник за један дан обишао. На исток је Билај, к југу планина Велебит, к сјеверу Вребац, а на југ Медак, далеко једну миљу.

Медак је стари град на обали Лике. Овдје су изабрали мјесто за насеље Власи или Рашани шизматици који су дошли из приморских крајева (из Далмације) Домова има 70. простора толико да би коњаник имао читав дан да обилази. Земља је јако плодна, али је мало обрађена. Долетио је овамо из Босне од Сарајева града, неки влашки епископ или владика именом Атанасије Љубојевић, заједно са својом браћом и рођацима. Прво се био смјестио у Котаре под Млечанима гдје је био дом подилао. У Метку је примамљен добром земљом, почео градити двор. Међутим, будући да је шизматик да не буде прилике за одбијање осталих од јединства с римском црквом, забранио сам даљњу градњу, а и да остане у Лици из два разлога: прво што нема пристанак од апостолског краља, и друго зато што на подручјима Хрватске близу мора Рашани или Власи имају свог епископа или владику, установљена и потврђена од ц. и кр. величанства, именом Исаију Поповића с резиденцијом у Марчи, због чега се не може други пустити у његову дијецезу. Кад је то чуо, нови владика рече да ће он ускоро по овом послу поћи у Беч до царског дома.

(О владици Атанасију биће говора и код Баније)

Радуч је онај крај гдје се узвисила планина Велебит. Овај град има под собом пространо подручје које одговара једном дану обиласка.
У близини тече рјечца Радучица која гони млине. Становника Влаха Рашана без јединства с римском црквом има 50 домова, за оружје способних 100. Рушевине казују да су некад овдје биле три цркве. Прије 4 мјесеца неки монах или рашки зван калуђер од својих је уморен: зашто је дјело почињено, није познато. Ловинац има кулу која се види на брежуљку испод Велебита, одакле се пружа поглед наоколо на све стране.

Идући даље стиже се у Грачац, стари град при подножју планине Велебита. Овдје се састају двије мање рјечице Цвјетушица и Отуња, обилне разном рибом. Ова је крајина пространа, Према западу стере се до приморја, затим до Попине и изворишта Зрмање, која дијели Лику од Далмације. С истока надовезује се Крбава. Има овуда доста простора за 300 домова. Има и трагова рушевина цркава. На шест сати одавде су турске посаде Вакуф и Островица. Овдје држе страже према непријатељу војници из Оточца. У Островици код Билаја има 50 домова Рашана.

Островица и Барлете већ су раније разорени. Имају на исток планинске пашњаке.

Шумовитом планином одијељена је Лика од Крбаве.

У овом крају борави 30 влашких породица Рашана а у Барлетама су двије. На подножју ове планине лежи истакнути Вребац.

Кад се ово прође, укажу се градови Могорић, Скелбар, Вранић, Комић — ненастањени, између шума.

С друге стране планине наставља се жупа Крбава, с истока и запада с планинам и шумама од природе осигурана посебно према Босни. С истока је планина коју народ зове Пљешевица или Бела̀ва.

Жупа Крбава је мања од Лике. Сад нема становништа осим стража наших војника који на смјену чувају три града, — Удбина, утврђена за обрану против барбара, гдје су се Турци за вријеме повлачења из Лике били скупили као на сигурном мјесту. Други град је Пишаћ, трећи Буниħ Затим да су утврде Бисућ па Курјак, на истакнутом мјесту, погодни за обрану. Даље је град Подлапача, па Прозор, кула Фаркашић, Козјак, Турјански, Хомољац, Брезовац Овом су подручју врло блиzу турске посаде али их Пљешевица раздваја. То су Бихаћ, Изачић, Боричевац, Голубић, Вакуф, Островица све до Билајског поља које се пружа кроз Далмацију све до града Шибеника.

Нови у доњој Лици је град на доста високом брежуљку.

Док су господарили Барбари, на подручју Новог било је до 200 домова Влаха. Сад има 34. дома Леденичана. Новокрштених 28.

С планине Велебита тече ријечица Новчица, под Новим погодна за млине. Одавде до ријеке Лике има 1 миља. Има у близини зиданих двора. племићких, али напуштених и без крова. Утврђења на овом подручју су Бужим, Крчмарић, Богданић, Смиљан, Острвица, Хотеш стари и нови, Обровац, Бадар.

Под Пазаришћем, Острвицом и Хотешом су рушевине 4 цркве. Од једне стоје четири зида и олтар али без крова против кише и снијега. Постоји досад и крстионица, тесани квадри са старим натписима далазе се споља. — Из овог мјеста може се прећи у Јабланац, град на Јадранском мору и лука врло удобна, 5-6 миља далеко. Подгорска крајина пружа се на 8 миља. Становници су Власи из Крмпота и Св. Јурја, до 96 домова. Оружаних за борбу против непријатеља има 150, душа до 900.

Одавде када се пређу брда и шуме, сиђе се рушевинама града Косиња. Ово мјесто било је некад славно. Ту су штампани (глагољицом) бревијари илирски. У седам је црквица народ овог краја славио бога. Једна је очишћена за богослужје при чем је нађена једна рука као остатак неког мученика. Позна се и мјесто самостана посвећеног Св. Павлу пустињаку. С истока Косиња је Пазариште с југа Јабланац, на запад Оточац. У околини су три села. У горњем је насељено 40 домова из Крањске, средње село 100 домова Влаха, треће 40 и домова Хрвата.

Овдје вршн дужност духовног пастира, снабдијевајући средствима спасења шизматике и католике, Никола Узелац, као калуђер или рашки парох подложан епископу Влаха Исаији Поповићу из Марче. У пролазу одржао сам предику у шизматичкој цркви, након чега су се обавезали на вјерност Богу цркви и царском величанству. — Споменути Никола душебрижник потпуно је за то да се уклони страњски шизматички епископ (мисли се на Атанасија у Метку). Ако се то оствари, обећава да ће заједно са својим Власима промијенити мјесто и прећи у Метак, а земља препусти ги нашим Крањцима да се могу мирно и сигурно бавити земљорадњом чиме би престали сусједски неспоразуми. Осим тога постоји намјера шизматике овога подручја привести у јединство с римском црквом.

Читаво подручје жупе Лике, ако се рачуна од Поноpаца или нестанка ријеке па до Попине или изворишта Зрмање, има у дужини 15-16 миља а ширине би било 8-9, ако се рачуна од планине која одваја Крбаву од Лике па до Јадранског мора и града Карлобага.

Обе ове жупе могу се убројити у пријатнија подручја на Илирику јер у чему се год може погледом наслађивати овдје ћеш у изобиљу наћи равна поља, њиве, шуме, планине у: њима вепрове, медвједе, јелене и разноликост звјеради и птица. Зрак је врло здрав и за одржавање здравља

врло користан. Зато овдје посвуда можеш наћи старце часне сједине и доброчуване жене, уз то снажне и живахне, сточарство је необично обилно.

Ове нове кршћане особито би обрадовало кад би се по милости нашег владаоца војници обрадили плаћама.

Сењски бискуп Мартин Брајковић пописује 1700. г. католике и православне у бившој Карловачкој крајини и у Сењско-Модрушкој бискупији.

Потпис парохија са црквама које постоје без средстава и прихода, које би за потребе паства божије требало подићи у разним крајевима бискупије Сењске и Модрушке или Крбавске.

У подручју Лике:

Косињ, црква посвећена Светом Јерониму, наново подигнута у горњем селу. У подручју Косиња исто толико земље колико и католици држе и шизматици и издржавају свога пароха који ни од кога не зависи.

Перушић, новосаграђена црква св. Крижа, издржава се парох из десетина.

Пазариште, ново сграђена црква Узашашћа Блажене Дјевице Марије. Парох живи од прилога Влаха католика и Буњеваца којих је овдје највише.

Смиљан, стара дрвена рушевна црква око које живи 40 домова Буњеваца. У Смиљану има и 17 домова шизматика.

Под Нови припада Дивосело у ком живи 70 домова Влаха шизматика, који издржавају пароха.

Будак нови и стари са Широком Кулом.

Широка Кула има и до 50 домова шизматика који издржавају свог пароха. — Островица 40 домова шизматика с парохом. — Почитељ, под Рибником, до 40 домова шизматика с парохом. — Вребац 40, домова шизматика с властитим парохом. — Могорић, 100 домова шизматика с властитим парохом. Радуч и Плоча, 120 домова шизматика с два пароха. — Медак, 110 домова шизматика с властитим парохом. — Ловинац, нова црква Св. Михаила, има 80 домови Влаха (Буњеваца) издржава се парох из прилога. Под Ловинцем налази се и 40 домова шизматика (Плоча, Кик?).

— На планини Велебиту (изнад Метка) још и сад се позна срушена црква Св. Ивана Крститеља, некад и сада по чудима веома славна, којој се стичу и католици и шизматици, а и сами Турци из далеких крајева ради молитве и завјета. У овој цркви казују да је била глава Св. Ивана Крститеља.

— Грачац има сад 15 домова католика. Има и око 200 домова шизматика с парохима.

— Звониград, све тамо до Хумка, граничних ознака постављених између нас и Турака и Млечана, могу постојати два велика села са својим пастирима. Сад има тамо 80 домова шизматика с парохом.

У Крбави:

— Брувно, и сад тамо постоји насељених 50 домова шизматика с парохом. — Комић. шизматичко село с свештеником. — Курјак, под Градом Средња Гора два села шизматика с парохом. — Удбина, сад броји 20 домова католика Буњеваца. — Висућ, шизматичко село под Удбином. — Мекињар, два села с парохом. — Пишаћ, шизматичко село с парохом. — Подлапац, сад постоји један душебрижник, који се издржава из десетина што му дају катлоицј који живе у 40 домова. — Јошане, два шизматичка села с властитим парохом. — Бунић има 8 домова новокрштених, а Влаха шизматика до 120 домвоа с два пароха. — Кореница 80 домова шизматика с властитим парохом. —

С ону страну планине Капеле (гледано из Сења): — Јасеница, а тамо нема некога. — Плашки, Влаха шизматика 110 домова с парохом. — — Тржић, неколико домова католика уз неку цркву још необновљену и и шизматичка парохија. — Полој, срушена црква Св. Михаила; шизматичка парохија. — Бариловић, шизматичка парохија (?). — Скрад, добар број шизматика с парохом. — Благај и Кремен, постоји стара парохијска црква с гробљем; засад поред ње 30 домова католика, а има и шизматичка парохија. — Боришица, с једне стране уз рушевну цркву св. Јураја католици Хрвати, с друге стране шизматичка парохија. — Слуњ, уз град смјештено неколико католичких домова; има и неколико насељених шизматика. — Ладоње Поље (Лаћевац), ово је мјесто католичко што га почеше обраћивати неки кршћани, а теже према Тржцу. — Бухача на једном отоку Уне, уз посаду налази се 30 домова добрих католика којм свакога мјесеца шаље свећеника ком Турци омогућују да врше свете обреде. — Тоуњ, подигнута црква Св. Јосипа: парох живи биједно, од прихода и плаће. — Дубраве, шизматичка парохија. — Гомирје, манастир Василијана или калуђера. - Оштарије, врло чувена по чудесима црква Блажене Дјевице Марије; парох живи од плаће и прилога. — Оток, шизматичка парохија. — Огулин, парохија Св. Бернарда, парох се издржава од прилога и плаће врло биједно. — Модруша, парох се издржава из прилога врло биједно.

С друге стране Капеле према мору:

Под Брлогом има преко 80 домова шизматика који издршавају пароха. — Вилиће, двије парохије шизматика. — Стари Перушић или Врховине, Влаха шизматика 100 домова, издржавају два пароха. — Дабар, три сата од Врховина; наших два дома, а шизматика 70 домова и имају пароха. — Брињe, нова подигнута црква Узашашћа Блажене Дјевице Марије, Сад парох живи од десетина; у селу Лучане постоји шизматички свештеник с нешто домова.—

Поред оног што је већ споменуто о разним мјестима у Лики и Крбави има још појединости о неким мјестима које треба забиљежити.

Перушић је прво мјесто које бискуп Главанић спомиње у Лици. Назива се и Нови Перушић за разлику од старог Перушића код Врховина.

Овдје се даје само попис презимена покрштених Турака Перушићана, из г. 1696. Било је 55 домова са 252 мушке главе, а презимена су Алешковић (3), Асанчиехалић (24), Балицич (3) Башић, Босић, Будумовић, Бутић (3), Дјетић, Хећимовић (6), Имбрешић, Ибрешић, Иватић (2), Јатић, Јуришић, Карић, Касумовић (5), Крековић, Кулашевић, Куркешевић, Милковић (2), Мирковић, Мургић (3), Нуркић, Обућина, Сеферагић (3), Турић (3), Зулић.

Мало је необично да би Марко Месић покрштеним Турцима давао имена као што су Јован, Милак, Стојан, Вук, Милош, Лука, Вуле, Реља, Дане, Јанко, Мијат, а не по католичком календару. Можда се овдје под називом „Турци" подразумијева и турска раја, већ крштени људи. Случајева да су досељенике називали Турцима зато што су дошли из Турске бивало је. Ни презимена не звуче сва турски...

Уз ово иде и свједоџба Марка Месића о покрсту из 1709. г.

Перушићанима је 1704. г. од стране цара Леополда било издано свечан латинско заштитно писмо.

Ту се наводи да су Иван Јуришић, поркулаб у Перушићу, као и Лука Јуришић и Марко Милаковић, поједини покрштени Турци и Власи, у име своје и осталих покрштених Турака и Влаха Перушићана најпонизније за-

молили, утјечући се и жалећи се да их околни Оточани, Куљани, Бунићани непријатељи кршћанске вјере на земљама њима комисијски одређенима и потврђенима сметају, нападају и узнемирују. Цар на ту молбу Влаха перушићких издаје ово заштитно писмо цијенећи њихову службу и жртве у крви и потврђујући им границе, а посебно опомиње и захтијева да се прерушићки кршћани не сметају...

Цар неколико пута спомиње у овом писму Влахе перушићке, за изгледа сасвим сигурно да покрст није вршен само на муслиманима...

Слично као с Пазаришћем, тако је Крижанић обавио и насељавање Широке Куле, што и свједочи својим писмом (хрв.)

Пред њега као генералова повјереника дође Вујасин Милеуснић и још неки влашки синови с молбом за дозволу насељавања на подручју Широке Куле за њихову вјерну службу. Зато им је дато све што у гори и у пољу од старине том подручју припада, да слободни буду своје благо напасти, кости и орати.

Кнез је дужан населити 40 домова.

Међа Куљанима поставља се од главице Алиловац на цркву Клисе, па преко малог Думбоког, од кога пола остаје Перушићанима, затим преко планине старом међом.

Разумије се да они лијепо и братски са сусједима живјети морају ако неће у немилост господе пасти. Ко би преко међе силу чинио, казна је 100 цекина.

Куљани су ипак с осталима из околине (Бунићанима и Оточанима) учествовали у узнемиривању покрштених Перушићана.

С овим у вези су неспоразуми између Куле и Буниħа 1711. г. На тражење Куљана би егзаминан (саслушан) кнез Богдан Станић који исказује да нема жива човјека који би могао праву међу казати. Он зна и сјећа се кад је његов отац Костадин стајао у Кули да су Бунићани присвојили све до Кривога храста, а кулски главари од Козлице до цркве Љубовске (превија између К. и Б.) и до Липове главице. Према томе Бунићани нису стизали даље од Вијенца под чардак кулски на Љубову. А Куљани нису посизали даље од чардака према Буниħу. Бунићани нису имали стожине нити конака даље од чардака, а Куљани ни стожине ни стана према цркви и Липовој главици. И једни и други што он зна и памти, држали су само до Вијенца. А што се тиче Санцака који је стајао под Козлицом у Широкој Кули, а послије у Буниħу, он је држао Водену долину коју сада држи поп Марко Месић.

А он сам, кнез Богдан Станић држао је око Скока с једне и друге стране пута, косио и крмио своје благо и стајао с благом у Грабовачи и тамо је био његов наслон.

Још додаје што се тиче Божина корита и Орељине пољане више корита, да је тамо косио, благо напасао и наслон држао док је стајао у Широкој Кули, а Бунићани нису то држали ни присвајали.

Ову изјаву потврђује Јурица Хољевац, да је то на своје очи извидио, а кнез заклетвом потврдио.

Из овог се лијепо види да су још за вријеме турских времена постојали народни називи, дакле и народ, као што су и сјећања кнеза Станића из тог доба.

Командант Лике барон Обербург 1708. г. шаље комисију да утврди међу Метка и Могорића које је већ био утврдио Портнер о официрима.

Међе теку од главице Рудине на једну малу стијену гдје су двије упоредо, па на једну шупљу стијену, па на стару греду (камен), гдје наћоше стари криж, још Портнеров, па уз брдо на једној стијени учинише три крижа, а одатле право на Баздуше.

Потписани: Војвода Збуна (биће из Ловинца), Коваковић Андрија, Иван Куровски. — Потврдио барон Обербург.

Подгорје

Подгорје — назив за онај појас на Приморју у велебитским долинама од Сења, односно Св. Јурја до Карлобага, и до далматинске међе код Пакленице.

На самом мору постоје луке, како казује сам попис од 1639. г. и то од Сења до Далмације на 70 тал. миља развијене обале 77 лука, драга и дражица, неке за бродове, неке за крцање дрва, неке за риболов, а 20-ак с добром водом.

Те су луке негдје и насељена мјеста.

Гледајући с мора па све до врхова Велебита оку се указује само крш растргани. Међутим између првих нижих брда уз море и оних виших под гребеном Велебита крију се мања или већа уздужна поља, звани поди (подови). Тако слика с врхова Велебита није тако очајна као с мора, Вршине су и под шумом и под травом (нпр. Завижан), а поди су обрађени, зелени. То је право Подгорје. — Подгорац у ствари живи од дна мора до неба. Зими уз море или на мору. С прољећа или јесени држи се на подима, а љета проводи на планинским пашњацима одакле сноси сијено и доводи угојену стоку. На подима наће нешто воћа и природа.

Све је то ипак оскудно да су Подгорци, слично као и неки Косињани, прије првог рата одлазили и у прошњу. Казивало се да се она дјевојка боље уда која наће више штапа (просјака) у мужеву дому!

(У вези с овим в. приповјести Вјенцеслава Новака!)

О том подручју има података с млетачке и крајишке стране.

Овдје је важно споменути да се спомињу Власи Крмпоћани послије одласка с Лича, а спомињу се и досељавања из Подгорја у Лику. Спомиње се, коначно, да су ришћани, тј. православни попримали обреде од католичких свећеника и постепено постали католици, како то казује католички писар и свећеник М. Сладовић (в.Лит.). А да је било да један поп служи и једнима и другим, казује извјештај сењског бискупа Главанића, да је православни поп у Косињу служио тако.

У вези с Подгорјем требало би посебно проучити презимена у успоредби с личкима, а још би занимљивије било пописати њихова народна лична имена.

КРБАВА — мјеста

Кореница је била на самој међи Турској. А и приступ из Гацке долине, преко, планинских пашњака Брезовца и Хомоља, није тежак. Тако је била на удару. Зато се и спомиње како су Кореничани плаћали и Турцима и Крајини.

С подручја овог опрема се сеоба на Крајину. Поред већ поменутих сеоба има вијест из 1601 да је од Коренице избјегло народа у Морлачку, тј. у Подгорје да би наставили на Млетачко подручје. Кане и остати и моле помоћ.

Из г. 1640. има вијест да се 150 домова старога Мурад-бега спрема прећи у Сењску драгу.

Овдје се радило о понуди Јована Гостовића харамбаше да изведе 44 дома са 150 оружаних људи. Они дају најбоља обавјештења јер имају везе до отоманске Порте! — Остаје једино опасност да ће бити прејаки према домородачком становништву.

Сењски капетан Херберштајн јавља 1642. о покушају Кореничана да пређу. Излазак је ометен тиме што су тројица харамбаша с Хрватске крајине, Радета Боцић, Огњен Мудрић и Нинко Манојловић провалили на

турско и у судару убили Јусупа Велића, а Ахмеда, Арслана, Османа, Алију, Јузуфа и Ибрахима с три парипа одвели. Сад свакога у пољу по један Турчин надгледа. — Турци су им опљачкали 2500 ситне стоке, 200 волова и 30 коња. — Изгледа да ће изаћи само 7 домова са 30 војника. — У Бриње је било стигло 28 људи, али су се вратили да виде што је с њиховима.

Г. 1655. прешло је 12 домова са 140 душа, ту 40 добро оружаних, и с великим бројем стоке, довео их повјереник Милак.

Послије изгона Турака из Крбаве крајишка управа жели земље попунити добрим и вјерним насељеницима.

Но ту су у великој мјери већ и у вријеме турско насељени. Њима се онда издају посједовни листови. Тако 1690. повјереник карловачког генерала, огулински капетан Јуре Крижанић издаје дозволу кнезу Јовану Дракулићу и Милину Лалићу за свакога по 30 домова насељеника. Одређује им се граница према Бунићу: Вучја главица, Пањковића главица, кланац Врпиле, Мрасиње?, Шеганов кланац, — да братски то подручје уживају и обрађују.

Сењски бискуп Брајковић налази 1700. у Кореници 80 домова с парохом.

Г. 1712. одлучено је да се према турској граници неки градови утврде, тако и Кореница; граница је била на Пљешевици.

Још за Турака 1642. утврђен је и запосједнут град Прозорац као истурена тачка према Крајини. Г. 1690. спомиње се поркулаб града Фундук (презиме постоји). Илија Фундук спомиње се 1709. као изасланик у Љубљану против Коморе, а за Крајину. Поркулаб Јован Фундук спомиње се 1730.

У спору с Комором спомиње се и Мрсић град и Делалића кула.

Бискуп Брајковић спомиње 1700. крбавске парохије: Брувно, Комић, Курјак, Удбина, Висућ, Мекињар, Пишаћ, Подлапац.

Ленковић је 1593. упао у Крбаву до Бунића и одвео 1000 говеда.

О међама између Куљана и Бунићана већ је говорено. Види се да је туда било доста старог становништва још из турских времена. Сматра се да су земље у Крбави боље него у Лици.

Из године 1623. зна се у Бунићу за Дели Алију

Око ослобођења Крбаве спомињу се као мјеста насељена Бјелопоље, Фркашић и Дебело Брдо.

Још се 1611. спомиње да је дошло 12 домова из Подлапаче (Подлапца). А 1700. иам тамо 40 домова католика са жупником, а спомиње се и кула.

И Удбина је била прастаро хрватско мјесто, некад сијело бискупије, која касније прелази на Модруш па у Сењ.

На Удбини има 1577. турске војске 800. Г. 1700. има тамо 29 домова католика Буњеваца.

Овдје је сад мјесто да се нешто каже о размеђивању земаља Удбине, Мекињара и Подлапца.

Барон Рамбшисел, онај кога су Буњевци убили у Рибнику, 1701. потврђује поркулабу Миланку Маринковићу и кнезу Велисаву Боснићу и њиховој својти све земље у Мекињару и Ребићу што им је дао капетан Хољевац онако исто како је раније и под Турцима било.

Капетан Лике Обербург потврђује 1708. међе Удбине, Мекињара и Јошана. Будући да се Удбињани не могу одржати са земљом, а посебно са сјенокошом, лани се комисијски земље уређене. — Документ из Мушалука, сијела Марка Месића, 1712. говори о међама између Јошанаца и Удбињана Хрвата. Хрвати су затражили земље Слатине код Огрешова гаја. Хрватима је додијељено на десну страну од старога великог потока...

Овом слично учињено је 1711. између Мекињара и Подлапца. Ту је међу на Брештанима поставио Марко Месић по казивању свог нећака Николе Хољевца.

Ово су обрнути случајеви од оних око Бриња. Код Бриња су католици старосједиоци, а досељеници православни. А овдје православни још из турских времена, а католици досељени наново.

КОРДУН

Кордун је назив за један дио Горње крајине.

Зашто је тај назив дат једном дијелу пространог крајишког подручја, које је сизало од Јадранског мора па све до Буковине у Румунији линијом Уна — Сава — Дунав — Карпати, — то треба разјаснити.

Француска ријеч „кордон" (врпца, ред, низ) узета је за низ војника који чувају границу, низ стражарница или караула од мора до Карпата. Али се одомаћио за онај дио Горње крајине гдје је отворена сува међа према Босни; — то је наш Кордун. Како су страже држали Крајишници с подручја и за границе прозвани су они Кордунашима или Граничарима, а њихово читаво подручје Кордуном. — То је могло бити тек кад је између Турске и Аустријске царевине била утврђена стална граничка линија, а то се догодило тек миром 1699. г. Тако је назив Кордун уведен у XVIII в.

Које је подручје Кордуна? — То је широка преседлина између планине Капеле и Петрове Горе. Почиње заправо још са средње Уне па сиже према сјеверу све до надомак Карловца. Подручје структуре тла кордунског, плитког краса, иде и даље на сјевер све до Беле крајине и Горјанаца у Крањској. — Читаво је то подручје доста избраздано дубоким ријечним долинама (главна Корана, па Мрежница и Глина, а даље на сјевер Добра, Купа). Кордун на запад сиже према Капели до црте Мочила — Тоболић — Тржић. Оно даље је Поткапелско (Плашки—Модруш—Огулин). На исток Кордун сиже до Петрове Горе и црте која с Петровца води равно на сјевер до Купе. —

Међутим, у овом рату добило је назив Кордун и оно подручје на исток и сјевер од Петрове горе преко Трепче до ријеке Глине. Ово је настало зато што је Петрова Гора у НОБ била база устанка за окупљање снага.

Као размеђе римске Далмације и Панонije, Кордун је из давнине имао важан положај, затим као спојница између Посавске и Далматинске Хрватске. Ту је негдје на Гвозду пао Хрватски краљ Петар Свачић, а ту је на Цетину изабран Фердинанд Хабсбург за краља.

Кордун је, с друге стране, био најпогодније подручје за турске покушаје да преко Хрватске продру у аустријске земље, посебно Крањску али су управо на подручју Кордуна Турци заустављени и Хрватска спашена да не буде прекинута на два дијела, приморски и посавски. Природни и главни центар Кордуна је Слуњ, који Турци никад нису успјели освојити.

То је било сијело посебне крајишке капетаније, особито важне послије пада Бихаћа 1592. ег.

За вријеме организиране Крајине Кордун припада малим дијелом Огулинској регименти, а већим Слуњској.

Кордун као цјелина није до данас уопће обрађен научно. Постоји рукописни рад, али само као нека збирка грађе, читанка за оног ко би се занимао за прошлост Кордуна, а не и обрада (в. Лит. МНР).

Кордун је више од 200 година био најкрвавије разбојиште, а онда још преко 100 година вјечити немир и стража. — Лопашић истиче да су ови предјели били поприште велезнаменитих догађаја у хрватској повијести, а Јован Цвијић сматра да на Балкану ријетко има области гдје је народ патио као овдје.

Кордун у старо хрватско доба

Старо племенско уређење одржало се на Кордуну све до Турака. Било је туда слободних племенских општина са тврдим градовима и племичким породицама. Племенска се самосталност постепено гаси под притиском моћних феудалаца, а онда и услијед турских пустошења.

Веће области биле су жупе. На Кордун су стизале три: Горичка, Дрежничка, Модрушка. Главна од њих, Горичка, сизала је до Петрове Горе, Коране и Мрежнице.

О подручју Кордуна каже Лопашић да може бити да нигдје на свијету на тако маленом простору нема на окупу толико градова и кула.

У вријеме турских упада, кад је старо племенско уређење већ опало, најмочнији велможе на Кордуну су Франкопани. Они су своју власт постепено проширили с отока Крка на Сењ и Приморје до Трсата, на Брињe и Модруш и на Кордун. Г. 1449. послије смрти бана Николе дијеле се породична имања на осам лоза. На Кордуну су биле три лозе: Цетинска, Суњска и Тржачка. Прве двије су изумрле, а трећа прелази у Босиљево гдје ће постојати до уништења Зринских и Франкопана 1671. г.

Сроћени са Зринским склопили су Франкопани с њима 1544. г. заједницу добара (25 градова Франкопанских и 17 Зринских, свега 42 града). Но то је дало повода, — као што је било око Гомирја, — породичним споровима.

Овдје треба споменути и Шубиће Перанске, од исте старинске лозе као и Зрински, али мање моћне и слаба стања.

Код Карловца дошли су до славе и гласа Крижанића, али они су већ од досељеника, поријеклом од Врлике из Далмације, па прешли к Небљусима на личком Кордуну, па у Хресно на Глини, коначно на Турањ уз Корану код Карловца.

Племе Будачки везује се с Будацима у Лици.

На Шварчи су дошли до угледа Севершићи.

Коначно ваља споменути да су прије Франкопана на Кордуну и Зринских на Банији најмоћнији у овим крајевима били Бабонићи, као у Крбави Карловићи или у Далмацији Нелипићи.

Од преко стотину градова, кула, дворова и утврда од Саве и Купе до мора, што их је пописао 1563. г. Иван Ленковић, или што се иначе спомињу, било их је преко 30 на Кордуну. Од тих тридесетак градова на Кордуну данас готово да нема трага. У једном су сви били исте судбине, да су под налетом и притиском Турака испропадали, али када, како и зашто су пропали у том им је судбина била врло разнолика. — Неке су господари напустили, неке разорили или спалили. Мало који су Турци освојили, али су их већ запосјели или из потаје, кад би стража отишла по храну, или као напуштене. Неке власник препушта краљу да држи страже, а крајишка власт одређује хоће ли га држати или уништити толико да га Турци не могу користити. Тек понеки брањен од власника до краја (Отмић, Војковић): Тако се не може рећи да су Турци икад све градове освојили и користили.

Кордун је био почетно за Турке прелазно подручје за упаде у Крањску. Пролазећи амо тамо они су успут пљачкали и пустошили и овуда, јер је то био њихов начин освајања. Најприје опустошити толико да феудалци изгубе интерес да држе земљу и тврди град, кад нема више кметова ни прихода, — а онда запосјести опустошено. Тако су они запосјели Босанску крајину.

Што све треба разумјети под називом „Турци"?

То нису у већини расне Османлије. Њих је у војевању на Крајини мањина. Уз њих су потурчењаци или наших или других балканских народа, на пр. Албанци. .. Ту је коначно у највећем броју раја свих народа Балкана.

Од најзнаменитијих ратних догађаја на Кордуну је битка код Будачког 22. 9. 1575. г., гдје би поражена крајишка војска и погибе генерал Хербарт Ауерсперг у боју с Ферхад-пашом.

Овим су Турци утврдили своју премоћ на Кордуну.
Кад се мало касније 1579. г. почело с градњом Карловца, спомиње се да је извор с ону страну Коране на „турској" страни!

Међа између турског и крајишког подручја иде поткрај XVI в. нешто јужније од Купе па на Слуњска брда и Корану до Бариловића и Слуња, затим на подручје Плитвичких језера, гдје се спомиње да су на Дрошћу и један и други ловили рибу, — и даље у Лику.

Дотле је сизала турска Крајина, јер и ти су са своје стране основали и држали војнички организирано подручје као протутежу аустријској, односно Хрватској крајини, како се ово подручје тада звало. Да им не би Крајина остала пуста, Турци почињу насељавати на освојена подручја рају да им обрађује земљу и помаже код четовања. Ту су насеља сизала с оне стране до Цазина и Кладуше, а нема података да су ти насељеници под Турцима још и даље продирали. Кордун је тако био углавном пуст.

МИЈЕНЕ СТАНОВНИШТВА НА КОРДУНУ

Послије турских продирања и пустошења кроз 200 година било је, прво, да је старог хрватског становништва на Кордуну сасвим нестало. Било би потребно испитати је ли тога становништва уопће ишта остало? Остало је нешто по својој прилици између Коране и Мрежнице од Бариловића према Виници и према Генералском Столу с ону страну Мрежнице. А остало је нешто можда и од Скакавца према Купи, одакле су и Рибари, као и према Каменском.

Ово садашње становништво Кордуна досељавано је касније, послије ослобођења Кордуна, с разних страна, као што показују или документи или презимена у Раковици, Благају, Вукманићу. Дали и око Цетин-града?!

Како је изгледало пропадање старог становништва, казују нам подаци. Од тридесетак католичких црквених жупа на Кордуну остало је 1574. г. само једна и то Каменско код Карловца. — У Перни је црквена десетина коју католици дају износила 1565. г. само још 12 ф. годишње. — А на имању кнезова Благаја на Корани десетина од 1501. до 1573. пада са 300 ф на само 10 ф. — Г. 1572. на имањима Франкопана Слуњских било је само 20 кметовских домова. Још прије страшне 1578. године спомиње се да је опустјело 150 насељених мјеста. Чак и у Рибнику, на турском пролазу за Крањску, било је само 6 насељених селишта, а пустих 29!

Разни су били начини како су се вршиле мијене становништва. Нису оне текле једноставно и уједначено.

На Кордуну је прво долазило до прибјегавања становништва хрватског из других угрожених крајева, из Босне нарочито, али то становништво бјежи и даље у хрватске, словеначке и угарске крајеве.

Затим су насилна одвођења робља у Турску.

Ту су и погибије једног дијела становништва код турских провала; затим умирања од болештина и глади.

Посебно су избјегавања старосједилачког кордунског становништва.

Тад по пустом Кордуну крије се и лута можда још понешто старог становништва.

Данашње становништво или избјегава на Кордун од Турака или бива доведено од крајишких заповједника поткрај XVII в.

Мањи дио долази од других хрватских страна или из Горског Котара или из Крањске.

У исто вријеме у Босанску крајину долазе или Срби из дубине Босне, или турске избјеглице из Лике, или се тамо смјештају и католици, звани од Турака „мађари".

Лутања се посебно познају по племићким породицама. Тако Кобасићи доспијевају с Уне у Крањску. Кеглевићи долазе од Кегла-града на Зрмањи у Бужим, па у Блињу, а коначно у Хрватско Загорје код Лобора и Костела. — Драшковићи доспијевају из Лике у Сјеничак, па у Тракошћан у Загорју. — О Крижанићима је већ речено.

Становништво Сјеничака једним дијелом одлази Карловцу, други дио одлази Крижевцима, а један дио у Градишће.

Користи од тих пресељавања имала је и Крањска и Штајерска. Спомиње се да су тамо феудалци и мамили људе к себи. —

Било је међутим случајева бјежања кметова и на турску страну, а не само одвођења у ропство. Лопашић о том каже: — Сељаци због великих мука и страдања не маре више ни за вјеру ни за домовину и више воле бјежати у Турску него живјети у најкукавнијем мучеништву.—

Од робља један је дио сигурно пропадао успут од напора и исцрпљености. Други су нестајали у харемима и робовским тржиштима. Неки су се турчили и претапали без трага. Али било их је сигурно које су Турци као рају насељавали на спахилуцима. То би показивали неки трагови у називима, као на пр. село Рвати код Обреновца и код Рашке, име Рватска код Новог Пазара, село Хрвати и Храни (Крањци) код Ресна, гдје наводно има и сјећања на довођење.

Лопашић зато има право кад каже; — У тешкој и дугој борби изгину цвијет народа. Тисуће људства би одведено у ропство. Множина утече на разне стране ван домовине. Мањи дио нађе уточиште на ускоj крпи преостале земље. Тако хрватски народ, некад бројан, крјепак и силан, скучен на мален простор, бројем постаде слаб и незнатан. Тешко да је икоји народ с којим се Турска сила сукобила горе прошао од хрватског. —

Истина јест да је хрватски народ необично скупо платио и бројем душа и подручјем домовине то што је сачувао своју државност и остао непрегажен до краја од Турака.

У вези с овим промјенама помиче се и назив Хрватска. Некад је Славонија сизала готово до Штајерске, а Хрватска била јужно од Купе.

Касније се назив Хрватска шири до сјевера; Загреб-Вараждин — (Слично је било и са Србијом: Зета, Рашка, Шумадија, Војводина, Србија XIX в.).

Код Хрвата је било и унутрашњих миграција, али још више емиграција. Код Срба је било расипања насеља по Угарској, али су ипак српске у успоредби с хрватским, узето у цјелини Југославије, већином биле миграције, а мање емиграције.

СЕОБЕ НА КОРДУН

Сеоба Жумберчана прилично је необична по том што одступа од тока редовитих струјања турске раје на подручју аустријске Крајине.

Струјања су почела касније, почетком XVII в. кад је, с једне стране турска сила на врхунцу, али се, с друге стране, турско грубо насиље открива као знак да је и Турцима загустило кад виде да им је замах досадашњих пролирања и напредовања застао.

Раја на та насиља и на те знакове застоја турске силе одговара јаким струјањима и избјегавањима с турског подручја. То се познало у сеобама у Приморје и у подручје Капелско (Гомирје, Врбовско и Моравице).

Необично јака струјања настаће с Великим ратом 1683-1699. г. односно у вези с ослобођењем Баније, Лике и Кордуна. Рачунало се да је тада из Турске (Босне) изведено народа 6000 домова или 25000 душа.

У оно прекретно вријеме догодиле су се највеће сеобе православне раје, Срба, на Кордуну.

О настојањима крајишких заповједника да приведу Крајини нове људске снаге говори Лопашић: — За долазак кршћана из Босне много су се старали заповједници на Хрватској крајини, који су сви мање више настојали да своје чете надопуне босанским ускоцима, јунацима на добру гласу, па да што више нахуде турским мартолозима. —

Услови за стално насељавање Кордуна остварени су тек поткрај XVII в. Тада је извршена велика сеоба Срба под патријархом Арсенијем у Војводину 1690. г. Та се сеоба истиче у повијести због тога што је била извршена одједном у великој маси. — Међутим подједнако су значајне сеобе Срба у Горњу Крајину, извршене у исто вријеме, али с том разликом што су остваривање кроз неколико година и у мањим групама, због чега нису изазвале толико пажње.

Прве су сеобе остварене 1685-6. г. Тада на подручју Доњега и Горњега Будачког и до Војнића долазе 284 породице са 2784 душе. Од тога је било 747 оружаних воника пјешака и 184 коњаника, и к томе још 294 способних за војску, или свега 1041 војник. То је 37 % војске, или од 5 особа 2 војника. Одавде се види исто што и касније, да су породице доста бројне, по десетак душа. Затим да је мушке снаге много; биће зато што је све старо и слабо у лутањима и сеобама пропадало.

Ова је сеоба везана за акцију карловачког врховног капетана грофа Матије Штрасолда, а спомиње се и турањски капетан Фрањо Оршић.

Оршић је 1687. г. послије пустошења крајишке војске око Кладуше извео 120 породица од Језерског и Бијеле стијене, Цазинског поља и Тршца Корјеници и Тржићу. Поводом ове сеобе Штрасолдо поново утврђује град Будачки. Ту се спомиње 1688. г. војвода Теодор као заповједник страже.

Насељавањем Будачког јавља се потреба размеђавања са сусједним старијим становништвом. Ово становништво прелазило је на ову страну Коране да користи пусте земље. Сад кад је то дотад пусто подручје насељено, требало је средити земљишне односе. Зато карловачки генерал Херберштајн 1689. г. издаје котарни или међашни лист.

Генерал је познати ликвидатор зринско-франкопанских имања послије уништавања ова два хрватска великашка рода 1671. г. А показало се тада да је био и велики пљачкаш за себе.

На Будачко подручје довео је касније, 1711. г. бариловички капетан Халерштајн 158 породица и смјестио их у Корански брнјег, Косијерско село и Велики Козинац. И за ове се каже да су добро оружани и да имају добре коње.

Будачко је подручје тада давало 1500 војника, врло велик број за оне прилике. Будачки је припадао Бариловићкој компанији.

Било је досељавања и на подручје Бариловића преко Коране. Ту су доведени пребјези од Брековице на Уни 1686. г.

Осим овог размеђавања на Корани избио је посебно спор око Тушиловића. У Тушиловићу је била око 1500. г. католичка жупа св. Илије, касније турским пустошењима угашена, али су досељени православни Срби и своју црквицу посветили св. Илији као што је био обичај и на другим странама да се спомен на старо светиште очува.

По међашном листу од 1689. г. изгледа да подручје Тушиловића није ушло у подјелу. Херберштајн је повластицом од 1678. г. дао ово подручје на уживање Мостањцима. А 1711. г. дат је дио и онима премјештеним с Вукманића.

Тако је ту још прије досељавања Срба било нејасноће о стеченим правима.

Г. 1716. турански капетан барон Кулмер предвиђа да би се насељеници из Крстиње због несигурности на самој граници премјестили на његово подручје. А кад је он 1717. г. довео од Турије код Изачића 90 кућа на подручје Тушиловића, дошло је у питање право Мостањаца на уживање земље Тушиловића. — Мостањци су на то хтјели да привидно населе неколико домова да би даље задржали уживање, али то не би ишло на корист Крајини. Мостањци нису тада били под Крајином него под Комором. Сад желе користити крајишке земље, а да Крајини не служе. Кулмер им је 1720. г. понудио насеље Тушиловић и да постану крајишници. То њима није одговарало.

А ако би они и населили, досељени крајишници морали би се вратити у Турску и тиме постати непријатељи.

Тако је размишљао турањски капетан Ловро Парадајзер. Кад су се још неки од тих насељеника помакли напријед до Турња и Мостања на два км. од карловачке тврђаве, настаје незадовољство домаћих, па су ови уклоњени на Југ преко Слуњских брда да не буду преблизу Карловцу и да не сметају Турањце и Мостањце.

Да је старо становништво у почетку имало неприлика са досељеницима, новим комшијама, свједочи и писмо крајишког официра Ивана Будачког, феудалца поријеклом из новонасељених подручја, који 1701. г. каже да „Власи према биједним Хрватима поступају као Турци. Старо је становништво видјело с ону страну Коране да подручја на којима су му уживања угрожавали раније Турци сада насељавају људи из Турске. Дакле, с исте их стране бије неприлика. Само раније су то биле повремене сметње, а сад потпуно одузимање уживања. — Жалосно је да је то била неприлика између хрватског и српског становништва. А било би тако да су и Хрвати наишли из Босне или да су Срби на Кордуну сусрели Србе! — Оваквих је случајева бивало и на другим додирним тачкама између старинаца и досељеника а има их увијек и свуда. — Сигурно је било и с колонистима у Војводини понегдје. Овдје је тога било с Жумберчанима, у Белој крајини око Босиљева, између Тоуњаца и Дубравaца, Огулинаца с Витуњем.

Све су то знакови како повјесни потреси могу изазивати потресе и у односима народним.

Око насељавања Тушиловића, а још више Вукманића много се старао и турањски капетан Балтазар Будачки.

Други подаци казују како је даље Кордун насељаван.

Г. 1690. г. извјешћује карловачки подгенерал Рабата како је с великом муком и трошком и уз животну опасност довео нове насељенике и смјестио их у Тржић и Перјасницу, Скрад, Будачки, Предлажи да им се постави заповједник непосредно под генералатом и то један за Тржић и Перјасицу, а други за Будачки и Скрад, али да буду добри и поуздани официри и стално на свом мјесту да би се ова непостојана, нестална и невјерна багра (Кордунаши) држала под стегом и прекратиле тајне везе и доушкивања препријечило.

Ова не баш ласкава оцјена генерала Рабате ипак нешто значи, да су досељеници са својима у Босни какве такве везе одржавали.

Већ је споменуто што је огулински капетан Пургастал казао на ову Рабатину хвалисавост, да нико на Крајини није чуо за његов какав подвиг јуначки, него да је гроф Оршић народ од Кладуше довео у Будачки и од Цазина у Перјасицу и Тржић, док су досељеници од Туриje, Клокота и од Бихаћа сами дошли.

А што се тиче поузданости официра опет се Пургастал ругао да међу овим барбарским људима може официр опстати једино ако с њима лежи под истим покривачем.

У исто вријеме кад и Будачки и Скрад насељавани су Вељун и Благај кад је огулински подкапетан Храниловић, Жумберчанин, провалио све до Брековице и довео 200 породица „да би Крајина била јача". Али да томе не буду само православни долази 1700. г. у Благај 30 породица католика из Ријечке жупаније с подручја коморске управе, отуд и тамо необична презимена.

Благај се 1563. г. спомиње у Ленковићеву попису градова као град грофа Благаја, који се ту смјестио напустивши Босну; послије су Благаји отишли у Крањску. Тада је још сам власник држао град. Домаће харамије бране град још 1577. г. На Ференберговој линији обране и Благај је једно упориште, између Слуња и Скрада.

Али 1637. г. спомиње се да је Благај пуст и да је у опасности да га Турци запосједну. Благај је 1712. предвиђен да остане утврда.

Преко Коране је Полај, гдје бискуп Брајковић 1700. г. спомиње разорену цркву св. Михаила, али и шизматичку парохију, дакле је добро насељен.

Тако је почетком XVIII в. било насељено све с ову страну Слуња и Коране. Види се да је насељеника било много. Кад би се сабрала сва насеља од Лике преко Кордуна до Баније, број би можда досегао исту множину народа као и чувена велика сеоба за вријеме Арсенија III.

Кад је у исто вријеме први пут јасно повучена државна граница према Турској, шире се насељавања Кордуна због великог броја нових досељеника и с ону страну Слуња све ближе турској граници, на пр. Раковица.

Кремен код Слуња насељен је 1690. г. а сусједно село Цвитковић тужи се тада да им насељеници. — већином православни, — али код Бркашице и цркве св. Николе и католици, — краду дјецу и продају Турцима. Не види се има ли и конкретних примјера. Ипак, неки су из Цвитковића наводно због тога отселили. На њихова мјеста долазе други Хрвати од Модруша и Босиљева.

Посебно је било занимљиво насељавање Раковице. Г. 1708. огулински капетан Адам Пургстал потврђује земље и међе Раковчанима „да се не би ко други са стране међу ње тискал, свак да у свом фалату миран буде". Они, као и друга Крајина, нису дужни ником ништа давати, али да земљу не продају, будући да крајишке земље не за новац него за службу давати

се могу. — Међутим први споразум око насељавања Раковичког поља је онај од 1711. г. кад је генерал Јосип Рабата населио 200 кућа „Хрвата и Влаха". Михајила Сабљака, кнеза Хрвата и Стевана Кукића, кнеза Срба — оба спомиње Рабата као Влахе. Заповједник утврде раковичке је слуњски заставник Вук Грбић. Ови насељеници нису били из Турске, него већином из позадине, — из Личке, Оточачке и Огулинске регименте, — али их има и из Поуња и католика „мађара" и православних. Ово је примјер насељавања без икаква трвења.

Крајишка власт населила је овуда православне и католике изпремијешано, али су католици ипак већином у Слуњу, Лађевцу, Фурјану и Раковици, а православни у Броћанцу, Тржићу, Мочилима и Машвини.

Подручје града Клокоча, некад сијело моћнога хрватскога племена, насељено је први пут 1713. г., али је тада остало само 6 домова, јер је било отсељавање 1715. г. — Ново насељавање извршено је 1717. г али се и од овог један дио враћа у Босну. Дакле, насељавања и расељавања, па опет насељавања и враћања у Турску. Велики немир и пометња у народу.

Тад је одређена и тачна међа; — од извора Мрежнице на Окук, па на Цигића врата ниже гроба Турчина Смаића, затим на храстић код Млаке и на Корану, па уз слуњску и Магарен међу и кроз Ладањско поље до турске хумке на граници, Кораном до Раковице и до раковичког млина и с ону страну Орихове косе и Селишта до Плитвичког Осоја, Осојем с оне стране корита до пјесковите локве изнад Храстове косе...

Војнић је нешто насељен кад и Будачки, али више касније кад је Аустрија миром од 1739. г. изгубила крајеве које је од 1718. г. држала с ону страну доње Уне, према Козари. Тада је доста раје избјегло испред Турака и прешло у Банију, а нешто доспјело и до Војнића. Ово се двојство насеља позна на подручју Војнића и по разликама у говору, али то треба стручно испитати.

У вези с насељавањем Крстиње зна се да је турањски капетан барон Кулмер 1716. г. молио Ратно вијеће да се тамошњи насељеници, заштите. Они су дошли још 1711. г. али су јако несигурни, јер је тамо гола и пуста граница, а близу турска база Цетин. Заштиту би требало посебно код жетве да би мирно покупили жито. Било је предвиђено да би Крстињци прешли у Тушиловић. — Било је и враћања у Турску, а и одсељавања 1715. г.

Из овог прегледа је видљиво да нема спомена о већини данашњих заселака. Ту треба знати да су досељеници почетно, ма колико их је било, покривали само неке дијелове подручја. Мањи дио су обрађивали, а највише користили за испашу или косидбу. Постепено су онда, множећи је и дијелећи старе задруге на мање, заузимали и ратарски, не само сточарски, све веће површине, и тако је у двије стотине година дошло до данашњих насеља, множине села и заселака, и густоће становништва. Како је то на Кордуну изгледало од прилике стотину година послије досељења, види се тачно по насељима, домовима, становништву и земљама у Фрасовој Топографији из 1835. г.

Поред мјестимичних спорова старог становништва с насељеницима било је и других повода за узнемирење народа, за незадовољство и комешање: глад, скупа сол, насиље официра, работе и слично. Ово се нарочито показало кад је поводом великог покрета народа за сеобу у доње крајеве (Славонију, Срем, Барању), власт 1715. г. наредила истрагу.

Уз извјештај тим поводом види се колико је одакле народ отишао, колико војника, те зашто је народ отишао, и нашто се преостали туже. Овдје се наводи само као примјер да је из Будачког отишло 25 породица, што је за Крајину значило губитак од 50 војника. Послије ових сеоба било је у Карловачком ленералату преко 1000 војника мање. — Међутим изгледа да

је код тих избјегавања било и агитације, наговарања народа, али се не види ко је то радио. Ова је сеоба обухватила и православне и католике и није била вјерско-национална. Овако и овом слично примјећује се уопће на Крајини кад су у питању животни услови народа. Тада су сви једно — израбљивани крајишник, граничар.

То се јединство примјећује у она времена и на посебан начин: код буна и немира у Лици 1696. г. против Коморе спомињу се да су бунџије имали веза од Далмације до Плашког и Тржића!

Кад је ријеч о Кордуну, крајишко подручје не престаје на Корани, него чак на ону страну Мрежнице Јанач (не Јанче) на подручју Генералског Стола или Доњих Дубрава, затим Звечај и Хојсић (Гојшић) каштел. За овај се 1637. г. сматра да би га Турци могли запосјести! — Г. 1610. у Јанчу је војвода са 48 војника; то су тада могли бити Жумберчани. Још године 1672. рачуна се да је Јанач једна од најистакнутијих пограничних стражарница; тада га чувају Дубравци без плаће.

Ниже на Мрежници су Звечај и Хојсић. С друге стране Мрежнице било је касније крајишко и Мостање и Шварча (посебна компанија Слуњске регименте-; а тој компанији припадала је и сасвим удаљена, преко Купе у Белој крајини, српска оаза Мариндол, Милић село, Пауновићи и Бојанци.

А 11. и 12. комапнија Слуњске регименте је био и Жумберак, који је и онако, јер није био на граници, вршио службу на Кордуну.

Коначно, о Кордуну, као и осталим подручјима Горње крајине, посебно се говори код приказа прилика, — посебно социјалних и економских на Крајини.

ПРИРАСТ КРАЈИНЕ ПОСЛИЈЕ 1791. г.

Послије аустро-турског рата 1788 — 91, и мира у Свиштову добила је Крајина нека турска подручја: на Кордуну Цетин и Дрежник, и још тзв. Лички кордун или трак земље између била Пљешевице и дубоке долине Уне. Међа се испред Мартина Брода спуштала на Уну и одмах затим прелазила преко Уне прије Срба. — С друге стране овај је рат био повод да много народа пређе у Банију. То је изазвало прилично велике промјене. — Читаво ново подручје износило је 11,5 миља или 115828 рали.

На подручју цетинског котара настала су села: Радовица са 46 домова, Маљевац 37 домова, Кекића село или Валиш село 37 домова, Цегинска Варош 60 домова, Беговац 16 домова, Крушковача 34 домова.

Села дрежничког котара: Љесковац 50 домова, Грабовац 60 домова, Садиловац више Гавранова камена, 33 дома, Ваганац 66 домова, Дрежник 66 домова.

Ово је припадало Слуњској регименти.

Настављају се села Оточке регименте: Петрово село и Бањевац са 104 дома, Међудражје, Мељиновац, Крузи и Небљуси заједно с 52 дома, Каменица и Скочај с *насељеним „мађарима" католицима.*

Села Личке регименте: Днополье 27 домова, Доњи Лапац 60 домова, Ораховац 35 дома, Горњи Лапац 18 домова, Боричевац 15 домова, Добросело 44 дома, Дољани 37 домова, Бротња 19, Заклопац 17, Калдрма 8, Тишковац 7, Ваган 7 и Дреновац 6 домова.

Већ 1788. прешло је у Банију 428 породица. Од тога 60 породица преселн у Лику код Госпића на Рудајице, на неплодне вриштине. — Послије рата пређе у Банију још 818 породица. У тих близу 1200 домова могло је бити, рачунајући по 10 душа, и до 12000 душа. Највише се овог народа населило од Топуског и Перне на Блатушу и Чемерницу, па на Вргинмост Бовић и Стипан. Отуд тамо и разлике у говору старих и нових досељеника.

— На тај број могло је бити и до 2000 војника.

На подручју Карловачког генералата расте број душа и војника по региментама различито: Личка за 3231 душу, односно 591 војник, Оточачка 1446 душа 256 војника, Огулинска 1449 душа 256 војника, Слуњска 1179 душа 235 војника.

У том је рату на турској страни код Козаре тешко страдала аустријска војска под кнезом Лихтенштајном, који умало и сам не погибе да га није спасио пуковник Фрањо Јелачић са својим Бановцима. Из тих је времена изгледа и она рука мошти Теодора Сладића или св. Теодора српског, која се сад налази у новој цркви костајничкој.

На Кордуну се оних 12 села назива „новоселија". А становници на личком кордуну „Приложани".

Турци су та подручја од Кордуна до Срба касније више пута узнемиравали тако да се „мали рат" настављао све до у XIX вијек.

Кордунаш

Личанин

БАНИЈА

ДОСЕЉАВАЊЕ НА БАНИЈУ

Досељавања на опустошену Банију почињу у исто вријеме кад су је заузели Турци.

Споменица хрватских сталежа из г. 1696. истиче да је народ двојрсан: зрински и костајнички. Зрински је од памтивијека насељен око градова Зрина и Новог и њима припадао, тако и Турцима док су те градове држали. Кад су градови заузимани, овај је народ уз велику штету и опасност пристао уз наше оружје и доспио под нашу власт. — Костајнички народ прешао је овамо с подручја јужно од Уне да би избјегао пустошења наше војске, дакле од нужде и невоље.

Други је податак из великог извјештаја о стању на Банији 1696. г.

Генерал Капрара — дакле крајишка страна, — наводи да су костајнички „мађари" и Власи и раније под Турцима били овуда, па у овом рату најприје с њима заједно узмакли, а сад се опет повратили. Да су Турци на освојена подручја доводили рају, види се из података о Лици и Крбави, па се може узети да је тако било и на Банији. Само је питање којим су подручјем Баније Турци владали, а које је подручје било „ничија земља", пусто и ненасељено.

О овом се може видјети из података из 1637. г. о градовима које су Турци тада држали запосједнуте. Међу тим градовима су и Гвозданси, Стари Нови и Зрин, којима као бедем служе Педал и Горичка, а уз то и Костајница. Из овог се види да су Турци као стално држали долину Уне од Костајнице до Новог и подручје с ову страну Уне до Зринске горе, Шамарице, и то је подручје на ком је насељена турска раја.

Ако су Турци држали наведене градове, држали су и земље, иако може да не сасвим несметано, као што нико није држао без икакве сметње и опасности — сјеверно од Зринске горе, подручје према Купи. Према подацима може се узети да је подручје „ничија земља" на Банији било Сјени чак, долина Трепче, доњи ток ријеке Глине, Глина и Петриња, те крај до Сиње.

Извјештај комисије 1696. спомиње на једном мјесту под костајничком командом 1600 домова, а за Зрин и Нови 1000 домова, свега 2600 домова или око 25000 душа. А на другом мјесту се спомиње да у 13 кнежија има војске око 300, што би значило 1500 домова или 15000 душа.

Ово би показивало бар донекле густоћу насељености доње Баније или подручја од Глине и Петриње к Уни.

Тада стиже генералу Херберштајну у Петрињу писмо с Уне у ком православни владика и 30 попова с народом поручују да желе прећи на крћанску страну. У писму стоји, међу осталим: — Ми хришћански синови владиком, протама и 30 свештеника православне вјере, прво владика Радослав и сви кнезови и јунаци, дружина велика и мала, шаљемо поздраве поунских влашких синова велеможнима, благороднима, племенитима и мћнима пресвијетлога царског и кнежевског кољена, савјетницима и заповј

ањицима, бискупима, банима, капетанима, поручницима, шпановима и четницима и читавој Славонској, Хрватској и Приморској Крајини, као и земљама Штајерској и Крањској и свим земљама и њиховој господи и кнежовима. (По овој се адреси види да им је то неко с Крајине састављао.)

— Чули смо, — кажу они даље, — да се спремате на Унску крајину, па ћемо чекати вијести, јер нам је милије служити Господу Христу, Његовој светој мајци Марији, часном крсту и свим светима него тиранском Гурчину, и проклетом мухамеданском некрсту, јер они нашу вјеру презиру и уништавају, па нам је милије за хришћанство своју крв лити него се против хришћанске вјере борити.

Даље се наводи да молиоци желе један или два од пустих 70 градова између Уне и Купе, и то од мањих. А желе договор ради тога да им не би пострадале жене и дјеца,и да иначе не штетују, колико год је могуће.

На ово генерал позива „вјерну кршћанску влашку дјецу" да се одмах дигну на устанак. А добиће не само оно што траже него много више. Само, дижите се...!

За прво писмо каже Лопашић да је било у оригиналу ћирилицом, па превођено на хрватски и њемачки. Оригинала таквих нема; уништавали су их навелико код сређивања архивске грађе у Грацу и Бечу! — Друго писмо сматра Лопашић да је било у оригиналу хрватски латиницом. — Ово се овдје спомиње зато што су имена народних вођа из писма искривљена тако да су јасниja из генералова писма него из владичина. Овдје се та имена одабаша Томаш, Радосав, Радој и Живко, Војислав Новак веслибаша, кнез Вранеш, кнез Манола, јузбаша Вујица, кнез Богдан, харамбаша Дракула, одабаша Томаш, Радосав, Радој и Живко, Војислав, Новак веслибаша, кнез Новак, кнез Радосав, Хранисав, кнез Вујин.

Сад су поунски Срби чекали кад ће кренути крајишка војска па да се и они дижу, а крајишки заповједници чекају да на Уни букне буна.

Генерал Ленковић јавља се из Петриње, Власи су нестални, невјерна чељад; не крећу како су обећали.

Надвојвода препоручује да се са Власима опрезно поступа,

Херберштајн јавља да је влашко обећање варка, удешена у споразуму с Турцима.

Надвојвода каже да се Власима за ово мачем треба осветити. Али пита зашто крајишка војска дангуби у пустом Туропољу; боље би било да навали на Турке.

Сад остаје овдје још само питање ко је крив.

Да ли је криво то што крајишка војска није кренула уза све спремање, скупљање и планирање, или је крив поунски народ што се није дигао на устанак.

Већ је показано какви су већ спорови и сукоби настајали око Лике и Крбаве послије изгона Турака. Ту се не јављају стари феудалци хрватски јер их више нема или су им потомци добили добра на другу страну.

На Кордуну нема никаквих значајнијих спорова и сукоба с феудалцима иако постоје потомци старих хрватских племенитих родова, као Војковића, Оршића, Будачки...

Али зато Банија пружа примјер дуготрајног и тешког спора између крајишке власти и хрватских свјетовних и духовних феудалаца (сталежа и редова). Ти су спорови слични, ако не и тежи од оних на подручју између Саве и Драве, у Вараждинском генералату. Исти је генералат представник крајишке власти и у источном подручју Баније (Петр.). А с њим води спор загребачка бискупија и Каптол, уз неке феудалце, посебно Кеглевића. Спор је окончан споразумом да Банија буде крајишка, али под врховном командом бана хрватског; отуд и назив Банија.

Због судбине и држања новодосељеног народа, већином православних Срба, у том спору, треба изнијети како је ова ствар текла.

До Другог рата рачунало се да Банији припадају срезови Вргинмост, Глина, Петриња, Костајница и Двор, некад котареви Загребачке жупаније, њезин јужни дио, онај између Купе, Саве, Уне и Петрове горе, а још раније подручје крајишких регимента (Глина, Петриња или Прва и Друга банска).

Копнена међа Банске крајине, или краће Баније на западу ишла је с врха Петрове горе на сјевер до Купе. Та је међа тачно наведена код Ванитека.

Међутим у Другом рату почело се рачунати да је и бивши срез Вргинмост — Кордун, ово због уске повезаности свих крајева око Петрове горе као заједничке базе, али и због исте судбине у рату.

Овдје је међутим важно како је у давнини, тј. почетком XVIII в. дошло до тога да између Карловачког генералата (бивше Хрватске и Приморске крајине) на једну страну и Вараждинског генералата (Славонске крајине) на другу страну, настане посебна крајишка област под непосредном командом хрватског бана, Банија са двије своје регименте.

Код овога била је не мала улога Срба Бановаца.

Преко сто година међе су на овом подручју биле неодређене, нејасне, тиме и пометња већа. Досег турске силе познао се по опустошеним подручјима. Турци се јесу понекад пребацивали и даље, нпр. сјеверно од Купе, и пустошили Туропољем све до Загреба, и до Крањске, и до близу Жумберка. Али права пустошења вршена су јужно од Купе. То је било подручје звано „прва пустош" („друга пустош" била је између Саве и Драве).

Идући од запада на исток овуда су била имања моћних феудалаца, великаша, као Сјеничак (Бањани, Ердеди, Драшковић). Затим пространи посједи Загребачке бискупије, или Каптола (долина Трепче и Топуско), па нека имања мањих феудалаца, затим опет бискупско или каптолско, коначно око Блиње Кеглевић, и слично. — (Почетком XVI в. имао је посједа у Банијској Посавини и један српски феудалац од лозе Бранковића, Вук „Змај Огњени" као деспот).

Још у вријеме вликог рата главни командант аустријске војске на Уни принц Лудвиг Баденски позива бана Николу Ердеди да својим четама запосједне Костајницу, Дубицу и Јасеновац. Расту гласови о приближавању велике турске војске, па служба царска и разлог рата траже да њемачка војска пође к Београду.

Тада се уз крајишку власт и царску војску, уз хрватске сталеже и бана, јавља и треће страна, досељени Срби.

О њих настаје отимање.

Велики капетан петрињски гроф Фрањо Ердеди, мада и сам хрватски феудалац, јавља загребачком бискупу Алекс. Микулићу да је влашким синовима забранио да иду у Загреб до бискупа. Он је то наредио поводом гласова да је бискуп наредио да му *они* дођу, а *он* има заповиједа их држи под својом командом. Не иде се за тим да они кметују него да царству с пушком и сабљом поштено служе.

Овдје су већ јасне жеље: бискупова да му досељеници буду кметови и крајишке да они буду војници.

О овом истом је и писмо грофа Петра Кеглевића из 1693. г. загребачком канонику Стјепану Селишчевићу да Аустријанци желе да бану одузму Крајину.

Велики капетан петрињски Ердеди је и хрватски феудалац и капетан Петриње као крајишки официр, заповједник Костајничке крајине по вољи бана, али и покоран Ратном вијећу.!

Генерал Галер у извјештају 1695. каже: — Представници Влаха остају постојани једино његовом величанству цару, а желе да буду поштеђени од сваког кретања војске, пролажења, логоровања, новчаних и других подавања, одузимање ситне и крупне стоке, а поготово од других ратних радња,

пљевина, разбојства, пљачке и сличних насиља и суровости као и против разних незаконитих тлачења и притисака (тешке казне, затвори и харачи и друга разноврсна неподношљива исцјеђивања и неправде). Они моле накнаду и заштиту. Моле и поглавара од кога ће зависити као и остали њихови сународници у генералату тако да имају само царску ратну службу и ништа друго; иначе ће отићи. — Види се што је све онај козарачки народ, пресељен на ову страну Уне, имао да подноси и трпи, и шта му се писало за будућност.

1696. г. дошло је коначно до комисијског испитивања ситуације. Из врло опширног извјештаја (38 штампаних страница) посебно су важни за овај рад подаци о Србима Бановцима.

Досељени Срби желе под Крајину, а не под бана и сталеже; — бан је због тога дао најугледније воће народа оковати; — генералат не тражи земљу него људство; — Хрвати често дјечаке шаљу на бојно поље, док крајишници иду сами; — војвода Венгер из Крижевачке крајине најављује да су Власи код Зрина и Новог још за вријеме Турака туда били насељени.

Повјереници су чули и за извјештај из Баније да комоговински игуман Свилокос буни Крајину. Ако се два Петрињска харамбаше Јанко Бојевић и Борјан Давић, па кнез Јаков из Бабине Ријеке, као и војвода Филип, не затворе, сва ће се Крајина дигнути. Петрињски капетан гроф Фрањо Ердеди предао је повјереницима писмене захтјеве народа.

Одмах је поручено и кнезовима у Зрин и Нови да дођу. — Бан је изјавио да је кнезовима поручио да могу сасвим слободно, без икаква страха од казне изнијети све што желе. — И повјереници су објаснили свим Власима и Мађарима (католицима и православнима) да свако може слободно к њима доћи.

Примјери неправде;

Кнеза Бојевића је гроф Петар Кеглевић мучио и затворио зато што му није хтио послати раднике у поље.

Станивук Драгасовић из Млиноге био је скоро пола године код бискупа у оковима.

Лаислава духовника су неки бански официри опљачкали.

Кнез Радич из Старог био је са неким својима неколико пута у Сиску окован и одузиман му је дио стоке.

Они су се, сасвим поробљени, само голом главом, настанили у црне лугове и у тешкој невољи одржавају себе и дружину на Крајини. Они хоће да пушком и сабљом овој Крајини вјерно и поштено служе против Турака.

Потписи у име великога и малога пука, кнезова, харамбаша и попова: од Комоговине Свилокос Јово и поп Лаислав. Писмо је састављао фратар Ладислав Здуња на молбу кнезова: Комљена из Млиноге, Илије Драгића из Јошавке, Јована Бојевића из Плавићева Поља, Радосава Клобучара из Свинице, Јакова из Бабине Ријеке, кнеза Вранеша и других. — Он им је писмо саставио и прочитао, а они су одобрили и двојица наведених потписали влашким словима.

О истом је и писмо ћирицом, упућено бискупу и подбану. Они не могу давати новац, а неће ни да племићу вицекапетану дају пилиће, јаје, масло и остало друго. Он је на то рекао да неће јаје већ велике браве и воле, што они не могу поднијети. Потписују понизне слуге до смрти: сви влашки кнезови, сердар Жунић, Рудош Кукић, Поповић, Доброчевић, Пашић, — сви знаком крста.

Грофа Ердеди код његове инсталације пратили су у име народа војвода Бабине Ријеке Радосав Миличевић, кнез Комљен Дробњак из Млиноге, кнез Јаков Тарбук из Бабине Ријеке, Ивета, војвода Чултић, кнез Свинице Радосав Клобучар, као и други..... — Сличио и ранијег повјереника код свршеног посла.

Кад је почело саслушање народа, зринопољски кнез Остоја Добросевић, Јанко Бороjевић, као и католик Марко Моготовић, вијећник из Костајнице, — сви се позивају на своју раниjу изјаву дату грофу Галеру, да неће под команду бана већ под вараждинског генерала.

Неки становници Костајнице потужише се да су им земље и виногради одузети и Власима за новце продати.

Сад се даје опис Крајине уз приложену малу коју су сами повjереници израдили.

Земља је ова горовита, нема равница ни широких долина осим Зринопоља које је дуго сат хода, а широко 1/4 сата. Брда су од воде Блиње према Костајници и Зрину као Каленберг (код Беча), обрасла храстовим, буковим и кестеновим шумама, земља је плодна што ни становници не одричу. Око већих мjеста почели су и винограде садити. С лиjеве стране од пута за Костајницу па све до Саве је равница под храстовом шумом од Јасеновца и Дубице према Сиску. — За вриjеме Зриньских био је код Гвозданског рудник сребра и злата, сад запуштен. Власи добро познају ове крајеве jер је земља откад је Костајница пала у непријатељске руке 1557. г. стално била насељена.

Према томе се читаво подручје између Купе и Уне и све до Глине може раздиjелити у два дијела.

Први дио, око Зрина и до Новог, био је насељен и за вриjеме непријатеља.

Други, од Костајнице, Дубице и Јасеновца па до Храстовице, Петриње и Сиска, на ком се населило доста „Мађара" или католика, али већином Влаха, народа с подручја Козаре. Сад је с ону страну Уне услиjед исељења и повлачења Турака пусто на пет сати хода. С банске стране су „Мађари" опреза ради, зато што се њима може боље вjеровати него Власима, смјештени на Уни, Костајници и Зрину (редовна појава неповjерења према Србима).

Тако сад под Костајничком командом има свега народа 1600 домова, а Зрин и Нови 1000. Куће су већином биjедне колибе шест корака дуге и четири корака широке. Доста их не живи по селима нело самачки по брдима и шумама. Подиjељени су на 21 кнежиjу (попис од 1696. г. наводи 9 кнежија без Зринопоља и Новог).

Повjереници биљеже да је ријека Купа богата рибом, тече равницом али завоjито и мирно; прелази су добро чувани. — Уна је још богатиja племенитом рибом, тече између брда, али између Новог и Костајнице има већ и равница. Има чисту изворску воду и никад не замрзне; има и отока тако да бива и шира од Саве, а има и прелаза. На њоj су или дрвени чардаци као стражаре, или зидане куле.

Костајница је варошица на отоку Уне, са два моста jер је ту ширина као Дунав, (разумиje се код Беча), мада сама Уна на много мjеста није шира од дунавског канала у Бечу. Оток је окружен палисадама унутар којих је паланка. — На горњем крају је стари зидани град с три jаке куле; изнутра је тако тиjесно да jедва има мjеста за малу дрвену кућу у којоj је сад командант гроф Кеглевић, и jедну за војнике. На доњем крају отока је jедна зидана кула. — С ове стране Уне је високо брдо које може сметати развитку мjеста. — Нови је турски.

Град Зрин је на високом бриjегу jаких зидина с кулом. Немогуће је довести се горе, ни дојахати. Нема воде.

Осим овога леже према Уни три зидана града: Горичка, Педел, и Гвозданско. Од ових мjеста према Глини направљена су два утврђена заклона за спречавање непријатељских упада од Крупе, Острошца, Бихаћа и Бужима.

Послије свега овог слиједи Извјештај повјереника о налазу и њихово мишљење о самој ствари. Досељени костајнички Власи кажу да желе бити под царем, а не под краљем. А кад им се рече да је тај цар уједно и краљ и они немају право да бирају тко ће им бити поглавар, они то не разумију, те само понављају да желе остати крајишници, а против бана немају ништа.

Истина је да је и ово подручје у давнини припадало Загребачкој жупанији. Коначно, овуда Турци нису никада потпуно владали, него су турски поданици с ону страну Уне криомице на овој страни понешто обрађивали, а с Хрватске стране је то оружаном руком стално спречавано и ометано и за себе коришћено. Тако подручје од Петриње до Костајнице није никакво новоослобођно, него само коначно осигурано.

Крајишници заповједници сматрају да се то може одузети бану и дати Вараждинском генералату и да ново становништво не може потпасти ни под бана, ни под бискупа, ни под Каптол, нити било кога другога.

Повјереници посебно истичу врло често постављено и подгријавано питање повјерења у те Влахе.

Заиста је на влашки пук, — кажу, — врло тешко ослонити се; — они се према вјетру приклањају да избјегну и најмање непријатности и радо пристају уз моћнике који су на власти, а и лако се дају завести. Због тога је бан долину Уне запосјео чистим католицима и на страже се постављају прије католици него Власи, који као плаћена милиција више стају, док то католици с ову страну Купе бесплатно врше.

Сада има на подручју Баније премало католика, а и војске у 13 кнежија има само 3000. Од тога је у Новом и Зрину премало да би се могла основати посебна капетанија.

Требало би ово подручје прописно описати, посебно издвојити бискупско (католичко), великашко, побиљежити број Влаха и сваком одредити земљу за обраду; све ово да би се видјело како стоји с празним просторима.

А што се тиче оних спомињаних насиља и тлачења, повјереници мисле да је то претјерано и недоказано, па чак и злонамјерно извикано. Изјавама Влаха то се није потврдило. Тако се оној неколицини, — као што је војвода Филип из Блиње, или кнез Јанко Бородјевић, или кнез Радич из Старог села, па војник Станивук Драгасовић, духовник Лаислав, војвода Ласилевић — не може потпуно вјеровати.

Осим тога, из појединачних случајева не може се извести нека опћа јавна жалба, па су повјереници опоменули Влахе да не подижу олако јавне оптужбе.

Закључак комисије ишао је на то да подручје између Уне и Купе треба да буде Бански генералат краљевине Хрватске, овисан од Ратног вијећа, гдје се налазе и влашка заштитна писма. На овом подручју треба увести више католичкиx војничких плаћених мјеста у посадама, а и земље напучити још јаче националним католичким пуком.

Ако и даље буде настојања да се из појединих случајева лакомислено стварају јавне жалбе, то треба кажњавати, а попови да се упозоре да не потписују молбе које нису прочитали. — Кад они (Власи) приједете да ће прећи к непријатељу, то не мисле озбиљно.

Коначну царску одлуку треба пред влашким духовницима, који код њих много могу, пред кнезовима, војводама, вијећницима и по могућности пред свим војницима, прочитати и протумачити уз показивање царског печата, до кога они необично држе, што посебно поштују и много му вјерују.

Коначно рјешење ове ствари, међутим, отезаће се још годинама.

Велики рат, који је био отпочео још 1683. г. турским нападом на Беч и тешким поразом под Бечком, завршен је тек 1699. г., послије 16 година, ми

ром у Сремским Карловцима. — Одређена је комисија за повлачење линије између Аустрије и Турске, у ствари прве праве државне границе

Код комисије био је повјереник хрватских сталежа књижевник Павао Ритер-Витезовић. Он спомиње да би поступци хрватских као и крајишких и петриньских официра могли Влахе у Банији довести у очајање. Они би могли пребјећи опет Турцима који с њима боље умију поступати и маме их к себи. Главни повјереник гроф Луиђи Марсиљи мрско поступа и мрцвари крајишнике и Влахе и „Мађаре" (дакле и католике). У Зрину је дао опалити једном Влаху 100 батина зато што је тобоже увриједио његова капелана.

Ратно вијеће поручује те године 1699. Банијцима да стоје у царској милости и да ће доћи под Крајину, а неће бити распоређени међу феудалце ни претворени у кметове.

Како је бановац (подбан) Стјепан Јелачић писао о уређењу Крајине:—

— У Банији треба да се уреди банска милиција, која треба да буде распоређена по мјестима. Ту је и план стражарских мјеста дуж Уне. Нешто се односи и на досељенике.

— Влахе из Слабиње уклонити да не шурују с Турцима. Али оне 3-4 страже ниже Слабиње нека држе и даље.

— У Алагиној кули Влахе исто уклонити, али ваньске страже држати и то измјешано с Хрватима, ово све до Дивуше. Од Дивуше до Новог држе страже „Мађари" (Хрвати) хвалевриједно као и досад.

— Даље су планови стража и посада до Петрове горе. — У Кирин и Бовић уз нове Влахе и националне (Хрвате). Неки Хрвати нека дају десетину, а неки нека служе под оружјем.

Што се тиче Баније као цјелине, бан гроф Бађан даје 1700. г. обећање да ће у Банској крајини поштовати права сталежа и само на њихов приједлог војничке службе домаћима подјељивати.

Спомиње најобилније пролијевање крви сталежа и редова за угарскохрватске краљеве и превишњи дом аустријски, посебно на крајинама Купе, Уне и Глине. Зато ће се војничке службе странцима давати само изнимно, а домаћима крајишке службе од војводске па навише.

Ово тражење сталежа да на Крајини војничке службе они добивају, а не Аустријанци, више пута је понављано. Примјери Вука Франкопана, Кеглевића, Ердеди, и других показују да су феудалци мијењали држање према крајишницима, посебно и према Србима, чим би добили добру крајишку службу. — За Србе крајишнике било је мање више свеједно ко им заповиједа. Ту они са сталежима нису били у спору. А нису били ни криви ако хрватски великаши не би на Крајини добили тодико мјеста колико су тражили.

Г. 1701. Петриньски подзаповједник Јулио Балдерони, сматра да би Власи, ако се прогони наставе, могли побјећи Турцима или Млечанима! Цар 1702. с болом у души каже како је сазнао да се тамним силама заведена та племенита нација (Баниjски Срби) противи банској власти. За милу влашку нацију побринуће се цар да она ужива његову заштиту, да буде ослобођена десетина и других јавних терета, и да јој се даду и остале војничке повластице. — Опасно је да би отишло 11000 народа, а узбунило се и читавих 30000 осталих!

Исте године 1702. костајнички заповједник Фрањо Враговић шаље подбану Јелачићу извјештај, поводом смутња на Крајини, да је за Хрватску велика опасност настала. — Ту пише међу осталим: — Да би се у Бечу знало како је овдје, друго би мислили, а не худо, покехдоб ни в орсагу (Хрватској) не вјерују шта се пише. Пазите, моја господо, да верно име Хорватско главе си не утгрне. Већ ми се тужити господину бану лудо се види. Хвала Богу што ми је овдје purgatorium (чистилиште), осуђен, рајше него на другом свету...." Враговићу је изгледа по овом, било заиста тешко у Костајници. — Он даље пише подбану Јелачићу о опасним смутњама банских Влаха. Они су се заклели да ће свакога ко се покори бану

спалити. Турци с њима дан и ноћ шурују. — „Зато, добро пазите, моја господа, како ћете Крајину смирити и осигурати; пишем даршћући за царску службу и лепо име хорватско које скоро к врагу иде. Бојим се да они у Бечу мимо уши све пуштају".

— Главари Поунске крајине обећавају бискупу као банском намјеснику у краљевини Хрватској вјерност и оданост.

Сви кнезови крајине костајничке моле да им се на вјеру пусти кнез Јанко Бороjевић и Стеван Дерета; они јамче за њих да никакве невјере неће учинити. Ако би који и хтио, они ће га сами предати. Потписи: Микула Ференчић, Јаков Тарбук, Илија Јовичић, Васо Свилокос, Субота Вујаклић, Вукман Кнежевић, Предоје Драгић, Радашин Клобучар.

Слично писмо упућују главари и Франьи Враговићу, да пусти кнезове а они обећавају оданост. Овдје се јављају јамци: Матуш Милаковић, војвода. Микула Ференчић, кнез костајнички; кнез Радосав Клобучар, кнез Јаков Тарбук, војвода Миличевић, Грчица Ножинић, Илија кнез, Божо Свилокос, Радуле Бороjевић, Вукман, кнез, Предоје Драгић, Милин Чокић, Живко војвода.

Посебан и необичан подвиг учинише 1703. г. у Комоговини владика Атанасије (Љубојевић) и „влашки синови" кад препоручују загребачком бискупу Мартину Брајковићу грофа Петра Кеглевића за Бана хрватског и крајишког заповједника и обећавају вјерну царску службу под њима као баном! — Са свештеним сабором, кнезовима, свештеницима, вијећницима, мали и велики влашки синови моле да се банство даде грофу Петру Кеглевићу, који је крајину увијек држао у лијепом разлогу и савјету и науку, а били су банови и његови стари. — Писао је ово у Комоговини Атанасије владика Босне, са својим свештеним „сонмом" (збором), па кнезови Илија Јовановић, Јаков Тарбук, Радивоје Вуковић, Радиша Клобучар, Михајло Катаницки (?), сердар Станивук Жунић, војвода Божо Свилокос, војвода Никола Тодоровић, кнез Миладин Јурић.

За бана мјесто Хрвата, Кеглевића, старог коњеновића и племића долази Мађар гроф Иван Палфи.

Нови бан јавно се нешто касније (15. марта 1708.) уз Пожуна (Братислава), тада мјесто угарских саборовања, обећањем да ће крајишнике штитити у њиховим правима и уживању насељених земаља „ву њихових старих правицах, котарих и медјах".

У овом читавом комешању око Баније значајна је и споменица генерала Хајстера из 1717. г.

Хајстер поставља питање, слично као што је било и у спору око Гомирја, ако се ови крајеви предаду сталежима, што ће бити с трошковима које су имале око Крајине аустријске покрајине, напр. Штајерска око Вараждинског генералата.

Код турских упада баш је влашка нација као турска пратња, мартолози, највише пљачкања, палежа и убијања вршила. Послије је, међутим ова иста нација аустријске земље и Хрватску штитила и Турцима големе штете наносила. При том су, — како сами кажу, — толико крви своје пролили да су свој дом и земљу властитом крвљу платили и плаћају. Треба се код тога сјетити да је сва влашка нација у Угарској исте крви с нашима. — Пресељење, — што је рачун без крчмара, — изазвало би само неугасиву мржњу ове ратничке нације. Уз то крајеви ближе турској граници већ су насељени.

Ово Хајстерово је најотвореније и најсуровије изражено гледиште аустријске стране у питању Крајине. Крајишник је ту играчка против Хрватске, крајишник и Србин и Хрват. Али је, види се, и Хрватска у извјесном смислу заклонак за промицање интереса феудалне господе.

Спор око Баније, према наведеним подацима, послије више од 20 година (1687-1708) смири се.

МЈЕСТА

Послије доста опширног приказа спора између хрватских сталежа и крајишке власти око судбине подручја између Уне и Купе и тамо насељених Срба, што даје опћу слику стања Баније почетком XVIII в. даје се сада нешто података о појединим мјестима, а тиме и насељима.

Ту у првом реду долази оно подручје Баније које се сада, од овог рата, рачуна у Кордун, а то су, укратко, српска села на запад од ријеке Глине, на југ од Купе и на сјевер од Петрове горе.

Готово читаво ово подручје некад је припадало големој госпоштији Сјеничаку, или Стјеничњаку, — како се у оно доба писало. Зато се и почиње с приказима и подацима о Сјеничаку, и на то ће се подручје онда надовезати подаци о другим данашњим селима и мјестима све од Требиње и Утиње, па до Стипана и до Бовића, Топуског и Перне. Ово је подручје цртом која води с Петровца право на сјевер до Купе било раздијељено за вријеме Крајине на прву банску регименту (Глина) и на Карловачки генералат (Слуњску регименту). Касније за грађанске управе дијели се на Загребачку и Модрушку-Ријечку жупанију, односно на котареве Вргинмост и Војнић.

СЈЕНИЧАК

У старини Сјеничак је био велики и врло стар град. Стајао је на главици 320 м. висине; у народу познатој као Рокнића градина. Кад је већ давно одвезено камена и за требињску цркву и за цркву и жупни двор у Речици, још је Лопашић гледао моћне и простране зидине. — Град је имао три куле, зграде, зидане и улаз. Наоколо бријега јаруга с потоком и врелом Бурђевац.

Љетописац Томашић каже да је град основан 1103. г.

Први се спомињу власници *Бабонићи-Благаји, моћни великаши* старине, године 1325.

Краљ Људевит заложи град Стјепану Франкопану, крчком кнезу за 10000 дуката, а удовица даде још 8000.

Затим прими Сјеничак франкопански зет гроф Цељски. Послије пропасти Цељских 1456. г. град је неко вријеме опет франкопански, па краљев, — затим град мијења власнике док није по женидби доспио у руке породице Надажди. Од ове породице доспио је град опет женидбом у руке грофова Драшковића као посљедњих власника.

Испод града био је трг, варош са 150 домова, судом, школом и љекарном.

Имања града протезала су се од Мрзлог поља, Шварче и потока Раковца код Карловца, на југ до Петрове горе и Крстиње и до ријеке Глине, на запад до Коране и Мрежнице, на сјевер преко Купе на Речицу, и на исток до Трепче.

На подручју града било је 12 католичких жупа, од којих 4 постоје и данас, а уз то има још 5 православних.

У Сјеничаку су држани и хрватски државни сабори између 1530. и 1558. г.

На подручју имања било је слободних племићких опћина и племића слободњака.

Турци нису никад сасвим освојили Сјеничак, али су читаво подручје похарали, нарочито између 1541. и 1584. г. Кад се народ разбјежао неко вријеме било је у плану да се град обнови као база против Турака, али је коначно одлучено да се гради Карловац.

Пустим имањем управља се до 1613. г. из Каменског, а затим преко Купе из Речице.

На прелазу у XVIII в. власница је Марија Магдалена, рођена Надажди, удата Драшковић. Она уговара насељавање подручја свог имања новим становништвом, Србима. Тако је већ 1699. г. Сјеничак имао 80 домова, а Утиња 60, заједно 766 душа. Али су Требиња и Вукманић тада већ крајишки.

Кад је коначно извршена арондација Крајине, — окупљање свих подручја у цјелини, — Драшковићи 1783. г. уступају Сјеничак Крајини. Процјена је износила близу 200000 ф. за што су власници добили имање Банлук у Угарској.

За вријеме Крајине подручје Сјеничака било је пресјечено већ више пута споменутом границом од Петрове Горе на Купу тако да је западни дио припао Слуњској, а источни Глинској Регименти. Тако и постоје Бански и Слуњски Моравци.

Сјеничак је у новије доба био по страни и од цестовног и од жељезничког саобраћаја, одвојен од привредног струјања, али је зато у НОБ тамо настало важно слободно подручје. (в. Острожински правилник).

О неким мјестима ширег подручја Сјеничака има података у вези са досељавањима Срба, које вриједи споменути, као нпр. о Петровој гори. На подручју капетаније Слуњ предвиђено је 1579. г. да на Петровој гори буде 50 харамија са 192 ф. мјесечне плаће.

А г. 1580. крајишка власт уговара с Петром Ладешићем да са 40 момака чува утврде на Петровој гори (бивши ман. Павлина) и у Кнежи; за то ће добивати 114 ф. мјесечно.

Ово је било у вријеме почетка градње Карловца кад је требало градитеље заштитити, што су углавном вршили Жумберчани.

Јаку стражу и чардак на Петровој гори предвиђа 1699. г., — дакле кад је велики рат био при крају, — за заштиту нових досељеника око Бовића и Кирина, капетан Гавро Јелачић. То би могло бити на мјесту цркве св. Петра, гдје постоје зидине, па би требало само наоколо грабу ископати.

Петровац као обрамбену тачку биљежи и комисија за уређење Крајине 1712. г.

Острожин, на подручју Сјеничака, спомиње Ленковић 1563. г. као град Капитавићев и препоручује да се тамо одреди 24 момка посаде.

А 1576. г. из Сјеничака пљачкали су Турци и по Острожину. Код досељавања не спомиње се посебно.

Славско поље спомиње се у старини као Злат, гдје је био самостан Павлина, напуштен 1451, а послије тога била је тамо крајишка стража.

Кирин се спомиње у попису каноника Ивана Бабића 1672. г. међу утврђеним мјестима на Крајини уз Купу као С. Квиринус (по мученику Квирину, епископу сисачком још из времена цара Диоклецијана, прије раздјељења цркве).

Бан Никола Ердеди 1687. у. пише бискупу Борковићу да би у Кирин и Бовић требало населити Влахе. Ако их не населимо на свом подручју, населиће их Карловчани и тако ћемо и слободу угрозити и земље губити, па сматра да би требало населити Кирин и Бовић. — „Ако Бог даде да нам Уна припане, лако ће се Власи вратити на своју очевину."

Загребачки бискуп Александар Микулић насељује 1688. г. Рашане, пучки зване Влахе, на потоку Трепчи опатије Топуско.

То је подручје за вријеме Турака пострадало: цркве рушене, народ искоријењен, и све најстрашније уништено тако да није било више становништва. Да би ти крајеви били сигурнији, бивши бискуп Мартин Борковић примио је разне ратнике, грчког обреда кршћане, Рашане или пучки Влахе зване, под своју заштиту, правду и господство уз Трепчу звано Градишће, и милостиво им допустио да земље и ливаде користе, — уз потврду бана Николе Ердеди 1687. г. — А ово усваја и бискуп Микулић за већ насељене и за оне који ће се још населити. — Насељеници су положили и заклетву:

— Ми Остоја Милићевић кнез, суци Радота Милићевић и Миња Николић, надзорник страже и вицекнез Михаило Радановић у име свих досељених и оних који ће се још доселити, и уиме свих потомака и насљедника присижемо вјерност и послушност, ако треба лити и крв нашу (присега је крају, бискупу као опату Топуског, бану, послушност службеницима), а вршиће оно што врше и вјерници католици и подложници према својој господи. — Командант тих Рашана је Иван Камењан ком се наређује да те Рашане штити, брани и њима управља према датим упутама. — Документ је латински.

Међутим у Кирин су досељени и неки Турци из Враногрча и тамо покрштени. То се види из њихове молбе 1698. г. бану Адаму Бађану да их заштити од крајишких официра. Молба је на хрватском језику. Они су се покрстили код цркве у Кирину и вјерни остали. Али прошле јесени 1697. г. их је кнез Бериславић поробио, узео им жита и другог житка, однио и нешто робља и двоје продао, а нешто је још окованих. Узели су и све оружје и оруђе. То им све могу посвједочити сусједи Кирињани. Њих је крштено 50, а сад их нема него 12. Кнез Пучић и Врањчић продали су двоје робова у Карловац Јанку Јачменовићу. — Моле да им се правица учини, да се робље пусти а штета накнади. Потписују „покорни сиромаси из Кирина". — Адам Бађан позива Фрању Бериславића да овом удовољи.

Што је било коначно с овим Турцима, не види се. Можда су се вратили у Враногрч кад је опет потпао под Турску. Али биће да их је и остало, јер у Кирину има презиме Коркут!

У вези с Кирином и Бовићем је и извјештај капетана Гавре Јелачића 1699. г. свом оцу бановцу Стјепану Јелачићу. Писмо је мијешано хрватско и латинско. Он је обишао Кирин и Бовић. У Кирину има 120 домова са 240 оружаних, а свега душа 450, како му рекоше кнезови (необично велики број оружаних према укупном броју)! — у Бовићу има 47 домова са 80 оружаних и 250 душа. У Бовићу има и других 17 домова, који су кметови кнеза Мијата и других.

Гавро Јелачић још приписује да се људи овдје за земљу јако јагме, па се препоруча господину оцу да му допусти изабрати си мјесто, гдје би се могао помагати док други нису преузели. Како чује, Власи Бовићани хоће да преузму и Чемерницу. А Хрвати хоће да дају само десетину, а не и кметску тлаку. Зато је и боље да отац насели и муже који ће и тлаку давати. — Неки Власи долазе из Полоја (с Кордуна) и косе у Чемерници, — котару г. оца, — завршава син Гавро.

Исте године настојник бискупских имања Амброз Кузмић јавља бискупу да Влаха има доста, па је сад од домаћих људи из домова гдје има 5-6 мушких глава послао пола преко Купе да се населе од Шишиноваца и Бркишовине Вуићева котара и к Лукарићу уз увјет да пола дружине остане у старом дому, а пола оде преко Купе на крајишку службу, свега особа 19. Исто тако је Бркишанима дао преко Чемернице код Новог брода гдје Станковац у Глину удара, а ту ће се и чардак правити, домова 13, али ће у том котару бити и до 50 домова. — Неким опатијскима дао је Кутинско селиште код Топличког потока, њих 19; и овдје има мјеста за 50 домова. Иза овог мјеста иза самог Топуског до Блатуше и Лукавца Петровића дао је посавцу Јакову Димитровићу, самопетнајстом, који је обећао поставити 50 домова, *а има мјеста и за 100, што је обећао постепено поставити.* Уз ово дао је код потока Црнца мјесто Бублинска домаћим нашим Власима Голињанима, њих 20. — Још једино има уредити с бароном Делишимуновићем за оно мјесто код Перне гдје је католичка црква, а Власи би хтјели то мјесто преотети. — Преко Глине Кузмић није ходио, али јавља да и тамо има отимачине о земље.

У свом спису из 1699. г. о уређењу Банске крајине бановац Стјепан Јелачић каже и Кирину и Бовићу да је велики простор, па би уз нове Влахе требало населити и националне, тј. Хрвате.

Код ових насељавања спомињу се уз Кирин уједио и Бовић иако су одвојени долином ријеке Трепче. О Бовићу има и других вијести из давнине до новијих времена.

У свом попису градова 1563. године Иван Ленковић предлаже да у Бовићу, опатије Топуско, буде 24 момка страже.

На Ференберговој линији одбране и Бовић је у низу од Сјеничака на Бркишевину.

У вези с већ наведеним занимањем оца и сина Јелачића за имања на Крајини, посебно у Бовићу и Чемерници, има из године 1710. притужба подбана Јелачића бискупу Естерхази да глински заповједник Павао Патачић отимље његова имања и кметове на Крајини.

Ради се имању Бовић у подручју опатије Топуско, које је он за себе и своје потомство добио и својим трудом и знојем, марљивошћу, муком и трошком ту смјестио око 30 домова својих људи кметова Хрвата. Патачић је ових дана те земље насилно узео и неким Власима, примивши од њих 47 волова, дао у посјед, а Јелачићеве људе хоће да отјера са засијане земље. Исто тако је одузео бискуповим људима из Топуског, Глине, Кирина, Покупског, Дегоја, Штефанки и Аугустановца све земље и пашњаке што су имали с ову страну Купе и дао Власима на уживање, а све је то на подручју опатије Топуско. — Ово показује врло шаролико и нејасно стање на подручју Трепче; ту има бискупског, односно опатијског, има покушаја феудалаца да узму земље, а има и крајишког настојања да узму земљу и попуне становништвом обавезним за ратовањем.

Топуско је у давној прошлости било на главном путу из Посавске у Далматинску Хрватску. Отуд је све до Баније било имање бискупа из Книна (в. код Ленковића 1563. године).

О Топуском има књига на њемачком (в. Кунић у Лит.), преведена у рукопису МНР. Опатију Топуско код цркве Блажене дјевице Марије основао је још угарско-хрватски краљ Андрија 1211. г. што је Фердинанд Хабсбург потврдио 1551. г.

У свом попису крајишких градова 1563. Иван Ленковић наводи и Топуско, опатију која припада загребачком бискупу и дотад је, вели, имала приличан приход, али је тог љета од непријатеља два пут велику штету подњијела и што је остало од непријатеља то је сам бискуп дао разорити. Било би потребно да тамо буде 200 хрватских коњаника, али због плаћања то није могуће држати.

Уз ово се види из Ленковићева пописа да опатији Топуско припадају и тврда мјеста Климан (предлаже Ленковић: разорити), Будиште (спалити) Покупски (са 20 момака запосјести), Бовић (24 момка), Срачица град и ограђени трг (град 5 момака, трг разорити),.

Из 1584. има занимљива вијест кад заповједник Крајине гроф Турн јавља надвојводи Карлу да би требало разорити међу осталим градовима и Топлички Турањ, али треба пуно барута, а нешто мање фунти барута и олова требало би оставити и за друге градове, на пр. за Сјеничак!

Исти Турн добио је 1586. г. 640 ф за страже од Сјеничака до Коране. Колико ли су ти крајишки заповједници а и домаћи феудалци од добивеног новца стварно потрошили за одређене сврхе!?

Кад су Турци 1637. г. запосјели Градац спомиње се да је у опасности и Топуско.

У извјештају генерала Хербештајна из 1671. г. види се да загребачки бискуп од Дегоја на Купи до Топуског нема више од 100 талира годишњег прихода.

Сад су 1688. г. била на реду већ спомеиута насељавања подручја опатије Топуско на подручју Трепче.

А види се и из притужбе барона Делишимуновића из града Брлога на Купи 1704. г. бану Палфи и сталежима на бискупов поступак с крајишницима, особито оним код Топуског. Сам је бискуп долазио у Топуско и тамо, на самој турској граници, почео своје економске рачуне да успоставља, хтио да народ попише у кметске спискове, да би од њих убирао даће и данке, а већ насељене који се успротиве отјерао и своје подложнике туда населио, али га у том спријечише насељеници којих је било до 500.

Оваквим би успоставом своје власти и истјеривањем насељеника бискуп само шкодио крајини.

Бан Палфи у свом заштитном листу Крајини 1708.г. спомиње и бригу да би Топуско опет дошло на свој први сталиш.

Једна грана Шубића кад су прелазили из Далмације од Брибира настанила се у Перни; тако су онда биле двије гране: моћни Шубићи Зрињски и слаба стања Шубићи Перански.

Г. 1579. власник Перне и Хресна јавља да су Перна и Хресно у непосредној опасности. Њега су повјереници крајишки опоменули да боље врши службу. Али сад су биједни момци из Перне без плаће на допусту. Због свега тога моли да му се пошаље плаћа. — Ово је јасна слика биједног стања одбране од стране власника земаља и градова, али и од стране крајишке власти.

У прегледу градова које су Турци до 1637. запосјели види се да би још могли запосјести на ријеци Глини Хресно, Војковић, Отмић, Клокоч, а онда и Топуско и Перну.

Касније, 1699 капетан Гавро Јелачић јавља да би се обрана могла подићи у пољу гдје Маличка удара у Перну, и народ наоколо настанити. А могло би се на Божину брду, али је предалеко. За Топуско требало би питати бискупа. Требало би поставити јаку стражу на Каменској коси, а на Грабу чардак и наоколо паланка и граба.

Г. 1701. Делишимуновић извјешћује подбана Јелачића о тој побуни на подручју Глине. Власи преко Глине поробили су Хрвате око Срачице и куће им разметали, а град блокирали па су се харамије морали предати. Сад се окупљају око Перне и спремају. Он ће своје људе штитити, али ако дође до крвопролића, не одговара. Ако не успије, нек по његовој Крајини иде по врагу.

Ово је исти пуковник Делишимуновић кога 1710. г. оптужују да отимље властелинске посједе, да својевољно Влахе насељава и да оснива своју Крајину. А то не чини неки Нијемац, нити туђинац, него домаћи и то против своје цркве. Делишимуновић је ишао у Беч ради влашких привилегија. Он иде за тим да читаво подручје између Уне и Купе задобије за Влахе, а биједне кршћане хоће да претјера преко Купе. — Делишимуновић је узрок влашких буна и немира, па и ове садашње.

Овако пише представник феудалних интереса Јурај Амброз Кузмић, управитељ бискупских имања.

Г. 1689. упућена је молба бискупу Микулићу да дозволи насељавање у Малом Граду и у Срачици, те око ријеке Драготине. — Већ прије дошли су молитељи у Покупску крајину, а немају ни сад сталиог мјеста ни станишта. Моле да им бискуп дозволи да се населе на његовој госпоштији. Има их засад 10 домова, али би могли бити и више кад би видјели слободни лист. Као што овце без пастира не могу бити, тако ни кметови ни подложници без господе која бране своје подложнике. — Потписују најпонизнији, сироте и подложници: Радуо Бардић, харамбаша, Милосав Метикош, Радунко Бадрић, Јанко Јелић, Симо Гавриловић, Вуко Коларић, Вук Механић (!) Јован Слатињан, Цвијо Голајић, сиромахи Влахи.

Од Ленковићевих мјеста из 1563. г. само су нека у вези с досељавањима Срба, али на Глини готово ни једно.

Ријека Глина сматрана је границом између Доње Баније, — Костајничке и Зринопољске крајине, — и горње Баније која је сизала до Сјеничака. — Она се јавља нешто касније, о чему ће бити говора, као граница и између православних области костајничког и Горњокарловачког владичанства. —

Од мјеста Глине на сјевер нема српских села, али зато има на југу према сувој турској међи. Ту су идући од Глине једним правцем, Селиште, Хајгић, или Ајтић, Бузета, Обљај и Бојна, а другим правцем Драготина, Класнић, Брезово поље, Брубањ (Брубно) и Жировац; спомињу се код Ленковића 1563. године.

Оживљавање опустјеле Бојне долази на ред послије ослобођења, кад се 1699. г. истиче потреба да се према турској граници оснују села све до Бојне.

О Драготини јавља 1699 г. управитељ бискупских имања већ наведени Кузмић, спомињући велико отимање о земље између Лушчана, Бачуге и Зловршана, како Тодоровић кнез хоће да има Драготину, а помаже га Делишимуновић.

Г. 1592. јавља банкарска кућа Фугер из Аугсбурга да су Турци Храстовицу добили издајом неких харамија, домаћих војника, да сада господари у том подручју петрињски град који је подигао Хасан-паша. А ту је Хасан подигао и мост на Купи.

Кад је царски посланик у Цариграду затражио да Турци Храстовицу врате, одговорено је да је тамо већ муслиманска мошеја, а такво се мјесто не може препустити крштену човјеку. — Храстовицу је Хасан добио од војника који нису имали ни хране ни плаће.

Послије пораза Турака јавља се загребачки бискуп као власник Храстовице.

Петриња се спомиње као утврђено мјесто према Турцима 1552. г. — Ленковић 1563. спомиње Петрињу као град Каптола.

Банкарска кућа Фугер из Аугсбуга у Њемачкој јавља тада доста поузданих вијести о стању према Турцима. Тако из 1593. г. има вијести да Турци користе мост преко Купе код Петриње да непрестано нападају хрватске предјеле. Рустан-бег има у Петрињи 300 коњаника. — У Хрватској и Славонији не иде ништа на боље него само све на разор и пропаст.

Петриња че убрзо постати сијело Друге банске регименте.

Идући на југ од Петриње спомиње се Градуса у вези с насељавањима. Г. 1697. спомиње се како је кнез Радич из Старог села близу Градусе у Сиску био држан у оковима и одузимано му благо.

Важна је посебно Комоговина, прво као некадашње власништво Вука Бранковића, не косовског, — него Змаја Огњенског, — који је као деспот српски држао иека имања с обе стране Саве у овим крајевима. Послије изгона Турака, Комоговин као капитолско добро држи неко вријеме Комора. 1696.г. Комоговина долази на глас као центар окупљања православног народа Баније, манастир, гдје су састанци и договори народних старјешина.

Комора је, према извјештају комисије 1697. г. била подарила Комоговину и Прековршац подбану Јелачићу за његове многоструке заслуге. — А видјело се већ тамо око Бовића да су Јелачић и син хватали земље за себе.

Православни народ налази се туда насељен 1696. г. кад Комоговина има посену кнежију.

У Ленковићеву попису 1563. г. Костајница се не спомиње. Изгледа да је Крупа први град на Уни, а о Јасеновцу, Дубици, Костајници, Новом ни трага!

Међу турским градовима 1637. г. спомиње се и Костајница с ону страну Уне.!

Ни Дубица се не спомиње у Ленковићеву попису градова 1563. г. Али се 1637. г. не спомиње ни као турски град, као да није била тврђава. Иако се још 1622. г. спомиње дубички харамбаша Иван, па Крстина харамбаша, затим три аге Чиркин, Хусин и Бел-ага, као и турске лађе неке из Дубице.

Тек 1689. г. види се да је принц Баденски позвао хрватског бана да и њу запосједне.

Јасеновац је преко Саве на славонској страни, али се водио у Банској крајини.

Г. 1698. потпуковник Адам Домјанић издаје свом замјенику у Јасеновцу Николи Марчинку „Микулици" напутак да град чува и брани, да добро одржава страже, да чешће шаље уходе, да свако вече пази да се сва троја врата затварају, да врата кад је магла отвара касније, да изјутра најприје марљиво извиди све око града, да пази да непријатељ не намами јунаке, да стране људе у град не пусте, да не иде у Крајину без сигурног знања о турској војсци, да у храни и цебани води рачуна да се не расипа, укратко да врши све што тражи служба милостивог поглавника (цара). Да о свему подноси тједне извјештаје.

Ово је занимљива слика крајишког војног стања, дужности градских заповједника, поркулаба (бургграф).

У току спорова око Баније рјешава се и о праву Петра Кеглевића на Блињу.

Цар Леополд г. 1700. ослобађа Кеглевића дужности да доказује своје право на Блињу пошто су њу његови преци увијек држали и од Турака бранили. Уз Блињу му се признаје и Горња и Доња Тотушевина.

Остаје коначно да се изложе подаци о подручју Зринске горе и Шамарице до Уне, односно од Костајнице уз Уну до Новог.

Ту се од старине главни дио подручја назива Зринско поље или Зринопоље; биће то и дио наслова Костајничке православне епархије.

Ленковић 1563. г. сматра да град Зрин треба напустити и разорити.

Г. 1575. кад су неки војници отишли из града ради снабдијевања, Турци извршише нападај, заузму град и одведу преостале војнике у ропство. Двије године касније у Зрину су мјесто њемачких војника домаћи плаћеници, харамије. Зрин се сматра г. 1578. толико важним да би, ако га Турци освоје, и остатак Хрватске пао. Али у набрајању турских градова 1637. г. спомиње се и Зрин.

Ленковић и за Гвозданско предвиђа да се разори.

Међутим 1575. г. спомиње се да је Капици-паша послао велику војску, да је град опсједнут, поткопан лагунима и бомбардиран, али без успјеха. — Ово је доста изниман случај да Турци троше снагу око опсаде градова. Паша је град заузео 1578. г. наводно уз помоћ Влаха који су град опколили.

ЖИВОТ КРАЈИШНИКА

У XVII в. кад је стање на Крајини, послије посебно крвавога XVI в. мање више било олакшано, развија се корупција која ће се јавити најприје на питању крајишких плаћа, а затим и на покушају феудализације од генерала па наниже.

Основна крајишникова награда је земља коју држи зато што држави чини војне услуге. Ту земљу он има као лено (њем.) или повјерену земљу што подјељује владар по свом феудалском праву. Уз то крајишник има слободу од кметовања, а Срби још и слободу вјере, обичаја и самоуправу.

Био је извјестан број крајишника на списку плаћених војника. О тим плаћама вриједи проговорити да се види крајишников положај. Карловачки генерал имао је 850 ф. плаће. Крајишник на списку имао је 3—4 ф. или годишње 48 ф. Међутим се форинт обрачунавао тако да се губило по 6 ф. Преостали дио добивао је крајишник пола у живежним намирницама. Од преосталих добивао је опет пола у сукну. Тако је у готову могао примати нешто више од 10 ф. — Храна и сукно били су обрачунавани по вишој цијени од тржишне. Тржишна цијена била је упола нижа, а сукно и жито били су свакојаки. При том се још варало на мјери и ваги. Тако читава ствар није била државна него шпекулантски прљави посао. Тако су Крањска и Корушка за Приморску и Карловачку или Хрватску крајину давале најмање четвртину мање него што се писало у књигама. Сам Кордун губио је тако годишње до 200000 ф. Г. 1678. на притужбе обновљен је уговор да се исправно поступа, а како се то проводило показује потреба 1726. да се истрага обнови.

Плаће су стизале са закашњењем; заостаци 1595. г. износе више стотина хиљада, а 1606. закашњење износи 48 мјесеци.

Мјесто плаћа добивали су се и бонови, које је крајишник морао да прода, да би дошао до готовине, наравно и ово по нижој цијени. Буро Ленковић је откупио таквих бонова за 12000 ф. и онда трговао житом.

Интендантима се морала дати нека награда за труд. Није онда чудо да су они морали одлазити под много јачом стражом него код доласка, кад су робу, храну и новац доносили!

Генерал Егенберг морао је 1616. силом узети храну из градова да војници не гладују, а Жумберчани су сами дошли у Ново Место по своје и једва их се долењски Крањци ријешише.

Уз ограничени број плаћених војника било је на списковима и тзв. слијепих мјеста, празних мјеста, незапосједнутих. Тако је карловачки генерал уз своју плаћу прима још и једну капетанску, 4 војничке и 2 харамијске без обавезе да докаже је ли коју неком давао. Био је у списку војника један студент у Грацу, један адвокат у Љубљани, а и карловачки фратри имали су три пјешачке и три коњаничке. А још је на сабору у Бруку било закључено да се празна мјеста укину!

Био је обичај да заповједник највећи дио свог службовања проводи на свом имању у позадини, а на Крајину навраћа само онда кад се никако не да избјећи.

Интендант је при исплатама вршио и „мустерунг", контролу јесу ли сви војници на мјесту и прописно опремљени. Но то се није односило и на официре. Официри Аустријанци имали су двоструко веће плаће од Хрвата зато што нису имали земље на уживање.

Ово све значи да се уза сву голему опасност од Турака налазило шпекуланата и корупционаша међу онима чији је највећи интерес да све буде у реду.

Комесар А. Турн каже 1586. у извјештају надвојводи Карлу да је нашао војнике с рђавим оружјем и слабом опремом. Кажу да 30 мјесеци нису добили плаће. Наредио је да им се даде плаћа у новцу за 4 мјесеца, а у сукну за 3. А кад војници и добију плаћу, све им однесу вјеровници и лихвари па опет немају ништа као ни прије исплате.

Према извјештају од 1560. слабом снабдијевању криви су и хрватски феудалци, — тако бар оптужују официри Аустријанци. Они забрањују кметовима да вишкове продају било коме осим својој господи. А онда цијене живеж двоструко до шестороструко. Предложено је да се снабдјевачима државним има одступити жито по цијени коју феудалац даје свом кмету. Кад је то одређено, феудалци престају довозити жито у Карловац. Војска мора ићи на село по жито. А феудалац га онда спали само да га не да по одређеној цијени. На то се каже да би требало на сабору одредити цијену житу, а не да господа буду „некрсти" за своје земљаке...

Било је и официра који су остали неплаћени. Кад је капетан Бихаћа Данило Обричан погинуо, остало је његових заостатака 2963 ф, а вјеровници су код суда тражили забрану за тај новац; само једном трговцу у Љубљани био је дужан 490 ф.

Изгледа почетно да је сувишно говорити о феудализацији Крајине кад је сваки крајишник као мали ленски господар био нешто попут феудалца! Господар је, а није кмет.

Међутим око половине XVII в. јављају се знакови покушаја да се крајишник скучи као да је под феудализмом. Заповједници из реда аустријских феудалаца налазе на Крајини могућности да неконтролирано израбљују материјална добра и људе у циљу богаћења.

Посебно је то избило кад су 1671. били уништени Зрински и Франкопани. Ту је било отимања око имања, градова и двораца, око намјештаја, новца и драгоцјености.

Карловачки генерал имао је на уживању Дубовац, Шварчу и Звечај, убирао неке малтарине, путне таксе и глобе, и имао право да по повлаштеној цијени откупи 78 каблова соли (по 94 фунте), чиме се могло добро трговати с Турцима.

По угледу на генерала владали су се и нижи заповједници. Турањског капетана Рабшисела ће Личани због пљачке убити. —Познат је сукоб огулинског капетана Пургстала с генералом око Плашког; ту се види како су Плашчани били пљачкаши. То је све, истина, почело још од себа кад је требало официре митити и поткупљивати за помоћ код досељавања и смјештаја, а највише код додјељивања земље. — Парадајзери, споменути код Жумберка, толико су у том свему претјерали да је свршило извођењем пред суд.

Владика Данило Љуботина код пресељења у Плашки имао је непријатеља и главног противника у официру Зеталу који није желио да га неко надзире.

Кад је неко био примљен за плаћеног војника, требало је да се да наредбодавцу 8 ф и благајнику 4 ф, дакле 3 до 4 мјесечне плаће.

Овакве су ствари и довеле до великог исељавања народа 1715. што се види из истрагом утврђених разлога тих сеоба.

Сам цар 1693. износи да крајишки заповједници међу се склапају разне приватне погодбе за вршење службе, и о правима и приходима, те тиме Крајину доводе у велику конфузију.

Због свега тога је и дошло 1746. до велике реформе.

Но и тада нису овакви случајеви престали.

Официр за свој положај има да плати таксу, а тај новац онда настоји утјерати од народа. Као напредак се сматрало кад је одређено да капетан смије годишње примити чашћења у вриједности до 40 ф, лајтнант (поручник) 20 ф, заставник или фенрих за 18 ф. Али од овог се добро памтило једино то да се примати смије! Штабни официри требало је да служе као примјер. Против њих се није водио поступак ако примања нису код пуковника прелазила 80 ф, а код потпуковника 60 ф.

Реформа од 1746. ишла је за тим да се из Крајине извуче што више војника, и то бесплатних, опремљених из властитих средстава крајишког дома. Карловачки генералат, значи Горња крајина без Баније„ требало је да даје 22000 бораца, и још толико подмлатка, и још хиљаде стараца за разне стражарске службе у свом крају. Тако је отпадало на један дом по три војника.

Сад више нема велике опасности од Турака, па је војска углавном била кориштена више него икад за ратишта од Италије до Рајне и од Француске до Пруске, а доспјеће и до Москве.

Историчар Крајине Ваничек сматра да је она један од најодличнијих уређаја аустријских. Основни јој је принцип војник и сељак у једном лицу, чврсто везан уза земљу као слободни корисник. Циљ је да се добије војска одабрана, снажна, очврсла, увјежбана, храбра, упозната са свим опасностима, и да се та војска сама издржава, да не буде на терет држави.

Овдје се може навести оно што је касније казао у својој књизи о Крајини, штампаној њемачки у Бечу, Огњеслав Утјешиновић Острожински; — Кд вам је то тако одличан уређај, зашто тај систем не уведете код вас у аустријским областима!

За 40 година владавине Марије Терезије отишло је из сваког крајишког дома 5—9 војника. Њихова је улога била пресудна за Аустрију, — каже Ваничек. Својом лудом смјелошћу они су као прасконска необуздана природна снага, са склоношћу за пљачку. Отуд и успјеси и ужас који су изазивали код непријатеља. Али кад је то чврстом дисциплином укрођено и уведен ред, добио се прави војнички дух.

Крлежа каже да је Крајина ратовала у 33 рата и у 333 битке. — Међутим, само између 1618. и 1831. дакле у временима интензивнијег ратовања, било је преко 30 ратова, ратује се преко 100 г. Заповједници су били редовито странци. Од њих 66 у 300 година Хрвата је свега 6, а Србин један (Радивојевић). Прије Радивојевића јавља се у Вараждинској крајини генерал Микашиновић (барун од Шлангенфелда — Змијско поље). Касније долази војвода Шупљикац, официр из Горње крајине. — Посебно се нижу Срби аустријски генерали, великим дјелом обдарени племством, све до Светозара Боројевића у Првом рату. Ту су Будисављевићи, Љубичићи, Грбе, Пухале...

Кад је ријеч о карактеристици крајишника, необично је вриједан спис једног савјетника царице Марије Терезије — Бартенштајна, написан за њена сина и насљедника, будућег цара Јосипа. Књигу је на српски превео Александар Сандић.

Бартенштајн не зна каквим би све похвалним ријечима окарактерисао крајишника. Али читаву ствар он обрађује као да се ради о неком сточном расаднику или ергели, а не о људима. Каже он на пр. „Ако се буде рационално поступало с том снагом, може се врло много постићи за војну силу

царевине." — Истиче како су вјерни. Нема дезертера, чак помажу и друге ловити. Лако их је хранити јер много посте (види се да ту мисли на православне, гдје осим сриједе и петка постоје још четири велика поста са преко стотину посних дана). Лако их је лијечити јер имају своје домаће лијеко ве и траве па се сами лијече!

Међутим ти толико хваљене војничине нису баш све тако одано и покорно примали. То доказују и сеобе из Војводине у Русију, то доказује још и више буна од Вараждинске крајине до Баније и Лике. — Буне се због материјалних обавеза, због тога што су им укинуте домаће војводе и кнезови, што им странац командира, и што су им све теже посебне радне обавезе, работе, роботи.

Тешко стање крајишника види се већ по том што сама власт долази на то да треба неке мјере ублажити. Радило се о мјерама дисциплине, кажњавања. — Те мјере за ублажење казују најотвореније колико је кажњавање било сурово.

Ту се спомиње тортура у три степена. О том види примјер код описа ман. Гомирја колико је један ђак (као свједок) био мучен. — Спомиње се као казна везање у кладе, тзв. Бамбергов инструмент, спомињу батине, трчање кроз шибе, плетене канџије с оловним куглицама. Одређено је колико се удараца смије додијелити: командант компаније до 25, поручник 7, наредник 4, каплар 3. Штап је или кестенов или шпанска трстика. У селу компаније пред зградом заповједника била је клупа за батињање. — Било је забрањено ударати ногом, шамарати, кундачити, ударати штапом по глави. Ако човјек због тога умре, уводи се кривична одговорност. Умирало се, дакле, раније и без одговорности! Ублажена је казна трчања кроз шибе, између два строја од 60—100 војника. То не смије бити више од шест пута. Дакле, ублажено је на 720 или 1200 шиба! — Те блаже мјере желила је сама царица.

Радне обавезе биле су се на Крајини толико умножиле и разгранале да их је било више него кметских у феудализму.

Ту је била ручна работа за јавне радове по 18 дана годишње. Вучне сточне работе по 4 дана. Два дана ручне работе имало је вриједност једнога дана вучне. — Обавеза је била давање стана војсци и подвоза официрима. Радна снага је била потребна за службене градње. За официрске баште бирана је најбоља земља у селу. — Радило се и на путовима, цестама и мостовима, на ломљењу камена и мијешању цигле. Посебно се ишло на сјечу и довоз дрва.

Радова је било три класе: царских 17 врста, општих 21 врста, и осталих 26 врста, свега 64 врсте!

Тако, колико је главна мушка снага, војник, одгајана за нерад, толико је народ присилним работама одгајан у мржњи према сваком раду уопће.

Једна регимента имала је до 500000 дана радне обавезе. То значи на пр. да је у Слуњској регименти свака жива душа била оптерећена са 10 дана работе. Радна обавеза могла се откупити за 15 крајцера или 1/4 ф на дан. — Радне су обавезе значиле држави уштеду или посредни приход од 125000 ф.

Кад говори о олакшању радних обавеза, на пр. војник на бојишту, — Ваничек признаје да је олакшање стајало само на папиру.

Колико се код свега тога развио бирократизам, види се по том што је једна компанија имала да води 49 разних општих и посебних прегледа, табела, књига, статистика. Може се замислити колико се тада по канцеларијама шпартало! Само Ратном вијећу требало је годишње слати 34 разна извјештаја. — У тој ситуацији отвара се француском револуцијом ера од 25 година ратовања, већином аустријских пораза.

Државу је то присилило да 1807. г. изда Основни закон Крајине, као што ће је 1848. г. присилити да објави нову реформу 1850. г. посљедњу прије укидања Крајине.

Служба на граници према Турској поред војног задатка добија нови задатак, санитарни кордон, преграду против опасности преношења зараза из Турске у Аустрију, посебно против куге.

О чардацима, стражарницама, патролирању, раштелима као тржишним мјестима, већ је споменуто.

За патролције на граници јавља се нови назив Шережани (фран. сержан). О том има и у Вуковом Рјечнику.

Двије књиге прописа за санитарну службу вриједило би да и данас здравствени радници упознају.

Пред само укидање Крајине већ спомињани Острожински наводи неке податке о стању. На Крајини је сваки 6-и становник војник, а у аустријским областима сваки 60-и! Док овај редовни аустријски војник стаје државу 160 ф, на Крајишника се троши само 40 ф. Тако Крајина својим посредним доприносом држави губи близу 4 милиона ф. А сама у изгубљеној радној снази губи још 240000 ф. За 10 година (1848-1859) становништво Крајине умањило се за 25000, а требало је да за толико порасте.

Ко да се онда чуди што је Крајина заостала, што крајишникова њива даје шест пута мање крумпира него у Штајерској!

Острожински завршава:

Гдје је све забрањено што претпостављени не допусти, гдје је вршење грађанских права — буна, гдје се молбе потписују по команди, — тешко тој држави!

Кад је овако писао усред Беча, пред самим царским двором, један аустријски крајишки службеник, како је тек морало бити у ствари.

Исти Острожински дао је међутим још једну књигу, о кућним задругама, о чему треба понешто рећи кад је ријеч о крајишникову дому. — Кућне су задруге била посебна заједница породичног и домаћег живота уз заједницу имовине. Глава те заједнице бин је бирани старјешина, а могла је бити бирана и жена. У Првом рату постојала је у Козари у Класнићу, близу Драготине задруга Слијепчевића са 70 душа и старом мајком кућним старјешином.

Крајишник је у задрузи својој имао посебан ослонац. Кад крене у рат, не остају му жена и дјеца саморани. Они су као чланови задруге збринути. Лако је ту оцијенити војниково душевно стање у поређењу с његовим другом који је оставио саму жену с дјецом. — А кад се војник врати, тада упада у кућну карантену: чишћење одјеће, тијела, контролом здравља, чак и интимног, да не би на жену пренио какву заразу ...

Положај жене на Крајини био је према томе и осигуран и одређен. — Једино је било теже ако јој муж није на мјесту или ако остане сасвим сама у рату. Ту се онда јављају случајеви из брачног права, којих има доста у архивској грађи плашчанској. — Ту има примјера да се остављени муж жали као да му нема ко дати реда у кући; нема чисте кошуље да изађе међу људе. Жене су највише избјегавале у Босну и тамо се обично удавале и невјенчане па и за Турке. На молбу крајишке власти доводи их босанска власт на раштел, гдје онако преко два плота муж моли да се врати, а она неће. — А због чега су све бјежале, види се из њихових жалба. — Он мене не бије како се жена бије, него ме бије као змију, — каже једна од Војнића. А друга из Дивосела сасвим исто ...

Овдје није мјесто да се говори о расулу и нестанку кућних задруга.

Њих су начеле промјене у друштвеном и привредном систему, жеља за осамостаљењем, појава трговачке робе и тиме повећана потреба за новцем и сл. — О том има доста у књизи Фране Пилепића: Тумач к закону од 9. свибња 1889, о задругах, Пожега 1893.

До рата постојали су за уређење задружних послова код котарева (срезова) задружни повјереници.

Дуготрајном припадношћу војној организацији, запуштеношћу и осиромашењем, културном заосталошћу и сл. бивши Крајишник се развио у посебни тип човјека.

Овдје није мјесто да се о томе више каже. Нешто је казано у поглављу о школама, а нешто у рукописном раду Кордун, 1965. стр. 238-244.

Послије четврт вијека ратова, кад је Горња крајина неко вријеме припадала Наполеону, послије тешке кризе и државног банкрота Аустрије, послије гладних година, — како је могао изгледати Крајишник, показују неки подаци из архивске грађе владичанства у Плашком.

Код расправе о школству свештеничког подмлатка стање описује еп. Миоковић овако: — Сиромаштво влада какво се ни замислити не да. Свештеници једва да имају биједни хљеб. Жито што га добију од бира тако је лоше да је једва за свиње. На свештеникову столу налази се зобеница, понекад и јечмени хљеб. Пшенични је посластица за празнике. —

Кад је овако било попу, како је тек сељачкој сиротињи.

Исти владика Миоковић каже исте 1822. г. да се Крајина не може побољшати док се народ не излијечи од предрасуда и моралних болести. — Крајишник је иначе добре нарави, лијепих тјелесних и душевних особина, срчан и предузимљив. У романтичној природи рођен, с оружјем у руци, без готово икаквог друштвеног васпитања, он је по примјеру турском на разбојства и пљачку потицан и навођен. Војна дисциплина мијења његов урођени карактер. Војна га дужност одваја од плуга. Код куће јато дјеце, а најбоље што се има иде у његову торбу кад поће на државну стражу. Кад се врати плугу, он је већ навикао на друго, на разарачки начин живота, па је у домаћинству или штетан или мало користан. Зато се баца на ситну трговину, на превару, на крађу и отимачину, као и на друга зла и опачине. То прелази и на жене. Чудо је онда да има имало јавне безбједности у тој сировој маси. Чудо да није сав ред уништен. Људе држи још само оданост према цару.

Овај је народ још прије 30 година био недужан и васпитан у свим својствима која одговарају овим појмовима. Али је у многим ратовима и у саобраћају са свим европским народима видио у окушао све опачине, па је ту покварености и кући донио. Код њега је разум узмакао пред чулношћу и пред страстима. А при том није усвојио добра и лијепа својства других народа. Док у економији нема побољшања по угледу на европске народе, дотле се примјењује напредак у ратној вјештини и у моралној покварености. Сад се та куга шири и на дјецу у утроби. — Крајишници нису исти као што су били раније. Нестаје безазлености и једноставности, некад главних црта карактера. Некад без поговора покорни старјешинама, сад ратовима и мијешањем с културним народима заражени су злима, нарочито одкад су пред кратко вријеме били под влашћу једног народа (Француза) без вјере и без икаква смисла за поредак, који своје погубне принципе није пропустио да пресади у народ и да га окужи. Тако је народ овом демагогијом још дубље повукао из пехара отрова, па је сада у цјелини у сасвим другом моралном стању него раније...

Тако је цијенио стање владика Миоковић у времену првих почетака полицијског режима реакције, какав је отпочео од 1815. г. или од Бечког конгреса, а довешће (тај режим) мало касније, тридесетих година до такве дисциплине и стеге да ће се моћи оставити златан дукат на раскршћу да га нико не дирне. И такав ће Крајишник онда ући у еру од двадесетак година тешких крвопролића и исцрпљивања биолошке снаге народа прије коначног укидања Крајине.

Сад још неколико судова о Крајини.

Наполеон се за вријеме док је држао Горњу крајину обилато користио главама и крвљу наших људи. Он је задржао крајишко уређење и водао

Крајишнике по бојиштима. На ријеци Березини, већ код његова узмака из Русије, они су му толико помогли да им је признао храброст и вјерност и обећао награду, јер никад није имао бољих војника у свим приликама.

Таквих похвала су се Крајишници науживали и раније и касније плаћајући их обилато својим животима.

У Фрасовом опису Карловачког генералата 1836. налазе се овакве оцјене Крајишника:

— Становници Лике су јака, крупна и снажна дјеца природе, пуни смјеле срчаности и ратничког духа, навикнути на сваковрсне напоре, упознати с опасностима и зато неустрашиви. Њихов начин живота и исхрана врло су једноставни. У овом су прилично подједнаки Личанима и сви остали Крајишници. Ипак су Личани највећи, најљепши и најјачи сој људи...

— Принц од Хилдбургсхаузена, — који је као царски повјереник за уређење Крајине пропутовао цијелу ову област, и као човјек од духа и знања и као зналац људи и одличан посматрач правилно видио и судио, — дао (о пол. XVIII в.) овакву слику која га је одлично окарактерисала:

— Посвуда сам видио ратнички храбри народ, сирове и неизвјештачене синове природе који уз лошу припросту храну, уз труд и муке израстају у прави сој стаситих људи, жилави, и чврсти као шумски христ, узрасли без његе и мекуштва, добра срца, а дивљи, при том празновјерни, пуни осјећања одушевљења за војничку част, упознати с опасностима ратовања и лакоми на пљачку као заслужену награду за често показану храброст и срчаност у војевању, неизопачени мекуштвом, а чврсто везани уз своју домовину; од природе одгојени за неустрашивост, способни за вјерност и оданост. —

— Ову истинску карактеристику, — наставља Фрас, — одувијек је Крајишник оправдавао, а показује и свакодневно и тјелесним ликом и снагом, врло једноставним, природи блиским начином живота, неуморан у тешким радовима и напорима, у ратничком духу и смјелој неустрашивости, у војничком схваћању части, у чврстој вјерности и тачној послушности, у строгом вршењу вјерских прописа и у светињи брачне вјерности, у доброћудности, али и у осветољубивости. Оваква како физичка тако и морална својства овога витешког природног соја баштине се с кољена на кољено. И управо у том тако скројеном карактеру овог народа, повезано с одличном организацијом читаве Војне крајине, с њезином прецизном управом и најсавјеснијим руковођењем, и почива чврсто јамство у овом великом војничком тијелу против сваког напада како оружане силе, тако и кужних зараза из отоманске државе.

— Као одабрана, снажна, очврсла, увјежбана, срчана, на све опасности навикнута војска, Крајишници имају још и задатак да бране државу и од осталих непријатеља...

— Главни је основ Крајине сељак и војник у једном лицу, сељак као слободан ленски господар земље или доживотни уживалац по вољи владара, а уједно стални војник. Предност оваквог уређења за државу је у том што се та војска сама издржава. Циљ је да се добије што више способне, а уједно бесплатне или барем јефтине војске.

Основ кућног уређења је задруга као јамац да војнику неће породица остати незбринута.

Кад се узме да је Крајишник ратовао отприлике сваке друге или треће године, да је свака трећа година била и неродна, да су често наилазиле болештине и пошасти, остаје питање да ли је уопће икад на Крајини владао мир и благостање као у осталим дијеловима држава, гдје је то било редовито.

Беговић Никола, прото, писац и народни трибун, издао је српске народне пјесме, Књ. 1. Згб 1885 (стр. 230) под мотом, паролом: „Ко ће нас уз-

дићи ако сами себе напустимо (Мушицки); — У уводу истиче како нас ове пјесме не славе због физичког јунаштва и, како вели, „месарског" заната због чега нас Европа с презиром гледа. Оне нас славе због јунаштва моралног. Оне показују да вјечно стваралачки дух народни стално живи и дјелује. Овај није дала ни крајишка управа и политика, а ни школа кад на 270000 душа имамо једва 5 српских школица! — На питање како настају народне пјесме, одговара једна дјевојчица: „Не пјевам ја; само се пјева!"

О Крајини је пјесма „Граничарски аузмарш" (одлазак на бојиште): — Загрмиће по Крајини цијелој, загрмиће пјесма од јунака, закукаће јадна стара мајка, пропиштаће многе сировице, остануће многе удовице. Крајина ће сама себе клети: О, Крајино, крвава хаљино, крвав био ко те и створио!" — Што гарила мрка наусница, што је брка и јуначког соја, голобрадо момче не оставља, све под барјак књига позивала! — Када војска марширати пође, бубњи бију, а удара банда, звона јече, а топови ричу . . . Мили Боже, има ли јунака, та јунака а над граничара? — Сва му срећа милост је царева, имање му голо је камење, двори су му ниска колибица, сва светиња дрвена црквица, Крсна слава просена је слама, сав завичај гробови зелени , , ,

— Има и краће: — Богу слава, цару глава, регименти леђа . . . (даље није за штампу).

Уз досад наведене податке пристајаће и карактеристика што је даје хрватски публициста (и академик) Милан Марјановић у својој књизи „Савремена Хрватска", писаној за обавјештење јавности у Србији 1913. г. Зато је књигу издала Српска књижевна задруга (153) у Београду.

У 4. глави „Народ и друштво" писац даје наслов „Лички тип" (стр. 163), али говори и о Крајини:

— Војна крајина је својим једнаким системом формирала углавном једнако друштво. Социјалне разлике се изједначују. Ипак су се неки родови осјећали бољи (бољари) или „коњеновићи", на пр. лички Хрвати старинци, па Буњевци. Затим војни чинови и официри, коначно и газдинске фамилије.

Крајина је издвајањем војних чинова (шаржа) изазвала не у малој мјери црте одрађања и дегенерације, отуђења од народа због свијетлих путања на царској униформи, то значи преторијанство (плаћеничка служба), а и измећарство. На грађанском подручју јавља се каријеризам, отуђивање од родног дома и груде, полтронство и пузавост.

Марјановић наставља да ипак има разлике између Личана и осталих Крајишника.

Карактер Личанина је отресит, тврд, мало гибак (крут) и нееластичан, упоран, педантан (ситничав у послу) и конзеквентан (постојан). Дух му је стваран и логички, а којипут и софистичан (мудрачина)! Личанин је издржљив и отпоран. Он је и сујетан (умишљен) са развијеним нагоном искључивости према не-Личанима, а солидарности и узајамности за своје људе. Он не воли нијансе (неодређености); више је логичан него пластичан (упрошћен).

Економски је слабо ситуиран јер није навикао на велики труд нити на економску иницијативу (предузимљивост), нарочито док је код куће. Склон је мудровању. — У туђем је амбијенту споро прилагодљив и слабо је друштвен.

Он је рационалан, није умјетничке природе, па је такво и његово друштво. —

Колико у овом Марјановићевом мудровању има заклањања на стране изразе, неприкладне за оцртавање Личанина, а колико новинарске површности — оцијениће читаоци!

Овдје треба посебно нагласити једну црту Личанина: смисао за шалу и подсмјех у првом реду према себи. — Ријетко би се нашло да нека сре-

дина производи толико „вицева" сама о себи колико Личани. Довољно је упоредити Кордун и Банију с Ликом па да се види голема разлика. У Лици постоји обиље и богатство шала на свој рачун, из дана у дан нових, па и сад све новијих. Личанин ту потсјећа можда донекле на своје сроднике херцеговачког Еру или ужичког Еру! С њима је већ као Динарац сродан. Наћи ће се ваљда једном неко да и ту црту личког карактера обради и освијетли примјерима. — Ако стоји тврдња да је способност шалити се на свој рачун доказ интелигентности, онда је Личанин заиста такав.

А да ли данашњи наш Динарац, па и Личанин, одговара оном нашем „елитном" типу, како га оцртава Цвијић, то је посебно питање!
Чувена личка снага и здравље углавном је бајка. Клима јест здрава (планинска, опора). Али колико народа пропада од „матруна" (разних болести утробе) или јектика (ТБЦ) која је права личка болест, то би требали стручњаци специјалисти да научно обраде. Да се не остане код личке узречице код болести: „на псу рана, на псу и зарасла!".

Понешто из статистичке Крајине

Аустријска Крајина протезала се од мора уздуж Уне, Саве и Дунава, ланцем планине Карпата све до Буковине близу СССР-а.

Становници су били Хрвати, Срби Румуни и нешто Нијемаца.

Хрватско-славонска Крајина била је до Земуна. На овом је подручју било 11 регимента (пукова). Становника је имала 799921 или католика 435448, а православних 353965. Апсолутна већина католика указује да питање Крајине није само српско.

Наш дио Крајине, Горња крајина, имао је 6 регимената или 72 компаније (центурије, сатније, чете).

Ту је Карловачки генералат са 4 регименте имао 295590 становника, или 141302 кат. и 149180 прав.

Банска Крајина с 2 регименте имала је 120014 становника или 41938 католика и 78056 православних.

Свега је у Горњој крајини било 415604 становника или 183240 католика и 227236 православних. Осталих 5128, углавном унијата (Жумберак).

Насеља је било 1538 са 36700 домова или преко 11 душа по дому.

Поред свих страшних губитака у ратовима становништво је од 1827. до 1857. порасло за 87438 становника.

За оно тридесетак хиљада удовица каже власт „удаће се", а за двоструко више сирочади „порашће"!

Код Фраса постоје подаци и по регимептама, компанијама и по мјестима по стању 1834, а исто се даде извадити и из Сабљаревва рјечника мјеста, али овдје нема мјеста да се и то донесе.

Да би се бар донекле освијетлило економско стање становништва Крајине, у великој мјери сточарског, дају се овдје неки подаци из Сабљара. Читава је Горња крајина о пол. XIX в. имала стоке 584060 глава или 32675 коња, 168349 говеда, 216858 оваца, 71646 коза, 94206 свиња. По регимептама: Лика 135000 глава стоке, Оточац 105000, Огулин близу 100000, Слуњ преко 80000. Прва банска регимента 80000, Друга банска регимента преко 85000. — У коњима дакле предњачи Банија, исто у говедима, у овцама Лика, Гацка, Капела, у козама сама Лика има више него други, у свињама Банија двоструко више од осталих.

О пољопривреди Фрас има податке по компанијама за Карловачки генералат. Површине би износиле 1834. г. око 285000 рали њива, 88000 ливада, вртова, повртњака и воћњака око 4500 рали, пашњака око 300000 рали и шума 467000 рали.

Ваничек доноси доста података о настојањима власти на унапређењу пољопривреде (јасно, он ту хвали власт, а куди Крајишника). Ту има података о пољопривреди (кукуруз и кромпир), сточарство (овце из Македоније; „Личани" појели па веле да се не држе), свиларство, воћарство, лан, конопља и сл. —

Шережанин с официром

Стеван Шупљикац
р. 1786. **Петриња**
срп. војвода 1848.

Огњеслав Утјешеновић Острожински

Карловачко владичанство

СТАРО ПРАВОСЛАВНО СВЕШТЕНСТВО XVI — XVII ВИЈЕКА

Кад, гдје, како и зашто се у хрватским земљама, посебно у Горњој крајини, јављају православни свештеници?

Овдје не улазе подаци о грчким свештеницима по приморским градовима и отоцима по Далмацији до Трста (о томе има података у дјелу Н. Милаша. Православна Далмација в. Лит.). — Овдје улазе подаци о српском православном свештенству. Ово се свештенство никад не јавља само од себе. Долази само с народом и по потребама својих вјерника. Доласци су тако везани уз сеобе.

Ту су прво у XV и XVI в. прелази српских феудалаца у земље круне Угарске, а и у Хрватску. С њима је редовно и пратња, нешто народа и војске, а и понеки калуђер или свештеник.

Зна се за старца Рувима у пратњи Јелене, сестре цара Душана, кад се удавала за Младена Шубића Брибирског у Сјеверну Далмацију. Рувим тада оснива манастир Крку, по свој прилици на мјесту пустињака из давнине. То је било о половици XIV вијека.

На другу страну је у XV в. Катарина, кћер Ђурђа Бранковића Смедеревца, кад се удала за грофа Улриха Цељског, па боравила и у Загребу. — Тад се јавља и преписивач вриједне српско-словенске књиге (Праксапостолар, Вараждин 1454.).

Већ ова два свједочанства казују довољно о врсноћи оних свештеника.

Примјера селидбе српских феудалаца на наше подручје, у Горњу Крајину, нема. Једино се спомиње да је деспот Змај Огњени Вук (Бранковић) држао нешто земаља с ову страну Саве, у Доњој Банији. То је било поткрај XV вијека.

На хрватска подручја православне у већем броју доводе најприје Турци и то на запосједнута подручја Славоније, Горње крајине и Далмације. Турци доводе рају, углавном православну, оснивајући тако своју Крајину. Раја има да обрађује земљу, помаже у промету и трговини, чува границе, извиђа и судјелује у ратним и пљачкашким походима с ону страну међе.

Раја има своје свештенике, већином калуђере. А црквено припада својој српској патријаршији, обновљеној 1557. г. са сједиштем у Пећи. Епископ биће дабро-босански митрополит, као најближи.

Како је у то доба почела Реформација, занимају се лутерански пропагатори не само за Словенце и Хрвате — о чему је добро познато из литературе, — него и за православне. За њих су канили штампати ћирилске књиге. За ту сврху нађоше два жумберачка попа Јована

Малешевца из Босне и Матију Поповића из Србије (презимена има и данас у Жумберку) и поведоше их као вјештаке за ћирилицу у Урах и Њемачку, гдје је била штампарија. — Путовало се кроз Крањску, Корушку и Тирол. Кад су стигли, видјело се да не знају ни слова ћирилских нити имају књига! Лако може бити да се иза ове „потпуне" неписмености крило друго. Виде они да се ради о лутеранству па се направили незналице. — Да су се вратили кући, види се по том што је у Жумберку Поповића убио неки други поп зато што је „постао лутеран". — Али и сам би рањеи. Било је тада, види се, најмање три свештеника у Жумберку.

Поред споменутих Поповића и Малешевца зна се још за неке православне свештенике у Жумберку у прво доба.

У XVII в. Жумберчанима почеше долазити и калуђери манастира Гомирја и то са знањем и дозволом власти.

На прелазу у XVIII. в. има о ускочким поповима спомена код Валвазара. На једном бакрорезу види се поп у мантији са широким шеширом, а вјеник клеца и цјелива му десницу.

И по овом се види да у Жумберку нису били само гомирски калуђери него и домаћи синови. Валвазор је, како се види прилично добро обавијештен. То је било поткрај XVII вијека.

На хрватским подручјима под Турском има већ доста досељеника. Г. 1595, спомиње се како је владика Василије из Пожеге избјегао к Вараждину и одлазио у Грац као сијело крајишке управе.

А још 1588. г. је дабро-босански митрополит Гаврило Аврамовић с 80 калуђера (!) и народом прешао у Горњу Славонију, гдје оснива манастир Марчу.

Још почетком XIII в. оснива Сава Немањић епископију у Дабру на Лиму. Кретањем народа из Санџака кроз Босну до опустјелих хрватских подручја, пресељава и сједиште епископије преко Сарајева све до манастира Рмња на Унцу, јер тада већ има доста православних по Далмацији, Лици и Крбави, Банији и Босанској крајини. — А ту је близу код тромеђе далматинско-босанско-личке, — око Срба и Грахова, — било главно жариште, расадник сеоба народних маса испод Турака у слободу.

Поред Василија и Гаврила има вијести и о трећем владици. Владика Радослав с 30 попова и с разноврсним народним поглаварима с подручја Козаре, нуди крајишкој власти, хрватском бану и загребачком бискупу, да би прешли из Турске јер више воле служити Христу Богородици и часном крсту и свим светима него тиранским Турцима и њиховој некрст — вјери. Тражи земљу и два од оних 70 пустих градова на Крајини. Ствар тада није успјела.

Ако није успјела сеоба владике Радослава с Козаре у Банију, успјеће друге, оне у почетку XVII в. у подручје Горње Добре. — То је било насељавање Гомирја, Врбовског и Моравица (о овом види опсежније у поглављу — Сеобе).

И овдје се види веза народа са својим свештенством. С народом који је наишао из Далмације, долазе и калуђери из манастира Крке Аксентије Бранковић, Висарион Вучковић и Мардарије Орловић и оснивају манастри нешто више утока потока Бистраца у Добру. Овим је, доласком из ман. Крке, успостављена веза с прошлошћу све до времена Немањића за цара Душана. — (О ман. Гомирју види посебно поглавље).

У почетку XVII в. у земљама круне Угарске, а то је била и круна Хрватске још од 1102 г. — има већ толико православног народа, да се указала потреба оснивања посебне епархије за те вјернике који се најбоље изван подручја турског, а припадали су патријаршији у Пећи.

За православне читавог тог подручја од Дунава до мора оснива се посебно владичанство. Пећки патријарх г. 1609. поставља посебног епископа Симеона. Патријарх Јован Рајић именује га за епископа свих православних у западним странама. Западно хришћанство иде до британских острва, те је и патријарх носио назив „епископ вретанијских остров". Тако је и Симеон добио назив „вретаниски". Наслов „вретаниски" имао је касније и патријарх Арсеније III.

Тако је, ето, Симеон добио назив Вратања као да му је то презиме.

Симеон се смјестио у манастир Марчу. — Тада већ постоји од 1602. г. м. Гомирје, а ускоро настаје (1632. г.) и м. Лепавина.

Марча је лежала међу брежуљцима шуме Марче између ријеке Глоговнице, притоке Чазме, и цесте која води из мјеста Чазме у Иванић град; то је 30-так км. испред Загреба.

Марчу је загребачки бискуп Домитровић признао Симеону свечаном повељом из 1618. г. (Слад. 431) уз увјет да манастир бискупији сваке године даје по 12 литара чиста воска.

Шимрак сматра ово понижавањем и наметањем власти, што, — вели, ни цар ни папа нису признавали.

Ситуација је сада таква да је на хрватске земље, у великој мјери црквене, бискупске и каптолске, наишао неки народ друге вјере, гдје се за тај народ појављује неки бискуп — владика из друге државе, гдје сви они остају под црквеним поглаваром који столује у тој страној држави, — а све је то несхватљиво на подручју гдје вриједи закон који признаје само католичку цркву и вјеру.

Тако ће из економских интереса феудалаца и из вјерских интереса *бискупа, повезаних у једно, израсти* настојање да се досељеници прво скуче под кметство, а уједно да се приведу католичкој цркви.

Да би се све ово разумјело, треба имати на уму и какви су односи тада владали између српске патријаршије и Римске цркве.

Вијек XVII је вријеме ужих додира српских патријараха и западне цркве. — Све јача тежња за ослобођењем од Турака природно је упућивала српски православни свијет на најближи крштен свијет, а то је била с једне стране Аустрија, стално на удару турском и стално у сукобу с Турцима, а на другу страну Рим по природи своје мисије да води бригу о потлаченим хришћанима.

Цариградски православни грчки патријарх био је најнепосредније под Турцима, а уз то и против обновљене српске патријаршије дакле, као ослонац не долази у обзир.

Према овом није чудо што су српски патријарси и неке владике почели долазити у везе са западним хришћанством у нади на помоћ. — То је била прилика да се братска љубав хришћанска покаже на дјелу.

На Западу се схватило као да су ове везе с православним, прилика да се на Истоку надокнади оно што је на Западу изгубљено појавом Реформације, да се ти православни приведу западној цркви, присаједине. То присаједињење (по лат. ријечи „унус" један), добило је назив „унија".

Видјело се већ да је код загребачког бискупа уз црквено питање повезан и интерес феудалски. — Код сењског бискупа тога нема, јер он нема имања. — Згб бискуп не може да прихвати чињеницу да се на његовом подручју налази народа друге вјероисповијести, а још мање да призна да тај народ има свога духовног поглавара на подручју његовог поглаварства. Он је једино приправан да тога старјешину м. Марче призна за свог викара (намјесника) за вјернике другог (источно-грчког) обреда, а никако за самосталног бискупа (владику).

У тежњи да се „шизматици" тј. православни приведу у покорност Риму, развија се дуготрајна игра око Марче и владике, а нешто касније посебно око Жумберка.

Бискуп спомиње Симеона као унијата, а Симеон је био православно посвећен и у вези с патријархом.

Тада се воде спорови око земљишта на којима су православни насељени. Ријешени су царском уредбом, тзв. Влашким статутима од 1630. г. по којима насељеници нису кметови него крајишници с правом на земљу и на старе своје слободе; ту и слобода вјере.

Рачунало се да је Симеон тада имао између Дунава и мора до 60000 вјерника. Иако ово изгледа преголем број, свакако их је било много.

Да се заврши са Симеоном, треба узети у обзир да се он пржио на неколико ватара: с једне стране Рим, с друге згб. бискуп, с треће патријарх, с четврте православни народ, а пете крајишка власт. Како се ту снаћи и опстати. — То је Симеон ријешио на свој начин.

Кад ускоро нова сеоба доводи нове велике масе православних Срба на подручју Угарски и Хрватске, јавља се и нова православна организација са три епископије намјесто марчанске (Пакрац, Костајница и Плашки). — Тиме марчанско владичанство доживљава унутрашње и спољашне промјене. Доћи ће коначно до пропасти Марче...

Предрадње за унију почеле су готово одмах по доласку Ускока у Жумберак. Насељени издвојено као ца острву између Крањске и Хрватске, они су потпуно окружени феудализмом и католичанством, подручјем скоро недирнутим од турских провала, подручјем земљорадничким.

У организованим акцијама око Жумберка учествују разни чиновници: ту је паписки нунције (изасланик) при бечком двору Карло Карафа, ту чак аквилејски католички патријарх, ту тршћански бискуп, ту посебно и нарочито љубљански бискуп Тома Хрен, познати велики борац против лутерана, ту згб. бискуп и каптол, и језуити и русински унијати, ту и Ратно вијеће, ту и генерали, посебно карловачки, жумберачки капетани и крајишки официри, ту коначно и угарски кардинал Колонић.

Ректор згб. језуита Петар Љубић и љубљански бискуп Хрен предлажу да се оснује сјемениште за сирочад која би се одгајала католички и одашиљала међу своје земљаке. — Слично предлаже и Методије Терлецки, русински унијат. — Дворско ратно вијеће ово прихваћа с тим да сваки пуковник изабере по 6 дјечака, а све калуђере враћати у Турску.

Коначно бискуп предлаже да се дотле, док ти младићи не пристигну, у Жумберак шаље католички проповједници из Босне. А и Русин Методије Терлецки. — Овај је стварно долазио у Гомирје, као и Рафаел Леваковић, и у Радатовиће 1629. односно 1641. године.

Насљедник Симеонов Максим Предојевић из м. Гомирја добио је именовање од цара још за жива владике. Максим је посвећен код патријарха у Пећи. — Бискуп згб. Бенковић 1637. г. сматра да са шизматицима треба поступати опрезно и све им њихово оставити док се не навикну, Још тражи да се Максим присили да изврши оно што је код именовања у Бечу обећао. Иначе да се без узбуне уклони и на његово мјесто доведе католик, који познаје Србе и њихов језик, ћирилицу и обреде.

Ту је бискуп имао на уму језуита Рафаела Леваковића. Максима бискуп оптужује да и католике преводи у шизму. Међутим, до прелажења доводило је то што су неки католици хтјели да се и на њих протегну крајишке повластице.

Тада долази 1643. г. из Рмња у Марчу група калуђера с игуманом Кирилом Никшићем.

Послије Максима народ тражи да му владика буде Максимов рођак Гаврило. И њега посвети патријарх. — Гаврила убрзо наслиједи гомирски архимандрит Василије који се писао „епископ Срба", Рим га није признао, Василије је наводно у Марчи отрован зато што је ишао у Рим.

Долази онај рмањски калуђер Сава Станиславић, посвећен у Пећи. У г. 1654-7. мјесто старе дрвене подиже се и опрема зидана црква у Марчи.

Послије Саве настаје заплет јер се за владичанство јављa више кандидата. Најпродорнији је архимандрит Лепавине Симеон Кордић. Побиједио је јрмх Лепавине Гаврило Мијакић. Посвећен је у Румунији (Јаши), али је био у вези с патријархом. Настају тешка времена (крајишка Осмокругова буна, а затим урота Зринско-Франкопанска). Мијакић као пријатељ и „поочим" Петра Зринског допаде тамнице и послије 16 година умре у тврђави Глац у Шлескоj.

Мијакића наслиједи први отворени унијат, ђак католичких школа Павао Зорчић. — Он је пристао да буде викар згб бискупа, и то ће стање тећи до 1776. г. кад је основана посебна унијатска дијецеза.

Зорчићев је живот био врло мучан. Отпор му пружају и свештенство и народ. Власт калуђере затвара и гони у Турску. А 1672. г. шаље 14 калуђера на робију на Малту, оток малтешких витезова, којих је било на Крајини. — Г. 1677. има их живих још шесторица. Остали заглавише у каменоломима и на галијама.

Зорчић се тужио да му је живот у опасности. — Све је било зато што је са Зорчићем почео отворени притисак за унију, што ће довести и до отвореног насиља.

Павла Зорчића наслиједи рођени брат Марко. — Он је умро 1689 г. уочи велике сеобе која ће бити велики преокрет у стању народа и цркве у Аустрији.

За слиједећег владику занимају се манастири Лепавина, Марча и Гомирје, али се народни скупови за избор владике забрањују. Како се видјело код описа Лике, за владику је именован Исаија Поповић. Он је одлазио да се јави патријарху Арсенију, кога Колонић назива лажним патријархом.

Шимрак каже да је Арсеније имао живу енергију, незајажљиву амбицију пучког трибуна, народног вође, љубав према народу и живе политичке способности ;да је био добар организатор и одличан прегалац, тако да се народ око њега јатио као пчела око кошнице. —

Арсеније већ године 1691. шаље у Вараждинску крајину свог замјеника (егзарха) Стефана, који посјети и згб бискупа Микулића. Тако је Стефан угледом и патријарховим и бискуповим вршио свој посао обиласка народа и цркава.

Послије Поповића почеле су у марчанском владичанству ваканције (прекиди у постављању нових владика), све попраћено унутрашњим борбама и споровима неспособних насљедника.

Послије кратког доба владике Григорија Југовића, долази вријеме Рафаила Марковића· вријеме потпуног унутрашњег расула, — као каже Шимрак. —

Слиједећи владика Силвестар Јовановић напушта Марчу. Отад је сједиште тих владика на имању Прибић под Жумберком. — Марчу су тада поново били преузели православни. — Ипак, власт наређује 1738. г. да се манастир врати унијатима „на вјечна времена". Али мало касније Марча плану. Запалио је харамбаша Томашевић. Прије тога узете су народне привилегије и смјештене у Северин (код Бјеловара), гдје је тад било и сједиште новооснованог краткотрајног владичанства, ком је био додијељен и Жумберак. Због пожара Марче био је владика северински Симеон Филиповић затворен.

Спаљивање Марче догодило се за вријеме владике Теофила Пашића. О њему има више свједочанстава. Пашић је посебно значајан због тога, што је послије смрти владике Данила Љуботине он био силом власти уведен у Плашки и владичанство. Тиме је покушано најдиректније да се унија проведе и у Горњој крајини.

Пашић с прољећа 1741. дође у владичански двор у Плашком. Хтједе и у ман. Гомирје, али га калуђери одбију. А игуман Рафаило Добријевић сазове скупштину свештеника, кнезова и народних официра те одлуче да не примају Пашића за владику.

У Сјеничаку одупро се народ са својим свештеником калуђером Данилом Јакшићем. А у Лици остао је спомен како је ђак Радошевић водио с Пашићем дискусију, а поп Марко Половина у Острвици најурио га лопаром. Поп је за то допао суда, али Пашић више не навраћа у Лику. — Гомирски калуђери га оружјем отјерали и хушкају народ. —

Ускоро Пашић пада у понор. Г. 1742. каже сам о себи, да је права покварена бештија а не епископ. Хоће душу да прода за новац. Хоће да одступи. Он је пасја вјера из сталиша грчког. Ако не буде божије милости, биће на вијеке у паклу. — У исто вријеме из Прибића под Жумберком извјешћује жупник, да Пашић живи с неком покваренom женском, обећао јој 300 ф....

Г. 1742. Пашић моли бискупа да не вјерује клеветницима...

Из Беча Рајмунд Огњанчевић јавља да је Пашић суђен на губитак бискупије. Истрагу против Пашића наредио је Рим 1746. Пашић је послан у заточење у један унијатски манастир у Лавову у Галицији, и даље му нема трага ни гласа.

Тек 5 година послије Пашића долази унијат. владика Гаврил Палковић. Њему је помогло и то, што су у Жумберку 1751. г. умрла два попа и остао само један неписмен калуђер Михаило Божичковић. А генерал карловачки Петаци је велики противник православних. Тако се Палковић нашао у изнимно повољном положају. И унија је била проведена.

Како је то у појединостима текло, изнио је опширно М. Грбић.

На овом мјесту треба још донијети неке податке о старом жумберачком свештенству. Тиме би био завршен приказ о првим и старим православним свештеницима на подручју Горње крајине, а у вријеме марчанског владичанства.

Осим већ споменутих првих православних жумберачких духовника, тројице епископа из XVI в., па калуђера Марче и Гомирја, — осим свих тих има још спомена о неким другим православним духовницима Жумберчанима. — Г. 1750. била су у Жумберку три домаћа православна свештеника из старе лозе Прусаца или Пршчевића: браћа Марко и Теодор и синовац ђакон Јанко. Рукоположени су били од православних владика: Марка рукоположио Д. Љуботина, Теодора Филиповић, а Јанка Ненадовић. Убрзо умру оба брата, остане само Јанко. Он умре у војној тамници у Карловцу послије пола године тамновања. — Тако се угасило православно домаће свештенство.

Од гомирских калуђера који су по давном обичају обилазили да опслужују док се домаћи не запопи, били су тада Гаврило Мусулин и Макарије Вишњић дозволом генерала Шерцера, али он 1750. г. дозволу опозове и даде их прогнати. — Владика Јакшић у својој представци Бечу наводи имена што је знао свештеника у Жумберку: Ђаћило, Мишљен, Тома и Јован Вучинић, Новак протопоп, Ђурађ Бурашевић и Илија Латковић, те испред Марка, Теодора и Јанка још 8 Пршчевића: Петар, Јован Тадија (1721. ц. Св. Недјеље, Радатовићи), Лазар (1735.), Марко, Тодор, Јакша и Дамјан.

По свему овом се види да је било православних свештеника и изван Жумберка и Гомирја по Горњој крајини и прије оснивања Карловачког владичанства.

Сењски бискуп Брајковић набраја на подручју своје бискупије 37 православних парохија, а то је било 1700. г. — А из података који непосредно за тим слиједе о владици Атанасију Љубојевићу видјеће се имена многих попова и протопопова. — Укратко, уз народ се већ од првих досељавања почетком XVI в. па до сеоба на прелазу у XVIII в. увијек налазило његових духовника (калуђера или попова) и прије Карловачког владичанства. —

Горњокарловачки епископи до Јакшића

У првој привилегији цара Леополда, Беч 21 авг. 1960. г. датој патријарху Арсенију поводом велике сеобе Срба, — спомињу се и Срби у Хрватској.

У тексту привилегије од 4. марта 1695. г. међу владикама које је патријарх Арсеније поставио помиње се Стефан Метохијац као карловачки и зринопољски епископ за подручје на ком се населило и смјестило у довољном броју породица рашкога или српског народа, а то ради слободног вршења свог закона и вјере без икаква страха, опасности и штете било на тијелу ими у имању...

Метохијац међутим није долазио у ова подручја; он никада није стварно био карловачки и зринопољски владика.

Важније је, — прво, — да се у царским привилегијама зна за Србе у Хрватској и, — друго, — да привилегије Србе у Хрватској воде као подручје духовне власти патријарха Аренија.

На подручјима Горње крајине јавља се у исто вријеме неко други, а то је добробосански митрополит Атанасије Љубојевић.

1. АТАНАСИЈЕ ЉУБОЈЕВИЋ (1696 — 1712)

Православним Србима у Босни био је старјешина митрополит Дабро — босански Атанасије роћ. око 1630. г., био је митрополит 1681 — 1688. г. у Сарајеву. Кад у току великог рата 1683 - 1699. г. настају узнемирења у Босни митрополит прелази у сјеверну Далмацију у Котаре равне, на млетачко подручје. Свог православног народа има је он и по Далмацији и по Лици још за вријеме Турака.

Лика и Крбава су послије изгона Турака царским декретом од 3. марта 1961. г. предате Сењској бискупији.

Тим поводом два сењска бискупа обилазе ова своја подручја. Прво бискуп Себастијан Главинић 1696, а затим бискуп Мартин Брајковић 1700. г.

Из Главинићева извјештаја избија схваћање да су и православни у Лици њему подвлаштени, односно да су као припадници источног обреда у надлежности марчанског владике Исаије Поповића.

Из Брајковићева извјештаја види се да је од Зрмање до Скрада на Кордуну и до Дубрава било тада 37 православних пароха.

Посебно је дјеловање Марка Месића. Из наведених података види се да је он покрштавао не само муслимане него и неке православне као да су Турци.

Митрополит Атанасије Љубојевић прелази из Далмације у Медак у Лици водећи са собом 80 домова своје родбине и другог народа. Љубојевића и данас има у Метку и Почитељу. У Метку се почео смјештати и дом градити.

Г. 1696. сењски бискуп Главинић је био у Лици са својим будућим насљедником, тада каноником Мартином Брајковићем.

Из описа пута по Лици, — од руке Брајковићеве, види се да је Медак стари град на обали Лике. Има око 70 домова Влаха или Рашана (Срба, шизматика, расколника, тј. православних), који су овамо претјерани с приморских страна из Котара. Са њима је овамо долетио некакав влашки епископ или владика Атанасије из Босне од града Сарајева. Ту, примамљем добром земљом, подиже себи двор. — Бискуп му је, да не би одвраћао друге од јединства, с Римском црквом, забранио боравак зато што нема царске дозволе, а за православне већ има владика Исаије Поповић у Марчи.

На бискупову забрану Атанасије изјави да ће ићи цару у Беч и заиста 23. IX 1696. г. као еп. Зринопоља он добива царску потврду, а уједно и заштитну диплому хрватског грофа Адама Бађана. Само док цар спомиње само рашки (српски) народ, дотле бан каже влашки или рашки народ!

Атанасије се смјестио у Банији и саградио ман. Комоговицу. Да би се разумјело како је он могао добити царску потврду, треба имати на уму да велики рат још није био завршен, па су Срби били још потребни Аустрији и Крајини.

Већ је споменуто како је у том рату, нешто прије Атанасија, владика Радослав са 30 попова и народом канио прећи у Банију, али то није остварено. — Тада се у Банији по имену спомиње поп Лаислав?

У Лику тада Атанасије још није смио. Кад је покушао 1700. г. дао га је Месић стражарно прогањати. Онда је Атанасије одлазио у сусједну Далмацију или у Карлобаг и отуда држао везе са својим православним народом у ЛК.

Кад је велики рат завршен, кад Срби нису били потребни Аустрији као војници, јавља се 1701. г. покушај да се и патријарху Арсенију забрани обилажење народа: наређено му је да се смјести у варош Св. Андреја на Дунаву више Будима, далеко од српских народних маса.

Овако је Аустрија редовно поступала са Србима. Кад су потребни, онда „Богом брате Краљевићу Марко', а кад потреба прође „Откуда си, непознана делијо!" Да је тако, ускоро се поново видјело.

Кад је 1704. г. букнула велика мађарска буна под Ракоцијем, положај Срба се побољшава, привилегије потврђене и више поштоване. Патријарх је 1706. г. новом цару Јосипу и предао споменицу о српским правима, са жељама и захтјевима.

Иначе је било и покушаја да се православни присиле на покорност католичким бискупима и на плаћање црквене десетине.

Атанасије, чим је мало лакнуло, одлази у ЛК да обиђе народ, али га туже и сењски бискуп Бедековић и марчански Гаврил Турчиновић.

На царево питање о Љубојевићу одговара Ратно вијеће из Граца 1707. г. да је он митрополит и епископ Рашана у Лици и Зринопољу, да је подигао манастир Комоговину и повјерио на управу свом замјенику Дионисију Поповићу.

На ово је Атанасије добио царску потврду и на ЛК као што је 1696. г. добио за Банију.

Послије смрти патријаха Арсенија (1706. г. у Бечу), „блаженог и богоугодног мужа", управу цркве преузео је епископ Исаија Баковић „биједни и горки и сувишни страдалец"... Неколико његових ријечи казују стање; — Ми смо сиромаси, неуки, несложни, у туђој смо власти, свак нас мрзи, сви на нас вичу као на злочинце и тате, руке су нам празне и везане...

Баковић је почео настојати да се народни заступници од Пеште до Лике и Крбаве састану. Он шаље и упуте како да се пуномоћи израде са печатом.

Сабор се са царском дозволом и састане 1707. г.

Одобрено је да на сабору буде 57 посланика из реда војске, Цркве и грађана. Карловачки и вараждински генералат нису ту споменути. Шта више, царски је повјереник упућен да посланике из тих крајева не пропусти. Овим би се код Атанасија могло очекивати смирење, прелаз на његов редован задатак архипастира свог православног народа. Али њега је главни подвиг, задатак тек чекао.

Атанасије крене на сабор и без позива и без путне дозволе.

О том говори опширније извјештај царског комесара:

— Кад је комесар, послије мучног и скоро немогућег путовања приспио 6. децембра у Черевић на Дунаву, три сата више Карловаца, пријави му се митрополит Лике и Крбаве, Атанасије Љубојевич, старац од око 80 година. На његово чуђење одкуд сад он, одговара Љубојевић да се бојао да не закасни па није ни чекао позив. На ово комесар изражава жаљење што се старац узалуд мучио. А Љубојевић опет жалостан што изгледа да није добро дошао. Комесар сад отворено каже да је бирање митрополита само ствар новонасељених. Љубојевић узвраћа да и он има таквих и они желе посвједочити вјерност и оданост цару ком су од своје воље подврги. Још додаје да и он не би могао признати митрополита бираног без његовог учешћа. — Комесар сад у извјештају моли да цар увиди како он Љубојевића није могао одбити. Да га је искључио, могло би у овом јогунастом народу букнути велико незадовољство.

Како је Љубојевић путовао онако стар и у зиму, и како је промакао да га не питају за путни лист.

Сабор се, док су се сви искупили, састао у ман. Крушедолу тек на Богојављење 1708. г.

Као кандидати за митрополита узети су Исаије Баковић, епископ јенопољски и Стеван Метохијац, сремски. Нису узети Атанасије Љубојевић — због старости. — Софронија Подгоричанин — због младости. Одмах сутрадан на Св. Јована изабран је једнодушно за митрополита Исаије Баковић. Заклетву признања о послушности новом митрополиту положио је и Атанасије као и сви остали.

Из Горње крајине били су бирани за сабор с Атанасијем: протопоп Кузман, поп Дамјан, гомирски јеромонах Данило Љуботина, али прва двојица не пођоше јер нису имали позива.

Народна пуномоћ Атанасију гласила је овако:

— Крајина горња, Аика и Крбава и крајина карловачка и Зрињско поље.

Ми ниже потписани, сви једнодушно, духовни и светски послахом купно с господином нашим владиком Кир Атанасијем Љубојевићем, на мјесто свих нас на сабор у Сермију, ва царску обител, манастир Крушедол и во светле комисије цесарске, — господина протопопу Кузмана и попу Дамјана и од манастира Гојемирја јеромонаха Данила. И ми сви подложни што годе они доконају тамо са сабором, ми примамо, и ту ми бивши по реду се потписујемо ниже:

Капетан Добривој (Кнежевић) бунићки; протопоп Милован Узелац; Кнез Радослав Лучић; — протопоп Иван Кнежевић; — поп Драгослав Радосављевић ; — поп Јово Узелац; — кнез Јован Орловић; — поп Трифун; — кнез Трифун; — кнез Радосав Орлић; — поп Марко Крајетић; — поркулаб Марко; — кнез Стошен; — поп Радивој Радовановић; — поркулаб Вукадин Корица; — и сви опште по имену, велики и мали обретајући се христијани, ва више речена мјеста; — сија пишемо да се зна.

Горе споменути Јован Кнежевић, протопоп Лике и Крбаве, био је 1709. г. члан крајишке делегације у Љубљани против Коморе. —

Тако је на крушедолском сабору у састав нове, Карловачке митрополије ушло и владичанство православних Срба Горње крајине, што је најважнији чин у повијести Карловачког владичанства.

Атанасије по повратку са сабора борави или у ман. Комоговини, или у Метку у Лици; али понекад и у кули у Плашком.

Исаије Баковић умре у Бечу исте 1706. г.

Наслиједи га Софроније Подгоричанин, који умире већ 1711. г.

Атанасије умре 1712. г. Као много заслужни архијерej поднио је муке свакојаке, невољу, прогоне, презир· али је издржао све.

Потписивао се „митрополит Босне и Зрињопоља" или „митрополит Босанске крајине, Лике и Крбаве".

У Хрватској у та времена закони не признају другу вјеру осим католичке. Истина, тај је закон био почетно уперен против протестаната, али појавом православних на подручју Хрватске настало је схваћање да се и на њих та забрана односи.

Тако су и сењски бискуп гроф Адам Раткај и карловачки генерал гроф Јосип Рабата, тврдећи да се привилегије не односе на Србе у Хрватској, настојали да православне сузбију, што се посебно осјећало у Лици и Крбави. Они су ове покушаје настојали вршити помоћу марчанског владике Рафаила Марковића.

У то је одржан и трећи српски црквено народни сабор у Крушедолу 1713. г. На том је сабору изабран за митрополита Викентије Поповић Хаџи — Лавић из Јањева на Косову. Он је 1716. г. пренио сијело Митрополије из Крушедола у Сремске Карловце; отуд назив Карловачка митрополија.

Овај је сабор значајан за Горњу крајину зато што је основао два владичанства:

— Једно — Карловачко—сењско—приморско — имало је подручје од Карловца на исток до ријеке Глине, а на југ до понора ријеке Лике код Косиња, на запад до мора, а на сјевер и Жумебрак, или укратко: бившу Хрватску и Приморску крајину. —

— Друго — Костајничко—зринопољско — имало је подручје између ријеке Глине, Купе, Саве и доње Уне, или Банију, а на другу страну Лику од Косиња до Звоникрада и Далмације, и Крбаву, те суху међу Кордуном до десне обале ријеке Глине, или бивше турско, недавно ослобођено водручје.

Подјела је, према томе, извршена тако што су подручја Карловачког владичанства била стара крајина, а Костајничког ослобођена у прошлом рату.

Касније су 1749. г. Лика и Крбава потпале под Карловачко владичанство, а Костајничко добило преко Саве дио краткотрајног Северинског владичанства.

Костајничко владичанство укинуто је 1771. г. па дио с ову страну Саве, Банија, прилази Карловачком владичанству. Тако се коначно поклопило подручје Карловачког владичанства с подручјем Горње крајине (Банија, Кордун, Крбава и Лика).

Сабор 1713. г. изабрао је за владику Карловачког владичанства Данила Љуботину, а Костајничко владичанство Дионисија Угарковића.

2. ДАНИЛО ЉУБОТИНА

Овај други епископ Горњокарловачке епархије дјеловао је 1713 — 39. г. или пуних 25 година.

Рођен у Српском пољу у Гацкој долини око 1660. г. Ту има Љуботина и сад, а било је од њих више свештеника. Матично им је племе у Црној Гори — Данило је учио школу у Пероју, — гдје исто има Љуботина, а затим у манастиру Гомирју, гдје је касније био игуман.

За њега се први пут чуло кад је био у пратњи митр. Атанасија на сабору у Крушедолу 1708. г. као народни посланик, депутат. На сабору у ман. Хопову 1713. г. изабран је за владику. Цар га је потврдио за епископа источне цркве грчког обреда илирског или српског народа на подручјима Карловачке и Приморске крајине. Грбић каже да се та потврда налази плашчанској архиви под бр. 3; сад је нема. — Лопашић наводи да је ДЉ бивши викар митрополита Софронија Подгоричанина, што значи да је послије смрти Атанасијеве неко вријеме водио управу.

Тако су изабрани епископи били само трпљени.

Цар је тада издао и нову потврду српских примелегија, али то није проглашено у Хрватској.

Зато сењски бискуп Раткај и даље тражи да православни плаћају десетину католичкој цркви.

На притужбу истог бискупа да Срби у ЛК држе најбоље земље изашла је царска комисија која извјешћује да се не могу сад одузимати земља или на сабљу узете или дозволом запосједнуте, али би православни требали да плаћају католичку цркву десетину да би се лакше издржавали католички жупници.

Овдје је мјесто да се донесе податак о црквеним земљама.

Кнезови и поглавари назначују земље црквене и поповске у лици и Крбави, у Почитељу 1730. г. — наводи Лопашић.

Кажу да цркве своје земље од почетка уживају у миру. Од 16 тачака 13 се односи на православне: — за Широку Кулу кнез Стојан Милановић и заставник Дмитар Милеуснић, — за Бунић капетан Добривој Кнежевић и поркулаб (или њем. бургграф, заповједник страже тврдога града) Јован Бањеглав — за Кореницу поркулаб Јован Фундук и кнез Јован Дракулић — за дошан поркулаб Тома Мандић и кнез Будисављевић — за Подлапачку поркулаб кнез Станић и сердар Сава Лемаић — за Мекињар поркулаб Михаило Маринковић и кнез Вукосав Јакић, — За Средњу Гору поркулаб Миливој Радаковић и кнез Тодор Клаић — за Висућ поркулаб Јован Ковачевић и кнез Јован Војновић — за Брувно поркулаб Вукадин Обрадовић и кнез Радиша Радаковић — за Комић кнез Радослав Лучић и заставник Божо Мирковић — за Ловинац кнез Стојан Ковачевић и поркулаб Никола Врклан — за Могорић поркулаб Радота Радаковић и кнез Драгоје — за Вребац поркулаб Јовица Наранчић и кнез Јован Цетина.

Сењски Бискуп Раткај долазио је у друштву с марчанским владиком Марковићем 1713/14. у Лику да народ себи покори. — О том повјесничар сењске бискупије Маноило Сладовић каже: — Раткај се ревно заузима да докине раскол и на многим мјестима биіаше му труд овіенчан, особито 1714. г. кад је у Лици визиту обављао. — Отуд, и од настоіања Месићевих има у Лици истих презимена за разне вјере. нпр. Јовановића католика у Пазаришту, и сл.— — О прелажењима свједочи и гвардиіан капуцинског самостана у Карлобагу Л Поточник кад каже да су на вјеронаук у самостан у Канижи код Госпића понекад радо долазили и шизматици и да се сваке године много њих повратило у крило свете матере цркве („Личанин 1887, 13). А има и документат који говори да је заслугом тих капуцина четристо шизматика покрштено.

Споменути повјесничар сењске бискупије М. Сладовић каже о приликама у то вријеме;

— Прешавши ови Срби полазили су наше цркве и биіалу настоіани већином од наших попова, као што је тај обичај и данас (1856) гдје Срби к нашим жупницима за благослов доћу. а маше наше плаћаіу. Наше цркве особито Младу Недјељу или на који год похаћаіу. Тим начином предаіу Буњевци крмпотски сасма у крило наше цркве прем се ло тада од хришћана замијенито жењаху, паче им и одијело исто. Бискуп Чолић је 1746. г. међусобну женидбу забранио.

Исти Сладовић доноси (стр. 284) текстове заклетве под насловима „Присега католичанских" и „Присега ришћанска". обалвије наводно из Сења? — Католичка је краћа: јамчи душом да ће истину говорити. — А ришћанска уз исто долаіе општиону клетву гдіе се каже и ово: — Тако ми се не затрло деветоро сјеме од срца, сјеме од вола, од коња и од осталога блага и крава, чиме се човек рани и од шта живи на овом свијету. Не имао кума, друга, пријатеља, тако нам се наша литургија жабом не створила, водили ме биіесна и вијесна од манастира до манастира, и не могло ме се наћи лијека, да би (зато) бекао као коза, лаіао као пашче, треснула ме небеска висина и прождрла ме паклена дубина гдје врази пакни буду мучили моју душу во вције вјеке.

Текст ове присеге донио је и Грбић (II 88).

Ко су били ти „ришћани", спомиње и Сладовић, а видјело се у овој књизи.

Поводом случајева превјеравања, а на притужбу сабора у Ср. Карловцима 1715. г. цар Карло објављује посебну заштиту диплому о слободи вјере коју ратно вијеће прогласи и на крајишким подручјима Хрватске.

Кад је г. 1716. избио други велики рат с Турцима, па су Крајишници опет потребни држави, поручује Ратно вијеће генералу Рабати да католичку вјеру треба ширити тајно, а не насилно, да не би православни пали у очајавање, што би у овом рату могло бити опасно. На ово треба упозорити и унијатског владику Марковића.

На сабору 1718. тужи се костајнички владика Никанор Митровић да се православни запостављају и присиљавају на плаћање католичке десетине (црквеног доприноса). Ово је плаћање укинуто 1730. г.

У тим нешто повољнијим приликама ратним, озидана је црква ман. Гомирја, дотад дрвена, а још неке: Плоча 1725, Подлапача (Шврачковосело) 1728, Крбавица 1730.

А изгледа да је владика још 1717. осветио цркву (биће кућну капелу) на Ријеци.

Важан корак предузео је владика Данило кад је 1721. почео владичанску резиденцију премјештати из Гомирја у Плашки. О Плашком је већ било довољно говора код приказа сеоба. Видјело се да је то било важно крајишко упориште око кога су се отимали и генерали и капетани. Плашки је у оно доба цестовног саобраћаја био отприлике тачно по средини владичанства, док је Гомирје било по страни. Из Плашког је било подједнако до Жумберка и до ријеке Глине, и до Косиња и до мора, докле је тада владичанство сизало.

У Плашком владика подиже дрвен двор на земљишту које је добио. Више двора била је црква Пресв. Богородице и парохијски стан.

Код свега овога имао је владика доста неприлика и борбе од стране крајишке власти, посебно од мјесних официра (као Зетала), којима није одговарало да под оком владике глобе народ као дотад.

Генерал Рабата је послао и комисију 1724. са циљем да се одузме земља и сруше градње. Но испало је друкчије.

О том казује грађа из неиздатих биљежака Лопашићевих.

На сабору 1726. г. послије смрти митр. Викентија изабран му је за насљедника београдски митр. Мојсије Петровић. Тада је Београд био под аустријском власти.

На овом сабору били су заступници из Горње крајине:

— из Костајничког владичанства епископ Никанор, протопоп Станко, поп Благоје, судац Рајко, стари судац Јанко и кнез Стеван:

— из Карловачког владичанства епископ Данило и два свештеника;

Мало касније, на великој нар. скупштини 1727. поводом неповољног тумачења привилегија у Декларатории, били су владика Данило, протопоп Симеон Сударевић са свештеницима, Дошен Докмановић, кнез и вицекапетан у Плашком, војвода Мишчевић, кнез и вицекапетан у Отоку близу Огулина.

У овој Декларатории било је и оваквих прописа:

— да се цркве не граде и не поправљају без царске дозволе,

— да се на развалинама турских џамија по Србији гдје је тада владала Аустрија, не смију дизати цркве православне, него само католици кад им се умножи број ...

— да владика не смије обилазити парохије без дозволе власти (што је и касније одржано...)

Покушај власти да Декларатиријом скучи привилегију српског народа довео је до борбе за народна и црквена права, која је потрајала све до 1736. У то вријеме, 1729. генерал Рабата пише ратном вијећу да су шизматици ужасна ствар, па треба радити за унију опрезно и полако.

На све потврде привилегија и заштитне дипломе католички бискупи, не признају православних владика.

Имао је владика тешкоћа и с карловачким генералом Рабатом кад је многе вратио у православље. Овај Рабата био је унук оног Рабате што га сењани 1602. убише због насиља (в. Шеноа: „Чувај се сењске руке", СКЗ, Бгд 1931, 226). За овог Рабату унука каже Лопашић да је био „проста солдатина" и додаје да се много трудио да „влахе поунијати".

1737. г. умре костајнички владика Стефан Љубибратић, па је Данило добио и управу тог владичанства, али 29. јан. 1739. умре и он те тако оба владичанства остадоше без духовног поглавара,

Сахрањен је владика Данило у оној дрвеној капелици св. Богородице више владичанског двора у Плашком. Његов прах пренесе Владика Јакшић у нову саборну цркву.

Његов портрет чуван је у Гемирју (91/65).

У ман. Крупи у Далмацији био је атиминс владике Данила из 1730. г. (в. Стрика 129 и Љ. Ст. 2788, те Алманах 184).

Зграда што је подигао у Пероју у Истри, гдје има Љуботина, зове се и данас „владичин двор".

Послије Данила, међутим, долази као унијатски владика Теофил Пашић.

Трећи велики рат између Аустрије и Турске (1736 — 39) био је завршен. Од 1683, кад је почео први рат, па кроз непуних 60 година Турци су коначно потиснути у дефанзиву, а територијално сузбијени од Беча и Сиска и мора на Уну, Саву и Дунав.

Али трећи није завршен тако повољно за Аустрију као ранија два. Аустрија ту изгуби оно од Србије што је држала иза Пожаревачког мира од 1718. г.

Тада поновно један дио српског народа под патријархом Арсенијем IV пресељава на аустријско подручје.

Смрт цара Карла 1740. изазива потрес у Аустрији јер нема насљедника од мушке лозе. Долази ћерка царева Марија Терезија, па династија неће више бити чисти Хабсбург, него по царичином мужу, Хабсбург — Лотрингген. У рату који је тим поводом букнуо око насљедства и трајао 8 година, од 113000 војника биће крајишника 45000 или 40% са још 20000 резерва код куће, дакле више од пола, а ти ће крајишници бити у највећој мјери православни и већином Срби.

И у тако несрећеним приликама Горња крајина не само да остаје без свог владике него и добива насилно унијатског владику!

Царским рескриптом (отписом) од 18. нов. 1739. постављен је марчански владика Теофил Пашић за епископа над свим православнима од Драве до мора. Већ од раније марчански је владика био викар загребачког бискупа за цркве источног грчког обреда. Сад Пашића именује својим викаром и сењски бискуп Бензону, увјерен да је он „вјеран, частан, учен и реван у пропагирању праве вјере". При том бискуп набраја сва викарова права и послове. — Сладовић на ово каже да је бискуп у овом слиједио Згб бискупа „хотећи тиме посао сједињења унапредити". Но Сладовић додаје: „Гдје су све унијати били не налазим нигдје спомена". А на другом мјесту Сладовић каже да је бискуп то урадио „за вољу слоге и мира".

У тим приликама требало је по обичају код промјене владара замолити потврду привилегија. Зато патр. Арсеније шаље 1743. изасланство у Беч, на што царица коначно даје потврду „српском племену у Угарској, Хрватској и Славонији, из ког племена војници, набавивши за своје новце ратне потребе, јуначки и храбро се боре у садашњем рату и тако дјелом посвје-

Ратно је вијеће ове царичине ријечи објавило по свим крајишким подручјима.

А хрватски сабор је зак. чланком 46 од 1741. поновио да не може бити друге вјере осим католичке.

Патријарх замоли да се одобри сазив срп. црквн. нар. Сабора, што ће бити 1744.

О судбини Пашићевој, кога свргоше и прогнаше исти они који су га и довели, већ је речено код приказа Уније.

1. Атанасије Љубојевић

2. Данило Љуботина

3. ПАВЛЕ НЕНАДОВИЋ

Ненадовић је први епископ из Војводине (од 23 епископа овог владичанства 18 их је дошло изван владичанства; а колико је ово владичанство дало епископа себи или другим, показаће се на свом мјесту!).

Рођен је у Будиму 1699. Свршио је српску, па њемачку и латинску школу. Као калуђер и свештеник постао је 1728. егзарх (извршни орган) митр. Мојсија Петровића и остао тај све до патр. Арсенија IV.

Патријарх га 1742. посвећује за владику карловачко-сењског, али тада је овдје још од смрти Љуботине натурени унијатски владика Пашић. Зато је 1743. царици била упућена молба за потврду владике „од нашег закона како је било од 1695." — Царица на то издаје потврду привилегија, што је проглашено и по горњој крајини, али потврда за Ненадовића стиже тек 1744. двије године послије избора.

На његову инсталацију власт је позвала народне кнезове, официре и свештеништво. — Једна је таква позивница сачувана у плашчанском архиву. Упутио је карловачки генерал из Дубовца код Карловца 10. нов. 1744. кнецу мариндолском „на марљиво обдержавање". — Поких доб више господе заповид да имам господина Павла Ненадовића, кога них крањ. Свитлост за бискупа христианског закона у ови карловачки Генералији милостиво поставили и декларирали, на 17. овог мисеца, то јест први доидући понедељак у Плашки инсталирати имам, за то заповида се вами, кнеже, под тешки одговор, да имате са свим вашим официром и старешинами пука как такај и с редовници (свештеницима) од ваше кнежије на речени 17. нов. у Плашки најти се имате, друго да нимате чинити.

Ненадовићева инсталација била је прва једног прав. епископа у Хрватској, али само за подручје Карловачког генералата.

3. Павле Ненадовић

4. Данило Јакшић

Банија је била посебно под, баном· а бана Бањаиа замјењивао је тада бискуп Брањуг. Зато, кад је владика 1745. пошао да обиђе парохије у горњој Банској крајини (Требињу, Утињу, Сјеничак, Славско Поље, Кирин, Бовић, Топуско, Перну...) врате га глински заповједник Погледић и управитељ бискупског имања у Топуском Божински. Владика се потужи бискупу Брањугу, али му овај и не одговори.

(У исто је вријеме костајнички епископ Андрејевић већ пету годину чекао инсталацију, боравећи у Метку у Лици, јер није могао у Костајницу од бискупа Брањуга.)

Почетно је стање Карл. влад. послије Пашића било јадно. Цркве мале и дрвене, без књига и опреме. Свештенство неуко· живи као остали граничари у задругама. Власт са свештеницима поступа као и с осталим граничарима.

Ненадовић заједно с Андријевићем упути царици представку о правима народа и о стању цркве и свештенства, о судовима и суђењима и о мјешовитим браковима, — у то се вријеме проводила велика и одлучна реформа Крајине о чему је речено на свом мјесту.

Овим поводом је бискупу Брањугу јављено да се Андријевић и Ненадовић уводе у дужност у Банији, сваки у свом подручју, с међом на ријеци Глини. О том царица јавља и митрополиту декретом из 1746. год.

Крајишком реформом ишло се на то да се Крајишка војска уврсти у редовне војне јединице царства, да се скуче потпуно под војну команду, што је значило да се гаси стара народна самоуправа под бираним народним кнезовима, као и стара народна организација под војводама. Том се реформом ишло и за тим да Крајина даје царству што више војника и да та војска буде безплатна, на терет народа, крајишких домова, док су војници код својих кућа, а не на бојишту.

Кад су поводом такве реформе избиле буне, Ненадовић иде с гомирским калуђером Данилом Јакшићем да смирује народ.

Буне су углавном јаче избиле и избијале у католичким крајевима Крајине. Грбић то тумачи да су католици били дотад више повлаштени, а православни научили слушати — нимало ласкаво за православне!

Што се тиче Срба и њихових привилегија, царица одреди дворску комисију за рјешавање о српским пословима. Отуд настаје 1747. дворска депутација.

Пред ову је комисију доспјела и она представка двојице владика, а рјешење је добио и бискуп као замјеник банов — тиме је доказано да за Крајину не вриједи онај зак. чланак 46 1741. да једино католичка вјера може постојати у Хрватској.

Тада су уједно привилегије проглашене и за Србе у Хрватској. Царица тада каже да се не чини никакво насиље православној цркви, да се смију цркве и поправити и нове градити и да се коначно уреди судовање православнима и црквено и свјетовно. — Грбић доноси и пуни њемачки текст ове царске одлуке, потписан од грофа Коловрата.

Ненадовића је за заслуге у помагању извођења крајишке реформе, на предлог грофа Хилдбургхаузена — главног у реформи, царица надарила скупоцјеним крстом с драгим камењем; вриједан 542 ф касније је заједно с Ненадовићем доспио у митрополију у Сремским Карловцима. — Кад је владика примао у Карловцу тај крст од генерала Шерцера, замолио га да се свештенство ослободи обавеза обичних војника крајишника. Шерцер одмах шаље упуства заповједницима да овештенике избришу из компанијских војних спискова. Тада је вриједило правило да један крајишки дом даје на осам рали земље два војника, а испод тога једнога.

Владику замоли генерал да се за звонаре узимају беземљаши, који нису под војном обавезом. — А тих беземљаша је било зато што није било довољно искрчене земље за оних 80 до 90 хиљада народа гдје ће касније бити и три пут више. И искрчена земња била је доста слабо обрађена и неродна. Слаб мар на крчењу показује да су крајишници били тада још у великој мјери сточари, какви су се и доселили.

Читаво Карл. влад. имало је тада 36 парохија, у оба владичанства око 70.

О просвјетним настојањима ПН говори се у поглављу о школама.

Из времена владике Нендовића су најстарији списи у плашчанском архиву. Колико из је било раније и да ли је што Пашић уништио или однио, не види се. По Лопашићевој рукописној грађи види се да је морало нешто бити.

Кад је умро патр. Арсеније IV (1748), сабор изабере за митрополита Исаију Антоновића, арадског епископа, Ненадовића премјести у Арад.

На овом су сабору посланици из карл. влад. били гомирски игуман Теодор Милетић, будачки прото Симеон Живковић и коњанички капетан из Плашког Јован Трбојевић.

Кад су ови сазнали за владичин премјештај, замоле одмах да се за владику даде Данило Јакшић. Како је с тим било видјеће се.

Заслуге Ненадовићеве велике су. Дошао је с угледом и искуством из митрополитског двора, легализирао дотад привремено стање православне цркве у Горњој крајини, покренуо оснивање школа, нашао себи достојног замјеника и насљедника, укратко послије „љутих" дана за вријеме Пашића, увео ред, мир и законитост.

Ненадовић је још прије одласка у Арад изабран за митрополита 1749 г. — Умро је послије 20 година, 1768.

За њега каже проф. Радослав Грујић да је био један од најпросвјећенијих и најагилнијих митрополита.

4. ДАНИЛО ЈАКШИЋ

Како да почнем оплакивати биједнога живота мога збивања!

Може ли се погоднијим и прикладнијим ријечима отпочети приказ мукотрпног и пађеничког живота светог владике Данила?

О условљености појаве оваквог човјека говори дубока позадина, вијекови токова и догађаја у животу народа на разним подручјима, праколијевке па до наших дана.

Почело је то већ оним великим комешањем, када су под притиском турске силе помјерена тежишта наших народа, и Срба и Хрвата, и наступиле далекосежне промјене у распореду њихових насеља.

Посебна је била судбина нас који смо били одбачени овамо, на опустјела подручја хрватске, на земље жељне обране и обраде, а ту је и Горња крајина гдје је требало стално и крају и главама одолијевати.

Насељавања су почела раније, али је родни крај владичин Гомирје, Врбовски и Српске Моравице, насељен тек почетком XVII в.

С народом су дошли и калуђери и основали ман. Гомирје, и у том су црквени корјени појаве лика какав је био владика.

Чудан се полажајник нашао у кући Јакшића у Српским Моравицама о Божићу 1715. год. — мушко дијете Милете и Стојне, Данило, — што јеврејски значи „правда Божја". Школује се он у м. Гомирју. Када се зна његова спрема и способност и његов учитељ, мора да је тада Гомирје била добра школа. То ће се показати и у другим личностима тог манастира у XVIII в.

Како сам наводи, Данило је рукоположен у 19. години, изнимно рано и по државним и по црквеним прописима. То би могло значити да га је владика Љуботина изузетно цијенио и хитно требао. Уз њега проводи овај његов имењак неколико година.

Затим је у Сјеничаку, гдје се 14. јула 1738. г. на чардаку кнеза Маслића потписује на књизи Служебнику (Москва 1707) који се сада налази у м. Крки (1616) у Далмацији. У то вријеме изгледа да се дио Моравичана одвојио и населио на подручју Сјеничака. На то упућују презимена Јакшић, Докмановић и Вучинић.

Данило је био у Сјеничаку за вријеме насртаја Теофила Пашића. За вријеме Павла Ненадовића Данило је опет у Плашком гдје је имао прилика да допуни ранија искуства, стечена за вријеме Љуботине.

Имао је, дакле, у претходницима биране примјере за угледање и поуку.

А сигурно је и из родитељског дома и племена слушао предаје и казивања како је народ морао напустити прадједовска огњишта, како су се у сеобама и лутањима по планинама губили животи и пропадало све што је слабије (дјеца, старци, жене) од зиме, глади и голотиње, без дома и склоништа, без починка, како се народ при том раскорјењивао, како су се губиле везе с гробовима разбацаним по широким планинским просторима, гдје се ко затекао кад би клонуо, губили се обичаји топлог дома и кућног огњишта, Бадњак и Слава, колач, жито и свијећа; ни пира ни подушја, ни кољива ни цркве, ни богослужења, неко кад који калуђер луталица наиђе, или кад се с планине у који манастир сађи...

А у манастиру је млади Данило могао по књигама налазити трагова старине, из записа распознати и ону танану нит која готово невидљиво везује и њега и народ с давнином.

Уз то слуша још у дјетињству казивања о првом великом рату, на други му остају блиједа сјећања, а трећи доживљава и сам у младим годинама.

Но кад је од невоље, кад загусти, тада жива сила народна, ако није сасвим замрла и усахнула, — рађа јунаке и прваке те је тако родила и јунака свог чина, владику Данила.

Он, ако и није у младости упознао велики свијет ни високе школе, био је складно изграђен лик, и можда баш због тога сачуван од лутања и застрањивања каквим су наши народни синови били још од XVI. в. изложени у Аустрији, у премоћној, туђој култури, те се лако раскорјењивали и израђали.

Сачуван од свега тога, снабдјевен личним одликама, обогаћен искуствима. Данило је био као предодређен за владику, за насљедника тројице јаких и истакнутих претходника.

Још на сабору у Сремским Карловцима, чим су сазнали да је Ненадовић премјештен из Плашкога, посланици Карловачког владичанства моле да владика буде Данило Јакшић.

Он је најчаснији гомирски јеромонах; не само да држи своје калуђерске дужности, него и дјелом потврђује да је животом и владањем примјер многима; показао се за нашу свету цркву још за живота пок. владике Љуботине Данила, а исто тако и за данашњег пресв. владике, од много година веома знаменито заслужан, помогао је гушити буну на Крајини *због недавне реформе*, доброг је и хришћанског живљења, мирног опхођења; не само да је за вријеме отсуствовања владике био именован за намјесника епископског достојанства, него је у том похвално послужио"...

Истичући сва ова својства његова и представљајући их сабору, депутати најсмиреније моле да би благоизволели споменутога Данила за владику поставити, будући да је домородац и боље од свих позна стање владичанства, а још га је 1741. г. канио патријарх за владику поставити да није прије тога садашњи владика био изабран.

Јакшић је тада имао 33 год.

Препоруку је писао и потписао његов учитељ игуман Теодор Милетић.

Митрополит на ово одлучи да се причека док се види хоће ли царица потврдити Ненадовићев премештај у Арад. Но митрополит убрзо умире и за насљедника буде изабран Ненадовић. Он одмах Јакшићу, тада већ архимандриту, повјери управу владичанства. А и до тад је Јакшић био егзарх, вршилац власти умјесто Ненадовића. Те 1750. г. повјерена му је администрација и Костајничког владичанства.

За епископа је изабран 3. јула 1750. али посвећен тек 4. нов. 1751. у м. Раковцу у Фрушкој Гори. Имао је зато да плати митрополиту за „трпезу по посвећењу" 2000 ф и остале таксе; ту и таксу за царску потврду. Инсталиран је опет тек кад је прошла година дана, 19 авг. 1752. г. — тако прође 4 године док се нашао и појавио насљедник еп. Павла.

Случај да се владика изабере на тражење и жељу свештенства и народа тада је већ риједак. Тада већ и црквена и туђинска државна власт иду на исто, да се сузбије и искорijени народни утјецај. А што је Јакшић ипак изабран, биће да је и плод његове способности и врсноће.

Јакшић је био владика 20 година, но ту није важно колико, него какве су биле те године.

Радослав Лопашић каже о тим временима да је право чудо и тешко вјеровати колико су Крајишници тада трпили од бездушних официра. А готово све до наших дана спомињали су стари људи у Горњој крајини царицу Марију Терезију и блажена њена времена када је „сабља судила"! Примјер колико је власт успјела да Крајишнике скучи!...

Букну буна од Баније и Лике. У Лици се једнако буне и хрватски Ловинац и српско Брувно. Дакле и једни и други, слично као послије ослобођења Лике. — Сад држава за смирење народа настоји да користи вјеру и цркву. Сликовито се то види и по томе што је Ловинац преименован у св. Михаил, а Брувно у св. Петар!

Кад је у Банији код ман. Комоговине избила тешка буна Теше Кијука, долази Јакшић у осјетљиву ситуацију да смирује народ. Ово може неком изгледати као подилажење туђинској власти на штету народних интереса. Али у оно вријеме и уз ону моћ државе слика је другачија. Јакшића је позвао на смирење народа и хрватски бан Бањан и царска власт.

Како је Јакшићу било код тог посла, може се судити и по том што је у почетку од народа лоше примљен и отјеран.

Бан 18. авг. 1751. захваљује Јакшићу на залагању. А гроф Ердеди од крајишке власти свједочи да је Јакшић утишао бурни скуп код м. Комоговине, па се ускоро смирила и Костајница.

Јакшић је дошао на подручје Костајничког владичанства као администратор епархије послије еп. Андријевића.

О Јакшићевим заслугама за школство говори се у посебном поглављу Овдје се само укратко спомиње да је подржавао школу у Плашком коју је основао Ненадовић. Затин оснива чувену школу у Залужници ((Вилић) заједно с костајничким владиком.

Ту је и школа у Метку и коначно школа на Кордуну код „Нове цркве" (Г. Будачки).

Као главни резултат ових настојања показало се да је писменост свештенства порасла (језик, стил, лијепо писање) што ће се познати још дуго.

Примјер образованости свештенства је коренички прото Стојан Шобат са својим катихизисом (Вопрос) од 1772. г. — И о том у прегледу о књигама више.

Јакшићеви су васпитаници и лички прото Јован Милојевић, крбавски прото Тома Будисављевић, и гомирски архимандрит Јоаникије Милојевић,

Важан центар образовања је у првом реду М. Гомирје.

Послије смјештаја еп. Љуботине у Плашком дуго ће још трајати сређивање прилика (двор, црква, економија).

Из год. 1753. постоје спискови владичанских земаља. Ту се види како се долазило до земље. Нешто је добио или купио Љуботина, а нешто се стекло поклонима или набавком касније, свега 27 рали у 14 комада. Дакле, није био феудалац (Вас. Богданов).

А како су стајали остали православни епископи у Хрватској, казује писмо костајничког владике Арсенија Радивојевића, гдје моли Јакшића да му помогне да се прехрани јер „прихода ни откуда"!

Јакшић је ипак добрим господарењем намакао средства, нешто својих, а највише ктиторских, и подигао лијепу катедралу. О ктиторима свједоче плоче узидане у касније потпорне зидове. Међутим у запису у јабуци наводи се само ово с плоча.

На плочама је основни текст исти: —

Помагач овог здрања био је пострижник манастира Гомирја грјешни јермонах... рођен у селу,,, године ,,, мјесеца ,,, и дана од благочестивих родитеља, оца и матере...

Данил Јакшић, 1715. Српске Моравице, о Милету м. Стојна; — Мојсеј Добрић, 1727. Оток, о Давина и м. Добре — Теофил Алексић, 1724. Коренница, о Јован, м. Стамена; — Серапион Маричић, 1714. Брињe, о м.? — Јосип Рајновић, 1726. С Моравице, о, Божо и м. Латинка, — Димитрије Цревар 1711. Чемерница, — с братом Борђем, о. Дамјан м. Сава (код Кукуљевића о. Ферентија? м. Марта) — Арсеније Врлецић, 1729. Бојанци, о. Максим м. Ружица.

На Јакшићевој плочи почетак текста гласи:

Сиа свјатаја церков Ваведениа престие Богородици основа се љета 1755. г....

Записци су из јабуке на звонику из 1763.

Пуни тест код Грбића, 163-5 о почетку градње од крста у олтару 1755. и о даљем току све до крста на звонику, замијенио је Мушицки поводом обнове храма. Грбић каже да се овај почетни запис чува у архиву, али га тамо нема! Није га ни требало кретати него само додати нови. В. текст и код Љ. Ст. записи и код Кукуљевића.

У Јакшићево вријеме почиње замјењивање старих дрвених храмова новим већима и зиданим, иако увијек уз тешкоће од стране власти. Ипак је дрвених цркава остало сачуваних до наших времена. У Бузети стоји још и данас, под заштитом.

Из Јакшићевих времена и данас се у М. Крки у Далмацији чувају два антимиса. Један је израђен за вријеме митрополита Павла Ненадовића, осветио га Д. Јакшић 1767. г. Други је руски из времена Царице Јелисавете 1741 — 1762. г. тај је осветио Д. Јакшић.

Године 1751. на Угарском сабору јављају се хрватски феудалци са захтјевом да се примијени закључак хрватског сабора 46-1741. да у Хрватској може бити само католика. Предлаже се прогон владика из Плашког, Костајнице и Пакраца који признају власт патријарха. Они су добили потврду у царској доброј вјери, али по рђавим савјетима.

Код овог ослањају се феудалци на раније закључке 40-1685 и др. Царица тражи слогу јер је и она обновила савез са Русијом. А тада се појавио и покрет за веће исељавање Срба у Русију, што је у оно доба, кад је било мало становништва, било срамота за државу.

Тада се каже и ово: — Ако се недавно унесена шизма изједначи с католичком вјером, бојати се да ће оно грдно тијело од московских граница до мора под влашћу једног митрополита временом угушити нашу вјеру и државу, кад се узме она страшна слога шизматика с крајишким заповједницима.

У царичину негативном одговору каже се о Крајини да је подигнута великим трошком и да је корисна не само Хрватској већ цијелом хришћанском свијету. — А каква је то слога шизматика с крајишким заповједницима?

Држање генерала Петација према православним показало се најочитије и његовом удјелу у спору око Жумберка.

У спору који је вођен око Жумберка била је пресудна коначна одлука од 16. апр. 1770. г. којом је заувијек одбијен сваки даљњи захтјев Јакшићев. Ту је царичин савјетник гроф Колер саопштио и укор Јакшићу што се усудио поновити своје захтјеве.

Жумберчани још и данас имају православне обреде, готово исте црквене књиге, црквено-славенски језик у богослужењу, једако појање, празнују по старом календару, Славу и старе обичаје своје.

Дали су Жумберчани много истакнутих имена, особито војних лица, али и у јавном животу познатих. Њихов је син био и један од главних старијих хрватских повјесничара свеучилишни професор Тадија Смичиклас; о Власима пише он само неповољно! — Из Жумберка је чувени романиста загребачког свеучилишта др Петар Скок. — Из Жумберка и др Јанко Шимрак, професор теологије и владика, најплоднијим писац о Марчи, унији и Жумберку. — А посебно је био свештеник Јован Храниловић, једнако сарадник и Матице хрватске и Матице српске пјесник познатих Жумберачких елегија, осјећајних јадиковки над стањем и судбином родног краја.

Православни у градовима и већим мјестима још су и данас редовно мањина и на оним подручјима гдје су у околини већина. Због тога долазе православни до изражаја у већим мјестима углавном развитком трговине, промета и заната. Али су та мјеста или изван подручја српских насеља или на рубовима: Костајница, Петриња, Карловац, Сењ, Ријека, Трст.

У тим је мјестима међу првим православним било доста Цинцара, Грка, Македонаца, а потом Срба трговаца или занатлија, а сви су наилазили већином из Босне и Херцеговине, а мање из Војводине.

Бројно стање православних домова и становника у тим мјестима показаће се у поглављу о градовима.

Овдје се спомиње да су градске ЦО имале своје статуте и одбијале сваки утицај споља, па и владичански. Нису дозвољавале увид у своје рачуне органима епархијске управе. Бива да епископ пита пароха о том, а он одговара да ништа не зна јер га и не зову на сједнице.

Новац су ЦО давале на камату (интерес) трговцима на облигацију (обавезницу). Док је владика тада по својој вољи дијелио парохије и давао синђелије свештеницима, варошке су ЦО наручивале од владике капелане и стављале уз то своје услове, а свештенике су редовно држкале као да су им слуге под отказом како се општини свиди.

Тако се мало који, уза све материјалне предности, отима да иде у варош, а има примјера и да моле владику да их ослободи и врати у село. Ипак било их је који су успијевали да задовоље варошане.

За варошким општинама ускоро се поводе и нека већа мјеста у Крајини, као Дубица, Глина, Оточац, Госпић, али се то јавља тек послије Јакшића.

У неуједначеном поступку према православнима царица с једне стране потврђује српске привилегије, препоручује слогу католика и православних, особито откад је склопила савез с Русијом, — користи владику за смирење народа, а с друге стране бави се стално плановима о унијаћењу· шаље на сједницу српске дворске депутације свог испо·вједника језуиту, забрањује православним свештеницима да спрјечавају унију, а владици Јакшићу упућује и укор због Жумберка.

На све ово митрополит Ненадовић предлаже да се сазове српски народно-црквени збор, али ће до тог доћи тек послије његове смрти.

Сабор 1769. констатује јадно стање православних у Аустрији. Осамдесет година послије одобрења повластица још није одређено какав је положај Срба у држави нити је одређено питање њихове вјере и цркве.

На овом сабору из К. владичанства били су игуман Гомирски Теофил Алексић, прото Будачки Теодор Мајсторовић и генерал Михаило Микашиновић са још 12 војних лица (Лика 4, Кордун 3 и Банија 5). Царски комесар био је гроф Хадик, На његово тражење прво су рјешавани послови, мада природног предсједника, митрополита нема. У пословима су дошле на ред и разне притужбе против владика. — Државни савјетник Биндер каже царици да треба завадити па владати. Тек на крају дошло је до избора митрополита.

Први дан било је 44 гласа за Јакшића. Царски комесар, ма да је добио упуту да се не мијеша, био је против Јакшића па је изабран Јован Борђевић.

И Јакшић је гласао за њега „мада једе месо".

Зашто Јакшић није изабран, можда би могли одговорити списи у тајном дворском архиву у Бечу. Рајковић сматра да му је шкодило што је био сумњив као одан Русији, што је имао везе са генералом Прерадовићем и далматинским митрополитом Симеоном Кончаревићем, који одоше у Русију. —

Она иста власт која је неједнако поступала према крајишницима већ према томе колико јој требају као ратници, поступа неједнако и према владици и цркви.

Посебно је било тада тежак случај попа Алексе Гаћеше. Њега је огулински пуковник Аитун Лоси дао избатинати, па га тек онда предао суду, а ту је поп био оправдан! Главни је свједок на жалост био Србин из Гомирја, капетан М.

Из овог се види колико је аустријски крајишки режим стварао од људи измећаре којима ради каријере ништа није свето.

Таквих примјера лаког разгубавања наше крве на корист туђина било је код нас много.

Гроф Хадик каже за Јакшића да је био готово претјерано добар господар; не вели шкрт. А како да и не буде кад је и био владика најсиромашније епархије.

Ненадовић као ГК владика моли свештенство 1744. г. да му се пошаљу дужни допринос и тужи се на биједно стање живота гдје он „заједно с учитељима своје школе трпи нужду у прехрани"„

И поред тога Јакшић је подигао катедралу и доста је градио. А Рајковић наводи и да је слао по 6 дуката за школу у Сремским Карловцима, да је доприносио централној црквеној каси.

На себе није трошио живећи скромно.

По смрти није се нашло блага ни богатства па је слика јасна.

Владика Данило умро је у 56. год.

Прерано за људски вијек и за потребе цркве. Како је испоснички живио, — није јео месо, — организам сигурно није био отпоран, па је брзо подлегао болести, тако брзо да су се у народу јавили гласови сумње у природну смрт. А по свему се види да је с њим било исто што и са Св. Савом, упала плућа, исти мјесец, исти знаци.

У писму од 24 јан. јавља он Теофилу Алексићу у Гомирје; — Мене јучер на ноћ ухватила грозница, а како окончати се, Бог зна... А већ 27. се упокојио.

Сахрањен је у крипти своје задужбине, катедрале у Плашком, гдје ће лећи више владика. А 1941. г. крипта је опљачкана и мир пепела поремећен.

По смрти Владике Данила, долази до гашења великог дијела онога што је он покренуо и створио.

Грбић о том говори — Кад је владика „испијехнуо своју блажену душу", дворски калуђер Софроније Кукић јавља митрополиту Борђевићу да је остао недовршен двор у Метку и да су неки учитељи без плаћа.

Игуман ман. Гомирја Алексић пише те године да су свештеници позатварани, учитељи без плаћа, свуда неред.

Ликвидира се помало и оно што је владика пригосподарио. Власт узима све у Метку: двор и земљу и школу. А одузела је нешто у Плашком. За све одузето исплатила је држава митрополији нешто преко 2000 ф. Медачки двор је претворен у официрски стан а дворска капела у крајишку апсану. Послије укидања Крајине служила је та зграда „дворина" за школу, а у овом је рату пострадала тако да се сад само зна за мјесто гдје је била.

Царски савјетник Бартенштајн каже о Јакшићу да би њиме човјек могао бити потпуно задовољан, јер он омили због своје скромности, мирољубива је владања, часности и поштења, па тако лакше долази до циља него силом.

Комесар Хадик, — онај што је омео Јакшићев избор, — изјављује да је Јакшић без прекора у вјерским стварима, примјеран свештеник и сасвим добродјетељна владања, врло се заузимао да народ прихвати нове уредбе, милостива је срца и готово претјерано добар господар, има особиту вољу за грађевине, — у свом је мишљењу недокучив, у идејама упоран, рачуна на своје заслуге.

Манојло Грбић каже да је Јакшић био ванредан човјек, реван, тачан, праведан, милостив, према невољалим врло строг, уводио је ред у свештенству и народу, нарочито ударао на расипност о свадбама и сахранама, кад се домови разарају под теретом трошкова и дарова.

Према сиротињи био је милостив и његов је обичај да се сиротињи бесплатно оре (безволачки дан), добро познат по Горњој крајини.

Послије Данила Јакшића, као што ће се видјети, долази вријеме у многом преломно.

У друштву тих времена долази у пуни размах доба Просвјетитељства на бази рационализма, што ће уродити 1781. г. Царским патентом о толерацији. Овим је требало да православни у правима буду изједначени с осталим вјерама. — Коначно читава Горња крајина постаје сад једна црквена област укидањем Костајничког владичанства и заокружењем подручја Карловачког владичанства како је и данас.

КОСТАЈНИЧКО ВЛАДИЧАНСТВО

У царској привилегији од 4. марта 1695. спомиње се Стефан Метохијац као епископ карловачки и зринопољски, али нема спомена да је долазио, те се и не рачуна.

На крушедолском сабору 1713. подијељено је то подручје и основана два владичанства. Једно Карловачко — сењско — приморско. Друго Костајничко — зринопољско за подручја недавно ослобођена од Турака.

Граница између ова два владичанства била је у Банији на води Глини, а и у Лици код Косиња.

Већ је казано како се на подручју првог владичанства смјештао митрополит Атанасије Љубојевић. Овом је владичанству за вријеме од Пожаревачког до Београдског мира или 1718 — 39. припадало подручје с ону страну Уне, тада у аустријској власти, све до Козаре.

Г. 1749. извршена је друкчија расподјела кад је Карл. влад. добило читаву Лику и Крбаву, а Костајничко добило нешто подручја с ону страну Саве, дио краткотрајног Северинског владичанства.

Тако остаје до 1771. кад је Кост. влад. укинуто и тако сва Банија припала Карл. владичанству.

Зато сада, послије смрти владике Јакшића, треба видјети који су били епископи Костајничког владичанства послије Атанасија Љубојевића или у времену од 1713 — 71. у току 58 година.

Г. 1713-16. епископ је Дионисије Угарковић, родом из Радашнице у Зринском пољу, биће калуђер ман. Комоговине.

Никарор Митровић, потврђени владика 1716-28. боравио у Комоговини и у Метку у Лици.

Стефан Љубибратић, родом од Пиве у Херцеговини. Завладичио га у Пећи партијарх Мојсеј 1719. Био је неко вријеме и владика у Далмацији. — Кад је пребјегао на аустријско подручје, био је први „намјесник и исправник" митрополита Мојсеја Петровића, а 5. цеп. 1727. постављен је за костајничког владику. Тада се 18. фебр. 1729. одрекао управе у Далмацији.

Г. 1731. поставио је за свог намјесника и исправника у Лици проту Јову Кнежевића, пароха из Радуча, који се закалуђерио и боравио у Метку. — Владика Стефан умро је изгледа 1738, а управу је преузео Данило Љуботина.

Костајничко владичанство дијелило је послије тога неколико година судбину Карл. владичанства: остало празно, односно натурен Пашић.

Алексије Андријевић био је кост. владика 1741 — 49. Родом и постригом из Пећи био је прво митрополит ужички (у Ариљу), одакле пређе са Арсенијем IV у Аустрију. Царица га 1741. потврди за кост. владику „у нашој краљевини Хрватској". Андријевић је био први кост. владика прописно уведен у дужност, инсталиран 1746. г.

За његово доба сграђена је црква у Костајници и купљен двор гдје се смјестио и боравио.

Умро је 12. нов. 1749. и сахрањен у костајничкој цркви. Гроб нађен 1970. код зидања садашње цркве.

Он у споразуму с еп. Ненадовићем, судјелује у оснивању српских школа, централног училишта у Плашком 1746. као и српске школе у Залужници (о овом више у поглављу о школама).

Долази Арсеније Теофановић.

Био је калуђер ман. Грабовца у Угарској, што су га основали калуђери ман. Драговића из Далмације. — Изабран је за владику заједно с Јакшићем на сабору 3. јула 1750. на молбу људи из епархије. Не види се одкуд су знали за њега. Али он се морао заклети да ће, ако се поунијати, напустити двор без ичега, и да ће живјети калуђерски и без меса...

Записано је да је био „човјек високог разума и дубоке науке". — Умро је напрасно у Северину 1753. г.

У тужби народа против генерала Петаци стоји и ово: „Он нашег владику држи за мањег од својих паса"... — Отуд и сумња да га је генерал дао отровати.

Јосиф Стојановић био је калуђер ман. Врдника, па дошао за владику 1754/5. — С овим је владиком било великих неприлика. Владика је био толика тврдица да га је народ звао „грешљика". Грбић то тумачи, да је пио најлошије, кисело вино (од греша). — А можда је назив и од њемачке ријечи грош — грошић (грешл), дакле грошићар! — Вуков рјечник има греш за грожђе које никад не сазри, али грешл за новчић.

Владика је народ и свештенство немилосрдно глобио. Сви су се на њега тужили, и цркви и држави. Тако је и ту власт имала повода да се мијеша у црквене послове.

Митрополит на све ово пошаље владици најприје архимандрита ман. Шишатовца Викентија, али владика одбије и њега и савјете митрополитове. — Затим шаље митрополит владику Данила Јакшића с упутом да се не обазире на владику, него да у име митрополитово уради „како ће бити најбоље и за свете цркве, вјеру, манастире и на корист и утјеху народа и свештенства". — Ни то ништа није помогло: владика остаје исти, болесни шкртац, среброљубац. — Ово се види из митрополитова писма од 19. фебр. 1768. гдје каже владици: — На моју особиту жалост и свега нашег архијерејског сабора и на срамоту архијерејског достојанства разумијем из при тужба власти и народа нашег... сувишна и безмјерна глобљења чему краја нема тако да и вјера и црква долази на зао глас. — Ни то није дјеловало.

О Стојановићу има и посредно свједочанство Доситејево. Петрињски свештеник, код кога се Доситеј нашао на путовању по Хрватској, прича да је канио поћи епископу по патенту за парохију, кад стиже глас да је већ други свештеник епископу Грешљики дао неколико дуката више и већ узео патенту и парохију, и још свог синовца успио потурити за ђака!

Послије овога отишао је Доситеј „божјем човјеку" Јакшићу!

Умре митрополит и сазове се сабор 1769. на ком је царском комесару грофу Хадику предата притужба у 18 тачака против еп. Стојановића и његова егзарха Теодора Стефановића. — На овом је сабору укинуто Кост. влад. и његово подручје додијељено Карл. владичанству. Код укидања је речено да ће царица промислити о еп. Стојановићу како ће живјети.

На ово Стојановић замоли царицу да га не диже за живота с његова владичанства него да га пусти да умре на свом мјесту. Како је, међутим његово владичанство било укинуто, ријешено је да му се одреди пензија од 1500 ф годишње.

Али путеви судбине, — каже Грбић, — наведоше воду на владичин млин. Умре владика Јакшић и сад Стојановићу припаде цијело велико владичанство од Јасеновца до Зрмање и до мора.

Тако је царско „промишљање" завршило за Стојановића повољније него би ико могао слутити, најгорим рјешењем и за цркву и за народ што се може замислити.

Стојановић тако улази у низ Горњокарловачких владика као пети по реду.

Према овом, костајничких владика било је седам: Атанасије Љубојевић, Дионисије Угарковић, Никанор Митровић, Стефан Љубибратић, Алексије Андријевић, Арсеније Теофановић и Јосип Стојановић.

У Костајници се никад није угасила свијест да је била сијело владичанства. — Остало је епископско и имање, што се то провлачи дуго и опширно. — Затим, Костајница се развила у јак привредни центар с много угледних православних варошана, који хоће да им се чује глас и у црквеном животу. — Ту је и сједиште протопрезвитерата. — Отуд спорови око владичанске имовине, спорови и у ЦО, сукоби свештенства и ЦО, између свештеника и прота, међу свештенством, сукоб и с учитељима и око учитеља, па тиме и између парохијана. Сличних је ствари било и по другим варошким ЦО, али грађе костајничке има понајвише. Плашчански архив говориће много о том ко пође да пише о варошким ЦО Горње крајине.

Костајничко владичанство заслужује посебан исцрпан рад.

5. Јосип Стојановић

Послије Јакшића остало је Карловачко владичанство без епископа готово годину дана.

Митрополит Борђевић, изабран против Јакшића, одређује да се у Плашком до даљње наредбе све чува како јест док „његове смјерности пастирско промишљање и одлука царског и краљевског величанства не одреди о осиротјелој епархији да буде утјешена добрим и способним архијерјем."

А тај исти смјерни митрополит предлаже да се Карл. влад. утјеши премјештањем већ споменутог Јосипа Стојановића из Костајнице! — Беч знајући Стојановића, испрва не пристаје, али је он ипак 1771. премјештен! Само, царица ипак због старости владике и због тога што је новопроширено владичанство брдовито и каменито, одређује да он за живота остане у Костајници, и тако му је испунила жељу да га не миче... А за вршиоца дужности администратора, одређен је калуђер ман. Врдника у Фрушкој гори Алексије Гавриловић, раније егзарх арадског владике.

Стојановић, међутим, пише два пута гомирском игуману Теофилу Алексићу да кани доћи у Плашки, што би значило да му је држава силом натурила администратора.

Администратор је с протођаконом Јованом стигао у Плашки о св. Сави 1772. годину дана по смрти владике Данила. Он управља читавим владичанством осим Баније гдје остаје Стојановић.

Овај сад стаде у Костајници сваки дан служити и рукополагати свештенике за дукате. Тако је те г. 1772. произвео 23 свештеника и добио 635 ф 33 кр. Ни на приговоре Беча владика се не обазире. Тек 1774. на сабору у Срем. Карловцима пензионисан је с 1500 ф годишње. Затим је живио у Осијеку гдје и умре 1775. г. и би сахрањен тамо.

У односима државе и цркве стално је присутно настојање државе да цркву и свештенство скучи под своју власт, да уплив цркве што више ограничи, а свој уплив у црквене послове што више ојача.

Власт покушава својим посебним прописима скучити цркву и народ. Такве су природе биле најприје неуспјеле Декларатиорије (Разјашњења) из 1727. и 1729. — затим долази 1745. оснивање дворске канцеларије за рјешавање српских ствари која се 1747. претвара у дворску депутацију.

А 1770. јавља се први Регуламент (уредба). Ово је већ потпуно јасан израз жеље власти да се све више уплиће у црквене послове.

У карловачком генералату позове Генерална команда гомирског игумана и све проте у Плашки ради упознавања с новим Регуламентом и ради његова проглашења. Али овај збор закључи да не може ништа прихватити док се не изабере нови владика.

Генерал Клефелд сад постави мјерило да парохије не могу бити мање од 100 домова, па изврши попис домова и душа по селима и одреди да се досадашњих 82 парохије сведу на 62. Упустио се дакле у изразито црквену надлежност без везе да ли је ова редукција била потребна.

За нови српски црквено-народни сабор 1774. шаље администратор митрополије Видак игуману Алексићу у Гомирје пуномоћи за посланике, да се све даде тајно потписати по повјерљивим људима (Лончару, Дадасовићу и проти Мајсторовићу) по региментама које су по обичају, бирале свјетовне и војне посланике. — Путни лист ако не добију, нека узму до Осијека или Новог Сада. Нека понесу потребна писма и побиљеже све тегобе и притужбе.

На овом је сабору извршен само избор митрополита, а ни о чем се није расправљало. Ипак је царски комесар примио све молбе и жалбе, што ће изазвати доношење другог Регуламента од 1777. с.

О свему овом М. Грбић говори врло опширно уз пуни текст Регуламента

Народ је посебно с неповјерењем гледао на укидање неких празника, односно на смањивање броја „заповједних"... Истина је да је у народу било много светаца и светачаца кад се није радило. Тога је било скоро пола дана у години не рачунајући постове. Већ је синод 1769. разријешио 53 мања празника, али је задржао 9 празновања „српског рода". Синод 1774. разријешио је још 38 празновања, ту и све српске осим св. Саве. — Осим задржаних заповједних празника одобрене су и храмовне Славе (црквени зборови), а и породичне Славе (Крсна имена). Али ће за Крсна имена мало касније изаћи наредба власти са циљем да се неки црквено народни обичаји, тобоже уиме штедње, угуше, што је и успјело.

У вези с тим су и настојања да се православни Срби наведу да прихвате нови календар, али то није успјело.

— Чак ни Жумберчане није ни НДХ успјела да присили да напусте стари календар!

6. Петар Петровић

Послије Стојановића синод 1774. изабере за епископа Петра Петровића, архимандрита ман. Раковца у Фрушкој гори, родом из Сремских Карловаца.

Он у Плашки стиже 1775; дотле је остао администратор Гавриловић иако је Петровић именовао свог замјеника гомирског архимандрита Теофила Алексића. —

Петровић је 1784. премјештен у Арад.

У Бечу је постојала за српске послове дворска комисија, односно српска депутација, а без једног Србина. Петровић долази у Беч за референта српских послова, што је сад рјешавала Илирска дворска канцеларија. — Кад су се Беч и Угарска сукобили око Срба, прелазе српски послови Угарској дворској канцеларији у Будим, те ће и Петровић тамо прећи 1792. г.

Умро је Петровић 28. дец. 1800. у Темишвару.

Био је владика Карл. влад. близу 9 година (1774 — 84.)

За то је вријеме настало неколико одлучних уредаба о православнима. — Ту је прво Деклаторија или „изјаснителни рескрипт" из 1779, замијенила Регуламент, укинут 1778.

У уводу Декларатории царица изјављује:

— Ми ћемо српски народ докле год остане у вјерности и дужној покорности према нама, најмилостивије штитити и држати у уживању привилегија што су од нас и наших предака најмилостивије подијељене и потврђиване биле.

Затим царица каже:

— Као што ће несједињеног вјероисповједања српски народ у дјелима вјере, савјести и закона, и уопће душе, зависити од свог митрополита и од својих владика, тако ће исти народ скупа са својим свештенством у војној крајини зависити од своје Генерал-Команде и од Придворног ратног вијећа.

Петровићу је било суђено да ради код проведбе ових прописа.

Г. 1782. изашла је уредба о конзисторијама, које су постојале од 1730. г., а сад уређене. — До 1730. г. владика је сам имао пуну власт и сву бригу, тиме и одговорност, у црквеним пословима своје дијецезе или епархије. Своје сараднике бирао је по вољи. Главни је обично био егзарх (извршилац).

Тек је синод од 1744. одлучио да свака епархија оснује своју конзисторију, а најважније ствари да шаље синоду.

Г. 1769. израдио је синод конзисторијално уређење, 1782. изашла је уредба, а 1775. проглашен је систем црквених судова, прописан од власти.

Конзисторија гор. карл. епархије била је постављена 1776. г. царском потврдом. Чланови су били уз владику: Серафион Мамула и Висарион Јакшић, гомирски јеромонаси; Теодор Мајсторовић, будачки и Петар Мајсторовић плашчански прото; Гаврило Латас, плашчански и Теодор Шарац, полојски парох; оберлајтнанти Трбуховић од глинске и Татомировић од слуњске релименте, затим Георг Дибоа (француско презиме) нотар и Ксаверијус Рајт, фишкал. — Ужа редовна конзисторија: владика, Шарац, Латас, Татомировић и Дибоа.

Владика је за конзисторијалне савјетнике био предложио архимандрита Теофила Алексића и намјесника ман. Гомирја Арсенија Врлинића, али их Беч не потврди, него премјести Алексића у темишварско, а Врлинића у вршачко владичанство! Оба су били у Русији два пута за вријеме Данила Јакшића, а Алексић није хтио прогласити неке уредбе кад није било владике. То ће бити да му је и донијело изгон из родног краја. Мјесто њих су накнадно предложени и потврђени Мамула и Јакшић.

Ова је конзисторија прорадила почетком 1777. г.

Митрополит Видак умре 1780. На сабору је 1781. изабран за митрополита Мојсије Путник. Ни на овом сабору није било расправе, али је допуштено да се изнесу молбе и жалбе.

Нову конзисторијалну уредбу од 1782. потврдио је цар Јосип, а прогласио је Карловачки генералат преко регимента и компанија, дакле војнички.

Овим уредбама престаје прво доба живота Карловачке митрополије, привилегијално доба, а почиње ново доба Декларатории које ће потрајати до 1868. г. и 1871, до Рескрипта...

Грбић цијени да је Петровић био реван и родољубив архијерej. Нове уредбе проводи по наредби власти, али је тражио и да власт поштује њега и свештенство. Доста је ваљао и као референт у Бечу и Будиму.

Приказом времена епископа Петровића, — гдје је отишао на шире поље Карловачке митрополије, — Грбић увиђа да му остаје мање за главни његов посао, за Карловачко владичанство, његов родни крај, за Горњу

крајину. Признајући да се преварио, он ће и даље остати роб превелике опширности и у својој III књизи. Тако ће њу довести само до краја дјеловања епископа Миоковића, односно до прага појаве Лукијана Мушицког 1824. г. На овом ће коначно и остати и мада је послије објављивања те књиге 1893. г. још поживио до 1899. неће довршити свога монументално замишљеног дјела. — Да ли је у том застао због смрти епископа Теофана Живковића, који му је дао идеју и давао потицаја за рад, или због средстава, или због неразумијевања новог младог Михаила Грујића за овакве радове, — то се не зна, нити се може из архивских података извести. Не види се нигдје да је он послије своје 3. књиге настављао посао; није остало ни биљежака ни рукописа, — како је посвједочио и његов нећак Стево Марковић.

Остаје нејасан тај прекид у плодном и признатом послу. Можда је једино објашњење његова болест...

7. ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ

Рођен у Сремским Карловцима, био је питомац митр. Видака; затим архим. ман. Хопова. За епископа је изабран на синоду 1783. „ с многими трудностми", можда зато што се Петровић отимао да не иде из Плашког.

Јовановић је прво дошао у Костајницу, за Божић, а онда у Плашки, гдје је инсталиран марта 1784. г.

Био је овдје једва 2 године (до јуна 1786.), — довољно дуго, — како вели Грбић, — да се омрази и свештенству и народу, — Премјештен је по молби у Бачку, гдје је и умро 1813. г. код обиласка владичанства.

Овај епископ, још прије инсталације, упућује три посланице. — У првој, по обичају, јавља о свом доласку и упућује архипастирске поуке свима од свештеника до „мужевних и храбрих војника славеносрпских". — У другој поучава о насталом ускршњем посту.—

У трећој износи свештенству у 20 тачака све мане и гријехе за које је дознао. Додаје да сви морају имати хаљине једнаког кроја; шешире и ћелепуше (капице под шеширом), — сваки мора имати бар по један пар чизама и ципела са „шнолама", два пара штримфа (чарапа), зимње и љетње; - два велика халспинтла (вратне мараме) и 6 платнених малих лашнела (марамица), кошуље са јачицама, два пара бијелих рукавица, зимње и љетње; двије мараме, један пристојан штап, а у џепу чешаљ за браду и косу. — Не смије одлазити са села у опанцима, не смије ићи на сајмове и тамо, „бесчине и пијанство проводити", иначе ће га војна власт ухитити и њему у Плашки допратити. — Не смије на пирове и даће. Не смије разбојницима јатаковати. Не смије вјенчавати без оглашења и без знања молитава. Не смије бити како је досад „било трпљено", значи како су досадашње владике трпјели. — На крају владика нареди протама, да сазову свештенике и да се пред мјесном господом командантима и официрима ова наредба јасно и гласно прочит, а сваки свештеник потпише. Грбић каже да је владика. — Но то није било све. Владика о овој наредби шаље извјештај и Генерал-команди с поузданом надом да ће му власт у овом спасоносном пиљу ићи на руку и узнастојати и она да свештенство своје дужности врши. — О богослужењу, проповиједању, духовности и пастирству — ни слова!

Још се тражи да свештеници сваке године долазе на поучавање владици.

Све је ово владика на скупу у Комоговини лично прогласио банијским свештеницима.

Тако, — каже Грбић, — док је Петровић јуначки бранио своје свештенство, Јовановић преко леђа свештеника умиљава се власти! А власт ломећи својим прописима владике, тражи сад да владике сломе свештенике.—

Нема података да је владика у том што успио.

Посебно владика удари против женског украшавања (ђердана, везива, прегача, зубуна), јер да је то раскош против вјере и закона. А кад је у том затражио помоћ крајишке власти, бански генерал Булај одговори да насилна средства само шкоде правој побожности. Дакле, генерал говори као владика, а владика као генерал.!

На ово се Грбић сентиментално сјећа како се некад у народу носило и ђердана и уплетњака, и пулијатних капа, и мушких тока и илика (ово су, по Вуку пуца сприједа на Бечерми кроз која се унакрст провлаче гајтани као да су токе), и кићених и везаних прегача и зубуна и тканина и натикача и цванцика (сребрни новац од 20 крајцара или трећина форинте) на крајишима од опанака и нашитих цекина на китама од капа.

Овим је Грбић дао податак из живота народа на Крајини о половини XIX вијека.

Удварајући се власти владика је трпио да се она мијеша и у намјештање свештеника што ће остати лош обичај и послије.

Може се мислити како су се тек по овом примјеру осилили крајишки официри.

Овакво поступање епископа Јовановића није осамљен случај ни у цркви ни у друштву. Поставши старјешина човјек врло лако пада у погрешку да мисли да је све што чини правилно и без грјешке.

ГРАДЊА НОВОГ ДВОРА У ПЛАШКОМ

За вријеме еп. Јовановића подигнут је у Плашком нови зидани владичански двор умјесто старога дрвеног што га је још 1721. подигао владика Љуботина.

Дозволу за ову градњу израдио је још 1783. владика Петровић, али због премјештаја не стиже да оствари.

Новца је било од продаје дома и земље у Метку и од одузете плашћанске земље свега 2268 ф. 7 и по крајцара. Вишак према прорачуну (582 ф. 9 и по кр.) обећала је држава, али је морала дати више зато што је владика дигао и први кат зидан, а био је предвиђен дрвени. Владика обећа да ће он додати разлику, али пређе у Бачку не плативши.

Грбић додаје сасвим умјесно да је овај двор, као и плашчанска катедрала, у ствари задужбина владике Јакшића, јер је он пригосподарио и оно у Метку и земље у Плашком; тако, додаје Грбић, права мука не гине ...

Касније овај исти владика, — како Грбић сматра, — као агент аустријске војске, — долази у Костајницу да наговара народ босанског Поуња у рату 1788.-91. да пређе у Банију. У том је владици помогао костајнички прото Јован Поповић. — Све војске што је владика прикупио било је 5049 људи. Заповједник им је био капетан Друге банске регименте Михаиловић, унапређен за пуковника. Војска је била распоређена по фрушкогорским манастирима. А одлазио је и у Србију да диже народ на Турке; тиме је народ био изложен многим невољама. — Послије, о устанку 1804. шаље владика у Србију два топа с једним топником.

Грбић додаје како су Српске илустроване новине 1881. стр. 30-31. овај владин поступак приказале као дјело жарке љубави према народу и слободи, истичући да је као узорити родољуб помогао устанак са 12000 ф. годишње, а уз то откупљивао робље од Турака.

Послије одласка владике Јовановића управља епархијом 1786. питомац владике Јакшића, гомирски архимандрит Јоаникије Милојевић.

6. Петар Петровић

8. Генадије Димовић

8. ГЕНАДИЈЕ ДИМОВИЋ

Рођен у Шиклушу у Барањи 1710, калуђер ман. Раковца, био је дуго војни капелан уз генерала Љубибратића, затим архимандрит свог манастира од 1871. — Г. 1786. синод га изабере за будимског владику, али га допаде слабије Карл. владичанство гдје послије десет година 1796. и умре и би сахрањен у Плашком.

За владику је дошао већ као старац од 76 година, али то није сметало да буде плодан и активан.

Два су велика догађаја била за његово вријеме: спољни, рат с Турцима 1788-91. и унутрашњи, народно-црквени сабор у Темишвару 1790. г.

У рату дочекало је ово владичанство велико проширење подручја на Кордуну (Новоселија) и на личком кордуну, између планине Пљешевице и долине Уне, о чем је већ било говора код приказа сеоба.

Тих година завршено је и стогодишње отимање између Аустрије и Угарске о православне Србе „странце и придошлице у хрватске и угарске земље."

Што и како Грбић у свом дјелу држи страну Мађарима, и пјева им славопојку у духу свог времена, бановања Куенова, то се овдје сад може изоставити. Треба само да се види о чему се у ствари радило.

У питању положаја Срба на подручју Угарске цар Јосип 1785. расписује да Србе треба штитити против сваког угњетавања јер су заиста од велике користи. Ту цар није имао на уму само војне способности него и привредну вриједност Срба у трговини и занатима. Цар препоручује да се Срби примају у градове и штите.

Овдје треба успут споменути како је народно буђење, национални покрет могао донијети и доносио и лоше посљедице. Буђење Мађара ишло је за тим да се признаду и остваре историјска права мађарског народа. Али је упоредо с тиме код Мађара владало и слијепило за права осталих народа Угарске (Словака, Румуна, Срба...) као и права с Угарском династички везане Хрватске; посљедице стигоше Угарску 1918. г.

У тој тешкој и осјетљивој ситуацији одобри Беч да се сазове српски сабор рачунајући при том да ће моћи користити Србе против Мађара. — Кад је још уз то митр. Путник изненада у Бечу умро, то је био још један разлог да се сабор сазове.

(Четири су митрополита нагло умрла у Бечу: Арсеније 1706., Исаија Баковић 1708, Исаија Антоновић 1748, и сад Мојсије Путник 1789, — довољан разлог да се јаве и понављају гласине о насилној смрти).

Цар је именовао администратора митрополије еп. Петра Петровића, бившег еп. Гор. карл. а сад референта за српске послове.

Сазван је сабор у Темишвару са по 25 посланика свештеничког, војног и грађанског реда, бираних по обичају. Сабор има да изабере митрополита и предложи молбе и жалбе.

Владика Генадије обави избор свештеника: 1. Јоаникија Милојевића, архим. ман. Гомирја, 2. Петра Мајсторовића, плашчанског и 3. Јована Поповића, костајничког протуа.

Из Личке ргте послани су капетан Оклобџија и лајтнант (поручник) Кнежевић, из Огулинске лајнанти Вујновић и Остојић; из Прве банске капетан Узелац и фенрих (заставник) Рокнић, а из Друге банске лајтнант Шупљикац.

Коначно из реда грађана ишли су Атанасије Јанковић, трговац из Карловца, Никола Костић, трг. из Петриње, Арсеније пл. Шакабент из Ријеке.

На сабору су се сукобиле двије струје: — једна за озакоњење српских привилегија и грађанских права у Угарској (представник Сава Текелија), и друга, за одвојено рјешавање српских послова као што је одговарало Бечу (цар је посебно захвалио сабору што се у већини за ово опредијелио). Томе су допринјели заступници из Крајине!

На све ово угарска дијета (сабор) закључи да се Србима признаје држављанство, угарско грађанско право (зак. чл. 27.)

У Бечу буде ипак успостављена српска придворна канцеларија с бившим хрватским баном, грофом Балашом на челу и с Петром Петровићем као првим савјетником.

Тек на крају рада сабор изабере од кандидата (Петровића, Шакабента и Стратимировића) потоњега за митрополита мада је власт била за Петровића.

Стратимировић ће отад кроз 46 година дјеловати као духовни поглавар Карловачке митрополије... У његово доба тече Француска револуција, воде се наполеонски ратови, уводи се режим реакције са трајањем све до 1848. г. У исто вријеме су и оба српска устанка (1804. и 1815.), настаје Србија као нова држава, почиње тада у Вукова реформа и јављају се први почеци Илиризма. Дакле, низ великих свјетских и домаћих пресудних догађаја.

Од тачака о којима је Темишварски сабор рјешавао да се спомену овдје само оне које се односе на Карл. владичанство. — Сабор тражи (т. 11.) да се свештенство сачува од сваког злостављања и насиља, бивало је случајева бацања свештеника у тамнице, везања и кврге и јавног батинања.

Г. 1792. укинута је српска придворна канцеларија у Бечу. Радила је свега 16 мјесеци. За то вријеме издао је Балаша мноштво списа као што се још и данас може видјети у грађи плашчанског архива. Само, епископ Димовић није много марио за Балашина оштра расписивања. Гроф је радио противно привилегијама и самовољно наређивао, све тобоже у име царево. Владика на то каже: — Он мора да свашта измишља јер иначе не би имао шта да ради! —

Српски послови прелазе затим у надлежност Угарског намјесничког вијећа, опет с Петровићем као референтом.

Грбић поводом догађаја 1790. закључује: — Мађари или нису хтјели или нису умјели предобити Србе, а Беч је Србе потхрањивао у мржњи према Хрватима и према Мађарима.

У унутрашњој епархијској управи Димовић, мада старац, показао се као човјек тријезна и крјепка духа. Био је прави владика.

У односу према војној власти настојао је да престану пресизања, задирања у подручја црквене власти. У том је овај ислужени фелд-капелан (војни свештеник) био једнако одлучан према Генерал-команди као и према обрстарима, капетанима и другим официрима.

А био је такав и према господи трговцима по варошима који су на свештеника гледали као на обичног најамника.

У та времена почели су се јављати кроз ратове први одјеци француске револуције и у Крајини и народном моралу.

Владика упозорава на те појаве свештенство и народ у својим посланицама: — на неслоге и свађе на дому, на преваре и лажи, крађе, паљевине, разбојства и убиства, — јер народ се био сасвим изоглавио и удари у свака безакоља.

Грбић посебно истиче да су ово биле више посљедице лоше крајишке управе и насилних реформа у црквеном животу, нело одјеци револуције у широким народним масама.

О смрти еп. Димовића забиљежио је митр. Стратимировић — „Умре сеј ревнителни епископ 20. дек. 1796. у Плашком".

Сахрањен је у плашчанској катедрали уз владику Јакшића.

По његовом портрету види се да је био спољашње профињен, отмен лик; биће да је био поријеклом македонски цинцарин!?

ЈОАНИКИЈЕ МИЛОЈЕВИЋ КАО АДМИНИСТРАТОР

За 16 мјесеци, колико је прошло до доласка новог владике, водио је администрацију Јоаникије Милојевић, већ познати архимандрит ман. Гомирја.

Милојевић је четврти истакнути старјешина ман. Гомирја у XVIII в. (послије Рафаила Добријевића, Теодора Милетића, Теофила Алексића). За њега се зна из медачке школе, из времена еп. Петровића с којим је био близ, владика му пише и он му иде у походе. Послије Јовановића Милојевић 1786. неко вријеме управља владичанством. А сад, ето и по смрти еп. Димовића.

Милојевић је још једном био администратор г. 1801; постављ њега за свог замјеника „администратора" тадашњи администратор млади протођакон Миоковић кад је пошао у Сремске Карловце не би ли за себе добио владичанство, али то ће остварити тек касније.

Јоаникије Милојевић ученик Јакшићев, умре као архимандрит ман. Гомирја 28. акт. 1809. г. 69. години.

ПРИРАСТ 1791. Г.

Послије 1791. прираст износи 12 парохија, од тога 5 на Кордуну (Бувача, Радовица, Љесковац, Машвина и Садиловац), а 7 на Личком кордуну (Небљуси, Лапац 87 кућа са 960 душа, Добросело 84 к. 1070 д., Дољани 75 к. 530 д., Сувоја 77 к. 920 д., Срб 78 к. 693 д., Купирово 74 к. 739 д., Осреци 68 к. 770 д.).

Ту се нашло и 46 свештених лица: 29 свјетовних и 17 калуђера. Калуђери избјегли из погорелих манастира Моштанице у Поуњу и Рмња на Уницу.

На ове свештенике гледали су лички попови некако с висока као да су неуки, па су 1792. о Илиндану били позвани у Плашки као на неки испит (читање, писање, појање, и хришћанска наука). — Али, како су били заслужни у рату против Турака, власт је тражила да се намјесте, јер су иначе имали само помоћ по 17 кр на дан 8 1/2 ф. Само су она два Црногорца (4, 5,) добивали по 12 ф. мјесечно.

Власт је према овим свештеницима и народу била сусретљива, јер су корисни, — и уредила им села и подигла цркве.

9. СТЕФАН БГАГОРОДНИ ОТ АВАКУМОВИЋ

Породица је из Коморана на Дунаву између Будимпеште и Пожуна (Братиславе), али се Стефан родио у некад потпуно српској вароши Св. Андреји (Sent-Andre) на Дунаву више Пеште.

Имао је брата епископа у Пакрацу и Араду.

Науке свршио у Будиму, а иза тога био на двору митрополита Путника. Од г. 1789. је архимандрит ман. Гргетега.

Г. 1791. добило је пет браће Авакумовића угарско племство, „немешаг".

Синод 1798. изабере Стефана за епископа горњокарловачког: исте године је инсталиран у Карловцу.

Тим поводом појавиле су се двије похвалне пјесме, једна Лукијана Мушицког (Н 183) и друга Гаврила Хранисављевића (Н 194). — Мушицки каже: — Што је осушеној земљи падање жељене кише, што је роса трави повенутој, то ће, Карловче сретни, Теби бити ријеч новог пастира велерјечивог. —

Већ 1801. премјештен је у Темишвар, гдје је и умро 1822. г.

Кад је нови владика, мађарски немеш, угледао Плашки ускликне: — Та овде не би ни медведи живели! — И настани се у Карловцу у кући трговца Маливука. — (А како је оно Петровић заволио Плашки).

Владика за пар дана оде у Беч на поклоњење цару, а за администратора остави протођакона Миоковића.

Ипак, кад се вратио у Карловац, најприје крене и обиђе владичанство, на што изда врло строгу окружницу о запаженим слабостима и одреди да проте свака три мјесеца шаљу кондуитлисту (карактеристику о држању и владању свештеника). — У тим листама, што ће проте и касније редовно слати, има занимљивих запажања и карактеристика!

У то је вријеме стање у народу услијед ратова што су се водили по Европи, а крајишници у њима обилато учествовали, бивало све горе.

Банска Генерал-команда описује 1799. стање у народу, злоба, завист, оговарање, свађа, немилосрђе, тако да већ један другога поткрада и потказује и толиком злобом дише да скоро нема породице која се између себе не коље не бије и у непрестаној кавзи живе, и већ су се многе подијелиле, што је Богу, цару и народу мрско чути и сносити. — А за све се окривљује свештенство јер да не поучава народа. — Исте године, међутим, царски комесар гроф Колоредо изненадио се и обрадовао раду у свештенству. Дакле, како кад затреба.!

10. ПЕТАР ЈОВАНОВИЋ — ВИДАК

Видак је био епископ гор. карл. од 30. јула 1801. па до 8. нов. 1806. нешто више од 5 година.

Рођен је 1768. у Сремским Карловцима, свршио гимназију у Пожуну, затим наставио науку у Њемачкој (Јена), гдје је 3 године марљиво изучавао богословље.

Митр. Стратимировић узме га на двор и закалуђери.

Г. 1794. Видак је први наставник богословије у Срем. Карловцима. Г. 1797. произведен је за архимандрита ман. Хопова, па слиједеће године премјештен у Гретег.

Г. 1801. изабран је за епископа Гор. карл. и инсталиран у Плашком. - Г. 1806. премјештен је у Вршац, опростио се са свештенством: у Вршцу био до смрти 1818. г. Био је слаба здравља.

— У нашем владичанству — каже Грбић, — био је реван и достојан архијерej.

Владика се стара да се наредбе поштују.

Много се залагао за школство и просвјету (в. школе). Знаменита је његова наредба о поукама у вјери од 15. маја 1803. — Ту се прво истиче обавеза пароха да уз поучавање одраслих проповједима, и о обучавању дјеце и омладине мушке од 4 - 17, а женске од 8 - 16 г. При том треба молитве добро истолковати и изјаснити, а изјашњавања доводити у везу са животом народа.

Како то свештеници раде, дужан је прото јављати владици који ће и сам приликом обилажења парохија тај рад провјеравати. Војна власт ће ићи на руку да народ шаље дјецу и омладину у цркву на науку. Парох ће о полазницима водити списак. Мада сачувани спискови не показују баш особит одазив омладине, оваква уредба о хришћанској науци код цркве „попова школа", увела се као народни обичај и поред свих тешкоћа, остала сво до Првога свјетског рата.

Грбић спомиње ту „попову школу" врло топло и похвално сјећајући се како је радила у његовом дјетињству код његова ђеда Арсенија и оца Марка у Широкој Кули 1850-55. г.

И писац овог рада сјећа се такве недјељне школе из свог дјетињства, кад је још као карловачки ђак 1906-9, а феријама у Требињу код попа Јанка Милојевића-Ешкије по малом катихизису понављао и увјежбавао молитве са сеоском дјецом код цркве прије литургије.

Да би свештенство имало помоћи у храму код богослужења (у појању, читању и осталом) владика је наредбом бр. 11. од 1805. препоручио да свештеници одаберу по неколико способне дјеце и обучавају их. А и ћирилском писању. Дјецу могу одабрати кад катихизирају у крајишким школама.

Клирикалну школу обновио је у Плашком 1802. И сам је обучавао, а иначе је школу водио протођакон Павле Хаџић. Г. 1804. обновио је и славеносерпску школу у Плашком.

Послије Видакова одласка ову је дијецезу неко вријеме држао митрополит остављајући управу Хаџићу и конзисторији.

О српским школама тог времена в. у поглављу Школе.

Свакако може се рећи да је Видаково дјеловање у просвјетном правцу заиста било плодно.

11. МОЈСИЈЕ БЛАГОРОДНИ ОТ МИОКОВИЋ

Рођен у Јозефову код Кикинде у Банату 1770. г. Већ 1785. с 15 година ступа у калуђере у ман. Раковцу и постаје ђакон. Долази затим 1786. с епископом Димовићем (са 16. г.) у Плашки 1788. постаје конзисторијални биљежник. Дакле, већ измлада високи видици.

Г. 1798. за еп. Авакумовића постоје алмин. епархије.

Г. 1801. одлази као архимандрит у ман. Раковац па у Бездин.

У ово се владичанство враћа 1807. као епископ. Поводом избора јавља се пјесник Јован Дошеновић (Н 317, Венеција 1807) уме клира личког која „учествује у радостима из љубави . . ." — Владика умре 1823. и тако је провео у овом владичанству свега преко 30 година; 15 г. уз епископа, а онда послије прекида од 6 година, и сам као епископ 16. г.

Код наступа владика упућује свештенству уобичајену окружницу.

Али слиједеће године, на примједбе и потицај крајишке власти, наређује владика свештенству да се сустеже од поласка сељачких кућа о крститкама, о пиру, дањама, о свечарској водици чиме се куће излажу великим трошковима. — Потицаја за ово дала је Огулинска регимента на приједлог официра из Јасенице који је пријавио пароха Саву Пошмугу што је крстио двоје дјеце у кући, остао на ручку, па још и пуну торбу понио собом. — Пошмуга је изјавио да су дошли родитељи и изјавили да су дјеца слаба . . . — Власт овом приликом тврди да су свештеници криви што се у народу одржавају разни обичаји уз велике трошкове. — Ово је, међутим још једно објашњење како је дошло до тога да су код Срба Горње крајине одумрли многи народно-црквени обичаји, посебно славски (водица, колач и сл.). — Владика је код тога био сувише попустљив према захтјевима крајишке власти, посебно у питању Слава. Тако је он — српски православни епископ, — мада не намјерно, допринио слабљењу славских обичаја. — Раније, кад је поводом Декларатиорије од 1779. карловачка Генералија запријетила сваком ко Крсну славу буде славио с 50 батина, — владика Петровић одбије то и објасни власти што је Србину његова Крсна слава.

Кад је сад без посјете свештеника славском дому изостао обред у дому, а ношење кољива и колача (литурђије) у цркву због удаљености и растресености села било врло отежано или чак и немогуће, своди се Слава у селима Горње крајине углавном на дочек честитара и гошћење и пиће, а без славског колача и славске здравице; можда једино уз славску свијећу и жито (кољиво).

(О Слави в. још и у поглављу Презимена).

Грбић завршава своје разматрање о Слави аманетом млађем свештенству да Крсне славе опет оживљује, али у оном народном духу како је у старини било.

Големе промјене осјетио је народ Карл. влад. најнепосредније кад је послије тешких порзаа Аустрије, уз неке области царства и Горња крајина припала Наполеону (1809-13).

Грбић описује опширно та времена.

Двије су ствари ту посебно важне.

Једно су просвјетна настојања француске власти и еп. Миоковића о чем се посебно говори у поглављу о школама.

А пресудније је било што је Наполеон задржао крајишко уређење у потпуности и војску из Крајине водио собом све до Москве 1812. — О том и о погибијама те војске има доста података.

Промјена власти осјетила се у Горњој крајини и у том што су Турци били почели наново и појачано узнемиривати пограничка недавно ослобођена подручја, но мора се признати да су Французи одмах брзо и оштро сузбили такве покушаје.

Французи су за своје потребе узимали и друштвени новац, фондове, па и из црквених каса. Послије је Француска имала обавезу да то плати и плаћала је неким црквама све до Првог рата.

Ратови с Француском кроз четврт вијека завршени су послије Наполеонова пораза Бечким конгресом 1815. г.

Аустрија је у тим ратовима тешко страдавала, што је ускоро уродило државним крахом. Уз то наилазе и неродне године и тешка глад. Тад су чак и свештеници бјежали у Славонију на зараду или прошњу, само да не помру од глади и да својима бар нешто донесу. Против тих „Личана" диже глас пакрачки еп. Путник 1819. По њему ови неотесани „Личани" попови служе на саблазан; зато тражи да се протјерају у свој родни крај. — Лако је било оцијенити да је прегладњели путник у подеранoj и прљавој мантији, а сав обрастао, — „неотесанац". — На ово је Миоковић одлучно устао у обрану својих „Личана".

Још за вријеме Француске власти било је случајева сеобa испод власти Наполеонове под власт царску, на аустријско подручје.

Из архивске грађе о том посебно је познат случај сеобе коју је из Лике преко Босне повео свештеник Цијук.

Цијук набраја куд је ко отишао: неки у Гралишку регименту, неки чак преко Дунава, неки код Сремске Митровице. Цијук с нешто народа остао је у Мирковцима, бродске ргте. Набраја и који су помрли. Вели да се неки неће да примају грунта, чекају повратак у Лику. Ова земља и није за народ те Крајине. Додаје да је био болан: да се тамо у Лици воде напије, чини му се да би оздравио. — Нека сваки граничар вјерно цара служи и у својој земљи здравој „једи земљу и камен и бољега не тражи јер га нећеш наћи"!

У Банији се спомиње презиме Кијук, у Лици Цијук, али у Зрмањи Бук. Требало би испитати да ли је то исто презиме па изнакажено крајишким писањем њемачки или латиницом!?

Спомиње се из тих времена и покрет за сеобу из Широке Куле . . .

На све ово још се за вријеме Миоковића јако умножио број свештеника. — Владика као да је хтио да искористи прекид везе с Митрополијом за вријеме Француза па је навелико рукополагао. Ту политику владичину нису могла да измијене ни упозорења митрополитова. А рукоположење је значило и спас од служења у француској војсци.

Број парохија, а тиме и пароха расте са 133 на 150. Тиме расте и број капелана са 40 на 159. Коначно је ту и 27 ђакона. Дакле, преко 300 свештеника без калуђера и војних капелана. Какво је то било силно оптерећење за народ и каква биједа за свештенике, види се и по томе што је било капелана са самих 20 домова, док је парох имао и трипут више, а свега 100 домова је премало за парохију.

У Карловцу је владика парох Вујаклију произвео за проту, а тај је прото имао свега 24 дома са 170 душа, и још је ту био други парох са 23 дома и 154 душе.

Необично је морало дјеловати на црквену и држављанску свијест крајишника кад су слушали у цркви, право, како владика грми против безбожне француске револуционарне војске, а онда удара у слављење воће те исте војске Наполеона и позива на молитве за сретан пороћај Наполе-

онове жене, прима од Наполеона одликовање, да би ускоро с усхитом славио повратак Крајине под аустријску власт, а да се на крају владици за то ништа не догоди, него још добива одликовање и од цара аустријског.!

Ратови и Французи донесоше и оставише Крајини још једно зло, венеричне болести. — Већ 1783. појављује се у архиву плашчанском упозорењу на те болести, а посебно су подаци о том архиву Карловца као ријечне луке! Јавља се израз за такве болеснике (врањузљив) и за болест (фрењга). А трагови негдје као ендемијски сифилис до наших дана. — Благодареħи задружном животу нису се те болести јаче проширile, јер је у задругама постојала кућна породична карантена, да се на војника, кад се врати с бојишта пази да није болестан и док се не утврди да је здрав, не прилази жени.

Грбић, споменувши раније да је Видак увијек свуда писао „српски народ, српски род, Србин", надовезује да за вријеме Миоковића није било спомена о српској народној свијести, него о илирском народу. Не улазећи у то како кажу неки списи, ни како је осјећао народ, Грбић нема право. Довољно је погледати Описаније Свештенства из 1819. г. — Ту се у подацима о школовању види да је неки учио славеносербски, више их је учило сербски, а илирски мало који. А и школе се воде редовно као српске.

А исти је тај владика Миоковић дао у Венецији штампати Науку христијанску, катихизис проте Стојана Шобата из 1772. г. гдје одговор на питање „Ко си ти?" гласи „Ја сам човјек, Србин, хришћанин." — Овом не треба коментара.

У та времена јавља се 1821 (655) похвална пјесма (Генетлијакон) Пресвјашченијшем, високодостојнијшем и превосходителнијшем Господину Мојсију от Миоковић, штедром православном епископу карловачком костајничком личком крбавском и приморском, царском и краљевском апостолског Величанства правом тајном савјетнику и француског ордена легије части кавалиру ... Спјевао у кр. предагогическом народном институту припремљени учитељ Илић Самуило.

Конац живота владике Миоковића приказује Грбић мрачно, као да је у човјеку, по животном позиву као калуђеру и епископу упућеном на уздржљивост, избила одједном на крају животне снаге тјелесна сензуалност изражена у раскалашености. — Истина је да је владика био шлагиран, дјеломично узет, а мало касније новим ударом и довршен. — Ово међу тим није први случај да околина ужива у чепркању по људским слабостима...

Владика умре 1823. у 54. г. живота. Сахрањен је у катедрали у Плашком.

Грбић на крају додаје да је Миковић оставио у највећем нереду и владичанство и двор и господарство.

При том не треба заборавити да се људи с временом у раду троше, хтјели не хтјели. А то су трошење код Миоковића појачале и прилике и неприлике: ратови, револуција, реакција, глад, кризе, мали успјеси, а много неуспјеха у послу... Код истакнутих личности долази коначно и да се грешке предимензионирају, преувеличавају, док у исто вријеме врлине остају обичне људске, па је опћа слика изобличена, — То ће се видјети и код Мушицког и код Грујића.

На крају 3. књиге каже Грбић: — Даљу историју о Мушицком наставит ћу ако Бог да здравља у 4. књизи. — Та књига као ни обећани чланци о школама, никад се не појавише.

митр. Стефан Стратимировић

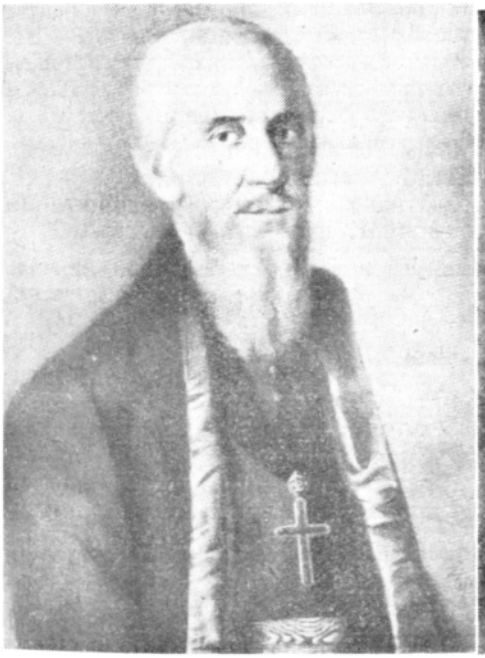

12. Лукијан Мушицки

Себастијан Илић
архим. Гомирје

12. ЛУКИЈАН МУШИЦКИ

За разлику од немирних времена за владике Миоковића, времена Мушицког у Карловачком владичанству теку у чврсто устаљеном реду режима реакције који у Аустрији траје 1815-1848. г. За то вријеме влада цар Фрањо I, а главни му је министар Метерних. Ово је довољно да се увиди главна црта тих времена: крутост и стабилност система.

Лукијан Мушицки био је 12. владика, десети из низа од 18 епископа Војвођана у Карловачком владичанству.

Мушицки је рођен у селу Темерину близу Новог Сада у Бачкој 27. јан. 1777. г. од оца Ђуре и мајке Насте. Породица је дошла из Србије и населила се на пустари Мушић код Суботице; отуд презиме Мушицки. Касније прећу у Шајкашку и оснују насеље Ђурђево гдје је касније било 40 домова Мушинцких. — Школе учио од Темерина до Пеште.

На препоруку Јована Рајића, код кога је почео изучавати богословље, преузео је старање за њега митрополит Стратимирович.

Нов живот почиње кад је по свршеним наукама 1802. г. дошао у Сремске Карловце, сијело митрополије, црквено — народног сабора и жариште црквеног живота уопће. Двије године ради у митрополији изучавајући даље богословију, а 1802, г. ступи у ман. Гергетег у монаштво узевши по свом имену Лука и по грчком писцу Лукијану Самостанском калуђер. име Лукијан.

Одмах слиједеће године он је протођакон при двору и професор богословије за старославенску граматику и црквену историју. Уједно је библиотекар.

Године 1812. постаје архимаидрит м. Шишатовца тада већ као познат пјесник. У спјеву „Глас харфе шишатовачке" говори он омладини: — Светиња вам је прадједовски језик, име и вјера и обичаји. — Али због рђавог економисања пао је 1816. г. под истрагу и заточен у манастиру.

Године 1824. именован је за администратора епархије Г. Карловачке.

Мушицки као администратор стиже у Плашки 13. фебруара 1824. г. О избору поздравља га и Сима Милутиновић!

Епархију је — вели, — затекао запуштену, вјеру и морал у корову, поквареност се као куга шири посвуда из епископске резиденције. —

Као нов у страној средини Лукијан Мушицки се ипак не збуњује. Узима у руке иницијативу као да је већ владика и као да је одувијек такове послове вршио.

Највећи дио својих настојања усмјерио је у правцу просвјете и школства. (О томе се посебно говори у поглављу о школама).

Као Епископ он прелази у Карловац и пресељава тамо и богословију 1829. г. То је било и против воље митрополита и војне власти, јер тиме је сједиште изразито крајишког владичанства отишло на периферију, с подручја Крајине. — Но прије тога још о Плашком.

У Плашком је Лукијан Мушицки имао доста горких дана. Спомиње се да је тамо наишао на крајње нељубазан дочек. Ту је незадовољни архимандрит Јосиф Рајанић. Ту је посебно немирни дух „комплотородни" (сплеткар) Тркуља.

Рајачић је заиста био тешко увређен. Та он је за Миоковића 13 година дјеловао („један аз всја творих и писах"). А сад долази други и то из манастирског заточења!

Лукијан Мушицки не заобилази ни Рајачића ни Тркуљу. Предвиђа их за наставнике богословије. А они му намјештају мучну истрагу 1827. г. Рајачић при томе истиче како је он бранио Лукијана Мушицког, и да је изравнавао његова „поползновенија", и да би било боље да није ни долазио у К. Владичанство. И то све пред избор за епископа.

Кад се све слегло, Лукијан је ипак постао владика, а Рајачића, човјека пуног „слијепог властољубља и безграничне сујете", препоручује за Далмацију. — Тркуљу о коме Мушицки вапи: „Ej, да ме ко има ослободити Тркуље!", узео је Рајачић собом у Далмацију.

Нису ријетку случајеви да нови владика не успостави везу са старим свештеницима. У односима према свештенству спомиње се да је интелектуалистички став Л. Мушицког био свештенству стран и неразумљив.

Међу свештеницима било је још по традицијама из времена Јакшићевих и писмених и рјечитих. Али је било и међу млађима и неписмених. Лички прото јавља да неки не могу водити матице јер не знају славенски писати.

Ни у изгледу ни у владању неких свештеника није све било на мјесту. Има их који врше свештенорадње у опанцима, распојасани и без овратника, браду и косу држе нечисту, неки је одвише подрезују, а други пуштају да расте без икаквог реда.

Осам година по свом доласку Лукијан Мушицки упућује посланицу (као да се свих тиче) о „ужасном позоришче" свештеничких преступа. Ту наводи сасвим изузетне случајеве као илустрацију запуштености. Има их који се друже с развратним људима (татима) и разбојницима, или као учесници јатаци. Тројица су још у тамници, један је тамо и умро. Једном треба да се суди за страшан злочин. Један је одлазио у разбојства, замаскиран, чак до Брегане у Крањској.

У самом Карловцу му парох задаје неприлика. Парохов син је осуђен као фалсификатор (в. погл. у ркп. књигама). А сам парох је на сједници изобличен што је „ Лву рикајушчу уподобивсја" тукао неко дијете у олтару!

С друге стране Лукијан Мушицки у односу на свештенство, поред све своје учености и пјесничке вриједности, није могао да се ослободи оног врховно-пастирског туторског става као да су одрасли људи незрела дјеца, Он је на пр. киринског проту прекорио што га је у титулатури назвао својим пријатељем!

На држање свештенства дјеловало је понешто и то што Л. М. долази као изгнаник из богатог сремског манастира, што је имао неприлика с рачунима још прије доласка, што је неколико година остао само адмистратор, што се стално гушио у материјалним потешкоћама, највише својом неумјешношћу, што је морао прибјегавати и ситним подужицама, чак и од свештеника. Већ по смрти Л. Мушицког жали се Георгије Почуча да му владика није хтио дати парохију из „сопственог користољубља„.

У односу према народу изгледа да Л. Мушицки није нашао начина да успостави везу.

Гласа народа у црквеним пословима он не слуша. На сједници у вези с једном молбом ЦО Мутилић 1830. г. закључак гласи: „Обшчество да молчит". — На једну молбу из Костајнице Л. Мушицки каже грађанима да је дрскост мијешати се у власт епископа.

Царско рјешење режима реакције 1825. године говори да конзисторија не требба да мнијење народа тумачи на највишем мјесту и да епископ„ на опћи народни говор" не треба да обраћа пажњу!.

А потреба за ужу повезаност сваке црквене власти с народом у Српској цркви је увијек голема, посебно у Крајини.

Л. М. упућује доста окружница о владању на сајмовима, о пијанкама и крађама, убиствима и палежима, о пороку пијанства, о случајевима кад народ ради на празнике.—

Како је лако могло доћи до неспоразума између народа и владике казује случај у Перни. Владика каже како треба стару цркву развалити па направити за нову пројекат. Ову непознату ријеч „пројекат" Перјани разумјели као „проје једʻте!" Па веле: — Не ћеш вала, добити ни проје кад хоћеш да развалиш цркву!.

У погледу власти односи Л. Мишуцког иду од цара до Високог ратног вијећа у Бечу као врховне крајишке власти па наниже преко Генерал-Команде у Загребу на генерала и регименте све до компанија по селима.

Лојалност цару изразио је Л. Мушинцки више пута, а 1830. г. и приједводом царске химне „Бог да живи цара"! „Отачествено народна пјесма". Штампано ћирилицом и латиницом код Претнера у Карловцу. — Једну је штампао у Београду! — А тај исти цар Фрањо I изјављује у Љубљани 1821. г. професорима: „Не требам ја учених људи него добрих поданика"! По том правилу проводила се дресура ограниченог поданичког ума, — каже И. И. Ткалац, па надовезује: „Власт се заснива на поживинчењу пука и незнању тзв. образованих слојева".

Овдје вриједи посебно навести како Л. Мушицки ласкаво подилази генералима 1835. г. Он вели да се нада да ће таквим дичним и заслужним службеницима државе, а то су господа генерали, којима је повјерена не само војна служба него и све остало, да ће њима не само као надлежним службеним лицима него и као особама које филозофски и човјекољубиво мисле и осјећају, — лежати на срцу добро народа као што им лежи и свака друга ствар!

За помоћ код оснивања народних школа обраћао се Л. Мушицки и генералу, бану Влашићу.

Честитајући му на њемачком језику банско достојанство (20 апр.) (1. маја 1832) Мушицки моли бана да њега и конзисторију ове чисте војничке дијецезе стално усрећује високом благонаклоношћу својом,

Исте године Влашић, који се питао шта то ти православни имају да траже, у име Генерал-Команде јавља да се молби за поучавање дјеце у ћирилском читању и писању не може удовољити зато што задатак крајишких школа није да пружа знања потребна свештеницима. Вјерски одгој у школама је ствар свештеника.

Влашић је уопће замјерао Л. Мушицком што спомиње име српско у Хрватској.

Већ се видјело како је Лукијан М. материјално слабо стајао и имао тешкоћа. У м. Шишатовцу је сасвим замрсио рачуне.

Уопће, по свему се види да није умио да рукује и располаже новцем.

Чрезвичајна ме туга мора через недостатак новца! — јауче он 1830. г. Верх моје борбе и верх новчаног недостатка јесу морски таласи који корабл мој прескачу! О рачуни, рачуни!

Како Лукијан Мушицки није уопће схватао вриједност ни важност новца, види се из једнога његовог писма С. Илићу. Тражи из Беча да му хитно пошаље новац. Задужен је у хотелу толико да је морао златан крст заложити код Јевреjина. А у истом писму јавља како је синовцу купио књиге, медицинске, дао израдити свој портрет, наручио свилене мантије! ...

Својим настојањима Л. Мушицки није налазио ни разумијевања, ни подршке ни помоћи, код митр. Стевана Стратимировића. Митрополит пребацује Мушицком: — Камо среће да сте више учили каноне. — Каже му да ради без савјести и душе, да ствара замјешателство и пропаст, па га поучава и у еванђељу.

Наређује му да ово писмо прочита пред својима „добрим и благоразумним свештеницима", што значи да своју осуду и кривицу објави пред себи подређенима, да тако сам себе изобличи.

А кад му је Лукијан посветио и послао 4 пјесме о Цркви, 1836. г. даклe пред смрт и једнога и другога, — и замолио га да их прими онако добронамјерно како је он састављао и послао, Стратимировић му враћа пјесме актом, како вели, — принуђен да му их врати зато што од њих никакве употребе не може имати (нису пјесме административни акт). Па додаје: —Ваше филозофско-научне стихове нити добро разумијем, нити сматрам да су погодан начин за рјешавање питања Цркве. Изволите нас, молимо од такових пјесничких производа поштедјети. А оно што нам имате написати по дужности, изволите онако устројити како приличи архијерејy, украшеном скромности, благости и разума, одбацивши ексцентрични начин изражавања.

Уједно му пребацује недисциплину: Наведите кад сте поступили прописно!

Два менталитета и карактера, двије праксе из различитих средина, а на истом послу.

Економ Лукијана Мушицког и снабдјевач новцем био је Самуило Севастијан Илић. Из њихове преписке види се неуравнотеженост Мушицког у вези с новцем, што је већ показано. Да није био црквени кнез, епископ или владика, Лукијан би био сјајан примјер боема какви се у оно доба често јављају код Срба од калуђера до списатеља.

Тако и Л. Мушицки, свргнут с управе м. Шиштовца, као заточеник одрпан и бос, кад је одређен за администратора у „Лику", дозволом и препоруком митрополита обилази манастире и прикупља 800 ф. милостиње да би могао достојно отпутовати у владичанство, а и да би мало касније у Бечу за себе наручивао свилене мантије да не би био „мешњи прочих архиереев"...

Као што је у XVIII в. историчар и писац Јован Рајић важио као најученији Србин, таквим је у своје вријеме сматран Мушицки, — како пише Ј. Скерлић. Он је заиста био потпуно школован. А поред школовања његово је интересовање у разним правцима тако широко да је помало свестран до расплинулости.

У његовом односу према књизи казује оно што је рекао плашчанском проти кад се овај потужио да богослови издераше књиге: — Књиге нису за то да буђаве труну него да се пријежно изучавају. (К 845-1830.)

У К. Владичанству радило се уопће доста на ширењу књиге. Самуило Илић држао је неко вријеме и књижару за ћирилске књиге. В. поглавље: Књиге!

Настојања Л. Мушицког око ширења књиге виде се из његових препорука неких издања. С. Илић издао је 1830. г. у Карловцу лијепо опремљену Доситејеву Буквицу (Н 780) по цијени од 24 кр. Мушицки циркуларно препоручи ову књигу; због тога је касније имао да гута пребацивања митрополита Стратимировића. Карловачка ЦО закључи 1834. г. да се од ове књиге набави један цент (као да је трговачка роба) и даде просто увезати. Изгледа по овом да продаја није ишла особито кад је 4 године послије појаве ове књиге било још на центе. А како да не буде кад Стефан Лапчевић из Подгорја код Вргинмоста пише: „Моје наговарање и препоручивање било је сасвим бескорисно". Но није он једини свештеник који се отимље да не набави књигу.

На понуду Будимске штампарије Л. Мушицки даје препоруку за књигу „Пут у рај" Георгија Поповића, Будим још 1815 — Н 491. На ово глннски прото јавља да су још прије сви купили. А будачки пише да свештенство одговара да такве књиге „Пут у рај" оно не треба!

На молбу карловачког штампара Претнера (К 165-183, 1830) Л. Мушицки конзисторијално даје препоруку „да би убоги граничари уз много мању цену могли долазити до књига корисних за ум и срце". Каква је била штампарија казује лијепо издање Доситејеве Буквице из исте године.

Већ код доласка пише Лукијан Мушицки С. Илићу да му је потребан пространстан за његову литературу и библиотеку. О његовој библиотеци в. Вл. Боровић, ЛМС 378.

О том свједочи и његов синовац и насљедник др Борђе: „Књизи и науци беше Лукијан од све душе одан; вазда је читао и писао, бележио и учио: имао је велику библиотеку и само на њу трошио.

Али је та библиотека имала нарочито трагичну судбину. Др Борђе поклони већ 1838. г. велик дио књига Народној библиотеци у Београду. Намјеравао је и други дио, али пропаде у великој поплави у Пешти. (Јован Суботић, Потопљена Пешта, Н 1059). А онај дио у Народној библиотеци у Београду пожарна бомба 1941. претвори у пепео.

Није предмет овог рада приказати Лукијана као пјесника ни говорити о његовом мјесту у српској књижевности. Било би ипак непотпуно да се не узму неки судови о њему и понешто о његовим пјесмама. Скерлић каже да он пјева кад готово још није нико пјевао. Пропјевао је 1798 (Н 183) одом свом давном претшаснику Авакумовићу. Отад па све до пред смрт Лукијан Мушицки стално пјева, то је око 40 г.

У Новаковићевој библиографији (Н) јављају се дјела Мушицког под тридесетак наслова.

— Не учим за школу него за живот (лат. изрека).

У школи се приправљајте за свет. *Свет је море. Школа теорију да, али* практику свет.

Још завршно, — неколико мисли из пјесме „Глас народољупца": — Србби љубе свој род више дјелом него ријечима. — Знај, гдје се браћа боре, ту је туђину радост, — потсмјех и корист. — Ко се језика свог стиди, тај се рода стиди. — Сви к једном циљу да идемо, у јединству је снага.

А из „Арфе шишатовачке": Хорације: „Иди ваљани, куд те честитост твоја води". — Образованост народу даје моралну моћ, јачу од грубе силе. Над самим собом је најтежа побједа; зато вољу своју уму подвргнути! Рано се научи да дужност свог знања претпоставиш склоностима ка уживањима!

Већ код свог доласка у К. Владичанство тражи Мушицки од С. Илића да му набави проповиједи Цоликофера.

Синовац др. Борђе каже да је Мушицки дјеловао силним словом својим. Пакрачки епископ Јосиф Путник у писму митрополиту 1828. г. каже да је Лукијан у цркви незналица који по двије године не служи нити икад слово проговори.

Сигурно је и то да су његови писмени састави били такви да могу да дјелују на читаоца. У томе има примјера у раду о Мушицком, САНУ (в. Лит.). Према овом лако може бити да је оно „силно слово" било писана ријеч Мушицког, ако се и не узму пјесме.

Кад Лукијан Мушицки пјева пјесму „Ко мње самому" (књ. 2, 135) каже „тешко мени без мене", значи да је осјећао у себи неку подвојеност. Како је живио у преломним временима, природно је да је у њему морало бити неке преломљености.

Тако је он примјер плурализма личности.

У милости и немилости, студент знаменитих професора, и сам запажен наставник. Владика свештенства искуснијег, али доста богословски заосталог народа од заосталости неписменог.

Теофан Живковић, пети његов сљедник, посветио му је двије своје бесједе (140-3, 144-170). — Радио је у крају гдје се у још неначетој језгри наравне чистоте, даровитости умне бистрине и дивног језика, одржао чисти оригинал нашег рода и племена на голему простору између Славоније и Далмације. Он је својим просвјетним настојањима предузео да тај запуштени врт оплијеви од свакојаке травуљине и корова.

Посебно је оно што каже доста често заједљиви Д. Руварац (СС 1906, 273): — у обрани своје части био је „момак".

Директор Гершић, онај исти ком се у писмима обраћа са „друже", назива Лукијана кугом моралном; не види се зашто! —

Тако би, ето, имао изгледати несуђени, смрћу ометени, најозбиљнији кандидат за Стратимировићева насљедника на трону митрополита српског.

Лукијану је митрополит предбацио да „мирјанствује" тј. да није довољно духован. Предбацује му и да не зна довољно богословље! (Владика Теофан каже да Стр. није радо гледао слободнији и виши полет својих млађих, па ни Лукијана Мушицког). — Мјесто да цитира еванђеље, — приговара митрополит, он износи мисли у духу рационализма и просвећености и цитира класике. Он тежи за „духом времена". А на вишим мјестима на то се не гледа у невином смислу, него као на јакобинизам и жељу за сумњивим новотаријама; зато би епископ требао тога да се сасвим клони.

Посебно је видан став Лукијана против сујеверја.

Свештеник то треба да истребљује и да усађује истинито и здраво благочестије.

Окружницом из 1831. устаје Мушицки против обичаја да жене пузају на голим кољенима трипут око цркве! Цирк. 1830, 14 и Док. 27.

А 1831. води истрагу против плашчанског капелана што чита Рожданик (К 481-1831, 528-1833. и 10-1834).

Али, кад је свештеник Главаш у Примишљу забранио да се народ црквеним звонима позива на градњу школе, владика га оштро кори што тако ради „по својој тврдој глави".

Скерлић каже да је Лукијану национално образовање било важније од религијског. Мушицки је заиста казао да би народне приповијетке прије дјеци давао него катихизис!

Оваквог „јакобинца" кнез Милош пита за савјет кад је требало основати у Србији богословију 1822. г. Основана је тек 1836. г.

Већ је споменуто како подаци о свештенству из Опис 1819. побијају тврдњу Ман. Грбића да је српска свијест у народу за вријеме Миоковића била замрла.

За вријеме Мушицког та је свијест била само јаче буђена. Он 1825. упућује окружницу о родољубљу. Родољубље је љубав према оном што је народу на корист, част и славу, а уједно приправност да се за то умом, срцем, дјелом поднесу жртве личне, радне и имовинске. То је онда здрави народни дух, смисао за заједницу. Само ако тога има, може народ бити поносан.

Народ српски у овом Владичанству, толико прослављен на пољу ратне славе, мора бити да је надарен и духовним силама којима се исто може прославити.

Умро 15/23. марта 1837. послије пет мјесеци боловања „от воспаленија крове во главе поражен".

Поводом његове сахране на гробљу Дубовац код Карловца, Црквена општина каже — да је тако сам желио, али додаје да се то није могло код цркве у граду због прописа, зато магистрат није дозволио?

Поводом 100-годишњице рођења одржана је на дан св. Три Јерарха светковина о чем је ЦО Карловац издала споменицу. — Бесједио је владика Теофан, говор држао директор српске учитељске школе Петар Радуловић.

Г. 1937. маја 23, поводом прославе 150-год. градње цркве у Карловцу, а уједно и школске прославе, пала је и 100-год. смрти Лукијана Мушицког. На тој прослави у присуству патријарха Варнаве одржао је предавање проф. др. Никола Радојчић, историчар, на тему „О политичком и културном развитку Срба у Карловачком Владичанству — О Лукијану Мушицком говорио је проф. катихета Милан Радека, О томе је штампан извјештај, Карловац 1937. 40.

Послије смрти Лукијана Мушицког образована је оставинска маса у коју улазе ствари, готовина, актива, али и дугови: пасива. Насљедник је синовац др. Борђе Мушицки, лијечник.

Нејасно је оно што се види кад епископ умре да се образује нека оставинска маса и да се јављају насљедници: калуђер „умире" за овај свијет још код монашења, а и везан је завјетом сиромаштва!.

Оставинска маса се излаже лицитацији, продају се ствари; па и изразито епископске, драгоцјености, а и књиге се продају, расипљу и доспијевају у незване руке. Иако је дугова било доста, ипак је синовац доста наслиједио. Тражио је и стричев портрет. Збирку старог новца откупио је 1848. г. Народни музеј у Београду.

Природно уз приказ Лукијана Мушицког иду и неки подаци о његовим везама с Вуком.

Посебно иде и лик његова најближег сарадника и повјереника Самуила-Севастијана Илића.

Ту је коначно и кратак осврт на однос Саве Мркаља према Лукијану Мушицком.

Односи Лукијана Мушицког с Вуком добро су познати из литературе и времена прије доласка ЛМ у Карл. владичанство. — И ту нису прекинути. Веза се види из архив. података кад ЛМ тражи од свештеника да скупљају народне пјесме и језичну грађу, али се не види с каквим успјехом.

Мркаљ Сава или Јулијан за вријеме ЛМа већ је давно напустио манастир. Грађа казује да је војна власт настојала да га посредством ЛМ смјести у неки манастир и да га ЛМ прими не би ли то дјеловало на већ тешко болесног Саву. Не види се да би се то остварило. — Овдје треба казати да се о Мркаљу још увијек тапка на дјелу Б. Рајковића. Или, да је његовој трагедији крива једино црква, манастир и калуђери. — Ту се не узима у обзир да је он био оптерећен — још од порода, како пише Др. Сакс, његов љекар кроз годину дана у карловачкој болници. — А нико још не спомену да је једини ко је према Мркаљу испунио људску дужност била крајишка власт: лијечење у Глини (регимен.), Карловцу (генералија) и Бечу (врховна власт), што потврђују документи. Поред Госпића спомиње да је Сава био учитељ, и то први, и у Бовићу, што је могло бити 1814. (в. Лит: Стрика). О Сави има готов рад Вукосава Лекић, рођ. Опачић из Тушиловића, проф. у Шапцу.

У односу ЛМ са Севастијаном Самуилом Илићем види се лијепо из њихове преписке (в. Д. Руварац). — Самуило Илић је дошао из доњих крајева као удов учитељ. У Карловцу и издаје књиге и набавља и продаје. ЛМ га закалуђери и учини првим лицем свога повјерења посебно у рачунским стварима. Али се посвађаше тако грдно да га је ЛМ под војном стражом послао митрополиту чак у Сремске Карловце. Самуило се ипак враћа и постаје архимандрит ман. Гомирја.

15. Евгеније Јовановић

Патр. Јосиф Рајачић

13. — ЕВГЕНИЈЕ ЈОВАНОВИЋ

Послове епархије, посебно посмртне иза Л. Мушицког, водио је уиме конзисторије будачки прото Филип Мајсторовић из Клокоча, из кордунске лозе Мајсторовића, — јер има и личка! —

Нови епископ Евгеније преузео је управу 27. авг. 1837. Рођен је 1802. у Голубинцима у Срему. Долази у Карловачко влад. као архимандрит ман. Раковца у Фрушкој Гори.

Поводом избора, посвећења и инсталације његове сачувани су низови списа из којих се види како су редом те ствари тада ишле.

Послије избора издан је царски декрет о именовању и одлука о инсталацији, 1839. Митрополитов је изасланик архимандрит шишатовачки Пахомије Јовановић. Од стране државе инсталацију обавља карловачки генерал Георг Валдштетен. Уз наведене судјелују код инсталације и разна изасланства.

Занимљиво је држање трговаца — купаца из градова. Трст захваљује на части што је позван, али не може нико доћи — због послова! Једнако и Ријека, па чак и Сењ!

Поводом посвећења јавља се Петар Јовановић пјесмом „Дух свенародног усклика" (Н. Сад 1893, Н 1073).

Из Лике поздравља Илија Милојевић са жељом да се слово штампа, да би се видјела горућа љубав клира. Моли да се исправи ортографија јер „граматике нисам узимао у руке", „од слепца простака не може ни публикум што боље ожидавати". Не позна појезије да би састављао стихове. —

На дан инсталације одржао је епископ слово, штампано код Претнера у Карловцу (у Новаковићевој Библиографији га нема).

Први дио — на њемачком језику — израз је захвалности цару и цркви што је он, недостојан и син неугледних родитеља узвишен на највиши степен.

У другом дијелу бесједе, — на српском, — захваљује владика митрополитовом мандатару. Сјећа се како му је мандатар прије 18 година био наставник. Моли га да пренесе митрополиту изјаву да ће бити послушан његов син.

Затим се обраћа свештенству:

— Дух Свети нас кроз пророке и апостоле назива анђелима, и вјесницима Господа Сведржитеља, светилима, сољу свијета, виноградарима, жетеоцима, чуварима, војницима, пастирима, проповједницима Слова Божијег. Зато поучавајте и стрпљиво спречавајте, исправљајте и умољавајте, у свему будите на углед вјернима. Код богослужења будите побожни и смирени, а у звању тачни, и да се трсите неутрудно. Према вјернима да сте кротки и разумни. — Ви сте моја прва и главна брига. Већ сам више од двије године међу вама па сте могли познати којим духом дишем, каквим чувствима и намјерама сам надахнут. Као што свој живот по правилима части и пристојности водити желим, тако морам и од вас очекивати да будете свог звања достојни и непостидни пред Богом и људима.

Ако се ово упореди са првим наступима неких других епископа, на пр. Јована Јовановића, — ово је ново својим духом братског осјећања према свештеницима, а да се ипак осјећа архипастир, само без старјешинског надимања и без пријетња, — какве примјере наводи Грбић...

Из докумената и записника не види се да ли владика друкчије творио него што је говорио.

Ријетко се гдје налази толико појединачних података о епископским приходима као из првих година еп. Евгенија Јовановића.

У редовном току живота владичанства као прво треба споменути да је епископ Евгеније одмах повео бригу да клирикална школа настави рад, о чему више у поглављу о школама.

И он, као и Мушицки, упућује свештенству препоруке на разне књиге.

А ту је било и дјела самог епископа.

Г. 1841. предлаже да се црквене књиге којих понестаје или набаве из Русије или штампају. Али ће проћи 15 г. док су се појавила бечка издања.

Понавља се преписка око пресељења у Карловац с претресом разлога за и против. Дуг за ону откупљену кућу Мушицкога износио је 1844. г. још увијек 2800 ф.

За национални конгрес били су изабрани као депутати Севастијан Илић из Гомирја и проте Симеон Поповић, кирински, и Петар Вучковић, будачки.

Еп. Евгеније прочитавао је архивску грађу да би упознао подручје за њега потпуно ново и времена ранија. То се види по његовим биљешкама, често духовитим и критичкима, као што је већ показано код приказа Л. Мушицког. — Гдје на акту пише крупно „Зри"! — ту је неко његово упозорење.

Потресе у Европи 1848. г. од Париза до Беча и од Италије до Прага врло су скупо платили и народи Војводине и народи Хрватске, посебно скупо Крајина, најскупље Горња крајина.

Из тих времена има доста докумената, података и у плашчанској архивској грађи.

Први је податак, изгледа вијест карловачког проте Ђаковића о именовању Јелачића за бана и о слављу у Карловцу тим поводом.

На ово Евгеније Јовановић упућује Јелачићу честитку: — Цар бољега и поштенијега није могао народу дати. — Уз ово надовезује владика мимо протокола: — Молим да не заборавите да овдје у Хрватској, Славонији и Далмацији има српског народа који један отприлике језик с Хрватима говори, али Богу друкчије жртву приноси и другим се писменима служи. Овом је народу српском велика неправда до сада чињена и у Угарској и овдје у Хрватској. Наше школе немамо ни свога закона учитеље. Не уче се дјеца својој књизи. Наука се христијанска презире. Свештенство није пристојно плаћено, а граничари једнако цару служе они источне цркве као и они западне. — Ви сте били обрштер граничарске регименте (Глина); можете ли се дакле потужити на Србе. — Не мислим. Једном ријечи, нас су угњетавале мирске (свјетовне) власти на сваки начин. — Дакле, правда у сваком погледу, то нека је правац Вашој ексцеленији (преузвишености).

На ово Јелачић одговара:

— Пресветли господине епископе! — Захваљујем на честитању... Што се тиче осталих у Вашем поштованом писму садржаних предмета, немате двојити да ће се сигурно све учинити што се с оним по народу изреченим предметом слаже, да свака разлика међу једнокрвном браћом грчке и римске цркве престати и потпуна једнакост свих права увести се имаде. — Ако све одмах не бива, немојте то поднипошто узмањкању праве воље приписивати, веће изволите уважавајући мучно стање свих држава, промислити колико треба бдити и радити да се најсветија права народа нашег погибељима толи узбуњеног времена склонити могу. — Ви, пресветли господине, познати сте као љубећи напредак, као муж познајући дух вијека. Ви ћете лако докучити да се у садашњем времену натраг ступити не може, а да и не ћемо натраг корацити гдје све у свијету напредује. Дакле, за права човјечанства погибељи више не имаде. Ви ћете такођер увидети да никад не бијаше потребније у народу мира и поуздања него ли сада гдје се свуда страшни преврати свега постојећега појављују, гдје срећа и будућност народа на ласу виси. — Зато молим Вас, Пресветли, да не двојећи о трезној вољи у извршавању народних жеља с Вашим умом и срцем родољубивим пристанете к великом дјелу просвјећења народног, да сав уплив Ваш као духовни пастир употребите на уздржавање мира без којег будућег благостања наше пучанство не имаде. — Слуга понизан — барон Јелачић, бан.

Ускоро бан, шаљући штампану објаву да се налози само од њега имају примати, приписује ћирилицом епископу молбу да дјелује на народ, да се свештенство држи духовних и црквених послова и да се клоне везе с новом угарском владом до сабора... Приложено 75 прогласа да се раздијели. — Затим стиже и плакат од 27. априла с писмом како се чују свакојаки гласи, како зли и опаки људи сију погибељ расапа, па зато пастири не треба да пуштају вука...

Бан јавља да су у Сремским Карловцима Срби учинили службу изгинулима 29. јула 1845. на Марковом тргу.

Савез између Троједне краљевине (Хрватске, Славоније и Далмације) и српске Војводине већ је учињен, — јавља Јелачић; — жеље и захтевања оба ова једнокрвна и једноплемена народа хрватско-српска су за узајамна проглашена.

Патријарх Рајачић јавља да се у Сремским Карловцима 3. авг. народ сабрао ради добивања изгубљених права, али не види Е. Јовановића па

је почео роптати. Зато га патријарх позива да дође и својим присуством успокоји народ. Не види се објашњење овога чудног случаја, резервисаног држања Евгенија Јовановића.

Лентулај под банским печатом позива епископа да одреди молитве за побједу; душман подмукло сплеткари да завади браћу једне крви и једног језика.

Ту је и царско писмо од 4. сеп. „Мој драги Јелачићу" о одлуци за рат; ово доставља Лентулај ћирилицом и латиницом с позивом „да би се мир и слога кријепко држали". Уз то је царски манифест на њемачком и српском.

Међутим изненађује Лентулајева вијест да је 29/30. окт. из Швехата код Беча 27 војника 3. личког батаљона ускочило с оружјем и опремом. (Могли су ускочити једино Мађарима!) Имена ових ускока: Радмановића, три Јапунџића, Гутић, Крнета, Гутеша Тешо, седам Војновића, Кртинић, Мандић, Гњатовић, Зобеница, Рашета, Ковачевић, Зорић. Обрадовић, Медић, Омчић (?), Дошен, Чича. Ова презимена указују на подручје од Грачаца до Лапца, највише Брувно и Мазин. Углавном су Срби, али има и Хрвата. — Епископ је умољен да огласи банску наредбу о изгону тих ускока и породица из Хрватске и Крајине.

Лентулај јавља епископу да је изабран за одборника у предмету основе будуће владе Троједне краљевине, па га позива у Загреб. Евгеније Јовановић одговара латиницом да није знао за то, био је у Инсбруку; (тамо је цар избјегао из бунтовног Беча). Сад епископ каже да није здрав, а „заиста би се радовао бити у друштву одличних мужева". — Опет као нека резервираност.

Јосип Рајачић „српски патријарх, привремени народни управитељ", јавља под црним печатом да је војвода српски Шупљикац умро и сахрањен у ман. Крушедолу. Нека се то огласи звоном и нека се говоре јектеније о усопших. — На ово се Евгеније Јовановић одазива пјесмом од 12 строфа. Посљедња гласи: — Народе српски, мила браћо моја, не клон' те духом ни храбром десницом. Боље да сви јуначки паднемо нег да нам живим утргне се име.

Штампани текст Устава од 4. марта 1849. као „велико дјело препорођења једне јединствене Аустрије" био је увод у крути десетогодишњи Бахов полицијски апсолутизам, дакле повратак на реакцију из прве половине XIX в. — оно што је Јелачић рекао да се више не може повратити. А да се поврати и сам је помогао!

Евгеније Јовановић био је научни радник. Бавио се језиком. Био је још увијек присташа славенскосербског, али му у преписци превладава српски.

Друго подручје његова дјеловања било је црквено право. Ту је испредњачио Милашу, нашем највећем канонисти.

Рад његових дјела и списа:

— Ортографија српска, Будим 1836 (Н 958);написао као архимандрит ман. Раковца.

— Надгробно слово митрополиту Стефану Сратимировићу 23. сеп. 1836, Будим (Н 991),

— Књижица полемике са Захаријадесом, Н. Сад 1839. (Н 1072); тада је већ администратор Карловачког владичанства,

— Приступно слово 1840. Карловац, Претнер (Н нема),

— Почеци црквеног права, Н. Сад 1841. (Н 1168); сабрао из Крмчије и дао на латинском свршени правник угарског права, вијећник среског суда, новосадски сенатор и раније нотар бачке конзисторије, као и епископски секретар, — текст словенски и латински, кн. 1.

— Црквено право источне цркве у Аустрији, Карловац 1841 (Н 1195),
— О судовима црквеним, Карловац 1844 (Н 1288).
Још су двије књиге о језику:
— На Вуков превод Новог Завјета, Карловац 1850 (Н 1640),
— Граматика црквенословенског језика, Беч 1851, Штампа Арменског манастира (Н 1720); критика се диви што се ова књига појавила послије Копитара, Востокова и Миклошића.

Евгеније Јовановић био је члан кореспондент (дописни) Друштва српске словесности (ДСС) из ког се развила Академија (САНУ) Бгд (в. спис 194/106 из 1845).

Епископ Евгеније умро је у Карловцу 14. септ. 1854. г., стар 53 године. Како јавља Гервасије Петровић, наставник богословије, умро је од срдобоље. Исти администрира затим неко вријеме, касније ће бити архимандрит ман. Месића у Банату. Види се тада, кад су слагани рачуни, да је владика због сиромаштва и неплодне земље опраштао димницу, на пр. Српским Моравицама.

Дужност Гервасија Петровића престаје кад је администрацију преузео Сергије Кањански.

Приликом ових промјена види се да је поново састављен епархијски инвентар уз упоређење са старим, спомиње се инвентар Пахомија и Евгенија из 1840. г, на 32 стр.

С оставштином еп. Евгенија било је преписке све до 1860. углавном спорова с насљедницима. — Судска продаја, дражба или лицитација обављена је 1856. Књига је продано 149. Налазило их се све до пред овај рат по Кордуну, међу њима и знаменити Шобатов катихизис. Било их је и у библиотеци ЦО Карловац; купио Михаило Паић, Руски рјечник купио је познати Илирац барон Кушлан уз нешто других књига. Записник носи њемачки жиг суда у Загребу (ера германизације). Продаја је донијела 1115 ф и 30 кр.

Тако је ликвидирана „маса" (оставштина) владике Евгенија. Чудна ствар, да послије калуђера, ког веже завјет сиромаштва, има ико осим цркве икаква права да нешто тражи!

14. СЕРГИЈЕ КАЊАНСКИ

Четири године провео је Кањански код нас као администратор да би коначно синуо као владика, на жалост само на тренутак.

Рођен 1813. у Сен-Томашу (Србобрану) у Бачкој, школован у Н. Саду, Врбасу, Темишвару, Мохачу и Кечкемету. Филозофију и права учи у Пешти и Пожуну (Братислава). Коначно и богословију у Сремским Карловцима. Затим се 1839. закалуђерио.

Као наставник богословије управља благодејањем (интернатом). — Г. 1845. је старјешина ман. Беочина.

На Мајској скупштини 1848. у Сремским Карловцима изазвао је силно одушевљење говором за проглашење митрополије патријаршијом и Рајачића патријархом.

Г. 1850. произведен је за архимандрита. Г. 1852/3. био је мандатар епархије будимске, затим старјешина ман. Месића.

За администратора у Карловачком владичанству долази 22. дец. 1854. на предлог патријарха Рајачића; царска одлука је од 23. маја 1855. Јављајући то патријарх тражи да се администратору указује „част и послушање као старјешини".

Посебна је брига била о клирикалној школи која 1854, није радила због оскудице средстава. Кањански је 1856-8. у преписци да се школа отвори поново.

Божићну посланицу за 1855/6. шаље патријарх. Како је Рајачић онда цијенио свештенство своје родне Крајине, види се по том што је уз посланицу тражио, одоосно наредио: — Посланицу претходно неколико пута прочитати имате како би је без грјешке и без запињања били у стању прочитати".

Г. 1857. шаље Каћански патријаршији инвентар са списком свих епископа „вједомости побожнога воспоминаниа ради на ползу потомству, на умножење и увеличение и прославление".

Јавља се и Вук, изненада 18. маја 1858. из Беча, молбом за неке податке. Успут шаље своју књижицу: — Примјери српскославенског језика, (Н 2089). — Писмо гласи:

— Пречесњејшиј господине! Има година дана како се накањујем да Вам пошаљем своју најновију књижицу „Примјери Српско-Славенскога језика", па због непрестане главобоље све одгађајући од дан до дана једва се ево сад наканих. Молим Вас да је примите за знак мога истинског поштовања к Вама. Исто ћу нешто да Вас замолим. — Мислим да сте читали што сам ја у Ковчежићу прије десетак година писао о Србима у Хрватској, а јамачно ће Вам бити познато и оно што је г. Шулек наштампао у Невену прије једне године дана против мога чланка. Ја би сад рад казати опет што о овој ствари (тј. о Србима и Хрватима), и за то би требало знати колико правих Хрвата (тј. Чакаваца који мјесто што или шта говоре ча, мјесто рекао — рекал, мјесто котао — котал, мјесто дијете — дите, мјесто вјера — вира итд.) има у Вашој епархији. Ви бисте то врло јасно могли дознати преко прота кад бисте им препоручили да разберу и попишу. Ако се управо не може дознати колико у коме селу има душа (које знам да је врло тешко), мени ће бити доста да дознам у којима села живе и гдје су сами, гдје ли помијешани са штокавцима, и у оваквим мјестима да ли је више њих или нашијех. Надам се да ћете Ви ову моју молбу радо испунити колико мени за љубав толико и ради ствари које се тиче- — Ја сјутра у име Бога полазим за Србију, зато Вас молим да бисте ми одговор на ово писмо послали овђе на г. Миклошића (њем. др Франц Миклошић, професор славенског језика и литературе и скриптор на ц. кр. Дворској библиотеци у Бечу; ово мијешано готицом и латиницом.) — Увјеравајући Вас о истином свом поштовању остајем Ваш покорни слуга Вук Стефан Караџић (24 ретка текста).

Концепт одговора Вуку с исправцима од друге руке, упућен Авраму Живковићу, пароху земунском за Јакова Живановића, попечитеља просвјешченија у Београду, гласи;

— Плашки, 18 1858.

Г. Вук Караџић обратио се на мене колико има у овој дијецези посљедователља римске вјере (чакавац)... Драге воље да је могуће што извјесно дознати... Доказ би био непоуздан, села расута, измијешана тако да би се број чакавских кућа узео по два три пута у подацима разних парохија. Границе чакавског нарјечја не могу пароси опредијелити; с једне стране кајкавци, с друге штокавци. Пароси би се морали обратити на римске свештенике, но то би се тешко добило, а они би имали узрок увеличавати. Напосљетку средина чакавска је на приморју и изван ове епархије, што под цивилну управу пада, те није могуће ништа дознати. — Види се из овог да би средством нашег свештенства, а и самом римском конзисторијуму били тешко дознати због смјесе диалекта и због немарности и незнања гдјекојих свештеника (нашима то сасвим тешко мора бити). Мирска власт би у попису могла тачно опредијелити, више нико осим одприлике, но тиме Г. Вуку није поможено, јер он то већ има. — Из писма се види, ко што позна прилике, да Каћански није избјегавао да Вуку удовољи, него заиста није био у могућности.

Послије 4 године управе изабран је Сергије Каћански коначно за епископа и 7. дец. 1858. посвећен. — Проф. из Срем. Карловаца Стеван Лазић саставио је о том посвећењу поздрав, но о том нема ништа у Н. — Али, тек посвећени владика на повратку из Беча, камо је ишао да се представи цару, како се тада рекло да учини „подворење", на повратку назебе. И онако слаб, сад га болест напречац сломила те се угаси већ на Нову годину 1859, а да није прошло ни мјесец дана од посвећења.

О том карловачка ЦО доставља конзисторији телеграм архимандрита ман. Месића Гервасија Петровића, да је епископ Сергије преминуо. Приликом тога за цијелу епархију најнесретнијег догађаја „епитроп грчконесједињеног владичанства " Јован Обрадовић из Карловца моли да му ц, кр. хрв. слав. штатхалтерај (намјесништво) дадс упуте.

С Јованом Обрадовићем, трговцем и градским начелником карловачким 1851-7. био је Сергије у пријатељству.

Што је било с Каћанским, казује потпуније осмртница на њемачком језику, готицом; издала је конзисторија темишварска за себе и за конзисторију Гор. карловачку; Сергије Каћански, власник ц. кр. златног крста за заслуге с круном, 12. јан. 1859. у 2 сата поподне од упале плућа у 46. години у Господину уснуо. Земни остаци опојани 15. јан. у катедрали и сахрањени у ман. Бездину. — Иста осмртница и на црквенословенски (и текст и слова) с наводом да је умро од 8-дневног „запаленија жигерици" 2/3. јан. по ст. календару.

Глас о његовој наглој смрти дјеловао је „поразително", „вес народ лишен преизрјадними и неоцјеними добродјетелми полномјерно урешена архијереја".

Његов чувени говор на Мајској скупштини као да није објављен. Након смрти изашло је у Н. Саду 1863. Његових 12 проповиједи под насловом „Торжество добродјетели", што код Н нема.

14. Сергије Каћански

15. Петар Јовановић

У исту годину, 1859. пада погреб Јелачића Бана; о том јавља управитељ удове Гор. карл. епархије Никанор Грујић.

Дошао је већ фебр. мјесеца. Одмах се обраћа свештенству молбом да га беспристрасним извјештајима о свему помогне и олакша му дјеловање.

Никанор је један од највиднијих ликова цркве у XIB в.

Милутин-Михајло, рођен 1810. у Барањи од оца свештеника, јавља се пјесмама као Срб. Милутин у СН Листу и у Летопису Матице српске у Н. Саду.

Својим славним говором на Мајској скупштини дао је и он потицаја за проглашење српсек Војводине и за избор војводе Шупљикца. Био је године 1848, у Прагу на започетом, али због немира прекинутом Славенском конгресу.

Рајачић је желио да га он наслиједи, зато га 1861. посвети за епископа и без владичанства. Тек је 1864. добио Пакрачко...

Као најчувенији српски бесједник чуо се и на сабору 1861. и на „расправном сабору"...

Као администратор патријаршије 1872. није изабран, омела му избор српска слободоумна странка!

Био је пјесник, бесједник и писац; међу осталим дао је и аутобиографију (издала МС).

Зборник његових проповиједи изашао је 1892. г.

За администратора у Плашки долази 1859. још као архимандрит.

Тада се јавља преписка око Летописа МС. Власт тражи објашњење зашто се набавља ЛМС кад то није црквено издање. Значи као да би за владичанску библиотеку требало набавити само црквена издања — Власт не зна, или јој патријарх Рајачић није објаснио, да је Летопис од свог почетка давао мјеста чланцима и подацима о цркви и свештенству. Донио је 1828. и 1871. пун списак свештенства Карл. владичанства. — И, ето, сад под Баховим режимом не смије се ЛМС примати на претплату из црквеног новца. А није ЛМС тада ни излазио редовно. — Ово би требало још освијетлити! —

Какав је био Никанор као администратор и као човјек, то се може видјети из кратког списа књижевника и јавног радника Буде пл. Будисављевића Приједорског „Неколике успомене на Никанора Грујића" (Богосл. Гласник, Ср. К. 1907, 14).

Као млад административни чиновник код крајишке управе почео је Буде служити 1863. у Огулину близу Плашког. — Сјећа се да се још и тада доста често спомињало име крушедолског архимандрита као патријархова мандата у Плашком послије нагле смрти еп. Сергија. — Свештенство се истицало бурним осјећањима велике поште према Никанору, а многи крајишници официри узносили су ријетке врлине божијега угодника, какви се ријетко рађају. — Свештеници говораху о дивној глави и змајевој снази, али и о благом срцу и дубокој црквеној свијести тада већ посвећеног пакрачког епископа. — Њему је у Плашком све пријало, преповољно га се дојмило; и ваздух, и вода, и храна, и горе, и брегови, и драге, и понори, и потоци, — и све.

„И нијесам се чудио", — говораше он, — „што је народ наш који живи међу овим горостасима много хитрији и много јачи у мислима и ријечима и много богатији у разноликим облицима говора свога... Језик је овдашњег српског народа пун простих, природних пословица, којима се послужује у говору врло радо. А сви без разлике говоре једнако, како прости људи тако и свештеници и официри, од највишега до најмањег, и књижевници један као други..." — То је Никанор упознао обилазећи све крајеве епархије.

Кад је касније, 1872. на њега као администратора патријаршије напала српска слободоумна странка и омела његов избор за патријарха, — каже о том Буде: — И натмури се небо и запури се ваздух, и сијевнуше муње, загрмјеше громови и проли се пљусак и нацвари илову земљу. И потече мутна поточина кобна ината годину подругу низ долове и јаруге наше, и млазови се кални свргоше на другу страну док се на једвите јаде не прокопаше на жлијебу Прокопија (Ивачковића, који је био Румун), ни знана ни звана романског митрополита!

Тако, ето, књижевно оцрта Буде борбу слободоумне интелигенције против јерархије у лику Никанора, те он паде, а побједничка странка кличе у сав глас: — Тако се Србин свети!

15. ПЕТАР ЈОВАНОВИЋ

Четврти Јовановић (в. 7, 10, 13) владика Карл. еп. био је Петар. — Његово је вријеме преломно и у државном животу Аустрије, и у црквеном животу који је био пред реформом.

Код њега је посебно занимљиво како је дошао у К. Вл.

Рођен 1800. у Илоку на Дунаву, Паја гимназију и богословију свршава у Срем. Карловцима, а филозофију у Сегедину.

Са 19 година почео је да ради као наставник гимназије у Срем. Карловцима. А 1831. прелази у Србију као секретар народног суда, а ускоро као секретар кнежеве канцеларије.

Кад први Србин митрополит Мелентије Павловић умре, кнез Милош дозове Пају и упути да се спреми за Цариград на посвету. — У року од 15 дана Паја код чачанског владике Никифора постаје монах Петар, рукополаже се за свештеника и прелази све степене до архимандрита да би га цариградски патријарх Константин 6. дец. 1833. на Никољдан посветио за епископа и признао за митрополита Србије.

Што је могао да мисли и ради млад и учен, паметан и способан човјек. Ма шта почео, све је било у оним приликама и потребно и корисно. — За своје задатке имао је млади митрополит доста узора у Карловачкој митропотији, жаришту живота и српске цркве и народа.

Преко четврт вијека он ради на уређењу цркве у Србији.

Митрополиту Србије у отоманско-султанског нишана Ифтихара кавалиру, поводом имендана 1842. сачинио је оду Илија Захаријевић (Н), професор поезије у гимназији у Београду.

ПЈ је морао да усклађује дјеловање с мијенама у држ. животу. — Због тога њега Милош ,кад се 1839. поново вратио у Београд, изгони. Петар се враћа у свој родни крај као бескућник, прогнан из земље којој је жртвовао главни дио живота. — У Србију је пошао млад и полетан; одлази стар и истрошен.

У то вријеме био је на челу Карловачке митрополије још Рајачић. Он пружи увријеђеном сабрату склониште у ман. Крушедолу. Али не задуго јер је исте године Петар биран у родно владичанство патријархово, епархију Гор. карловачку. То је прогнанику каква таква утјеха, а у исто вријеме почаст нашем владичанству.

Наше владичанство било је тада најзабаченија и најсиромашнија епархија митрополије. Тако је П. Ј. послије Београда и кнежеве околине доспио у Плашки у друштво крајишких официра! — Стигла је ускоро диплома, царска потврда за Плашки. Епископ упућује тада молбу да му се дозволи носити раније одење митрополитско.

У Плашком је имао довољно прилике да размишља о пролазности части и славе, особито кад би се загледао у онај златни напрсни крст с уграviраном посветом, поклон кнеза Александра из 1842. г. И кад би тај

блиставо украшени крст упоређивао с крстом свог живота. (Крст је чуван у Плашком, — гледао сам, — и владике су га носили на свечаностима, али нестаде 1941. као што је нестао већи дио културних вриједности наших крајева.)

Избор за Плашки био је ипак утјешан тиме што је показивао да 60-годишњак ипак још није за одбацивање.

Он сам каже у Плашком:

— Не очекујте од мене много јер сам заморен и истрошен. — Само, он при том није имао на уму велику истину да јака способност и висока образованост, удружене с великим искуством и љубављу за ствар, не знају за исцрпљеност. — То се показало и у оно мало, свега 5 година његова владиковања.

Показало се то и на плодном дјеловању плашчанске богословије. Бака те школе било је још активних између два рата, а рукописних уџбеника има сачуваних и данас.

Владика је по достојанству био вирилни (почасни) члан хрватског сабора; замјеник му је био протођакон Георгије Војновић.

Посебан је био допринос Петра Јовановића код преуређења Карловачке митрополије. Због тога је он послије сабора 1861. доста времена проводио у Сремским Карловцима. Упоредо с преуређењем државе у двојну монархију (дуализам аустро-угарски) 1847. долази и до преуређења цркве 1868. г. — Најисцрпнији план за то дао је Петар Јовановић. — Администратор митрополије Самуило Маширевић, ускоро и патријарх, каже тада: — Сви ми епископи да станемо на једну страну, а Петар на другу, он би нас све претегао у знању и искуству.

Ускоро, исте године умрије еп. Петар (од водене болести) 22. нов. 1865.

Сахрањен је у ман. Крушедолу уз почасти и Србије и своје домаће Војводине, а и далеке Горње крајине.

Посмртну бесједу одржао је сам Никанор Грујић. — Опраштајући се од великог трудбеника који је својим радом и судбином наличио св. Сави Никанор је нагласио да труд и муку овог владике добре душе и чиста срца показују његова дјела.

Парастос у Карловцу одржан је 4. дец. 1864. уз бесједу проте Николе Беговића.

16. ЛУКИЈАН НИКОЛАЈЕВИЋ

Лик овог владике и неке податке о животу најбоље је дао његов насљедник Теофан Живковић у посмртном слову.

Рођен у сремском селу Стејановцима, најодличнији питомац гимназије и богословије карловачке, сегединског лицеја и пештанског универзитета, љубимац знаменитих учитеља, највриједнији придворник патријарха Рајачића, најомиљенији владика Гор. карловачки, — провео је у црквеној служби 30 година...

Као архимандрит ман. Крушедола долази овамо најприје за администратора 24. нов. 1865. Послије посвећења за епископа и царске дипломе обављена је инсталација, али тек 1867. г.

У унутрашњој управи владичанства прво је било да се изврши примопредаја по инвентару; тада је већ 9 година био нотар Георгије Војновић. А уз владику се јавља протођакон Герман Јовановић који ће 1869. бити и његов привремени замјеник. — Спомиње се тада, не види се да ли по први пут, каталог рукоположених који је вођен до 1941. г.

У оним смутним временима борбе, већином јалове, између тзв. слободоумне интелигенције и јерархије, чуо се посебно глас патријарха Самуила Маширевића на сабору 1869. То је било одмах послије објављивања царског рескрипта од 1868. о уређењу послова СПЦ. — Патријарх позива на слогу: „Незгодан положај у који су нас несретни догађаји и кобна

судбина наших предака поставили опомиње нас да једино сигурно исходиште за нашу бољу будућност тражимо у душевној и моралној снази нашег народа, јер још немамо другог начина да сачувамо особни значај нашег народа као српског. Потхрањујући још неугашене врлине нашег народа, показаће се да га још једно уздање, једно ал' најтврђе, није још оставило, уздање у себе..." —

Тада се јавља и познати учитељ Стево Чутурило (в. С. Матавуљ, Биљешке, СКЗ 290, стр. 76 — 166); он предлаже да се свештеници у проповиједима постарају и за српску народност!

Г. 1869. на основу Нагодбе од 1867. укида се Намјесничко вијеће и почиње радом Кр. хрв. слав. далм. земаљска влада у Загребу.

Зна се, коначно, да су неки из Карловачког владичанства 1867. били на етнографској изложби и Славенском конгресу у Москви, па посјетили и Петроград. Из Петриње био је прото Рафаило Кукић, а из Карловца трговац Барако и прото Беговић. Тад је стигло овамо нешто руских књига. — О учесницима из Далмације в. Алманах стр. 258.

Смрт епископа Лукијана била је нагла, 16. септ. 1872.

На погребу еп. Лукијана у Дању гдје је и умро бесједио је Теофан Живковић, тада још архимандрит, а ускоро владичин насљедник. —

Снашла га је напрасна смрт у најљепшим годинама. Био је лијепа духа и изврстан карактер. Као прави син свог народа, задушан према сиротињи, њежан и брижљив син, вјеран пријатељ, — свима је био све. Свој је био најмање. Сав у служби човјештва. До смрти сиромах. — Никог није увриједио, ником се светио, никога оговорио и озлобио, никог тужио ни судио. На његове руке и његово име није ничија суза канула, али се на његовом срцу уставила многа. — Био је ријетке љепоте душе, ријетке честитости, ријетке неутрудености за добро цркве. —

16. Лукијан Николајевић

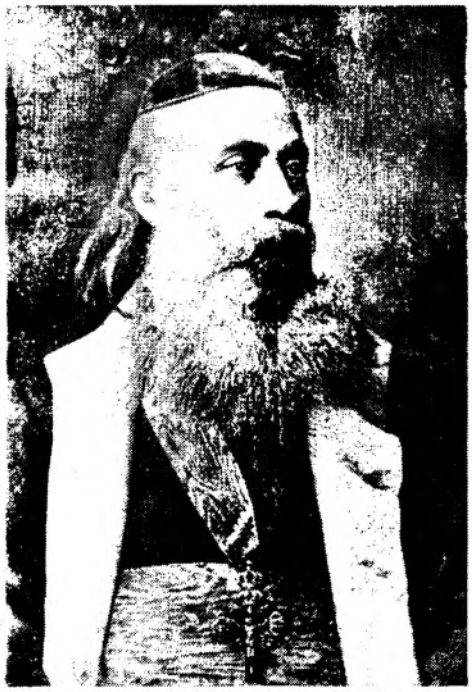

17. Теофан Живковић

17. ТЕОФАН ЖИВКОВИЋ
(1874 — 1890)

Можда није претјерано рећи да је име владике Теофана послије Јакшића највидније истакнуто у животу Карловачког владичанства.

Манојло Грбић даје његову биографију (Проповједник 1891, 7-14).

Рођен у Сремским Карловцима 8/25. марта 1825. као Теодор, Тошо, Божидар... Дјед Јован и отац Јаков су били лијечници,

Свршио је основну школу, гимназију у Сремским Карловцима 1842 Затим два течаја филозофије у Пешти 1484. г.

Богословске науке свршио је у Сремским Карловцима 1845-7. као најодличнији ђак. Од 1848. учи угарско право у Кечкемету, али због немира завршава право тек 1851. у Бечу.

У г. 1848. радио је два мјесеца у учитељској школи у Сомбору. У Буни је народни војник уз патријарха Јосифа Рајачића.

Као придворни калуђер ради у гимназији у Ср. Карловцима; предаје природне науке, хришћанску науку, њемачки, а уједно у богословији појање и низ предмета: црквенословенски језик, реторику, моралку, тумачење сванђеља и стилистику. —

Код Конзисторије ради као биљежник; био је дакле многострано заузет. Тако се он у Сремским Карловцима спремио за владичански положај „да ће му се врло тешко скоро наћи премца у Карловачкој митрополији", — завршава Руварац.

За владику је изабран 19. авг. 1874. у 50. години. Синод је имао муке док је продро с избором његовим.

У уобичајеној бесједи на посвећењу каже како сад полази другом крају, из Баната у Горњу крајину, која му није непозната „јер је најтоплије огњиште нашег благочестија, најснајније огледало народне снаге". Не иде он тамо да му служе и пред њим да клецају и метанишу, већ да се поклони крсту свог и народног спасења.

У посланици свештенству из исте 1875. г. (373 К 175) каже прво да је о свештенству Карловачког Владичанства судио према онима који су долазили на сабор као посланици, па се надао да ће га подупријети јер он није дошао да пашује, не да ужива него да се лишава ... — Ово пише зато што је обилажењем парохија добио другу слику. Ту је нашао много свачега.

Политички дио националног дјеловања Теофана Живковића односи се главном на српски црквено-народни сабор у Сремским Карловцима. Ту се тада водила борба између слободоумног грађанства и јерархије. Он је почео јавно дјеловати још као младић 1848. г. у Сремским Карловцима и под оружјем и пером уз патријарха Рајачића.

На сабору 1881. г. кад је цар одбацио кандидата Арсенија Стојковића, сједница 7. дец. бира Теофана са 53 гласа за партријарха, док је бачки владика Герман Анђелић добио само 11 гласова. Ипак владар именује Германа.

Још 1845. г. јавља се Божидар с пјесмом „Србин на Косову". У српском народном листу ради до 1848., а онда и у другим листовима. Ту је објавио у стилу народног буђења пјесму „Све што српским духом дише" ... в. В. С. Лира.

У име српске младежи описује свечаиост 1848. г. кад је 24. септ. дочекан Његова Свијетлост Госп. Стефан витез Шупљикац, изабран српски војвода (Н 1532).

Г. 1868. штампано је дјело Т. Живковића „Српска народна црква на каноничко — историјском темељу свом".

Из предговора читаоцу ваља прво истакнути што писац каже о народности:

Национализам је ново име за стари појам народности: народна држава, народна црква, народне задужбине, народни сабори, народне повластице, народно свештенство, народни језик, народна повјесница. Главни је задатак радње освјетлити зашто је и како наша црква народна. Код Срба није било нити може бити клерикалне партије као што нема ни намјере да се удара на цркву праотаца. Наша је црква народна по свом духу и уређењу, што показује сва њена прошлост све до данас.

Основна мисао Слова о побожности и народности: — Човјек није сам. Људи се окупљају. Такво је окупљање и народност као скупност природних особености како су се развиле и повјесно утемељиле. Код нас се народност изражава у побожности (посвећеном обичају кроз читав људски живот, кроз задужбински дух и кроз богослужбени језик).

Из листа „Браник" 1891. прештампани су 1892. код Пајевића у Новом Саду „Списи Теофана Живковића".

Овећи приказ о Теофану Живковићу дао је одмах по смрти Д. Руварац тада парох земунски, у Гласнику САНУ 82, 298-333.

Руварац је с братом Иларионом био историчар углавном црквени. Његова критичност, на граници и несмиљене строгости, а и склоност сатири, избија и у овом приказу.

Руварац наводи и да се је Т. Живковић као професор с богословима крадомице веселио и да је читавог живота био склон весељу и шали, па и претјерано, због чега му се и замјерало.

Тражило се да он буде владика као раније Евгеније, Петар и Лукијан. Он се и у вријеме обилажења дијецезе није могао уздржати да не уради понешто испод достојанства владике...

Владика Теофан био је јаког састава, коштуњав и здрав, али је двије три године побољевао од грудне болести тражећи лијека и по бањама.

Умро је напрасно, загушила га је крв, на Аранђелов-дан 9/21. нов. 1890. г. око осам сати увече, у 66. години. — Позлило му је на шетњи пред двором. Није ни дан одлежао у постељи, него истог дана потписао Божићњу посланицу. Сахрањен је 11/23. нов. по жељи на општинском гробљу у Плашком с народом, а не у катедралној крипти.

Дим. Руварац у свом раду о Теофану Живковићу каже: — Његов велики говорнички дар могао би се тек тада право оцијенити кад би се у цјелини штампали сви његови говори. Голема је штета што се он није искључиво одао на бесједништво те да народ дође до својих умјетничких бесједа...

Док је то још Руварац писао, била је припремљена књига бесједа Теофана Живковића, 1892. г. објављена под насловом „Проповједник" (у Карловцу код Карла Хауптфелда на 516. стр.) у издању Јована Живковића, брата Теофана, — средио Манојло Грбић.

У књизи је најприје братов кратак увод. Затим М. Грбић приказује владику Теофана. Теофан је био ријетки и ванредни говорник. Он је био кадар слушаоца обухватити и потрести, или одушевити или смрвити. — Спремао се још од 1882. г. да среди и изда бесједе. Посвећује их своме учитељу, пакрачком епископу Никанору Грујићу, највићенијем лику Цркве у она времена и најчувенијем бесједнику. — Бесједе Н. Грујића издане су готово у исто вријеме кад и Теофанове; ово издање приредио је Дим Руварац, тада парох у Земуну.

У књизи је кратка биљешка Теофана Живковића о бесједништву. Из прошлих 100 г. једва се спомињу само неки детаљи од архимандрита Рајића надаље.

Већ се код приказа Л. Мушицког види како има бесједника који написаним словима дјелују, а усмено нису вјешти ни успјешни, а има који усмено освајају, а исто слово написано блиједи. Теофан Живковић је у том погледу и „усмен и писмен"!. То се осјећа и сад кад се његове бесједе читају. — Он је дјеловао и појавом, и гласом, и језиком сочним, народним, и мислима, и примјерима и садржајем својих бесједа.

Грбић каже да је неке бесједе Теофанове читао по десетак пута и никад му то читање није досадило. Издање бесједа намјењено је посебно свештенству као помоћ и сналажење у пастирском дјеловању.

Бесједе Теофана Живковића и данас су мајдан података о стању православних Срба Горње крајине у социјалним, економским, културним, породичним и уопће људским односима. Требало би да је Проповједник и данас приручна књига нашег млађег свештеника.

Теофан Живковић био је посебно оригиналан у поређењу са старијим нашим проповједништвом које је већином било или какав превод или прераде с њемачког. То показује и тражење Л. Мушицког да му се набаве проповједи Соликофера!

Веће су бесједе у ствари радње, — о народности и побожности (штампано и одвојено) и одговор Штросмајеру.

На првом мјесту међу примјерима мисли Теофан Живковић природно долази како је он схваћао своју владичанску дуждост.

Наша су времена тешка и горка искушења снашла су данас Цркву и у Цркви народ наш. Тешка су и претешка наша времена и горка, врло горка искушења наша, с којима борећи се, посла би имао доста и какав Јакшић вели - душни, или узвишени Мушицки, и Евгеније и Петар мудри, и добри Лукијан, а како да онда у таквим околностима не застрепим и ја од грјешне недостојности и од слабомоћне ништавности моје?!

А о свом задатку каже: Углед вјернима у ријечи, у живљењу, у љубави, у духу, у вијери, чистоти.

Јер сваки поглавар свештенички који се из људи узима, за људе се поставља на службу Богу да приноси даре за грјехе како народне тако и своје. (Јевр. 3,1).

Није народ мене ради овдје, него сам ја народа ради: није народ служитељ мени, него сам ја служитељ ради његова и мога спасења.Како је рекао Ап. Петар (I. 5,2-3): — Надгледајте народ не силом него добре воље, и по Богу, и из добра срца.

Српска православна црква је за вријеме Теофана Живковића прелазила у трећу фазу свог уређења и стања у Аустрији. — Прво је било, — од патријарха Арсенија, — доба привилегијарно, кад се живјело по царским повластицама, изузетно од државних закона. — Друго доба настаје послије владике Данила Јакшића, кад ће се црквено стање уређивати по црквеним уредбама, у главном по Декларатирији. — То декларатирно доба смјењује се појавом царског Рескрипта од 1868. г. који ће важити све до уједињења СРЦ 1919./20. г.

За вријеме еп. Теофана вршен је прелаз на рескриптуално доба. То ће се осјећати у српском народном сабору, посебно у сукобу између грађанске интелигенције и црквене јерархије око располагања црквено-народном имовином и око уређења учешћа народа у управи црквено-школских послова — А у Горњој крајини долази још и укидање крајишког уређења и увођене грађанске управе. У народној економији појачано се јавља промет и трговина, мјесто кућне радиности трговачка роба, а тиме и већа потреба новца. То дјелује на кућну привреду и изазива распад кућних задруга. Тиме се мијења начин живота народа, породични и лични живот.

Посебно се ту јављају у политичком животу затрованост. Хрватски бан, Мађар Куен Хедервари, уз кога је било Хрвата „мађарона", али мањина Хрвата, да би дошло до већине у сабору, хвата везе са Србима. Они, до недавна крајишници, сматрају да је природно да буду уз владу, а српско малограђанство из својих интереса уз режим. Тако се Куен помоћу Срба држи на власти, а тиме се само Срби мразе већини Хрвата, што је Куену само могло ићи у рачун. — (Као што Мађару Калају у исто вријеме ишло у рачун да у Босни и Херцеговини окупља Хрвате и Муслимане против Срба)!. Тако се послије зближавања и братимљења, јавља талас несношљивости, неслоге и раздора, све на корист туђинске власти. А томе су нажалост доприносили и домаћи синови, и виднији народни вође, све тобоже за спас свог народа и вјере. Све је ово дјеловало и на стање цркве.

Г. 1886. говори Т. Живковић о неким немилим појавама и о времену пуном искушења.

Чувајте се и оних којима су уста препуна „родољубља", српства, „народа", „аутономије", и који само себе напасају и за личку корист раде. (Ту Теофан Живковић мисли на српско малограђанство оних времена.) — На њих се односе ријечи еваиђеља: — Тешко вама, лицемјери, окречени гробови. (Мат. 23)

За Божић казује владика народу:

Мир с Богом је спас наш; — мир с властима је напредак наш; — мир с Црквом нашом је срећа наша; — мир с народом ако сваком признајемо његово; мир с племенима међу којима живимо ако поштујемо сваком што је њему свето; — мир међу старијима и млађима; — мир са свима да не злобимо, не завидимо, не закидамо, не вријеђамо и не срамотимо, да не оговарамо и не показујемо, него да љубимо све и чинимо добро сваком, — мир са самим собом ако нијесмо од себе раздвојени жељом за благом, а сиротиња плаче, жељом за власти и славом, а све је пролазно, — жељом за раскоши, а све црв и мољац; — мир је главно, јер каже народ, „без мирка нема житка"! (1880).

Мир Божји! Мир с Богом као највећа срећа на свијету, мир са својом савјешћу да ниси никог повриједио, мир с душом на коју не пада ничија суза ни клетва: — мир у кући, мир у селу, мир у општини, мир у народу. Имамо ли ми данас такав мир?

Како би га имали кад је у пет недјеља било пет паљевина, па неки мртви, неки умрли, неки на смрт обољели, а неки торбу носе и по селу просе. Божић је празник свјетлости, а некима је празник угарак живи. Христу су и пастири и мудраци донијели дарове, а код нас је дар прах и пепео спржено дома и просјачки штап. Пастири око Христове колијевке били су сретни са својим стадом. А код нас спаљени стогови и плашће казују да ће благо поскапати од глади. — О Божићу се оре пјесме, а код нас кукњава и запомагање

Стресимо браћо ту срамоту и гријоту с образа и душе, и помозимо и кајањем себи и дјелом с помагањем пострадалима (1881.).

Кад говорите, не говорите као Фарисеји, лажући и Богу и људма! — кад вино точите, не разводњавајте га! — кад жито продајете, не влажите га! — кад сукно ткате, не мијешајте у вуну кучине! — кад мељете, не узимајте преко ујма! — кад благо напасате, не идите у туђи квар! — кад на суд идете, не губите душе лажном присегом,! —кад с гором ралите, не затирите гору; мислите на чем ће се гријати дјеца ваша! — кад ваља дјецу у школу слати, не изговарајте се да су болесна или да вам код куће требају! — кад Цркви долазите, да буде ради молитве, а не зато што сте беспослени! — кад болесне дворите, не гријешите душе са жељом да их Бог што прије узме и вас бриге ослободи! — кад покојнике сахрањујете, не прекршите завјет који им учинисте на смртној постељи! (1881).

(1883). Ево како живимо ми, жалосна нам мајка! Цркве су нам празне школе пусте, свештеници се стиде свог посла, учитељи немарни, грађани дођу у цркву кад морају, народ долази у младе недјеље, кад су све биртије пуне. Трговци поткопавају један другоме, мајстори љенчаре, супрузи се свађају, дјевојке ускачу без вијенца. — Ко има мање завиди другоме, ко има више, напео се од обијести, сироте и негледа; — ко ништа не зна, не стара се да научи од паметнијега; — ком се чини да нешто зна, носом небо пара; — своје презиремо, туђинштини се удварамо; — има свештеника који црквеног старјешину презире и исмијава пред дјецом, а сам се старјешинама државним ропски удвара; — Подлост! — сваки се забио у своје пусто ЈА, у своје МОЈЕ, а за НАШЕ нико и не мисли: нека брине Бог! За оно моје МЕНИ служићу коме хоћеш!

Ето, тако живимо ми!

Некако заједно с Теофаном Живковићем у Плашки долази и калуђер Урош Пејић.

Регистар за 1874. је од његове руке.

Архивски подаци не казују о њему ништа негативно. Види се једино да је било неког незадовољства у свештенству.

Пејић је у сједницама конзисторије и активно учествовао.

Од Пејића потекао је и предлог (78 К 88) да се приступи штампању норминативних наредаба, окружница. Тиме би свештеницима било уштеђено много труда око преписивања у Циркуларни протокол. То је послије њега и остварено.

Што је Милош Грујић био удаљен из Плашког и био послан у најдаљу и најслабију парохију Мариндол, не види се да би то баш било дјеловањем Уроша Пејића!?

Како било, тек послије смрти владике Теофана, који је Уроша држао уза се, чим се чуло за избор Грујића за епископа ГК, Пејић напушта мјесто и даје оставку.

Као пензионисани општински биљежник из Раковаце настанио се Урош Пејић пред овај рат у Карловац и радио код јавног биљежника Душана Миљушевића, предсједника ЦО и члана епархијског савјета.

Долазио је редовно у цркву; уредан старац бијеле браде и кошуље, сиједа као овца, а у црном одијелу, управо отмјена изгледа. Стајао је редовно за туторским столом, продавао и палио свијеће, понекад и појао. —

Ко га је знао, а гледао уједно портре Теофана у ЦР, морала је пасти у очи велика сличност.

Један оствrт на времена владике Теофана даје кратак рукопис, заостао послије Уроша Пејића. Ево пуног текста: — Теофан је дошао у Плашки 1875. г. и на Божић одслужио архијерејску службу. Те су године босанске избјеглице прешли у Хрватску и настанили се по цијелој Крајини и у Плашком. Тада жупник плашчански Ковачевић и неки жупљанин туже и у Плашком. Теофан је тужен да помаже устанак у Босни, али га суд ослободи.

Оде у Беч на цару објасни, али га цар не прими.

Тада Теофанов брат Јоца као одјелни предсједник Земаљске владе у Загребу отиде у Пешту Грофу Андрашију, и посредством Андрашија цар Теофан прими а Теофан телеграфира мени из Беча: — Дочекај ме у Пешти — што сам учинио.

Кад смо се састали, тада ми рече: Обуци се свечано па ћеш ме пратити као президијални повјерљиви канцелиста, — Кад смо дошли Андрашиу, Теофан је с њиме говорио мађарски и њемачки, а на концу упита га Андрашин њемачки: Збиља, владико, вјерујете ли Ви још у повратак Душановог царства? - На што му он скоро узрујан одговори: - Екселнцијо, вјерујем! — А на то ће Андраши манувши руком: — Никада више, Владико! Видјећемо то наскоро! И у томе се растали.

А г. 1878. кад је Аустрија ушла у Босну, рече ми Теофан да је Андраши добро знао што се спрема.—

АДМИНИСТРАТОР ИСАК ДОШЕН

Послије смрти владике Теофана прву управу преузео је старјешина ман. Гомирја Исак Дошен.

Рођен је био 1842. г. у Почитељу у Лици од старе свештеничке лозе и овдје више пута спомињане. Посљедни свештеник од те лозе, Милојко, парох у Почитељу убијен је 1941.

Исак је завршио гимназију и богословију и замонашио се у ман. Гомирју.

Као управитељ епархије разријешен је убрзо, владика је умро новембра, а он разријешен већ 28. дец. односно 9. јануара.

Биће за утјеху постаје он с прољећа 1891. управитељ ман. Хопова у Фрушкој гори, а 1893. архимандрит.

Његов одлазак из Карловачког владичанства могло је изазвати то што није био изабран за епископа, а и што није добро стајао с новим епископом, који је замонашен у Гомирју!?

Г. 1895. он је управитељ ман. Бездина у Банату и уједно члан епархијске конзисторије у Темишвару.

Послије Првог рата када је ман. Бездин припао Румунији, Дошен је склоњен у ман. Привину Главу у Фрушкој гори.

Након управљања најбогатијим манастиром са 2600 јутара банатске земље живјети у манастиру са самих 1100 јут. и без права управника, мора да није било пријатно старцу од 76 година кад се напуштају наде и гасне амбиције.

ПЛАТОН ТЕЛЕЧКИ

Послије сасвим кратке управе Исака Дошена из Гомирја вршио је од 3. јан. 1891. годину дана администрацију архимандрит ман. св. Бурђа из Баната Платон Телечки.

Уз редовне послове у епархији било је и других догађаја.

Тако је код царева доласка на Ријеку 11/23. јуна Телечки на челу депутације свештенства поздравио цара и у име клира и „у име српског народа ове епрахије која је вазда од вјекова била непоколебивом вјерношћу одана славним прецима Вашег Величанства, а ја се надам да ће те осјећаје и надаље сачувати".

Цар је одговорио: — Увјеравам вас о мојој милости и наклоности.

Кад је напуштао администрацију, изражена му је вишеструка захвалност. У сједници конзисторије топло се од њега опрашта прото Никола Косановић на својском и родољубивом управљању кроз годину дан. Слично прото Илија Машић у сједници административног одбора изражава захвалност на мудром, ревносиом, праведном и родољубивом руковођењу епархијом.

Изрази захвалности Платону Телечком поновиће се и кад наступа епископа Михаила Грујића.

Платон Телечки био је један од кандидата за владику; није изабран наводно зато што је Грујић једини имао гимназијску матуру, а за Грујића је био бан Куен.

Телечки је умро као архимандрит ман. Беочина 1900. г. у 56. години живота.

Манојло Грбић

По подацима његовог нећака Стеве Марковића Ман. Грбић родио се 1844. у Широкој Кули у Лици, а умро на Вел. Петак 1899. у Карловцу и сахрањен на Дубовцу поред жене Милице р. Узелац и јединца Душана (ум. 1888).

Манојло је био 12. свештник лозе из Подлапаче (Шврачкова села) у Крбави, камо су Грбићи по ослобођењу Лике прешли из Прокика.

Манојло је учио гимназију у Сремским Карловцима, изгледа по препоруци Каћанскога, и богословију у Плашком.

Као учитељ ради у Карловцу од 1866. гдје ће и остати као професор — катихета нове учитељске школе.

Био је и посланик у срп. нар. црквк. сабору у Сремским Карловцима (говор 1892).

Г. 1891 — 3. издао је три књиге свога монументалног дјела „Карловачко владичанство". Штета што је застао на г. 1824. не довршивши посла.

Прикупио је и средио грађу за „Проповједник" Теофана Живковића. Једнако и Шематизам и Нормативне наредбе.

Сарађивао је у неколико листова; ту и у Летопису Матице српске, у Бранкову Колу, у Српском Сиону итд.

Био је, — каже нећак, — одличан церемонијар, ванредан појац и златоуст проповједник; посебно штампана проп. у Гомирју 1889.

Био је изгледна и угледна личност.

18. МИХАИЛО ГРУЈИЋ

Одмах да се спомене да се породични подаци еп. Грујића налазе у опсежном запису у Требнику (Петрограду 1855) што га из Русије донесе петрињски прото Рафаило Кукић кад је 1867. био на Етнографској изложби и Славенском конгресу у Москви; књигу поклонио катихети Адаму Муждеки у Петрињи, послије у Карловцу, зету породице Грујић (в. под Књиге).

Овдје се и ти подаци користе.

Дана 9/17. авг. 1861. родио се у Краљевчанима у Банији од оца Петра, ц. кр. тривијалног учитеља, и мајке Миле, син Милош.

Подаци о Петру налазе се у спису Народна школа у Бовићу и уч. Петар Грујић" прештампано из Србобрана, са 3 слике; Српска штампарија, Згб 1909 (писац Бошко Стрика, син попа Миле из Бовића).

Петар је из Јабуковца, ту је свршио и основну крајишку школу, а затим у Раковцу код Карловца учитељски течај. Био је учитељ у Бовићу. — У та времена прелази се све више на народни језик, а и ћирилица налази своје мјесто у школама и ван црквеног, вјеронаучног подручја.

Милош је полазио школу у Петрињи, па гимназију у Загребу до 1880. Уписао се на право, али прелази на богословију, коју свршава 1886.

Рукоположио се као неженьен свештеник јер није примљен у калуђере. Прво му је мјесто било село Бородевићи (Меченчани).

Г. 1889. ипак је закалуђерен у Гомирју као Михаило. Кад је требао да наступи у Плашком код епархије, мјесто тога одлази у Мариндол (као да је по казни). — То „гоњење" биће међутим прва клица Грујићева успона. Кад је бан Куен долазио у опћину Нетретић (а на том је подручју и Мариндол био), Грујић је поздравио бана тако лијепо да се овај зачудио што тако млад и образован човјек ради у оној пустињи!

Грујић је 1890. позван за професора богословије у Сремске Карловце; значи био је образован и способан.

Кад се ту састао Синод да бира насљедника владици Теофану, кажу да је Грујић рекао: — Жао би ми било да Карловачко владичанство добије за епископа човјека који нема срца ни љубави за онај народ! А три дана послије био је изабран он! Мада тек 30 г. стар, био је најспособнији од три кандидата, а као да је и Куен био за њега!

— Лист Српски Сион уз добре жеље надовезује: — Само, Боже, дај му здравља! — Још једна нејасноћа поред онога око калуђерења и рукополагања. — Сергије Попић, касније игуман ман. Врдника, јавља се пјесмом; — Дуга века сјај — митра Ти била, дични сине поносне Крајине; прејемниче Јакшића Данила, да закрилиш веру православну са столице после Теофана и наставиш дела благословна митроносца славног Лукијана...

У првом поздраву свештенству сјећа се владика свог сиромашног поријекла и „многих младићкога вијека и живота недостатака и слабости својих"... Тјеши га потпора свештенства својом апостолског прегарања ревношћу, као и потпора народа својом од јуначких дједова наслијеђеном привржености и оданошћу цркви својој православној српској...

Владика још додаје карактеристичну за оне прилике изјаву; — Неприродно би било кад би нама Србима што живимо у овој лијепој земљи Хрватској поређи ко хтио да љубимо ову крвљу и наших отаца заливену, костима наших дједова засијану земљу милу, те кад би ко непромишљено или из пакости устврдити хтио да ми не желимо добра и напретка, процвјетања и благостања овој нашој заједничкој кући и у тој кући браћи нашој. —

Ускоро владика са висина својих заноса силази у стварност Плашкога, владичанства, Горње крајине, тек ослобођене војске стеге.

У тим приликама владика обилази епархију.

О Оточцу није било владике 40, а сад код доласка црква нагрђена! А заносну здравицу изговорио је котарски предстојник Вучетић. — Но истрага о нагрђењу цркве води се млитаво!

Дописник Српског Сиона (Машић) међу осталим тада каже: „Поздрављамо доброга и преведног, мудрога и ревносног владику како би нас што више усрећивао!" — Нису узалуд Илију Машића свештеници називали „поп и лија"!

Из Гацке долине владика је наставио обилажење по Лици. Сад је дописник поп Петар Крајновић, мала раста, али немирна духа, „мала печа, а велики скок".

Као и с Машићем, и с њим ће се Конзисторија још дуго сретати!

Крајновић у Српском Сиону (СС) 1893. доноси полетан опис владичина путовања најприје по Доњој Лици, или од каменог Косиња до Радуча, или кроз парохије Широка Кула, Острвица, Госпић, Смиљан, Дивосело, Рибник (биће Почитељ), Медак, Вребац, Могорић, Плоча, Кик и „трбух" Лике Радуч, на размеђу према Горњој Лици. — У Могорићу затекао је владика старог попа Тому (Тометину) Милојевића — на одру! У опису пута поп Петар, као да је имао на уму ријеку Лику као бистри поток крај цркве у Метку, даје слику бесједе владичине: „Попут бистра потока струји преко зелених и цвијетних, а богме гдје-гдје и коровом зараслих и камењем забатаљених винограда Господњих"! — Владика изношаше пороке, удараше на свијест нашу, дозиваше у памет старе дане, кораше наше зло, шибаше живо домаћа зла; сваће, пијанства, краће, дивље бракове, непохађање цркава, неприступање св. причести, чарање, омаловажавање свештеника, презир школа, богопсовство.

У школи владика и сам пита и тумачи. Касније указује на многе неспретности свештеника при катихизирању и навјешћује да ће у Плашком бити савјетовање о том. — Састанке ради вјежбања и јединственог начина катихизирања предложио је Милош Лалић, администратор у Госпићу, недостижни проповједник, ненаткриљив катихета, врсни појац, — којег је на овом путовању владика произвео за протуу.

У Горњу је Лику прешао заједно с проф. Николом Живковићем, ускоро митрополитом тузланским.

Горњу је крајину 13375 кв. км са 194 цркве и 311900 душа обишао прије 52 г. еп. Евгеније; тада је 1841. на зрмањском кланцу пао с коња и озлиједио главу; отад владике нису долазили!

Овај пут су се од Грачаца до Прибудића на самој далм. граници низали дочеци. Из Зрмање ка Прибудићу попео се владика на коња до села Прљева; то је родни крај хајдука Лазе Шкундрића. — Сад је ту народ дочекао владику с крсташ—барјаком: црвен, у средини крст, на рогљевима 4 слова која већ 400 година Србину казују што га једино може спасити: „Само Слога Србина Спашава". Из барјака коњаници: јечерме, пуца (цеба), кубуре, грла људска и пушчана надмећу се. — Под владиком се коњ поплаши, али га он задржа.

У резиденцији (Плашком)) одмах по доласку почеше се низати сједнице конзисторије, одминистративног одбора, школског одбора. А на сједницама стаде владика низати своја запажања; — свештеника има који нису на свом мјесту (одјећа, пушење, сајмови, биртије, немар, неуредност, не проповиједају, не воде уредно књиге, не уче дјецу појати, не држе недјељну школу, не задовољавају тражењима, сами псују, ките се прстењем, ланцима.) Упоредо иду упуте како кад треба поступати при разним обредима...

Предвиђа се да се уклоне зле посљедице ако млад свештеник одмах одлази на парохију, што да се ради (вјежбе, пракса уз старије, увјежбавања). А и са парохије да се послије 2 године има полагати стручни (стечајни, испит пред искусним старијима; чланови; Никола Живковић, Манојло Грбић, Адам Муждека, Никола Лалић, Никола Косановић....

Упоредо са запажањима и упозорењима иду природно и дисциплинске мјере према немарнима. — Још за епископа Теофана биле су уведене новчане глобе. Г. 1893. владика износи пред конзисторију предлог за седам свештеника да се глобе по 5 фор, а он је те казне већ изрекао! На ово и Раде Милић зато што иде у опанцима и кирија. Раде на то шаље поштом 5 фор као свој „добровољни прилог" епархији! — Била је и казна суспензије свештеника на одређено вријеме. — Посебна је казна била епитимија, упућивања у манастир на трошак кажњенога да тамо проведе одређено вријеме под строгом дисциплином и под посебним режимом кретања и исхране.

Црквена администрација тада већ послије Рескрипта од 1868. и касних уредаба и прописа све више поприма бирократски карактер, што би требало да буде страно црквеном дјеловању, а и штетно је по здрав. вјерски живот.

По парохијама поред редовне црквене администрације постоји и друга, тзв. пренесени дјелокруг, парох обавља за државу матичарске послове, даје спискове рођених, умрлих, вјенчаних (парице матица), редован списак доспјелих за школу, за војску, па разне статистике...

Администрација црквених општина (ЦО) водила се сасвим одвојено, што је било тешко због невјештине и неписмености чланова ЦО одбора.

Корисна је новина била замјењивање циркуларних протокола штампаним збиркама наредаба, а добар (неуспјели) покушај општег увођења парохијских љетописа; в. Књиге!

Ту су били и штампани Шематизми (1828, 1871, 1883, 1892, 1897, 1905, све до 1924, можда и још који, али засад изван евиденције!

Чланак Огњеслава у то доба (СС 1891) говори; — Јест, пало је наше свештенство, а пало је зато што нема свог изображења какво би требало да има, нема ни свјетског ни богословског... — Тако се пише оних година кад је коначно уведено да се у богословију може само с гимназијском матуром!

А о материјалном стању има из истог времена овај случај; — Кад су се свештеници 1886. пожалили владином изасланику да им се плаће нередовито дају, каже котарски предстојник у Вргинмосту: „Кад Власи не могу своје попове плаћати, не треба ни да их држе!„ — Кратко и јасно.

Г. 1892. почело се оснивањем свештеничког удружења. За чланове скупштине из прот. Будачког изабрани су Милутин Шарац и Мојо Мајсторовић; само, ко ће сносити трошак!? На ово примјећује ССион; — Жалосно је ако не могу поћи на свој трошак! — На збору у Петрињи поздрављен је красно састављени владичин отпис — ... уз захвалност што неуморни и брижни владика с највећом нежношћу у срце сваког свештеника усађује љубав наспрам удружењу!„

Болна рана сваког свештеника била је помисао да му породица послије смрти може остати без игдје ичега. Постојало је само правило да удовица још неко вријеме ужива приходе пола парохије! — Вапај за оснивање фонда за удове и сирочад објављује у ССионv прото из Плашког Никола Косановић, преводилац химне раду, Шилерова звона, као да је слутио да ће ускоро оставити незбринуту удовицу са четири сироте: Љубиша, Милун, Драгиша и Савица! —

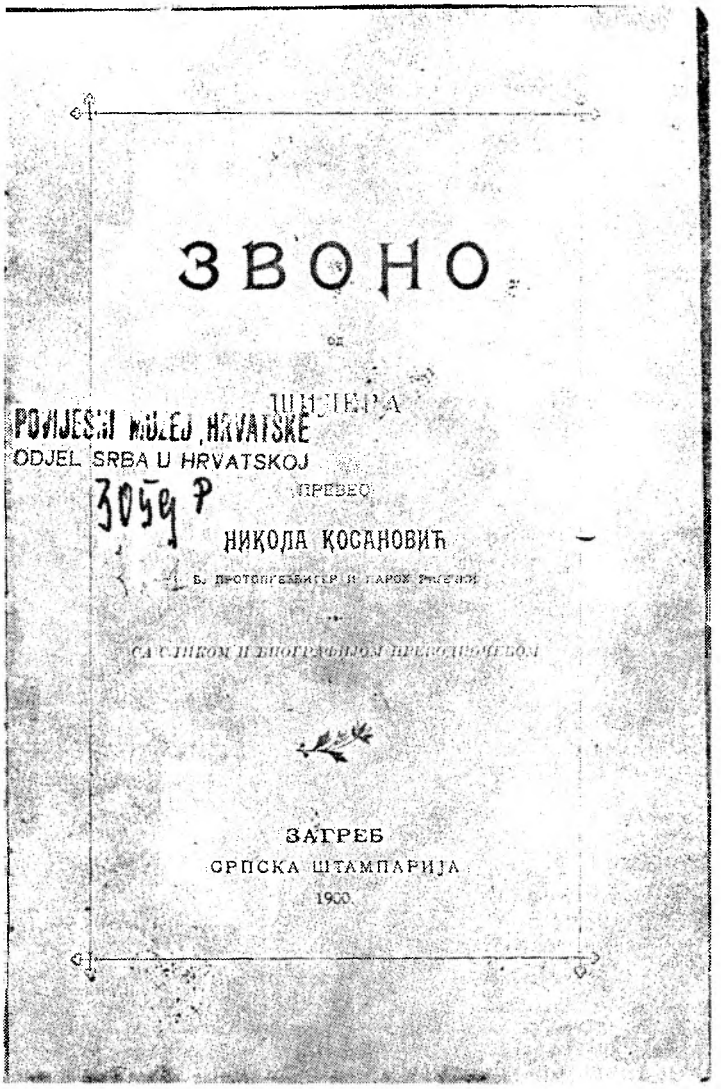

ЗВОНО

ОД

ШИЛЕРА

POVIJESNI MUZEJ HRVATSKE
ODJEL SRBA U HRVATSKOJ
3059 P

ПРЕВЕО

НИКОЛА КОСАНОВИЋ

Б. ПРОТОПРЕЗВИТЕР И ПАРОХ РИЈЕЧКИ

СА УВОДНИКОМ И БИОГРАФИЈОМ ПРЕВОДИОЦЕВОМ

ЗАГРЕБ

СРПСКА ШТАМПАРИЈА

1900.

Супруг Теслине сестре Марице, прот. Никола Косановић преранс је умро.

Његов превод Шилерове поеме „Звоно" цијењен је као конгенијалан

Априла 1893. оснива се фонд. Приступа 55 свештеника (мањина), али је прикупљено близу 5000 фор. Предсједник Никола Јакшић из Срп. Моравица као најстарији; друге године биран је Никола Косановић. Владика је замољен да узгредне администрације парохија повјерава члановима јер отуд иде у фонд 25% прихода. — Г. 1894. било је стање фонда близу 9000 фор. Што се прикупило, пропало је у Првом рату.,

Јављају се, међутим прве неприлике владичине.

Већ 1893. Србобран доноси чланак „На путу низбрдице". Г. 1896. Мојо Хрваћанин из Дубице, касније оптуженик у Велеиздајничком процесу 1908/9, — критикује владичину Божићњу посланицу у чланку „Успомена на минули Божић". — Г. 1898. чланак „Глас из Лике„ (биће Петра Крајновића) напад епископа и конзисторију.

Низ наслова тих чланака у Србобрану говори о чему се ради: „О господарењу у владичанству", „Млада перад се јавља", „Догађаји у Плашком", ово у низу чланака...

Радило се дакле и о неким поступцима владичиним, а и о његовом политичком држању (доба куеновштине).

Случај калуђера Уроша Пејића вукао се без потребе неколико година, — Карловачком проти Николи Беговићу, познатом писцу и народном борцу, владика забрањује да проповиједа. — Ту је дуготрајна неприлика Михаила Медаковића, ту упорни Младен Остојић, ту и Машић и Крајновић...

На политичком подручју било је критика због владичина држања на саборима.

А уза све то дјелује на подручју црквеном и тешки сукоб између тзв. либералне интелигенције српске и више јерархије на црквен. народном сабору.

Све се ово одржава и на конзисторији; догађа се да се због отсуства чланова сједнице и не могу држати.

Из редова свештенства јављају се изјаве повјерења и оданости владици. Мада се владике иначе нису обраћали на глас свештенства, а још мање вјерника, сад се овакве изјаве радо примају!

У духу повјерења владици је и чланак у ССиону гдје се каже; — Нема владичанства које би имало тако бурну и јуначку прошлост као наше,

Изјаве повјерења дају Кореница, Грачац, Оточац, Будачки, Војнић; — ту се сад не спомиње „обшчество да молчит!"

Успут је било и неких упадица и заплета.

Тако је било и око заставе. — Државни је пропис био да код свечаности на црквама виси и земаљска застава (црвено-бијело-плаво). А вјерници су на цркве само заставе црвено-плаво-бијеле (српске). — Г. 1896. Јово Трбојевић из Петрова села пријављује да се на збору код цркве у Врелу вијала само српска, а не и земаљска застава. Слично је било и у Могорићу, Србу, Острвици, Јошању... Конзисторију рјешава да се изврше извјђања на трошак пароха, као да свештеник крив.

А ситуацију освјетљује случај у Зрмањи, — причању мог таста Гене Илића. Кад је котарски предстојник забранио да се извјеси српска застава, јавио се стари Ђук, зван Бакула, понудом да изнесе заставу на јаблан украј ријеке, а силазећи да све гране поткреше, — па онда нек скида ко хоће. А један Зрмањчанин пита попа Гену; — А како би било, господине, да ми то дамо на руског цара! — Он нешто начуо да је цар православни, дакле „наш".

Овакве забуне о владарима било је и прије и послије. Г. Г. 1914. пита у Грачацу једна баба проту Мојсија Мајсторовића: — Господине, Бог Вам дава, је ли истина да наш цар ратује с нашијем краљем?! — Цар је ту Фрањо Јосип (Врањо), а краљ је Петар I. Сусрела се у мозгу старице Крајина и Србија.

У посебној пометњи око застава догодила се и крвава буна у Сјеничаку; кад је и парох Михаило Николиш био затворен.

Тада је уведена и слика „Св. Сава благосиља Српчад„ Борђа Крстића, у издању Николића из Загреба, погодна за светосавске свечаности.

Као репрезентативна личност владика је по положају (као вирилиста) био члан хрватског, угарског и срп. црквр. нар. сабора, дакле имао је и на те стране осјетљивијих обавеза.

Те осјетљивости показале су се нпр. код изгласавања школског закона у хрв. сабору, код грађанског брака у уг. сабору. ССион чак сматра да је владика Михаило дужан да објасни како то да је „закаснио" на гласање, да ли на миг. власти. — За вријеме Аустрије био је глас да је сваки епископ код полагања присеге морао одмах предати и писмену оставку без датума!

Из тих времена треба споменути Закон о вјероисповједним односима од 1095. којих у Хрватској коначно престаје начело да може бити само католичке вјере. Тај је закон обрадио Др Игњат Валенчић и конзисторија препоручила да се то проучи.

За вријеме посјете цареве Загребу 1895. био је тамо и патријарх Бранковић и еп. Михаило. ССион тим поводом јавља да је цар посјетио и прав. цркву, којим су поводом неки „мангупи и дерлад„ викали патријарху „переат" (доље). — У чланку „Брука у Загребу" истиче се како су Срби радосно похитали у престоницу миле нам домовине, а црква нагрђена патријарх вређан, свештеници опљувани и срамоћени, српски народ вређан, кињан и понижаван, све зато што је на цркви била истакнута српска застава. — У чланку се каже и ово: „Кад бисмо били непријатељи браћи Хрватима, ми бисмо се само могли свему томе радовати, а овако жалимо ову велику бруку и срамоту, која ником није од користи.

Да би се добио потпунији поглед на овај случај„ треба погледати како ово оцјењује књига „Политичка повијест Хрватске" Јосипа Хорвата, Биноца Згб 1936: — Протуорпске демонстрације у Загребу биле су само жетва оне сјетве коју је Куен посијао изазивајући спор између Срба и Хрвата. — Али на ово се појављује омладина са циљем да се прекине са куеновштином те да се пође путем народног споразума и јединство. Убрзо 1897. појављује се књига „Народна мисао" са шест већих прилога и низом писама из редова омладине, што је био први корак за рушење куеновштине.

Нова прилика за демонстрације појавила се 1902. кад се у Српском књижевном гласнику у Бгду појавио чланак Николе Стојановића „Срби и Хрвати"„ уперен против Хрвата, а Србобран у Згбу га пренио без коментара. — Хорват сматра да је ово био посљедњи Куенов успјех у распиривању нескоге. — Демонстрације 1903. биле су уперене против Куена, и он коначно пада послије 20 г. владавине.

Случај с овим чланком изазвао је у Србобрану темељиту промјену; мијења се и редакција и политичка линија листа. Г. 1914. лист престаје.

Србобран није штедио владику Михаила.

Због свега изложеног требало је у приказу прошлости Карл. владичанства дати најкраће и нешто о полит. приликама.

„Све је сујета..." Соломон.

Све је горче било владици Михаилу и због прилика у епархији, и због неких његових поступака и због политике, посебно тешко послије Куенова пада кад је дошла Хрватско-српска коалиција, коју је народ звао „колица"! А та су колица водила у нар. слогу.

Тако се приближавао и надошао и најгорчи крај.

Када је јесен 1913. одједном нестало патријарха Лукијана Богдановића у алпинском лечилишту Бад-Гастајн у Салцбругу, отворено је питање црквене управе у Митрополији. Најстарији је епископ био пакрачки Мирон Николић па је било природно да он води послове. Али тада се јавља фор-

Cijena 2 krune.

НАРОДНА МИСАО.

Za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu izdali
Jovan P. Banjanin, Milan Kostić, Ivan Lorković, Dušan Mangjer,
Lav Mazzura, Svetozar Pribićević.

NARODNA MISAO.

ЗАГРЕБ 1897 ZAGREB.

Цијена 2 круне.

мало исправно питање: — Ако прописе каже да најстарији прима управу по смрти патријарха, овдје није тај случај, јер се још не зна да ли је патријарх мртав! — Тако Мирон, мада најстарији, није могао бити администратор. Мирон је некад судјеловао у посвећењу младог Михаила за епископа. Млади еп. му је тада изразио синовску оданост! — Сад Михаило мјесто Мирона постаје администратор! — Чудне случајности!

Кад администратор Михаило јавља да је тијело Лукијаново пронађено у планинској бујици и да се налази на путу у Сремске Карловце, у пратњи дворског ђакона Иринеја Гјрјча, нико не поставља питање администрације најстаријег...

Требало је сад припремити и обавити сахрану.

Остало је из тих дана причање како ће Михаило ипак изгубити администрацију.

Цар и Краљ Фрањо Јосип I шаље на сахрану као свог изасланика баруда Ремена. Али и српски краљ Петар I шаље изасланика, у Балканском рату прослављеног генерала Божу Јанковића. — Десило се да ген. Божу нико није дочекао на станици. Биће нека наша аљкавост или из Бгда или у Сремсим Карловцима. Како било, тек за Фрању Јосипа I то је био кримен увреде величанства. За одговорно лице, а то је био администратор Михаило, то је могло значити само царску немилост, ту и губитак изгледа на патријарашки пријесто.

Већ поткрај тог мјесеца, октобра, он држи сједнице у Плашком, на свом старом мјесту.

Плашчански архивски материјал садржи и записник састављен у ноћи 22/3. фебруара или 6-7. марта 1914. поводом владичине нагле смрти (од срца).

Администратор Митрополије, онај исти најстарији епископ, пакрачки Мирон, одређује дан погреба и шаље одмах свог мандатара (пуномоћника) за Карл. владичанство, викарног епископа Илариона.

Ствари теку административним колосјецима као да се не ради о прераној трагичној смрти.

Коначно, у рјешавању списа оставштине, огулински суд доставља за насљеднике диплому о одликовању еп. Михаила Грујића орденом Велекрста Фрање Јосипа I, је суд од тога не може имати „службене употребе....

У овом је одликовању свештенство било обавијештено још 1911. г. — Тала на сједници конзисторијалној, гдје је записник водио млади ђакон Нико Алагић (радио у патријаршији још и послије овог рата), — огулински парох Милутин Вукелић честита епископу велекрст којим га цар одликује поводом 20-годишњице епископата. — Овим је, — каже, — одликован цијели српски народ. Дјеловање еп. Михаила ширило се по цијелој Митрополији. Он је судјеловао у величанственој борби за народна права. Црни дани из доба бана Рауха и велеиздајничког прописа 1908/9. престали су. Зато је ово одликовање мелем на наш јако обијеђени и у свјетињама не одобрава.

Владика је на ово одржао подуљи говор захвалности.

— Прото хоће да пробуди интересовање за проучавање дјеловања епископова. Историја мора судити према приликама нашег времена у ком живимо. Непријатељи српског народа вјечито доводе у сумњу оданост нашег народа краљу и домовини, што ми краљу засвједочавамо. Цар се увијек пита што мисле епископи. А епископи су на конференцији рекли што мисле и то је запечатило ствар и отклонило сумње.

И ето, спомен на диплому царску о том одликовању посљедњи је из низа бројева о њему у ексхибиту плашчанском.

Еп. Михаило прерано је преминуо, са 52 г, прерано за прилике, за ону катастрофу која ће се за пар мјесеци онако нагло сручити и на српски народ и на цијели свијет у Првом свјетском рату.

Да је овај, послије Данила Јакшића, први домаћи владика поживио, како је имао добар однос и добрих веза с органима власти од Загреба до Пеште и Беча, сигурно би и народ и свештенство било поштеђено од многих и сувишних патња и страдања, од оне свеопће хајке којој су били изложени одасвуда, иако је држава и те како настојала да народне мишице и крв и главе и овајпут за свој опстанак искористити по свим бојним пољима и до Србије и до Русије и до Италије...

Кад се види што је учинио еп. Иларион као администратор, као потпуно нов човјек у непознатој средини, што би тек могао учинити владика дугим искуством опремљен за тешке и осјетљиве задатке.

А заједничка невоља могла је била зближити владику и с оним свештеницима и вјерницима и интелектуалцима с којима је бивало неспоразума највише на штету цјелине.

18. Михаило Грујић

прот. Јован Шорак-Шедо
(Ријека)

прот. Никола Беговић

НИКОЛА БЕГОВИЋ
Парох карловачки 1860 - 96.

Беговиће је на Зринску крајину довео поп Дмитар од Кључа у Босни, а поријеклом су из планинског села Црвене Јабуке у Старој Србији. Дјед Николин био је поп Бураћ, а отац поп Гајо, мати Катарина Јовановић из Бовића.

Никола се родио 1821. — Школовао се у Костајници, Суњи, Петрињи 1835/6. и Плашком, односно Карловцу 1840-2.

Г. 1842/3. био је учитељ у Костајници; ту је у светосавску химну додао „Мила наша Банијо, Лико и Крбаво. . .", сад настављено „Моравице, Гомирје, Кордун наша славо, небу главе подигните. . ." — Као ђакон и свештеник служио код оца и дједа (Вукошевац, Чремушњак, Јошевица). — Затим је изабрани парох у Петрињи 1947-56.

У Петрињи је имао доста сукоба и тешкоћа; од генерала Кемпена и војне власти, до градског магистрата па и до властите црквене ошћине! Ово је с једне стране било због његова жива духа и немирне нарави (још као ђак био је „несташан") а с друге стране због тешких прилика православних Срба (нпр. власт тражи да се вјеронаук учи њемачки).

Послије тужба истрага и хапшења и затварања, НБ мора да напусти Петрињу. — На поласку у Перну он каже: — За мене нема биједе нигдје; Србин пјева и своје „јао!" —

У Перни је имао прилике и да дјелује просвјетно и да упознаје народни живот. Он удара против врачбина и празновјерица. — Из Перне шаље Богославу Шулеку ријечи за његов Хрватско-њемачки рјечник (и Њем.-хрв.); тиме је био претеча попа Јоце Богдановића из Дивосела (Рјечник ЈАЗУ). — У Перни се показало и колико је НБ био рођени учитељ. НБ је био жив и ведар, отворен и расположен, мио и пријазан. Уз то особа за изглед: — кад је ходио, земља се угибала под њим. — Из Перне он шаље на школе и Војислава Бакића, писца и проф. педагогије у Бгду (в. Лит.).

Г. 1860. изабран је НБ за карловачку парохију; наступиће тек 1862. и остати до смрти 1895. — И ту се неприлике настављају, карловачким општинарима, трговцима, он каже отворено: — Нико нек се не нада да ћу служити њему; служићемо заједно вјери и народу, љубави братској. —

У Карловцу се развила посебно његова катихетска дјелатност. Вјеронаук он назива србоук. Али то није шовинизам него оживљавање вјерских апстракција духом народним и хуманим. Дјеци каже: — Што се вјере тиче, немојте тровати млађано срце ваше мржњом. Нас су туђинци раздробили да би нас лакше смрвили... — Дјевојчици која пита може ли се ан ђео видјети, каже: — Кад си мами добра, погледај у огледало и видјећеш анђела! — Код знака крста мећу се три прста на чело да би памет мислила на добро...

У јавном животу НБ је био посланик у нар. црквен. сабору и заступник у Хрв. сабору. — Свуда је имао љуте борбе и напада. Г. 1867. носи на Етнографску изложбу у Москву излошке из Горње крајине...

У породичном животу губи све: јединица му умире 1870, а жена 1872.

Хапшен је и затваран више пута (Петриња, Карловац, Загреб), посебно поводом устанка у Босни (слично као Шорак, Ријека).

Попис његових књижевних радова доноси његов биограф, новинар Сима Лукин Лазић (књига „Србин од Србина" Згб 1895). — Беговић је у Костајници написао рукописну Проскомидију за потребу у цркви. — Посебно је писао много вјеронаучних уџбеника и приручника. — Издао је 2 књ. проповиједи. — На другу страну су му историјски списи: Ист. срп. цркве, Банска крајина 1856, Српска црква на Крајини 1866, Повијест ЏО Карловац 1868, Устројство ЏО Карловац 1875, Плашки 1875.

Из нар. живота пише о Крсном имену и молитви Славној, издаје нар. пјесме и књигу о животу и обичајима Срба граничара 1887.

Уз то има пријевода, на пр. Гогољев „Тарас Буљба" и сл.

Ту је коначно и сурадња у 30-так новина и листова. — Из Плашкога га Сергије Кањански опоминье; да не пише по новинама; „полезњејше јест воздержатисја.." — А спомиње се и да је еп. Петар Јовановић био претјерано строг. За Мушицкога каже НБ: — Он није био шала; од његовога страха стрепило је и мало и велико... — А кад је благи еп. Николајевић произвео Беговића за проту, и овај тим поводом бесједио, рече владика код ручка: — А било је и оштрих! — На то ће нови прото: — Без оштра ножа губа не спада. —

Беговић је своје бесједе слао и другим свештеницима да их користе. Тако и пуно млађем Грбићу (бесједу на тему о подлости). Спомиње се да би Грбић био изгубио хљеб да га НБ није бранио. Грбић тада вели „мој други родитељ"!

Међутим времена током својим доносе свега, и свачега, па је наступио поремећај између два великана тог времена. — Грбић се појавио као прогукандидат Беговићу за срп. црквени сабор. О посебно је тужно било у најтужнијој неприлици Беговићевој, кад је стари прото (75) од младог владике (ни 35) тешко кажњен; прото је већ од 1892. теже болестан.

Кад је НБ у једној „придичици" јавно осудио људе који младог владику криво обавјештавају, владика кажњава протy забраном проповједања, ускраћивањем једне од најважнијих свештеничких служби. Сам владика долази у Карловац да води истрагу! Чланови црквеног одбора не одазивају се на владичин позив за саслушање! Учитељ, млади Никола Шумоња, вјешто се извлачи у одговорима. Против Беговића свједоче „братија свјашченици". Ман. Грбић и Адам Муждека (владика му шурјак) — оба катихете, одгојитељи омладине!

Стари прото, послије саслушања, жалба и објашњавања, на крају све опозива и жали, савија шију и — нагло умире! — Забораваља се да не могу сви бити на исто брдо ткани!

Кад се гледа архивска грађа о односима еп. Грујића према свештенству и са свештенством, зажалити се мора поводом неких случајева.

Случај без потребе годинама отегнут придворног калуђера владике Теофана Уроша Пејића, већ је показан.

Млађи свештеник Михаило Медаковић због неког чланка у Србобрану био је позван да чланак опозове и, мада је послушао, кажњен је премјештајем у Мариндол, некад владичину парохију! Кад је вријеме казне истекло, он моли премјештај, али му је одговорено, кад се тако ревносним показао, нека још остане! — Касније се јавља за професора богословије у Задру, али не добива отпуст. Слично и кад је замолио прелаз у Славонију. Ускоро Мих Мед (псеудоним) мада зван „непоколебиви" окрену се против своје странке. Послије овог рата умро је 1954. као пенз. парох карловачки, прото-ставрофор.

Еп. Михаило Грујић био је 3. владика домородац (послије Данила Љуботине и Данила Јакшића) из Горње крајине (Гацке долине, Срп. Моравица и из Баније).

Било је, међутим синова Горње крајине који постали владике у другим крајевима.

Први такав, према родослову Богдановића, био је Никола Димитријевић Димитровић), еп. темишварски 1728-44, поријеклом из Горње крајине. — Рајачић Јосиф, био је еп. далматински и митрополит и патријарх Карловачке митрополије. — Мандић Петар (Никола), парох у Грачацу и Госпићу, био је митрополит у Тузли, па у Сарајеву. — У Тузли је био митрополит и Никола (Григорије) Живковић, проф. катихета из Карловца. — Опачић Герман из Баније био је бачки владика 1893-99, прерано оболио и умро. — Летица Евгеније из Баније, митрополит сарајевски у Првом рату. — Прибићевић Валеријан, један од оптужених и осуђених у Велеиз. процесу 1908-9, био викарни епископ, раније проф. богословије политичар Самосталне странке, умро у овом рату у Сплиту.

Данас је еп. далматински Њ. Пр. Г. Стефан Боца (родом из Мућаве); у наступној бесједи истиче да је епископство „највеће достојанство и највећа одговорност". — А тимочки епископ је Њ. Пр. Г. Методије Муждека из Баније од свештеничке лозе, донедавна ректор богословије у Призрену.

Сасвим је природно код толико свештеничких лоза, колико је већ наведено или се може видјети из Шематизма, да је било тежња да се још који владика појави из Горње крајине. — Као што су близу тога били Јоаникије Милојевић из Могорића, Јак Јакшићев, — Симеон Тркуља уз Перне за вријеме Мушицкога, — Исак Дошен из Почитеља послије владике Теофана, — тако се поводом одласка Петра Мандића у Босну јавља тежња

да по угледу на „ујџ" митрополита још који нећак буде митроносни. А способних је било. — Из лозе Трбојевића, Теслине сестре Ангелине син Петроније у наукама постигао степен доктора, али му превођење катихизиса на мађарски омете каријеру. — Теслине сестре Марије син, Симо Мајсторовић, и он доктор, правник и черновичке теологије дипломац, гојенац ујака митрополита, — умре на Лошињу од личке куге — јектике; гроб на Ријеци; а био је један од најученијих српских калуђера (Србобран 135-1896).

Види се по овом да је Карл. владичанство било кадро да узврати Цркви високим кадровима.

На другу страну, Горња је крајина давала и даје читаве низове високо образованих људи, међу њима познатих научника, специјалиста, стручњака и јавних радника. — Укратко, да су сви ови имали прилике и могућности да дјелују у свом родном крају имала би Горња крајина или „Лика" и универзитет а и Академију наука!

Цркву као послање, бреме, посао и животну силу не носе само владике него, у непосредном додиру с народом, и свештенство, углавном у Горњој крајини сеоски пароси и капелани.

Од свог почетка Корловачко је владичанство имало све до овог рата низове свештеничких лоза. Презимена свештеника у Шематизмима показују их.

Овдје је мјесто да се неке изнесу као примјери.

Према породичној предаји сестра већ споменутог владике Димитријевића била је удата за свештеника Луку Богдтновића. Кад је обудовила, по братовој поруци шаље му прво сина Саву, а онда и Драгића. Овај буде изабран и за владику, али од радости исте ноћи умре! — Сава се послије свршених школа и боравка у Русији врати кући и ту га његов школски друг Јакшић поставио за пароха у Врепцу. Послије 40 година Сава муре 1797. Имао је 7 дјеце. — Слиједе Атанасије (7 дј.) Георгије (10 дј), Лука (15 дј), Исак и Јован (8 дј). — Јован, поп Јоцо, као парох у Дивоселу сакупља грађу за академијин рјечник; умро је 1921. — Зет му је био Јово Узелац, писац и преводилац црквени; рано умро. — Од Богдановића је сад проф. прот. Милан (ман. Крка).

Неки подаци говоре о Мандићу Петру (Николи): р. 1840. у Грачацу од оца Николе, књиговесца и пароха; свештеник од 1863, парох у Грачацу и Госпићу, са 25 г. остаје удов, губи ускоро и дјецу; умро у Опатији 1907. г. Био је народни заступник у српском, хрватском и угарском сабору. — — Из суда о њему: — Није био обичан, просјечан човјек; био је попут Николе Беговића „народни апостол пламене душе", добар говорник мада није био и проповједник, него више ванредан козер (разговорник)' био је пун човјек (ни само поп, ни владика), као човјек благ и добар, темељито спреман и писмен, и он је послао силесију ријечи Академији у Загреб, по личком обичају у разговору би се обичавао и сам о себи шалити... Није одобравао неке црте из живота владика Евгенија и Теофана, али му је Мушицки био узор. Казивао је да има пуно биљежака о владикама (да ли је то негдје у Сарајеву сачувано?), посебно како се Теофан савјесно спрема за своје бесједе. — Код одласка из Госпича оставио је своју библиотеку српској читаоници у Госпићу (отуд је тамо било све до 1941. доста старих српских књига).

Најразгранатија и најиспреплетенија без сумње била је лоза Мандића из Горњег Грачаца, која јасно избија с Томом (р. 1761, ђак у ман. Крупи 9 г, учитељ у Грачацу 2 г; зет крбавског проте Томе Будисављевића, дјеце 8 (4:4). — Лозу посебно наставља син Никола, отац Петар, касније митрополита и четири кћери удате за свештенике (Тесла, Алагић, Трбојевић,

Мајсторовић). Даљње везе иду на још десетак свештеничких породица; зато се може рећи готово да су све личке свештеничке лозе биле међу се повезане.

Овдје се једна од тих лоза износи: Мајсторовићи из личких Дољани. — На дољанском гробљу види се с плоча као први парох Михаило р. 1750. ум. 1822 (постоји његова свештеничка диплома на парохију — синђелија из 1796). Постоји и књига (Московски Триод из 1796. за записом 1809. како су Агарјани запалили цркву; кад је Лика припала Наполеону, почели су Турци узнемиравати Крајину, нарочито лички Кордун који је 1791. припао Аустрији али су Французи то убрзо оштро сузбили). — Постоји и синђелија Симеона, који умре 1863. г. са 72 г. оплакан од супруге, сина и 7 кћери. — Гаврил (1816-94) није био свештеник јер је осакатио ногу. Његов син Мојсије, р. 1842. свршио је богословију у Плашком 1863, био свештеник 62 г, умро 1925. као пензионер. Ожењен је био Маријом кћери Николе Мандића, тетком Николе Тесле. — Мојсије и Марија имали су 4 дјеце (2:2), оба сина свештеници Др Симо и Никола рано умријеше. Кћерка Милица удала се за Гену Илића од свешт. породице из Средње Горе, такођер свештеника; 12 дјеце (8:4). Кћер Неда удата за проф. прот. Милан Радеку.

Потомак Михаила у Дољанима био и поп Петар Мајсторовић, р. 1870. Ожењен Даринком Томе Обрадовића и Смиљане р. Мандич. Г. 1941. имали 11 живе дјеце (5:6). Поп Петар са сином Милојком пострада на страшан начин 1941 (в. Споменицу!).

Уз попа Петра треба споменути и његову сестру Софију, удату за попа Симу Војновића од лозе врло ваљаних попова учитеља из Срба (в. Школе) — Софија је као учитељица била врло активна и напредна жена јавна радница, за оно доба и оне прилике велика ријеткост. Због тога је породица 1914. гоњена; јединац син Свето по казни бачен у мађарску регименту и погибе у Галицији, зет 1944. пред само ослобођење у Бгду ликвидиран...

Ево нешто примјера о судбинама свештеничких лоза по Горњој крајини. О томе више у Споменици, а и у подацима Шематизма.

19. Иларион Зеремски

Послије нагле смрти еп. Михаила фебруара 1914. г. одмах еп. пакрачки Мирон Николић, као администратор митрополије, упућује у Плашки викарног (помоћног) епископа Илариона Зеремског. Ко је тада могао слутити да ће еп. Иларион толике године остати у Плашком и још у онако превратним временима Првог свјетског рата!

Рођен у Туријн у Бачкој 1863, завршивши у Н. Саду гимназију с матуром 1885, а и руску духовну академију у Москви са степеном магистра, постављен је одмах за професора богословије у Срем. Карловцима.

Као проф. богословије дјелује научно и објављује радове: тумачење Нов. Завјета, посебно Проповиједи на гори; има и рад о статистици Срба у Хрватској. — Из каснијих је времена његов рад о пећским патријарсима (у Гласнику СПЦ). Још 1902, он оснива и дуго уређује Богословски гласник који излази до 1914. г.

За епископа је изабран 1911, а 1912. потврђен за викара код патријаршије.

Убрзо по доласку еп. Илариона у Плашки букнуо је Први свјетски рат и тиме се велика зла сурвавају и на народ и на свештенство Горње крајине. — Власт узима Гомирје за тамницу, мјесто за заточење свештеника с подручја читаве митрополије, од Баната до Лике.

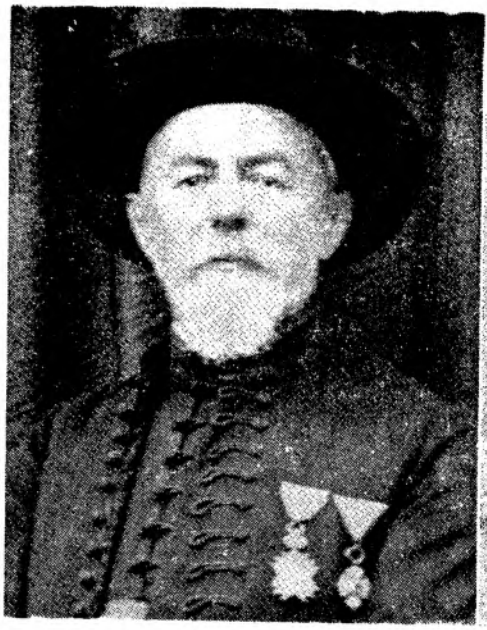

Петар Мајсторовић, + 1941.

Митр. Никола Мандић

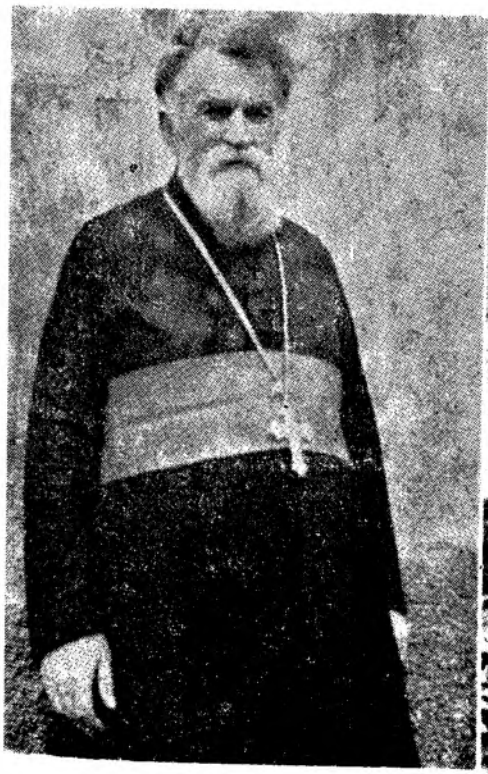

Гено Илић + 1941.

Никола Ерцеговац

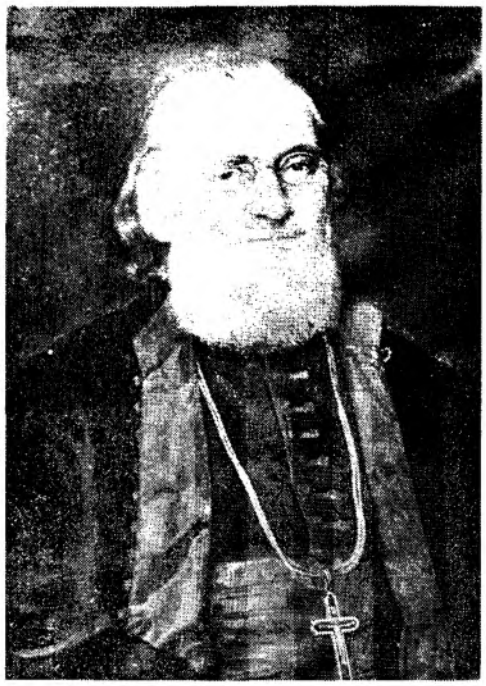

19. Иларион Зеремски

Друго велико зло оборило се на наше крајеве, посебно на Горњу крајину, сушним и неродним годинама кад је настала тешка глад и у народу и у свештенству.

Настојањем еп. Илариона свештенство Горње крајине добивало је помоћ у житу с патријаршијског имања у Даљу и тако одржало „душу".—

Одмах по ослобођењу еп. Иларион учествује најприје на сабору у Срем. Карловцима 1919. г. кад је закључено да се приступи уједињењу свих дијелова до тад раскомадане српске православне цркве, и обнови патријаршије, што је и остварено 1920. г. — Данас изгледа немогуће да је српска црква била тада раскомадана и ове дијелове: — У Србији митрополија, а исто и у Црној Гори; на подручју Аустро-Угарске све српске епархије на подручју Угарске и Хрватске биле су уједињене као Карловачка митрополија са седам епархија од Будима у Војводини и у Хрватску све до Лике; — а далматинска и бококоторска епархија као дио Аустрије биле су у заједници с румунском православном епархијом у Буковини као посебна митрополија са сједиштем у Бечу: — 4 епархије у Босни и Херцеговини имале су посебни статус: — у Старој Србији и Македонији до 1912. биле су три српске епархије (Велес, Скопље и Призрен), а око осталог отимање гдје судјелују и Бугари и Грци. — Дакле, шест српских црквених области на подручју Србије, Црне Горе и Турске, и на три подручја Аустро-угарске!

Послије Првог рата еп. Иларион, тек изабран за професора новог теолошког факултета у Београду, постаје члан наше делегације на мировним преговорима у Паризу, гдје ради као стручњак за национална питања у Војводини кад се одлучивало што ће припасти Југославији.

За вријеме његовог отсуствовања из Плашког администрацију удовог владичанства врши прото Никола Ерцеговац из глине, и сам удов. А затиГм архим. Анатолије Јанковић.

Новембра 1920. изабран је еп. Иларион као редован владика Карл. влад. потврђен указом од 6. марта 1921.

Као личност застудирана, задубљена у научни рад, владика живи повучено, не упушта се у неко реформаторско дјеловање, а изграђена администрација и искусни службеници омогућују му слободно вријеме за рад. — На путовањима по владичанству интересује се за старе рукописе и књиге.

Остало је из тих времена сјећање како је он ипак био свој, упоран гдје треба; мирно слуша и таман помисле да су га увјерили, а он по своме.

Умро је нагло доста исцрпљен са 68. г. (1931); сахрањен у Плашком; гдје је провео 15 година: посмртно су и његове мошти изложене злочиначком узнемирењу.

Ерцеговац Никола п. 1870. у Петрињи старином од једне лозе Поповића. Свршио богословију у Срем. Карловцима; прво био катихета а затим од 1905. прото у Глини.

За вријеме процеса против 53 Срба у Загребу провео у тамници годину дана. Затим био заступник у српском, у хрватском и угарском сабору до 1941.

Ожењен Љубицом проте Мојсија Мајсторовића из Дуњака, исто нар. заступника. — У браку било 16 (8:8) дјеце, али мати умре 1916. г. Најмлађа сирота (од 5 мј) Недјељко сад је неурохирург у Бгду; — 20 унучади, 19 праунучади.

Послије обављене администрације епархије у Плашком живи и дјелује и даље у Глини до 1940. кад је пензионисан.

Умро код породице у Бгду почетком 1945. г.

Чувен био као одличан појац.

Предњачио међу свештеницима карл. владичанства.

Пејновић Исо, п. 1881. у Смиљану, свешт. 1908. Умро као пенз. у Бгду 1955. — За вријеме пет владика служио цркви, највише у Плашком као архијерејски замјеник од М. Грујића до Н. Иличића, а кроз рат у Бгду. Заслужан за изградњу администрације по новом ц. уставу и за евиденцију страдања у рату, као и за прве почетке дјеловања по рату.

20. Др Максимилијан Хајдин

Средства цркве су разнолика и богато разграната.

Послије студиозног епископа Земунског долази посебно спремни администртор Др Максимилијан Хајдин.

То ће бити управо у вријеме кад се јавља Закон о СПЦ и с тим везан Устав СПЦ са свим попратним уредбама и прописима, па је вођење црквених послова постало разгранатије.

Еп. Максимилијан је давним поријеклом, што је и сам спомињао, из наших насеља уз Добру гдје има Хајдина и сад.

Као правник ради у Конзисторију архидијецезе у Срем. Карловцима, дакле на извору праксе у црквеној управи. — Г. 1920. изабран је за епископа. Г. 1928. изабран је за епископа далматинског и инсталиран у Шибенику.

Послије смрти еп. Илариона добио је администрацију Карл. владичанства. Исте године 17. окт. изабран је за епископа. Зато 17. јан. 1932. одлази из Далмације, а у Плашком је инсталиран 24. јан. — Умро је доста нагло 15/25. феб. 1936. г.

Администратор митр. Доситеј

Послије еп. Хајдина преузео је администрацију К. Вл. загребачки митрополит Доситеј.

Те је године посјетио Петрињу, Топуско, Вељун и Цвијановић брдо, гдје је осветио иконостас, поклон домаћих синова, браће Милутина и Станка Ловрића, трговаца из Карловца.

Г. 1937. био је митр. Доситеј, послије боравка у Индији, с патр. Варнавом у Карловцу на прослави 150-год. ЦО и 100 — год. смрти Л. Мушицког (О том в. код градова: Карловац).

Г. 1941. ухапшен је и мучен у Загребу. Ускоро је умро од посљедица мучења.

21. Сава Трлајић

Насљедник еп. Хајдина Сава Трлајић рођен је 1884. у Молу у Бачкој. Рукоположен је 1909. на парохију, служи до 1927, кад је изабран за секретара Синода у Београду. — Као удов свештеник замонашио се 1929. у ман. Крушедолу гдје прима и управу.

За викарног епископа сремског посвећен је 1934.

21. Сава Трајлић

Био је познат као савјестан и објективан, правичан и пун енергије и самопрегора. — У Плашки долази 1937. г.

Г. 1941. маја 21. долазе усташе у епископски двор и прогласе за таоце епископа и свештенике код епархије у мјесту; арх. замјеника Ису Пејновића, проте Милана Докмановића — Љутог, Милана Рајчевића, те свештенике Петра Вучинића, Богољуба Гаковића, Милана Букића, Јашу Степанова, Ђурђа Стојановића и Станислава Насадила (рођеног Чеха).

Усташки логорник поручује владици да има да напусти Плашки, али владика изјави да не може напустити дужност. —

Након тога ухапшен је владика 17. јуна.

Старица мајка испратила га је до врата двора.

Половином августа изгледа да је еп. Сава био одведен у Карлобаг да би с многим другима био пребачен на оток Паг у логор смрти код Метајне. — Гдје је у ствари и како ликвидиран, то може разоткрити само случај, засад непредвидив.

Сад је свакако сигурно да посмртни прах владике Саве почива у нашој земљи не само као свједок свих оних ужаса што човјек човјеку почини тада, и то свој своме, него и као споменик за историју, за покољења.

Владика Сава је положио и душу и тијело за народ и свештенство своје епархије, за дужност на коју се заклео.

Како је страдало свештенство Карловачког владичанства, о том казује Споменица 1941 — 45. Бгд, 1960, а преглед се налази и у овој књизи у дијелу: Шематизам.

НАРОД ПРАВОСЛАВНИ САМ

С владиком и свештеницима замире без датума и акта и живот црквени у Горњој крајини. —

Ту се поновило оно што стари записи казују из најцрњих времена турских, кад је какав стари калуђер пустињак једном годишње излазио на планину да прекрсти на све четири стране и благослови: — што је рођено, нека важи да је крштено; — што се састало, да је вјенчано, а што се упокојило, да је опојано.

За то вријеме у Београду под окупацијом у избјеглиштву воде се неки послови владичанства.

Послове води случајно преживјели из огулинске куле и логора Данице код Копривнице и логора Цапраг код Сиска, па у Србију изгнани архијерејски замјеник прото Исо Пејновић.

Архијерејску власт представљао је митрополит Нектарије Круљ и за своју Босну и Херцеговину и за остала владичанства на подручју НДХ.

За историју треба да остане забиљежено како то да је један дио свештеника остао жив и пребачен крог логор Цапраг у Србију. — Кад је Хитлер узео себи дио Словеније (Горењско и Штајерско) и наредио: — „Учинити ми да та земља опет буде њемачка", — почели су прогони свих Словенаца који су били за Југославију. Велик дио је изгнан у Србију. Кад је надбискуп Степинац чуо да се изгоне и словеначки свећеници, отишао је њемачком команданту у Загреб, генералу Глез-Хорстенау, и изложио му да словеначки свећеници немају шта радити у Србији. Они ће бити потребни у Хрватској (рачунајући на покрст православних)! Зато би преостале свештенике требало пребацити у Србију. — Овако је та ствар приказана у материјалима са Степинчева процеса. — А све се слаже и са стварним стањем? Заиста су и из логора и с парохија тада свештеници пребачени у Србију. Од појединих усташа чуло се тада да је то нека међународна погодба и да православни иду на неке готове и снабдјевене већ „жупне" дворе католичких свећеника из Србије!

Овдје се мора споменути и да се почетком 1942. г. политика НДХ према православнима примјетно мијења. — Док је 1941. г. и српство и православље било стављено изван закона и потпуно забрањено, а православни народ или довођен на „покрст" и затим одвођен на јаме, или гоњен на унију, или масовно једноставно ликвидиран, — с прољећа 1942. у новосазваном хрватском сабору (Народне новине из тих дана) устаје одједном сам поглавник Анте Павелић с изјавом да НДХ нема ништа против православне вјере, него једино не признаје у Хрватској српство, јер народ је као и остали хрватски народ, само био заведен од попова и калуђера. Једног момента отело се поглавнику иначе у историји ријетко признање: — Па и они су се с нама раме уз раме борили за домовину! — Тако је била основана Хрватска православна црква.

Од НДХ доведени за поглавара те православне цркве руски митр. Гермоген настојао је окупити око себе оно преосталих православних свештеника с подручја НДХ, понајвише Руса које усташе нису дирали. Издаван је и лист „Православље" са занимљивим подацима о „православцима" заслужним за Хрватску. Види се надаље да су тражени подаци о породицама „несталих" свештеника, да би им се исплаћивала помоћ или пензија! — Коначно се види да су везе с појединим свештеницима све слабије и рјеђе, гасе се као што се растварао и читав организам те творевине и нестајао на подручјима ослобођеним и на онима гдје су се стално водиле борбе.

Свакако ни писац повијести НДХ а ни СПЦ неће моћи ни смјети пропустити да користи и ту грађу, јер потсјећа на времена унијата Теофила Пашића 200 г. уназад.

Г. 1945. упоредо са свршетком рата почињу припреме за повратак из избјеглиштва односно изгнанства.

Мјесеца маја — јуна био је прото Јован Рајачић одређен за администратора Карл. владичанства (в. његов Љетопис). То није било по вољи архијерејском замјенику проти Иси Пејновићу, али му је објашњено да он као жењен не може бити администратор, а прото Рајачић је удов. Иначе су њих двојица складно сарађивали.

Убрзо је то измијењено кад су све епархије у Хрватској дате у администрацију епископу Арсенију Брадваровићу, који је ради тога допутовао и смјестио се у Загребу. — Као администратор успио је да посјети нека мјеста, ту и Карловац.

Митрополит Арсеније рођен је у Паланцу код Беле Цркве у Банату 1883.

Био је од 1909. парохијски свештеник, од 1933. ради код црквеног суда, а од 1938. је секретар Великога црквеног суда у Београду. Те се године замонашио и посвећен за викарног епископа патријарха Гаврила.

Као администратор 4 епархије у Хрватској изабран је 1947. за митрополита црногорског, а 1960. епископа будимског.
Умро је у ман. Ваведењу у Брду 1963. послије 54 г. свештеничке службе и 25 г. владичанске у 80. г. живота.
Од породице ожалише га син Златибор са снахом и ћерка са својима, као и унук Слободан.

22. Никанор Иличић

Времена администрације, ма била она и најсавршенија, увијек значе поремећај и нередовитост у животу владичанства: зато се томе не треба чудити. — Али је зато болно кад и времена редовног епископа значе тешкоће и неприлике. А тога је било за вријеме епископа Никанора Иличића.

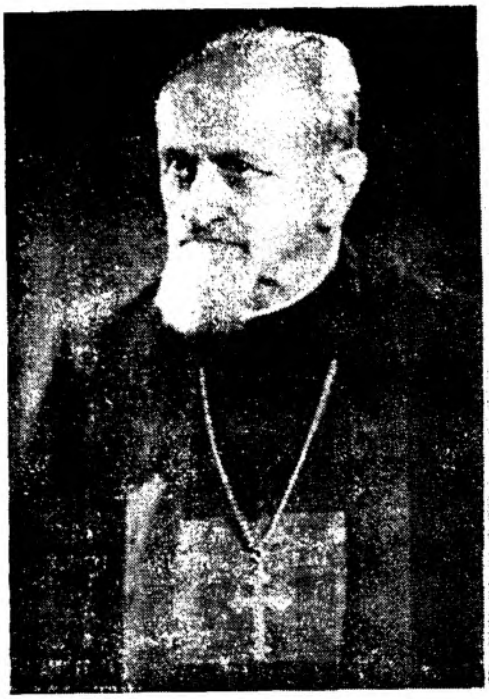

Јован Рајачић

22. Њ. Пр. Г. Никанор Иличић

Но, прије о личности преосвећеног владике.

Рођен 14./27 феб. 1906. у Новом Бечеју у Банату, крштен као Недељко, свршио гимназију и богословију у Сремским Карловцима, затим и факултет у Београду, био је професор — катихета у Зрењанину, као ђакон познат по лијепом гласу и као зналац и појања и правила. Лик за углед.

Замонашио се у ман. Крушедолу. За епископа изабран 1974. посвећен 3. јуна, а уведен у Карловцу 16/20. јуна; инсталирао га митр. Дамаскин из Загреба.

Нови владика у наступној бесједи истиче да „доноси гранчицу мира". — Али, на жалост, прилике су тада код нас још биле такве да он није ужио мира. Прво у Карловцу није имао смјештаја: један стан за архи. замј. Пејновића, за канцеларије и за стан владици; куд ће теже за било кога, а камо ли за владику Војвођанина. Услови за обилажење епархије тада су још неповољни. То се показало и кад је покушао посјетити Далмацију као администратор. — Па и тамо гдје је најмање сметња било, у богослужењима у Карловцу, све је било дубоко испод стања у Војводини, гдје су цркве у рату остале готово недирнуте. — Није онда чудо да је владика пожелио да се што прије ослободи наших крајева. Г. 1951. добива Сремску епархију, да би ускоро прешао у Н. Сад.

Као катихета писао је о литургици, а недавно штампао Катихизис. Пише у гласнику СПЦ и у Календару (1973. Катихизис, 1974. Герман Анђелић).

Њ. Пр. Г. Еп. **Симеон**

23. Симеон Злоковић

У историји обично важи као правило да се за живота владаоца не пише о његову времену. — Овај би рад био сакат, без завршетка, ако би се прећутало о 25-годишњем дјеловању нашег владике Симеона.

На истом засиједању Св. Архијерејског сабора СПЦ 12. јуна 1951. кад је ГК епикоп Никарион изабран за Сремску епархију, изабран је за ГК епархију садашњи епископ Њ. Пр. Г. Симеон. — Владика Симеон навршава 25 година дјеловања у нашој епархији. Још годину двије па ће премашити све досадашње епископе (Љуботина је био владика 26 година). —

Каково је дјеловање владике Симеона у појединостима што се тиче материјалне стране (оправке, обнове, градње храмова и парохијских до мова и сређивање стања у епархији и у ЦО), као и у персоналном погледу (брига за свештенички кадар, подмладак и његово збрињавање), — резул тати у појединостима могу се видјети у овој књизи под насловом Шема тизам и у подацима статистике. — Зато се овдје не износе појединачно

Еп. Симеон поријеклом је Бокељ из Бијеле, рођен од оца Душана и мајке Анете р. Биновић 7. апр. 1911. и крштен именом Љубомир.

Послије основне школе завршава гимназију у Херцегновом, богосло вију на Цетињу и факултет у Београду. Други рат га је затекао у Берлин на специјализацији богословској и филозофској. — Одмах се враћа и 193 почиње служити као вјероучитељ у Јагодини, али ускоро прелази у Бес град гдје дјелује на неколико школа.

Замонашио се 1940. г. као Симеон у ман. Раковици. — Од 1949. био је ректор богословије у ман. Раковици, гдје га затече избор за епископа. — Хиротонисан, посвећен је 16/26 јула 1951, што је обавио патр. Викентије с неколико епископа. — Овој су свечаности присуствовали као гости представници англиканске и неких западних цркава, а посебно Др Тобијас, секретар Екуменског савјета цркава у Женеви.

Патријарх том приликом рече да је ова служба наставак досадашње наставничке, само у проширеном обиму. Досадашњи духовни вођа једне богословије постаје вођом читаве једне епархије, врло значајне у Срп. Цркви, нарочито по најтежој судбини у овом рату... Иако је слична судбина пратила ово владичанство од оснивања, народ је сачувао своје име и своју вјеру православну...

У својој првој архипастирској бесједи млади Епископ истиче како је његова личност сад помјерена са чисто школског на нови план живота, опасан и стрм. Зна да ће отсад сваку радост доживљавати помијешану с горчином, а сваки успјех у великој опасности од људске сујете и самољубивости.

Моли се Богу да му његова духовна власт буде извор најслађе радости од пожртвовања. — Највиши закон цркве Христове је љубав. Закон љубави никад није био погажен као данас. Али, признали људи тај закон или не признали, историја ће и даље тећи по њему јер само у љубави ишчезавају супротности између раса и народа. Зато учећи тај закон љубави и жртве, ми ћемо испунити задатак живота на који нас позива Спаситељ наш.

Њ. Пр. Г. Еп. Симеон
и прот. (д — л) Лазић Мане, Јакшић Бранко, Радека Милан, Дејановић Душан (бивши духовн. суд Епарх. Гор. Карл.)

Еп. Симеон устоличен је у Карловцу 13. авг. 1951.

Патријархов изасланик био је еп. Никанор.

Кад је устоличење обављено, еп. Симеон захваљује еп. Никанору на свему ономе што је могао учинити као први владика послије разорног рата. — Он сам долази у Карловац у осјетно бољим приликама кад је почела обнова. Сад и вјерницима понавља владика основну мисао из своје прве бесједе код посвећења, да је љубав једина кадра да зближи људе, и ништа их друго не може тако зближити...

О дјеловању еп. Симеона говори исцрпно опсежна архивска грађа, али и неслужбена преписка, што кад тад треба да буде обрађено.

Посебно мјесто у том раду заузимају обиласци парохија, храмова и свештеника, архијерејске посјете у народу.
— Карактеристике нових времена, ауто и асфалт, омогућују ту досад неслућене успјехе. Владика може у једном дану да посјети два удаљена мјеста (литургија и вечерње),а да коначи у свом дому. —

Посебну област дјеловања Преосв. Г. Симеона чини проповједничко дјеловање. Хоће ли се и кад ће се појавити нови Проповједник, збирка бесједа еп. Симона, — попут оне владике Теофана прије 80 г., — сад се још не може претсказати. Зато је овдје потребно бар најкраће пружити неке податке о бесједничкој дјелатности. еп. Симеона, илустроване кратким избором из текстова досад објављених.

Могло би се очекивати, боље рећи страховати, да ће проповједи личности која је дуги низ година провела у школи као вјероучитељ, катихета, одисати оним чиме могу одисати школске лекције као и свим оним чиме одишу вјероучитељске катихизације. — Вјероучитељ је у обради наставне грађе, — ако се уопће може узети да је вјеронаук предмет, — изложен опасностима доцирања, систематизирања, тумачења, објашњавања, увјежбавања, укратко школским шаблонама, па и сухопарности и сивилу школском и разредном, а као катихета, обвезан на редовне недјељне ексхортације празника и текстова Св. писма, упућен је на кратке егзегезе и лаке потицаје на црквеност и религиозност... Ту онда бива више инструктивности, а мање духовности, а најмање „посвећеног слова"....

У бесједама еп. Симеона таквих трагова школничке дјелатности нема.

Високо теолошко образовање, дух бесједништва који се од Николаја преко Јустина прелио у међуратне генерације богослова, с једне стране, а лични темперамент и дар, с друге стране, све проткано стилом књижевних састава из времена сарадње у богословској литератури до рата, дају бесједама еп. Симеона изглед посебне врсте: експресивне поеме, дубоко проткане и испреплетене и филозофијом живота и друштва и еванђелским божанским истинама...

Ово је много теже изложити него показати на примјерима из текстова, па се зато овдје даје најкраћи избор.

Прва архијерејска бесједа код посвећења у саборној цркви и Београду 16/29. јула 1951. — Гласник 83/1951. — већ је најкраће показана, а у вези је с чланком „Карактерологија српског православља" из књиге СПЦ о 750 — годишњим (1219 — 1969, стр. 379. — 389-.

Из чланка „Св. Сава и наша историја" (Гл. 1. 1958.-:

— О великим људима:

Сваки народ у својој историји има и своје велике људе који надахњују епохе, стварају прекретнице, почињу и чак одређују историју народа. То су обично оне снажне личности које из недара духа народа, као посланици Божји, изазивају и покрећу живе снаге и уткивају их у организам свјетске историје. Они обично отпочињу одвијање процеса чији је сиже

потенцијално дат у оним живим снагама духа једног народа којима га је обдарио Бог на почетку његовог живота у оквиру историје. Изазивајући у живот те живе снаге, велики људи понекад уносе у душу свог народа и цијело своје биће, стапају се с тим духом, остајући и даље његов најбољи израз и његова најснажнија покретна снага.

Из бесједе на освећењу нове цркве у Глини 21. септ. 1963. (Весник, 344, 15. окт. 1963.-

У старој цркви у Глини извршен је 1941. онај страшни покољ, а црква је у току рата срушена до темеља. Због тога се, кад је требало да се гради нова црква, сасвим се природно јављају бриге да се не би изазвале осјетљивости, па је питање градње ријешено тек послије процјене свих околности. Кад је црква довршена и требало је осветити, поново се јавља исти моменат, да не би окупљање народа код посвећења изазвало узбуђености. Међутим је еп. Симеон јамчио да ће све проћи у најбољем реду и миру, и тако је и било. Владика је својом бесједом створио таква осјећања да је све заиста и прошло потпуно достојанствено како доликује оваквој прилици. О том свједочи и неколико овдје наведених мисли из бесједе еп. Симеона:

Ова света црква није пркос — црква. Она је плод љубави и оданости својој вјери и Цркви. У овој цркви проповедаће се најсветија начела науке Христове: љубав, мир и добра воља међу људима, међу браћом, међу свим народима свјета, дјеци истог Оца небеског. — У њој ћемо се молити Богу за све нас, за домове ваше, за дјецу вашу, за напредак и благостање отаџбине наше и аз добро свих људи у свем свјету Божијем. — Она ће за сва времена представљати симбог нашега духовног и националног јединства. — Бива на светлу времена кад се све губи осим душе. Ту се јавља Црква као чуварка душе, јер ако се сачува душа, све се изгубљено лако може надокнадити. — Код нас је преко свих граница и препреко, преко страха и заседа, преко мртвих тела и борбених редова, свагда струјало осећање братства и подгревала се идеја народног јединства. Нека нас Црква одржава у том јединству као добра мајка која чува своју децу.! — И ја и моје свештенство у овоме светом храму проповедаћемо ове идеале као и слогу и љубав међу свима у нашој домовини као и међу свим људима под Божјим сунцем. —

Владика је овом додао и једно упозорење, не ни прекор, ни опомену. — Упозорио је на једну нашу велику недоследност. У природи уживамо у љепоти разноврсности њених, које разноврсности ипак увијек чине склад. Зашто да нас онда смета разноврсност и посебност код људи, народа и вјера. Зашто ми, кад је у питању човјек, видимо само себе и по себи мјеримо све око себе, а не подносимо никакве разлике. А као хришћани најприје смо позвани да уносимо дух трпељивости и добре воље у наше односе међу људима. И природу и људе створио је један Бог; зато не противимо се вољи Божјој! Јер сви смо дјеца једног Оца и браћа у љубави...

Освећење цркве у Горњим Дубравама, обновљене настојањем народа, а посебно и у првом реду Јосипа Вуцелића, и његова сина Милојка, научника у Хјустону у САД — одржано на св. Петку, 27. окт. 1972. (Православље, 139. 1. јан. 1973.)

Ријечи молитава ваших прадједова и предака одјекивале су некад у старом овом храму, али његовим страдањем нису се угасиле, оне су стално пред Богом. Отсад ће у овом обновљеном храму одјекивати ријечи ваших молитава. Кад би зидине овог храма могле да проговоре, чуле би се речи радости и појања, речи обреда крштавања и венчавања, чули би се уздаси покајника и вапаји за покојницима. Све је то била молитва.

О, кад бисти ви могли чути све оно што је вашим оцима и прецима сачувало ово камење, и певали бисте и плакали. Радовали бисте се радостима њихових живота. Плакали бисте у тугама ваших предака.

— Беседа о сусрету Духа Божијег, људи и камена одржана 18. јуна 1973. на Зрмањском кланцу код освећења обновљене цркве Св. Тројице, на Духовски понедељак.

Данас је ово суро стење осенила сила Духа Свелог Животворног.

Налазимо се на каменим вратима у пустом пределу, одакле се силази у Далмацију или улази у Лику. Око нас на једну страну поља, а овде камен, на камену људи, а међу људима, и камењем лепа жива црква. Она уноси лепоту и смисао у овај камен, као што сила божија, која се човеку даје деловањем Св. Духа, претвара пустињу у камен људске душе у плодно тло за плодове Духа Светога.

Ви сте је данас испунили и са свих страна окружили својим живим срцима и топлим молитвама. Зато нека би овај дан био и дан ваше духовне обнове. —

— „Од моје прве литеургије до данас", беседа код посвећења обновљене цркве у Срп. Моравицама 12. нов. 1972. (Православље 142, 15. феб. 1953):

Пред више од 21 г. о првом мом доласку овде била су још тешка времена. Тада смо још ретко где могли служити у читавом храму. Обично смо служили у зидинама порушених храмова, или под каквом липом или храстом, или на какву пустом црквишту. Тада је црква Божија посвуда, а поготово код нас у нашем владичанству морала да се сналази у једном времену у свему новом.

Али, хвала Богу, много од свега тога остало је иза нас. Данас су овде код вас срећене прилике. Обновљен је храм, обновљен парохијски дом. Ви сте Моравичани познати као увек међу првима у вршењу шркве них дужности. Зато је код вас и остварено право чудо за свега 4 године. — Види се код вас како сам Бог делује преко људи.

— „Вера је обновљена младост душе човекове", беседа у обновљеној цркви у Петрову селу личком на Петровдан 1973. (Православље 155, 1. септ. 1973.)

— Вера је непрекидна младост наше душе. Вера надахњује и загрева срца за најлепша осећања. Вера покреће умове на најузвишеније послове. Вера је извор сигурности и смисла живота. Вера је узношење у духовне основе и лепоте овога света. Вера је стално стајање човека уз Бога као детета уз родитеље. Вера је стално осећањи заједнице свих људи као браће пред Оцем небеским.

У вери је човек увек млад јер је у вери као дете пред Оцем својим небеским.

Зато се не треба чудити да свет, као што сте ви данас, пешачи и путује из даљина до још полусрушених храмова да би утолио жеђ за Богом, да би удовољио потребе своје вере, своје душе. То што вас покреће није од овога света. То се не да ничим од овога света објаснити, а ипак је овом свету, у нашој души.

— „Човек је уткан у један свет чије конце не схвата и чије тајне не досиже, — беседа на Бурђевдан у Оточцу (Православље, 175, 1. јула 1974. (Проповјед је одржана поводом обнове храма:)

— Никада човек тако не обмањује себе као када се пода уверењу да је он само чедо природе. Чудесне тајне и истине унео је Творац у човека. Само у живој вери и усрдној молитви открива човек у себи то благо. Оно се огледа у светлостима ума: у духовној снази светих подвижника, у љубави и доброти светих душа којих има међу нама у молитви, с воштаницама у рукама, који се радују и уживају у овом лепом богослужењу. Има у нама људима чудесних снага. Урођени смо у свет чије конце не можемо ухватити и чије тајне не можемо досећи, и то не само неуки и необразовани него и они који су се попели на хрх знања и наука. Тајне света можемо примати само вером, никако другчије.

— Ако би се покушало тражити упоређење између бесједништва владика Теофана и еп. Симеона, може се већ сада, прије завршеног дјела, наћи нешто заједничко. Времена су била за вријеме оба владике прекретна. За вријеме Теофаново вршио се прелаз из стогодишњег крајишког уређења на еру грађанске власти. Ту је Теофаново бесједништво осликавање тешких посљедица већ изроđене Крајине на живот народа. Зато ту има највише упозорења од чега се треба чистити и што искорјењивати. — Времена еп. Симеона нису само прелазна него коријенито нова, а наступила послије страшних страдања и напора народа да се одржи. Отуд потреба да се дух вјерног народа ободри и освјежи за ступање у нови живот. — Код оба бесједника позив на полет, код Теофана позив на полет из огрезлости у злу, а данас позив на полет ка бољем животу ....

Још треба коначно додати да је Њ. Пр. Г. Симеон, поред својих штампаних радова прије рата, поред текстова својих бесједа у наше дане, и поред епархијских послова, стигао да објави двије радње: — о црквама у Пероју и Пули, и о 250-годишњици Карловачког владичанства (1964), в. Лит.

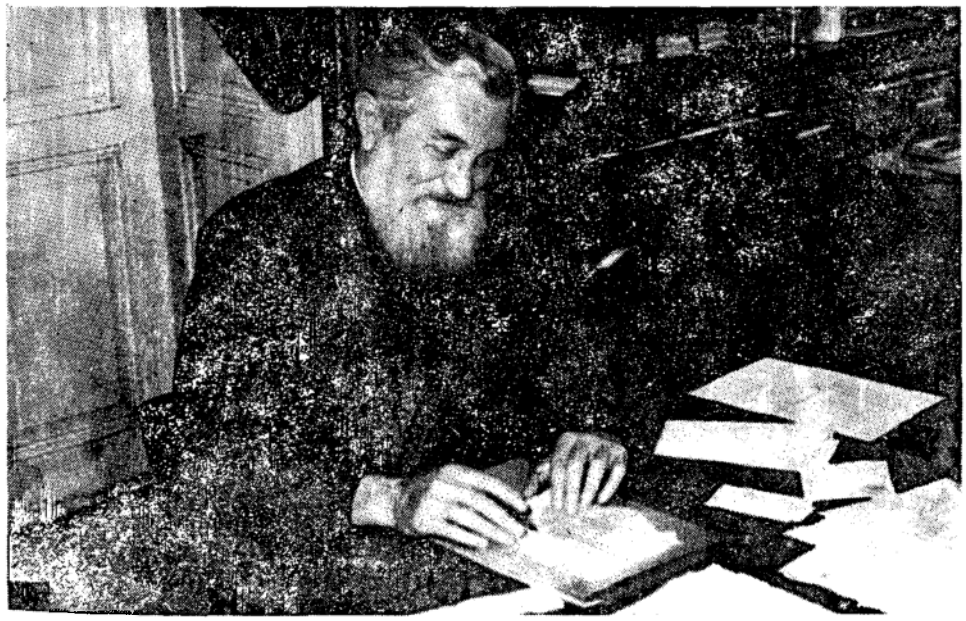

Епарх. секретар прот. Мане Лазић

МАНАСТИРИ

РМАЊ

Манастир Св. Николе, Рмањ стајао је у дубокој долини на лијевој обали Унца; нешто више саставка с Уном су слапови Уне код Мартина Брода гдје цеста прелази обе ријеке; дакле прекрасан крај!

Ту је у давнини био „стол" (суд) хрватског племена Лапчана, спомиње се још 1478. По једној вијести ман. је настао 1445, а по једном печату 1553. — Спомиње се да је из Рмња иселио митр. Гаврило са 70 калуђера! Зна се да је 1638. опустио кад је игум. Василије замолио да смије подигнути ман. на Приморју, што му није одобрено. Карловачки ген. Вук Франкопан спомиње 1642. некаквих 100 избјеглих калуђера! Од њих су и оснивачи Марче и Лепавина. Тада је прешао у Марчу и владика Гаврило Предојевић с ђаконом Савом Станисављевићем, који је касније био и владика Марчански. Из Рмња у Марчу ношене су тада већ неке ствари.

Рмањ је важан за православни народ Босне, а и сусједних области Далмације и Хрватске, зато што је тамо било сједиште босанског митрополита, некад Дабарског (од Св. Саве још!). Ове су црквене старјешине селили своје сједиште по мјери ћако је селио народ од ман. Дабра до Рмња, па и до Марче и Лепавине, или са Лима на Уну, и у Посавину и Подравину. Рмањ је послије страдања 1638. оживио да би опет пропао у Рату 1789. — 91, кад калуђери избјегоше на аустријску страну, у Карловачко владичанство, о чему је већ показано (Сеобе и К. Вл.). Што је тада пренијето од црквених ствари: одежда, утвари, књига, — показао је Грбић I 174.

Све је било испрва код кал. Спиридона Калинића у Србу до 1812. кад је владика Миоковић тражио да се пренесе у Плашки. Тада је речено да је најправедније дати их Приложанима, онима који су послије рата 1791 припали Личком Кордуну. Ту је било и четрдесетак књига. — С преостатака књига у Србу послије овога рата види се да их је и тамо било рмањских. Али прекрасни кивот у м. Крупи с натписом рмањски из 1748 (Алманах 1791, с 192.) са сликом показује докле је све тих ствари могло доспјети.

Године 1863 — 5. настојањем Гавре Вучковића, нар. заступ. за црквене послове у Цариграду, Рмањ је обновљен, али је 1875. у почетку устанка опет опустошен и спаљен (по који пут)? — Чак су посјечене и воћке, рукосад игумана Илије Билбије. Ускоро је опет обновљен: осветио га Митр. Сава Косановић 1883. на Преображење (Шем. 1884 — 6, Сарајево).

По Шематизму за 1924, Рмањ је вођен као парохијска црква. У овом рату црква је поновно страдала, али сад је поново у обнови! — Тврд је, дакле, и несаломив као народна светиња.

Колико је Рмањ био готово неисцрпан показују подаци о одношењу ствари: прво с Митр. Гаврилом Аврамовићем 1578 — 88 г. — затим Кирило Никшић 1638: — 1753. преноси се из Марче у Лепавину преко 60 што предмета што књига: — ту су и ствари, већ споменуте, послије 1791: — ту су у повјесном музеју у Загребу 2 књиге: у библиотеци проф. Грујића Зборник проповједи 1621; — ту и подаци Љ. Ст. Записи о 15 књига.

Ово је обиље предмета, одежда и књига сасвим природно кад се зна да је ту било сијело Митрополије, црквене области за све православне у Босни па све докле их се с временом нашло до Далмације, Хрватске и Славоније. (О ман. Рмњу види и код М. Грбића, I, 171 — 5.)

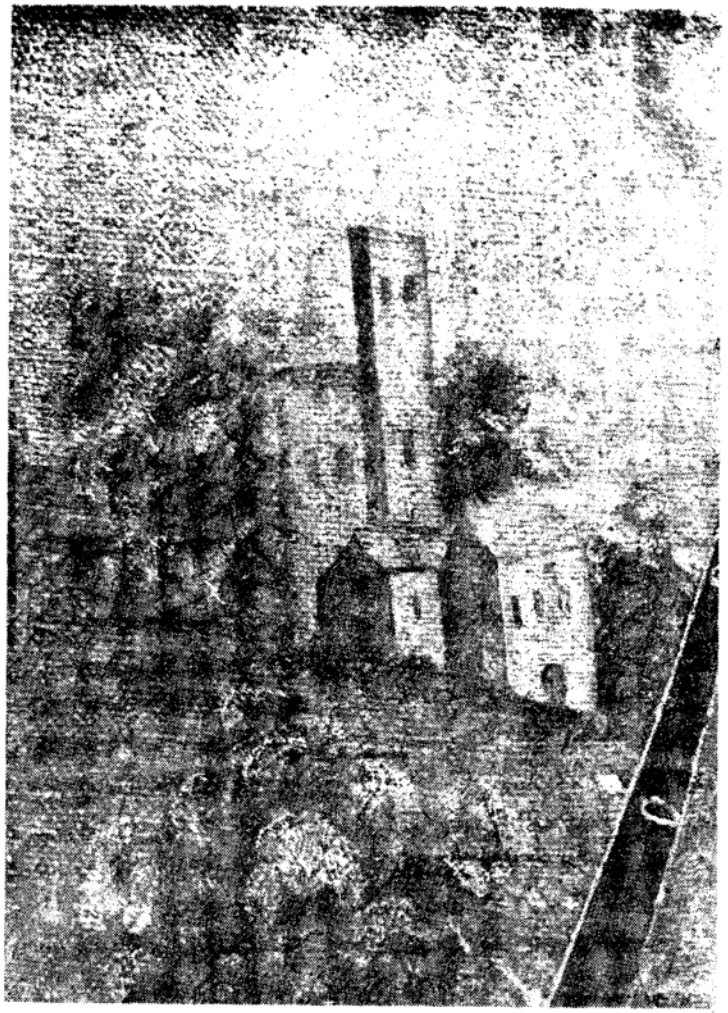

ГОМИРЈЕ

Прије овог приказа ман. Гомирја треба прочитати из поглавља Сеобе кад, како и зашто су православни Срби досељавани у подручје Горње Добре, на врата Горског Котара.

Треба затим, прочитати о Ман. Гомирју прво из радње Дра. Душана Кашића о манастирима на подручју Хрватске и Славоније (в. литература), а затим из радње из 1975. г. О постанку Гомирја даје се овдје само кратко.

Због честих Турских напада на Крањску опусте земље грофова Франкозана (од Босиљева) нарочито на подручју стаорг Гојемирја. То је било поткрај XV в. тада се угасила и католичка жупа која се спомиње још 1486. г. Гомирје остаје пусто читавог XVI. в. Да би се Турска продирања

прекратила, карловачки генерал Буро Ленковић са својим Жумберчанима „старим ускоцима" доведе из Далмације са ријеке Крке насеља на подручја од Гомирја преко Врбовског до Моравица.

По обичају, код сеоба су с народом ишли и духовници. Један је дошао и с првим насељеницима и народ му сагради дрвену капелицу. То је могло бити 1599-1600. г.

Године 1602. наишло је из ман. Арханђела с Крке у Далмацији 7 калуђера: по имену су познати Аксентије Бранковић, Висарион Вучковић и Мардарије Орловић.

О вези Гомирја и Крке свједоче међу осталим и књиге (записи и увези).

Готово сви наши манастири одреда налазе се на лијепим ако не и прекрасним природним положајима. Примјер је и Гомирје. Са запада је овај крај затворен високим и шумовитим билом Капеле. Под планином извире поток Рибњак који се, послије пар км, ниже манастира састаје са ријеком Добром. Између долина потока и ријеке отворен је широк пропланак на ком је манастир. Одмах иза манастира на сјеверу шири се црногорична шума Горица. А преко Добре на исток дугачко је брдско подручје Цетин, обрасло разноврсном шумом. На југу су брежуљци села Гомирја. Иза њих се види сликовити Клек. Дакле, ријека, поток, ливаде, њиве, шуме, брда и планина, свуда наоколо разноврсно зеленило, изнад тога плаветна капа небеска. Чисто здравље за око и живце. Споредни пут води овуда од главне цесте с Врбовског па поред манастира и кроз села према Огулину. А читав је крај касније пресјекла (и нагрдила) жељезница, главна мађарска пруга Пешта — Ријека.

У таквом прекрасном крају основан је први српски манастир на аустријском подручју као центар црквеног живота и народног окупљања. Гомирје у оно доба није било на рубу православља. На сјеверу Жумберак и ближа православна насеља у Белој Крајини, на запад приморске насеље, на југ капелско подручје и Гацка, а на исток православна насеља све до Мрежнице и Коране: с ону страну Коране били су тада још Турци. Лика, Крбава и Кордун тада још нису ослобођени.

У Гомирју је још 1627. г. била подигнута кула стражарница. Друга је кула била повисоко у Капели, на брду Стражнику. Прва је кула 1729. г. претворена у звоник, президан у данашњи 1899. г. Зидану цркву посветио је 1730. г. владика Данило Љуботина на сам Ивањдан данашњу Славу манастирску. — Тада је било 12 ћелија — Одмах близу, на гробљу била је капела Великој Госпи, посвећена за епископа Ненадовића. Отуд код манастира збор и на тај дан.

Око назива Гомирја, старо Гојемирје, послије, кад је доселило народа од ман. Гомеље код Цазина, било је неко вријеме забуне због сличности имена тих мјеста.

Још је католичка жупа 1486, имала једно селиште (22 рала) земље. То је изгледа била и прва земља манастира. Вук Франкопан подарио је манастиру 1619, искључиво право риболова у потоку Рибњаку. А кад је ово подручије 1657. откупљено од Франкопана, одвојено је за ман. земље и шуме 419 и 1/3 рали, што је цар потврдио 1661. г. Манастирског имања било је и Јасенку преко Капеле, па у Врбовском и Мркопљу, а спомиње се као да је нешто било и у Сењској драги?. — Прихода је нешто било и у житу и вину и од ман. парохија из Жумберка. Пред први рат имало је Гомирје посједа нешто преко 795 јутара, највише шуме.

У току XVII. в. Гомирје опслужује народ од Жумберка до Гацке долине и од Кораие преко Капеле к мору.

То су била времена када је Пећка Патријаршија за све православне изван Турске, по Угарској и Хрватској, основала посебно владичанство са сједиштем у ман. Марчи. — О томе је већ говорено код приказа Уније. Два су гомирска калуђера Предојевића, сигурно родом Жумберчани, били тада и владике марчански: Предојевић Максим насљедник Симеонов (1630—42) и Гаврило (1642-4). Као игуман спомиње се тада Василије. Из тих су времена и неки записи и подаци на књигама: — за игумана Макарија 1652. г. дат је Триод попу Тодору у Отоку на употребу докле буд воља браће; — књига Молебан писана је у Гомирју 1654. за игумана Макарија Крчанина, а писа Григорије расодер, потпис Спиридон Херцеговац; — зна се још из 1672. за игумана Симеона Нијемчевића, да је послан у прогонство на оток Малту камо су већ били отпремљени калуђери из Марче.

Калуђери су се већ 1638. потужили цару да их власти гоне. Цар поручује генералу Вуку Франкопану да домаће калуђере штити, а туђе да гони (то су били калуђери ман. Рмња).

Како се Карловачко владичанство спомиње први пут 1694, а у ствари се јавља тек касније, Гомирје је било природно и раније средиште православног духовног живота. Оно опслужује и Жумберак све до близу пол. XVIII в. Зна се да су била обнављана одобрења калуђерима за обилазак Жумберка 1706. г. и 1721. г. и спомињу се с тим у вези генерал Порција ј жумбер. капетан Кулмер. Они веле да калуђери могу „по старим обичајима" обилазити Жумберак.

Кад је почетком XVIII. в. прорадила Горњо-Карловачка епархија, Гомирје је ту као давно основани и уведени духовни центар и оно даје и владику Данила Љуботину. Грбић истиче да је Гомирје дало врло ваљаних и примјерних богослова, добрих и побожних духовника, ревних настојатеља и марљивих економа. Колико је ово тачно, а с друге стране и засјењено, видеће се из даљних излагања. — Било је, наставља Грбић, калуђера који су прекрасно писали црквене књиге. Он зна за 18 србуља, већином гомирских. По списку из 1771. г. било их је 50! — „Бог зна камо су развучене! завршава Грбић". У поглављу Књиге у овој радњи има о том нешто података.

XVIII. в. биће доба процвата и славе ман. Гомирја. Ту се јавља низ личности, знаменитих у животу Горње Крајине. — Међу првима је Данило Љуботина, родом из Брлога, гомирски калуђер уз првог владику Атанасија Љубојевића, ког ће и наслиједити. Владичанско сијело његово било је у Гомирју 1713-21., док није преселио у Плашки. За њега је подигнут и зидани ман. храм. — Из његових времена спомињу се неки виђенији и заслужнији калуђери за које се зна из записа на књигама. Ту се види и низ игумана.

Увеза болном руком Апостол Кирил Гомирац 1717. г. за игумана Герасима кад бијаше крепакглад. Исти Кирил увезујеЗлатоуста 1715. оквирни украс је крчки.

Тада негдје 1712. подигнута је била за игумана Георгија Јакшића преко пута од манастира, ради повећања прихода крчма, али ће она према подацима, мада је није водио манастир, него закупник, бити извор зла за братију, све до криминала!

Али да се настави с подацима с књига. Из године 1733. има потпис јеромонаха Григорија на Триоду послом, а 1725. запис игумана Стефана на књ. Златоуст.

Слиједеће 1728. г. игуман Теодор упућује калуђера Григорија Стефановића у Русију да купи милостињу. Исти Теодор Гомирац обнови Еванђеље 1734.

На псалтиру има из 1734. Потпис проигумана Атанасија. — А 1735. Теодор Вујновић обнови Евант. учитељноје, Нешто раније, 1731, прими Григорије Гомирац књ. Октоих, обновљену за душу бабе Цвијете. С једног записа зна се у та времена и за калуђера Данила Јакшића. Он се 1738. потписао на чардаку кнеза Маслића у Сјеничку, гдје је тада био парох, а на Служебнику из Москве. 1707. г. (ман. Крка 1616).

На књигама у Далмацији има спомена о Гомирју (Алманах 1971): На Зборнику 1537. (Крка 75) потписан је 1606, проигуман Василије. — Проигуман Максим и Рафаило посудили су крупи Еванђеље (Крка 53). — На Октоиху из Чернигова 1715, потпис јеромонаха Јоаникија Гомирца (сад Отишић). Теофил Алексић приложио је ман. Крки Еванђеље Москва 1760. г. по јепомонаху Силвестру Бурчији (Крка 1667). А још прије 1755, послао молебан М. 1725. на службу (Крупа 46). — Кирилу Опачићу даровао је Софроније Грбић из Гомирја Молитвослов, Н. 397 (сад Крка). И овдје неколико података о гомирским калуђерима.

Свети Данило Јакшић био је посебно уско везан уз манастир Гомирје прво својим поријеклом с гомирског подручја (из Српских Моравица), затим својим школовањем у манастиру, гдје му је био учитељ игуман Теофан Милетић, а поготово по својим сарадницима као што су били Теофил Алексић из Коренице и Јоаникије Милојевић из Могорића. — О владици Данилу дат је приказ у низу владика.

Овдје је мјесто да се изнесе понешто о игуману Теофилу Алексићу. То је био један од угледних Гомираца већ из првих дана владике Јакшића. У циљу тражења помоћи из Русије Алексић путује тамо 1753. г. Прате га кал. Георгије Бракус из Вилића и Стефан, с њима је слуга Јован Врлинић из Бојанаца. Теофил се тада враћа са задовољења и утјешењем, књиге, иконе, црквене ствари, Постоји списак расподјеле, а нешто је и продавано. Владика захваљује Русији на дару 1755. г.

Мало послије Алексић и архимандрит Добријевић дограђују неке ћелије. А 1758. одлази Алексић поново у Русију, сад с кал. Спиридоном Тркуљом из Мекињара, с молбом за књигу, за нешто новца за плаће за 2 учитеља. Тад је донио и царичин поклон за владику, архијерејске одежде. За боравка у Русији уговорио је са сликаром Симеоном Балтићем да дође и у Гомирју оснује школу за узраду икона (о том в. у погл. Иконе и слике). Алексић је био депутат на српском црквеном народном сабору у Сремским Карловцима 1769. и 1774. г. Њему владика Јакшић упућује посљедње своје писмо пред смрт. Он је по смрти владике члан комисије за попис оставштине и преглед инвентара. Низови података о њему налазе се у Атестацији што му издадоше браћа 1771, може бити као препоруку до он буде завладичеи?

Године 1774. произведен је за архимандрита и био је неко вријеме замјеник новог владике Петровића. Власт је Алексића, сумњивог због путовања у Русију и непокорности око Регулмента коначно прогнала у темишварску епархију, а Алексија Врлинића у Вршачку, најдаље што се могло од Гомирја. Никакве молбе да се врате нису помогле. Алексић по гомирском Диптиху умре 1783. у ман. Беочину. Посебно је у вези с Алексићем спор што је покренуо Тодор, син Ал. брата Саве. Притужба је из 1785. г.

Алексич као да је од Теодорова оца Саве однио 230 цекина, па кованога сребра: тако, путаца крила, плоча и ослалог ове крајине кова свакојака, што више хоће чинити него горе наведени пинези. Однио је зато да се сачува од турских хајдука (међа била изнад Коренице на Пљешевици) док Тодор порасте.

Познати архимандрит Гомирја је Јоаникије Милојевић већ спомињан уз Данила Јакшића, а и код приказа школа (Медак).

Рођен 1734. у Могорићу из старе свештеничке лозе Милојевића, искорјењене с Борђем 1941 (Споменица 103), Јоаникије се закалуђерио 1750, игуман 1777, архимандрит 1781, био је посланик на Темишварском сабору 1790, умро 1809 са 75. г. — Године 1788, мјесто владике освечује темеље цркве на Ријеци. Био је у два маха администратор владичанства, а 1797. народ је тражио да он буде владика.

Под старе дане његове јављају се у манастиру неке слабости. Димитрије Руварац у свом приказу стања фрушкогорских манастира спомиње да је послије пол. XVIII. в. дошло до кризе у монаштву.

Гомирје пружа у 20-ак година на прелазу у XX. в. доста примјера тих слабости. — Оно што ће се овдје изнијети о томе, видјеће се да служи као очигледан доказ како је вјера и црква, и поред разних људских слабости њезиних служитеља и представника, јака и необорива. Уза сва зла могло је Гомирје остати и опстати, као и на ново синути. А и народ на све тамно око себе није усколебан у односу према вјери и цркви својих предака.

Прва несрећа наступила је 1789. г. кад је манастир тешко погорио.

— Овај је пожар по каснијим напоменама, изгледа изазвао, или непажњом или од злобе, калуђер Григорије, „злодјеј" и „стид и срам клеру".

Касније, 1842. спомиње Ј. Рајачић да су четири пута „братија" сами палили манастир. — Али гнијездо свега било је у манастирској крчми. Послије великог пожара манастир је доста брзо обновљен, за годину дана, и то „љепше нело је био"... Милојевић је за живота прилично средио материјално стање, мада његов насљедник Јосип Рајачић рече да у манастиру није нашао „ни коре хљеба", него неслогу и палеж и разбојства.

Да је манастир имао капитала у новцу, види с из података 1788. г. кад је било капитала 11700, ф, за она времена поголема свота новца.

Број браће 1771, о смрти владике Јакшића види се по потписима на Атестацији Теофилу Алексићу; ту су сабори старци + Симеон екзарх, + Георгије Бракус, + Арсеније Врлинић, Григорије Мишчевић, Герасим Игњатовић, и остали; + Стефан Гостовић, Хараламшије Мамула, + Спиридон Тркуља, Теофан Орлић, + Василије (Лончар), + Леонтије Никшић, и + Јефрем Трбовић. — Крстићем неозначени налазе се и даље на списку од 1783. г.

Састав братства 1783. г.

Име и Презиме, чин	мјесто рођења	монах	старост	умро
Милојевић Јоаникије, архим.	Могорић	1759.	47 г.	1807 г.
Рајновић Јосип јрмх.	Срп. Моравице	1744	56 г.	
Мишчевић Григорије	Муњава	1744	57 г.	
Мамула Хараламшије	Гомирје	1752	51 г.	
Игњатијевић Герасим	Далмација	1744	66 г.	
Мамула Серафим	Гомирје	1761	43 г.	1802 г.
Јакшић Висарион	Срп. Моравице	1766	37 г.	1802 г.
Алексић Тихон	Кореница	1765	38 г.	
Жакула Тимитоје	Срп. Моравице	1770	33 г.	1810 г.

Двадесет година касније, 1804. на списку су од горњих само Милојевић, Јакшић, Алексић, Жакула, а јављају се ови нови: као јеромонаси Орлић Теофил из Брића стар 83. г. монах. + 1815; — Беоковић Теодосије из Медињара, стар 43. монах 34; Оклобџија Партеније из Метка, стар 39; ђакон Мудрић Мојсије из Плашког, стар 28, монах, 6 г. и монах Грбић Теофил из Подлапаче стар 24. г.

Сад се јављају примјери неких сукоба.

Јосип Рајновић тужи 1774. г. да му је украдено из ћелије 1200 дуката (3 и по оке). Тада је ђак Матеј најстроже испитан, подвргнут твртури (мучењу). Признао је за ракију, али за дукате ји издржао муке.

Инвентар Серафима Мамула казује што је од ствари у оно доба могао имати калуђер: 10 књига, постеља, поплун (покрјвач-, фајн шешир, палица, 6 хаљина, 2 лајбла (прслука), кабаница, 5 кошуља, 2 уре, 2 ћилима (осталог као да нема ништа)?

Из тјаготе Генадија Мамуле:

— Овај ће манастир бити жељан људи јер је слабо старање. У њему нема разумног, пристојног и људског поступка ни ангелоподобног живота, па ту није ни блага Божијега, но све проклетство, ужас и сијасет да га блага нарав људска и чисти разум трпити и подносити не може. — Не мислим да вама све ово није познато, — каже Генадије владици. — Венем као трава погажена. Запуштам се и не могу ово утјеснеиије издржати. — Генадије је 1815, побјегао из манастира у Далмацију.

Тимотије Жакула као намјесник у манастиру тужи се владици: — Архинамдрит би могао зовнути момчине да га бију као што су били Григорија и Тихона. — „Ја се без суда бити не дам!" — Тражим парохију јер у манастиру живљења нема. Смок, вино и ракија, све осим трапезнога, у рукама је бирта крчмара. Због тога он, Тимотије, није 10 недјеља окусио куваног јела.

И поред таквих појава јављају се приновс. Г. 1811, моли монашење Илија Рајачић, касније епископ, митрополит и патријарх!

— И други. — Исте године монаши се и Сава Мркаљ као монах Јулијан.

Већ се из досад наведене грађе видјело да је међу монасима бивало склоности за скитњу. — То је значило ослободити се манастирске стеге, „искочити из коже", бити сам свој без надзора и обавезних послова. Неки су тој људској жељи задовољавали одласком на ман. парохије, неки као војни свештеници, неки одласком на Ријеку или у Трст, неки одласком у прошњу за манастир, а неки једноставним бјекством. — Па и Доситеј је био близу тога!...

Али све је премашио Томирац Партеније Оклобџија, родом из Метка У Лици.

Из свега се види да је Партеније био способан, што се позна и по његовој преписци и сналажењу, али и да је немирна духа. О његовој великој скитњи види се из записника на 18 ступаца и са 70 питања из 1799. — Тада је био стар 32 г. (рођен 1767).

Из Гомирја оде 1794. с пасошем да купи милостињу 3 мјесеца, дозволом конзисторије, дакле легално. — Послије прошње од 6 недеља по Банату био је у ман. Бездину 7 н. па после Темишвара и Вршца у Ман. Месићу 6 н. (болестан), па у м. Златинци с архимандритом Љуштином, па у м. Војловици, затим у Панчеву и у 4 села ради милостиње 7 н., па у м. Св. Бурђу и у Кикинди, па Нови Сад, м. Месић 6 н. (болестан), па у Турски Бечеј (жита за 45 ф), м. Ковин у Бачкој, код епископа у Новом Саду, па за жито у Сенту, па м. Кувеждин у Фрушкој гори, и коначно, по налогу митрополита, у Пакрац и Загреб на повратку кући. Али у Загребу му неки трговци из Шопроња у Мађарској понуде да им дође за капелана. Тамо је доспио у арест и под стражом допремљен у Карловац.

А код њега је коначно; подеране хаљине, 2 кошуље, 2 марамице, шешир, палица проста, чизме нове, — од новца ништа. Коначно страдање Партенијево наступило је 1812. г. кад је по лажним подацима обавио вјенчање противно војним прописима. — Партеније је тада свргнут и лишен свештенства.

Партеније није ни тада пропао. Појављује се код унијатског владике у Крижевцима. Последњи глас о њему је из г. 1820. кад је из Крижеваца судјеловао у покушају трагичне уније у Тржићу. О том опширно код М. Грбића у 3 књизи стр. 277-332, о Партенију 284-5.

Већ је више пута спомињан у вези с Гомирјем и Јосиф Рајачић, Рођен је 1785. у Лучанима код Брињa од оца Луке и мајке Василије, школован у Сремским Карловцима, Сегедину и нешто у Бечу, он 1810 подноси молбу, зачувану архив. грађи Плашког, за монашење. Илија Рајачић жели у монаштво јер осјећа крепост и жељу, учио је 9 година све дијелове слободних наука и филозофске науке, жели отаџбини и ближњима бити од користи, а учио је најславнијим училиштима аустријским, па може радити у клир. школи. Доста самосвјесно!

Када је послије једва двије године произведен за архимандрита, приговара митрополит Стратимировић владици да није добро младе људе (Рајачићу није било ни 30 година) доводити у искушење оваквим узвишењем.

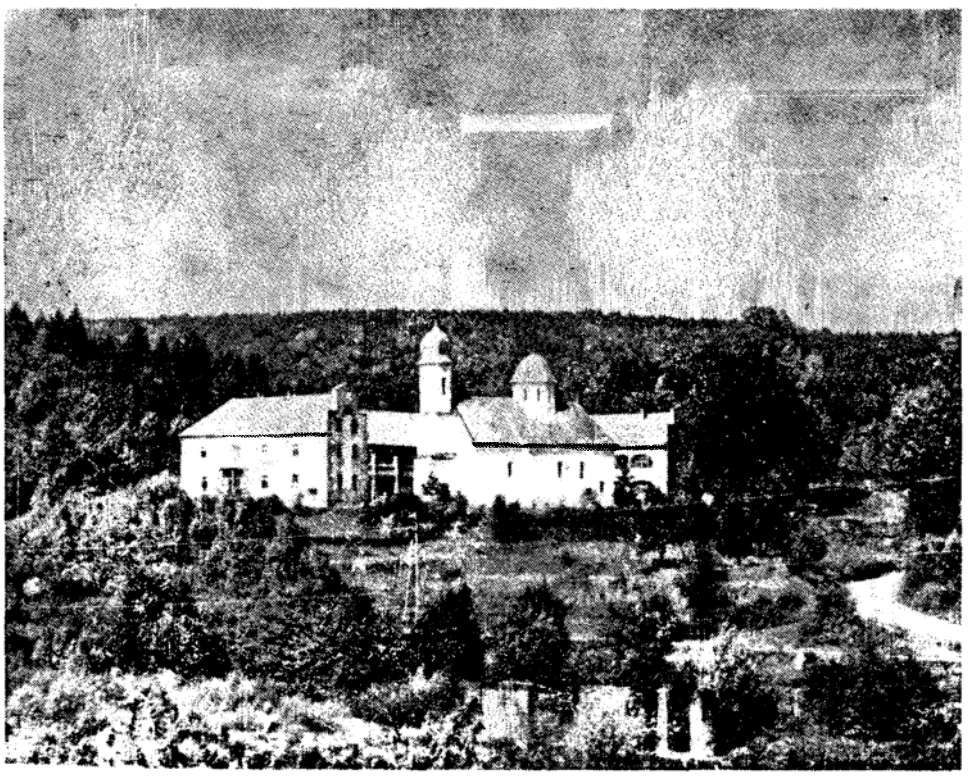

ман. Гомирје

Како је било између Рајачића и Мушицког, већ је показано, И он је дочекао да буде владика: 1829. у Далмацији, одакле 1834. прелази у Вршац да би 1842. постао митрополит, а 1848. проглашен за патријарха ушао у историју. Умро је 1861. г. О њему в. Знаменити Срби, књ.I, стр. 41-3, Загреб 1901.

На крају овог излагања о стању манастира на прелазу у XIX. в. још да се дода о по злу чувеној манастирској крчми, биртији. Она је по једном податку основана још 1712. г. значи почетком постојања владичанства, што је мало вјероватно, а основана је зато да се ман. приходи повећају, а биће и зато што на том споредном и још и данас доста забаченом путу између Врбовског или старе цесте Каролине и Огулина или старе цесте Рудолфине нема у ствари већих и збијених мјеста, и што је манастир доста удаљен од разсаутог села Гомирја, те зато што туда избија један пут с Капеле.

Крчма је у приходима манастира учествовала једва са 10 %, али је зато њено постојање имало друге посљедице, што се најбоље види из жалбе Тимотија Жакуле 1793. г. — Све је зло из биртије изашло, — каже он: велики пожар 1789, пожар штале и његова коња, што је Григорије отишао по свијету, што је Тихон бијен и прогнан у Моравице, што је Теодосије 6 недјеља у Мариндолу, што је Партеније прогнан у Дрежницу и што су мене узнемиравали, што смо вавијек у смутњи живјели; — онда нека нас старе побију, а млади нека живе.

Бирт Петар Половина вели да се архимандрита не боји као да га и није, бирт има и кључ од манастирског живежа. Продавао је манастирско жито по 2 цванциге кад је Карловцу било по 3 ф (1ф је три цванциге). Тако је у самом манастиру тат који поткрада.

О сиромаштву манастира казује Грбић (I. с 182 — 3):

— Овај је манастир врло сиромашан. Истина има доста земље по површини, али је сасвим рђава, каменита и неплодна. То су саме пролисине на којима је некад била тиморна планина, па кад су шуме сасјечене, остале голе врлети и они долови које су људи нешто изтријебили од камена и претворили у оранице и кошанице. И ту је слаб род и танко руно кад је за подланицу одозго студени камен и непробојна литица!.

Но Грбић додаје да је ту ипак некада живјело до 30 калуђера, а у почетку још и више. Г. 1771. било их је 35 на броју, — вели Грбић. је ли тако, не може се знати кад Атестација Алексићу носи само 11 потписа; можда је у ман. све чељади с послугом и ћацима било 25.!?

Угледни старјешина манастира био је Севастијан Илић. — Долази из Војводине у Карловац, гдје дјелује најприје као учитељ Самуило, бави се набавком и продајом књига, ради и на издавању књига (као на пр. Доситејеве Буквице код Претнера у Карловцу 1830), зближава се с Мушицким и постаје особа његова повјерења, али и његов „менецер", да му набавља новац и брине се за рачунску страну непрактичног владике.

О том казује преписка између њих, што је издао Димитрије Руварац, а нешто је објављено и у радњи о Мушицком (САНУ, Бгд 1960, в. у Лит). Њих су се двојица тако жестоко сукобили да је дошло и до тога да ЛМ шаље Севастијана под стражом митрополиту. Севастијан је одолио и постао старјешина Гомирја. Тешки сукоб с Мушицким види се јасно и на портретима њих двојице: на једном усукани лик Мушицког, а на другом војвођански дебељко Севастијан; то казује о сукобу темперамента. Уз то је Самуило у тој мјери као углед растао у којој је мјери Мушицки био истрошен разним неприликама, па је морало доћи до тога да Севастијан већ архимандрит, ускрати да и даље буде оруђе владичиних потреба.

игуман Теофан Косановић, + 1941. (рад Мил. Ђурића)

Севастијан је рођен у Бечеју 1795, свршио гимназију и учитељску школу 1815. и појавио се у Карловцу 1819. као учитељ. Како је био удов, Мушицки га замонаши и додијели Гомирје, гдје је 1831. преузео управу, а 1832. постао игуман. Сукоб настаје 1833, прогони и тужбе 1835. што ће већ 1837. прекратити смрт Мушицког. Севастијан је био и добар економ: засадио је око манастира воћке и основао пчелињак. Из инвентара види се стање манастира 1840. г. казују и подаци из 1848. г. о стању манастира.

Ту је попис ман. слугу. Има их 11: Миланко Вучковић, ђак од 1845; — Лазар Половина, волар; — Франц Бохинц и Јозеф Брегер, вртљари: — Дорица Рибарић, слушкиња; — Стипан Стошић, телчар; — Петар Јовановић, ђак; — Станко Половина, перадар; — Иван Ферковић, волар; — Розалија Штокер, куварица; Стефан Вујновић, ђак.

Међу осталим занимљивим подацима је и стање ман. житнице: — свега преко 160 вагана. — Извјештај Гедеона Стојановича, ђакона.

Ту су и манастирска говеда, краве: Јаалица, Перава, Брзава, Лугица, Сека, Милка, Зекуља, Рума, Красуља, па волови: Јелен, Росоња, Медоња, Плавота, Миоња, Милан, Жутоња, Лукоња,; — јунци: Чадоња, Милоња, Секоња, Пероња; — јунице: Лисава, Радојка, Плавуша, Звјездана,: — телци: Румен, Сивоња, Злавоња, Јалоња, Крстоња; телице: Видава, Веселина, и Петава.

Завршно су и подаци о бутиљама у манастирској пивници: фронтињана 8 бутеља, рума 2, водице (биће бакарске) 14, шампањера 4, прошека 20, бакар ? 2, бијело вино 10, розолија 1, свега 62 бутиље.

Тада се калуђери желе владици: — Они не улазе у међусобице владике и његова настојатеља. Њима је до блага и напретка ове свете куће. Они су за љубав, мир и слогу према обетима монашким. А епископ и кон-

историја треба да их у том поништавају, а не раздвајају. Срце им се сокрушава што им се Владика грози. Желе да се ово њихово косне њеног и благотворног архипастирског срца владичина.

Године 1853. дошао је на управу Гервасије Петровић. О његовом дјеловању нема много података. Он је био и одвише заузет клир. школом да би се могао потпуно посветити манастиру.

Има вијест из 1867. како је Дамаскин Продановић манастир из сиротиње подигао, а старац Данило Вукелић устао да разори; сваки дан је он по биртијама и као разбојник лулу јавно пуши. Године 1869. спомиње се да администрацију врши синђел, калуђер при владичину двору, Герман Јовановић. Из те је године и нови манастирски инвентар.

Године 1875. било ј говора да се изради план имања гомирског, што је имао обавити геометар Пијевац за 80 ф.

Братство 1882. г. Исак Дошен од 1877 као управитељ, Дамаскин Продановић, Игњатије Мамула, придворни еп. Теофана Урош Пејић и парохијски: Мариндол Јован Вукелић, Дрежница Ђорђе Радуловић.

Деведесетих година ређају се привремени управитељи, тек произведени архимандрити предвиђени за владике: Петар Мандић, Григорије Живковић и Михаило Грујић, али они брзо одлазе.

Овдје је прилика да се покаже стање Гомирја пред Први рат; посјед преко 795 јутара у вриједности од 43148 Круна, здања 39100 К, папири 22300 К, фундус инструктус (опрема) 1139 К, остале покретности 3065 К. или свега 108752 К.

У рату је капитал пропао, као и капитали читаве Карловачке митрополије, узети за ратне зајмове. У Првом рату власт је Гомирје узела као мјесто заточења 37 срп. прав. свештеника с подручја Карловачке митрополије.

Сестринство ман. Гомирја с духовником игум. Мироном Мирићем

Шематизам 1924, дакле послије Првог рата, показује братство: намјесник Димитрије Поповић, Митрофан Вукчевић у Мариндолу, Теофан Косановић у Блињи, Јован Наранчић у Јошавици, Исаило Рајчевић у Јасеници. Никола Трбојевић у Дрежници, Венијамин Павловцки. Рус у Јасенку

Године 1941. затечен је као игуман Теофан Косановић. О његовој погибији, заједно са сином учитељем, казују подаци у Шематизму. — О. Теофан дао је уредити ризницу и библиотеку, што су радили проф. Др Владимир Ткалчић из Загреба и Бошко Стрика, писац о манастирима у Далмацији и Сему, син попа Миле из Бовића. — Тада је Миленко Бурић радио и Теофанов портрет.

О драгоцјеностима манастира постоје неки подаци и у овој радњи у поглављима Књиге и Иконе, подаци Повјесног музеја Хрватске и подаци у раду Дра Душана Кашића.

Остала браћа: Нектарије Дазгић, Данило Мамула, Методије Суботин из Привине Главе (у Првом рату био у богословији у Сремским Карловцима економ). Послије рата враћа се из избјеглишта једини преостали отац Нектарије. Али одмах приступају два нова: Мирон Мирић и Георгије Љесковац.

Године 1967. заметнуло се у манастиру сестринство које предводи као старјешина игуманија мати Анисија Доцић. — Сестре су монахиње Павла Перичић, Параскева Топић, Јована Јокић, Ирина Гламочанин, Анастасија Плавшић, и Варвара Митрић, те искушеница Дара Радош.

Духовник је игуман Мирон Мирић.

Тако овај стародревни манастир, стар 375 г. сада под новим условима, уза све тешкоће иза рата, постоји, обнавља се, расте и дјелује као кошница...

(О ман. Гомирју в. у М. Грбић 1, 181-6).

КОМОГОВИНА

Село Комоговина лежи на путу из Петриње у Костајницу. Ту је близу ушћа потока Бадушнице у Сању био манастир, данас парохијска црква. С југа су огранци планине Шамарице. На брду Градини, лијево од потока има трагова каштела. На сјевер од Сање диже се Кордић-брдо. (в. Жумберак заселак).

Овај је крај краљ Матија подарио 1482. српском деспоту Вуку Гргуревићу — Бранковићу, званом „Змај Огњени Вук". Када је Вук умро 1485, његова удовица Варвара од рода Франкопана преуда се за Фрању Бериславића, хрватског великаша, који тако понесе деспотски наслов. Послије су Комоговину држали мађарски великаши Банфи и хрватски Зрински. — Као напуштен и срушен град спомиње се Комоговина 1696. г.

Прије манастира спомиње се овдје 1334. католичка жупа св. Крижа, загребачке бискупије, а 1501. жупник Мартин. Народ хрватски овог краја уколико није пострадао, избјегава да, — како каже хрватски повјесничар Смичиклас, — нађе другдје бољу и сретнију домовину. На пусте земље, највише око градова, доводе Турци, и хрватски великаши, турску рају, већином Србе. Тако је Петар Кеглевић, послан од бана Ивана Драшковића, довео 1640. нешто Срба с кнезом Тодором и настанио их према Куни око Петриње и Храстовице. А 1680. доведе војвода Братић 120 породица дозволом бана Николе Ердеди.

Ускоро, 1688. митрополит из Босне Атанасије Љубојевић, дошавши с нешто народа, оставља у Банији свог егзарха (замјеника), а он оде у Далмацију. Но он ће се ускоро вратити.

До тог времена, за турске владавине, био је за читаво доње Поуње, па и за Банију, духовни центар ман. Моштаница под Козаром, Моштаница је основана „на Крајини љутој" пол. XVI в. код досељавања Срба, а на мјесту бивше католичке жупе истог назива, — како наводи Рачки. Манастир пострада у рату. Калуђери прећоше на ову страну Уне и основаше ман. Комоговину; то су били Јово Свилокос и Силвестар Продановић. — То свједоче и записи и два описа манастира, из 1771, и 1772. Један извјештај *Ратног вијећа из 1707.* г. казује да је оснивач митропополит Атанасије и да је предао ман. на управу Дионисију Поповићу.

Када је Атанасије добио царску дозволу да држи Лику и Банију, он пређе у Комоговину. Овом приликом и цар и хрв. бан Бађан наређују да се Атанасију и његовом свештенству омогући да слободно врше службу и управљају православнима.

Тако је Комоговина постала народно-црквени центар у Банији. Колико је ман. тада био развијен, показују трагови водовода од извора Пуаловца под брдом Чардачиштем до ман. с одводом у Суњу. У Комоговини бораве и прва три епископа Костајничког владичанства 1715 — 38 Угарковић, Димитријевић (Митровић) и Љубибратић. Еп. Андријевић прелази у Костајницу. Епископска црква, испрва дрвена, била је као и Моштаница посвећена Св. Арханђелу. Г. 1728. спомиње се црква Вазнесења сад Преобра жења. Слично је код ман. Крке у Далмацији: два празновања код манастира. —

Писмо Данила Груборовића из Чапљана и Николе Беговића слути да би ту могао бити гроб оснивача митр. Атанасија Љубојевића! Манастир је одмах 1693. добио од костајничког команданта Фрање Ердеди земљу, што потврђује и Фрањо Криштоф Делишимуновић 1717. г. наводећи и међе: од ушћа Пастуше у Суњу на брдо до пута мимо земље Гавре Драгића поврх Блатњака, па на кућу Максима Филиповића и даље отретком поврх кречане у поток Јошавку и даље потоком до Суње и јарком у Црну планину. — Ова потврда садржи и одобрење риболова, јер калуђери не једу месо. На ман. земљу калуђери су населили пет кућа: Берман-дул, Црнобрадовић и 3 куће Подунаваца.

Калуђери су опслуживали и околне парохије дајући трећину манастиру а и одлазили су на скупљање милостиње све до Русије. Игуман Тинтор (овића) с калуђером Рафаилом среo се 1715. у Русији с црногорским митрополитом Данилом (в. Његошев „Горски вијенац") и добио од њега књигу: в. запис на Минеју. А има и на Служебнику биљешке о Теодоровом путу. У Комоговини рађене су иконе; о томе види у поглављу о иконама.

За манастир израдио је 1743. чувени Христифор Жафаровић, аутор Стематографије (књиге о гробовима) из 1741, — бакрорез Вазнесења, манастирске славе, да би се могли снимити отисци за дар вјернима. Ова плоча с натписом налази се данас, — пренос из музеја Срба, — у Повјесном музеју Хрватске у Загребу као похрана драгоцјености Срп. прав. цркве (СПЦ).

Центар буне Теше Кијука 1751. која је букнула због пореза, скупе униформе, страних официра мјесто домаћих кнезова и војвода, и због ометања вјере, — био је у Комоговини. О овом више под Крајина послије реформе и у приказу дјеловања владике Данила Јакшића.

Посљедице ове буне погодиле су и манастир. Егзарх Јефрем Марковић саслушаван је и удаљен из Баније. Како свједочи калуђер Григорије Тривић 1758. у писму Митр. Ненадовићу, у ман. је неред и расуло.

О стању ман. свједоче посебно и два описа из 1771/2. — Постоји мала капела, 8 ћелија и трпезарија, све дрвено. — На потоку млин. Земље свега 132 рала: 30 мотика винограда, 499 стабала шљива. — Залихе: 32 вагана (по 52 оке) пшенице, 3 вагана зоби, 10 вагана кукуруза, 12 проса, — вина 25 акова, ракије 3, — Стоке 6 волова, 7 коња, 5 крава, 7 јунади. Оваца, коза, свиња, пчела као да нема! — Економија је тако слаба да се не може манастир издржавати. — Братства има 7 јеромонаха, 1 калуђер и 4 монаха, — Слога би могла бити и боља. Калуђери уче и знају само најпотребније. Основе вјере познају и игуман Василије Жерић, викар Софроније Сибичић, Стефан Жилић и Викентије Јакшић. Еклисијарх (старјешина храма) је Теофил Додош.

Између калуђера и крајишких официра долазило је до сукоба Г. 1772. жали се заступник Гаљуф на калуђерска насиља и погрде. Ствар је дошла преко Генерал-команде све до митрополита и чак до Илирске дворске депутације као врховне државне власти за српске послове, која тражи да се у Манастиру успостави ред. — Двије године касније, 1774. поручник Јаков Бабогредац из Јошавице одузе калуђеру Стевану Жилићу намирнице што је скупио за манастирску славу, чупајући браду „смрдљивог јарца" и псујући му „пасју" вјеру.

Игуман је на то тужен и због богохулства суђен на 10 година робије. Владика га није хтио ни на тражење власти лишити свештеничког чина. Послан је Трст, биће и Копер (Каподистрија) гдје је била казионица. Одатле је 1770. пуштен у Гомирје. Дакле одлежао 5 година.

Године 1773. спомиње се да је ман. имао и 7 монахиња, али је то царској наредби престало, и оне размјештене по парохијама; не види се гдје.?

Ускоро ће доћи до укидања Комоговине.

Регуламентом од 1777. г. предвиђено је — по калуђерским правилима. која манастири нису прихватили — да по члану 47 може остати само онај манастир који може издржавати најмање 8 калуђера. — У вези с тиме расписује гроф Колер као надлежна власт да на ових осам калуђера манастир мора имати најмање по 30 рали плодне земље (Беч, 12. јуни 1777). Стога је требало саставити најтачнији извјештај о стању. Комоговина није имала тих услова и зато октобра те године манастир се укида. — Калуђери су распоређени: Теофил Додош у ман. Бездин, Стефан Жигић у св. Ђурађ, Теодосије Беговић у Месић и Никодим Милобратовић у Ходош, — све у Банату. Ликвидира се непокретно и покретно имање, Од продатих покретнина да се даде по 1/4 сваком од горе наведених манастира. — Црква да остане као парохијска. Митрополит Видак у представци 1778. спомиње да је укидање извршено актом власти без пристанка Синола и да су услови опстанка (површина земљишта) неоствариви. Митрополит додаје да су укидањем Комоговине народу Баније, који добро и вјерно врши своје војничке дужиости, само још позлијеђене оне ране кад је укинуто Костајничко владичанство. Владика Петровић је јавио да је народ пред њим најжешће осуђивао и пријетио да ће комисију растјерати, и он га је једва умирио. — Народ је за све окривљивао владику, који се свети зато што су му дали калуђери кукурузна круха, проје!. — Народ у том укидању гледа напад на своју вјеру. — Народну жалбу поводом овог укидања подписали су 2 протопрезвитера, 2 намјесника, 13 свештеника и 117 народних представника из 28 мјеста У жалби наводи да је ман. био једина утјеха цијеле ове крајине. — Укидање је ипак извршено. За земљу дата је ман. Гомирју држ. обвезница на 4000 ф. За покретнине се добило 640 ф што је подијељено на 4 наведена банатска манастира.

Манастир је постојао 88 година. — Био је, — како каже Н. Беговић, — душа народа, мјесто гдје се све договарало и закључивало. — У народу је остало да се иде на службу „светом манастиру", како је 1936. забиљежио Карановић у Политици.

Ако је Беговић могао 1865. забиљежити: „Црква је велика зидана, има лијепих ручних крстова, доста књига, одежда, литија, звона крсних и великих и других утвари. — Други је рат готово све то уништио. Остало је само понешто разасуто.

Од иконостаса остале су иконе из горњег реда и Св. Тројица. — Старих икона има пет у Загребу. — У цркви су још три старије иконе. — Од одежда постоји епитрахиљ и фелон у Загребу, по традицији дар грофова Зринских, само се не зна коме, када је ман. основан 1693, а Зрински уништени 1671! Има и предмета од метала; — Дискос Авакума Беговића, сковао мајстор Јаков 1708, — (спомиње се Јаков и у Гомирју); — и путир од истих; — Крст Илије Новаковића (Јобановића) мајстора 1705, — Кивот с моштима Теодора Тирона? од Стефана Љубибратића, еп. Кост. 1728-38; — Павта копча, донесе монах Григорије Тривић 1753. — Ман. печат био у м. Лепавина.

Н. Беговић спомиње народно предање да се у кивоту Љубибратића налазила и рука неког Теодора, српског мученика из 1788. кога су Турци на вјеру измамило и убили заједно с цијелом четом војника. — Ту је прво нека нејасноћа с моштима Теодора Тирона, — давног мученика, — и руком Теодора из 1788. г. — Рука (до запешћа) постоји и данас у Костајници. И о њој је писао Шеровић, а говори и Леонтије Павловић у својој књизи о српским светитељима и мученицима. — Има у Ваничековој историји Крајине (*III* 385) *податак о погибији једне крајишке чете* од 150 војника у Подкозарју у рату аустро-угарском 1788. г. — слику руке даје и овај рад: „Моја руко, зелена јабуко" ... — Ово све није још пречишћено.

Икона св. Теодора српског у народној ношњи налази се на иконостасу у Мариндолу! — Ко је радио и како изгледа, на жалост не можемо овдје показати.

О Комоговини: Н. Беговић, Срп. Далм., магазин 1865, с 118/126; — Ман. Грбић, књ. III стр, 2-18; — Др Душан Кашић, књ. о манастирима 1971, с. 291-315; — Павле Драгић, кал. Св. Сава, Загреб 1932, 78; — Шеровић, Гласник ист. др. НС 5, 3 1932, 429; — Карановић, Политика 16. авг. 1936. г.

Градови

КОСТАЈНИЦА

Кратка историја града

Прото Борђе Радовановић

Централно мјесто доње Баније, најисточнијег дијела Горњо-карловачког владичанства је Костајница. Градић са око 3500 становника, стијешњен је између брда Дјед и ријеке Уне, што му даје живописан изглед. Као насеље први пут се помиње 1258 године. Почетком XVI. в. је у посједу угледне хрватске племићске породице Зринских. На острвцу које Уна чини са сада мртвим рукавцем Унчицом, ради одбране прелаза преко Уне подигнута је тврђава. Ова је тврђава још увијек прилично очувана. Босански санџак Малкоч бег 1566. заузе Костајницу. Тек 1687. Костаница би ослобођена. Тада је укључена у Банску крајину, као сједиште њене најважније капетаније, која се називала и Костајничком крајином са девет кнежија. За Наполеона (1809-13) Илирија је била важан првредни мост између Француске и Истока. Главни трговачки пут ишао је од Трста преко Љубљане и Карловца за Костајницу, па преко Бање Луке, Травника и Сарајева за Скопље, Солун и Цариград. Још постоји десетак зграда, махом јавног значаја: магистрат, агенција (царинарница), трговине и трговачке испоставе са магацинима и др. Као успомена на првобитни мост грађен у време Илирије, на десној обали са обе стране новосаграђеног бетонског моста постављене су оригиналне пирамидице са иницијалима Наполеона I. и његових војсковођа. Вјековној идеји ослобођења и уједињења, поткрај XIX. в. Костајница даје свој допринос. У вријеме Босанско-херцеговачког устанка 1874-75. кнез Петар Мркоњић, илегално је прелазио на аустријску територију и у кући Христине Ристић у Костајници састајао се с угледним људима овог краја (Мојо Ервађанин и др.) Ова кућа и данас постоји, а на истој је о томе била постављена спомен плоча, 1941. године уништена. Велиздајнички процес у Загребу 1908-9. није мимоишао ни извјесне костајничке Србе, а први Свјетски рат донио им је много јада и патње. Катаклизма другог Свјетског рата била је далеко суровија и по посљедицама трагичнија, тако да су многа огњишта остала заувијек угашена.

Турци су за вријеме своје владавине око Костајнице населили доста раје из Босне да им обрађују земљу и да им служи. Тек по коначном ослобођењу 1688. године ово подручје би интензивније насељено српским живљем. Том приликом у доњој Банији насељено је преко 40 села. Атанасије Љубојевић, митрополит дабробосански, који је резидирао у манастиру Рмњу на Уни, морао је са бројним босанским Србима да напусти Босну. Из Лике он коначно долази на Банију и ту подиже своје ново сједиште, манастир Комоговину. Ускоро ће Костајница 1713. г. постати сједиште епископа костајничко-зринопољских. Њен положај, — Уна као водени пут и граница између двије империје, омогућује житељима Костајнице добре услове за економски успон, посебно у погледу трговине и занатства. У прво се вријеме у Костајници јављају породице „гласних терговцев": Батића, Крањчевића, а не много косније Ристића, Поповића, Девердека, Лончаревић, Трифића, Берића, Шушњара, Стијаковића, Су-

бановића и др. Први домовни протокол костајничке парохије датира из 1776. године и у њему је регистровано 80 домова. Касније се број домова константно повећавао, тако да 1905. год. има их 134 са 708 душа. Осим стално насељених парохијана било је „квартирних", привремених и пролазних: чиновници, магистрати, учитељи, војна лица и сл., о којима је такође вођена евиденција. По подацима из шематизма од 1924. год. сама Костајница има 559 православних душа.

Према подацима из шематизма Мате Косовца: Карловачка митрополија (1905), за Костајницу је наведено да је „парохијско звање" основано 1777. године и да су те године заведене прве матице. Но, о раду црквене општине не постоје подаци. Материјалне послове цркве, прије оснивања црквене општине, воде туторства. У споменици из 1774. год., приликом обнове крста јабуке и покривања звоника „плеом", напомиње се да је овај посао извршен „трудом овијех тутороv почетних терговцев Гаврилом Ћатићем, Николом Крањчевићем. Иждивенијем прочих здје житељеј Богољубивих христијан". — Од непроцјењиве штете је, што је архива у протеклом рату потпуно уништена. Парох костајнички поч, прото Јован Рајачић, под драматичним околностима, док је 1941. год. био у кућном притвору, у посљедњи је час сачинио изводе из многих докумената црквеноопћинске архиве, па је касније све то уписао у парохиски љетопис. Чак и на основу таквих података видљиво је, да је црквена општина од самог свог постанка била врло активна.

Од Рескрипта 1868. г. црквена општина је савремено организована. Имала је 1905. године земље нешто више од 3 кат. јутра, да би се иста непосредно по завршетку II. св. рата, заслугом проте Јована Рајачића, и његових сарадника у црквеној општини, повисила на око 12 јутара. Благодареħи томе, приликом градње новог садашњег храма продајом једног дијела те земље обезбјеħена су средства за дифинитивну изградњу. Од грађевинских објеката поред цркве, црквена општина посједује само парохијски дом. Ова зграда, у чијем је западном дијелу била Српска народна школа, сагрaђена је 1883. Како је та школа коначно укинута 1919 г., све просторије су претворене у парохијски дом. Међутим, пошто је велељепни храм Светих Арханђела 1941. године до темеља срушен, о чему ће напријед бити ријечи, од 1945 до 1972 године просторија, гдје је била школа, адаптирана је била за привремену богомољу.

У Костајници је постојала једна од најстаријих монументалних цркава горњокарловачког владичанства, посвећена Светим Архангелима Михаилу и Гаврилу. Старија је била од плашчанске катедрале Данила Јакшића као и од цркава у Карловцу и Ријеци. Већих спољних димензија, а и изнутра једна од најуређенијих, још увијек је остала у живом сјећању многих савременика и житеља Костајнице.

На једном камену западног зида била је урезана 1733. година, што се углавном сматра датумом кад је сагрaђена. Међутим, Љуба Стојановић у V. књизи Старих српских записа и натписа под бројевима 7290. до 7294.наводи да је 1703, године у Костајници већ постојала црква Св. Архангела Михаила и Гаврила, али тада мања, можда дрвена. Градњу ове првобитне мање оправдано је повезати са личношћу и радом митрополита Атанасија Љубојевића (1688—1712), црква из 1703. г.

Први владика који је из манастира Комоговине прешао у Костајницу, гдје је купио и кућу за епископски двор био је Алексије Андрејевић (1741 — 1749). Манојло Грбић тврди да је овај архијерej градио костајничку епископску цркву. Но, када се узме у обзир да се предходник његова, епископ Стеван Љубибратић још 1730. са депутирцима у Бечу жалио, како је за великог пожара у Костајници грађа спремљена за звонару у вриједности од 350 фронти изгорјела, а да је крст са јабуком у вриједности 60 форинти узео командант Костајнице гроф Ердеди, онда је несумњиво да је 1733. постојала црква, можда само у изгрaлњи. Ова „епископска" црква налазила се на земљишту покрај римокатоличке самостанске цркве светог Антуна.

Стара црква Св. Архангела грађена је у барокном стилу. Била је импозантних димензија. Звоник, који је на одређеној висини прешао у октогонални облик и завршава се са оригиналном куполом, наводи посматрача на помисао да је архитекта ову грађевину пројектовао под утицајем исламске архитектуре. Тај чудни звоник по изгледу имао је нешто налик на архитектуру минарета. Кад је ради градње нове цркве 1970. године, требало очистити темеље и остатке старих зидова, сјеверну страну у висини 3 метра радници су тешком муком рушили читавих недељу дана. Ваља напоменути и то да су темељи са дренажним каналима потпуно цијели, а успомене ради остављен је западни зид у висини 5 метара, као основа тог чувеног звоника.

Прва оправка „обновисја крест, јабука покри се плеом звоник сеј" обављена је 1774. г. а споменицу о томе написао је Аврам Крањчевић, парох и намјесник костајнички.

Споменица од 1843. године говори о обнови храма у вријеме „свјачеслужитеља и пароха церкве тоја Господина Стефана Вујаклије" и тутора Јована Ристића и Јована Девердека, Вујаклија је касније парох у Карловцу, чувени народни борац. Касније су поправке из 1858 и 1862. Задња оправка цркве Св. Архангела обављена је 1921. године, када је због олује 28. VII 1920, био оштећен торањ. Као примјер вјерске толерације ваља напоменути да је том приликом један од већих добротвора био овдашњи житељ Хрват римокатолик Стево Крањчевић, који је за срчаницу торња даровао један храст у вриједности од 250 динара.

Сљедствено спољњој монументалности и љепоти, стара црква у погледу унутрашњег уређења била је такође на водећем мјесту. Ту прије свега ваља споменути дивни иконостас рађен у стилу свог времена бароку.

По сличности са неким иконама на иконостасу цркве св. Петра и Павла на костајничком гробљу, која је такође 1941. године до темеља порушена, изгледа да је и иконе старе цркве живописао јеромонах Аврам, јер на икони распећа Христовог у гробљанској цркви било је записано: „Исписасја мноіу грјешним Аврамом јеромонаком в љето 1755 ноембра 10". Професор Иван Бах мишљења је, међутим да је иконостас у цркви Св. Архангела углавном дјело сликара Василија Романовича, који је био родом из Украјине, а сликарство учио у Кијевопечерској лаври (Историјски зборник год. II, бр. 1-2, Загреб 1949).

Несрећне 1941. године ова драгоцјеност је уништена. Иконостас је раскомадан, а саме иконе пренесене су биле у један магазин у горњем граду Костајнице, заједно са многим предметима из цркве. Све ово као и „седамдесет комада икона на дрву различите величине, већим дијелом с иконостаса у порушеној православној цркви у Хрватској Костајници", 28. IV. 1942. године професор Владимир Ткалчић превзео је од државне ризнице — Уреда за подржављени иметак у Хрватској Костајници и пренио у Хрватски државни музеј за умјетност и обрт у Загребу.

По повратку из избјеглишта 1945. године поч. протојереј Јован Рајачић, бив. парох у новоустројеном инвентару каже: „Једне од тијех предмета пронашао сам и пренио из поменутог музеја из Загреба". Благодаређи томе од иконостаса је преостало и сачувано девет икона.

О књигама и иконама види посебно!

Осим храма Св. Архангела, у Костајници су постојала још три храма.

Црква св . П. и П. је из 1. пол. XVIII в. што се дало закључити из записа са иконе св. ап. Петра и Павла на иконостасу, гдје је био забиљежен датум 1755 ок. 30., и на икони Распећа Христовог стајао је запис из 1755, иста година још на два мјеста. На крсту иконостаса запис из 1746. г.

На јеванђељу (Москва 1730), које је епископ Стефан Љубибратић (1728-37) приложио био цркви св. Архангела, а потом дато на употребу гробљанској цркви записано је било: „Сија стаја и Бжестве... глаголемаја стое ж... Евангелије приложи ју в спомје својем нам преосшчени Гдн Архијереј Стефан Љубибратич Епкоп костаинички во храм стих архистратигов Михаила и Гаврила в црков нашу костаиничку за своју дужу и вјечниј спомен".

Ова црква служила је за обављање заупокојених обреда и одмах 1941. године срушена је потпуно, али су остали изванредно сачувани темељи.

У току рата на овој рушевини сахрањени су посмртни остаци побијених Срба из Чукура, боље рећи само побацани, тако да се дуго времена наилазило на њихове кости. Колико је велики рушилачки бијес обузимао злочинце за примјер је и чињеница, да су 1941. а нарочито 1942. полупали велики дио споменика на гробљу, а што нијесу полупали, то су порушили, тако да ни један није остао на своме мјесту и неоштећен.

У вези с изнесеним природно је овом приликом рећи нешто и о костајничком гробљу. Налази се у горњем дијелу грала и датира од самог насељавања Срба у Костајницу т. ј. под крај XVII. и почетком XVIII в. Најстарији камени крст, на коме је могуће прочитати годину подизања, потиче из 1753. године. Но, има и старијих, зубом времена врло оштећених. На овим споменицима — крстовима спомињу се презимена: Стричевић, Аврамовић, Тумић, Трифић, Костић и др.

На брду Тирол у близини извора љековите воде, на мјесту данашње цркве Рождества Пресвете Богородице, до 1868. налазила се стара истоимена црква.

Подигнута је у првој половици XVIII вијека, што је било видљиво из записа на једном крсту из 1749. г. који је висио у олтару.

Извор љековите воде, гдје народ од давнина долази нарочито о Малој Госпојини, наткривен је куполом, а на каменој плочи изнад извора урезано је и ово: „Пијушчим от води сеја да будет им во исцјељеније и тјелесноје здравије. Попеченијем гдара Илија Девердека, тутор, Обновисја дне 5-го сеп. 1830. В З".

Током рата ова црква је демолирана, иконостас уништен, а све ствари развучене, Срећном околношћу поштеђена је потпуног уништења. Године 1961. црква је дјеломично оправљена и оспособљена за богослужење. Њ. Пр. Госп. Симеон том приликом поклонио је комплетан иконостас, рад Николима Бркића.

На брду између села Чукура једног од најстаријих овлашњих српских села и Пањана, налазила се мала дрвена капела „Св. Спаса", подигнута 1797. Због знатних оштећења 1905. год. темељито је реставрирана. Уствари, на старим темезима уз трошак од 1.700 круна подигнута је нова дрвена црквица. Покривена је била цријепом. За вријеме прошлог рата до темеља је уништена.

КОСТАЈНИЧКИ СВЕШТЕНИЦИ

Од ослобођења Костајнице од Турака 1686. што се може сматрати почетком организованијег вјерског живота костајничких Срба, безмало кроз цијели вијек није познато ни ко су били, ни колико је било свештеника на костајничкој парохији. Податке о томе сазнајемо тек из матица, које су почете да се воде 1777. год, а то су:

1. Аврам Кранчевић 1777-1804. 2. Јован Поповић 1774-?. 3. Антоније Медаковић 1799-1824. (до 1824. год. Костајница је имала 2 парохије, које су затим спојене у једну), 4. Јован Вујновић 1805-1840., 5. Стефан Вујаклија 1840-1843, 6. Илија Бањак 1844-1850, 7. Атанасије Драгосављевић 1850-1859, 8. Данило Груборовић 1859-1860, 9. Јован Медаковић 1860-1867, 10. Јован Живковић 1867-1877, 11. СТЕФАН МАТИЈЕВИЋ (1877-1917). Рођен је 1841. г. у Јаворњу. Свршио богословију 1862 у Плашком. Рукоположио га је епископ Петар Јовановић у Плашком 1864. г. Четрдесет година служио је као

парох костајнички. Био је врло добар појац, те се за његово вријеме на срп. вјероисповједној школи његовало црквено појање. Говорио је немачки и италијански. Сахрањен је на костајничком гробљу.

12. ЈОВАН РАЈАЧИЋ (1917-1925). Рођен је 1876. г. у Прокикама, селу на крајњем западу Лике у чувеном племену из којег је поникао и патријарх Јосиф Рајачић. Основну школу завршио је у родном мјесту, гимназију започео у Сењу, а завршио је са великом гимназијском матуром у Сремским Карловцима. Богословију, такође у Карловцима, завршио је 1899. год. Од стране епископа горњокарловачког Михаила Грујића у чин ђакона и презвитера рукоположен је 1900 г. Двије године службовао је као катихета и црквенојерархиски чиновник у Плашком. Од 1902. до 1905. служио је као парох у Садиловцу (Слуњ), а потом одлази на дужност пароха у Сењу, гдје остаје пуних 12 година. Године 1917. премјештен је из Сења у Костајницу, гдје преузима дужност пароха и архијерејског намјесника, на ком је положају остао све до свог пензионисања 1952. године. Године 1924. одликован је протојерејским чином, а напрсним крстом 1935. године. Од 1924. г. члан је Епархијске конзисторије и члан Комисије за полагање практичног свештеничког испита. Учествовао је веома активно у политичким и културним догађајима свог времена. Вријеме окупације провео је као избјеглица у Београду. Син Дејан, инжењер 1941. г. убијен је од усташа, а остала дјеца претрпјела су тешке патње по нацистичким логорима. Одмах по ослобођењу 1945. г. вратио се у Костајницу гдје је наставио рад у свим звањима и дужностима које је раније заузимао. Све до 1957. г. остао је у Костајници, када је теже оболио. Тада одлази код сина у Загреб, гдје га је затекла смрт 4. XII 1960. године.

13. ВЛАДИМИР БУБАЛО (1953-1962). Рођен је у Личком Петровом селу. Основну школу завршио је у родном мјесту, гимназију у Бихаћу, а шесторазредну богословију у Сарајеву. 1941. г. изгнан је у Србију. У тим тешким часовима смогао је снаге да као ванредни студент заврши теолошки факултет у Београду. Године 1953. постављен је за пароха костајничког, гдје остаје девет година. Године 1962. постављен је за пароха у Београду.

14. БОРЂЕ РАДОВАНОВИЋ (1962 до данас). Рођен у Јасеновцу 1921. године. Основну школу и четири разреда гимназије са малом матуром завршио је у Београду. Шесторазредну богословију похађао је до 1941. г. у Битољу, када је услијед ратних прилика редовито школовање прекинуто са завршена четири разреда. У току рата приватно је положио преостала два разреда са положеним матурским испитом. Године 1945. октобра 14. од стране блаженопочившег митрополита Арсенија рукоположен је за ђакона у храму св. Преображења Господњег у Загребу, а 15. X за презвитера. Ово је прво рукоположени свештеник на територији СРХ. Од 1945. до 1957. г. служио је у славонској епархији (Торањ, Кукуњевац, Грећани), када је због породичних потреба прешао за пароха у Бос. Костајницу, а 1961. у Хрватску Костајницу.

У знак признања за рад, Њ. Пр. Госп. Симеон благоизволио га је одликовати протонамјесничким чином.

Није тачно познато када је овај протопрезвитерат основан, но може се предпоставити да је то било у вријеме када је у Костајници основана епископска катедра 1713. и на исту постављен епископ Дионисије Угарковић (1713-1716). Територија овог протопрезвитерата повремено се смањивала или повећавала. Сједиште костајничког протопрезвитерата било је и у Рујевцу, у Дубици и у Двору на Уни. Сада архијерско намјесништво костајничко — дворско сачињава 20 парохија са пет свештеника. Од 1777. г. до данас редослијед протопрезвитера костајничких је слиједећи:

1. Антоније Мелаковић, (1777-1824), Јован Вујновић (1824-1840), Михаило Чучковић (1840-1866), Петар Драгишић (1867-1896), Стефан Матијевић (1896-1917), Јован Рајачић (1917-1952), Светозар Лотина (1953-1969), Симо Ковачевић у Двору (1969 до данас).

О стању црквене општине и парохије након ослобођења земље препустимо да нам каже поч, протојерej ставрофор Јован Рајачић;

„Вративши се из Београда у августу 1945. године, нашао сам разорен прохијски храм Св. Арх. Михаила, капелу св. Петра на гробљу и капелу св. Спаса над Чукуром, а посве опљачкану и демолирану капелу Св. Госпе у Тиролима, као и потпуно демолиран парохијски дом у Костајници

Но изнад свега и најболнија чињеница била је та, што међу живима није више било много добрих и честитих парохијана. Најужаснији свједок патње и великог мученишгва су зв. „Бајића јаме", код циглане.

ГРАДЊА НОВОГ ХРАМА СВЕТИХ АРХАНГЕЛА

Темељитијим припремама у том погледу приступљено је тек 1966, кад је донесена начелна одлука о градњи. Основан је одбор за градњу цркве, а са благословом Њ. Пр. Госп. Симеона, такав исти одбор основан је и у Чикагу. На обје стране приступило се сакупљању прилога. У том смислу надлежни орган СО-е Костајница дао је дозволу, што заслужује захвалност с наше стране, као и за све остало што је било везано за питање градње цркве. У Америци су учешће у обој акцији имали г-ђа Зора Бродић, г. Драган Адамовић и г. Илија Брадарич, бивши житељи костајнички. Они су ванредним залагањем успјели да сакупе прилога у износу око 6.500 долара, а из локалних средстава од народа скупљено је око 6. мил. ст. динара. Остатак потребних средстава остварен је продајом једног дијела црквене земље. Црква је пројектована од стране нашег еминентног неимара на пољу сакралне архитектуре др. арх. Драг. Тадића из Београда у упрошћеној варијанти српсковизантиског стила. Тадић је овај пројекат урадио бесплатно, као свој лични прилог. Извођач зидарских радова био је мајстор Далматинац Петар Вуковић из Цетине, са својом радном групом.

За израду икона ангажован је академски иконограф Никодим Бркић из Београда, који је израдио све иконе за иконостас по узору на иконе м. Манасије, односно у духу „Ресавске школе". Ове су иконе откупили и поклонили новосаграђеној цркви приложници из Америке и Канаде. Изузетно велики приложник је г. Живојин Жунић из Гере (САД). Монументалан храстови иконостас, свакако један међу најљепшима у епархији, идејно дјело протојереја Мане Лазића из Карловца, као и пјевницу, архијерејски трон, трон Пресвете Богородице и велики рам за икону Св, Теодора Комоговинског, израдио је Стојан Сужњевић, умјетнички столар из Селишта код Глине. То је заиста ремек дијело, продукт прије свега љубави према цркви својој, док материјална накнада овом умјетнику може се слободно рећи да је имала симболичан карактер. Црква је молована у „поликолор" техници, благих пастелних боја. Електрифицирана је и илуминирана великим полијелејем са 24 свијеће који су израдили у техници кованог гвожђа Светозар Малетић и Јанко Радовановић. Они су израдили и механизам за аутоматско звоњење на електрични погон. Све је дивно изграђено и мирне душе се може рећи да је замисао Њ, П р. Госп. Симеона оптимално ријешена и остварена. У проповиједи својој на првој храмовној слави 21. XI 1972. године. Преосвећени је ово здање назвао „црква лепотица". — Црква освећена 3. IX 1972. Кум био г. Драган Адамовић (Мидлтаун, САД).

У новосаграђеном храму Св. Архангела са највећом пажњом и дужним пиететом похрањене су слиједеће сакралне вриједности;
— Нетљена рука св. Теодора комоговинског, девет икона на дрвету са иконостаса из старе цркве, један антиминс из капеле Св. Спаса, који је освећен 1728. године.

О РУЦИ СВ. ТЕОДОРА КОМОГОВИНСКОГ

Муч. Теодор Сладић комоговински родом је из села Курузара код Костајнице, гдје још и данас постоји једна породица са тим презименом. Као мученик за вјеру пострадао је и спаљен од Турака код манастира Моштанице у Бос. Крајини. Остала је сачувана нетљена само шака десне руке, коју су калуђери Јово Свилокос и Силвестар Продановић 1693. год. пренијели у Комоговину. Вјерујући да је то рука св. Теодора Тирона, околни сељани су први почели да држе култ на Теодорову суботу. Све до II. св. рата света рука се налазила похрањена у комоговинском храму, а 1942. г. однесена је у Загреб. По повратку из избјеглишта, прото Рајачић пренио ју је у Карловац, а мало касније Владимир Бубало у Костајницу. Похрањена је у сребрном кивоту (кутији) који су 1925. год даровали Душан и Даница Трнинић из Загреба. Одлуком Св. Арх. Сабора од 20. V, 1966. г. Теодор комоговински уписан је у списак Срба светих мученика за вјеру. Господин Драган Адамовић из САД, као свој дар, дао је да се изради велика икона св. Теодора са монументалним рамом. Икону је живописао академски сликар проф. Милован Арсић, а 21. XI 1972. г, Њ. Пр. Г'осп. Симеон осветио ју је. (в. књигу Леонтије Павловића о срп. светитељима). — У Мариндолу на иконостасу има св. Теодор Српски у народној ношњи!

У кивоту са руком св. Теодора чува се и антиминс капеле. Св. Спаса. На њему је запис: „Љето 1728 ма 12 в Вијење остисе сеи сти и бжествани жртавник".

Послије смрти митрополита Атанасија Љубојевића, на црквеном сабору 1713. год. основана је епархија костајничко-зринопољска са сједиштем једно вријеме у манастиру Комоговини, а доцније у Костајници, за Банију до ријеке Глине и дио Лике.

Резиденција се послије Комоговине налазила у Костајници у непосредној близини цркве, на обали Уне. Први епископ који је из Комоговине прешао у Костајницу и населио нову резиденцију, био је епископ Арсеније Андрејевић. Епископска катедра у Костајници задржала се до 1771. год, када је епархија укинута и припојена горњокарловачкој.

О мјесту гдје је владика Алексије сахрањен није се доскора поуздано знало, но потврђен је навод Манојла Грбића (Карловачко владичанство II, 186). Свакако да је приликом патосања цркве 1902. г. његов гроб остао под плочником без икаквог обиљежја. Земне остатке 1970. год. писац свих редова је са највећом пажњом сакупио, похранио у нови лимени кивст и приликом освећења темеља Његово Преосвештенство Господин Симеон сахранио их је у малу крипту поред јужног зида нове цркве.

ПЕТРИЊА

Протојереј — ставрофор Бранко Јакшић

Назив Петриња јавља се у XIII в. — од 1240. као слободна варош. — Господари овог подручја од XV в. Благаји даровали су Петрињу загребачком каптолу. — На садашњем мјесту гради Хасан паша тврђаву 1592.

У великом рату 1683-99. Петриња је веч јако упориште Славонске крајине, Вараждинског генералата. — Кад је у том рату војвода Баденски позвао хрватског бана да преузме Костајницу и обрану линије на Купи, јер је царска војска требала да оде на друго подручје, отвара се спор између банске војске и царских Петрињаца коме ће припасти ослобођено подручје између Купе, Саве и Уне, односно оно становништво које је тамо или затечено или се населило, а то су понајвише били Срби, близу Петриње већ од 1640. г. — У том дуготрајном спору судјелују с једне

стране бан, бискуп и каптол, затим бански војни заповједници међу њима и домаћи феудалац Кеглевић, а с друге стране Вараждински генералат и његова капетанија Петриња. — О том је довољно изложено код приказа Крајине. Ствар је коначно ријешена тако да је власт добио бан, отуд назив Банска крајина или Банија. На том се подручју оснивају двије крајишке регименте (пукови): 1. банска у Глини (касније котар Глина и Вргинмост) и 2. банска у Петрињи (Касније котар Петриња, Костајница и Двор).

Послије Крајине Банија припада Загребачкој жупанији као што је било у давнини. Петриња је уз то од XVIII в. — уз Сисак — ријечна лука на прелазу из Саве у Купу и даље према Карловцу. — У вези с тиме јављају се у Петрињи и православни трговци (Грци, Цинцари, па Срби из Босне) са везама до Војводине и с Костајницом, Карловцем и Трстом,

Док се г. 1768. спомиње у Петрињи само 6 прав. домова, има их 1785. већ толико (89 угледних грађана) да граде цркве Слава. Св. Спиридон, као и неки документи и иконе указују на уске везе с Трстом. — Цркву Св. Николе на гробљу гради 1800. г. Никола Дугобрадовић „воспаљен огњем благочестија". Тада има П. 73 дома са 448 душа, а 1880. биће 121 дом са преко 1000 душа. — Г. 1931. било је у граду 4462 католика и само 962 православна, док је тада у срезу било 16346 католика и 16407 православних; обична појава да су прав. у околини већина, а у центрима мањина.

Петриња је црквено сијело протопрезвитерата.

Тамо свраћа Доситеј, а долазио је и Вук.

Нешто података о петрињском свештенству даје се овдје. А о школи има више у поглављу школе.

Већ у списку вјероучитеља 1783. спомињу се у Петрињи Никола Владисављевић, први парох (1783-98), — надгробни крст сачуван, — и Атанасије Полимац (из Глине).

По Мјесецослову од 1813. парох је Василије Пелеш (1800-11), затим Павле Димитријевић (1813-16), а за вријеме Мушицкога биће особито врсни и уредни прото Стефан Чучковић (1916-39). п

Петрињска школа прорадила је, — према Цувају, — 1803, г. она је једна од пет српских сталнијих школа (Трст, Ријека, Карловац, Петриња и Костајница).

Послије учитеља Врачаревића спомиње се 1829/30. клирик Главаш, ускоро отпуштен. — Затим долази Давид Милошевић из Вуковара, уједно појац и молер (иконописац), који је 1831. био у Јасеновцу, али одлази због болести плућа. Послије њега долази клирик Станковић.

У то доба, за владике Мушицког, дјелује у П. обрст пуковник Живковић: он настоји око српске школе и вези је с Мушицким.

Г. 1838. спомиње се учитељ Стеван Шкара. Григорије Станковић добива оштар укор због слабе катихизације 1840. г. А он се опет тужи на свештеника Почучу да му не да његове крваве зараде. — Мало касније дигнут је због немара учитељ Василије Бамбурач.

Послије пароха Георгија Почуче (1839-43) и Григорија Јањатовића (1843-47) долази Никола Беговић. Тада почиње доба (1847-56) немира и неспоразума на све стране. Беговић уза све његове врлине и способности за оно доба, изгледа да је био и доста немирна духа. Он је имао сукоб и са са својом црквеном општином и с војском и с градским магистратом и са школском дирекцијом. Било је чак тражено да се казни и смијени. Морао је из Петриње отићи.

Један је спор био да ли катихета мора долазити у школу или дјеца к њему у парохију. Беговић оптужује надзорника Микојевића „злоковарног и клеветничког" противника свога...

Кад је Богојављенска литија остала без војне асистенције, Беговић оптужује заповједника милиције Петра Храниловића да дошаптавањем лови у своју мрежу фанатизма и самог бригадира. О Богојављању на Купи

има обично дупло више католика, а било је и пет млађих кат. свећеника. Прости народ католички чувствује с нашим народом, о чему има сваки дан доказ.

Школске тешкоће су ријешене кад су купљене куће Немичића. Бака има 22. — Посебно има у крајишкој школи 27 православних. — Мало касније (1851) има у српској школи 17 ђака, а у њемачкој 37 прав. — Беговић јавља да саставља катихизис. Тада је у П. било 107 прав. домова — Г. 1852. учитељ је Јован Врга. Он учи дјецу појање иако је школ. комисијапротивна.

Беговић, мада тужен и укорен и посавјетован, тужи се 1854, да у војној школи питомци уче катол, вјеронаук и иду у кат. цркву, а само на неке празнике у своју. — Чак се и погубљење врши без пратње свештеника.

Г. 1855. има заплета с магистратом, а 1856. моли Беговић да му владика даде оправдатељни декрет јер „би волио мртав бити него да се суду уклонио и Перну странпутице добио..." — Дакле, одлази из Петриње!

Ускоро ће и карловачка ЦО тражити заштиту од њега!

Г. 1857. спомиње се у П. учитељ Павао Пајић, али га ускоро туже да хода по сокацима у капуту и шубари! Трговци сматрају да су звани да буду тутори на само у цркви него и над попом и учитељем.

Г. 1874. отвара се на Учитељској школи мјесто православног катихете. Долази Адам Муждека, зет учитеља Грујића, И он ће имати неких тешкоћа у Петрињи. Г. 1877. пријављено је да на дан Св. Андрије није било службе (није ни заповједни светац) и да Муждека није хтио осветити кољиво; а он и није био парох! — Те се године спомиње као вјероучитељ пучке школе Јован Жутић,

С појањем у Учитељској школи стајало је слабо. Од учитеља се тада очекивало да буду појци у цркви као и католици оргуљаши. Зато се уводи више часова појања, а приправници да полазе редовно цркву да би се вјежбали у појању и црквеном правилу, 1887.

Г. 1892. прото Кукић даје неке примједбе на рад катихете Муждеке и на ред у цркви Конзисторија тј. Муждекин шурјак владика Михаило рјешава, дати сходне упуте!

Муждека је ускоро прешао у Карловац на гимназију.

Г. 1903. трговац Никола Славнић тужи учитеља М. Шумоњу да мрзи православље, да не иде у цркву ни онда кад иду препаранди (учитељски приправници). Конзисторија одговара да Шумоња није намјештен у Учит школи, па није одговоран ни за њезине ђаке. А тај „мрзитељ православља" изучио је ускоро појање у Сремским Карловцима, па је појао све до пред смрт (1924) у Карловцу. Код њега сам у Првом рату приватно научио више појања него у богословији!

Шематизми Карл. владичанства имају редовне податке и о Петрињи. — Г. 1871. парох је Рафаило Кукић, а капелан Јован Жутић. Прото Кукић био је члан земаљског школског вијећа, носилац ордена piis meritis (побожне заслуге), ратне колајне 1873. и папинског реда за рат 1848! — Рођен 1822, свештеник од 1848. Има два капелана: у Жунцима тако звани експонирани (у другом мјесту) капелан Светолик Васиљевић а уз проту Никола Радуловић. — Учитељ је Спиридон Угреновић. — Г. 1892. Капелан је у Жунцима Младен Остојић, а у Петрињи Јован Решковић. Дјеце у школи 20: учитељ Павао Бибић. Г. 1897. капелани су; у Жунцима о, Методије Милојевић, а у П. о. Митрофан Вукчевић, ускоро игуман Гомирја. — Предсједник ЦО тада је Симо Мраовић, умир. котар. предстојник, а потпредсједник Адам Боројевић, натпоручник, перовођа учитељ Светислав Вукашиновић.

У великој збирци разних података о Карловачкој митрополији (уред. М. Косовац 1910) по подацима из 1905. г. Петриња има 240 домова са 1686 душа. — Предсј, ЦО је Др Душан Пелеш, адвокат и политичар (послије Првог рата био и министар), а перовођа учит. Вукашиновић.

Рафаило Кукић био је парох од 1856 (послије Беговића) до 1903. — Г. 1867 био је на Етнографској изложби у Москви. — Њега наслиједи 4 знаменити петрињски парох Родољуб Пајић (1903-38) „сушта доброта". Као старац од 80 г. извучен је из постеље и пребачен у логор Цапраг, одакле је изгнан у Србију, гдје је ускоро умро.

Г. 1938-41. био је парох Петар Галогажа, посебно изграђен интелектуалац (прешао из Топуског); и он изгнан у Србију и трагично пострадао код Шапца.

У рату је петрињска црква до темеља срушена; о том постоје снимци!

Послије рата долази 18. VII 1945. за пароха из избјеглиштва сад пенз. прот. ставрофор Бранко Јакшић 1945-72. Он годинама ради и на школама као проф. руског језика.

Од г. 1973. парох у П. је млади Драган Глумац.

Петрињски катихете били су Адам Муждека, Јова Воркапић (ум. 1938) и Никола Шакић (до 1941).

Овај низ петрињских свештеника казује да ЦО у П. није патила као нпр. она у Трсту, од честог мијењања пароха, Ето, у близу 200 година сад је дошао 11—и.

Српска школа имала је 1905. г. редовних ђака 69 (34 м, 35 ж), а продужног разреда (тзв. опетовница) 35 (14:21),

Међу угледнијим Србима били су и Гајо Диздар, градоначелник и Буро Вујатовић, нар. заступник.

Имовина ЦП износила је пред први рат близу 150000 К.

Ту је било земље и зграда за 30000 К, заклада и задужбина 55000 К; остало готовина, папир, покретнине. Главни добротвори: Никола Јелић, Катарина Поповић. Угледни представници ЦО: Гаврил Вишошевић, Милан Милошевић, Никола Томић.

Црква Св. Спиридона била је нешто краћа од карловачке; иконостас исто од Теодоровића (нешто икона сачувано). О цркви в. чланак (Прослава 100-год. Св. Спиридона у Петрињи", Српски забавник Згб 1885.) — О том в. и поглавља Иконе и Књиге!

Косовац има нешто података и о привредном животу Срба. Г. 1901. била је основана Српска штедионица с улагањем по годишњим колима. У управи су поред привредника били и 2 учитеља и 4 свештеника, међу овима и Јован Воркапић.

По Шематизму патријаршије из 1924. г. П. је била парохија I класе са 709 домова (град и околна села).

О православним Србима у Петрињи има у плашчанском архиву толико сачуване грађе да би се лако могла, тамо негдје за 200-годишњицу 1985. израдити лијепа Споменица ЦО Петриња.

Сам прото Бранко Јакшић прикупио је обилату љетописну грађу и документацију, нарочито о новијим збивањима, од које се на жалост овдје даје само мали дио.

Живот православне ЦО, послије страшних ратних касапљења, у Петрињи посебно окрутних, буја послије рата бројним досељавањима у индустријска подручја Сиска, Цапрага и Петриње. Ту је за духовника богато поље дјеловања, како показују успјеси управе ЦО заједно с парохом Бранком (нпр. градња и довршење новог храма), а вјерује се да ће то такав исти напредак показати и мар и полет младог пароха Драгана Глумца — О том че, дај Боже, казивати Споменица 1985. г.!

КАРЛОВАЦ

Прото Душан Дејановић

Оснивање Карловца

Године 1579. Јурај Зрински дозволи да се на његовом земљишту подигне нова тврђава. Исте године 13. јула градитељ Матија Гамбон отпочиње радове на градњи тврђаве. На потпуно мочварном тлу између Купе, Коране и потока Раковца расла је тврђава у виду шестокраке звијезде. Она ће дуго времена имати искључиво војни значај. — У ту сврху је и грађена као чврсто упориште против Турака, Војсковођа Иван Ференбрег постави straже све до Петрове Горе. У част заповједника Крајине надвојводе Карла, добија она име Карлштат.

То је било грађење данашњег Карловца, града између алпског, динарског и панонског подручја са ријекама Купом, Кораном, Добром и Мрежницом. Корана својом долином омогућује везе са босанским Поуњем и Далмацијом. Долином Купе најлакше су везе с Посавином. На тај начин Купа је омогућила везу Панонije с Јадраном, што је Карловцу давало изузетан положај. Доласком жељезнице преко Карловца ће се успоставити директна веза између Пеште и Ријеке, — главна Мађарска пруга. Такав положај с једне стране, историјске прилике с друге, условили су у Карловцу више нација и више језика. Данас у њему живе Хрвати, Срби и Словенци, тако да се може говорити о сусрету наших трију националности. Интересанто је да су се једино ту срела три дијалекта: кајкавски, штокавски и чакавски.

Први становници Карловца били су, како смо рекли, војници и разни мајстори за војне потребе, као и разни снабдјевачи. Изградњом цеста у XVIII и XIX в.: каролинске, јозефинске и луjзинске, цесте за Загреб, а и везом Купе са артеријом Дунав-Сава, доћи ће до насељавања и из удаљених крајева. То је било вријеме правог процвата Карловца, јер се у њему појављује тада јака трговачка класа, трговина је могла да се развије јер је преко Карловца вршен транспорт Војводина-Ријека и обратно. Ова циркулација саобраћаја важна је и за долазак православних у Карловац.

У оваквој створеној материјалној бази нормално је очекивати појаву виднијег присуства културе. Развитком трговачке буржоазије условљен је био и појав носилаца Илирског покрета у Карловцу.

Приликом градње тврђаве Жумберчани су чували стражу. Понеки од њих био је први православни становник града. Било је покушаја да се по свршетку градње поједине српске породице населе у Карловац. Већ 1585. г. спомињу се двије породице: Никола Вукановић и неки Поповић. Већи број Срба насељен је за вријеме Ленковића, између 1593 и 1606. год. То су били махом занатлије и трговци из Босне и Херцеговине, међу њима и нешто Цинцара-Грка. Од самог почетка било је у Карловцу нарочитих Срба, — сужања или решетанаца по тамницама, јер је Карловац био главни суд за цио генералат.

Све до преуређења Војне крајине 1746, г. Срби су били непожељни становници, али ипак досељава више српских породица, неке под именом „калације". За ове „калације" М. Грбић мисли да је то назив за оне који суше рибу, али ни сам у то није сигуран. Ове калације трговци становали су на Зрињском тргу, (Влашки плац, па Жидовска варош или Житни плац).

У Карловцу су Срби досељавани из разних страна: из Босне, Војводине и Крајине. Махом су то били трговци и занатлије које је Карловац привлачио као прометно мјесто. Како је Карловац постајао све запаженије трговачко мјесто, тако је и њихов број у њему бивао све већи. То је нарочито изражено у XVIII. в.

Да се види, како је текло смјештање православних у Карловцу, вриједи навести неке податке из градског Архива.

Г. 1759 (174) у опоруци једног трговца међу дужницима (за пшеницу, сол, разну робу или готов новац) наводе се из Моравица кнез Благоје Вучковић, Јаков и Радивој Матић, Петар и Јован Докмановић, Петар Вукшић и каплар Симо Петровић, Посебно је Стеван Попић из Требиње.

Посебно о православним трговцима прије организирања црквене општине има занимљива документација о оставштини трговаца Буре Тодоровића (1764). То су инвентари од 31. октобра на њемачком и латинском језику. Све процијењено 1768 форинти. — У списку дужника има осим грађана и сељака и крајишких војних лица.

Свједок Серафион Кукић, духовник. — Процјенитељи и јамци Петар Милићевић (винтур или придошлица) и Раде Рајовић, оба Сарајлије, потписани босанчицом чирилицом. Они као извршитељи оставштине Буре Тодоровића калације из Сарајева, турског трговца из Москопоља (Македонија), изјављују да ће све средити; једино не јамче да ће моћи оних 150 ф. ман. Гомирју за литургије исплатити! Готова новца у разним комадима и сребра нађено је за 98 ф. Потписани су и неки Карловчани грађани и прдставници власти. Жиг је карловачког војног магистрата. Већ 1764. г. богати православни Србин Петар Поповић изабран је у градско вијеће.

Г. 1790. у Карловцу је било 130 православних душа, а њих 14 већ тада су имали куће; 1797. год. у Карловцу има 182 православна г. 1800. 257, а 1880, је 497 православних душа.

Услијед тога што је подручје Карловца посебно прелазно, становништво је јако флуктуантно (брзо и лако се мијења). Ово се нарочито види на српском елементу у Карловцу ког је пред рат било око 10%. У новије вријеме нагло се повећава досељавање Срба нарочито с Кордуна у Карловац, као и уопће у градове. Тако је сада у самом граду предратни процентат сигурно премашен. Подручје општине данас обухваћа и велике српске предјеле с Кордуна.

Пошто је црквена општина у животу досељених Срба и у другим мјестима бивше Аустроугарске имала главну улогу, нормално је било очекивати да ће она бити основана и у Карловцу. Она је била основна народна јединица у духу обновљене Патријаршије.

Црквена општина ће имати своју посебну самоуправу у Горњо-карловачком владичанству. Она ће сасвим самостално располагати својим иметком. Црквену општину сачињавали су сви чланови који припадају православној цркви, а у њихово име управљају епитропи, односно тутори, школски локални директори и предсједници. Тутори воде рачуна и о томе извјештавају управу. Од 1790. г. бира се одбор од 12 чланова, а на челу је тзв. врховни обертутор.

Сједничке записнике потписивало је и градски комесар. Још 1765. год. кад је владика Данило Јакшић дозволио епитропу цркве св. Николе Петру Милићевићу да купи милодаре за цркву, види се да је прва управа у карловачкој црквеној општини била епитропска.

Отад па до статута 1837. нижу се ти црквени функционери.

Ово ће се измијенити доношењем општинског статута 1837. а затим 1868. доношењем Рескрипта, о чему послије. Прије овог на реду је градња цркве Св. Николе.

Године 1752. би православнима допуштено да поставе у једној од својих кућа у предграђу своју „восточну матер церков илити капелицу свјатаго Оца Николаја". Капела није имала стално мјесто, премјештана је у разне куће у предграђу, и плаћали су за њу станарину. Предање прича да је капелица била у данашњој Прерадовићевој улици и у улици Ивана Мажуранића. Ова је капелица темељ православној заједници у Карловцу и извор живота националног, просвјетног, културног и човјечанског, генерација које долазе; капелица уједини православни народ карловачки у једну вјерску заједницу, — из капелице искрсну црква.

Године 1785. Угарско намјесничко вијеће изда дозволу за градњу цркве. Срби купе земљиште од Фердинанда Булија за 3000 ф и 12 цекина у злату и исте године уз благослов владике Јована Јовановића, почну зидати цркву. Г. 1787. дакле, за само двије године, црква је била завршена. Зидарске радове изводио је Штилер. Иконе је израдио сликар Арса Тодоровић 1815. г. За градњу цркве потрошено је око 30.000 ф. У спомен градње узидана је на улазним вртима плоча са натписом: „Во славу Триипостаснога Божества и в чест Свјатитеља и чудотворца Христова Николаја основасја и создасја храм сеј при державје јего Ц. к. и апо. Величаства Јосифа Втораго, Благословенијем Г. Епископа Ј. Јоановича, иждивенијем всего Православнаго Греко- неунитског исповједнија здјешних и страних жителеј в градње Карлиштадтје априла 28. дне љета Господња 1785".

Године 1803. црква је освећена и посвећена Св. Николи, јер је и капела била посвећена Св. Николи. Цркву сматрају ријетко вриједним барокним спомеником. Дјелује врло импозантно.

Царев портрет био је у цркви до 1918. године.

Смјештањем у градовима природно се јавља и потреба да се православни задовољавају у својој вјери. Тако се појављују и православни духовници (калуђери из Гомирја) у Карловцу. На пр. споменути Серафион Кукић. Неколико година за вријеме генерала Шерцера калуђери ће потпуно слободно долазити у град. За вријеме овога генерала Срби су добили право за отварање своје капеле у приватној кући.

Кад је изгледало да ће црквени живот код православних Срба кренути много брже и снажније, за карловачког генерала доће гроф Петаци (1754-1763) године. Г. 1762. издаје он наређење градским стражарима да ни једног православног свештеника не смију пустити у град. Владика Данило је био приморан да се посредством Митрополита Павла Ненадовића пожали царици Марији Терезији. У одговору је наређено Петацију да не смије забрањивати долазак „нашег закона свештенству у фестунг".

Г. 1763. Карловац ће добити првог сталног свештеника у лицу гомирског калуђера Софронија Мамуле. Касније владика Петровић шаље молбу генералу да се не омета служба капелану Лазару Полојцу. Тада је дозвољено да православни свештеник смије крстити, вјенчати и сахранити своје вјернике. Али је забрањено у току спровода по улици појати.

Г. 1778. Карловац је постао краљевски слободни град, што је за трговину и промет много значило јер је град тиме издвојен из војнога крајишког подручја. Али за православне то није значило олакшање. По одлуци магистрата затворена је капела. Нешто касније дозвољено је да се капела смјести у једну војничку шупу; опет војна власт сусретљивија.

Како је текла управа од оснутка парохије 1808. г. до тог статута већ је показано. Статут у 22 доноси прописе о уређењу Ц. О.

Сви православни ове ЦО су једно законито тијело парохијално у слободном граду Карловцу. Сваки члан дужан је приносити из љубави за опће добро годишњи износ за плату пароха и учитеља. Ко заостане биће искључен. Сасвим сиромашни не плаћају. Сваки члан мора имати на уму да се наша црква и школа сопственим трудом и жртвама одржава, што треба да буде и у будућности.

Затим долазе дужности звонара. Статут је потписан на Св. Три Јерарха 1837. г.

Напомена: случајно је сачуван оригинални статут у књизи записника, писан руком калиграфа Јоакима Баковића, протина сина о ком има више наведено у поглављу: Књиге. — По овом статуту живи ЦО до 1868. год.

Нова управа бива по статуту: 12 чланова, тутори и остало.

Г. 1841. спомиње се да је сједници присуствовао градски комесар, касније и начелник, Јован Обрадовић, који је иначе био у пријатељству с владиком у Плашком. Бурне године 1848. шаље ЦО Карловац три делегата на чувену Мајску скупштину (Никола Живковић, Михаило Мусулин и др. Никола Иванчевић) који носе собом резолуцију од осам тачака. Посебна делегација (Андрија Куниħ, Антоније Живојновић, Данило Станисављевић, Александар Мусулин с протом Баковићем) путује у Загреб да честита бану Јелачићу. — А за депутацију цару у Исбрук ради народних захтјева изабрани су Станко Крмар, Александар Мусулин и Антоније Живојиновић. — Као помоћ народном одбору Војводине сакупљено је код житеља обојега закона и послано у Сремске Карловце више од 1200 ф. Из овога се види колико је ЦО Карловац живо учествовало у политици 1848. г.

Године 1857. купљена је за 7200 ф. кућа Јакова Стараја до цркве која служи као парохијски стан до смрти Николе Беговића: због потпуне рушевности морала је бити уклоњена. Вриједи споменути да се 1858. г. појављује као врховни тутор Данило Бањанин, косније велики добротвор.

Г. 1860. забрањује магистрат скупљање парохијана на сједницама ЦО, осим чланова одбора. — Исти магистрат 1863. г. укида припомоћ пароху од 150. ф. годишње. Непосредни повод био је што је на православном гробљу сахрањен један лутеран. Међутим слиједеће године ЦО допушта евангелицима да врше богослужења у српској школи.

А г. 1866 моли ЦО владику за одобрење одржавања парастоса Николи Зрињском, са придиком.

Из ових података види се какав је дух владао тада код карловачких Срба у односу вјерском и националном.

Живот православних Срба у Аустрији текао је почетно по привилегијама (повластицама) које је цар давао Србима као крајишницима.

Убрзо власт у циљу да се преће преко привилегије настоји разним регуламентима (уредбама) и декларацијама (тумачењима) стећи превласт у животу Срба. — Г. 1868. прогласи владар Фрањо Јосип I као угарски краљ ново уређење које по његовој одлуци (отпис) носи наслов Рескрипт; по њему ће живот цркве тећи до Првог рата. — Главно је у Рескрипту уређење ЦО са широким учешћем народа (избор пароха, брига о материјалном стању). Како је то текло по Епархијама и у Митрополији, то овдје не спада. Српски либерали политичари настојали су да то уређење користе против јерархије (Епископата и Патријарха). То је имало одјека све до ЦО и народа, Кад је г. 1869. у Карловцу био изабран за српски народ чувени научник Буро Даничић, он се у сабору одрекао мандата због неслагања са либералним вођом Светозаром Милетићем.

Г. 1880. сграђена је на мјесту погореле куће Мушицког нова двоспрат, ница (Радићева 14 — Мажуранићева) 4, сада зграда ЦО. Најзаслужнији је ту био Данило Бањанин. Г. 1889 свечано је прослављен Видов-дан, 500-годишњица Косова.

Г. 1896. г. изабран је за предсједника катихета Манојло Грбић, што је изузетан случај. Г. 1898. дошло је поводом именовања пароха Грубора, до сукоба с Епархијом која смјењује управу и поставља комесара (повјереника). То траје до г. 1900, када је враћено редовно стање и обављен избор пароха Душана Кнежевића.

Послије Грбића предсједници су: Максим Свилар, Гашо Девић, Младеи Живојиновић (умро 1914). Њега је наслиједио Мане, син књиževника Буде Будисављевића, кр. јав. биљежник. Мане је умро 1918. г. а наслиједио га и у ЦО и у јав. биљежништву Душан Миљушевић.

Како је ЦО стицала имовину од првих почетака па кроз 150 година показују ови подаци:

Имовина ЦО постала је из разних легата дарова, који су давали за покривање општих потреба и одржавање црквених институција. Завјештања су била намијењена и за цркву и за школу, болницу, манастир Гомирје, гробље и парастосе.

Први већи добротвор, трговац Симо Скелецић, родом из Српског Благаја оставио је своју кућу 1799, у сврху школовања и васпитања сиромашне крајишке дјеце источно-православне вјере, а српске народности, која је продата за 25.000 К. А петрињски трговац Станко Кукић оставио је 3,000 К. Од тога новца купљена је кућа на мјесту гдје се налазила српска школа, за 18.000 К. Године 1847, сазидана је данашња школска зграда (интернат) за своту од 82.000 Одушевљење за школу било је велико па је лакше било сазидати велику двокатницу на најљепшем мјесту у сред града.

На улазу у зграду смјештена је мраморна плоча са златним словима: „Славено-сербско училиште воздвижетсја равностију восточно православнаго обшчества Карлштадскаго 1848".

Почетком Првог рата за вријеме демострација на плочу је набацано улично блато и тако је стајало до 1918. г. У другом рату плоча је скинута, али је 1945. г. затечена цијела и тек послије нестала. У ходнику је била стављена друга мраморна плоча са златним словима: Симо Скелецић из Благаја, карловачки трговац, главни оснивач ове српске школе 1799. г. Слава му 1885!„ ова плоча стоји још и сад. Г. 1928. на Видовдан подигнут је споменик Сими Скелецићу прилозима школске дјеце, пријатеља и припомоћи ЦО.

Данило и Јулијана Бањанин основали су разне закладе и оставили ЦО управљање с тим, да се чист приход ових заклада приписује главници, Закладе су за Карловац слиједеће: за цркву Св. Николе 6,435 К, за капелу на гробљу 3.000 К, за мјесног пароха 4.300 К, за српску учитељску школу 2.000 К, стипендија за једног гимназијалца 12.000 К, за сиромашне дјевојке удаваче 8.000 К, првенство имају удаваче без родитеља и кћери сиромашних удовица.

Јован Барако оставио је цркви 11 рали земље, велику палачу, а и врт код жељезничког моста. Приход од куће намијењен је само за одржавање храма Св. Николе. Осим куће и земље основао је и закладе за православну сирочад, за срп. прав. вјероисповједну школу, за друштво Св. Саве, за одржавање гробова породице Барако, за капелу на гробљу, за помен породици Барако (поријеклом из Македоније).

Карловачка ЦО има тала ове објекте:

а) Црква Св. Николе 1785., б) двокатница — Ђачки дом 1848., в) двокатно сједиште парохије и Епархије., г) Баракова палача 1880., д) стара парох. кућа 1852. уклоњена због рушевности 1963., е) четири локала у Задружној кући, ж) Станићева кућа, Мажуранићева обала 8, сграђена 1913, за сиромашну школску дјецу (умро 1933), з) Бараков врт код жељезничког моста.—

Осим наведене имовине још г. 1829. основана је заклада парохијала, па је сваки члан ЦО дужан плаћати одређени годишњи износ у име плаће пароха и учитеља докле год буде потребно, а изузимају се од те обавезе јако сиромашни.

ИЗ ЖИВОТА ЦО

Већ споменутим задужбинарским духом, којим се православни Срби одувијек одликују, ЦО је одмах могла да живи и напредује без тешкоћа: — градња, опрема и издржавање цркве, издржавање свештеника, издржавање школа и учитеља, помагање добрих ђака, помоћи сирочади и сиротињи. За све ово требало је много средстава. О материјалном стању пред

Први рат говори Извјештај из 1908 (израдио учитељ Лазар Борђошки). Новчаних средстава било је тада близу 1/2 милиона круна и уз то још зграде, земљиште и покретнине у вриједности од преко 350.000 Круна. То су за оно вријеме голема средства, — Новац је у рату пропао.

Између ратова прорачун ЦО износио је 1931. год. близу 350.000 динара. Године 1937. банковни улог ЦО прешао је милион динара, тако да је било у плану да се на мјесто старог парох. дома сагради нова двокатница ЦО и школска зграда, архитектонски усклађена са барокним храмом.

Исте године 1937. прослављена је са малим закашњењем 150-годишњица оснутка ЦО и изградње храма и уједно 100-годишњица смрти владике Мушицког. Прослава је одржана 22. и 23. маја. На прослави је био и Њ. Св. Патријарх Варнава, нажалост једва два мјесеца пред своју смрт. Уз Патријарха био је и администратор Епархије Митрополит Доситеј из Загреба са још 45 свештеника.

У храму се налази плоча у спомен доласка Патријарха Варнаве.

— Прије тога, 1892. био је у Карловцу Патријарх Георгије Бранковић. Иако је ЦО послије Првог свјетског рата девалвацијом новца и ратним зајмом изгубила највећи дио готовине, иако је у Другом рату сва њена готовина пропала (око милион динара), послије рата преостала имовина национализована, ЦО — како показује стање данас — постоји и материјално је срећена да може одржавати храм, богослужење и свештенство.

У току рата црква је била претворена у магазин српских и јеврејских опљачканих ствари. У згради ЦО (данас интернат) била је војска и тада пропада архив и библиотека уз намјештај и школски инвентар.

ЦО је по ослобођењу затечена у тешком материјалном стању. За вријеме Другог рата ЦО имовина развучена, архив и књижница (преко 3.500 књига) уништен, зграде задужене порезом. Преживјели црк. одбор морао се задужити да би подмирио све дугове у чему је и успио. На челу ЦО био је Др. Гаја Петровић (1939 — 1967). Он је својим ауторитетом и хуманим односом окупио Србе православне вјере и бринуо се о напретку ЦО. Њега је наслиједио као предсједник ЦО Михаило Јасић, школски надзорник у пензији (до 1970). — Од тада до данас предсједник ЦО је Синиша Илић, економиста и професор у пензији. Црквени одбор сачињава 10 чланова и све послове свршава у споразуму са надлежним парохом, који уједно врши дужност секретара.

У први мах општинског постанка постављали су епископи свештенике Карловчанима, са којима би они правили писане уговоре ради плаће. Ло Г. 1775 капеланисали су у Карловцу гомирски калуђери: 1. августа 1775. год. за капелана карловачког постављен је гомирски игуман Софроније Мамула, који не остане ни годину дана због цинцарских закерања и надметања чланова ЦО. Карловчани поново узму Лазара Подојића. Г. 1808. карловачкој општини дозвољена су два дјејствителна пароха. За првог је постављен Василије Вујаклија (умро 1825), а за другог Павле Мејић (умро 1824).

Послије њих дошао је за пароха Јован Баковић, раније неко вријеме и у Трсту; он је умро 1859. За његово вријеме донесен је нови Статут 1837.

Г. 1856. спомиње се капелан Василије Рунић, а послије тога Јован Гвозденовић, који је вршио дужност локал директора. Г. 1857. спомиње се капелан Петар Гепба, а послије њега јереј и дотадашњи учитељ Владимир Василијевић. Г. 1858. спомиње се капелан Лука Мандић.

Г. 1860 новембра 26. изабран је за карловачког пароха Никола Беговић, који је пуне 33 године овдје свештеничку дужност вршио и својим радом општини овој на корист и дику био. Рођен је 1. XII 1821. г. у селу Беговићу у Банији, а умро је 20. априла 1895. г. у Карловцу, гдје је сахрањен на православном гробљу.

Послије Беговићеве смрти врши администрацију катихета Адам Муждека. На изборима од више кандидата нико не добија већину. Владика именује Михаила Грубора, али ЦО апелацијом на Митрополију обара тај избор и Грубор мораде отићи. Мјесто њега изабран је Душан Кнежевић (рођ. 1863. у Сјеверовцу код Петриње) који је умро почетком 1937. год. И он је био омиљен код парохијана и грађана. Сви су га звали „отац прото", а то поштовање најбоље се показало на испраћају проте на вјечити починак. По жељи ЦО администрацију води гимназијски катихета Милан Радека, а у јесен долази за пароха прото Михаило Медаковић из Војнића. Наслиједио га је 1947. г. Душан Дејановић, бивши парох у Вргинмосту, који је пензионисан 1973. г. — Садашњи парох Милан Борота дошао је из Српских Моравица.

За православне у Карловцу постоји на Дубовцу православно посебно гробље. Било је ту споменика још из XVIII в., али су ти стари споменици уништени. ЦО водила је бригу о гробовима знаменитијих личности док је располагала гробљем. У Карловцу је обичај да се излази на гробље на Видов-дан, кад се врши опћи парастос и помен на гробовима. Најстарији гроб датира од 4. октобра 1785. На гробљу има и лијепих споменика, нарочито треба истачи споменик породице Барако, маузолеј капетана Петра Павковића, споменик Данила и Јулијане Бананин (1891. — 1904), породице Влатковић, споменик владике Лукијана Мушицког, Симе Скелецића, проте Беговића и др.
(1891. — 1904), породице Влатковић, споменик владике Лукијана Мушицког, Симе Скелецића, проте Беговића и др.

Од покојника, који тамо вјечни санак бораве нека буду ови споменути:
— Владике Лукијан Мушицки (1837) и Евгеније Јовановић (1854), почивају у једној гробници: Митрополит Никола Живковић (1909); проте Василије Вујаклија (1825), Јован Баковић (1859), Никола Беговић (1895), Манојло Грбић (1899), Душан Кнежевић (1937), Михаило Медаковић (1954); — наставници: Петар Радуловић (1912), Никола Шумоња (1927), Владимир Арсенијевић (1900), Мане Шумоња (1924), Никола Прица (1903), Саво Диклић (1931) професори. Затим Кузман Паликућа (1838), Павле Папулић (1849), Владимир Красић (1890), Олга Радуловићка (1920) и Милан Раусављевић (1938). Софија и Марија Прица учитељи.

Коначно Симо Скелецић (1799) и његова мати (1789), Никола Боројевић, капетан и пјесник, Јован Обрадовић градски начелник, Душан Миљушевић (1942), и Др. Гајо Петровић (1967). г.

Које су мјесто пред рат у култури и привреди Карловца имали Срби, може се видјети из Алманаха града Карловца 1933 г. Тамо су подаци о учешћу у градској управи (стр. 26). У градској управи спомињу се Срби: инг. Јово Драгић, Милан Козомарић, Петар Илибашић, Ђуро Петровић, Душан Докмановић, Светозар Илић, Лазар Борђошки, Марко Сабљић.

У годинама 1851-7 и 1862-8. био је Србин Јован Обрадовић два пута и градски начелник.

Учешће у култури и животу града, (школе и друштва) види се на стр. 67 — 86. Ту су и подаци о православној цркви и ЦО (стр. 92 — 95).

Посебно су подаци о обртницима, трговцима, гостионичарима и кућевласницима (стр. 163 — 192).

Четрдесет прва година значила је за ове привреднике готово потпуну пропаст. Данас је састав српског становништва Карловца друкчији (већином радни народ, јак број пензионера, разни службеници и нека нова насеља).

Послије овог рата, — пошто је двор у Плашком разорен, — Карловац поново постаје сједиште Епархије: сијело Епископа и црквених органа власти. — Послије патријарха Георгија (1892) и Варнаве (1937), — да се не броје пропутовања, — Карловац је посјетио и Њ Св. Герман, 43. Патријарх Српске православне цркве... То је било г. 1966.

РИЈЕКА

Прото ЛАЗАР РАДОВАНОВИЋ

Почеци насеља на Ријеци теку из давних времена. Мјесто, гдје бистра и питка горска ријека (Рјечина) избија из кланца и на ушћу у море пружа лађама заклон, морало је бити човјеку привлачно.

Из илирских времена спомиње се Трсат, за вријеме Римљана војни табор, а ускоро и слободан град (муниципиј). Трсат страда од Авара и Хрвата, а Франци га разарају. Ријека се спомиње од XI в. Затим у Винодолском законику, а ускоро с читавим подручјем као Франкопанска. Јавља се назив Св. Вид. — Као власници јављају се поч. XVI в. Хабсбурзи.

Кад је успостављена граница с Турском на Сави и тиме отворена пловидба с Угарском, настаје поч. XVIII в. развитак трговине с приморјем. Везу с Трстом (Савом до Врхнике) надмашиће ускоро веза Купом до Карловца и даље копном на Бакар (Каролинска цеста), Сењ (Јозефинска цеста), и Ријеку (Лујзинска цеста). Али ће ту Ријека све више превладавати на рачун и Бакра и Сења, особито од појаве пароброда.

Важност Ријеке види се и по царским одлукама о њезиној судбини: — Марија Терезија 1776. и 1779. рјешава о припадности града Хрватској, односно земљама круне Св. Стјепана, а Јосип II оснива посебно тијело „Угарско приморје" и тако почиње одвајање од Хрватске у посебну губернију, што се види и у угарско-хрватској Нагодби од 1868. и траје све до пропасти Аустрије. — На Ријеци било је тада 90% Хрвата, а Талијана до 6%. Ипак Талијани послије Првог рата Ријеку запосиједају и држе све до капитулације 1943. г. —

3. маја 1945. из Ријеке су потиснути Нијемци.

На Ријеци појављују се први православни упоредо с развитком луке и трговине. То су били или пролазни поморци, мање, — или, убрзо, трговци Грци или Цинцари с подручја Турског, као Монастериоти, Николаћи, Маурици... — Већ г. 1717. спомиње се изван града њихова капелица Св. Ђурђа, — како свједочи архимандрит Хиландара Макарије у писму Митрополиту српском Вићентију Поповићу - Хацилавићу, гдје се спомиње жеља господара Антонија с Ријеке да му владика из Плашког Данило Љуботина освети капелицу, што се догодило 1720. г. — Нешто касније одбијена је молба за обнову капеле, а 1744. г. не успјева ни еп. Павле Ненадовић молбом Марији Терезији за дозволу градње цркве на земљишту које је купљено за 1000 дуката!.

На Ријеци спомињу се 1796., као по наговору владике Данила Іакшића, досељене породице из Сарајева, Травника, и Мостара: Петровић Ристо, Пајовић Никола, Вуковић Вучен, Остојић Тома, Бојовић Крсто. Ту су одмах и зачеци црквене општине (ЦО). Свештеничко врше им почетно гомирски калуђери.

И поред сметња власти купљена је 1778. кућа за 6500 ф којој је опремљена капела Св. Николе; посветио је 1779. еп. Петар Петровић. — Тог дана (29 авг.) спомиње се и скупштина ЦО. Изабрани су тутори: Атанасије Михаиловић и хаци Лазо Јовановић, и још 6 кметова: Јован Поповић, Сава Вуковић, Атанасије Атељевић, Стефан Стојановић — Ризнић, Лазо Симић, и Трифун Петровић. — О том свједочи и владичина биљешка на записнику (в. код ЉСт 8, 159).

Све до проглашења вјерске сношљивотси 1781. г. православни су вођени у католичким матицама и плаћали таксе кат. жупницима. Своју црквену смосталност стицали су полако и постепено. Код тога је главну улогу, поред њихове упорности, играла и чињеница да су имали годишњи промет од 200000 ф што им је осигуравало јак уплив у привреди.

То се може видјети и из Табеле (нашао Мита Костић у архиву Загреб), гдје се види стање г. 1785; породице наведене по кућним бројевима: 366 свештеник Валентин? потписан Драгич Павловић из Перјасице у Слуњској регименти на Кордуну, и брат му Тодор; — 188 Арсеније Јовановић от Шакабента и слуга му Јован Остојић; — 431 Ателевића 3 и слуга Јанко Филиповић из Сарајева; — 437 Лазар Симић из Сарајева, Лазар Илић, Раде Мусулин (биће из Горског Котара) и Христофор Томић; — 465 Бојовића 3 из Сарајева; — 432 Петровића 2 из Требиња; — Петровића 2 из Сарајева и слуга Тодор Павловић; — 430 Вучинића 2 из Српских Моравица; — 438 Рашевић Јеремија из Сарајева, Јован Николић и Максим Мамула (из Врбовског); — 430 Рајовића 2 из Сарајева; — 460 Вуковића 2 из Сарајева; — 452 Лазар Јовановић из Сарајева и слуга Андрија Чичић; — 431 Рајовића 2 и Толоровића 3 из Сарајева; — 431 Манојло Канело из Кандије и слуга Буро Рајовић; — 432 Остовића 2, Дамјановић, Милошевић, Бошковић — сви из Сарајева; — 435 Атанас Коста из Епира; — 435 Бурковића 5 из Шиклуша у Угарској; — 436 Михаиловића 2 из Москопоља у Македонији; — 249 Маурици 2 из Ефеса у Малој Азији (Турска); —

Потписа православних Ријечана на тој табели има 19 (од тога 7 неписмених са +. Као представници њихови спомињу се Атанасије Михаиловић (436) и Стефан Бурковић (435).

Ова је заједница успјела да добије дозволу за градњу цркве 1785. г. што свједочи и плоча с црквенословенским и лат. текстом, слично је и на цркви у Карловцу (цсл текст).

Камен темељац поставио је еп. Генадије Димовић са два тутора (Теодором Вуковићем и Јованом Шакабентом) 1788. — Црква је завршена 1790. г. Тада је на Ријеци била 31 православна породица са 131 душом. — Градњу је изводио Ријечанин арх. Игнац Хенке. Изведена је градња у касном бароку уз нешто рококо стила и класицизма. Слично као по Војводини или понешто слично Карловцу.

Треба истаћи да је ову цркву стручно обрадила (40 стр) Радмила Матејчић из Ријеке. Штета што се тај приказ овдје не може донијети. Сигурно ће га, ако нико, а оно ријечка православна ЦО донијети кад тргне да изда своју Споменицу!. — Обрађујући унутрашњост храма ауторица се дотакла међу украсима и икона и иконостаса. О том је, међутим, писао и професор Др. Лазар Мирковић: Старинар САНУ XIII — XIV 1962-3, с. 293-310 (ту понешто и Пероj и Пула).

Нешто касније било је прав. на Ријеци 27 домова; углавном иста презимена уз нешто нових: Маринковић, Бирковић, Кириловић, Благојевић, Исмаиловић.

До 1800 сграђена је и велика ЦО зграда за канцеларије, парохов стан и за школу, уз низ локала у приземљу. На све ово морамо се данас дивити како је у оно доба у ствари шачица људи могла да подигне оне још и данас велике грађевине. О том треба читати, међу осталим, и радњу Мите Костића о ријечким православцима, већином Србима: САНУ Бгд 1957, Истор. институт VII стр. 37-51 са споменутом табелом.

Није јасно и не види се из пописа зашто је убрзо почело с опадањем броја Срба на Ријеци. Г. 1815. спомињу се само породице Рашевић, Ателевић и Рајновић.

Године 1880. има само двије куће, али душа има 117. Ово значи да су имућни трговци изумирали, а досељава се ново становништво: службеници, војна лица, радници. Како је даље текло, показаће подаци из статистике ЦО до данас.

И ријечка је ЦО, попут Трста и других градских, стално настојала да одржи своју самосталност у односу на епархијску власт. Она има и свој статут из 1803, рађен по угледу на Трст (1748, 1772, 1793), као и Сењ. Петриња, Карловац. — Кад 1838. епархија пита свештеника Јована Јоветића за црквене рачуне, одговара он да о том ништа не зна јер га не позивају на сједнице и сами без пароха све рјешавају. Једнако је тада у Карловцу.

Ријечки православни трговци могли су се осјећати као сила према сиромашној епархији и владици тамо негдје испод капелских планина кад су већ 1785. располагали са 245000 ф капитала и још у роби имали 195000 ф вриједност, значи били тешки на ријечком тржишту до 440000 ф. — Њихов удио у увозу робе из Угарске био је трећина промета. Могли су се онда осјећати и били су сила на Ријеци.

Само, показало се да је то пролазно.

Из изложенога о економској снази православних на Ријеци може се закључити и како су се ти трговци (купци), кућевласници, и грађани могли односити према својим свештеницима. То су као неки њихови посебни намјештеници с том разликом да нису непосредно корисни као на пр. момци у радњи, у магазама или у луци. — Они наручују свештенике износећи услове какви треба да буду. Капелани долазе на годину дана, продужујући понекад боравак. Неки су радо одлазили. Један моли да га владика врати на село јер му на Ријеци нема живота!

Низ пароха може се донекле изложити:

Послије већ споменутог Драгића Павловића из Перјасице 1785. и Николе Даниловића 1796. има податак из 1800. да капелан Сава Поповић моли мјесто фелдкапелана (војног свештеника), а тражи га батаљон: дакле милије му је на војску у ратна времена него мирна капеланија у граду!

Затим је неко вријеме Партеније Оклобџија (в. ман. Гомирје)!

Г. 1815. капелан Исак Иванчевић моли избављење и повратак на село, а спомиње се и да је болестан. Исте г. спомињу се капелани Емануил Прица и Сава Кнежевић.

Двије г. касније спомињу се Баковић и Радовић.

Г. 1821. Ријека моли свештеника; спомиње се нешто касније Вучковић.

Нешто раније 1819. Павле Поповић пише у Плашки да је отпочела „школа сербска". — Школа ради и касније ако има дјеце!

Г. 1839. Петар Кокотовић, свештеник већ је двије године и два мјесеца и дјетонаставник, тужи се на „непорјадочнују жизањ" Јована Јоветића.

Г. 1883. Гаврило Поповић иде у Ријеку за појца и учитеља. Ријека је као и Трст имала и по два свештеника.

Као учитељ спомиње се 1847. Јован Станковић.

Димитрије Дошен 1856. моли да му се повиси плаћа.

Спомињу се неки свештеници 60-тих година: 1860-2. Радован Божић, 1863/4. Илија Вучковић, 1865-6. Павао Бањеглав.

Занимљива је молба ЦО за свештеника 1886; садашњем свештенику Василијевићу дарују једну плаћу за путни трошак! — Моле или прету Николајевића или Томића. Они се не обзиру толико за наученим колико за благонравним и мирољубивим човјеком „који би нам у овом тућем свијету за узроке слоге и љубави и напретка корисно служио, без чега нема нигдје, а особито овдје, слоге..." Спомињу ласкаво и вијенац који је у титулама (наслову) нашега Вис. Преосв. Господина Епископа сплетен, а красе га три приморска града (Трст, Ријека, Сењ) као три драгоцјена камена од којих Ријека средње мјесто заузима. — Потписи: Алекса Рашевић, Сава Ковировић.

Г. 1867. долази за пароха Јован Шорак. О њему посебно на крају овог приказа.

Шорков долазак пада у вријеме кад се у срп. цркви проводи реорганизација према царском Рескрипту од 1868. гдје је већу важност добио народ кроз црквене општине (ЦО).

На Ријеци нису ствари добро стајале већ неколико година. Г. 1862. Угарско намјесничко вијеће пише градском поглаварству како, — према представци Конзисторије бр. 104/330, међу члановима црквене управе још увијек не влада споразум. Тутори су без потребних својстава. Зато Конзисторија тражи да власт постави као туторе, — а они су дотад увијек били бирани, — пензионисаног сатника (капетана) Вучетића и натпоручника Бороjевића! — Значи, владика с Крајине уводи у граду крајишки поступак! Овом је тражењу приложен (на талијанском језику) и списак бирача за 1861. г.

Из г. 1869. има вијест да Ријека отеже с реорганизацијом према прописима Рескрипта (то јој руши статуте), али је мало касније и то обављено. Подручје Ријеке иде тада до Цриквенице.

Г. 1871. спомиње се уз Шорка и свештеник Миле Шорак као појац. Број душа 56.

Послије Шоркове смрти као да је неко вријеме служио парох Владимир Дујић, а онда долази за пароха Никола Косановић 1897. Занимљиво је и сасвим ново да је он био тада и предсједник ЦО уз Илију Момчиловића као потпредсједника и Николу Симића као перовођу. Никола Косановић одлази убрзо у Плашки, а у Ријеку ће његов брат Сава.

Стање ЦО Ријека види се по подацима из 1904. г. у књизи „Карловачка митрополија" (уред. Н. Косовац). — Имовина је вриједила: — некретнине 110000 К, остало 50384 К или свега 160000 К. У то доба има на Ријеци близу 700 православних душа. Тада је у гарнизону и дио Оточачке 79. регименте, дакле много Срба војних лица.

У г. 1918. поткрај Првог рата спомињу се на Ријеци Димитрије Рајић - Београдац? — Митрофан Вукчевић, игуман Гомирја и Јован Рајачић, парох из Сења.

Под Италијом, спомиње се да је неко вријеме 1920. г. опслуживао Сергије Урукало из Обровца, до повратка пароха Саве Косановића. Послије Саве долази 1936. Светозар Вукелић. Г. 1945. долази из Далмације Душан Рашковић.

Између ратова јавља се на Сушаку Манојло Крнић 1931, а од 1938. Симо Омчикус.

У Цриквеници у руској цркви, задужбини госпође Хартвиг, удове руског посланика у Србији 1914. био је свештеник Кутенко, а касније Аракин?

Парохијски подаци на Ријеци показују до 1860. по неколико крштених годишње (до 4), г. 1888. већ 12. 1898. број расте на 23, 1907, има 34. 1912. до 54, у рату пада на 12, а 1950. долази на 48, 1963. до 100, г, 1970. до 207, а 1972. достиже 223. — Сви прирасти рођених од овог рата до 1975. износе преко 2000.

До г. 1956. број православних рачуна се на близу 3000; 100 г. раније било је кућа 7, на стану 10, свега 17 породица са 52 душе (31 м. и 21 ж). Српске школске дјеце тада нема.

Монументална црква на Сушаку подигнута је 1939. г. јер је ц. св. Николе била на талијанском подручју

Још треба посебно казати о најистакнутијем ријечком пароху и једном од највиднијих свештеника Горње крајине у временима прије Првог рата; то је био:

ЈОВАН ШОРАК — БЕДО

Рођен 1821. у Петрову селу изучио је њем. крајишку школу у Кореници и био тамо три године помоћни учитељ. Затим је 5 г. учитељ у родном мјесту. Тад одлази у Плашки гдје 1845. свршава богословију. Неко је вријеме ђакон код еп: Евгенија, а 1848. помаже старом пароху у Бунићу. Исте године као војни капелан одлази на 2 и пол године с војском (Италија, Чешка, Беч). Тада се упознао с чешким препородитељима Шафариком, Палацким, Ханком, Ригером и др. — Г. 1853. враћа се неко вријеме у Дубраве, онда смјешта у Садиловцу код свога родног мјеста.

Г. 1863. ухапшен је и предан војном суду под оптужбом да је држао везе с устаницима у Босни и слао им добровољце, значи штетио војној сили Аустрије. Послије 8 мјесеци истражног затвора суђен је на три године.

Војна власт је тражила да га владика распопи.

Ипак је све прошло и владика га шаље Ријеци.

Ријечка Цо била је почетно против њега, не види се јасно зашто, али он остаје мада је и касније имао неких неприлика. У Ријеци је прославио 1892. и 25. годишњицу свог дјеловања, сад већ као чувени и омиљени „Бедо"...

С њим је престала стара пракса честог мијењања свештеника; он је на Ријеци провео 27 година.

Био је 1884-7. посланик у хрватском сабору и радио на оснивању Српске самосталне странке; због отпора и неразумијевања других он полаже мандат.

Њега успоредо с протом карловачким Николом Беговићем приказује писац: „Два су попа била, до два попа којима би сваки попо требао да руку пољуби, руке да им љуби и Богу да хвали, јер нам дивно освјетљаше образ и осташе на дику и част хаљини свештеничкој... Оба попа протопо, па, оба голема духоси и тијелом, оба служаху народу по пола стољећа, оба умријеше о својој 50-годишњици. Обојица зборахў дивно и ријеч им тецијаше као мед и млијеко. Обојица подједнако служаху истој светој ствари."

„Бедо" умрије 21. марта 1894. оставивши успомену као користан дјелатељ.

Наблизу умрије и „Србин од Србина" Никола Беговић. — Те тако и Ријека и Карловац застрепише хоће ли сљедник бити достојан предњака.

ГОСПИЋ

прот. ставрофор ЈОВАН ОБРЕНОВИЋ
парох и архијерејски намјесник

У Лици су мирно живјели Хрвати све до најезде Турака. Падом српског царства, освајањем Србије па Босне, Турци су се приближили границама Хрватске. У другој половини XV вјека, почели су чешће упадати у Лику и Крбаву. Г. 1493. сукобиле су се војске Хрвата и Турака на Крбавском Пољу. Хрвати су доживјели тада своје Косово.

Турци освајају Лику и Крбаву 1527. год, и остају све до 1689. г. или око 160 година. Послије доласка Турака те пустошења, пљевина, пљачкања и одвођења народа у ропство, преостали Хрвати бјеже испред Турака према сјеверу. Лика остаје готово потпуно пуста, па су Турци почели те крајеве насељавати већином православним Србима из Босне, Санџака и Србије. За вријеме Турака у Лици и Крбави, ново досељени становници често су се бунили.

У Великом рату Лика је 1689. ослобођена испод турске власти.

Поред оних Срба, који су доведени у ове крајеве за вријеме Турака, долазе сада нови досељеници из Босне и Далмације и из подручја Гацке долине.

Многа мјеста под данашњим именом постајала су одвајкада широм Лике и Крбаве. Госпић — не дуго послије оснивања — центар Лике, најмлађе је насеље. Под именом Госпић први пут се спомиње 1692. год. кад је Лика била продата грофу Синцендорфу. — Г. 1713. царски повјереници гроф Атеме и Лилиенберг у извјешћу о диоби земље у Лици и Крбави спомињу дистрикт и мјесто Госпић, што се сматра да је први спомен Госпића под тим именом.

Подручје гдје се сада налази Госпић, било је врло мочварно и неприступачно. Из тога разлога Канижа улица, која се и данас тако зове, и гдје је било сврatиште (лат. hospitium по коме је ново насеље и добило име, није се развијало према данашњем насељу. Вјероватно је баш због неприступачности ага Сенковић подигао кулу на два спрата, одмах по освајању Лике, — усред те мочваре, како би био безбједнији.

Као што је Госпић најмлађе насеље у Лици, тако је и парохија Госпић најмлађа у Лици. Дуго она није била парохија него капеланија Смиљанске парохије. Прије доласка проте Милутина Тесле из Смиљана, оснива се и постаје госпићка парохија, а Смиљан постаје капеланија.

Сам Госпић је 1800. г. имао 14 православних домова са 1031 душа, а 1880. г. 229 домова са 1885 душа. (У 1880. г. укључен Смиљан).

Црква Св. Вел. Муч. Георгија у Госпићу је подигнута 1785 — 1790. г. Обновљена је 1903. г. и освећена 27. на дан Св. Петке. Осветио је Епископ Михајло Грујич. Народ је послије обнове сваке године прослављао тај дан, тако да и данас доста вјерника сматра да је ова црква посвећена Светој Петки.

У Госпићу као парохијски свештеници служили су; прото Милутин Тесла — отац чувеног Николе Тесле, рођен у Радучу 1819 — умро у Госпићу 1879. Прото Милутин био је најприје капелан у Штикади па свештеник у Сењу, затим у Смиљану и најзад у Госпићу. Иако нежног здравља, био је врло вриједан, савјестан свештеник, нежан и добар родитељ и супруг. Свештеник П. Крајновић каже: „Прото Милутин је био једини Србин у то доба у Лици који је осјећао шта би све требало учинити да српски народ Лике крене напријед". — Прото Милутин био је ожењен Буком, ћерком чувеног проте грачачког Николе Мандића. Бука је рођена 1822. г. а умрла је 1892. г. у Госпићу. Очи јој је склопио одани син Никола, који је родитељима подигао и достојан споменик на гробљу у Госпићу. Послије смрти проте Милутина у Госпић долази прото Петар Н. Мандић, шурјак проте Милутина.

Прото Петар Н. Мандић био је мудар, вриједан и сналажљив човјек. Врло рано остао је удов, а послије је остао и без дјеце, па је велику бригу посветио дјеци својих сестара. Нарочито се бринуо за сестрића Николу. Заслугом проте Петра, подигнута је црква у Грачацу, парох. дом. у Смиљану те дом у Госпићу. Водио је бригу о украшавању цркве у Госпићу.

Као угледан и школован свештеник удов — предложен је за епископа, те је, 1892. г. постао епископ Зворничко-Тузлански, а 1896, митрополит Сарајевски. Послије проте Петра Н. Мандића у Госпићу није било сталног пароха све до 1893. г., када је натјечајем изабран прото Гено Илић. — Прото Гено је рођен у Смиљану 1863. г. од родитеља оца Михајла капелана Смиљанског и Јелене рођене Обрадовић. Ожењен са Милицом, ћерком проте Мојсија Мајсторовића и Марије, ћерке проте Николе Мандића, тетке Николе Тесле. Милица је рођена 1867. г., а умрла 1957. Сахрањена је у Госпићу уз протy Гену који је умро 25. јула 1941. г. у оно најцрње доба за српски народ.

Прото Гено био је најприје парох у Зрмањи, а послије у Госпићу. Пензионисан је 1938. г. Прото Гено имао је 12 дјеце. Одликовањем био је протојереј-ставрофор. Једна ћерка, Неда, професор, удата је за професора Милана Радеку.

Прото Гено био је активан као свештеник и као друштвено политички радник. Биран је у сабор Хрватске, био је делегат у Пешти. Био је члан конзисторије. Послије пензионисања проте Гене 1938. г. долази из Брлога у Госпич прото Петат Вујновић, рођен у Дивоселу 1886. — Г. 1941. отјеран је у Србију. Октобра 1941. г. ухапшен је од стране Нијемаца и са неколико хиљада Шапчана потјеран у логор Јарак у Срему 22 км од Шапца. Исцрпљен од гоњења и терора умро је 15. октобра 1941. г. и сахрањен у Шапцу.

Одмах послије рата у Госпић се враћа из избјеглишта прото Душан Арамбашић, бивши парох дивоселски. Остаје у Госпићу до пензионисања 1960. г. Као пенз. одлази у Београд код ћерке гдје умире 1965. г. Прото Душан Арамбашић доживио је 1941. г. ужасну породичну трагедију. Међу свијетлим жртвама била је и протиница — учитељица са двије ћерке. Од те крваве породичне трагедије као и трагедије српског народа у Лици прото Душан се није опоравио све до смрти.

Прото Душан је дошао у Госпић у *најтеже вријеме. Односи између* цркве и државе несређени, цркве и парохијски домови уништени, опћа неимаштина, вјерници десетковани. Но, захваљујући несебичној помоћи преживјелих вјерника — а нарочито до крајнотси одане цркви Босе Пејновић, пензионисане поштарице, — прото се одржао у тим врло осјетљивим и тешким данима, и тако отпочео обнову црквеног и вјерског живота у Лици.

5. јуна 1961. г. у Госпић долази свештеник Јован Обреновић, рођен 1910. г. 21. фебруара у Доњој Велеши (Банија).

Главни задатак новог свештеника био је обнова цркве у Госпићу. Све тешкоће око ове обнове мало по мало су савладане и градња је почела 18. априла 1962. г., а 4. октобра 1964. г. је извршио свечано освећење Епископ Горњокарловачки Господин Симеон са 20 свештеника и уз присуство великог броја вјерника оба закона.

Основа цркве и зидови су у барокном стилу, а торањ је у српско-византинском стилу. Фасада је набачена вјештачким каменом (штокована). Извели су је мајстори Црнотравци. Иконостас, у стилу средњевјековних фресака српских манастира, радио је академски сликар проф. Милован Арсић из Београда. Велики лустер (тежак 500 кг) од кованог гвожђа са 32 сијалична мјеста, урадио је Маријан Леватић, умјетнички бравар из Вараждина. Иконостас (дрво), пјевнице, налоње и преостало уредио је у полудуборезу (од храстовине) мајстор Сужњевић из Глине.

Стари парохијски стан је национализиран. Накнадно је дио стана (спрат) враћен у власништво црквене опћине. Свештеник сада станује у дому црквене опћине Грачац, који се налази у Госпићу, улице Наде Димић бр. 16.

Свештеник Јован Обреновић одликован је протојерејским чином и напрсним крстом (1971). Посебно треба нагласити, да су сви свештеници, од проте Милутина Тесле па све до данас уживали углед код свих грађана Госпића без обзира на народност и вјеру.

Слику страдања цркава и свештенства у Лици пружају подаци у Споменици и у Шематизму ове књиге. У Лици и у Крбави у току рата није остао ни један свештеник. Један дио је убијен, један дио протјеран, а неки су на вријеме измакли. Госпић је дао велике жртве у крви. Многи Срби у Госпичу ликвидирани су одмах у почетку. Данас на подручју Лике и Крбаве активно служи 7 (седам) свештеника, а прије рата било их је око 60. У цијелој Крбави још увијек нема ни једног свештеника.

Вријеме које полако и постепено лијечи све ратне ране сигурно ће ублажити и ране и губитке задане Српској цркви у Лици и њој оданом народу, као што је и досад кроз историју било.

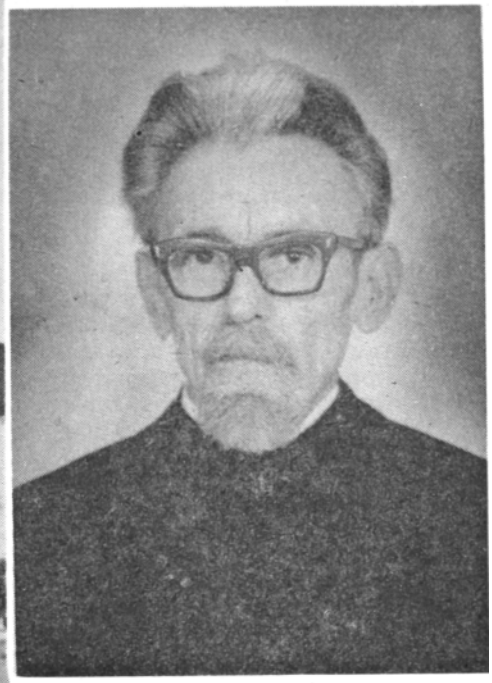

Костајница:

прав. црква (у позадини) до 1941.

прот. Борђе Радовановић

Прав. ц. Сушак.

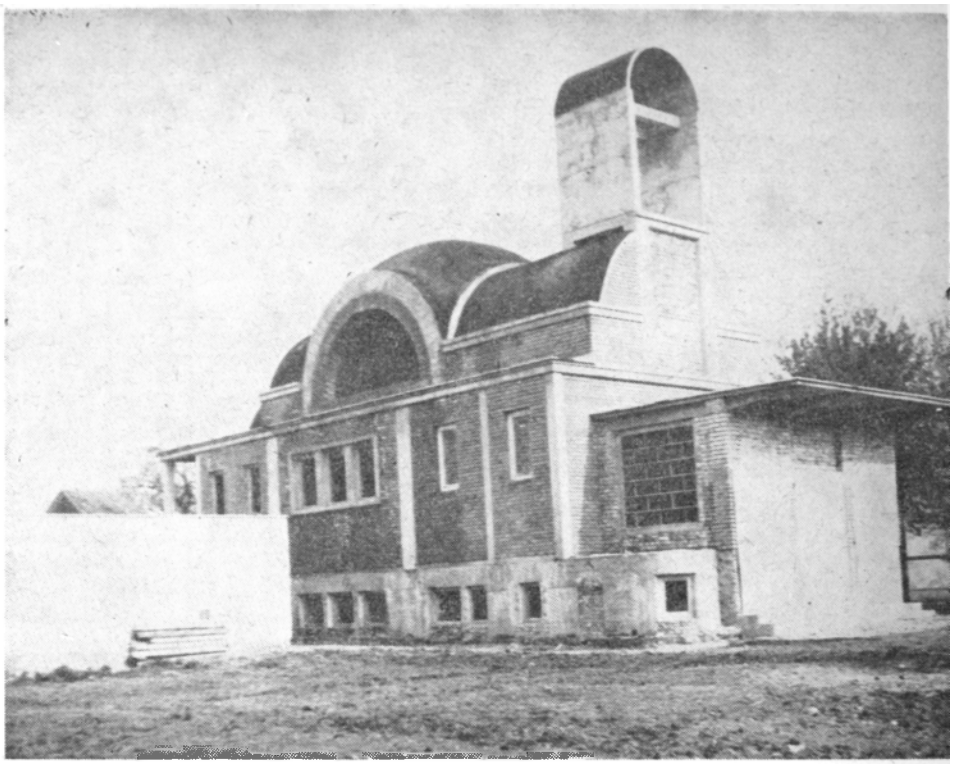

Петриња (нова ц.)

Бранко Јакшић
прот. ставрофор
(Петриња)

Прав. ц. Карловац

Крст на гробу
1. петриньског пароха
Николе Владислављевића
(горе д.)

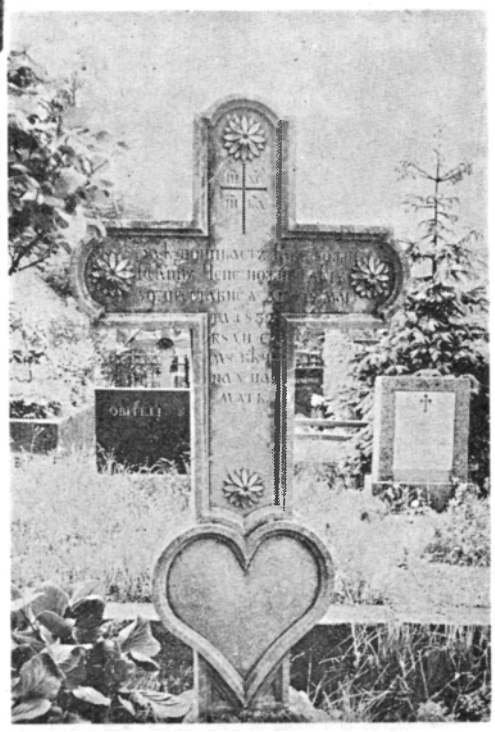

Крст Јована Чепе,
Карловац 1832 (д)

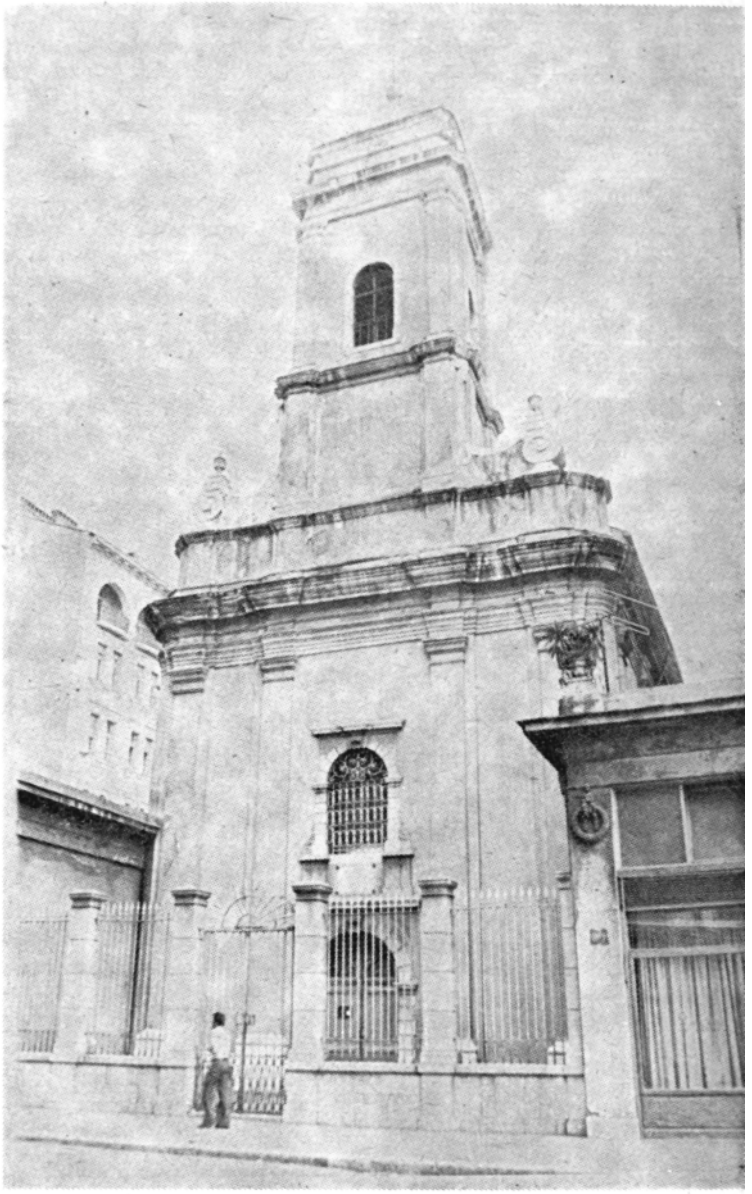

Црква Св. Николе
Ријека 1785.

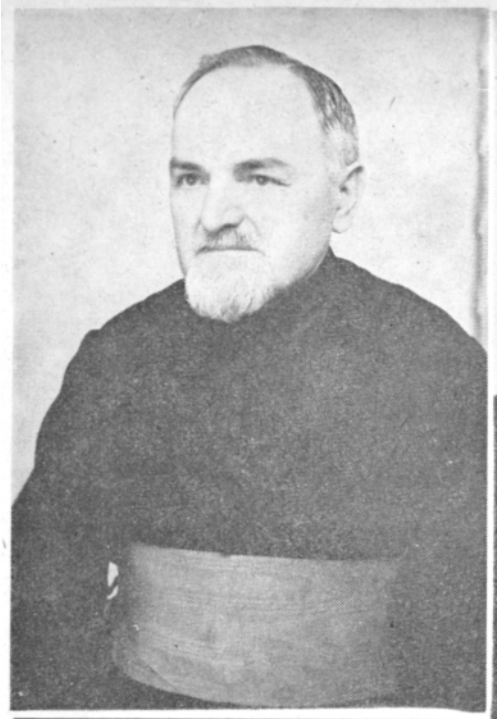

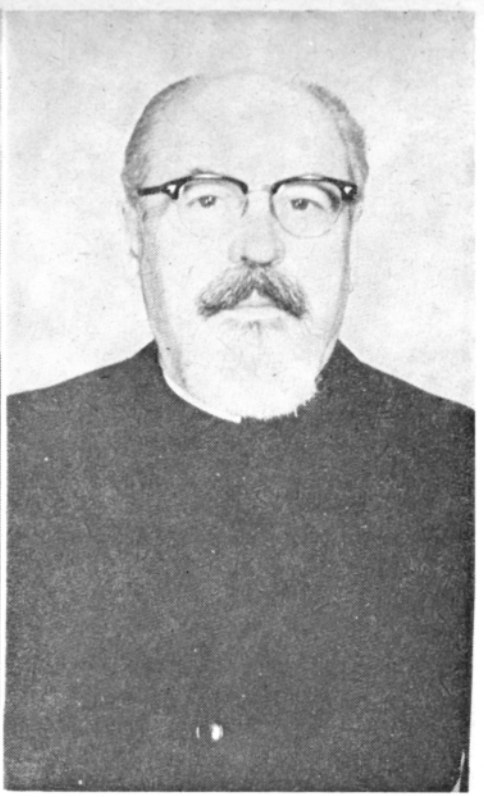

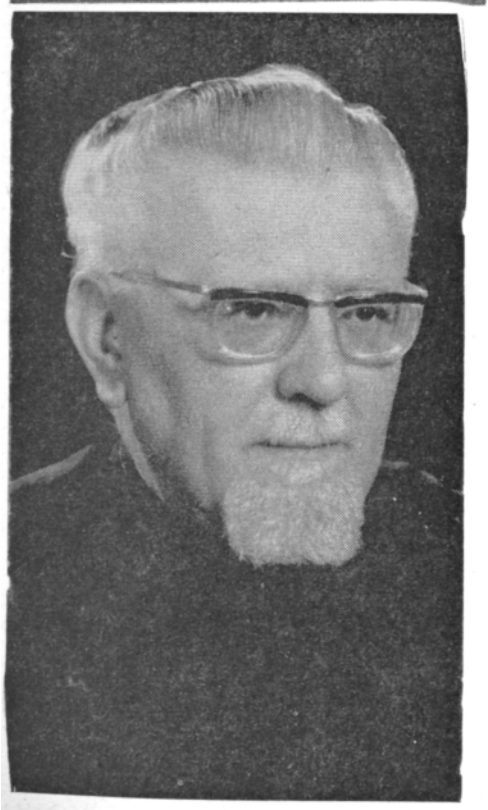

Проте:

Душан Дејановић,
Карловац (г. л.)

прот. ставр. Јован Обреновић,
Госпић (г.)

Лазо Радовановић,
Ријека (д.)

ШЕМАТИЗАМ

СПИСАК
КАТИХЕТА ИЗ 1784. Г.

Шематизми или Годишњаци или Описанија као прегледи свештенства и парохија јављају се испрва као архивска грађа на тражење епископа или власти.

Први сачувани списак свештеника (вјероучитеља) је онај из 1784. г.

— Важнијих података о 275 свештеника садржи Описаније из 1819. — Љетопис Матице српске 1828. донио је списак свештенства по парохијама. То је Матица поновила и за г. 1871.

Укоро се јавља тежња да се Шематизми издају као књиге. — Припремљени текстови за 1871. и још неке године нису могли овдје ући због скученог простора.

У обимној књизи о Карловачкој митрополији (1910) под уредништвом Мате Косовца дати су и исцрпни подаци о Горњокарловачком владичанству. — Послије Првог рата издала је патријаршија Шематизам 1924.

Подаци о стању 1941, у рату и 1945. с наставком до 1975, прикупљени по извјештајима и биљешкама проте — ставрофора Исе Пејновића као архијерејског замјеника, и проте Стојана Савића, настављени су према подацима у редакцији проте Мане Лазића као епархијског секретара. — Тако се бар донекле може задовољити потреби да се даде преглед свештенства кроз два рата до дана данашњега.

СПИСАК КАТИХЕТА ИЗ 1784. Г.

У сједници Конзисторије 8. III 1784. под бр. 279 т. 7 закључено је да у тривијалним школама пароси и капелани једном седмично марљиво катихизирају, у коју се сврху одређују за школе

— у протопрезвитерату Костајничком;

— у Костајници Аврам Крањчевић, Никола Вуиновић и Јован Поповић, парох из Раусовца; — у Зрињу Атанасије Кукић и Кузман Ђурић, пароси из Јаворња, и Цвијо Лотина, капелан у Зрињу; — у Дубици Стеван Јаковљевић и — у Јасеновцу Аксентије Котур; —

— у прот. глинском:

— у Петрињи парох Никола Владисављевић и Атанасије Полимац из Глине; — у Глини парох Кирил Остојић и Лука Меанџија из Дреновца; — у Грацу капелан Илија Петровић и Симеон Комејновић из Граца; —

— у прот. крбавском:

— у Подлапцу парох Илија Грбић и капелан Стојан Шевер, Марко Илић, парох из Мекињара и капелан Никола Јукић; —

— у прот. вилићком:
капелани — у Оточцу Илија Скенџић; — у Синцу Филип Божичковић и Јован Поповић; — у Брлогу Милин и Петар Љуботина; — у Брињу Лука Рајачић; —

— у прот. кореничком:

— у Бунићу Јован Бањеглав; —

— у прот. личком:

— у Перушићу парох Марко Илић и (X) иних; у Госпићу парох Петар Витас и капелан Атанасије Дошен; — у Грачацу парох Лука и капелан Тома Радаковићи;

— у прот. плашчанском:

— у Плашком парох Јован Бунчић и капелани Васиљ Латас и Тома Грба, — у Огулину парох Алекса Кларић и капелан Андрија Мишчевић; — у Тржићу Никола Јагодић и Петар Главаш; —

— у прот. будачком;

— у Будачком парох Константин Михаиловић и капелани Симеон Мајсторовић и Данило Машић; — у Слуњу капелани Кузман Магарица, Васиљ Бараћ и Симеон Стрика; ... —

Свега одређених вјероучитеља 44.

Потписи на овом записнику, уз епископа Јовановића, архимадрит Јован (Јоаникије) Милојевић, игуман Серапион Мамула; — Јован Поповић из Костајнице, Теодор Иванчевић из Вилића, Марко Ранић (?) из Глине, Кирил Бањеглав из Крбаве: Стојан Шобат из Коренице, Јован Бунчић из Плашког, Петар Мајсторовић из Плашког, Теодор Шарац из Перјасице и Петар Маћерчић, прото кирински, свега 11.

Од овдје наведених налазило се њих 7 још у Описанију 1819. год.

Год. 1790. било је сумарно стање свештенства у владичанству: протопрезвитера 9, пароха 110, капелана 81, ђакона 21, хипођакона 1, или свега 222; још додати у Гомирју 4 јеромонаха и 1 ђакон; — свега 227.

Ради везе са стањем послије Првог рата даје се овдје из низа Шематизма 1871, 1883, 1892, 1897. и 1905. списак свештенства из 1892. године.

— Алагић Ђорђе (Мазин) р. 1825. ум. 1900. — Алинчић Венијамин, поп Вењо (Вев. Градац) р. 1849. — Бањанин Василије (Коларић) р. 1866.

— Бараћ Михаило (Радовица) р. 1822. ум. 1901. — Беговић Никола (Карловац) р. 1821. ум. 1895. — Богдановић Јован (Дивосело) р. 1842. ум. 1921. — Божичковић Стеван (Доњани От.) р. 1842. — Борић Миланко (Плоча) р. 1863. — Бркић Петар (Прибудић) р. 1831. ум. 1903. — Будисављевић Јован (Врховине) р. 1844. ум. 1900. — Будисављевић Јован (Дебело Брдо) р. 1866. — Будисављевић Данило (Јошан) р. 1844. — Васиљевић Владимир (Јасеновац) р 1819 — Велебит Петар (Хајтић) р. 1840. ум. 1906. — Видаковић Ђорђе (Живаја) р. 1835. — Војводић Симо (Срб) р. 1858. — Војводић Спасеније (Дабар) р. 1828. ум. 1902. — Воркапић Јован (Блиња) р. 1859. — Врга Јован (Вргинмост) р. 1825. — Вујаклија Петар (Радовица) р. 1866. — Вукелић Јован (Тржић) р. 1814. ум. 1910. — Вукелих Јован (Дубраве) р. 1848. ум. 1920. — Вукелић Јосиф (Примишље) р. 1844. ум. 1920. — Вукелић Милутин (Мућава) р. 1861. — Вукмировић Гедеон (Крбавица) р. 1840. помело га 1904. —Вукчевић Митрофан (ман. Гомирје) — Вурдеља Данило (Водотеч) р. 1845. — Гламочлија Јован (Тремушњак) р. 5815. — Гламочлија Милан (1. Љубина) — Грба Петар (Слушница) р. 1820. — Грба Петар (Јасеница) п. 1828. ум. 1899. — Грбич Манојло (проф. Карловац) — Грбић Михаило (Подлапача) п. 1824. ум. 1911. — Грубор Михајло (Огулин) р. 1862. — Димић Исак (Острвица) р. 1827. ум 1916. — Дошен Манојло (Почитељ) р.

1849. — Драгишић Јован (Комоговина) р. 1845. — Драгишић Петар (Рујевац) р. 1817. — Дуић Владимир (Сењ) р. 1868. убијен 1941. — Живковић Василије (Бачуга) р. 1844. ум. 1905. — Живковић Јован (2. Љубина) р. 1841 — Живковић Никола (проф Карловац) — Живковић Никола (Меминска) р. 1867. — Живковић Радивој (Утиња) р. 1838. ум.1902. — Зец Јован (Меминска) р. 1840. — Зец Никола (Кукурузари) р. 1849. ум. 1906. — Зобеница Андрија (Кореница) р. 1866. — Иванчевић Симеон (Трновац) — Илић Генадије (Зрмања р. 1863. ум. 1941.) — Јаковић Симо (Сјеничак) р. 1863. — Јакшић Никола (Моравице) р. 1835. ум. 1900. — Јањанин Петар (Шушњар) р. 1839. — Јоветић Радован (Обљај) р. 1819. — Калинић Исак (Радуч) р. 1829. ум. 1899. — Кокотовић Никола (Славскопоље) р. 1828. — Кокотовић Петар (Косињ) р. 1815. — Кокотовић Радивој - Радован (Плашки) р. 1865. — Кос Јован (Брђани) р. 1840. — Косановић Борђе (Тоболић) р. 1864. —Косановић Никола (Плашки) р. 1851. ум 1898. — Косановић Сава (Плашки) р. 1862. — Косановић Стеван (Смиљан) р. 1866. ум 1914. — Кнежевић Василије (Кореница) р. 1824. — Кнежевић Данило (Доњ. Будачки) р. 1842. ум. 1921. — Кнежевић Данило (Небљуси) р. 1846. ум 1900. — Кнежевић Душан (Шаканлије) р. 1863. ум. 1937. — Кнежевић Михаило (Војнић) р. 1866. — Крајновић Петар (Широка Кула) р. 1860. ум 1918. — Кукић Рафаило (Петриња) р. 1822. ум. 1903. — Кукић Стефан (Буниђ) р. 1825. — Лазић Никола (Влаховић) р. 1838. — Лалић Милош (проф. Госпић) р. 1859. ум. 1911. — Лапчевић Манојло (Блатуша) р. 1849. — Лапчевић Радивој (Свиница) р. 1862. убијен 1941. — Лемаић Михаило (Кирин) р. 1843. — Летица Петар (Мајске Пољане) р. 1848. ум. 1909. — Личина Милош (Попина) р. 1831. ум. 1909. — Лончар Гаврило-Гајо (Старосело) р. 8167. — Љуботина Никола (Шкаре) р. 1817. — Маћерчић Јован (Тушиловић) р. 1842. ум. 1918. — Мајсторовић Мојсија-Мојо (Клокоч) р. 1818. — Мајсторовић Мојсија-Мојо (Грачац) р. 1842. ум. 1925. — Мајсторовић Никола (Вељун) р. 1866. — Малобабић Душан (Требиња) убијен 1941. — Малобабић Игњатије (Војнић) р. 1844. — Мамула Гедеон (Гомирје) — Мамула Игњатије (Гомирје) — Манлић Тома (Гор. Грачац) р. 1823. ум. 1906. — Матијевић Стеван (Костајница) дић Тома (Гор. Грачац) р. 1844. ум. 1916. — Машић Михаило (Буниђ) р. 1867. ум, 1918. — Медић Андрија (Средња Гора) р. 1854. — Милакара Теодор (Драготина) р. 1868. — Милић Никола (Стипан) р. 1865. — Милић Радивој-Раде (Раусовац) р. 1863. — Милојевић Јован-Јанко (Мекињар) р. 1858. ум. 1918. — Милојевић Марко (Чемерница) р. 1847. — Милојевић Методије (Гомирје-Јасеновац) — Милојевић Петар (Плоча) р. 1845. ум, 1911 — Милојевић Тома (Могорић) р. 1821. ум 1893. — Момчиловић Коста (Комић) р. 1835. ум. 1899. — Муждека Адам (проф. Петриња) — Муждека Алекса (Слабиња) р. 1838. — Муждека Никола (Бузета) р. 1829. — Муњас Лука (Кленовац) р. 1822. ум. 1898. — Наранчић Јован (Гомирје) — Николиш Михаило (Сјеничак) р. 1867. — Ножинић Стеван (Градуса) р. 1850. — Обрадовић Тома (Косињ) р. 1864. ум 1888. — Одановић Лазар (Љесковац) р. 1837. ум. 1900. — Оклобџија Атанасије (Вребац) р. 1833. ум. 1904. — Оклобџија Манојло-Маница (Врело) р. 1859. — Оклобџија Тома (пенз. Мутилић) р. 1826. — Опачић Михаило (Дубица) р. 1835. — Орешчанин Симо (Бојна) р. 1864. — Орлић Бураћ (Швица) р. 1865. — Орловић Никола (Двор) р. 1841. ум. 1903. — Остојић Алекса (Брез. Поље) п, 1850. — Остојић Младен (Петриња) р. 1865. — Остојић Самуило (Жировац) р. 1846. ум. 1903. — Пајић Павао (Вукошевац) р. 1833. — Пајић Родољуб (Четвртковац) р. 1860. — — Пајић Филип (Благај) р. 1836. ум. 1909. — Пауковић Матија (Јаворањ) р. 1845 ум. 1900. — Петровић Мирко (Гор. Врховине) р. 1862. ум. 1899, — Петровић Стеван (Добросело) р. 1836. ум. 1900. — Пешут Илија (Клас-

нић) р. 1846. ум. 1909. — Поповић Михаило (Топуско) р. 1843. ум. 1917. — Поповић Стеван (Турјански) р. 1844. ум. 1914. — Прица Данило (Глина) р. 1845. ум 1904. — Прица Симеон (Бјелопоље) р. 1829. — Продановић Дамаскин (Гомирје) — Радмановић Јован (Садиловац) р. 1828. ум. 1902. — Радошевић Никола (Мочила) р. 1858. — Радуловић Радивој (Машвина) р. 1841. ум. 1899. — Рајачић Данило (Залужница) р. 1861. ум. 1903. — Рајачић Јосиф (Лучани) р. 1866. — Рапајић Нлија (Брлог) р. 1836. ум. 1916. — Рашета Илија (Лапац) р. 1834. — Рашета Јован (Доњани) р. 1843. — Рашета Симо (Лапац) р. 1862. — Решковић Јован (Петриња) р. 1868. — Рогуља Петар (Јошавица) р. 1822. — Савић Стојан (Бухача) р. 1867. — Сарапа Мојсије (Скрад) р. 1848. — Симић Јован (Гор. Будачки) р. 1838. — Стакић Михаило (Црвени Бок) р. 1860. — Стојановић Илија (Уштица) р. 1833. ум. 1901. — Стрика Михаило (Бовић) р. 1846. ум. 1916. — Таталовић Манојло (Дрежница) р. 1852. — Теодоровић Симеон (Мали Градац) р. 1824. ум. 1903. — Трбојевић Данило (Медак) р. 1812. ум. 1904. — Трбојевић Јован Јокеља (Петровосело) р. 1849. — Трбојевић Теодор-Тоде (Медак) р. 1844. ум. 1898. — Беранић Јован (Осреци) р. 1846. — Узелац Јован (Мутилић) р. 1866. ум. 1916. — Херцеговац Никола (катихета у Глини) р. 1870. ум. 1945. — Цвјетићанин Андрија (Гор. Грачац) р. 1866. — Цвјетићанин Данило (Висућ) р. 1818. — Чучковић Данило (Суваја) р. 1838. ум. 1908. — Шарац Драгутин (Крстиња) р. 1867. — Шарац Јован (Полој) р. 1825. — Шарац Милутин (Перјасица) р. 1848. — Шепа Јован (Перна) р. 1846. — Шкрбић Никола (Брувно) р. 1828. ум. 1903. — Шорак Јован (Ријека) р. 1821. ум. 1903. — Шумоња Михаило (Штикада) р. 1864.

Подаци из 1892. дати су азбучним редом.

Надовезују се подаци из 1924. г. (Шематизам патријаршије, Сремски Карловци, 1925. стр. 99-117), по парохијама

Епархијски архијерej Иларион Зеремски.
Конзисторијални биљежник Гедеон Вурдеља.

У комисији за стечајне (практичне) испите уз Вурдељу био је и Јосиф Јакшић, војни свештеник у Загребу, до 1914. проф. катихета у Карловцу на гимназији.

Братство ман. Гомирја: управитељ намј. Димитрије Поповић, игуман Митрофан Вукчевић у Мариндолу, Теофан Косановић у Блињи, Јован Наранчић у Јошавици и Исаило Рајчевић у Јасеници.

Протопрезвитерати:

Будачки: прот ставрофор Игњатије Малобабић (Војнић).

Парохије: — Благај, Михаило Грубор; — Гор. Будачки, Михаило Кнежевић; — Будачки Дол. Илија Вишњић, у Крњаку; — Бувача, Владимир Дилигенски; — Вељун, Бранко Добросављевић; — Војнић, Игњатије Малобабић; — Коларић, Душан Малобабић; —Клокоч Мојо Мајсторовић; —Крстиња, Раде Мидич; — Перјасица, Гајо Лончар— Полој, Мојсије Сарапа; — Радовица, као Бувача; — Скрад, као Гор. Будачки, — Слушница, Никола Радмановић; — Требиња, Михаило Гутовски; — Тушиловић, Евгениј Јаржемски; — Утиња, Владимир Беранић.

Вилић (Оточац) прот. Буро Орлић.

Парохије: — Брлог, Петар Вујновић; — Водотеч, Буро Маријан; — Врховине Гор. Манојло Дошен; — Врховине Дол. Јован Делић; — Дабар, Венијамин Павловски; — Доњани, Михаило Шумоња; — Залужница, исто; — Кленовац и Косињ, Андрија Зобеница; — Лучани, као Водотеч; — Оточац Буро Орлић; — Сењ као Водотеч; — Шкаре, Петар Милеуснић; — Швица, као Оточац; — Турјански, као Дол. Врховине.

Кирино-Глински прот. Никола Ерцеговац.

Парохије: — Бачуга, Глигорије Живковић; — Блатуша, Раде Лапчевић; — Бовић, Биро (Кирил) Мацарац; — Бојна, Милутин Мирић; — Брезовополье, Алекса Остојић; — Бузета, Іован Муждека; — Влаховић, Василије Живковић; — Вргинмост, Теодор Лукач; Глина, Никола Ерцеговац; — Градац Вел. Димитрије Извољски; — Градац Мали, Милан Гламочлија; — Драготина, Теодор Милакара; — Жировац, Младен Остојић; — Кирин, као Бовић — Класнић као Драготина; — Мајске Пољане, Рафаило Кокотовић; — Обљај, као Бојна; — Перна, Јован Шепа; — Сјеничак, Михаил Гутовски (в. Требиња); — Славско поље, као Вргинмост; — Стипан, Никола Милић; — Топуско, Петар Галогажа; — Хајтић, као Бузета; — Чемарница, Милош Прибићевић; — Шушњар. Милан Микић.

Кореница, прот. Михаило Стакић.

Парохије: Бјелопоље, Љубомир Бабић; — Бунић, Петар Рашета; — Висућ, Јово Милојевић; — Врело Манојло Оклобџија; — Дебело Брдо, Радивој Кораћ; — Добросело, Никола Шакић; — Јошани, Милан Грбић; —Комић, Стеван Пејић; — Кореница, Михаило Стакић; — Крбавица, Раде Станисављевић; — Доњи Лапац, Симо Рашета; — Мекињар, као Јошани; — Мутилић, као Висућ; — Небљуси, Пајо Обрадовић; — Петрово село, Гено Вурдеља; — Подлапача, као Бунић; — Средња Гора, као Комић.

Костајница-Петриња, прот. Јован Рајачић.

Парохије: — Блиња, Теофан Косановић; — Боројевић, Борис Мућев; — Брђани, Александар Малиновски; — Вукошевац, Александар Завески; Градуса, Александар Залковски; — Двор, Бранко Бараћ; — Дубица, Исо Пејновић; — Живаја, Мане Крнић; — Жупци, Марко Милојевић; — Јаворање, као Двор; — Јасеновац Михаило Медаковић; — Јошавица, Јован Наранчић; — Јураковац, као Двор; — Љубина 1. Никола Радошевић; — Љубина 2. као 1; — Комоговина, као Боројевићи; — Костајница, Јован Рајачић; — Кукурузари; Павел Вороновски; — Меминска, Никола Живковић; — Петриња, Родољуб Пајић; — Раусовац, Светозар Нехрони; — Рујевац, Јосиф Драгишић; — Свиница, Данило Бабић; — Сисак, Богдан Матковић; — Слабиња, као Дубица; — Старо село, Александар Волковски; — Тремушњак, Милан Микић (в. Шушњар); — Црквени бок, Драгутин Малић; — Уштица, као Јасеновац; — Четвртковац, као Свиница; — Шакалије, Василије Стојановић.

Лички прот. Јово Трбојевић, Медак.

Парохије: — Брувно, Светозар Зорић; — Вребац, Буро Витас; — Госпић, Гено Илић; — Грачац Гор. Андрија Цвјетићанин; — Грачац Д. Милош Мандић; — Довољни, Петар Мајсторовић; — Дивосело, Илија Вујновић; — Зрмања, Милан Рајчевић; — Мазин, Иван Љубарски; — Медак, Јово Трбојевић; — Могорић Душан Арамбашић; — Осреци, Петар Обрадовић; — Острвица, као Вребац; — Плоча, Миланко Борић; — Попина, Андрија Медић; — Почитељ Милојко Дошен; — Прибудић, као Зрмања; — Радуч, као Могорић; — Смиљан, као Госпић; Срб и Суваја, Петар Обрадовић (в. Осреци); — Широка Кула, Сергије Четвериков; — Штикада, Као Грачац.

Плашки прото. Милан Докмановић.

Парохије: — Дубраве, Буро Алагић; — Јасеница, Исаило Рајчевић; — Љесковац, Стојан Савић; — Машвина, Драгутин Шарац; Мочила: Радмановић: — Муњава, Симо Омчикус; — Огулин, Милутин Мочило Вуковић Плашки, Милан Докмановић; — Примишље, Светозар Вукелић; — Садиловац, као Љесковац; — Тоболић, као Примишље; — Тржић, Буро Косановић.

Гомирје, манастирски дистрикт:

Гомирје Димитрије Поповић; — Дрежница, Никола Трбојевић; — Јасенак, Венијамин Павловски; — Мариндол, Митрофан Вукчевић; — Српске Моравице, Владимир Дуић; — Поникве, као Дубраве.

Градови: — Карловац, Душан Кнежевић; — Љубљана, Димитрије Јанковић; — Ријека (Сушак) Сава Косановић.

Катихете (вјероучитељи): — Василије Бањанин, учит. школа, Карловац; — Јован Воркапић, уч. шк. Петриња; — Стојан Жарковић (Огулин); — Милутин Мирић (Глина); Милан Радека уч. шк. Госпић; — Милан Крајновић, гимн. Госпић; — Сава Димовић, Оточац.

Пензионисани: — Јосиф Рајачић од 1906; — Павле Паић од 1910. — Матија Пауковић од 1911; — Михаило Јасика од 1921; — Мојо Мајсторовић од 1923. — Симо Војводић 1923.

Најстарији по рођењу Мојо Мајсторовић 1842. и Игњатија Малобабић 1844; — најмлађи Милан Радека 1897; — ни једног још нема из XX в.!

У овом се списку примјећује колико је владичанство оскудијевало у свештенству, колико их опслужује по двије парохије. Прекид је изазвао Први рат. — Због тога се види и 13 свештеника Руса емиграната. Еп. Зеремски, и сам школован у Русији, радо их је примао, а били су и школовани. — Русе усташе испрва нису дирали.

Ускоро, међутим стижу нове генерације свештеника са средњом спремом (четири разрена гимназије и по 4,5 или 6 разреда богословије, Стари с гимн. матуром и високом богосл. спремом, трају ипак и даље до 1941. а и касније.

1941.

Свештенство Карловачког владичанства 1941. г.

(Главни подаци из Споменице 1960. — Сп).

Епископ Сава Трлајић, Плашки, убијен — Спом. 25.

АЈДУКОВИЋ Илија, Средња Гора, уб. Сп. 32; — АЛАГИЋ Буро, 69 г. Дубраве, уб. 33; — АЛЕКСИЋ Никола-Нине, Бјелопоље, па Славонија, уб. Сп. 31; — АЛЕКСИЋ Томо, Долани От. избјегао; — АРАКИН Евгеније Кик, непознато; — АРАЛИЦА Душан Садиловац, избј; — АРАМБАШИЋ Душан, Дивосело, избј; — БАБИЋ Дане, Свиница, уб. 35; — БАРАЋ Др. Бранко, Сисак, уб. Ср. 37; — БЈЕГОВИЋ Илија Водогеч, избј; — БЈЕГОВИЋ Јанко Крбавица, уб. Сп. 37; — БЈЕГОВИЋ Јован, вјероуч. Бихаћ, уб. Сп. 38; БОГДАНОВИЋ Милан, проф. катих. Госпић, избј; — БОГУНОВИЋ Бошко, Мали Градац, избј; — БОГУНОВИЋ Никола, Лапац, уб. Сп. 38; — БОЖИЧКОВИЋ Стеван, Сјеничак, избј; — БОРИЋ Миланко, 78, Плоча, избј; — БОЦА Стеван, вјероуч. Оточац избј; — БРАКУС Данило, Бјелопоље, уб. Сп. 43; — БРЕКА Милош, Зрмања, погин; — БУБАЛО Владимир, Бузета, избј; — БУДИМИР Борје, вој. свешт; — БУЊЕВАЦ Јово, проф вјер. Згб. избј; — ВАРДА Милутин, Медак, избј; — ВИГЊЕВИЋ Бранко, Брђани, избј. уб. Бањица, Сп. 94; — ВИТАС Буро, Вребац, избј; — ВИШЊИЋ Мирко, Јошавица, ропство па Канада - ВОЈВОДИЋ СИМО, 83, пенз. Бгд; — ВРАНЕШЕВИЋ Илија, Љубина, избј; — ВУЈИЋ Милош, Радовица, уб. Сп 51; — ВУЈНОВИЋ Илија, Томингај, избј; — ВУЈНОВИЋ Петар, Госпић, избј. уб. Јарак, Сп. 53; — ВУКЕЛИЋ Буро, остао, Канада; — ВУКСАН Богдан, Добросело, остао; — ВУРДЕЉА Илија, Црна Власт, избј; — ВУЧИНИЋ Ми-

лан, Шегестин, избј; — ВУЧИНИЋ Петар, Плашки, уб. Сп 53; — ВУЧКОВИЋ Марко, Глиница, ропство — ВУЧКОВИЋ Никола, Дрљаче, уб. Сп 52; — ГАЈИЋ Јефто, Кукурузраи избј; — ГАКОВИЋ Богољуб, Плашки, уб Сп 56 — ГАЛОЖАРА Петар, Петриња, изгнан, уб. Јарак Сп. 56; ГРБИЋ Генадије, Дубовик јзнан; — ГРБИЋ Милан, избј; — ГРОЗДАНИЋ Јован, Радуч, уб. Сп. 58; — ГУТОВСКИ Михаил, Рус, остао, уб. Сп. 59; — ДАЗГИЋ Нектарије, Гомирје, изгнан; — ДЕЈАНОВИЋ Душан, Вргинмост, изгнан; — ДИКЛИЋ Богдан, Перна, изгнан; — ДИКЛИЋ Душан, Плитв. Љесковац, уб. Сп. 61. — ДИКЛИЋ Милан, Косиљ, уб. Сп. 62. — ДИКЛИЋ Никола, Јамница, избј; — ДИМОВИЋ Сава, Сјеничак, избј; — ДОБРОСАВЉЕВИЋ Бранко, Вељун, уб. Сп. 61; — ДОКМАНОВИЋ Милан-Љути, Плашки, уб. Сп 63; — ДОКМАНОВИЋ Миле, Перјасица, уб. Сп 62; — ДОШЕН Милојко Почитељ, уб. Сп 64; — ДРАГАШ Илија, Комоговина, избј; — ДУЈИЋ Владимир, 73, Српске Моравице, уб. Сп 63;

БУКИЋ Милан, Плашки, уб. Сп 65; — БУРИЋ Игњатије, Гомирје — Кладуша, уб. Сп 67; — БУРИЋ Марко, Славско поље, избј; —

ЕРЦЕГОВАЦ Никола, 71, пенз. Бгд, ум. 1945;
— ЖИВКОВИЋ Василије, Влаовић, избј; — ЖИВКОВИЋ Глигорије, Бачуга, уб. Сп 70; — ЖУТИЋ Бураћ, Дрежница, избј; —

ЗАГОРАЦ Никола, Петрово село, уб. Сп. 72; — ЗЕЦ Милан, Двор, избј;

ИВАНЧЕВИЋ Владимир, Бовић, избј; — ИВАНЧЕВИЋ Душан, проф. катих. Госпић, Згб, Грд; — ИВАНЧЕВИЋ Исак, Швица, избјегао; — ИЗВОЉСКИ Димитрије, Рус, 73, Вел. Градац, Срем; — ИЛИЋ Гено, пенз. Госпић, 78, умро Јула 1941; — ИЛИЋ Илија, Плашки, уб. Сп. 77; —

ЈАКШИЋ Бранко, Јабуковац, избј; — ЈАКШИЋ Јосиф, проф. катих. Карловац, па војни свештеник, пенз. Бгд; — ЈАКШИЋ Радован, вјероуч. Бос Крупа, остао, Канада; — ЈАРЖЕМСКИ Евгеније, Рус 70, доњ. Будачки, остао, вој. свештеник код Черкеза; — ЈАСИКА Миле, пенз. умро у Врапчу 1941. — ЈЕРКОВИЋ Димитрије, Широка Кула, уб. Сп. 82; — ЈЕРОПОЉСКИ Аристоклије, Рус, остао непознато; —

КАНГРГА Станко, Обљај. избј; — КАПЕЛЕТ Миле, Мајске Пољане, избјегао; — КАРАНОВИЋ Петар, вој. свешт. избј. — КАРДАСИЈЕВИЋ Николај, Рус, Мазин, остао, непознато; — КАРЛЕУША Георгије, Брлог, избј; — КЛИПА Душан, Старо село, изгнан, (САД); — КОВАЧЕВИЋ Радован, Примишље, уб. Сп. 85; — КОВАЧЕВИЋ Симо, Меченчани, избј; — КОЈИЋ Сава, Бувача, уб. Сп. 85; — КОМАДИНА Миле, Корд. Љесковац, избој; — КОСАНОВИЋ Богдан, Грачац, избј; — КОСАНОВИЋ Буро, 77, Тржић, остао, уб. Сп. 85; — КОСАНОВИЋ Теофан, Гомирје, уб. Сп. 87; — КОТЉАРЕВСКИ Михаил, Рус, Живаја, избј; — КРАВИЋ Јанко, проф. катих. Збг. избј; — КРГА Манојло, Кирин, избј; — КРНИЋ Манојло, проф. катих. избј Љубљана; — КУТЕНКО Димитрије, Рус, Цриквеница, непознато; —

ЛАВРЊА Спасо, Суваја, уб. Сп. 91; — ЛАЗИЋ Мане, Чемерница, изгнан; — ЛАЛАТОВИЋ Симо, Жунци, Црна Гора; — ЛАПЧЕВИЋ Радован, 78, Блатуша, уб. Сп. 93; — ЛОТИНА Светозар, Меминска, избј; — ЛУКИЋ Јован, Глина, Црна Гора; —

МАЈСТОРОВИЋ Петар, 71, Дољани Лич, уб. Сп. 94; — МАЛОБАБИЋ Душан, 75, Коларић, уб. Сп. 96; — МАЛОБАБИЋ Јанко, Широка Ријека, избј; — МАМУЛА Данило, Гомирје — Јасенак, остао, непознато; — МАНДИЋ Милош, Грачац уб. Сп. 97; — МАРИЈАН Борбе, Сењ, уб. 99; — МАРИНКОВИЋ Милан, Брувно, непознато; — МАРИЧЕВИЋ Петар, Пула, остао; — МАТИЋ Симеон, Тржић, уб. Сп. 101; — МЕДАКОВИЋ Михаило, 72, Карловац, изгнан; — МИЛАКАРА Теодор, 72, Драготина, пенз. Згб, остао;

— МИЛЕУСНИЋ Петар, Шкаре, избј; — МИЛИЋ Никола Стипан, остао; — МИЛОЈЕВИЋ Борђе, код Бјеловара, уб. Сп. 103; — МРЂЕНОВИЋ Симо, ђакон, Плашки, избј; — МУЉЕВ Борис, Рус, остао, уб. Сп. 96;

НАВАЛА Миле, Блиња, изгнан; — НАКАРАДА Василије, Машвина, уб. Сп. 106; — НАПРТА Димитрије, Јошан, избј; — НАСАДИЛ СТАНИСЛАВ, Чех, Јасеница,уб. 105; — НИНКОВИЋ Петар, Војнић, уб. Сп. 105; —

ОБРАДОВИЋ Дане, Острвица, избјегао; — ОБРАДОВИЋ Доситеј, Гомирје, избј. (Канада); — ОБРАДОВИЋ Павле-Пајо, 70, Небљуси, уб. Сп. 109; — ОБРЕНОВИЋ Јован, Шушњар, избј; — ОГРИЗОВИЋ Геогије, Дабар, избј. погинуо на срем. фронту; — ОКЛОБЦИЈА Манојло, 81 Врело, пенз. Згб. остао; — ОМЧИКУС Симо, Сушак, остао; — ОПАЧИЋ Богдан, Глина, уб. Сп. 109; — ОРЛИЋ Буро, Оточац, пенз. Бгд; — ОСТОЈИЋ Младен, 75, Жировац, избј; —

ПАВЛИЦА Илија, Мућава; уб. Сп. 112; ПАЈИЋ Родољуб, 81, Петриња, изгнан, Сп. 111; — ПАЊКОВИЋ Вујадин, Дебело Брдо, уб. Сп. 112; — ПЕЈИЋ Стеван, Висућ, остао па избј; — ПЕЈНОВИЋ Исо, Плашки, Изгнан; — ПЕСОЦКИ Михаил, Рус, Драготина, остао; — ПЕТРОВИЋ Јоаникије непознато; — ПЕУРАЧА Миле, Гор. Будачки, уб. Сп. 114; — ПОПОВ Петар, Рус, Поникве, остао; — ПОПОВИЋ Милош, Рујевац, избј; — ПОТКОЊАК Васо, Залужница, избј; — ПОЧУЧА Војислав, вјероуч. Глина, избј, Бгд; — ПРИБИЧЕВИЋ Милош, Топуско, избј; — ПУЗИЋ Богдан, Рујишка, избј; —

РАДАКОВИЋ Недељко, Осреци, погинуо; — РАДЕКА Милан, проф. катих. Карловац, изгнан; — РАДМАНОВИЋ Никола, 73, Слушница, уб. Сп. 124; — РАЈАЧИЋ Јован, 65, Костајница, избј; — РАЈЧЕВИЋ Милан, Плашки, уб. Сп. 127; — РАЈЧЕВИЋ Урош, Могорић, уб. Сп. 126; — РАШЕТА Петар, Буниħ, уб. Сп. 127; —

САВИЋ Стојан, 72, Дубица, избј; — САВУРДИЋ Душан, Слабиња, избј; — САМАРЏИЈА Петар, Блатуша, избј; — СКЕНЏИЋ Вуколај, Блиња, уб. Сп. 131; — СКОРУПАН Димитрије, Цвијановић Брдо, уб. Сп. 133; — СТАНИСАВЉЕВИЋ Раде, Кореница, уб. Сп. 134; — СТАНИСАВЉЕВИЋ Радивоје-Рашо, проф. катих. Оточац-Карловац-Загреб, уб. Сп. 133; — СТЕПАНОВ Јаша. Плашки, уб. 136; — СТЕФАНОВИЋ Петар, Рус, Тушиловић остао, погинуо; — СТИЈАЧИЋ Матија, Смиљан, уб. Сп. 136; — СТЈЕПАНОВИЋ Вукашин, вјер. Госпић. избј. (САД); — СТОЈАНОВИЋ Буро, вјероуч. Плашки, уб. Сп. 136; — СТОИСАВЉЕВИЋ Никола, Попина, остао (САД); — СУБОТИН МЕТОДИЈЕ, Гомирје, уб. Сп. 137; —

ТИНТОР Илија, Срп. Јасеница уб. Сп. 139; — ТРБОЈЕВИЋ Никола, Плашки, избј.; — ТРБОЈЕВИЋ Стеван, Срб, остао; — ТРКУЉА Ранко, вјероуч. Карловац, избј; —

ЋЕРАНИЋ Владимир, Утиња, остао па избј; — ЋУК Илија, Штикада, остао у НОБ; — ЋУРЧИЋ Стеван, Огулин, уб. Сп. 142.

ЦИГАНОВИЋ Милан, Удбина, остао, погинуо; — ЦВЈЕТИЋАНИН Андрија, 76, Томингај, остао, умро 1943; —

ЧАВИЋ Лазар, Вукошевац, избј; — ЧАВИЋ Стеван, Црквени Бок, ропство; — ЧАКШИРАШ Јован, Тоболић, мучен, умро у Бгд Сп. 47; —

ШАКИЋ Никола, проф, катих, Петриња, изган; — ШУМОЊА Михаило, Залужница, избј; — ШУШЊАР Душан, Дуњак, уб. Сп. 149.

Свега на овом списку 188 лица. — Ту има 69 убијених, 8 погинулих, 9 умрлих, па, затим, 63 избјегла, 7 раније отсељених, 14 изгнаних кроз логоре, 3 у ропству и 23 преосталих, већином пострадалих, а за 9 се не зна што је и како било с њима.

Овом још треба додати тридесетак чланова породица са шест жена и дјецом од мајчине утробе до одраслих људи.

Ту је Војислав Илић, судија из Пазове, син проте Гене, паде 6. априла на Келемегдану као протуавионац официр. — Његова брата Владимира, судију из Пакраца, убио је 1941. у Јасеновцу Љубо Милош лицем на свој Бадњи дан!

И проте Рајачић син инжињер Дејан убијен је у логору,

Међу убијенима у Горњој крајини били су и учитељи, свештенички синови; Драгишић, Косановић, Оклобџија (в. Споменицу палих учитеља).

Као што показује свештеничка Споменица, по броју жртава Карловачко је владичанство испред свих осталих подручја Српске цркве; цијела Србија 92 мртва, Босна 75, Војводина и Црна Гора по 35-6, Херцеговина 30, Далмација 24, Славонија 19, а посебно Македонија 17.

Ове чињенице и све бројке нису кадре да покажу оно о чему говоре.

Ц в и ј е ћ е з л а (из Спом. 1960).

Неколико примјера освјетљује ужасе савременог свијета како су се одразили на Србима Горње крајине.

Алексић Никола-Нине, изгнан у Србију, на дан св. Томе 19. октобра 1941. док је вршио обред славских колача, а то је било у Грошници код Крагујевца, изведен је од Нијемаца пред цркву и стријељан уз повике „комунист"! И село и сељани тад пострадаше (в. књигу „Крагујевац 1941" Бгд. 1961/369. с 53... СКЗ изд.)

Богуновић Никола, одведен на Јадово, а супруга Дара, кћерка пострадалог попа Паје Обрадовића, са два синчића бачена у јаму код Боричевца.

Вигњевић Бранко, послије мучења изгнан кроз логор Цапраг у Србију, гдје је добио парохију код Шапца, али га 1942. Нијемци одводе у логор и коначно стријељају.

Вујић Милош, убијен на Мејином стању. Жену му Даницу распорили и извадили дијете из утробе, а и друго од 2 године убили. У његовој тазбини на Коларићу побијено седмеро!

Вучковић Никола; његово страдање описао је проф. унив. Др. Виктор Новак у својој књизи Магнум кримен (Велики злочин).

Галогажа Петар, парох из Петриње, послије хапшења гоњен с осталима из Шапца п рема Јарку у Срему. успут клонуо и стрељан (в. Платон Каратајев „Рат и мир").

Живковић Глигорије, 70, болестан одведен из Бачуге и убијен у шуми Брезовици код Сиска.

Загорац Никола у Петрову селу, бачен с црквеног торња уз повик „Неста крста од три прста!", па дотучен. Супруга с двоје дјеце нестала негдје у логору.

Ковачевић Радован — у Слуњу убили му на очи једно дијете, па друго, мајку и њега.

Косановић Буро, 80, стријељан од Талијана у пољу код Војновца кад се враћао са сахране.

Косановић Теофан, заједно са сином Милутином, учитељем, послије мучења у огулинској кули одведен у логор Даницу, па на Јадовно.

Лаврња Спасо одведен на Јадовно; прије му супругу распорили и извадили дјете, а на синчића од 4 године најприје пуцали па га заклали; споменик код цркве у Сувају.

Лапчевић Раде, 78, тежак болесник, одвучен из постеље и дотучен.

Мајсторовић Петар, мучео у казниоиици у Госпићу са сином Милојком толико да се ни не зна ком је смрт била страшнија.

Малобабић Душан, 75, зато што није хтио потписати изјаву против НОБ, у Коларићу (гдје сад стоји нова црква) заклан, а с њим и супруга.

Мандић Милош одведен из Грачаца и убијен у плантажи код Метка уз посебно страшне муке и накажења; а мати му католикиња!

Нинковић Петар, Докмановић Миле, Пеурача Милан и Шушњар Душан леже у масовној гробници у Божића јарку код Крњака.

Опачић Богдан убијен с многима у глинској цркви.

Пајић Родољуб, 80, тешко болестан изгнан у Србију кроз логор Цапраг.

Радмановић Никола, 72, са супругом Катом и кћерком Љубицом побијени код Слуња, послије насиља над кћерком!

Рајчевић Милан одведен на Јадовно; кћерка Душанка пошла да га тражи, али се ни сама није вратила.

Скенџић Вуколај-Војо — усташа Стипе Јавор признао да га је убио, — Шиме Бален хрватски књижевник у дјелу „Липовац" (Згб 1947, с. 23) казује да је поп Војо гласовао за Удружену опозицију (листа Дра, Вл. Мачека), али га затворише као Србина, један сељак Хрват каже: „Изгледао је као Христ!"... — Ово упоређење није случајно. У логору Даници, кад су доведени Огулинци мучени ноћу 6/7 VI у колници уза стан чувара творнице, каже овај изјутра: „И Исукрст је трпел муке, али овакве сигурно ни..."

Ђурчић Стеван, ухапшен и мучен у Огулину, Вргинмосту, Глини, Загребу и Даници код Копривнице, одакле је одведен на Јадовно; лијеп човјек, силан као гора, али сав модар од убоја...

Бранко Добросављевић с Вељуна морао је у благајском покољу очитати опијело сину јединцу Небојши прије него ће обојица погинути.

Ваља уз ово прочитати из Дедијерова Дневника с. 257. о службама попа Владе Зечевића на ослобођеном подручју.

У току рата вођени су у Патријаршији послови епархија изван подручја Србије. Администратор био је митр.Нектарије. — За нашу епархију радио је арх. замјеник Исо Пејновић и уза њ прото Јован Рајачић, свештеник Михаил Котљаревски и епарх. службеник Мане Ковачевић.

Њихов се посао састојао у прикупљању података о страдањима и штетама у владичанству, ово уз редовне послове око избјеглог свештенства и породица. (Податке о страдањима уопће прикупљао је и избјеглички комесаријат у Брду..) — У вези с тим занимљиви су и архивски подаци о Гермогеновој „Хрватској православној цркви"!

Судбине преосталих живих

Оно што је послије 1941. остало живих имало је разноврсну судбину: — Алексић Томо (Бант); — Аралица Душан (Банат, ум. 1972); Арамбашић Душан, ум пенз. Бгд; — Бјеговић Илија — Бјеговић Јанко (Тимочка); — Богдановић Милан (Бгд, Крка); — Богуновић Бошко, Сисак ум, 1969. „Весник" 488; — Боца Стефан (Шумад) епископ у Шибенику од 1959; — Будимир Борће, Пула ум. 1961. у 81. г. „Весник 301"; — Бубало Владимир (Костајница, Бгд); — Бућевац Јован пенз. Опатија ум. „Весник"411; — Барда Милутин, Плашки ум. 1971. „Весник" 529; — Витас Буро ум. Медак; — Витас Марко, 72, Славонија ум. 1951; — Вишњић Мирко, Канада; — Вранешевич Илија ум. Двор; — Вујновић Илија ум. Бгд. — Вукелић Буро Канада; — Вуксан Богдан ум. Брлог; — Вучинић Милан ум. Срем; — Вучковић Марко, пенз. Пожаревац; — Гајић Јефто ум. у Србији; — Дејановић Душан, пенз, прота Карловац; — Диклић Богдан (Бачка); — Диклић Никола (Глина, Бгд); — Димовић Сава, ум. Оточац 1956. „Весник" 166; — Драгаш Илија (Тимок); — Бурић Марко (Банат); — Жутић Бураћ ум. 1945; — Зец Милан, Бгд; — Зорић Светко, Брувно, Панчево ум. 1952. „Весник" 88; — Иванчевић Владимир; — Иванчевић Душан ум. Бгд. 1972; — Ивошевић Симо био у Цриквеници; — Јакшић Бранко прот. ставр. Петриња; — Јакшић Јосиф ум. пенз. Бгд; — Јакшић Радован (Канада); — Кангрга Станко (Ваљево); — Капелет Миле (Славонија); — Карлеуша Георгије (Банат);

— Клипа Душан (САД); — Ковачевић Симо, Двор; — Косановић Богдан, — Котљаревски Михаил, ум. 1972. (Шаб. Ваљ); — Крга Манојло; — Крнић Манојло, ум 1952. Карловац, „Весник" 39; — Лазић Мане из еп. Тимок у Карловац епархији, пенз; — Лотина Светозар (Дубица, Бгд. Умка); — Малобабић Јанко (Банат); — Маричевић Петар, 79 ум. 1950. Перој, „Весник" 30; — Мацарац Ђиро, ум, згб. 1969. „Весник" 482; — Медаковић Михаило, Карловац, ум.; — Милакара Теодор, 90, ум. Згб. 1959. „Весник" 233; — Милеуснић Петар, ум. 1949. Шкаре „Весник" 23; — Милић Никола, 84, ум. Карловац 1950 „Весник" 31; — — Мрђеновић Симо (Тимок); — Навала Миле, Срп. Моравице, Банат ум. 1962. „Весник 321; — Напрта Димитрије, пенз. Срем; — Обрадовић Дане; — Обрадовић Доситеј (Канада); — Обреновић Јован, Шаб. Ваљ, прото Госпић; — Оклобџија Манојло, 85, Згб. ум 1945; — Омчикус Симо, ум. Италија 1946; — Пејновић Исо, пенз ум. 1955; — Петровић Јоаникије, ум. Згб; — Поповић Милош, Глина, проф. Осијек; — Поткоњак Васо, Тимок ум. 1972. „Весник" 127; — Почуча Војислав, Бгд; — Радека Милан, пенз, Карловац; — Рајачић Јован, 8в. пенз. ум. 1960. „Весник" 270; — Савић Стојан, Дубица, 87, ум.1956. „Весник" 168; — Савурдић Душан, Меминска Глина; — Самарџија Петар, Осијек; — Стјепановић Вукашин, Бгд — САД; — Стоисављевић Никола, САД; — Трбојевић Стеван, — Згд. — Тркуља Ранко, Шумад. Срем; — Беранић Владимир, 84, Утиња ум. 1955. „Весник" 155; — Бук Илија, НОБ и Згб, ум. 1962. ;Весник" 318-367; — Шумоња Богдан, Славон. ум. 1949. „Весник" 35.

1945. —

Овдје још нема података о свештен. породицама од 1941. даље, а ни о богословима 1941. г.

Вратили се на дужност:

Арамбашић Душан у Госпић; — Богуновић Бошко у Сисак; — Бубало Владимир у Костајницу 1952; — Варда Милутин у Плашки; — Витас Буро у Медак; — Вранешевић Илија у Двор; — Вучковић Марко у Радовицу 1946; — Дазгић Нектарије у Гомирје 1948; — Дејановић Душан у Требињу и Карловац 1945; — Диклић Никола у Глину 1952; — Димовић Сава у Оточац 1953; — Јакшић Бранко у Петрињу; — Клипа Душан на Ријеку; — Ковачевић Симо у Двор 1951; — Лазић Мане у Епархију; — Лотина Светозар у Дубицу 1951; — Медаковић Михаило у Карловац; — Милеуснић Петар у Шкаре; — Навала Миле у Срп. Моравице; — Напрта Димитрије у Огулин; — Обреновић Јован у Госпић; — Пејновић Исо од 1945. код Епархије; — Поповић Милош у Глину; — Рајачић Јован у Костајницу; — Савић Стојан у Дубицу; — Савурдић Душан у Меминску; — Беранић Владимир у Утињу; — Бук Илија, рефер. вјер. комисије у Загребу.

Вратили се и катихете Бућевац Јован, Крнић Манојло, Радека Милан

Затечен у Карловцу Никола Милић, а вратио се и пенз. Теодор Милакара.

Напустили свештеничку дужност: Бјеговић Илија, Вуксан Богдан, Иванчевић Владимир, Крга Манојло, Обрадовић Дане, Поповић Милош, Трбојевић Стеван.

Тако се преко 150 предратних свештеника број снизио на око 30 и на том ће, уза све промјене, остати до данас с том само разликом да је просјек година нижи, што ипак значи помлађивање!

Преглед свештенства до 1975.

Од тридесетак повратника послије рата данас још живе у епархији — Дејановић Душан, пенз. прот. у Карловцу; — Јакшић Бранко, пенз прот. ставрофор (крстоносни) у Петрињи; — Ковачевић Симо у Двору — Лазић Мане, пенз. прот. код Епархије у Карловцу; — Обреновић Јован прот. ставр. у Госпићу; — Радека Милан, пенз. прот. ставр. у Карловцу — Савурдић Душан у Глини.

Овим треба додати Радовановића Борђа (прешао из Славоније у Костајницу 1762) и његова брата Лазу (прешао из Јасеновца на Ријеку 1958) — оба родом Бановци.

Од оних што су остали у избјеглиштву умрло је досад 6, у Америци живи 6, а у другим епархијама има још до двадесетак.

Уз повратнике јављају се на подручју Епархије, већином на краће вријеме, — неки свештеници као добра помоћ у невољи.

Тако наилазе: — Рашковић Душан из Далмације на Ријеку 1946, сад пенз; — Сокић Климент из Босне у Руjевац 1951-3 — Ивошевић Симо, пенз. у Цриквеницу 1956; — Жорж Петар из Баната, одн. Згб. митрополије, у Пулу, пенз; — Бобановић Живорад из Србије у Срп. Моравице 1960-7. сад Ниш; — Јокић Душан из Босне у Бузету 1968-70; — архим. Поповић Михаило у Пероj, ум.; — Костић Душан из Црне Горе у Пероj, —

Овом треба додати и тројицу првих рукоположених с подручја Карл. владичанства; — Везмар Милан из НОБ на Вељун 1946. сад пенз. у Обрежу у Срему; — Љесковац Георгије у Метку 1949. сад ман, Крупа; — Мирић Мирон у Оточцу 1962. сад у Гомирју.

Рукоположења су даље текла по годинама, најприје низ кандидата из Босне и Србије, док ће 1959. почети пристизати и први новошколовани домаћи богослови:

— Павловић Драгољуб из Србије за Срб (касније канонски отпуст); — Дамјановић Драгољуб из Србије за Попину 1958. (рашчињен 1962); — први домаћи богослов Мајерле Буро за Оточац 1959 (1969. САД); — Стојимировић Миодраг из Срб. за Косињ 1959 (кан. отпуст 1971); — Лончар Драган за Топуско 1958 (напустио 1963); — Пушкар Душан у Доњи Будачки и Топуско 1961; — Савић Милош из Далмације за Брлог 1961, па САД; — Лазић Драгомир из Србије за Сувају 1961. (отпуст 1966); — Глишовић Рајко из Србије за Попину 1962; — Карајловић Милош за Огулин 1962-74; — Перичић Илија из Босне за Руjевац 1964; — Арнаут Михаило из Далмације за Доњи Будачки 1965 (отпуст за Бгд 1974); - Цупаћ Владимир из Далм. Меминску 1965 (отп. 1974); — Медић Срето из Босне у Медак 1966; — Јефтинић Никола из Босне у Сувају 1966; — Лукавац Петар из Далм, у Брђане 1966; — Мишчевић Милан у Муњаву 1967; — Муждека Јован у Брлог 1968 (отпуст); — Борота Милан у Српске Моравице 1968, Карловац 1973; — Станковић Стеван из Славоније у Дубицу 1969; — Топић Миливоје из Босне на Коларић 1970; — Спасојевић Милош из Босне у Оточац 1970; — Савичић Раде из Босне у Слуњ 1970; — Љуботина Љубомир из Пероја у Радовицу 170 (иконограф, отсуство); — Савичић Чедо из Босне у Требињу 1970; — Перенчевић Миле у Бузету 1971, Огулин 1974; — Максимовић Милан из Босне у Брлог 1972; — Бураш Ранко из Босне у Косињ па Срп. Моравице 1972; — Диклић Милан у Плашки 1973, Косињ 1974; — Јефтимир Ранко из Босне у Радовицу 1973: — Глумац Драган у Петрињу 1973; — Кличковић Симо у Меминску 1974; — Милојчић Тоде из Босне на Вељун 1974; — Вишекруна Симо из Босне код Епархије од 1968, Ђакон 1974; — Кострешевић Бладо из Босне у Бузету; — Марјановић Недељко Доњи Будачки 1974;

Већ овдје треба напоменути да је већи број млађих свештеника Босанаца донио собом из родног краја у опустошену Горњу крајину освјежење православног вјерског осјећања и црквености уз врло практична својства у сналажењу у новој средини, што се позна од храма до стана парохијског и до породице.

Поратни богослови

Послије првог рата, кад су почели долазити на парохије први богослови са средњом спремом, старији свештеници, — они с гимназијском матуром и високом богословијом, — гледали су на своје млађе колеге с висока и с презиром, или бар сумњичаво. Показало се ускоро јасно да је то било неправилно. Млађи су старије чак у многоме и премашили.

Слично се догодило и послије Другог рата и опет са сличним исходом. Показало се да млађи не заостају за оним мјерилом које треба да важи за свештеника. Почетних слабости има, али и способности за сналажење

и прилагођивање, као и за усавршавање стално, што је основна потреба свештеника. У другарству и међусобној помоћи млађи као да превазилазе старију братију. Осим тога показују практичног смисла за послове и потребе, способности и расположења за рад, самопомоћ и испомагање. Тако, кад би било довољно за потребе Епархије, и кад би на својим мјестима били сталнији и стабилнији, могла би црква да процвјета.

Овдје је мјесто да се покаже бројно стање наших поратних богослова

Списак богослова од шк. године 1951/2. до 1974-5, дакле 25 година показује бројку од 114 кандидата.

Сад се на школовању налази 26. — Од преосталих 88 није завршило школу 36 (већи дио напустило), а још је непознато 6. — Од свршених 46 рукоположено је досад 22 или четвртина од свеукупног броја, а близу половина од свршених. — Од осталих неки су још у војсци, неки добили отпуст, а неки се још не јављају.

Од рукоположених има само 10 из овог владичанства, посебно мало из Лике! Срећом има још подмлатка извана.

Према овом црква је друштву школовала и ишколовала око 40 младих људи не тражећи при томе да, према датој обавези код уписа, врате оно што је из црквених средстава на њих утрошено. Имена тих „дужника" овдје се из разумљивих разлога не износе! Свакако они ни у ком случају никад неће моћи из своје свијести брисати овај дуг, односно дужност.

Овај неповољни однос свршених и рукоположених ипак је у многоме користан јер се иступањем из богословије или неруколагањем послије свршене школе врши селекција, неопходно потребна у данашњим приликама за вјеру и цркву. То се види и по том што и међу рукоположенима има понеки са знаковима или посљедицама кризе. Одласком својим, а било је неколико случајева, они само користе цркви, да ситуација буде јаснија и здравија.

Обнова цркве у Слуњу

ИМОВИНСКО

Послије података о свештенству, — људског фактора, — природно је дати неке податке о имовинским приликама Српске православне цркве на подручју Горње крајине.

Цркве

Почеци Гомирја падају већ у 1599. г.

Г. 1603. јавља се први податак о Срп. Моравицама. — Г. 1615. Комоговина, 1647. Шаканлије, 1671. Рујевац — ово све још за турских времена! Г. 1700. Прокике, али тада је већ морало бити више цркава кад сењски бискуп Брајковић те г. спомиње православне свештенике на 37 мјеста!

Подаци о неким црквама редом по годинама:

— Сјеничак 1715; — Гомирје и Плоча 1719, — Мочила 1721; — Широка Кула 1722; — Медак 1724; — Радуч, Почитељ и Јураковац 1725, — Подлапача (Шврачково село) 1728; — Дубраве, Јошан, Крбавица, Вукошевац 1730; — Висућ 1733; — Бовић 1735; — Бузета, Брлог 1740; — Швица, Старо село, Тржић, Кирин, Тимарци 1742; — Костајница 1743; — Мутилић и Жировац 1745; — Гор. Врховине, Костајница, Брђани 1747; — Могорић 1748; — Слушница, Мекињар 1749; — Подлапача и Машвина 1750: — Јасеница 1751; — Врбовско, Плашки 1755; — Прокике 1758; — Тук 1759; — Драготина 1760; — Кордунски Љесковац 1761; — Дебело, Брдо, Шкаре 1762; — Залужница, Вргинмост 1763; — Доње Врховине 1764; — Смиљан 1765; — Могорић 1766; — Дебело Брдо 1767; — Крстиња, Дабар, Бунић, Залужница, Мазин 1770; — Шкаре 1772; — Вргинмост; Косиње 1773; — Кленовац 1774; — Мекињар, Мазин, Јасеница, Врбовско, Главаце, Живаја, Жировац 1775; — Гор. Врховине (Црна Власт) 1776; — Хајтић, Јошевица, Тремушњак 1777; — Комић 1778; — Дољани От. 1782; — Брезово Поље, Средња Гора, Главаце, Јаворањ 1784; — 1788. Сењ: — Карловац, Петриња, Ријека 1785 (почеци); — Перна 1789; — Четвртковац, Јаворањ, Сењ, Вел. Градац 1790; — Раусовац 1792; — Небљуси 1795; — Лапац, Штикада, Петриња (гробље) 1798; — Дољани Лич, 1799; — Бувача, Петрово с. лич, Добросело, Дабрина 1800; —

— 1801 . Дубица; — 1802. Полој; — 1803. Липово поље; — 1804. Коларић; — 1805. Дубица; — 1806. Осреци, Примишље, Жунци, Градуса; — 1807, Доње Врховине; — 1809. Кик; — 1810. Меминска, Црквени Бок, Уштица; — 1812. Прокике; — 1815. Блиња; — 1820. Мајске Пољане, Бувача, Доња Љубина; — 1821. Мочила, Брезовац Слушн; — 1822. Војнић, Тоболић; — 1824. Вељун, Клокоч; — 1825. Јураковац; — 1830. Мали Градац, Свиница; — 1833. Мајске Пољане; — 1838. Бабина Ријека; — 1840. Острвица, Читлук, Стрмен; — 1842. Дрежница; — 18433. Требиња, Мајске Пољане; — 1846. Бачуга; Свиница; — 1848. Шкаре, Бојанци, —

— 1853. Благај (Цвијановић Брдо): — 1857. Радовица. Огулин: — 1858. Старо село (Кост) Мариндол; — 1860. Брувно; — 1861. Љесковац Кост. и Кордунски и Брезовац Слушн. — 1862. Доњи Грачац; — 1863. Оточац и Старо село: — 1864. Утиња; — 1867. Бребац, Огулин. Љесковац Корд; — 1870. Брђани Зрин и Драга; — 1871. Средња Гора; — 1872. Бојна, Дивосело

(обн); — 1873. Стипан, Брезовопоље, Обљај, Косињ; — 1874. Тишковац, Доњи Грачац; — 1875. Суваја; — 1876. Попина, Дабашница; — 1877, Срб, Бороjевићи; — 1878. Стипан. Суваја. Попина, Јасенак; — 1879. Почитељ (обн), Класнић; — 1880. Медак (обн), Црквени Бок, Двор; — 1881. Јошан; — 1882. Тржић; — 1883. Машвина, Јасенак; — 1885. Живаја, Медак, Јошан; — 1886-7. Перна; — 1887. Рујевац; — 1887-8. Вукошевац; — 1888. Јасенак; — 1890. Перна, Бовић, Плитвички Љесковац; — 1891. Петрово с. лич. (обн); — 1891-2, Широка Кула, Кирин (обн); — 1894. Крњак, Врело Кор; — 1895. Четвртковац; — 1896. Трновац — 1899. Штикада; — 1900. Срп. Моравице.

— 1902. Прибудић (обн); — 1904. Врело Корен; — 1905. Вел. Градац; — 1906. Плашки (обн); —

— 1930. Блатуша; — 1937-8. Брињe; — 1938-9. Сушак.

Како је Карловачко владичанство у прошлом рату у свештенству најтеже пострадало са својим владиком Савом на челу, тако је големо страдање било и у црквеној имовини (храмовима, парохијским становима, опреми; драгоцjеностима, књигама, иконама, намјештају, предметима и сл.) опет на челу с катедралним храмом и владичанским двором у Плашком као сиjелу владичанства.

Према поратној процjени износ свих штета које су се могле утврдити пење се на близу четири милијарде вриjедности ондашњих динара.

Најболније је било страдање цркава. Од 190 храмова и капелица остало их је свега 24 цијелихх са „обн." означавају се послије рата оправљане и обнављане) — Бојанци, Грачац (Св. Марко у Велебиту); — Дабашница, Двор, Жунци, Карловац обн, Липово Поље, Љубина, Мајске Пољане обн, Меминска обн. Српске Моравице обн, Мућава обн, Петриња (гробље) обн. Пероj обн, Прибудић обн, Селиште обн, Суваја обн, Сушак Ријека обн, Трнавац, Утолица, Цвијановић Брдо обн, Швица.

Оштећених више мање и тиме и даље страдалих у годинама послије рата било је 60: — Блиња обн, Брлог обн, Брувно, Бувача обн, Бузета (споменик културе), Висућ обн, Врбовско обн, Врело, Главаце обн, Гомирје обн, Дебело Брдо, Добросело, Дољани Лички, Драготина, Дубраве обн Залужница обн, Зрмања (кланац) обн, Јаворић обн, Јањавода, обн; Дебело Брдо, Добросело, Дољани Лички, Драготина, Дубраве обн Кореница (Ружица), Косињ обн, Костајница филијала обн, Курузари обн Мазин, Мариндол обн, Мачково село обн, Медак обн, Меченчанни, Млакова обн, Мрежница, Небљуси обн, Огулин обн, Осреци, Оток обн, Оточац обн, Перјасица, Петрово село, Плашки обн, Плоча, Попина обн, Пуле (споменик) обн, Рујевац обн, Садиловац (споменик), Скрад обн, Словинци Старо село обн, Студенци обн, Тичево (Свиница), Тишковац, Требиња обн, Фракшић, Штикада (2).

Још је остало преко стотину разорених:

Нове цркве (на мјесту старих или сасвим наново):

— Брђани Крај, Будачки дол. Дубица, Глина, Госпић, Коларић, Костајница, Паукова Мала (задужбина), Петриња, Радовица, Топуско, Чемерница.

Мјесто храмова служиле су или служе кућне капеле по парохијским домовима: Вељун, Дубица, Глина, Живаја, Костајница, Петриња; Топуско

Парохијски домови:

— остали уз оправке: Глина, Госпић, Грачац, Двор, Дубица, Живаја Жунци, Карловац, Косињ, Костајница, Љубина, Огулин, Оточац, Петриња Плашки, Поникве, Ријека, Рујевац, Свиница, Срб.

— оштећени домови; — Блиња, Брлог, Брувно, Будачки Гор, Бузета Врховине, Дољани лич, Драготина, Јасеновац, Комоговина, Мариндол Мућава, Осреци, Пероj, Попина, Прибудић, Слуњ, Смиљан, Суваја; Топуско, Хајтић, Швица.

Неки од досад наведених домова нису још у црквеној употреби, а неки су временом дотрајали и у ових 30 г, пропали.

Све што овдје није наведено пропало је у рату. То значи, кад је наведено четрдесетак домова, да их је у рату пропало до 100.

Послије рата међутим подигнути су неки нови домови:

— Блиња, Брђани крај, Бувача, Будачки Дол, Вељун, Госпић (куп), Коларић, Медак, Меминска, Срп. Моравице, Оточац, Радовица, Слуњ (куп), Сувоја, Топуско, Требиња.

Од стране црквене управе посебно су велики напори ђакона Симе Вишекруне око градња и обнова и око црквене имовине уопће.

Неимари поратни — треба да се спомену и они!

Стручне пројекте давали су проф арх. др Драг. Тадић из Брда, — дипл. инг. Миле Манојловић, родом из Сјеничака, — те грађ. техн. Бранко Корађ, родом из Чемернице.

Градитељи се јављају редом: Милош Васић из Дубице, Момчило Зукановић из Врлике, Петар Вуковић из Цетине, Милорад Арнаут из Косоре, као и Јово Завишић, Буро Ковачевић и Буро Закланац из Дубице.

Као ктитори (оснивачи и носиоци трошкова), — поред великог броја прилагача са свих страна, посебно из Америке и иностранства уопће, — јављају се појединачно; за спомен — цркву Паукова Мала гђа Милка Висер — Несторовић, а за обнову цркве у Дубравама Горњим домаћи син г. Јосиф Вуџелић, пенз. жељезн. службеник, отац познатог стручњака за израду космичких летилица у Хјустону у САД.

Обнову цркве у Карловцу 1971. водио је градитељ Јосип Ленуци споља и изнутра (нови под).

Црквено — стручну страну код ових радова вршио је у великој мјери прот. Мане Лазић. — Прото Мане радио је и нацрте за иконостасе...

Оронула катедрала у Плашком

Нова ц. **и парохијски дом** (Топуско).

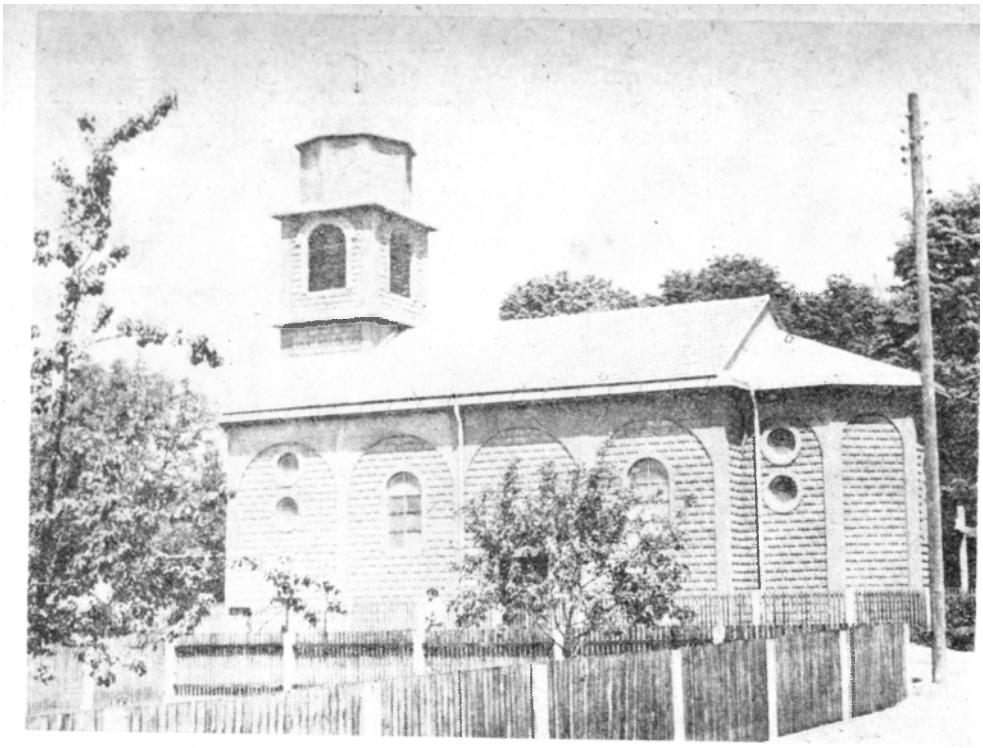

Нов. ц. у Дубици

Ст. ц. Глина (1941)

Нова ц. Глина

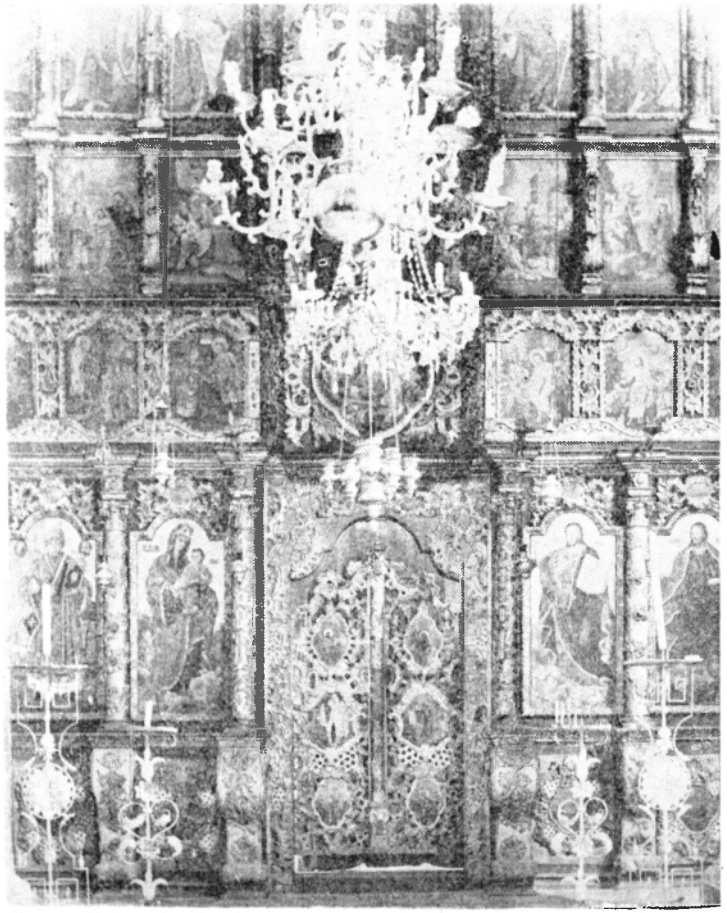

Ст. иконостас, Костајница,

Благовијести (Гомирје)

ИКОНЕ

Ово је подручје културе код Срба Карловачког владичанства најмање испитивано. А на жалост сад је и прекасно да буде испитано пошто је и та вриједност у прошлом рату врло тешко пострадала.

Грбић је изнио неке податке о сликарској школи у ман. Гомирју (II књ. 168-170 страна).

На свом другом путовању у Русију игуман Теофил Алексић упознао се у Кијеву (у Лаври) с молером Симеоном Балтићем из ман. Хопова, који је у Кијеву боравио од 1756 .г. — Алексић је успио да Балтића уговором доведе у ман. Гомирје. — Из тог уговора (од 10. VI 1762) види се да Балтић путује на манастирски трошак. Сав трошак он ће одрадити или вратити. — Молер ништа неће сликати без дозволе владике Јакшића. Цијена за његове послове биће по вриједности дјела. Радити смије слободно по регули његова художества. Два до три ученика по владичину избору биће дужан да усрдно поучава својој вјештини. Док не заврши послове неће никуд отићи.

Балтић је израдио иконостас у Гомирју и, како изгледа, стари икон. у Плашком. Грбић је, вели, гледао сличних икона и по другим мјестима. Рађене су правилно, истичу се силном позлатом и свака има врло много симболичних слика из живота насликаног светитеља. — Тако Грбић.

Има податак да је владика 1763. платио за боје и позлату за гомирски иконостас 400 форинти.

Као ученици Балтићеви спомињу се Лука Јакшић, Јован Грбић и Борђе Мишљеновић. Они су се притужили да их мајстор не упућује савјесно, па владика 1767. изражава жељу да се измире јер и еванђеље каже да се таленат не закопава. „Старац Симеон нека се ништа не боји; он остаје првенац!" — Балтић остаје у Гомирју. Г. 1780. као да је сликао 4 иконе за цркву у Перјасици. Да ли су ове још прије рата доспјеле у Обртни музеј у Загребу Дру Владимиру Ткалчићу!?

Од Јована Грбића био је иконостас у подлапачкој цркви (Шврачково село), одакле су Грбићи. Грбић Ман. видио је тај иконостас и цијени га као почетнички рад из гомирске школе.

Радова ове школе било је по Лици, Капелском и Кордуну. Припадају старијој иконографији с много позлате, с укоченим ликовима, оштрим контурама, а имају знакова барока. Вриједност им стручњаци цијене више као културноисторијску него као умјетничку. — В. Литературу!

У својој књизи о манастирима Др Кашић говори о гомирским иконама на стр. 79-82, на основу онога што су писали Миленко Бурић и Др Иван Бах.

Др Бах каже да је Балтић волио мирне композиције по старим традицијама. Његови су ликови идеалистички типизирани, али има под новијим утјецајима и пластичности облика и природности боја, у наборима одјеће и украса на тканинама, у перспективности простора итд.

У манастиру има Балтићева икона Мојсијева?!

Већи број икона Балтићевих и гомирске школе чува се у Повјесном музеју Хрватске, камо су доспјеле из укинутог Музеја Срба у Хрватској као похрана Српске православне цркве. — Тамо о њима води бригу као кустос стручњак проф. Вера Борчић. Она је и припремила изложбу 1974. и написала каталог. На ову изложбу осврнуо се Згб парох Јован Николић (Православље бр. 143). Код тога се сасвим умјесно дотиче и питања што треба да се учини са сачуваним иконама, имајући при том у виду све иконе с подручја Хрватске.

О том је и приказ Дра Ивана Баха у Хисторијском зборнику II 1949, 1-4, стр. 189-202. — Развој иконографије код православних Срба у Хрватској иде од византијско-српског стила до реализма. Утјецаји теку преко радионица грчко-италских, односно итало-критских, па до ренесансе и барока и до бечсе академије, све то уз дјеловање руских и украјинских узора, као и касног барока и просвјетитељства уз упоредни друштвени развитак, посебно српског грађанства по Горњој крајини.

Икона је већина пропало у Другом рату; од тога има нешто снимака Дра Владимира Ткалчића од прије рата.

С подручја Горње крајине Др Бах најприје спомиње школу ман. Комоговине, и то 4 иконе разних мајстора: Богородица, Христос, Преображење и Вазнесење. Посебно је икона Сабор Архангела, радио Арсеније 1725.

У Обљају су биле царске двери из 1730. г. утјецај италогрчке школе; пропале у рату, али има снимак из 1940.

По овом изгледа да је Комоговина радила и за друге.

Иконе из Костајнице су из времена 1746-55. кад је владичанство прешло из Комоговине. Ту је осим костајничких икона (в. каталог изложбе 1974) и иконостас Меченчана; снимио Ткалчић 1939, настао 1746.

Иконе без везе с Комоговином указују на Остоју Мркојевића, нпр. Св. Никола из 1742. молера Јеронима.

Затим су царске двери у гробљан. капели Костајнице из 1755. и Распеће од ђакона Аврама.

Иконостас костајничке цркве из 1759. (снимио Ткалчић) рађен је уз судјеловање Василија Романовића.

Ткалчић је снимио и гомирски иконостас Балтићев из 1759; — каже да је рад традиционалнији од костајничког, једноставнији, мирнији и пластичнији.

Од Балтића спомиње се још 9 икона и 2 уљене на платну. — Његови ученици копирали су га у низу радова. — Јована Грбића спомиње Кукуљевић у Словнику умјетника југословенских. Ученички радови су слабији.

У Срп. Моравицама била је посебна икона; Михаила Сперанце Св. Ђорђе из 1786. грчко-италски рад из Трста,

Ово би значило да у Пов. музеју у Згбу има преко 350 ик. Горње крајине; Балтићевих 14, гомир. 177! Значи, ова културна добра не дјелују у сврху којој су намијењена!

Обилазећи послије овог рата Горњу крајину послом регистровања споменика културе код Срба (за САНУ — Академју у Бгду) прикупио сам нешто података и о иконама и иконостасима, што се сад овдје у скраћењу даје.

Двор: на горњем мјесту у олтару Христос Пантократор, оквир српска тробојница, Азбуковић 1893; — на хору споља Лазар, Грачаница, Првовјенчани; посебно двоструке ик. Мајка Ангалина и Св. Петка, а на полеђини Немања и Лазар; Богородица с Христом у медаљону на прсима мајке (слично Старо село код Оточца); Св. Георгије на бијелцу, подлога гипс.

Дубица: слика бивше цркве, рад самоука Милоша Бузадића.

Меминска: — већи број разноврсних икона, — У два свода нејасне фреске; натпис „Возљубите правду судјашчи!" — Низ старијих икона посних боја сиво-зелено: — у архијерејском столу архијерej (да ли нечији портре?) доље шљиве, јабуке, грожђе и класје. — На иконостасу испод иконе Богородице (необично!) Св. Никола; слично испод иконе Христа Св. Јован! — Изнад престолних икона низ из Новог Завјета, па апостоли — све оронуло, старо, неједнако, влажно. Запис: „Распјатие списа се иждивением (трошком) Боже Стри... ћа". — Двери оригиналне (даска, подлога гипс и платно). На дверима доље Распеће, а на широком оквиру тзв. Крсни пут с текстовима. — Уврх иконостаса 4 класичне позлаћене вазе. — У олтару велика стара пропала икона (можда некад јужне двери) крилат Јован Претеча!

Блиња: постоји Диптих, дио иконостаса и дарохранилница гравирана, с ликом (сад Петриња).

Петриња: у гробљан, цркви иконе из срушене градске цркве, рад као у Карловцу Теодоровић. — У гробљан. цркви посебно десетак икона већих димензија на квадрат, грчких: пророци и апостоли у паровима, рађене необично као да су недовршене плошно, без пластичности и орнаментике, и перспективе?... — У капели у граду Св. Спиридон на престолу; њему и посвећена црква по вези с Трстом; — затим Васкрс на свили из времена Ненадовића 1750; — Св. Марко и Лука, медаљон из Блиње. — Триптих из Блиње: споља на оба крила крсна словеса, изнутра на десном крилу Св. Никола, Св. Атанасије, Архангел и Георгије: на л. крилу Илија, Марина, Јован, Димитрије; средина: Богородица с Христом на десној руци; све рађено раскошно. — Велика композиција: У средини Палестина, ниже појаса на зап. море с лађама; више, на ист. долина Јордана и пустиња и небо са сунцем, мјесецом и звијездама; — око овог 16 сцена: лик распет стрмоглав и претестерисан, пустињак на ступу, објешени Јуда, Витлејем, Богојављење, два пустињака; у угловима 4 еванђелиста, по страни лијево Распеће, ниже Богородица уз Крст, доље Св. Ђурађ; по страни десно скидање с крста, Христос везан, Св. Дмитрије; — натписи нејасни као да су намјерно замрљани; — велика је потреба да се изврши чишћење и конзервација! — (У Дали. 3 сличне!)

Доње Селиште: крупни ликови, боје посне.

Бузета: пјевнице с ликовима еванђелиста; иконостас посне боје, при дну три српска светитеља (на свакој икони име приложника); у олтару Св. Ђурађ, бесплотне силе и 5 мањих икона (боје посне, слузаво од влаге!)

Мајске Пољане: иконостас уз капеле Св. Георгија с глинског гробља.

Карловац: иконостас, пјевнице и све наоколо радови Арсе Теодоровића. — Храм моловао неки Николић. — Између ратова обнову икона почео неки Рус, али му посао одузет да не квари даље (в. Далмација). На Горњем мјесту, одакле је нестало Христа на престолу, сад је велика композиција прослављања Богородице, икона породице Синобад из Брибирских Мостина, наоколо сцене, опис цсл.

ГАЦКА:

Залужница: иконостас нема престолних (в. Згб?), низ апостола попут далматинских (три мјеста празна); —

Старо село: црква на преслицу попут далматинских; старе иконе, подлога гипс, цсл. опис, посне боје, контуре посебно појачаване (в. Оточац, Швица, Двор) ... Иконостас са 4 престолне, горе 12 мјеста за апостоле.

Оточац: диптих: Св. Никола и Бца с Христом, са стране Св. Николе ружа. Набори хаљина цртани, контуре јаке, очи буљаве, капци двоструки, обрве узвинуте, усне мале румене, десница Христова на благослов крупно

рађена, Хр. на л. руци матере, Бца без круне (в. Ст. село). — Таваница 4 еванђелиста. — Изнад л. пјевнице зидна слика Цар Давид с харфом и Јерусалим у позадини. Изнад д. пјевн. Св. Сава (лик патријарха Георгија Бранковића), позади зеленило и оточачка црква. Ову слику Св. Саве приложи прот. Илија Машић у спомен својој кћери Стани, ум. 1903. — У жртвенику Св. Тројица, запис латиницом: „рисовал Даниел Оклопчија, самоук".

Швица: иконостас попут онога миленијског у Госпићу; рад лијеп и укусан, али не одише православном иконографијом, позадина златна, питомо. Истог стила архијерej у столу. — Старија икона Св. Арханђела, дрво с уторама, гипсана подлога, боје посне, контуре цртане, натпис тинтом.

ЛИКА

Госпић имао иконостас с Миленијске изложбе у Пешти 1896. — поводом 1000-год. досељења Мађара — добивен заслугом пароха Петра Мандића.

Медак има на иконостасу из 1867. крст на врху старији. — Икона на жртвенику Иванђдан — црквена Слава: оквир жљебасто заруБљен, Јелисавета на постељи, у позадини жена с новорођеним дјететом и још једна, десно Захарија с папиром у руци, посуђе, завјесе, столић, боје смеђеугасите са зеленкасто-плавим и ружичастим...

Грачац — капелица Св. Марка у Велебиту: Бца са скиптром и Христом на д. руци, Богојављење, Рождество, Тајна вечера, Кирил и Методије, један светитељ с камилавком и мандијом на златној позадини (далматинско?) и још једна мала ик. истрошена и нејасна.

Маринdол у Словенији (Белој крајини) има међу престолним иконама ик. у народној ношњи Св. Теодор Српски (в. руку Теодора Сладића у Костајници — из Комоговине). Плоча о обнови храма 1868. за 2600 фор.

Посебно има у архивској грађи плашчанској података о иконописцима и иконостасима. — Нацрт иконостаса морала је власт (регимента за вријеме Крајине, а Земаљска влада касније) слати конзисторији на провјеру одговара ли црквеном правилу.

У поглављу о школама спомиње се дјетонаставник Георгије Дуликравић у Костајници Петрињи и Глини 1810-15. — Г. 1832/3. Био је у Петрињи Давид Милошевић из Вуковара, појац и молер! — Г. 1842. има податак да је сликар Станисављевић из Пеште умро у Риму, па се траже насљедници: остало је мало ствари, свеска и мапа... — Из исте је године податак да је малер Петровић радио таваницу у Меминској.

Г. 1843. има неких примједаба поводом преузимања икона од малера Петровића у Почитељу; ту се чују и конзисторија и регимента. Парох Дошен тражи да мајстор стави још имена уз ликове по правилу црквеном. Петровић на то одговара да је рад добар и укусан, али су иконе мале па би их натпис унаказио. То више није обичај. Али он ће урадити мада тога нема у уговору, само да се ипак припита и конзисторија. Конз. на то каже да натпис може и скраћено толико да се види ко је на икони. — Петровић 1845. уговара с Дивоселом (или Доброселом?) и Киком.

Официр Шупљикац, српски војвода из 1848, јамчи 1843. да новац за иконостас Садиловца има регимента у Огулину. — Из г. 1845. има податак да је за Јасеницу сликао Фридрих Хамерлиц из Карловца за 230 фор.

Живописац Михаил Кутлија спомиње се као предчисленик (претплатник) на књигу „Здрав разум..."

Г. 1852. дата је или нека икона или портре проте Томе Будисављевића генералу Буди... — Тада се види из Регистра и да је прото Славнић нешто писао о иконама!

Сликар Николић нуди да ће иконостас за Љесковац израдити за 750 фор. За истог има и податак из 1861. да је моловао цркву у Карловцу.

Из 1867. има податак да иконостас за Утињу, рад Штамфера, не задовољава.

Готове иконе у Гор. Грачацу леже на тлу; градитељ Шпис, палир Новачек!

Јасеница нуди на поклон 13 старих икона, а каже се да су љепше него нове! Поклоњене су цркви у Туку.

Карловачку Цркву поправљао је мајстор Вагмајстер из Загреба 1881. Позлата иконостаса у Глини вршена 1887.

Перна, како јавља парох Јован Шепа 1887, погодила је иконостас са сликаром Тихомиљем Стојановићем из Сомбора за 1500 ф, и шаље нацрт. Примједба конзисторије: на Царске двери иде Богородица и Арханђел, а не Давид и Соломон! Касније, 1891. јавља Шепа да су сликару Стојановићу и Лудвигу Штајнеру дужни за позлату још 500 ф.

Г. 1889. јавља парох Јово Будисављевић из Доњих Врховина да некакав католик Јосип Кречов маља иконостасе по прав. црквама ове дијецезе на поругу православља и саблазан побожних хришћана; он је у Гор. Врховинама мјесто Вартоломеј метнуо Бартол, а онда исправио у Вартол! Конз. на то примјећује да одсад треба уговарати само у споразуму с њом.

Слично као за Перну примјећује Конз. и за Мали Градац да на Цар. двери треба Бца и Арханг, а не Сава и Никола, и Давид и Соломон.

Г. 1893. Милан Продановић, сликар и фотограф тражи препоруку да слика иконе. Конз.: — Нек докаже способност!

Сликар Анастас (или Атанас) Боцарић из Загреба тужи 1893. пароха у Двору Николу Орловића да га је хтио огулити код исплате за сликање и да је поруживао достојанство епископа. Еп. на ово шаље у истрагу протуНиколу Живковића и Манојла Грбића. Боцарић одустаје од тужбе и сноси трошак. — Он као да је радио и подлапачки иконостас; ранији био Јована Грбића, гомирске школе.

За иконостас Требиње био је расписан општински намет од 40% од пореског форинта! — Види се и по том да је у оно доба власт градила и уређивала цркве не из царског новца и милости већ из народног доприноса. Г. 1894. одређује Земаљска влада у Загребу да се за школе набаве вјерске иконе. Тако је нпр. у гимназији у Карловцу за православну катихизацију била икона Распећа.

Исте године. моли конз. Зем. владу да натписе за иконе не пише градитељ Боле него црквена власт.

За иконостас у Требињи стиже извјештај 1896. да је сликар Сицер анђелима „пометао главе"!?

Петар Крајновић за икон. Широке Куле дао је 1897. Боцарићу 1200 ф, а икона још нема. Конз. одузима попу Петру црвени појас! — Он је продао црквену њиву да би се набавила ћирилска слов за штампарију у Госпићу, гдје је уређивао лист „Србин"!

Зем. влада шаље 1898. на увид 6 икона сликара Пероша. — Исте г. владика Михаило посвећује икон. у Гор. Грачацу за вријеме проте Мојсија Мајсторовића.

Резбар Вагмајстер нуди 1899. нацрте икон. за Тук и Срп. Моравице, као и израду иконостаса. Конз, сматра да треба иконе наручити директно од мајстора сликара.

Исте године Конз. налази да је икон. Машвине неправилан и наказан.

— Тим поводом има података да је Конз. отад слала проте да прегледају иконостасе (Мекињар, Драготина, Слуњ).

Г. 1906. одобрава Конз, да се иконостаси смију фотографирати!

Иконе Ријеке, Пуле и Пероја обрадио је проф. унив. Др, Лазар Мирковић САНУ, Старинар 1962-3, г. 293-310. Овдје нема потребе да се о тим иконама више казује кад је то и онако изван подручја Горње крајине.

Сликари (иконописци):

— Азбуковић (Давор 1893), — Бауер Јосип, проф. Згб. (Доњи Грачац 1899, Госпић 1902: слике С. Саве, Симеона, Лазара, Арсенија и Максима), — Боцарић Анастас (Петр. с. л. 1892, Двор 1893, Блиња 1894, Широка Кула 1897), — Бузаџић Милош, самоук, Дубица, — Вагмајстер, резбар, нацрт (икон) за Тук и Срп. Моравице 1899, - Дуликравић Георгије 1810-15 в(. Шко ле), — Беза Талијанац, Дивосело 1839, — Звировски Антоније, Гор. Грачац 1904, — Ивковић Никола, Трновац 1896, — Ковачевић, Мочила 1887, — Краус, Буњић 1867. и Најман, — Кречов Јосип из Овочца (Косињ 1885-7. с Хајдином, и Врховине 1888/9,), — Кутлија, Молер из Јасеновца (Бабина Ријека — Курузари 1871, и Свиница с Ракићем), — Миленесо Спиридон, Живаја 1895, — Милошевић Давид, Петриња 1832/3 (в. Школе), — Најман, Буњић 1867. и Краус, — Наман? Клокоч, 1860, — Обртна школа, Згб, Четвртковац и Рујевац 1895, — Оклопчиа Даниел, самоук, Оточац, — Петровић Г. Меминска, — Петровић Боко, поштар и молер из Грачаца (Почитељ 1843, Могорић, Радуч око 1850), — Петровић Јово, Дољани л. 1860, — Перош, слике на увид 1898, — Поповић, Тушиловић 1880, — Продановић Милан, сликар и фотограф, тражи препоруку 1893, — Ракић, Свиница, с Кутлијом, — Симић, акад. сликар, Глина; — Сицер, Требиња 1896, — Стојановић Тихомиљ из Сомбора, Перна 1887, — Субановић Стево, Двор 1904, — Теодоровић Арса, Карловац, Петриња 1815, — Тишов Иван, Плашки 1907, — Хајдин, Косињ 1885-7 с Кречовом, — Хакман, Топуско 1862, — Хамерлиц Фридрих из Карловца, Лучани 1845, Јасеница, — Хамерник?, Радовица посл. 1857, — Шашел Јаков из Карловца, ради кроз 35. г: Сјеничак 1873, Слушница 1874, Јошан 1881, Бовић 1888, Вребац и Црквени Бок 1889, Љесковац Корд. 1897 (в. Строхал с, 276/7 Шашел р, 1878, ум, 1902; био и пушкар; слика града Карловца), — Шидер, Оточац 1878, — Штајнер Лудвиг, Перна 1891, — Штамфер, Утиња 1867.

Овдје треба додати да акад. сликар, проф. из Карловца Борђе Петровић, поријеклом из Срп. Моравица, ради иконостас за нову цркву у Петрињи.

Од свештеника бави се иконографијом Љуботина Љубомир из Пероја (на отсуству ради усавршавања), а и Максимовић Милан из Босне, сад у Брлогу.

Кад је ријеч о умјетницима, треба споменути и Рокнића Борђа, р. 1874. Мајске Пољане, свршио умјет. академију у Минхену, као вајар израдио Рибара, на Келемегдану 1906.

Биљешка: Стајић-Тошковић Јован (1798-1814, млад умро, изузетан дар) — Кукуљевић веома хвали његову композицију у ман. Гомирју: Мојсије прима 10 Зап. Бож. (Декалог); гдје је то?!

Ера поратне обнове

Прије него се наведу подаци о обновама уопће, дају се имена мајстора који су радили дрвенину иконостас, пјевница, столова и сл.: — Сужњевић Стојан радио за Дубицу, Костајницу, Рујевац, Срб, Зрмању, Госпић, Гомирје, — Муждека Васо за Хајтић, Чемерницу, Коларић, Слуњ, Небљусе, Брињe, Врбовско; — Јакшић Станко за Паукову Малу, Топуско, — За Глину ради Зарић. — Доста је дрвенине израдио и вељунски парох Милан Везмар (Требиња, Доњи Будачки, Вељун, Полој, Дубраве). — За Муњаву радио Микулић.

Иконе су радили: Арсић Милован (Костајница по Манасији, Глина по Сопоћанима и Дечанима, Топуско по Хиландару, Коларић, Срб и Госпић по Дечанима и Грачаници, Слуњ по Дечанима, Небљуси по узорима, Гомирје по Грачаници); —

Бркић Немања (Костајница-Тирол по патријаршијској капели у Бгду, Јабуковац по Предићу, Требиња исто, Доњи Будачки, Вељун и Полој по војвођанским узорима, исто Радовица и Залужница); — Фотић Нада узори Предић и Јовановић: Живаја, Јаворањ, Јошавица, Брлог; — Гашић Радомир, Дубица по Предићу у Панчеву; — Гајић Љубомир, Паукова Мала по Вазнес. ц. Бгд. Зрмања по старим узорима, исто Дубраве); —Младеновић Миша, Хајтић по старим узорима, исто Чемерница, Пероj (Капела),

У Рујевцу је живопис допунио прот. Дим. Јока.

У Глини су поред икона израђене и фреске мученицима за вјеру и срп. светитељима (ликови узети из недавне прошлости, нпр. лик свештеника Ђурчића (в. Споменица).

За Петр. с. л. иконе из Покров. ц. Бгд. (рад Живорада Настасијевића) поклон Њ. Св. патријарха Германа!

За Главаце радили су иконе студенти ликовне акад. у Загребу, узор Де чани, поклон адвоката Борђа Илијића из Загреба.

Највећи дио иконостаса је поклон Преосв. Еп. Симеона.

Уз иконографију у црквеном животу јављају се и сликарство, највише портрети, у првом реду владика. Спомиње се да постоји и портре првог именованог епископа Метохијца, али он није никад наступио, нити је владичанство тада прорадило, а не спомиње се Атанасије Љубојевић као први стварни епископ, па ће бити да се ту радило о његовом портрету.

Портрети су се углавном налазили у ман. Гомирју и у владичанском двору у Плашком; данас су у Карловцу.

Уз портрете владика има и митрополитских: Ненадовић, Стратимировић, Рајачић, Станковић. —

Било је и има још понеки литографисани бакрорез ликова и икона.

Постојали су и портрети владалаца Хабсбурга. Цара Јосипа II овални барокни портре постојао је у цркви Св. Николе у Карловцу све до краја првог рата. У Плашком је било и чланова царске куће надвојвода и царских супружница.

Има спомена и о портретима свештених лица, као нпр. проте Будисављевића, Јована Шорка итд. О том в. и дјело Знаменити Срби XIX в.

Портре игумана Теофана Косановића пред 1941-у радио је сликар Миленко Бурић.

Постојали су и неки портрети црквених добротвора у Карловцу из обитељи Бранко, Бањанин.

Сачуван је и портре еп. Саве (убијен 1941).

Постоји портре Еп. Њ. Пр. Симеона.

По свештеничким домовима и породицама постојале су и фотографије појединачне и породичне; данас би то била историјска свједочанства, да нису понајвише пропале.

Посебно је штета што као да више нигдје нема фотографије еп. Михаила са свештенством прије Првог рата. Позна се по томе што је у најгорњем реду вјетар попу Јанку Милојевићу из Требиња занио у страну дугачку браду!

Уз портрете иду и ликови из монументалног дјела „Знаменити Срби XIX в" које је изашло у редакцији Андре Гавриловића у Српској штампарији у Загребу г. 1901-4.

Кн. I рбр. 20 Лукијан Мушицки с. 33; — бр. 25 патр. Јосип Рајачић с. 39, — бр. 26 Стеван Шупљикац с. 43, — бр. 46 Данило Медаковић с. 74.

Кн. II рбр. 2 Огњеслав Утјешеновић Острожински с. 2, — бр. 3. Јоксим Новић Оточанин с. 4, — бр. 27 генерал Петар Бига с. 38, — бр. 46 Никола Боројевић с. 67, — бр. 51 Никола Беговић с. 57, бр. 56 Теофан Живковић с. 82, — бр. 70 Јован Шорак-Бедо с. 96,

Кн. III рбр. 3. Јован Јовановић с. 3, — бр. 9 Сергије Каћански с. 10, — бр. 13 Петар Јовановић с. 16, — бр. 40 генерал Буро Хорватовић с. 54.

Ово су ликови или родом из Горње крајине или непосредно везани са животом Карловачког владичанства.

„Нова Црква„
у Гор. Будачком

Др Војислав Бакић,
родом из Баније

ШКОЛЕ

У претешкој заосталости својој, у потпуно страној средини, Срби Горње крајине не остају постидни у вијеку Просвјећености; српске школе настају у XVIII в. не много послије школа Срба у Војводини, а прије или упоредо с крајишким школама. — О том казују подаци из ових прилога.

Манојло Грбић није стигао да даде више пута обећавану обраду школа и просвјете. — Тога се посла био латио Димитрије Николајевић Оклобџија пред Први рат, али га оте раду личка куга — сушица. Дио његове грађе обрадио је Д. Руварац (школе до 1824), а дио искоришћен је с допунама у Споменику, САНУ 1961. и послије дорађен (рукопис у САНУ), а сад и допуњен подацима од Мушицког до 1914. г. — На основу свега тога даје се овдје кратак преглед...

Јован Рајић у својој Историји катехизма говори о прегустој тами незнања код Срба и баца кривицу на Турке. Он је у том преоштар. Школства је било из давнина, а не гаси се потпуно ни под Турцима. Протопоп Недјељко радио је на дворској школи цара Душана, а ђак му је био и Марко, судија међу закрвљеним Мрњавчевићима. — А о школама даље свједоче старе српске књиге и записи на њима.

Срби у Крајини не отимају се много за школом јер се ћирилицом мало могу служити, а њемачки и латиница им је нешто страно. Ваничек каже да су они донијели „у ропским ланцима створену заосталост". Али он је гледао ствар као крајишки школник. Срби су долазили с другом културом и доносили собом други дух. Култура која им се натурала била је нешто страно, опасно по њихов духовни опстанак као што су показивали примјери одрађања. — Ипак се код Срба јављају школе једва 20 година послије војвођанских Срба, а 20 г. прије крајишког школства.

Крајишке школе

На подручју Горње крајине, испрва опустошеном или расељеном, а потом наново насељаваном, дуго није било никаквих школа. Још поч. XVIII в. власт сматра да би школе биле сумњива новотарија!

Тек за Марије Терезије позван је 1774. из Пруске опат Игњат Фелбигер да проведе реформу наставе у царству.

Тада је за Крајину било предвиђено да у свакој регименти буде по једна школа. По царичином начелу да је школа државна ствар, politicum, и да сваки поданик треба да стекне образовање према свом сталежу и звању, јављају се крајишке школе у Госпићу, Оточцу, Огулину, Слуњу, Глини и Петрињи, или по региментама. Бака је било свега неколико стотина.

Цар Јосип II предвиђа по једну школу у свакој компанији (значи било би их око 70), а генерал Булај расписује да неписмен не може постати официр! — Но Француска револуција заплашила је власт, па се пошло на то да се произведе писмених само толико колико је потребно за администрацију. — За крајишника је важно да постане добар домаћин и цару одан поданик. Цар Фрањо ће ускоро изјавити да њему не треба учених људи него покорних поданика. Хрватски писац Ткалац каже тада да влада мисли да своју власт може заснивати на „поживинчењу пука".

Међутим силом прилика у свијету школе ипак настају и множе се. Гако Фрас за 1834. наводи у Карловачком генералату 146 школа (ту 73 народне) са 5420 ђака, што је било петина од способних за школу.

Учитељи или шулмајстори, лерери или лери, испрва су Нијемци или Чеси. Има их ислужених подофицира око 40, али има десетак и свештеника или богослова.

Код школовања пази се какво је дијете тјелесно, из какве је куће, а и каквих је способности. — Учитељима бољи ђаци помажу и увјежбавају се за помоћне учитеље, а затим кроз школовање и за праве „лере".

Срби у крајишким школама

Срби се тим школама слабо могу служити јер су оне у већим мјестима, а Срби су највише по селима. Уз то Срби немају повјерења према страним школама. Епископ Димовић каже 1795. да свештеници који њемачки науче нису ништа друго него безобразници, хулитељи вјере и конфузијаши...

Улазак дјетета у школу која се звала католичка стварао је проблеме и за дијете и за школу. Дјеца крајишких школа редовно су најприје одлазила у цркву. Вјеронаук је био католички, празником се иде на мисе и процесије. Ако православно дијете то врши, на штету је његове вјере, а ако не врши, ремети школски ред. Ако се још дода могућност негативног дјеловања учитеља, а тога је било, као и пропис да се вјеронаук предаје на њемачком језику, ето извора неприлика.

Од 275 свештеника из Описанија 1819. г. само их је 16 полазило њемачке школе. — Мушицки је нашао да је у 26 крајишких школа било 877 Срба Ђака (дјеце војних лица 242, сељака 473, свештеника 68, трговаца и занатлија 74), а од тих је само 171 знао српски читати и писати, — ни петина!

Највише утјецаја у крајишким школама могли су имати катихете — вјероучитељи. Колико су користили, казује и власт кад би се владика притужио на који случај неисправног односа према православној дјеци: — Не би тога било да су свештеници марљивији у доласку и приљежнији у раду, — каже власт-

— КАТИХИЗАЦИЈА —

Војна је власт прописала да катихизацију (поуке у вјери и моралу) у крајишким школама врши свештенство, пароси као катихете — вјероучитељи.

Држава, иако је располагала оштрим средствима за одржавање реда, налази да је вјерска обука потребна и корисна зато што наводи људе да буду морални и тако помаже да се поданици држе у покорности закону и власти.

По Фелбигерову систему препушта се вјерска настава цркви, свештенству. Зато власт тражи да свештенички кандидати упознају методику и катихетику вјерске наставе.

Власт у Крајини држала се својих права и дужности: — да води рачуна о раду катихета, — да катихете буду вјешти у методици, — да редовно долазе у школе, — да се катихизација врши у интересу државе, — да школске комисије стално воде рачуна о катихетском раду, — да царске врховне комисије испитују резултате вјерског одгоја, — да се катихизација врши на језику школе, њемачком, — да катихизација православне дјеце не буде у народном духу, (катихете су били у овим приликама једини заточеници народне свијести).

Конзисторија је вршила распоређене свештенике за катихизирање. Стање се види из редовних извјештаја власти г. 1784. Банска команда јавља да неки катихете дођу само 5 — 6 пута на семестар. Команда се чешће тужи на немар катихета. — Колико граничар буде васпитанији каже команда, — и својој вјри оданији, толико више че се моћи очекивати и да ће своје дужности према влади, држави, и према себи и својој сабраћи вршити. Дужност је свештеника да га у том одгаја.

Већ г. 1783. власт препоручује да се код унапређивања има посебног обзира према онима који редовно врше катихетску наставу. Најбољи су добили посебне похвалне декрете. Ако је удаљеним катихетама, као за Слуњ, или Вукманић, и било изненађења, али одкуд немарност усред Глине, или Госпића, па чак и у Плашком, испред прага владичина! — Парох грачачки захтијева да катихизацију врше свештеници Мандићи из Гор. Грачаца, а њему самом школа пред кућом! — Капелан у Госпићу наводи да катихизира већ 22 године, а признаје да није за тај посао јер није учио катихизиса.! — У Оточац морају долазити на катихизацију свештеници из Шкара, Дољана или Залужнице, 8 — 12 км даљине. Марко Поповић из Залужнице отказује 1809: Узрока ради што сам досад потрошио све што сам имао и још толику суму задужио, а остало и не кажем што сам сваки пут пјешице ишао, и зато се у мене више не уфајте јер сам бетежан, ман да Бог да боље ... Конзисторија му на то поручује нек иде још до конца године, јер онај ђакон ког он препоручује слабо шта зна, слаб је поп, непокоран и вјетра пуну главу....

У Плашком, сијелу владичанства, гдје је увијек било млађих свештеника на пракси, има несхватљивих ствари. За вријеме Мушицког огулински жупник Побор тражи да и православна дјеца прије школе долазе у католичку капелу у Плашком!... Зар није изјутра било богослужења у катедрали уз двор владичин!?

У Муњави парох Јован Поповић наводи 1819. да већ 13 година одлази на катихизацију у Огулин, Овај марни катихета моли да буде ослобођен дужности јер зими плачући иде на пут. — Г. 1829. он је похваљен и чак награђен са 100 ф, што је изузетан случај.

У Глини се десило нешто изнимно. — Адам Остојић нуди се да замијени Симеона Чучковића ком је ослабио вид. Адам жели да буде користан драгој отаџбини тим што би дјецу рођену од неуких (он вели „глупих") родитеља учио лаким начином како је слушао у Сремским Карловцима. — Глински прото Кирил Остојић, — каже се у извјештају, већ три године не ради и тврдокорно остаје у немарности која му је постала навиком. — Из тога се види да у Глини врши катихизацију Мраковић из Влаовића, затим каснији прото Чучковић из Лушчана, пет сати далеко! Он каже: — Моја би највећа радост била да ми школа може бити ближе, да могу дужност без грешке вршити као што сам и досад испуњавао. Г. 1801. похваљен је Пелеш у Петрињи као ваљан и заслужан испред свих, али је 1806 укорен због немара! Оваквих несталности у раду често: мар и залагање док се не постигне оно што се жели, док се не добије парохија, а онда застој.

Настојања Мушицког донијела су успјеха: у школи г. 1833/4. било је катихета 22 похваљених, а 9 укорених. Али у Плашком стање не задовољава.

Из времена послије Мушицког види се да је било тешкоћа како казује случај учитеља Паула Бана у Метку. Да учитељ није склон православној обуци у вјери, види се и из извјештаја 1845. г. и касније. Прото Трбојевић јавља да су сви ђаци у оној комп. од 8000 душа православни, а никад не долазе у цркву јер учитељ не мари и смета, па отуд и неуспјех у катихизацији.

Кад је учитељ за 100 дјеце иновјерник, то је штетно. — По правилу равноправности требало би да је учитељ оне вјере које и дјеца, да катихета редовно може вршити своје, да учитељ дјецу редовно недељом води у цркву, да дјеца имају слободно само на наше празнике.

Конзисторија спомиње да код српских школа и онако само једина недјељна школа може избавити „краинаго духовнаго запустениа", зато нека свештеници не раде мртво и хладно, него с одушевљењем.

На Кордуну је главни чвор школа у Вукманићу: католичко село и сијело компаније, али по околини све православни тако да је ђака било и већина православних. — Нема спомена да је због тога бивало каквих неприлика осим што су се околни свештеници (Алинчић из Тушиловића, Гаћеша из Требиње и Жутић из Утиње) сви одреда отимали да не долазе на катихизацију. Заиста им и јесте било далеко.

У ранија времена још увијек има непријатних случајева у вези с положајем православне дјеце у школама која се воде као католичка.

ШКОЛОВАЊЕ СВЕШТЕНСТВА

Д. Руварац наводи да први епископ Атанасије Љубојевић и Данило Љуботина нису још имали могућности да установе богословију. Али не спомиње да је ту био манастир Гомирје гдје се свештенички подмладак могао спремити довољно да се подмире потребе. Па и владике Љуботина и Јакшић били су ђаци Гомирја. А посебно су игумани и архимандрити тих времена.

Спремање свештенства вршило се и по парохијама и при еп. двору. То је трајало годинама и радило се понајвише практично. — Углавном би понеки ђак учио најприје код пароха, а затим настављао као ђакон при владичанском двору. У опису 1819. г. сви свештеници наводе гдје су како и колико учили. Ти тачни подаци дају слику оних времена. — Осим код пароха, код епископа, по школама, учио је понеки и њемачку школу, или какве друге школе. Неки веле да су учили приватно, то значи код свештеника.

О учењу код владике примјер је чувени прото Стојан Шобот. Послије образовања у манастиру, владика Јакшић га је као ђакона задржао код себе пуне три године. Народне школе од времена владике Јакшића служиле су основним ћирилским описмењавањем по Часловцу и Псалтиру као припрема за богословско образовање које се посебно изводило у течајевима (од пар мјесеци до неколико година).

Послије владике Јакшића долазе у кризу и народне школе и спремање богослова. Тек за владике Јовановића уводе се течајеви у Плашком по четири мјесеца на трошак полазника. То је било вријеме када су у Сремским Карловцима основане и гимназија и богословија.

Епископ Авакумовић јавио је 1798. г. да отвара клирикалну школу у Плашком. Он некако одмах оде, али његову намјеру оствари администратор Миоковић течајем у Карловцу. У то вријеме каже лички прото Милојевић: — Има нас који смо као и други простаци, који не би иновјерцу ништа знали одговорити о вјери него само да се назива поп и да има пуну буклију вина и да се зна добро напити и по пет чаша попити, и остало к тому. — Епископ Видак отвара 1802. г. школу под именом клиричка гдје предаје и сам, а иначе његов протођакон Павле Хаџић. Годину дана радио је тада у Плашком и Јован Пејакович као учитељ појања. — О тим течајевима пише 1807, коренички прото Шобат Хаџић похвално. — Података о овим течајевима има у Хаџићевим извјештајима (разрјадствиа). Кроз пет година бивало је богослова између 27 и 45.

Митрополит Стратимировић истиче 1805. г. да свештенство има највећи утицај на карактер народа и због тога је важно уздизати свештенички подмладак.

Избијањем ратова поводом Француске револуције били су крајишници развијани по европским бојиштима и то се одражава у превирањима код куће. Власт на то појачано приговара слабој спреми свештеничкој. — Кад је надвојвода код инспекције нашао у Другој банској регименти да од 298 затворених има 287 православних, а само 11 католика, и тај појав приписао слабом образовању свештенства, успротивио се томе митрополит.

Кад је 1809 Горња крајина пала под Француску, владика одмах шаље приједлог за народне школе и богословије. Француска власт ускоро престаје а да се у нашем школству ништа одлучније ни трајније није створило. — Занимљиво је да су Французи нудили Миоковићу град Дубовац више Карловца за богословију, али је он одбио из обзира према католицима. — Он, каже епископ, — који раздвојеност међу вјерницима ове двије цркве непрестано жели уклонити, не би желио ништа примити што ма како припада римској цркви.

Тек 1820. поново је прорадила клирикална школа. Позвано је 37 лица, али је на крају оцијењено свега 17. Поред Јосифа Рајачића и професора Папулића ради на школи неко вријеме и немирна духа Симеон Тркуља, свештенички син из Перне, међу осталим и пештански ђак, који се послије јавља и у Далмацији уз Рајачића.

На замрлост посљедњих дана Миоковића јавља се нови потицај у просвјетним настојањима Лукијана Мушицког, Већ првих дана по доласку 1824. тражи он први списак свештеничких синова. Од 366 опредјењују се за свештенике 102. Пола ових учило је и српски и њемачки, један дио само српски — други само њемачки, никакву школу половица.

Овако многостраним интересовањем почиње ЛМ свој рад. Све је то попраћено окружницама. — Једна је да се вјером и језиком чува народ српски. Посебно је проглас о родољубљу: — љубав према оном што заједницу чини народом.

Ипак је школа редовно радила до његове смрти. Наставници су били и Јосиф Рајачић и Симеон Тркуља, и бивши земунски учитељ Лазар Михаиловић и посебно Севастијан Илић. Конзисторија процјењује кандидата за клир, школу код примања (породично и лично стање), у току приправног течаја, код сваког семестра у току године. Потом се ствара коначан суд о подобности кандидата за свештенство.

Смрћу епископа Мушицког, уз остале промјене код смјене владике, погођена је и клирикална школа. — Клирици, а било их је 11 у млађој класи, а 10 у старијој, „разјејашасја во своја си", одоше кућама својим и школа престаде 1838. г, Као учитељ им се био затекао Данило (Дамјан) Бујић из Нетеке код Срба. Из његове молбе види се да му је отац био 30. г. капелан и учитељ клир, школе, без плате. Имао је само стан и храну и одјећу на рачуи будуће парохије. — Сад је и без тога, код оца са женом и 4 дјеце.

На позив за клирикалну школу изгледа да почетно није било одазива јер се тек 1839. јавља нови списак са 35 клирика. Клирици су од 15 до 33 године. Има их 5 већ ожењених. За неке постоје посебне препоруке војне власти. Те је године предвиђено да они клирици што се разиђоше 1837. поново годину. Клирици су морали понијети крсни лист, школске свједоџбе, потврду о владању, потврду компаније, а за храну, један купљеник (кварта од 24 оке) пшенице мјесечно и по пет форинти мјесечно унапријед.

Тада је већ дошао епископ Евгеније Јовановић. Митрополит шаље учитеља Амфилохија Давидовића, јеромонаха ман. Гргетека. С Амфилохијем ће епископ имати неприлика као и Мушицки с Михаиловићем. Амфилохије већ 1840. г. даје оставку због негативних искустава „велико негодовање искусних и за преписивање и за појање".

Еп. Евгеније у извјештају говори о крајњој глупости и неваспитаности о тврдој шији Амфилохија. Ако га је у 4 ока савјетовао, то није гоњење.

Еп. сад има Самуила Поповића, а и сам одлази у школу да не буде прекида. — Из 1841. постоји квита Самуилова на 50 ф хонорара за пола године. — Сам он нешто касније као капелан у Перни моли парохију у Дубици: био је вели, 1838/9. канцелиста у Плашком, а 1841, радио у клир. школи (в. његов ркп. Службеник из 1847!).

1840. шаље митрополит за учитеља клир. шк. Гервасија Петровића, ђакона ман. Раковца, који је „смирен и послушан". Гервасијево дјеловање кроз готово двадесетак година читава је епоха у образовању свештенства ГК епархије. Он се поткрај спомиње као архимандрит ман. Гомирја.

Из времена Гервасијева прва је класификација клирика г. 1840. У 1. класи 12, у 2. кл. 17, одличних 5.

Те се исте године посебно јавља ЦО Карловац опширним писмом о народном просвјећивању и о клирикалној школи. Она (ЦО) није жалила жртава кад се ради о слави благочестиа нашега видећи са жалости како сви народи својим трудом и жртвом у просвјети и образовању неуморно напрво ходе, а наш мили род српски у својој заосталости и тами натраг остаје. Какав лијек?

У ту сврху је за резиденцију и клирикални конвикт купљена кућа Лукијана Мушицког. — Опоменимо се, каже у писму, — на све прошле године у каквом се недостатку просвјете и образовања наш клир до доласка к нама блаженопочившег господина епископа Лукијана Мушицког налазио, и како је он својом топлом љубављу и великим пожртвовањем за народном просвјетом жудећи, лишен било какве помоћи, својим трудом и трошком да свој клир у вароши што боље просвјети и наобрази, оставио своју епархијалну резиденцију у Плашком и сам себи дом у Карловцу купио. А

Г. 1841 сазивају се клирици за 15. окт. уз ове услове: мјесто 15 ф даје се сад 30 ф јер је сад конвикт („общчее препитание") с прехраном: ово се даје по 5 ф унапријед; уз то 4 купљеника пшенице, 1 кукуруза 1 вагон крумпира, 15 ако гра (пасуља) бијелога или червенога: жилица, вилица, нож и друго нужно.

Редовне су класификације (разрједства) с потписом Гервасија Петровића. Г. 1842 старијих 8, млађих 19. — Те године су услови за упис или свршена Главна школа с учитељским течајем од 3 мј, или 4 разреда латинске школе.

Г. 1847 спомињу се и предмети кл. школе: догматика, библ. историја, граматика, пјеније. типик, нравственост, паст, историја цркве, методика тумач јеванђеља, правило...

Али из те године има и допис еп. Евгенија Ген. команди да је клир. школа досад била на трошак цркве и клирика, па престала због скупоће и у очекивању националног конгреса. Код оцјењивања клирика 1848. било је од 8 старијих 4 одлична, а од 29 (?) млађих 5 одличних.

Из досадашњег се види да је школа, уз кратки прекид, редовно радила и да је број клирика био одмјерен потребама. То је било повољно ако се узме да су ту биле и немирне и ратне године. Ускоро, увођењем Бахова полицијског режима, почиње интересовање власти за клир. школу, али у негативном правцу, како да се скучи.

Већ 1851. требало је подниjети извјештај министарству: клирика је тада било 10+8. Потписује још увијек Гервасије. Ту је и опис богословије. Слиједеће године има 14+4 клирика. У г. 1852 Лентулај из Загреба уиме Намјесничког вијећа јавља се расписима. — Каже да клир. школа нема дозволе за Карловац. — На ово еп. Евгеније одговара да су околности за школу исте као и за еп. резиденцију. Износи и кратак преглед из прошлости. Еп. Авакумовић 1800. није хтио у Плашки. Мушицки је 1829. прешао приватно, а 1840. купио дом у ком је сад школа. Има два учитеља, Гервасија Петровића који је већ тада протосинђел и Макарија Милића. Плаће су им 100 и 150 ф. Ко учитеље плаћа, тај их и намјешта. Прилаже се исказ ученика и попис предмета. Клирици уче и методику и катихетику, Еп. истиче да се слов. граматика учи по његовој књизи (из 1851). г.

Г. 1858. види се да се школа отвара: један разред припремни и 2. до 4. г. редовна. Свака година треба да има свог професора: плаће горе наведене — Чека се још царско одобрење за Плашки. (Карловац је, значи, ликвидиран), школа треба да се отвори на Ваведење, д. дец. — Понијети треба узану сламњачу, 2 плахте, биљац или покривач, 1-2 узглавника, ручник, боље хаљине (пристојно — једнака одјећа). — Ту се напомиње да је чистоћа извор здравља и одлична црта изображених људи па о њој треба водити особито бригу. — Понијети књиге из досадашњих разних школа. Уз то крштеницу, школску свједоџбу, свједоџбу о моралном владању, слободан лист (неженьен), војну потврду, потврду о здрављу.

Види се да је тада парохија било 144, пароха 118, администратора 23, капелана 29, и да је потреба 44. Ту је међу осталим израчунато да годишње умире 8 и 3/4 свештеника, а школа даје у 3 г. 26 и 1/4 клирика свршених. То значи да укупно за 5 година треба 50 свештеника уз годишње стање клирика 40!

Класификација из 1859. казује да је предуготовника (полазник приправног течаја) било 29. Као учитељ се спомиње Григорије Војновић.

У г. 1860. било је 19 полазника приправног течаја. Уз остало уче и земљопис Европе и пов. Аустрије до XVI в. С њима ради Војновић, са старијима Гервасије. — Ту се већ јављају неки све до послије Првог рата познати свештеници, као на пр. Мојсије Мајсторовић (умро 1925), таст мога таста Гене Илића, а и отац Генин Михаило. — Из тих времена, као из почетака Гервасија око 1840, има нешто сачуваних рукописних уџбеника.

У години 1864. види се да је учитељ клирика био Лазар Косановић, а међу предметима, иако је апсолутизам замро, још увијек се учи пов. Аустрије (до доба Хабсбурга). — Те је године клирик 1 г. Грбић Емануил, касније писац. У г. 1865. извјештај (њемачки) о клир. школи види се да она има управитеља и 4 наставника (Лазара Косановића, Самуила Поповића, Германа Јовановића и Георгија Војновића). Бака има у 4 разреда: 9, 11, 6, 7, или 33. — Наводе се већ спомињани предмети. Из те је године и Закон от клириков — всегда набљудатисја имушчи. Ту је 6 тачака о владању у цркви: редован полазак, чреда, владање, читање и појање, помоћ неискусним појцима. — Шест тачака у школи: мјесто, мир, изостанци, отсуства с часа... — Коначно је и 12 тачака о владању спољњем: поздрављање старијих, да се не станује код удовица (разврат) итд. — Зими је вечерњи час у 6 и по, а љети у 8 и по. Ту су прописи и о окупљањима, свађама, удаљавању из мјеста, пресељавању, лов (по стогнам прохождатисја), сумњиво друштво, саоблазни... Казне су: опомена, укор и искључење (као гњили удови). — Ово су била правила и за Сремске Карловце, а потписује их 1. окт. 1865. Иларион Руварац, архимандрит и учитељ болословије, ускоро чувени историчар.

Г. 1867. спомиње се плаћ од 420 ф проф. Милутину Ратковићу. — Слиједеће године види се да Герман Јовановић престаје поучавати у појању, а наставља Игњатије Малобабић, касније прото у Војнићу, отац проте Душана који би убијен крај куће 1941. г. — Од домаћих учитеља јавља се 1869. Никола Милић као учитељ предуготовника. Те године види се да плаће наставничке шаље патријаршија из Сремских Карловаца. Извјештаје о школи тражи тада и војна власт и грађанска. Г. 1870. игуман Милутин Ратковић напушта богословију, гдје је радио 3 и по године, прелази у ман. Врдник. — Те су године учитељи Никола Милић и Јован Будисављевић. Међу богословима истиче се већ тада Јован Борота, врло виђени свештеник писац.

Још 1872. има података о класификацији клирика, а и о извјештају о кл. школи. Таквих података има и из г. 1873—4. Међутим из 1873. г. постоји акт да се дом клир. школе изда дражбом под закуп. Свакако зато што је морао бити тада ненасељен!? — А 1892. говори се о продаји грађе конвикта у Плашком.

Г. 1875. јавља патријарх да је с даном 1. окт. отворена богословија у Сремским Карловцима, у коју ће се кандидати примати према основном закону о уређењу СПЦ у Аустрији, чувеном Рескрипту од 11. авг. 1868. г. Примају се кандидати са 6 разреда гимназије или реалке. Ово је 1881. повишено на тражење 8 разреда или матуре. — Г. 1876. појавио се први штампани извјештај о тој високој богословској школи.

Богословије у Сарајеву и Шибенику узимале су клирике и са 6 разреда гимназије, па је било случајева да неки иду и тамо, или зато да брже заврше, или што им гимназија није ишла. У Првом рату карловачка богословија је радила како тако. Примала је кандидате, па је имала пун број, јер су тако избјегавали ратну службу, међу њима је и писац овог рада. То су били, тада на слабу гласу, „ратни богослови". Шк. г. 1915/16. учило се код куће по скриптама, а полагала година у Сомбору: Ср. Карловци су били као неко ратно подручје. — Друге године слично; али полагање у Карловцима. — Треће године с прољећа насељен је семинар и учило се оштро три мјесеца (предавања, колоквији и испити). — Четврте године у јесен почело се редовно. То је било 1918. слом Аустрије и прекид концем окт. С прољећа поново три мјесеца и дипломски испити. То је било 1919. — Иза тога је још једно годиште дипломирало 1920. — Затим се ова богословија гаси, а мјесто ње јавља се Богословски факултет у Београду; иначе раде средње богословије.

Богослови из Карловачког владичанства одлазе тада послије 4 гимназије у те богословије од Битоља до Сремски Карловаца и до Сарајева, али се школовање ускоро подиже на 5 и 6 година.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ШКОЛЕ

Из досадашњих података видјело се стање школства у Горњој крајини, а успут и понешто о школовању српске дјеце у тим школама. — Но овдје су важнији подаци о српским народним школама.

Рад М. Грујић у својој Апололији српског народа (в. Лит.) правилно истиче да су Срби у XVIII в. међу првима устали да отварањем школа прокрче пут просвјети у народ. Ваничек износи да се око пол. XVIII в. у Горњој крајини спомиње школа у Залужници и да учитељску дужност врши свештенство јер грчко-источни (православни) култ има двоструку базу црквену и свјетовну, — каже он.

Но против српких школа јавља се отпор. Тако Жупанија Вировитичка 1754. предлаже Угарском сабору да се Србима не допусти подизати школе зато што расте отуда шизматичко кривовјерје, те да би се они већ једном угасили. А јавља се и унијатски владика Божичковић 1771: — срп. школе треба да се затру као расадници шизме.

У царским рјешењима на тражења Темишварског сабора 1790. одобрава се оснивање црквено-општинских школа, јер језик српског народа уједно је и језик црквени, и трговачки, и језик науке и књижевности. Г. 1796. гроф Ердеди од Босанске команде признаје да би дјеца боље напредавала у писмености и учењу кад би прије њемачке школе учила у илирским школама, па одобрава оснивање. Владика Видак прегнуо је да и свештенство и народ изведе из душевне таме и да унесе зраке просвјете у запуштену Крајину, — како рече глински прото Кирил Остојић. Видак је почео да „хладна срца у топлоту обрати, срца која су остуденила још послије Јакшићеве смрти."

С Мушицким готово би се могло рећи, настаје полет у српском школству. Из времена Мушицког статистика показује у Горњој крајини 16395 домова 190587 душа, а свих школа свега 76 уз оне прилике упола мање, јер је школа требало бити колико и парохија, 143. Уз ово су подаци о броју ученика с бројем укућана, о звању родитеља и о потреби књига. Извјештаји прота уз ове податке говоре о стварном стању.

Уопће би се могло казати да је у свакој парохији било услова да се неко описмени учећи код свештеника, код некога и по више ђака заједно. То се види и из ђачких потписа на књигама, а и из свједочанстава што су им они издавали.

Неки свештеници из Описа 1819. школовали су се само у свом мјесту, а неки дошколовали још касније у клирикалном течају.

Мале повремене сеоске школе држане су углавном за свештеничке синове или друге кандидате за свештенство, Нешто се више може, а и мора, према расположивој грађи казати о неким истакнутијим и трајнијим школама.

ВИЛИЋКА ШКОЛА

О дијелу Гацке долине који носи назив Вилић било је говора код описа Крајине и насељавања. У Вилићу је дуго дјеловала знаменита српска народна школа код цркве св. Петра у Залужници, Вилићка школа. На могућност постојања неке школе у Вилићу упућује већ 1672. г. једна биљешка на Прологу, да је калуђер Максим неке књиге из ман. Марче узео и однио к мору у село Вилиће гдје је књиге нашао Пајсеј Зорчић „епископ влашких синов" и вратио у Марчу.

Оклобџија истиче да је Вилићка школа била најстарија у Личкој крајини. Основали су је споразумно костајнички владика Андријевић и плашчански Ненадовић. Андријевић је тада био духовни поглавар једног дијела Лике, док је Гацка долина припадала Ненадовићу. То је било 1746. г. По Баху је у Залужници пространа зграда, општинска школа сграђена била већ 1742. г. Ваничек ставља оснивање школе у 1752. г. Школу су

одржавале парохије, односно црквене општине из обе епархије, њих 70, свака са 3-8 ф годишње. Учитеља калуђера плаћали су са 50 ф. — У писму 1799 наводи вилићки прото Лазар Скенџић да је школа била „усађена" 1753. г. Школа је имала почетно 42 ђака. У школи се изучавао буквар, часловац, поластар (полуустав), Нови Завјет, апостол, еванђеље, читање, писање, а свакако и појање.

У Опису 1819. види се да је 39 свештеника учило у тој школи, од личких четвртина!

Један од првих познатих вилићких учитеља био је Теофан Павловић, то свједочи његов запис на рукописној књижици Разна сказанија (сада ман. Крка бр. 56/374). Из тог се записа види да је он из 1760. г. био магистер у Метку, а та је школа млађа од вилићке, да је прије тога као ђакон био у Вилићу, а затим у Метку рукоположен за пресвитера. — Ово не значи да је Павловић био и први учитељ.

Најистакнутији, односно најпознатији вилићки учитељ био је Марковић. Оклобџија спомиње да је школа била на гласу за свог малистра Петра Марковића Србина из Шиклоша у Барањи, који је овамо дошао на позив владике Јакшића. Неће бити да су из Шиклоша у Лику доспјела два Марковића, Петар и Стеван, па ће бити да је то исти. Сам Оклобџија послао је Љуби Стојановићу запис (8322) о Стевану. — Тај исти Стеван био је магистер и у Бискупији на далматинском Косову 1770, и у Врлици 1771. и у Мокром Пољу, све у Далмацији, гдје има неколико књига које је он преписао (ман. Драговић бр. 12 и 13, Крка 38, и Крупа 13). Био је марљив преписивач. — Једну књигу спомиње и запис 1772. као власништво народне библиотеке у Београду под бр. 592! Ово би могао бити или други примјерак крупске књиге или њезин дио, јер у Крупи су само л. 44-54. — Марковић је писао курзивом, обичним рукописом, убацујући само понекад украсно вијугаво слово.

Г. 1786. спомиње се у Вилићу као учитељ Васо Прица, свакако из Коренице.

Ова, можда најпознатија школа Горње крајине, није радила без прекида и неприлика. Неко се вријеме мислило да пређе у Кореницу. Вилићу је гравитирало десетак парохија, али је за других десетак око Коренице било предалеко ићи у Залужницу.

С учитељем су се склапали уговори на годину дана, па је тако стално постојала могућност прекида.

Г. 1795. обновљен је рад настојањем вилићког проте Лазара Скенџића и кореничког Стојана Шобата; учитељ је Алекса Дмитрашиновић. Мало касније, 1799. учитељ је Марко Радовановић, — Говори се тих година и о ђакону Петру Иванчевићу као учитељу, а спомиње се могућност да пређе у Вилич и учитељ из Госпића, а то је био Сава Мркаљ! Г. 1800. шаље конзисторија Марка Поповића, који је учио у Вилићу 6 година. О њему прото пише 1801: Дјечице се сабрало 20. Магистар Маркић добро је подвижан и настоји право добро, — Он се спомиње као учитељ и 1801. г. Из куће Поповића била је више свештеника. У кући је био и један ркп Псалтир и штампани Службеник Божидара Вуковића 1519. г. (в. Књиге). Било је времена када је вилићка школа била једина српска у Горњој крајини. Смисао за просвјету у питомој Гацкој траје и даље, и може се рећи да се осјећа све до данас. О обнови ове школе има спомен и 1817. г. у најтежа гладна времена.

Од вилићких ђака из Описа 1819, њих 29 није нигдје иначе ишло, значи пружала је довољну спрему. Њени су ђаци и чувени прото Стојан Шобат и крбавски прото Тома Будисављевић. На подручју Вилића спомиње се касније и школа у Шкарама. Ту се 1834. г. нашло 42 дјеце у рукама учитеља „римљанина". Шкарани кажу да не могу прихватити понуђеног клирика за учитеља јер више воле да им дјеца уче њемачки. — На ово касније епископ Евгеније Јовановић ставља примједбу; — Зри! Ово је зло!

КОРЕНИЦА

Као што је споменуто, за оних десетак парохија из Крбвае Вилић је.био предалеко, па се јавља мисао да се оснује школа у Кореници. Ваничек спомиње да је то допуштено било 1787. г. — О том је водио бригу прото Стојан Шобат, иначе вилићки ђак. Да је школа радила неко вријеме, види се из Шобатова писма 1801., да парох из Петрова села Василије Орлић каже за школу да је ни за што, Тиме он, што би била дужност свештеничка „возбуждавати и учити народ на обшче добро, разорава и рад би да изтреби". — Те године био је учитељ клирик Јован Прица који тек што је завршио течај у Карловцу. Плаћу су сакупљали тасом у цркви..

Школа је престала услијед ратова, али је 1818. опет прорадила, учитељ је био Марко Вујаклија.

На подручју Крбаве има ситних спомена о школовањима. — На једном запису спомиње се као ђак Теодор Комадина Бурђев из Мутилића код Удбине. — А Јован Војновић потписан је у Мекињару на руском Триоду из 1748. г. као ђак 3 р. 1818. г. стар 11 г.

Слично као мало касније у Висућу, тако и у Мутилићу народ и старјешине 1831. г. „возбрањују се против школе због биједе и лоших година".

ШКОЛА У МЕТКУ

Народна представка из Госпића 22. VIII 1973. спомиње као да је већ од насељања Лике поткрај XVI в. у Метку постојала српска школа!.

Медак лежи у лијепом и питомом крају око извора ријеке Лике под Велебитом. Наоколо, на даљину од два сата нижу се српска села Почитељ, Читлук, Дивосело, Барлете, Вребац, Могорић, Плоча, Кик и Радуч. Ускоро послије ослобођења Лике од Турака спомиње се да у Метку има 70 домова, а 1700 г. већ 100. Ту се најприје био смјестио босански митрополит Атанасије Љубојевић, — примамљен добротом земље, како наводи католички љетопис. Љубојевића има у Метку и сад. Медак од тада постаје важан црквени и школски центар. Г. 1752. подиже ту владика Данило Јакшић школу. Мјесто гдје је била школа зове се и данас „дворина". Зграда је постојала до овог рата. Послије рата једва да се за темељ знало.

Из првих времена зна се за неке учитеље. На протоколу што га владика Јакшић даде пароху у Дивоселу Вујновићу потписан је магистар медачке школе покровобогородичне Алексије Јовановић, Србин из Угарске. На Лазаревцу у Широкој кули потписан је свјашченомонах хиеросхимник Амвросиј, магистар медачки 1755. г.

А на ркп књижици Сказанија (ман. Крка 56/374) види се у запису већ споменутом код вилићке школе, да је Теофан Павловић био учитељ медачке школе, што је могао бити нешто прије 1760. г. — Учитељ, да ли раније и ђак ове школе, био је и Јоаникије Милојевић од свештеничке лозе из Могорића, познати архимандрит ман. Гомирја, он је у Метку и водио школу и економију.

Поред Грбићевих података има о медачкој школи још и других. Јакшићева школа радила је 1752-1771. или двадесетак година. Она је тиме једна од најстаријих школа.

Смрћу владике Јакшића све је његово дјело дошло у кризу: нарошест околних села. Учитељ је био Никола Милеуснић Ракић, ког је још Грбић приказао исцрпно. Г. 1775. зграда је претворена у официрски стан, а капела у тамницу! — Послије укидања Крајине поново ће послужити за школу. Школа је за вријеме владике Петровића била обновљена 1782/3. Тада је могао бити учитељ Мелентије Дејановић из Радуча, ђак те школе 5 година. Из тога је времена још 12 свештеника опис. 1819. који су учили у Метку.

За медачку школу зна се и 1792. г. Тада се спомиње као заслужан за школу оберлајтнант Радошевић. Он је израдио одобрење за ту школу за шест околних села. Учитељ је био Никола Милеуснић — Ракић, ког је још раније владика био одредио да учи дјецу у Лици „српској писмености и страху божјем". С њиме је био склопљен уговор на годину дана. Кад је он 1793. прешао у Грачац, сакупе се народни прваци и старјешине из шест села (Медак, Почитељ, Вребац, Могорић, Плоча и Радуч), на потицај Јоаникија Милојевића, споменутог официра Радошевића, капетана Оклобџије, посланика Личке регименте на темишварском сабору 1790, — да продуже медачку школу.

Тада је био састављен уговор од 23. VIII 1793. с јерођаконом Ароном Стајановићем, толико ученим да му једнаког није било могуће наћи. Он се обвезао учити ђаке читати, писати, рачунати, појати и по жељи њемачки, Плаћа му је одређена 8 гроша мјесечно по дјетету, пола кварте пшенице или кварту ражи годишње, и ако би ко што донио на дар. Учитељ неће школу остављати без дозволе школског тутора. Чуваће се сваког „безчинија", што би могло срамотити школу и народ. Неће замјерити ако буде опоменут за какву фалингу. — На овај уговор с фрушкогорским калуђером није пристао владика, јер да је он скитница и не одговара свом позиву, и тако је запело.

Из Опис. 1819. види се да је у Метку учило већина личких свештеника, њих 38. Тако је ова школа била подједнако јака као и Вилићка.

У каснијим колебањима гдје да се држи школа за Лику, Медак се и даље држи. — Г. 1800-1. био је учитељ „пулак наредбе г. епископа" Михаил Травица, потврђен и за 1803. г. Послије колебања између Метка, Плоче и Вребца школа је поново потврђена 1806. г. Та би колебања настала кад би се у неком крају накупило по више дјеце за школу, посебно свештеничких синова, па се јавља тежња да школа буде гдје је тој дјеци најближе.

У тим колебањима одлучну је ријеч имао чувени лички прото Јован Милојевић, ког треба разликовати од нешто старијега гомирског архимандрита Јоаникија, већ споменутог.

Милојевић 1800. предлаже да би се за опћу наставу јуности установило да сваки парох даје по 5 ф годишње и кварту пшенице или ражи, сваки капелан по 2 ф и кварту жита, а ко има дјецу: парох 10 ф капелан 5 ф с „натурољу" (живежним намирницама), и то без сваког препословија док ће оно што ће плаћати дјеца простог народа бити посебно. Ово би требало да изнесе 120 ф и 20 кварта чисте пшенице или ражи. За учитеља био је предвиђен протин унук Илија. Плаћа би му се издавала полугодишње, пола на крају године послије испита. Плаћада му издаје школски надзорник (то је био парох Георгије Клеут). Један дан у седмици учитељ тражи да буде слободан, што се зове „реграција ко отдохновенију". Школа да буде снабдјевена с „палишними дрови" огријевом. Ако се од народа и официра не прикупи на вријеме, то има да надокнаде свештеници. Ово је овако договорено и потписано.

Објављено је и у цркви с тим да ће сељачка дјеца плаћати посве малу багателицу. На скупу у Радучу 1806. свештеници совокупившесја усовјетовавше потвердиша да не во ином мјестје развје в Метку Славеносербскаја школа поставитисја имат'. Ово је потписало 14 свештеника. Потписници су распоредили и што ће који давати. Георгије Клеут, зато што је школа у парохији, даје 15 ф и кварту жита. Остали по 5 ф, а дају по 10 ф зато што им је дијете у школи: Јован Добрић из Горњег Грачаца, Григорије Циук из Горњег Грачаца, Тома Милојевић из Могорића и Атанасије Богдановић из Врепца.

Слиједеће године прото понавља апел за школу, па додаје: — А који свога дјетета нема, томе сироту какву за наведену плаћу, што би Бог љубио, послати слободно стоји. — А од народа ко шаље дијете, већи газда да даје петину на мјесец, средњи половину, а сиромах нимало, бадава.

Г. 1807 — 8. био је учитељ Јован Витас, ученик Саве Мркаља у Госпићу: он сам наводи г. 8106 — 7! — Г. 1809. издан је атестат клирику Јовану Поповићу „који находи се Илирическа школа за учитеља в сеља Метку, који сваком благочину и добронравну и добром понашању трудољубиво ученики своја настављајет, котори способан показалсја в чтенији, в пјенији и в писанији, и сие свјакому лицу по достоинству своју част показати способен јест..."

Послије одласка Француза владика Миоковић обнавља медачку школу. Шест млађих свештеника из Опис. 1819. учило је само у Метку, значи школа је пружала довољну предспрему.

ШКОЛА У ГОСПИЋУ

Госпић, главно мјесто Лике, добива важност тек у Крајини XVIII в. Развија се тада у административни и војни центар. Ту је сједиште Личке регименте. А ту онда настаје насеље трговаца, занатлија и угоститеља, зракасто сврстано уз три главне цесте.

У списку српских домова у Лици 1768. Госпић се још не спомиње. Ако је и било кога, води се под парохијом Смиљан, јер Госпић задуго нема своје парохије. Г. 1800. има у Госпићу православних домова 14 са 95 душа: то су углавном трговци и официри.

Српска школа у Госпићу била је углавном варошког типа, за трговачку и официрску дјецу као што су биле школе по варошима. Српска школа спомиње се 1795. кад је дошао бивши медачки и грачачки учитељ Никола Милеуснић - Ракић. Он сам наводи да је био учитељ у Госпићу 7 година, но о том нема других података. Школа мора да се угасила јер Срби Госпићани на потицај епископа Авакумовића приликом његова путовања кроз Лику 1798. траже по проти Милојевићу да им епархијска управа пошаље учитеља Марка Радовановића из Вилића.

С Радовановићем није уређено па је за учитеља одабран клирик Сава Мркаљ, младић од 17 година! С њиме је направљена погодба. Прото Милојевић јавља 27. IV 1799. да је школа уведена за лички, крбавски и коренички протопрезвитерат. Милојевић предлаже тада да у школу долазе и млађи пароси и капелани, и то редом да би неко вријеме учили, јер их има свакојаких. Извјештај о почетку рада није повољан. Баци долазе споро, а има их свега до 20. — Наставник Сава Мркаљ досад „у сваком добром нахожденију находитсја и ревност наложенога дјела добро совершштајет", а труд његов о школи је „непошчадим", дакле не штеди себе у послу. Прото пожурује свештенство да шаље доприносе тутору школском Луки Милеуснићу: — Знате да је у школи потребно пуно нешто, Ваша је срамота да ја толико опомињем!.

Димитрије Руварац спомиње ову школу као приватну школу Саве Мркаља. Овом нема основа кад се види како је школа настала и како су се средства прибирала. Руварац се ту ослања на Мркаљев списак „Описаније оних субјектов иже сана свјашченическаго желајут". Тих је „субјектов" било 11 у доби између 16 и 25. Мркаљ је њих учио читању, писању, епитому или опису храма, тајнама, црквеном правилу. Међутим ово је био само један дио Мркаљевих ђака, јер је у његовој школи било и грађанске и официрске дјеце. Мркаљ у љето 1798. прекида у Госпићу. Вилићки прото Скенџић затекао је у Плашком једног трговца из Госпића који је дошао да тражи учитеља из Пакраца.

Из одговора проте Милојевића види се зашто Мркаљ неће да остане Већ је раније прото морао опоминьати свештенике да шаљу доприносе. Сад се тужи да трговци госпићки „нити једног крајцера од онога што су обећали приложили нису". Обећали 50 ф па смањили на 20, а онда не

дају ни то. Свештеници и официри дали су своје али то није довољно. — Трговци ради би имати учена магистра и у љепим хаљинама а да не плате што су обећали, него да им учитељ буде мукте и да свима по вољи чини како који захтијева. — Прото полак свога поштења мисли да њима никакав учитељ угодити неће. Овога (Мркаља) не штимају: у пјенију и правилу узимају му десну страну, А Симо Домитровић каже да су они господари од своје цркве дати пјетије коме њима драго! Учитељ је свештенству, народу и официрима повољан, па би требало да остане: сабрало се близу 30 красне дјечице и уче красно. У будуће, веле они, школе плаћати неће, а да о њој господаре трговци. Мркаљ је отишао али га епархија опет шаље, 1800. Сад му прави сматње војна власт тиме што му одводи ђаке на војну службу, на што се он притужио. Исте године одлази Мркаљ у Пешту на студије.

Госпићани желе задржати школу код себе. Мало касније враћа се ствар на старо, на обнову и одржавање школе у Госпићу.

Илија Милојевић, један од Мркаљевих „субјеката", наводи да је у Госпићу био учитељ годину дана, не види се када.

ОСТАЛЕ ШКОЛЕ ПО ЛИЦИ

По Лици се јавља понека школа осим оне у Метку, Сама је личка регинента, по извјештају пуковника Горецки фон Корниц, хтјела да се оснују двије школе јер је полазак школе у Метку из удаљених компанија немогућ. Прото Милојевић тражи одобрење за школу у Плочи. Учитељ би био Михаил Травица, али то није остварено. Остварена је међутим школа у Радучу, која се одмах враћа у Медак.

Г. 1804, договарају се свештеници да школа буде у Врепцу, а учитељ да буде Илија Милојевић, ђак Мркаљев и клирикалне школе у Плашком. Још г. 1796. израдио је прото код епископа дозволу за школу у Врепцу као у средишту протопрезвитерата и најпогоднијем мјесту за живежне намирнице. Грбић наводи да је школа у Врепцу била основана 1794, а поново 1804, радила је до 1806. г.

Вребац је добио школу кад су настали спорови гдје да буде школа; једни су били за Грачац, неки за Плочу, неки за Медак, а неки „како власт соизволјава"!

Вребац је, истиче се, мјесто здраво, вода жива, близу доста палимих дров која се могу љети довести колима, а зими санама, квартир је код школе, близу је варош (Госпић), народ је сам нову зграду за школу подићи, а дотле парох Богдановић даје камару; коначно, проти је успут школу обићи кад иде из Могорића, гдје је сједиште Милојевића, у Госпић. Што се тиче учитеља, да би преуба живјети и могао, предвиђају се доприноси како је већ споменуто. Учитељ Илија Милојевић, унук протин а зет Богдановића, може дјецу учити правочтенију, писању, малом катихизису са светим тајнама, с кратким толкованијем, затим рачуну у неколико шпеција состојашчему, одговарањима литургијским, а за учење појања по осам гласова да плати по 1 ф ко жели научити: слично и остало што би учитељ знао а дијете хтјело да учи.

О овом је сачињена погодба у Почитељу у сијелу свештеничке лозе Дошена. Присутно 10 пароха.

У почитељском циркуларном протоколу има о том забиљежено: — Као вјерни раби Бога и владике возљубљени возљубившаго нас синови,

наипаче се од нас тражи да би останки нашја к просвјешченију управљали да би Бога могли познати и богоугодно живети, док у незнању лишавамо се љубави и небеских благ... Писмом од 1805. позива прото свештенство: — „Да би по примјеру прочих народов чтолибо и ми процвјетати могли„ да се дјеца шаљу у школу.

Према Опис. 1819 учили су у Врепцу свега 2 свештеника. Парох вребачки Атанасије Богдановић наводи да је учио у Врепцу 7 година, али је то било много раније. О покушају отварања школе у Плочи види се из писма протина 1801. г. епископу: — Чло умилњејше и дражајше мње би било развје узрети очима моима нашего благошастиа јуност воспитану..."

Нешто ће боље са школом бити у Грачацу. Грачац лежи на југу изван уже Лике, и зато је погодан за центар. Епископ Димовић јавља 1787. да је Илирска дворска канцеларија дозволила да се у Грачацу оснује школа. Грачац се спомиње и међу 9 српских народних школа које су одобрене царском одлуком од 1792. — Г. 1793. прелази из Метка у Грачац, на позив народа и свештенства, за учитеља Никола Милеуснић.

Но школа у Грачацу није могла да се развије прво зато што је близу, одмах с ону страну Велебита у Далмацији манастир Крупа, — по традацији још из времена Немањића, — гдје је учило доста младића из Лике, а нису далеко ни остале далматинске школе (Плавно, Книн, Мокро Поље). А у самом Грачацу сметња раду школе било је и у томе што је дошло до спора између учитеља и свештеника.

Г. 1795-6. Милеуснић прелази у Госпић, а тиме престаје и грачачка школа.

Из Опис. 1819 види се да је 14 свештеника учило у Грачацу српски: ово би се могло односити на Горњи Грачац, на свештенички дом Мандића. Г. 1804 моле Грачани да им се „от свјешченодејства устављени"

— О истом овом Вуколају каже прото Будисављевић да мнола бешчина и невриједна дијела твори и соблазни простому народу показује и по 3-4 дана у бирцаузје и дневно и ношчно пијанствује и пјева, пушке, лулу и тамбуру навик у руках имјејет штогод добије, све у вину попије, гол и бос ходи, клатари се тамо и симо. Што би се више власти с овим угурсузом мучиле па да је и парох, а камо ли један неваљали капелан о кому је срамно и глаголати.

Уз оног Арона из Метка и овај је Вукола ј још један примјер како се у она времена долазило до учитеља и колико је био цијењен.
кордун, а становници Приложани...

ШКОЛЕ НА ЛИЧКОМ КОРДУНУ

Подручје између планине Пљешевице па на исток до дубоке долине горњег тока Уне припало је Лици послије рата 1791. и прозвано Лички вријеме Француза пострадали од Турака. У забаченом селу Осрецима био који знаде наше науке и немачке. Цар да даде трошак, јер су они за

Ту је затечено више свештеника образованих у Босни и нешто калуђера ман. Рмња. Из Добросела моле 1818. једног учитеља од нашег закона, је Јоаким Радаковић 2 године учитељ „повеленијем г. епископа Миоковића" што значи иза 1807. г. — Г. 1820, кад је Радаковић био тужен да буни народ, прото Будисављевић га брани; — Он је само говорио да његово дијете треба да испрва учи српски, а тек затим њемачки: никакве новитете није чинио..,

О школи у Сувају спомиње се 1820-1, учитељ Марко Вукајлија. Он је 1817-18. био у Кореници. Из Суваје се тужио против Будисављевића пишући некако нејасно и сметено.

Главно је мјесто у овом крају Срб. Ту је радила и посебно се успјешно развила школа у којој је доморођац Никола Војводић био учитељ читавих 6 година. — Свештеници Егић и Будисављевић наводе да су учили

у малој школи „сербској" у Србу. Али главни су подаци о тој школи из времена еп. Мушиког. кад је 1827. капетан из Срба гроф Бранковић јавио да се отвара школа, хвали владика Србљане и њихова земљака учитеља Илију Војводића који је завршио и њемачку и клирикалну школу: његову способност признаје и школски директор Генералата Франц Фрас. Г. 1829. имала је школа 56 дјеце. Кад је Војводић требао да пређе у Плашки, Србљани траже да им се пошаље способан учитељ православни, педагошки образован, да зна српско читање и писање, али и појање. Тада у Србу долази Константин Алинчић с плаћом од 180 ф, али народ није могао да плаћа школски разред од 2 кр по рали, а власт одбија да помогне и предлаже да дужност учитеља врше свештеници. На то долази за учитеља млађи Илијин брат Андрија.

Занимљив је уговор с Андријом: — мјесечна плаћа 8 ф, стан (соба, кухиња и остава) и 800 хвати врта: за папир пера и мастило (тинту), 6 ф годишње, дрва учитељу и школи 5 хвати, ђака да буде 40, за сваког се плаћа 1 и 1/2 ф годишње, али учитељ има да учи још бесплатно до 10 сиромашне дјеце: плаћа се учитељу полугодишње, за неуплаћене доприносе јамче официри и службеници. — О раду учитеља каже се у 6 тачака: ради по плану тривијалних школа, — српски језик уче по буквару и часловцу, — има све обавезе као ерарски (крајишки) учитељ, — одговара за ред у стану и школи, — отказни рок је 6 мјесеци. — Уговор је састављен у три примјерка. — Потписани: старјешине Ћопић, Ћосић, Колунџија, Богуновић, Чича, Мишковић, Шијан, Деснића, Рађеновић, Медић, Павковић, каплари Бокун, Рашуо и Жежељ, федвебли Шкундрић и Дубаић, лугар Пеић, те официри потпуковник Опачић, натпоручник Богуновић и капетан Пушкарић.

Андрија је имао дужност и да од свог брата Илије научи све што је потребно. Посебно је значајна одредба, више пута у уговорима понављана, да учитељ мора сиромашну дјецу бесплатно поучавати!

Овај је уговор посебно важан и као образац уређивања односа с учитељима народних школа у Горњој крајини без обзира на то је ли оригиналан или је копија неких других уговора (в. и Медак и Плашки...)

КАПЕЛСКО ПОДРУЧЈЕ

Идући из Лике на сјевер прелази се планина Капела. Ту, у поткапелском крају је и сједиште Огулинске регименте крајишке и сијело Горњокарловачког владичанства у Плашком.

Главни српски просвјетни центри су у Плашком и Гомирју, једином српском манастиру ових крајева, а била је школа и у Српским Моравицама.

Природно је да Плашки буде главни расадник свештеничког подмлатка, главно жариште богословског образовања, клирикалне школе. Ту су одржавани и краћи течајеви, а ту су и млади свештеници вршили и почетну праксу и касније долазили редом (на чреде) ради вјежбања. У Плашком је било код компаније и крајишка тривијална њемачка школа. — А ту се јавља и српска Илирска национална школа.

Школа у Плашком била је централно училиште за ђаке оба владичанства Горње крајине, (Костајничког и Горњокарловачког). Грујић у Апологији Срба наводи да је основана 1744. г. Трошак за ову школу намиривало је 70 парохија доприносима од 3,8 ф годишње. Ова је школа најстарија од свих, ради до смрти владике Данила Јакшића без прекида. Тада економ Софроније Кукић јавља митрополиту Борђевићу да су неки народни учитељи остали неисплаћени. Исто тако и гомирски игуман Теофил Алексић.

Према релацији каснијега првога генерала Србина барона Микашиновића, тада предсједника школске комисије Карловачког генералата, школа је већ за вријеем Јакшичево била у опадању. Јакшић је наставу повјерио свештеницима без мјеста или младим људима који сами нису били вјешти у читању и писању ћирилице! У Плашком је било и злопораба, — каже се ту. Млади људи, под изговором да вјежбају церемоније, избјегавају војну обавезу. Тако је Плашки узгајалиште прекобројних и необразованих попова. — Тако, по Ваничеку- — војни извјештај, и то од руке Србина, аустријског официра. Школа у Метку издржавала се обрадом оних 20 рали земље. Познато је и да су школски вртови уопће све до Првог рата служили и зато да се дјеца вјежбају у пољопривреди (калемљењу воћака и вртларству, толико код нас запуштеном), дакле биол је за те младе људе и корисно. А на Микашиновићеву негативну оцјену спреме тих богослова треба се питати откуд онда они низови истакнутих, спремних и писмених свештеника из времена владике Јакшића!

Сасвим је природно да војној власти смета кад мора да брише из списак неког момка зато што је болослов. Али то је било по војним прописима- А зна се из архивских података да је војна власт добро пазила коме ће дати одобрење за школовање, у правилу само оном из чијег је дома већ намирена војна обавеза и гдје у дому остаје довољно радне снаге за обраду земље. Школа у Плашком имала је 1770. г. 15 ђака.

Према Опис. 1819 кроз ову школу је прошло 76 свештеника од тада живих, дакле не рачунајући умрле кроз 50 година.

Док је у доњим питомијим крајевима, школски фонд, основан од Ненадовића, увелико бујао и дјеловао, по Горњој крајини све запиње и ломи се на оскудици. За владике Димовића школа у Плашком, замрла послије Јакшића, поново оживљава. Оснива се, по крајишком обрасцу, српска тривијална школа.

Како су онда српске школе биле пролазне, види се и по том што конзисторија моли 1801. Генералну команду да одобри оснивање мале илирске школе за дјецу од 7-9 г. испред њемачке школе. Има 300 домова и 12 парохија обећавају по 5 ф годишње за учитеља.

Г, 1804. владика спомиње да ће уз клирикалну школу почети и „здјешњаја славеносербскаја школа". Разлика дакле постоји.

Годину дана раније послао је митрополит калуђера ман. Гргетека Јована Пејаковића да поучава појање и уједно да буде учитељ славеносербске школе. Он је послије годину и по дана добио свједочанство да је бесплатно био учитељ те школе. — Послије њега био је учитељ Јово Прица до 1806. Он је учио богослове. Послије њега долази Георгије Почуча.

Српске школе у Горњој крајини стално су нестабилне. Готово сваке године мијења се учитељ. Уговори се праве на годину дана. На овом је подручју унеколико изузетак школа у Српским Моравицама. Српске Моравице живо се занимају за школу и катихизацију.

Учитељ Гаврил Бајац из Сомбора зна и латински!

— Извјеститељ Гервасије Петровић, старјешина Гомирја, каже да много дјеце не долази редовно због сиромаштва. Учитељ не прима плаћу по уговору. Мјесно главарство посве слабо води бригу о том. — Ипак кад је 1870. остало празно учитељско мјесто јавља се неколико кандидата, а ЦО бира Данила Прицу.

Кад се мијења епископ, све у школама заостаје. Чим нестане притиска или потицаја црквене власти, свештенство обично застане и чека став новог владике. Такав је прекид, не за дуго; настао и послије Видака и прије Миоковића. Тада школе не раде готово три године.

За вријеме Миоковића прекид изазива француска окупација, оскудица и гладне године. Мушицки настоји да све из темеља поновно покрене. У Плашком како је већ споменуто, било је неприлика са школом које не чине част ни свештенству ни владичанству.

Г. 1828 Мушицки планира оснивање школског фонда, а постоји и уговор о народној школи — у 14 тачака. Плаћа учитељу предвиђа се по 15 ф мјесечно. Убираће се по 2 кр од рали што ће давати и домови без дјеце „ради опће користи". Кад Мушицки говори о народним школама, образлаже то потребом да се на најневинији, најсветији начин и као најпогодније средство школе уведу да би се мисао народности улијевала у њежна осјећања дјеце.

ЛМ каже да је 1824. затекао на 175000 Срба Горње крајине само 5 народних школа (биће само оне по варошима): — тако да се дјеца лишавају премиле народности своје; не знају тачно ни свога народног имена! Ко да ту не уздахне! — каже Мушицки. Он ту уједно уздише како се многи синови српски у Угарској преливају у Арпадове синове. То пада у исто вријеме кад код Хрвата 1831. жупник Павао Штос уздише: Бре и језик свој позабит Хорвати хоте тер други народ постати! — У исто вријеме 1833, појавила се у Карловцу (истина на њемачком) књижница словачког препородитеља Јана Колара „Хоћемо ли постати Мађари?! Три знака поразног дјеловања режима реакције цара Франца и његова министра Метерниха. — Срећом, ускоро долази Илиризам, народно буђење. — Ова три сагласна уздаха казују да то није био шовинизам.

У Карловачком владичанству има тада нешто жалосније. ЛМ као први изражава јасно да је стање крајишких Срба тешка заосталост, посебно културна, као посљедица потпуног уклапања у војни систем аустријски. Школовање је тешко доступно због војне обавезе и због удаљености од школе. А оно мало школованих не налазе мјеста у народном послу. Тако Горња крајина сама свестрано пасивна, почиње да извози школовано људство, што траје до наших дана.

ШКОЛЕ НА КОРДУНУ

Развитак српских школа на Кордуну није сличан с осталим подручјима зато што је у близини Карловац, гдје је била варошка школа, а близу је и Плашки. Најпознатија школа на самом Кордуну била је у Горњем Будачком. Ту је све до овог рата постојала стара дрвена црква, драгоцјени споменик из 1759. г. звана у народу „Нова црква". У њој је било старинских икона, књига рукописаних и штампаних (в. пог. Књиге). Све је у рату спаљено.

Школа је прорадила 1759. са 7 ђака које поучава један капелан за 30 ф годишње. Обрст Грличић извјештује да је тражен из Славоније учитељ који би могао и њемачки учити. И ту се види покушај да школа дјелује као крајишка тривијална. Тада код пијариста у Карловцу има с Кордуна 13 ђака!

Г. 1793 капелан Тодор Матијевич каже да школа ради без икакве подршке. На то пита власт зар нема фонда од оних који дјецу шаљу у школу. Матијевић, и сам ђак ове школе, био је учитељ 4 године. Послије око 1808. јавља се учитељ Симеон Радовић. Скоро затим као да је престала јер више нема вијести. А и у прошлих 40 година као да није стално радила јер веле да је за вријеме Јакшића радила 8 г. а затим, наводе Кордунаши, — да су били „мирни", тј. без обавезе према школи „све до предлани',' до 1794.

Тада школу спомиње прото Маћерчић. Сијело друге школе је Коларић, гдје је подизана зграда уз црквени дом. Тада је по наредби епископа 1803. ђакон Алекса Братић био годину дана учитељ.

Г. 1820. на епископову препоруку прото Јован Славнић извјештује да ће пароси давати по 4 ф, капелани по 1 ф, неки пензионисани официри понешто, а он даје просторију за школу. Учитељ ће бити Павле Шепа. Скупило се и нешто дјеце. Ово би се односило на школу у Војнићу.

— ШКОЛЕ ПО БАНИЈИ —

Источно од црте која с Петрове горе иде на сјевер равно до Купе лежи Банска крајина. Тај дио био је некада посебни, Кијински протопрезвитерат. И ту се посебно спомињу двије школе: Сјеничак и Перна.

Г. 1787. на једном Псалтиру потписује се „шлудент" сјеничке школе Василије Милић при магистру Матији Бијелићу. Милић је 1788, ученик у Блатуши. А на другом Псалтиру потписује се „мали отрок", ђак Сава Чабраја у школи сјеничкој за вријеме учитеља Стефана Јураса 1781. г. А Псалтир меншаго и грјешнога ђака Симеона Видовића спомиње да је 1786. у Сјеничаку био учитељ магистар Јован Видовић. Из те је школе могао бити и ђак Драган Павић из Утиње 1766. г.

У том је подручју као компанијско мјесто и Вргинмост са доста раном крајишком школом. Слично и Бовић, ту је први учитељ (око 1814.) био Сава Мркаљ?

Школа у Бовићу

У Перни под самом Петровом гором код Топуског учио је српски Марко Михајловић негдје 1768. — Марко Лапчевић наводи 1813. да је учио у Перни, Вргинмосту, Карловцу и Плашком, а и помогао је учитељу у Перни годину дана. Ту је помагао двије године Матеј Жутич. А познати прото и конзисторијалац Гаврил Поповић био је учитељ у Перни између 1810. и 19. за српски и њемачки. Можда је ђак Перне и Јован Мајсторовић из оближње Чемернице, његов оглед писмености налази се у архив. грађи Плашког 1799.

По Банији изгледа да је школство Горње крајине било најразгранатије. Ту су најприје варошке школе: Глина, Петриња, Костајница и Дубица. А посебно је низ пролазних сеоских школа.

Постојањем школа у већим центрима, посебно у доњој Банији, омогућивало се школовање и без оснивања сеоских школа.

Глина као центар Прве банске регименте, и привреде и саобраћаја, имала је и школу и школски фонд, али свеједно ту не иде како треба. Г. 1802. јавља ГК епископу да су се неки Глињани обвезали дати безначајан допринос од свега 24 ф. 30 кр годишње, али и то само за неко вријеме.! Глински прото Кирил Остојић тужи се 1808. како свештенство не показује разумијевања за народну просвјету. Чују се и неки свештеници.

— Дакле и по народу и свештенству, и по варошанима и по власти школа би имала слабе изгледе. Ипак је школа радила.

Познати лички учитељ Никола Милеуснић — Ракић наводи да је прво васпитање примио у српској народној школи у Глини 1785/6. код свог добротвора проте Кирила Остојића.

Од глинских ђака Василије Живковић био је 1808. учитељ двије године у Широкој Ријеци на Кордуну, а Теодор Матијевић био негдје учитељ 4 г. послије 1787, а прије 1798. г.

Како се у Глини руковало са школским фондом показују подаци из времена Мушицкога. — Тада је била стара црква претворена у школу, а школа узета за стан учитељев.

Као и по неким другим мјестима, и у Глини је било несавјесног руковања школским фондом. Г. 1831. учитељ није примио својих 100 ф. плаће зато што је запело с уплатама у фонд. А престале су уплате зато што је Василија Слијепчевић лукаво и претворно одвојио школу од школске дирекције! Тако је школски фонд разасут на зајмове. Сам прото Стефан Меанџија узео је око 400 ф, а његов насљедник Масловара неће дуга да призна.

Петриња показује како су прилике за школе могле бити и повољне. Ту је био јак трговачки центар на пловној Купи.

Још као центар Друге банске ргте Петриња има и главну школу, ускоро и реалку и учитељску школу. Српска народна школа у Петрињи ради готово без прекида. Један запис из 1798. „књиге ђака Атанасија Грбића" указује на школу. А из документа Ген. ком. 1802. види се да школа ради већ неколико година. Основан је и школски фонд тако да је сваки грађанин дао облигацију на одређени износ уз 5% камата, што је значило као да је из фонда узео зајам. Тако се скупило 6000 ф уписаног капитала, што значи 300 ф камата. Из тога се плаћа „професор" и сносе трошкови. Бригу о том води Коста Сигур као школски тутор. Приложен је и образац облигације. Уписник јамчи читавим својим имањем за тај Илирски школски фонд док год школа буде постојала.

Ово је сасвим другчији начин старања за школу него код сеоских школа гдје се сума обећава у готовини, а често се не уплаћује, па је учитељ несигуран за плаћу.

Г. 1810. Петриња срдачно прима за учитеља Јована Баковића, познатог из Карловца и Трста, али му напомиње да ће остати без плаће ако би био немиран и „трућеви његови нам какви чињени били".

Међутим је атестат Баковићу био врло повољан. Глински прото К. Остојић био је код њега у школи на испиту, па каже „ученици добро како у читању и у пјенију, тако и у катихизису и рачуну полек својије малије љета јесу се добро показали". Овдје се види што се у школи учило. Прото обећава да ће узорке писања (прописа) послати конзисторији накнадно. Додаје да су на испиту били и официри и плебануш (католички жупник), било је, значи, свечано.

Двије године касније исти учитељ као ђакон тужи се на пароха Василија Пелеша да га публично туче као ђака или мајстор шегрта. То он може кад хоће јер је намјесник владичин, али „на што онда ред ђаконски на мени"!

Послије овога Баковић је отишао из Петриње. Г. 1811. Петриња има новог учитеља калуђера ман. Шишатовца. Прото Остојић јавља да тај страни учитељ и литургише, служи. То је Јулијан Георгијевић, рођен у Земуну, казује да га је рукоположио митрополит Стратимировић и да је био три године парох у Буру у Мађарској. На ово конзисторија кори петрињског проту, да се не поступи страних скитница у епархију примати; има и наших свештеника за учитеља и капелана ако затреба.

Петрињци међутим и 1815. моле Јулијана за „наших чад учитеља". Али већ слиједеће године желе да се Јулијан уклони. Потписима тврде да он по цијелу ноћ ходи глумствовати с блудницама и у арест с патролом доспијева, те тако „наш благочестиви дијалект бесчествовати"... Тврде да се нашло и неко дијете. — На ово се Јулијан жали да је невино оптужен, и осуђен на вјековито ћутање. Моли плаћу и да остане још годину дана „да не изгибљу гладом".

Г. 1818 исти изазива саблазан са женом једног трговца у Костајници.

Костајница на Уни је најважнији центар трговине и саобраћаја према Босни. Према овом Костајница је најстарији и најважнији за Србе центар у Горњој крајини. Ту је било и сједиште посебне епархије све до 1769 г. У таком јаком и важном сједишту морала је већ и зарана настати школа. Ако нигдје, а оно уз владичин двор. Та је школа и за потребе свештеничког подмлатка, али ускоро и све више за потребе Срба варошана. Према Грбићу у Костајници као резиденцији епископа Стефана Љубибратића (између 1728 и 1741) постојала је српска народна школа. Први је учитељ био каснији северински владика Симеон Филиповић, ђак првога руског учитеља код Срба Максима Суворова. Тако је преко њега од руског учитеља потекла у Горњу крајину нова, славеносербска писменост. Ова је школа могла радити негдје у 4. десетини XVIII в. О костајничкој школи свједочи и запис 1759. с потписом Георгија Тренчевића, дјетонаставника. А из тих ранијих времена биће и она сачувана квита магистра Емануилског на 17 ф плаће и свилен рубац, с потписом тутора Іована Коњевића. Послије укидања владичанства служио је за школу епископски двор, о чем свједочи генерал Валиш 1787. Цар пристаје да постоји илирска школа, али да се крајишници не терете доприносима.

Ускоро се школа нашла у слабом стању, јер 1793. Костајничани јављају епископу да је запуштено појање и слављење у цркви. Њих је осиромашио пожар 1791. зато се обраћају владици, — У ствари они моле дозволу да се пусти владичански двор користи за школу док они нову не подигну. — Потписани су тутор Кирил Тулић и седам опћинара.

Власт препоручује да и Костајница оснује фонд попут петрињскога. Костајничани одговарају да је њих за то премало, да је школа намијењена и на корист граничара, а не само варошана, и да они своју дјецу шаљу и у друге школе у Угарској или Грац да би се боље образовали!

Г. 1799. саграђена је пространа зграда: ђака има 40. Допринос имућнијих родитеља је 17 кр мјесечно. Документи о Костајници пружају иначе посебно много грађе у разноврсним сукобима.

Г. 1807 јавља се спор око учитеља. Никола Дринић, школски тутор тужи намјесника, пароха Јована Вујновића, да је мимо опћину поставио за учитеља неког пијаницу Алексија Матића. На сједници опћине рекли су попу: — „Одлази одовуд! Твоја је црква и петрахиљ, а наша школа и учитељ".

Г. 1810. општина моли да се учитељ Марко Стефановић рукоположи за ђакона „видећи ми њега у натури мирна и способна", на што прото додаје „в науџје у Долни Карловци благодјејаније имејел", дакле школовани у Ср. Карловцима, што значи нешто ново и понајбоље.

Исте године долази Георгије Дуликравић, учитељ и живописац. Он моли епископа да му одобри радити иконе јер му је слаба плаћа, и да га прими за свештеника, јер гладује. С плаћом не може се са женом ни прехранити, а камо ли одјенути. Прото Медаковић га препоручује. — Он се спомиње касније у Глини 1814, Петрињи и Дубици 1815. г. кад костајнички прото Медаковић јавља 1815. епископу да је „немирни јерej Георгиј Дуликравић паки из Дубице њекуду с јего фамилијом дезертирал; Бог би дао више сјемо не возвратитисја јему"!

А глински прото Остојић шаље мало касније тужбу Петриње против Дуликравића „за бездјелије које чини у билијарy толико време в ношчи пити и лулу пушити, добро би било њега двигнути". На ово Дуликравић изјављује: — Билијар сам играо, али моја лула није била да је вавијек пушим но от еглена узо у зубе, али је и то недостојно и служба моја фалила.

Г. 1820. имала је Костајница за кратко вријеме и два учитеља, у ствари двије школе. Симеон Кукавчић из Нове Градишке био је отпуштен као неваљао, али му општина допушта да учи дјецу приватно у свом стану. А учи и Марко Стефановић. Тако су биле уједно и двије школе и „обшчество у нељубави бивајет"...

За вријеме Мушишког 1829. у Костајници је учитељ клирик Стеван Вујаклија. Затим се јавља Евтимије Лончаревић с којим је било тешких проблема: дјеца не напредују, ноћу изазива ексцесе, пружа лош примјер, јавно пуши лулу, псује и самог Творца, не врши у цркви правило и не зна ликонародна појање, нема га у цркви међу дјецом гладном и жедном сладког пјенија и чтенија. — Дјеца по сеоским црквама умију појати и читати зато што их уче свештеници или клирици, а у градској школи у Костајници све изумрло.
— Међутим друга страна тврди да је јуноша Евтимије страдао, трпио и удаљен невин! А исти је 1835. конзисторијални канцелиста и учитељ појања у клирикалној школи у Карловцу!

Из низа каснијих учитеља: Јован Медаковић свршени теолог и учитељ ђака 1855, Матија Лазић 1865-1888, Мирковић? 1888, Стево Вукић 1889, Радоња Радуловић 1902, Олга Симић 1905, Димитрије Рашић 1906, Лазар Котур 1907, Јован Травањ 1910, Марко Југовић 1912, Анђа Стакић 1913-14, Душан Васић 1917-19. Од 1914. до 1917 школа је била затворена.
Постојала 130 година.

КАРЛОВАЦ

Православних у Карловцу има 1781. домова 53, пред Први рат 1000 душа, а 1931. заједно са војском 2565. Од тога се 1945. нашло свега око 300 душа. Од близу 500 православних ђака у карловачким школама 1941. број је до 1945. пао испод 40. Упоредо с црквеном општином настаје и школа. То је школа посебног типа. Ако су школе у Метку и Вилићу примјери сеоских, а ако је у Плашком школа епископске резиденције. Гомирје манастирска, Карловац је примјер варошке школе, попут Петриње и Костајнице, а по типу војвођанском. Карловачко славеносербско училиште служи углавном за потребе варошана.

Карловачка архивска грађа ЦО пропала је у овом рату. Тако се сад података о Карловцу може наћи било у Споменици ЦО, рад Мите Грујића, било у плашчанском архиву, а понешто података у Карловачкој митрополији, и нешто биљежака МНР.

О школи у Карловцу настарији би податак био у Описанију свештенства 1819. гдје јубилирани (пензионисани) прото с Кордуна Марко Михаиловић наводи да је у вријеме владике Јакшића око 1566. учио двије године у Перни и Карловцу „сербски". Ово је он могао учити код неког свештеника, или пролазног учитеља, јер школа је основана тек 1795. године. За вријеме Јакшићево био је духовник у Карловцу гомирски калуђер Софроније Мамула 1763-71.

Парох у Тушиловићу Данило Маћерчић наводи „сербски училсја у Карлштату у школи", што је могло бити прије 1790 г.

Од 1798 има К. по два свештеника, један је онда и учитељ. — Такав свештеник-учитељ био је и Павле Месић, пакрачки ђак, осам година у К.: он је уједно и учитељ клерически. — О том свједоче два записа: Симеона Видовића (Љ. Ст. 9595) и Симата Видовића (Љ. Ст. 9596) — ако то није исто лице, — из Стипана.

Кад је 1803, Меић изјавио да као свештеник не може вршити и учитељски посао, карловачка ЦО шаље молбу директору српских школа Стефану Вујановском, рођеном Бановцу, да пошаље учитеља.
— Меића за вријеме Француза владика Миоковић предлаже да буде испитивач учитељ, јер он је у Пакрацу и Карловцу 15 година изврсно служио као учитељ.

Иначе је ЦО имала увијек посебнога школског тутора какви се јављају и у Петрињи и Костајници.

За вријеме Мушицког, који је преселио у Карловац, и школа и црква су под „заштитом" конзисторије. Мушицки је овим хтио да захвати у прослове ЦО, али није успио јер се варошке ЦО нису дале. Г. 1838. ЦО Карловац добива нове статуте, правила. Ту је посебно предвиђено и о школама. Али о том код приказа Карловца.

Пуну слику како је бјло почето са честим мијенама учитеља па постепено долази до сређивања, показује српска основна школа у Карловцу.

Као први спомиње се јеромонах Данило Маслић. Тада 1785. спомиње се плаћа магистра 100 ф, три мјерова жита и пола прихода од црквених треба свештеничких. — Свега неколико мјесеци 1789. био је звонар и магистар уз 5 г мјесечно Максим Ристић из Земуна.

Г. 1790, моли ЦО директора српске школе Стевана Вујановског да пошаље учитеља: бира се и школски одбор: на школски тас у цркви пада 158 ф 29 кр, више од годишње плаће.

Јован Славнић је 1797. неко вријеме учитељ. — Затим долази за ђакона и учитеља Павле Меић уз плаћу од 220 ф и стан. Те године долази Марко Елисејић из Вел. Бечкерека. Већ слиједеће године долази по препоруци Вујановског Јоаким Сандрић из Сремских Карловаца, али послије годину дана враћа се Елисејић све 1809 г. — У тој години ради неколико мјесеци Мојсеј Поповић. Те је године и директор Вујановски дошао у Карловац да погледа школу и рад учитеља.

Долази Лазаревић Еврем из Черевића у Срему до 1812. Три године (8112-5) ради Јован Баковић, који је био у Трсту, а затим парох у Карловцу. (Био је препоручен Сава Мркаљ, али изабран Баковић).

Будимировић Марко ради 1815-17, а за њим као замјена Меић Павле 1817-8. који је већ тада парох. У то доба ЦО моли директора Несторовића да пошаље учитеља који би био човјек умјерен, цјеломудрен, смиреномудрен и доброљубива срца... — Долази Илић Самуило, послан од Несторовића, родом из Сенте, а био је већ учитељ у Сомбору и Сегедину, дакле на

угледним мјестима. Он ради 1819-1828, као „отмјен у поучавању дјеце по новом начину наставе". Дјеца се тада дијеле у групе: штици (азбука), букварци, часловци, псалтирци и синтакси. Он је хтио да ради по Вуку, али ЦО не жели „из нашега славенског дијалекта излазити", и тражи да се учп по Мразовићевој граматици. Илић је тада „наш оне обљубљени учитељ". — Илићу је опет мило колико се „наше овдашње благонзбрано обшчество о зрелом васпитању дечице своје бринe; благо сваком царству у ком родитељи прве своје и свете дужности овако ревниво и примјерно испуњавају"... — Илић је у школи по крајишком начину био увео књигу части (еренбух). — Пошто је за власт српска школа била само толерирада (трпљена) приватна школа, тражи ЦО да козисторија преузме покровитељство...

Овако срећено стање наставља се и за вријеме учитеља Кузмана Паликуће. — Треба и овдје споменути да Илић није ни отказао ни отпуштен. Њега је потпуно преузео владика Мушицки. Као удовца закалуђерио га је и рукоположио. О том је речено на свом мјесту више (в. Епископи и Манастири).

Кад је Паликућа умро 1838, неколико мјесеци ради Михајло Маћерчић (из Тушиловића). Кратко је вријеме био Георгије Анђелић, па отпуштен: привремено ради Јован Баковић. — Г. 1839-40. учитељ је Михајло Стојсављевић, али се спомиње у 1839. и Трбојевић Спиридон као учитељ појања!

Већ добро познати из Костајнице Ефтимије Лончарвић, ожењен, двоје дјеце, јавља се 1840-2, али има примједаба да за варошку дјецу нема „полнаго вјежества". Дјеце је тада било 21. — Послије њега ради 1842-4. Георгије Радојчић, клирик и "филозофије наука совершени изобразитељ".

На тражење да ЦО уведе посебни тас у цркви за препарандије (учитељске школе), ова не пристаје јер већ има три таса, а мора уз то и римског свештеника кроз варошки порез (биће намет на кућарину) издржавати.

Учитељ Емануил (Мардарије) Николић 1845-6. отпуштен је због моралних разлога. — Изабрани Станковић Јован из Петриње и Вујић Владимир из Ирига, не долазе.

Привремено ради Павле Папулић, који је још 1822. замјењивао Илића; он умире у Карловцу 1849. — Те г. ради Младеновић Гедеон из Земуна, који је раније био проф. богословије у Задру. — Наставља 1850-7. Владимир Васиљевић из Неузина. (Изабран је био ускоро познати писац Борђе Рајковић, али није дошао). Г. 1858-9. ради Влашкалић Бранко из Сомбора. — Спиро Трбојевић на прелазу 1859-60. даје оставку. — Наставља до 1861. Александар Николић (да то није мајстор који је обнављао цркву!) — Домаћи син Михаило Опачић ради 1861-6.

Ново вријеме долази с Манојлом Грбичем који ради као учитељ 1866-76. кад прелази за катихету ново основане српске учитељске школе. Српска основна школа је отад вјежбаоница учитељске школе, што јој повећава важност, али расут и бриге за њено стање. Добиће тада пуна 4 разреда. — За учитеља долази бивши учитељ у Пакрацу Владимир Красић из Салке у Барањи. Био је врло радин и у школи и као писац, па је тако пореметио здравље и умро 1890. г. — Г. 1881. признала је Земаљска влада у Загребу основну школу као јавну. Болесног Красића замијенила је Олга Шумоња.

Не мање вриједан од Красића долази учитељ Шумоња Никола, р. у Загребу 1865: био је учитељ у Сарајеву, у Карловцу остаје до 1895. г. У Карловцу је он увео Светосавске бесједе, српске јавне забаве с програмом. Затим прелази у српску учитељску школу у Пакрац, гдје је постао и директор. Одатле је 1922, премјештен за директора учит. школе у Госпић. Пензионисан 1926, умро је 1927. код Ђерке, проф. у Карловцу. Красића и Шумоњу насљеђују браћа Божидар и Лазар Борђошки из Силбаша и Бачкој. Лазар је у Карловцу провео као учитељ 1895-1924: затим као школски надзорник пензионисан 1926. г.

Прица Софија, кћерка професора Николе, р. у Карловцу, радила је као друга уч. снага 1900-1931.

Борђошког је наслиједио Милан Раусављевић, дотад уч. у Крстињи и Војнићу, родом из Радовице. Он ради 1925-39. — Школа је 1931. добила наслов „Школа Св. Сава"

Г. 1928. почела је радити на школи и ћерка Лазара Борђошког Невенка, сада у пенз. у Загребу, неко вријеме ради и син Душан. Како је у српској учитељској школи у Карловцу завршавало све више Хрватица и понека јеврејка, тако је било и учитељица Хрватица.

ШКОЛОВАЊЕ ИЗВАН ГОРЊЕ КРАЈИНЕ

Просвјетно стање у Горњој крајини освјетљују и подаци о школовањима по другим крајевима. Костајнички трговци казују да своје синове школују и по Угарској и Грацу, а било је таквих сигурно и по другим мјестима.

Од личких свештеника школована су 22 по Далмацији, од Скрадина, Крке и Книна па до сусједних мјеста Отона и Плавна, Голубића и Мокрог Поља, Жегара и ман. Крупе. У Крупи их је школовано 10; више него у Гомирју (6). Медачки капелан Мојсије Радошевич учио је у Крупи 6 година, Стефан Љуштина од 10 г. школе, у Крупи 5. — Тома Мандић само у Крупи 9 г. — ту је могао изучити и књиговезачку вјештину. Јован Драгаш 8. г. — Атанасије Дошеновић „училсја јазиције сербском илирическом" 6 г. (у Крупи 3 године). Остали крупски ђаци по 3 године.

У Босни, у ман. учило је 4 свештеника. — Гаврил Гргић с Кордуна учио у Кривају у Турској 4 г. Илија Дмитровић у Турској 3 г. Још су у Турској учила 3 св. Међу њима и Стојан Драгишић из Двора. Георгије Марић био је у школи у Вилићу 6 г. па у Метку и Кореници. Катихизирао у Госпићу, Перушићу и Грачацу. У Пакрацу је учио Василије Прица из Коренице 4 године. Павел Меић, учитељ и свештеник у Карловцу, учио у Пожеги 3 г. немачки, па у Пакрацу 4. г. сербски, гдје је био 7 година учитељ клерически, па затим у Карловцу учитељ 8 г. — Сава Мајкић учио у Костајници и Пакрацу 7 г. српске, затим био 1 г. учитељ у Дубици. Теодор Радојчић из Баније учио у Осијеку српски 3 г. — У Срему учио Никола Ракић 4. г. Слично Стеван Бузаџић и Георгије Бањак.

У Сремским Карловцима почело се учити послије отварања гимназије. Гаврило Поповић прото киријски, моли 1818. одобрење да се удаљи с парохије да би дјецу одвео у школу у Сремске Карловце. — По Угарској учио је и Сава Мркаљ. И слично и Јосиф Рајачић. Он јавља владици да му је митрополит примио синовца у благодјејаније. Поткрај овог вијека иду у Карловце свештенички синови у Свештенички конвикт, а богослови обавезно у високу богословију: тек изузетно у Задар. Стефан Дошеновић учио је талијански у Сплиту, Јован Прица у Трсту, а Емануил Прица у Фијуми (Ријеци). Стефан Дошен учио је у Трсту француски. Данило Будисављевић учи у Марбургу у Штајерској њемачки и латински.

Најшколованији свештеник био је Јован Прица са 13. г. разне школе.

Као контраст овоме браћа Стојан и Алексије Винчић из Рујевца у Банији веле: „Училсја нигдје, токмо при родитељу сербски".

Колики је био број Срба учитеља 1834. г. је у крајишким или срп. нар. школама види се донекле у српску претплатника на Фрасову Топографију Карловачког генералата. Ту се набрајају: Стојан Чабраја у Сјеничку. Никола Чучковић ђак у Госпичу; Димић Дмитар општински учитељ; Дракулић Илија пом. учит. Георгије Метикош учитељ у Хајтићу; Стефан Мраковић, пом. уч. Краљевчани; Јован Напијало, пом. уч. у Војнићу: Јован Поповић ђак: Михаило Познановић, уч. у Класнићу; Константин Радовановић, ђак; Илија Рашуо, ђак; Захарије Шукунда, уч. у Вргинмосту: Петар Врга пом. уч. у Вргинмосту; Дамјан Војводић, ђак; Андрија Војводић општински учитељ у Србу.

Никола Милеуснић — Ракић

Из низа учитеља или магистара народних школа у животу и раду, у судбини једнога јединога од њих на окупу су све невоље и јади, сва биједа учитеља оних времена.

У Опис 1819. Никола Ракић, тада парох у Четвртковцу у Банији, наводи да је рођен 1767. у Широкој Кули у Лици, гдје и сад има Милеуснића и Ракића. Бакон је 1794. са 27 г, презвитер 1797, а парох 1815. са 18 г. — Ожењен; дјеце 3 м. и 3 ж. — Учио у Срему српски 4 г. Био учитељ 7 г. — Ракић је умро 1824. изненада са 57. г. оставивши 5 сирочади. — Прво је васпитање примио у српској школи у Глини 1786. Код свог добротвора проте Остојића (не види се како је тамо доспио), а послије по фрушкогорским манастирима. Г. 1789. са 22 г. шаље га владика Димовић у Лику да учи дјецу „српској писмености и страху божијем". У Лици је био учитељ у Метку 1792/3, Грачацу 1793/4. и Госпићу 1795/6.

Посебно говоре о њему неки подаци.

Коренички прото Стојан Шобат свједочи у Бунићу 1790. да је Никола био годину дана учитељ у његовој кући његова сина Данила и Данила, сина проте Будисављевића. У свему се поштено и добро за наук ове дјечице владао. Прото Тома Будисављевић исто свједочи.

Касније, 1797. Сава Богдановић, парох у Врепцу, даје Ракићу препоруку: — Муж терпјеливодушни, доволно дјети наставља искуству чтениа, писаниа и пјениа... — Ово му се даје ради рукоположења за свештеника, јер је магистарску службу радо и трудољубиво 7 г. вршио и „многи дјети благонравно обучил"...

А Госпићани свједоче 1796. да је „нами нашу дицу учио". Они „полак душе и поштења доказују да се н вриедно и поштено обдржавао..."

И Георгије Марић, фелдпатер из Широке Куле, свједочи да се Ракић „находи брез сваке фалинге".

Прото Будисављевић 1811. поново свједочи да је Ракић многе младенце васпитавао и тако добро научио да од његова труда има сад намјесника (нпр. син протин Данило).

Послије исти прото препоручује Ракића костајничким свештеницима: „Друг друга тјаготу носите!"

Смиљански парох Теодосије Богић каже слично 1815. да се Ракић као капелан у сваком поштеном и вриједном владању обдржавао. — Исте године у Дубици пред капетаном и лајтнантом свједоче свештеници Матеј Свилокос и Теодор Бузаџић са 4 грађанина да се Ракић неутрудно и задовољно показао како се најбоље може тражити и да му је понашање пристојно.

На основу повољног извјештаја учитеља у Суњи Видаковића издан је 1823. Ракићу похвални декрет обрстара Кушмиша и директора школа Посавца због успјеха у школи.

Послије Ракићеве нагле и преране смрти оберлајтнант Борота пише у Суњи препоруку уз молбу удовице. — Породица је остала у биједи, у стању такве оскудице да изазива саучешће. Ракић је наступио службу 1816, најтеже године. Сељаци сиромашни, крај планински, земља лоша. Он је морао да живи биједно јер због неродице није могао да покупи бир све до 1818. и то мало по мало, а без захвалности сељака што их је прије поштедио. Нема ни куће ни земље; живио је у туђој кући. Син Паво полази у школу, зна њемачки и грчки (биће црквенославенски), па би можда могао бити примљен у више школе. Нејаки Јово већ је 2 г. ђак у Суњи. Још су двије нејаке дјевојчице, Јека и Константина. — Удовица наводи

да је Ракић „некојих причин ради" био премјештен из Лике на сасвим други крај епархије и добио најсиромашнију парохију. Сад она моли дио прихода за годину дана, како је обичај. За сина моли богословију, што и прото препоручује. Приложени сви споменути атестати.

Откуд овако немирна судбина с трагедијом на крају?

Ракић је имао тешких неприлика.

Једна је била у Грачацу, одакле 1794. Ракић тужи пароха Тому Радаковића и капелана Николу Мандића.

У Грачацу се погодио да учи дјецу за сексер мјесечно по ђаку, кварту пшенице годишње и још два воза дрва за школу. Плаћу „иждивеније" примаће од пароха као школ. надзорника у 4 термина. Кад је дошао први фртаљ, парох каже да он не пача, него „учитељу мој, ако хоћеш што имати, ти мораш за службу своју од свакога посебно изискивати."

Тако је Ракић пропао у Грачацу. А и прије тога су га у Метку свештеници прикратили за 50 ф.

Друга још већа неприлика догодила се у његовом родном мјесту Широкој Кули. То је било за вријеме француске управе. Гладне године, па се народу дијели нешто хране. Код тога лица крајишке власти најприје намичу себи и својима. Ракић се на то жали. Уз то његовом стрицу одгоне кравицу за дуг. — Ракић наводи како је код проте Шобата, код кога је некад дјецу учио, узајмио 240 кварата жита и подијелио народу, а друге јесени вратио. А сад Шобат више нема, па је Ракић узео 112 кварата код трговца Демитровића у Госпићу да народ не страда.

На ово се појављује свједочанство у корист официра: — Народ не зна да је ико икакву неправицу учинио, него су сви вавик гледали сваком потрибоћом помоћи! —

Ракић тврди да је због подјеле помочи у народу и јаук и хук и звук. Господа ију и пију а не плате.

Ипак је Ракић слабо пролазио са свједоцима. Људи куну компанију, од господе је сва неправица, али посвједочити нешто, то је друго.

Уз то је Ракић оптужен за криви податак о соли!

Пуковник Сливарић, тужи Ракића владици да узбуњује народ против власти. Против Ракића свједоче и Срби војна лица, нпр. Симо Кнежевић.

Ракић је коначно доспио и у затвор, а свршило се све његовим изгоном из Лике.

Кад је прошла француска власт, Ракић се 1815. г. јавља молбом да му се послије 7 г. магистарске службе и 18 г. капеланске даде празна парохија у Петрињи. У том га топло заговара, јамчећи за њега у свему, и његов поочим глински прото Остојић, али узалуд.

Ракић је остављен у Четвртковцу. И ту га туже неки. Али овај пут су кажњени тужитељи. Компанија свједочи да је Ракић врло уредан душебрижник који народ приводи богослужју и моралности, што његови предшасници нису учинили. Он пијанкама граничарским настоји избјећи. Тужитељи су немирни људи; сјекли су дрвеће око цркве. Против пароха су зато што он неће с њима у друштво и што их опомиње да буду честити. Због своје обијесне и неосноване тужбе заслужују егземпларну казну.

Коначно још неколико записа о Ракићу из збирке Љ. Стојановића. — Запис 9062 на Минеју општаку у Четвртковцу 1816. „начертаи иереи Николаи Ракич" — бр. 9107 на Минеју у Дрљачама 182. о почетку репарације 135 г. старе цркве Св. Павла трудом Ник. Ракића" — бр. 9114 Триод за ц. Св. Богородице у Четвртковцу купи 1821. од пароха дубичког Емануила Прице за 20 ф Ник. Ракић" — бр. 9604 Псалтир даде Ник. Ракић свом духовнику Мини... Овај Пс. је био Комоговине!

Овако изгледа лик једнога нар. учитеља оних времена домаћег сина Крајине, лик који оцртава ширу слику школа, учитеља, свештенства, власти и стања народа...

Школе послије Мушицког

Плодно дјеловање Мушицког било је прекретно уопће.

Јавља се све више крајишких школа као што показују већ споменути подаци Фраса за 1834. г.

Но то не значи и да су српске народне школе у порасту; прије се може рећи да је било обрнуто. Из 1834. г. позната је молба цару да дјеца уче из ћирилских књига. — Какво је било стање види се из вијести Николе Вучковића 1847. из Мајских Пољана да „еднога нема који би слово сербско познати могао".

Мало касније у § 13 Правила обучавања у Хрватској 1849. г. признаје се равноправност ћирилице. Г. 1852. било је закључено да се у Хрватској пише Вуковим правописом. Срби због црквенославенског остају у црквеној преписци још дуго на старом. Намјесништво води податке о српским школама и о учитељима.

Послије Уредбе о српским школама на основу Рескрипта јављају се питања о учитељима у школама са православном већином, ово зато што је било предвиђено да катихизацију, вјеронаучну обуку врше учитељи.

На срп. сабору у Срем. Карловцима траже заступници из Горње крајине да се српским школама посвети пажња (Никола Беговић, Стево Чутурило). Али разумијевања ни ту није било. — Није основана гимназија у Кореници, како се тражило. Једино је основана учитељска школа у Карловцу, неко вријеме мјешовита, а иначе углавном женска.

Посебно су подаци о школи у Срп. Моравицама: — 1867. примају клирика Данила Кнежевића, а 1870. узимају Данила Прицу. О Моравицама има редовних годишњих извјештаја о стању школе; има и пописа ђака.

Свештеници су и чланови школских одбора.

У његовању лијепог писања било је прописано да се испуњавају за испите узорци, тзв. прописи или претписи. (Њих се још сјећам из срп. осн. шк. у Карловцу прије Првог рата). У архивској грађи плашчанској има прекрасних примјера рукописа (из Меченчана, Суње, Срба, Оточца, Карловца...)

Учитељ Мато Брлетић шаље 1868. узорке за ћирилицу јер „српско писање није се распростро онако како би морало бити", а ово зато што је фалило прописа па је сад жалосно гледати да дјеца не знају српски писати — завршава овај учитељ Хрват! — Конзисторија је ову понуду дала на оцјену плашчанском проти Самуилу Поповићу, али је ова ствар легла; можда зато што је било прописа из Војводине!...

На Коларићу био је нешто касније чувени појац прото Игњатије Малобабић, раније учитељ појања код клирика.

Мада „Личане" бије глас да су тврда уха, било је и учитеља и свештеника сјајних гласова и појаца.

Има података да Конзисторија потсјећа свештеника, кад је већ добар појац, зашто и дјецу не поучи...

Ипак уза сав немар, негдје се појало свенародно, као нпр. у Дубици, а понегдје има још неки стари сеоски појац, као нпр. у Плашком. — Млађи свештеници ће о том из праксе своје знати више...

Слово и дух закона

Послије Мушицкога српске се народне школе све више гасе. Крајишко се школство разгранава толико (в. Фрас) да и по селима има школа, а ускоро ће се и у тим школама моћи учити ћирилица.

Уз то укидањем Крајине Срби у Хрватској улазе у живот домовине. У исто вријеме царским Рескриптом 1868. уређује се стање Српске православне цркве.

Кад се у Хрватској припремао закон о школству, а то је било за бана „пучанина" Ивана Мажуранића, јавља се у хрватском грађанству захтјев

да се школа одвоји од цркве, да не буде као дотад „католичка". То није право кат. цркви, а и православне занима како ће бити њихове потребе задовољене. — Закон од 1874. предвидио је равноправност свих вјера, право да учитељ буде оне вјере као већина дјеце, као и да вјерске заједнице могу оснивати своје школе.

Занимљиво је данас читати (в. код Цувaја, Повијест школства) како је текла расправа у сабору гдје сад судјелују и српски заступници. — Кад је нпр. каноник Вучетић нагласио да су Хрвати у својој земљи по државном праву, а Срби по царској милости, привилегијама, — устаје одмах жупник Одић истичући да се Срби нису досељавали ради удобности и плаћа него да помогну Хрватима одбијати навале продирућег османлијства. — Заступник Мразовић каже да никога не би смјело сметати ако има народа који се назива Срб. — А извјеститељ Посиловић сматра да су Хрвати и Срби један народ.

У току примјене овог закона тече даље процес укидања Крајине. Упоредо долази двадесет тешких и мрачних година бановања грофа Куена (1883 — 1903).

Бан Куен није имао већину Хрвата за собом. Зато се он ослањао и на српске заступнике у сабору. А ови су, стотинама година навикавани у Крајини да се слуша команда, и сад покорно били уз власт, те тако служили против већине хрватских заступника.

Српски посланици 1883. оснивају свој посланички клуб са циљем „да ради на осигурању слободног развитка српског народа споразумно с народом хрватским како би у братској заједници прионули око бољитка и напретка своје заједничке домовине". —

Г. 1887. појавио се и посебан „школски закон" о ћирилици у јавној употреби.

Исте је године Српски клуб предао бану Меморандум о новом школском закону који се спремао. — Ту се каже: „Везани истим интересима јединством језика и поријекла, те једнаком судбином с братским народом хрватским, Срби у Хрватској вазда су на бранику права ових краљевина, па иако је било пролазних неспоразума, српски је народ увијек једних мисли и осјећаја остао. Срби и сад желе да се споразум и слога не помуте, јер нити је коме неслога хаснила, нити неспоразум добру водио, па уколико се за слогом тежило буде, неће плодови изостати и у једнакој ће их мјери народ српски и хрватски жњети"...

На овај је меморандум одржана у Загребу конференција на којој је у свему постигнут споразум зато што се прије састанка све стручно претресло. Из Карловачког владичанства били су присутни: прото Петар Мандић, равнатељ карловачке препарандије (српске) Петар Радуловић, равнатељ грађанске школе у Глини Сава Диклић, те учитељ из Карловца Владимир Красић. — Нови школски закон изгласан је 1888.

У овој саборској расправи догађа се да неки заступник Хрват из опозиције заговара захтјеве Срба да би тиме ослабио њихову оданост влади, А неки Србин заступник уз владу нада се да ће влада благонаклоно српске жеље уважити, дакле наступа пузаво, полтронски... — Тако заст. Хорват предлаже да се Србима допусти оснивати посебне школе. — Српски заст. Ћирић прихваћа закон, увјерен да ће влада и интересе српске очински његовати! — Заст. Др Фр. Марковић сматра да закон оставља превише на вољу влади. Наша је судбина нераздруживо спојена и наша је будућност у љубави и споразуму. — Заст. Николић потсјећа Марковића да је порицао постојање Срба и препоручивао православнима унију као пут к спасењу! — Заст. Павић потсјећа како су Срби у прошлом сабору непоколебиво стали уз Хрвате, а Хрвати изјављивали како су спремни српске жеље и тегобе уважити. — Дакле, на све стране манипулирање...

Говорници су спомињали прошлих 14 година од старог закона као вријеме негативних искустава.

Послије овог закона остало је да се види што ће пракса показати.

Куен још 15 г. влада у Хрватској.

Пад његове ере навјешћује књига „Народна мисао" 1897. као први знак уједињења напредне омладине и оснивање Хрватско-српске коалиције, коју је народ звао „колица"!

Г. 1907. припремала се новела школског закона, али није проведена. Том приликом скупштина Загребачке жупаније, којој је припадала и Банија са 5 котарева, држи се као да уопће не зна да постоје и православни Срби на њезиним јужним подручјима. (В. Србобран бр. 274/5 — 1909).

Како је текао развитак Срба у Хрватској у временима новим политички, културно и привредно, има података у дјелу Карловачка митрополија 1910. (ур. М. Косовац) гдје се види и стање задругарства, штедње, као и школства и цркве.

Да би нову политику, слогу Срба и Хрвата, сузбио, бан Раух покреће 1908/9. велеиздајнички процес против 53 Срба.

Међу њима било је из Карловачког владичанства три свештена лица: Валеријан Прибићевић, архимандрит и проф. богословије, Никола Милић, парох из Стипана и Никола Ерцеговац, прото из Глине (тада отац 10 дјеце).

Учитеља је било 9 из Карл. владичанства: Јоцо Орешчанин, Петар Петровић, Милош Боројевић, Павле Матијашевић, Антоније Срнић (1941. одведен на Јадовно), Милован Момчиловић, Душан Трбуховић, Коста Драгосавац и Танасија Облаковић... (Трбуховић је касније био свештеник у Америци; наслиједио га је син Младен, а њега син ђакон Растко).

Овим процесом, као и сличним Фридјунговим у Бечу, Аустрија се пред свијетом толико осрамотила да је цар коначно све 1910. обуставио.

У Првом рату српске се школе гасе, а послије ослобођења и уједињења се и не обнављају јер више није било потребе.

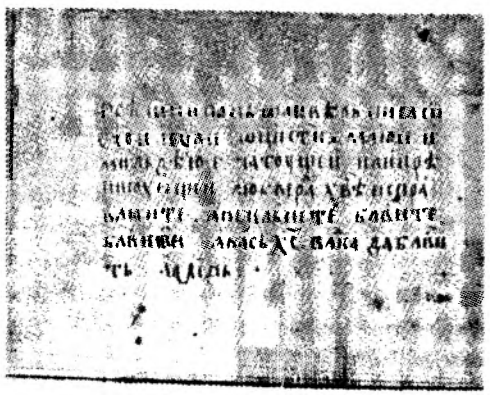

Запис попа Оливера на ркп. Ев. XVI в — Стипан

Ев. по Матеју

Ев. по Марку

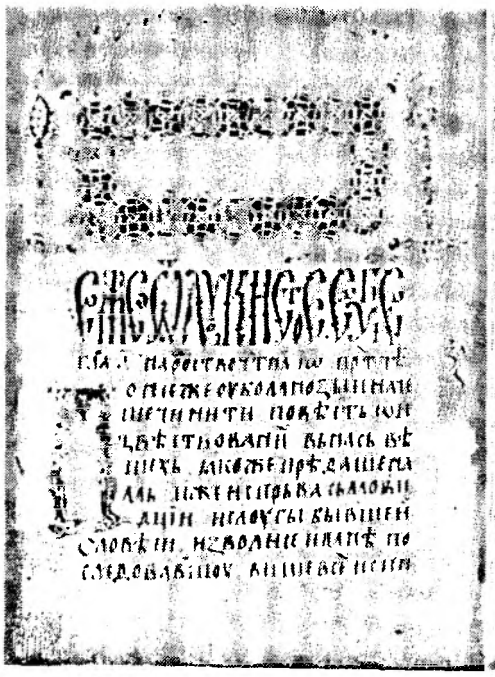

Ев. по Луки

Ев. по Јовану

Украси на Ев. попа Оливера

КЊИГЕ

У сеобама из своје праколијевке Рашке и Зете кроз Босну и Херцеговину у Хрватску (Далмацију и, посебно, Горњу крајину) српски је народ, осим осталих покретних добара, доносио сеобом и културна блага, особито књиге. — Те су књиге, тада на српскословенском језику, зато зване „србуље" биле почетно рукописне, а у доба сеоба већ и штампане. — Пошто се појавила штампа, оснивају се штампарије и код нас. Наше монахе није сметало да црквене (свете) књиге производе машином! Они су тада ишли укорак с напретком.

Почетак штампе рачуна се од Гутенбергове Библије 1456, а код нас се јавља ћирилска штампарија на Ободу. Тамо су, како спомиње руски писац Павле Ровински, проналажена оловна слова, преостаци онога што није утрошено за набијање кубура у борби с Турцима. Тих слова је наводно било још поткрај XIX в. како каже Павле Чутурило. — Ободској штампарији пјева 1865. Аугуст Шеноа; никао „замет што ће гријат ум и памет... мртвим словом мисао жива..." — А 1893. г. пјева Јован Сундечић да је Обод био „светилиште веље вјештине". — Ускоро се спомиње Цетиње као мјесто штампања. О том свједоче 1493-4. двије књиге Октоиха (в. Далмација), а 1495. и красно издање Псалтира (в. Карловац — Згб). Ту су црквена слова „живе косовске крви"! Књига свједочи о вјештини штампара. Главни, Црногорац Макарије, учио је занат у Млецима. На Цетињу је радио до 1496. Послије одлази у Влашку као штампар, о од 1521. до 1541. је митрополит, значи образован човјек бољега рода. — Радио је с осам помоћника, међу њима је било и свјетовњака.

Овдје се даје кратки преглед старих српских рукописних и штампаних књига на подручју Горње Крајине и то по стању пред овај рат; — у давнини морало их је бити више.

Непосредно пред овај рат јавља парох Владимир Ћеранић из Утиње да је тамо било србуља, али их је он „да не пропадају у прашини" послао Матици српској у Нови Сад, — Неке књиге из Утиње спомињу се у ниже наведеним пописима. — Јрмх Нектарије Дазгић сјећа се да су у Градуси у Баници биле 4 србуље (2 ркп, 2 штамп.)

Пред Први рат овим се књигама, као и културном прошлошћу Срба Горње крајине уопће бавио дипл. фил. Димитрије Николајевић Оклобџија из Метка у Лици. Он је побиљежио много записа с књига, што је затим доноси Љуба Стојановић (в. Лит: Ст. Стари записи и натписи).

Сад, послије пустошења у Другом рату, има тих књига много мање јер су ови крајеви најтеже пострадали. Само један примјер тих пустошења је случај Горњег Будачког. Тамо је била стара дрвена црква из XVIII в. грађевински посебна драгоцјеност, попут оне у Бузети код Глине, која је сад под заштитом и на бризи конзерватора. Код цркве у Гор. Будачком, или код „Нове цркве", како је народ звао све до овог рата, постојала је за вријеме вланике Јакшића српска школа на Кордуну. У цркви је било и драгоцјених старих икона и нешто старих књига. Црква је у рату спаљена.

M. D. Gjurić: Monah Makarije, prvi štampar — originalni drvorez 1937

Псалтир Црнојевића 1495.
Карловац

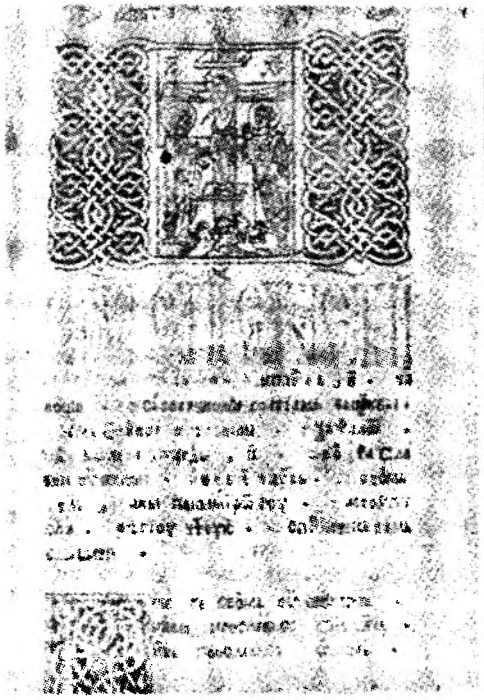

Мркшински Лазаревац 1566.

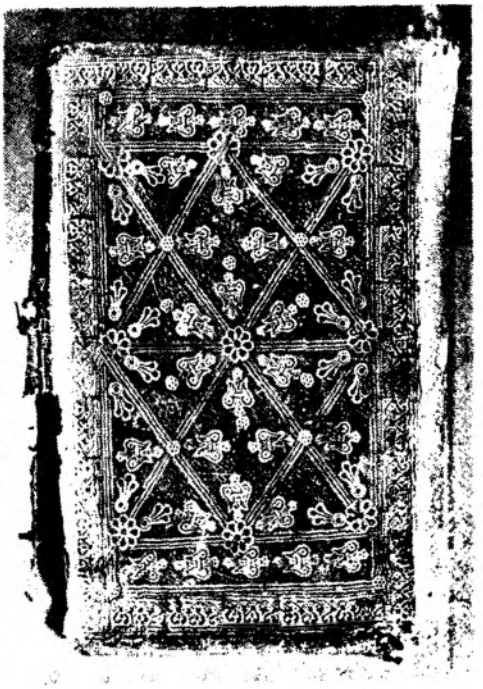

Стари увез
(Гомирје)

Примјер како треба да се старине чувају дао је проф. Др Владимир Ткалчић кад је у рату доста успјешно дјеловао на спасавању споменика културе код Срба у Хрватској. — Тада је сачуван и архив из Плашког и доста ствари ман. Гомирја. У Гомирју је Ткалчић пред рат уредио ризницу.

Послије рата директор Музеја Срба у Хрватској Бранко Сучевић пише: „Постављају се два јасна задатка: детаљније проучити материјал и пажљиво чувати на терену све остатке који се нарочито налазе у старим дрвеним црквама. Потребно је чувати те грађевине и у њима старе слике и књиге као вриједан историјски материјал".

Због најтежих ратних пустошења овај ће преглед углавном бити само спомен на оно што је било, а никако пун приказ стања. Тај би на жалост био сасвим кратак.

Овдје се краткоће ради не дају пуни описи књига, него само списак с по којом ознаком и неколико цртежа и снимака с неповратно изгубљених књига.

Нешто слично дато је већ за сјев. Далмацију (в. Лит. Мошин и Радека). Дато је потпуније и у Алманаху 1971. — Др Мошин обрадио је ћирилске рукописе Југ. академије у Згбу 1952. и 1955. — Он је саставио и регистар ћирил. рукописа Свеуч. књижице Згб. — Обрадио је и старе ркп. књиге Музеја Срба Згб; издано у Бгду. — Тако је досад обрада србуља у Хрватској готово потпуно заслуга врло неуморног проф. Дра. Вл. Мошина.

Старе ћирилске рукописне књиге

Ове књиге из Горње крајине приказане су краће у Зборнику Градског музеја у Карловцу, 1964, с, 93-112. — Овдје се дају још неке допуне и исправци.

— ТРЕБНИК, сред. XVI в. с допуном из XVII в, листи 130, Костајница, — ЕВАНЂЕЉЕ сред. XV в, 299 л. Костајница, — ЕВАНЂ. мијешано ркп, и штамп. Мркшинско 1562, 204 л. Костаница, — ПСАЛТИР с последовањем, XVI в. 359 л. књига Мојсеја Комоговца, потпис попа Свилокоса, — ПСАЛТИР, фрагмент 4 л. Костајница, — ПСАЛТИР, Свиница, Банија, — ЧАСОСЛОВ, Ошевица, Банија, како 25. VI бјеше Киуков табор у ман, Комоговини, — ТРИОД ПОСНИ из XVI в. на 322 л. Комоговина, — ЛИТУРГИЈА, Блатуша, — ОКТОИХ 1-4. гласа, Стипан, — ЕВАНЂЕЉЕ на 339 л. XVI в. писа поп Оливер; откупи баба Јелена попу Вучку Кричковичу, Стипан, — СЛУЖЕБНИК XVI в. на 144 л. Славско Поље, Турчин Мехмед писа помен за душу оца Мила Радонића и матере Стане Милевице, — МОЛИТВОСЛОВ, Утиња; — ЧУДЕСА БОГОРОДИЦЕ, Утиња, — СЛУЖЕБНИК XIV в. и додатак XVII в. на 103 л. Станоје Јурас, Требиња, — ТРИОД ЦВЈЕТНИ XVI в. на 350 л. Запис грјешног попа Радана (тајном азбуком) из 1724, свједочи да је књ. била ман. Гомирја. Касније Срп. учит, шк. Карловац, — ЕВАНЂЕЉЕ XIV в. на 168 л. било ман. Гомирја, затим Гор. Будачки; — ПСАЛТИР XVI в. Залужница, — ЕВАНЂЕЉЕ, Залужница; запис Стефана Марковића, магистра (в. Школе), — ПСАЛТИР XVII на 419 л. Шкаре, — ТРЕБНИК XV в. на 216 л. Медињар; сад код МНР, — ТРИОД ПОСНИ, Широка Кула; био гомирски па дат да служи попу Тодору у Отоку при игуману Макарију, — ПОЛУСТАВ, Могорић, потпис Јоаникија Милојевића, — МОЛЕБНОЕ ПЛЕНИЕ, Почитељ, јрмх м. Крупе Јосиф Дошеновић, Млеци 1776, — ТРЕБНИК са штамп, додатком из Загуровићева Псалтира 1570, ркп XVII на 357 л. Ову је књ. откупио Музеј Срба Згб. 1965. одекуд из Потсуседа код Згб.

Досад се видјело да су 4 књ. биле ман. Гомирја.

Гомирске су и слиједеће књиге; сад Згб; — ЕВАНБ. УЧИТЕЛНОЕ на 434 л. писано у м. Крки за духовника Јосифа и довршено црнилом VII 1590, потпис расодера Панкратија; запис од руке Саве Мркаља о доласку еп. Миоковића у Гомирје 1812, — ЕВАНЂЕЉЕ на 202 л. — МИНЕЈ XVI в. на 181 л, — ПСАЛТИР XVI в. на 208., — ПСАЛОМНИК XVII/XVIII в. на 88 л. — ТРЕБНИК XVI в. на 168. л. — ТРИОД ПОСНИ XVI в. на 336 л. потпис јрмах Григорија у Гомирју 1723, — ЕВАНЂЕЉЕ XVI в. ма 247 л. с више записа; оков кујунџија Михо Наранчић (в. м. Крка) из Старог Мајдана у Босни 1695, обнови 1734. игум. Теодор Гомирац, — ОКТОИХ XV и XVI в. на 362 л. (рвез сличан Крки), Григорије Гомирац 1731. — АПОСТОЛ XVI. на 218 л. књигу обнови болном руком гомирски старац Кирил (тајном азбуком) 1707. при иг. Јоакиму, — БЕСЈЕДЕ ЗЛАТОУСТ ркп, 1560-71. на 276 л. гомирски увез јрмх Кирил при иг. Герасиму 1715. код је био крјепак глад у Карловачкој крајини, запис како побише мужи (кметови) у Босиљеву манастирске воле ни криве ни дужне при иг. Стефану 1725. — ЕВАНБ. XVII на 278 л. Теодор Гомирац 1734. — ДИПТИХ ман. Гомирја.

Из ркп м. Гомирја било је 5 књига на изложби српске књиге и штампе, Згб 1950, каталог с, 16,

Књиге Плашког:

СЛУЖБЕНИК, препис Загуровића из 1554, писа Марко на 210. л. „Не писа Дух Свети ни ангел, него рука дрхтава и дух гријешни и тужни; зато молим и умиљавам се клечећи, ако је што погрешно, поправљајте, а мене Марка што сам се трудио благословите а не куните. — ЕВАНБ. на 411 л. писано око 1557. У Лавову у Галицији за Руса Матеја; књига била; Студеница, Крушедол, Гомирје од 1752. и Плашки. —

По судбини везана је с Гомирјем и књига МОЛЕБЕН расодера Спиридона Херцеговца при игу. Макарију Крчанину 1754; затим књ. доспјела у м. Лепавина, —

Како се зна да је Жумберак био дио подручја Горње крајине, треба да се спомене и ЦВЈЕТНИ ТРИОД XVI в. из Марче 1682, запис из Прибића под Жумберком.

Сачуване од наведених књига налазе се у Повјесном музеју Хрватске Згб (из бив. Музеја Срба) као похрана предмета Српске православне цркве (озн. П).

Стара ћирилска штампа

Од 50-ак издања било је у Горњој крајини пред рат свега 12 у 24 примјерка или фрагмента (у Далмацији 18 у 30 примјерака).

— ПСАЛТИР 1495, био у Срп. учит. шк. у Карловцу сад Згб, — СЛУЖЕБНИК Божида ра Вуковића, Млеци 1519; 1. Дољани у Гацкој (сад Свеуч. књ. Згб), 2. и 3. у ман. Гомирју, — ПСАЛТИР Винценца Вуковића, Млеци 1250: 1. Свеуч, књ. Згб (књига Дане Мјешаје), 2. Гомирје, — ОКТОИХ Божидара Вуковића, Млеци 1537; 1. Мекињар, 2. Гомирје, 3. Велика Попина, обн. у м. Рмњу мењши в. иноцјех Теофил „стари српски закон ман. Рмња", — САБОРНИК Божидара Вуковића, Млеци 1638; 1, Гомирје (дата књ, из Крке у Лику 1628. да се опет врати), 2. Мунава (нашао пред рат син тога краја сад, еп. далм. Стефан), — 3, Широка Кула (запис Госпић 1782), 4. Госпић (оштећен пожаром 1940), — 5. Велика Попина, — СЛУЖЕБНИК 1554. одн. 1670. В. Вуковић и Јер. Загуровић, Медак, — ПСАЛТИР В. Вуковића, Млеци 1546 (5 листи у ПС. Гинами, Гор. Будачки, — СЛУЖЕБНИК Х. Вуковића 1554, Млеци, Медак; — ТРИОД ПОСНИ, Скадар 1561, Гомирје, обн. болном руком Старац Кирил при иг. Јоакиму 1707, —

ЕВАНЂ, Мркшинско 1562, Костајница, — ТРИОД ЦВЈЕТНИ, Мркшина црква 1566: 1. Утиња (поп Максим Кричковић приложи у Гомирју кроз ђака Георгија Бракуса), 2. Требиња (касн. Срп. учит. шк. Карловац), 3. Широка Кула (поријеклом из м. Крке, потпис магистра Амвросија, Медак), 4. Велика Попина, књ. „старога српског владања", — ПСАЛТИР Јер, Загуровића и Јакова Крајкова, Млеци 1569 (обн. Георгије Комоговац), — МОЛИТВОСЛОВ Загуровић и Крајков 1570, Млеци, Гомирје, — ПСАЛТИР, Бартол Гинами, Млеци 1638, посљедња књ. старе српске штампе; лијепо очуван био у Гор. Будачком (о овом ПС писао еп. Иларион Зеремски, али по примјерку из Пакраца); на Будачком ПС запис о оклади попа Ристивоја с попом Раданом кад је био благајски разбој, кладе се о Саборник Ристивојев и Тастаменту Раданову. О Радану в. ркп Лазаревац запис. У овај ПС било уметнуто 5 листи из ПС В. Вуковића, Млеци 1546.

Узгред, кад се ради о ћирилској штампи, треба споменути босанчицу ћирилицу; „Наслађење духовно" фра Павла Посиловића, ова катол. књ. налази се у Метку у Лици. У сјев. Далмацији има их у прав. манастирима 5, а у кат, ман. Висовцу свега 3.

О изложби Срп. културног друштва Просвјете у Загребу: Српска књига и штампа у Хрватској, 1950. (каталог на 63 стр. у редакцији проф Федора Моачанина), писали су: Република, Бгд; Хисторијски зборник Згб, Напријед. Згб, и Политика Бгд.

Руске књиге

Упоредо с гашењем старога српског рукописања и старих штампарија јављају се све више на српским подручјима руске књиге, углавном црквене и богословске, али понешто и свјетовне. Језик им је црквенословенски, рускословенски или руски. То почиње од XVI в. и наставља се све јаче, траје до XX в.

Како је текло пристизање тих књига, показује кратки приказ с подручја Горње Крајине.

У Далмацији (в. Алманах 1971) има их још и сад до 2500, у Карл. владичанству због ратних пустошења нема их више од око 400.

Овдје се најприје даје преглед до конца XVII в. кад је стизало још мало књига.

Најстарија у Далмацији је Острошка Библија 1580-1. — Ова је библија, изгледа према Љ. Стојановићу, била и у ман. Гомирју са записом 1660. о зими и снијегу на Капели од 11 педи (педаља).

У Гомирју је био и Дерменски Октоих од 1603. г.

А у Карловцу Лексикон Беринда од 1627.

Остале најстарије руске књиге:

— 1640. Кијев Посни триод (потпис проте Скенџића у Швици-; 1644. Кијев, Триод цвјетни, Острвица; — 1646. Могилев, Требник, храма Св. Јована, Медак обн. Никола Мандић 1829; — 1648. К, Триод посни, Вребац, — 1653-4. Еванђеље Никоново, Гомирје; — 1662. Псалтир ман. Вилковицки, Вребац, — 1663-4. Москва, Библија, Карловац, — 1666. Библија, Лавов, Луке Богдановића, Вребац, — 1670. Лавов, Еванђ. Вребац, — 1677. Минеј општак, Москва, Прибудић; — 1683. Вера духовна, Гомирје; — 1688. Лавов, Пентикостар, Гомирје, — 1689. Кијев, Житија свјатих, Дивосело; — 1691. Москва, Минеј, послан из Русије за м. Комоговину; — 1699. Москва, Маргарит, Гомирје...

Сад, кад би било довољно простора, могло би се наставити с књигама руским из XVIII в, кад су стизале обилато, и то по врстама; све заједно са потписима и записима о лицима и догађајима, што би осветљивало потпуније прошлост Горње крајине. Овако се могу дати само неки примјери с важнијим подацима:

— Псалтир 1728. Кијев, Карловац, два лијека: сјеме сантоника од глиста, жуч божићње печенице за зубе (у старим књигама, као што казују и примјери у Алманаху 1971, има много лекарских записа); — Еванђеље, Москва 1757. Госпић; књ. била послана од руског двора за цркву у Бечу; — Требник 1866. Петроград, донио петрињски прото Рафаило Кукић из Москве 1867. кад је био на Етнографској изложби и даровао капелану Адаму Муждеки у Петрињи; на књизи запис о породици Муждека и о владици Михаилу, Муждекину шурјаку; — Службеник — Литургиарион Лавов 1702, Двор; — Архијерејски чиновник, Москва 1789. Карловац, са записом Василија Вујаклије: - Минеј 1710/1. Москва; даровао архимандрит Кијевопечерски м. Гомирју у земљи Хрватској за спас своје дуже, — Минеј општак, Москва 1794, Острвица: не би снијега до Св. Јована 1806, а онда лежао до Св. Бурђа, па киша не паде до Госпојине; — Антологиј или Цвјетник у Метку има опширан запис о обнови цркве 1794-5 трудом пароха Георгија Клеута, лајтмана Исака де Радошевич и свега пука добросложног, с подацима о мајсторима, шимли, чавлима; књигу купи Пантелија Трбојевић за душу матере Јоке; а обнови Никола Мандић из Грачаца; — Октоих или Осмогласник, Москва 1753, Дивосело; купи у м. Гомирју 1755. за два цекина Јован Вујновић „кромје иђа и пића"; — Пентикостар или Цвјетни Триод Москва 1732, Карловац, књ. Јован Љубојевића из Херцеговине од Пријепоља од села Звијезде „за ме и за моји родитеља душу", ту и биљешка о проти Илији Милојевићу из Могорића, члану конзисторије, носиоцу цар, кр. златне медаље и катихети српског народног училишта, који се „престави тијелом во земнија двори, а душеју в небеснија обители"; — Шестоднев у Дивоселу купи Лука Чубрило од Теофила Алексића у м. Гомирју за два цекина 1763, а од Михаила Травице купи 1803. за два форинта Стефан Почуча.

— Камен вјере, 1740. Кијев — Дивосело; књ. била Илије и Исака Милојевића; од ујака Исака добио на дар Јован Богдановић 1855. и даровао 1915. цркви у Дивоселу (кад је одлазио у пензију), —

— Алфавит духовни, Кијев 1747, Петриња: купљен 1784. од једног солдата у Пожуну (Братислави) с биљешком; здравие, крепост, счастливост, почетние, богатство, счастливобрачие, благородие, радост, љубов, доброе имја, мудрост, знание, учитвост; — затим; брањ, напраснаја смерт, стид, уже, меч, коло, огњ. стрела, вода, дим...

— Правило причашчениа, 1756. Кијев, Ријека; магична формула тајном азбуком, слично глагољици, римовано;

— Месецослов, 1765, Москва, Двор: маг. формула САТОР од бесна пса и змије; —

— Житиа свјатих, 1782. Москва, Дивосело; калуђер Мелентије Пенић донио из ман. Рмња, купи у Сарајеву за 84 гроша, увез Мандић 1824; купи 1885. од Лазара Омчикуса, поштара, сина Гаврилова за 35 фор. Јован Богдановић као поклон цркви у Дивоселу; Гаврило купио на лицитацији ствари еп. Миоковића за 40 ф; споменутог кал. Пенића Турци објесили; морао сам себи читати опијело под крушком на којој ће висити... (в. страдање попа Бранка Добросављевића и сина 1941), — Омчикуси познати били као сакупљачи ријеткости и истраживачи знаменитости Лике.

— Књига о дужностима свештеника, Петроград 1776, Швица: запис о Французима, Мармон као лав, у Илирији бист посљедња баталија у Брлогу гдје превлада непријатељ; дочекаше га парох Јован Иванчевић и жупник Томо Дујмовић, г. 1812 Рус потјерао Француза из Москве и дотјерао до Париза...

Srbljak, Римник 1761.

— Посебно је Евапђеље у Бојанцима (Москва 1866), некад парохији дистрикта (оружја, ман. Гомирја). Велики запис пароха мариндолског Јована Вукелића како је официр, високородни Др Јосип витез Савиншег, посједник у Метлици, постао добротвор цркве и народа у Бојанцима: поправак и опрема цркве; он је добио од рус. свешт. Рајевског у Бечу одежде, иконе... и доносио и друге ствари, тако и ово Еванђ. — Посебно је израдио помоћ за копање бунара (штерне)... — Ту је записано што су и неки мјештани даровали (Јосо Врлинић, Тодор Радојчић)... — Ово записа свешт. Јован Вукелић (1872-6) „за земаљску срећу и вјечно блаженство дарователја и за спомињање код свете службе Божије".

Постојао је и Љетопис Бојанаца до пароха М. Крнића.

— Крмчија (књига о црквеној управи — кормило).

У универзитетској књижници у Љубљани постоје двије Крмчије (обе у вези с Горњокарловачким владичанством).

Крмчија под ознаком V 2 19289 у 2 књиге; један запис о еп. Петру Петровићу, Темишвар, а био и у Плашком; — други запис еп. Миоковића у Плашком 1813.

Крмчија V 2 12891; записи; дар. еп. Данилу Јакшићу од архим. сергијевске лавре Атанасија (биће да је донио Теофил Алексић).

Постоји податак да је из Плашког Крмчију однио за вријеме Мушицког Копитар уз обећање да ће послати друге књиге!

Једна је Крмчија била и у Гомирју (Москва 1782).

Овдје треба објаснити и запис Симеона Кончаревића, епископа далматинског, што се може наћи на многим књигама по Далмацији и Горњој крајини.

Ове су књиге имале жалосну судбину. Кончаревић, од народа изабрани владика (Алманах 1971, с. 272/3), кад је морао избјећи у Русију, успио је да тамо добије за наше крајеве читав товар књига. Те су књиге доспјеле до Лајпцига. Отуд их је, — како каже Герасим Зелић, — на превару добио „худи патриот" Јаков Љубичић, допремио у Трст и распродао (о том в. и чланак Дра Нике Суботића, Весник 197/1957). — Мада је код утаје тих књига доњи, Кончаревићев, запис посвуда замрљан, може се ипак прочитати упоредо с неколико књига. Овдје се даје тај запис по Минеју у Карловцу.

— И сиа књига (со житиами свјатих) и с целим кругом (црковних книг) монастира Стиа Троици (и по приказу) Преосшченаго Симеона (Митрополита далматинскаго) потписа јероуонах, Симеон Никшичевски (во царствујушчем великом) городје Москве 1765 (словима) года дека. 4 дња. — Постоји и варијанта тог записа: мјесто „монастира Стиа Троици" има и „свјатониколајевскаго монастира Хермња" (Минеј, Клц. април).

Толико овдје о Кончаревићу ког има у Карловцу и Ријеци, и по неким другим мјестима.

Ово је кратки избор из 20 страница биљежака о руским књигама.

Прелаз на црквенославенску односно славеносербску штампу

У XVII престају српскословенске штампарије, а у XVIII престаје и употреба тог језика у богослужењу.

Срби већ 1700. на сабору у Сечују траже да им аустријски двор дозволи оснивање школа и штампарија. Кад то није остварено, долази до све јачег продирања руске штампе. Тиме се уводе у богослужење књиге на црквенославенском језику, а у књижевности настаје вјештачки језик славеносербски. Те ће се промјене остварити у току XVIII в. Оне значе голем прелом у српском културном животу. Овом је уз већ раније отпочето продирање руских књига посебно допринио и долазак руских учитеља и отва-

рање школе. Буквар „Первое учение отроков" из 1727. постојао је у Карловцу (бр. 7) као и Славенска граматика Мелет. Смотриског из 1755.

У почецима славеносербске штампе прва би била књига (в. Новаковић, Српска библиографија, Н 1):

— **Стематографија** Христофора Жефаровића, резана у бакру (резао Месмер), издана у Бечу 1741; ова је књига прерада Витезовићеве Стематографије (грбословља) из 1701. Дати су у њој грбови наших земаља с пригодним стиховима. Дат је цар Душан, двапут. Једном на коњу у бојном полету; а наоколо вијенац грбова његових земаља! На крају књиге је Душанов портрет са Соломоновим ријечима „Всја суєта, — све је испразно! Обе су књиге упоређене: Загреб, Новости, 25. XII 194. (МНР). — Један примјерак Жефаровића био је пред рат сачуван у старој свештеничкој породици Милојевића у Могорићу у Лици. — Жефаровићеве двије у бакру резане плоче из Костајнице налазе се на похрани у инвентару Музеја Срба.

У бакру се резало јер није било штампарије. Срби је немају у доба Просвјећености, а имали су их неколико под Турцима!

Двадесет година послије Жефаровића штампа се за Србе књига о српским светитељима (Србљак), али у Римнику у Влашкој, тада још на турском подручју. Ове је књиге било у Горњој крајини на 17 мјеста. Књига је исликана бакрорезима; примјерак из Блатуше имао сам пред рат на увид.

Мало касније јавља се Србљак од 1765, објављен у Млецима у штампарији Теодоси уз сарадњу Жефаровића и бакроресца Томе Месмера, (в. у м. Драговићу).

У то вријеме Захарија Орфелин издаје у Бечу резану у бакру књигу: Описаније Јерусалима, 1772. (Карловац).

Теодоси влада српском штампом десетак година.

Затим се јавља од Аустрије повлаштени Курцбек, у Бечу 1771, односно од 1792. Новаковић. Код ових штампа Стефан Вујановски, родом из Брђана у Банији, надзорник српских школа, пет уџбеника (Н 45, 67, 123; 124, 140).

Г. 1795. јављају се књиге штампане у Будиму. Ту објављује Јован Дошен(овић) своју Численицу и своје пјесме. Ту се јавио и Саве Мркаља „Сало дебелога јера" (Н 400). — Дошеновићева је и пјесма личког клира еп. Миоковићу, Венец. 1807 (Н 317). — Ниједна се од ових књига наших домаћих писаца није нашла на подручју Горње крајине у наше вријеме.

Штампарија Теодоси, не Димитрије, него сад Пани, јавља се поново 1802 — 15. уз сарадњу Павла Соларића.

Из Димитријевих издања важна је Павла Јулинца књ. Кратки увод у историју славеносербског народа, 1765. Н 3. — Књига је била у Карловцу, а примјерак Гене Илића из Госпића налази се у грађи Музеја Срба у Згб-у. — Ова књ. као и примјерци из Свеуч. књ. Згб и Академије су од оне варијанте гдје је на с. 158 „Плач Сербији"...

Кад је ријеч о венецијанској штампи, треба истакнути да је тамо 1813. објављена и једна необично занимљива и важна књижица с подручја Горње крајине. То је чувени Катихизис проте Стојана Шобата „Вопрос".

Коренички прото Шобат саставио је још 1772. г. — дакле прије синодског Катихизиса, — свој катихизис, познат у народу под именом Вопрос по првој ријечи: Вопрос — Питање, на што слиједи Отвјет — Одговор.

Тај се катихизис преписивао и по њем. учило у Крбави и Лици, А г. 1813. дао га је еп. Миоковић штампати у Венецију, не види се у којој штампарији, под насловом Наука Христианска ради малољетне дјечице, написао у Дебелом Брду Стојан Шобат (в. снимак) . . . — Ова је књижица по том посебна што се у њој даје објашњење народности. На прво питање „Кто јеси ти", гласи одговор „Аз јесм человјек, Серблин,

христианин". А на питање „По чему се зовеш Серблин", одговор је овај: „Зовем се по роду и слову оних људи од којих происходим, а који именују се Сербли"... Загонетно је како је Шобат дошао на то да ово питање уопће стави у вјерску књижицу, катихизис? — Елементи појма народа су код њега крв, језик и свијест. То је нешто сасвим ново и посебно за она времена, кад је све до француске револуције ознака народности била припадност одређеном подручју, територији, што је било средњевјековно, остатак феудализма. Но тих преостатака има и данас! — Овако, модерно одређивање појма народности цијени и хрв. историчар Шишић и истиче Шобатову књижицу (Хрв. пов. 3, 1790 — 1847, Згб).

Ова Шобатова књижица, за Крајине и Аустрије, гоњена и уништавана, сачувала се случајно у једном примјерку негдје на Кордуну, биће из распродаје књига неког владике. Случајно сам је добио већ одбачену; сад је у књигама Музеја Срба Згб. Један примјерак има и у Н. Саду у Матичној библиотеци. Новаковић у својој библиографији за њу не зна!

Проф. Шишић наводи да има један примјерак, али у њег. библиотеци у Згбу га нема!

Рукописних катихизиса попут Шобатова било је још. Илија Милојевић из Могорића послао је владичанству један такав свој катихизис на оцјену; сачувана је (негативна) оцјена.

Из српске штампе од 1741. даље важна су издања гдје су штампани пренумеранти (претплатници) јер се по том може видјети како су књиге стизале, и коме у Горњу крајину. Послије Новаковића дају такве податке и издања Матице српске, и Српске књижевне задруге, неки календари и сл.

Наставак традиције рукописања до гашења.

Стара вјештина писања књига руком (посао по манастирима калуђера „тахмонаха") није се никад потпуно угасила ни послије појаве штампе. Узрок је томе што су српске старе штампарије биле кратка вијека, што је Аустрија кочила оснивање српских штампарија, и што су се школски уџбеници умножавали као скрипта све до у XIX в. Посебан потицај за писање био је и у том што је црквена власт, а и војна крајишка много полагала на лијепо писање (калиграфију), краснопис. Треба само погледати приручнике код Новаковића, па у Хрватској библиографији Кукуљевићевој, и коначно у Повијести школства Цувија.

Изостављајући овдје примјере красних рукописа појединих свештеника, што се види у архивској грађи, а и навођење примјера из школских тзв. претписа, узорака испитних из српских школа, наводе се само неки примјери списа, ркп књига.

Гомирски ркп **Историја схизме**, рађено по Теофану Прокоповићу, одн. Илији Минијату, на 67 листи.

У Плашком су биле молитве за **Освјашчение храма** на 46 л. — А била је и књ. **Житие Св. Саве** од Теодосија и **Обретение главе** Св. Јована, некад свешт. породица Личина у Кику.

Молитвослов XVIII в. на 50 л. има разне и необичне молитве: пчеле, стока, немоћ, несаница, помор стоке, зли дуси, бијесан пас, змија, запор воде; затим су љекарски текстови и позната маг. формула САТОР. Књига је била огул. свештеника Мите Напрте, сад је код Епархије у Карловцу.

Требник на 52 л, јрмха Василија Црнобрње из м. Рмња, р. 1751. свешт. од 1772. — Молитве уз остало: духови нечисти, немоћ, стадо, сосуди, цркве, одежде, над зачараним човјеком. Још има шест записа и лијекова. Припис: „У сваком послу мисли своје и нећеш погријешити". Књигу је добио по свом дједу по мајци, пароху Мани Цвјетићанину, проф. Душан Иванчевић, ум. Бгд 1972.

НАУКА
ХРИСТИЯНСКА
ради
Малолѣтне Дѣчице
Православным Восточным Церкве.
списана
У Деканому Бердѣ Февруарія мѣсеца ,ѱов лѣта, и по Сунодалним у Карловцу Сремскома лѣта ,ѱод устроеномъ Катихисіи попуѣна
СТОМНОМЪ ШОКАТОМЪ
Протопрезвитерома Кореличкима богословскима Архіи Карлштадтскима.
Ва Мѣтвахи, Лѣт. ,ашгі
Пиѣмены Грено-Славенскима Печатьи Пани Ѳеодотіева.

НАУКА
ХРИСТИЯНСКА.
Увѣденіе.
Вопрос. Кто єси ты?
Ответ. Ја єсамь Человѣка, Сербина, Христіанина.
В. По чемуже зовешь ты Человѣка?
С. Зовемсе по неразумномъ стварѣ, и лицу покренутому слѣдати небо, и по разумномъ и словесномъ дѣши, ком є у мени.
В. По чемъ зовешсе Сербина?
С. Зовемсе по родѣ и словѣ и дитѣ језыкѣ Оныхъ людиі, шт коихъ происходима, и кои именуюсе Серби.
В. А по чемъ зовешсе Христіанина?
А з С.

Правило Св. Спиридона на 27 л. Писао први парох у Петрињи Никола Владисављевич. Надгробни крст сачуван иза капелице Св. Николе на гробљу (слика).

Требник, на 66 л. Писао исти парох 1793.

Вјечни календар као мали албум, код старе карловачке породице Милићевић.

Има и штампаних књига с рукописним допунама.

Примјер је Требник, Беч 1795 (Н 166), ручна књ. Гене Илића. Ркп додатак је обичним курзивом (рукописом). Увез Мандић, дјед Теслин; зато је књ. сад у Музеју НТ Бгд.

Посебно се калиграфијом истичу:

Бакон Павао Шепа, Читуља, Карловац 1823.

Сличан Поменик мртвих писао Теодор Трбојевић у Метку 1895. за своју породицу.

И Гомирје има своју Читуљу, али се ту види опадање мара и пажљивости; почиње лијепим усглавним писмом, а што даље крају све више обичан запис, иде 1706 — 1913.

У Плашком се однекуд нашла Читуља м. Месића у Банату, да ли с књигама еп. Зеремског?

Посебни су ркп **Проскомидије**, богослужбени текстови у олтару код припреме за литургију. Карловачку Проск. писао учитељ Павла Шепе парох Јован Баковић, а исти и за Трст. — За Сењ проск. писао Георгије Поповић.

Баковићев је и текст **Чтомаја предстојателем**, писан за Мушицког 1827. на 25 л. Додатак писао капелан Георгије Пошмуга. — Баковићев је прекрасан запис на књизи **Архијерејски чиновник** Лукијана Мушицког, у рату нестало.

Посебно је занимљив Баковићев син Јоаким, р. 1814. још као млади официр и најбољи калиграф у Аустрији латио се израде банкнота те допаде тамнице! У Карловцу је написао Правила ЦО 1838. — Послије доспијева на Цетињу гдје му владика Петар II повјери да састави прописе (узорке) за црногорску дјецу, што је умножено у Трсту. Од Његоша је кренуо у Србију. Да ли можда има његов какав текст у Архиву у Бгду!?

Значајан је споменик у Петрињи: Устав сербских училишч, Трст 1842. с потписима школске комисије, послан да послужи за српску учионицу у Петрињи.

Посљедњи одбљесак старог калиграфског сјаја је **Службеник** проте Самуила Поповића из Коларића, писан 1847 (снимак) уставним писмом, лијепо увезан у кожу. Потписан је и протин син Михаило. Протин унук, коларићки парох Душан Малобабић, убијен 1941, кал ми је слао ову књицу, пише: „Службеник изволите послати епархијској библиотеци јер би се послије моје смрти забацио и изгубио, а овако ће се сачувати". И случајно је сачуван (Згб).

Опадање калиграфске вјештине види се и по неколико рукописа прелаза на обични курзив; то су два ркп свешт. Луке Богдановића у Лици:

— **Житија свјатих** на арку 208 ситно исписаних стр. Исписао „во кратције" Илија Милојевић из Могорића, а преписао Лука Богдановић у Штикади код Граачаца 1844. — Ту је и опширнији запис о ненаданој и страшној, али врло краткој бури по Лици и цијелом свијету 1850. О том је и у новинама писало! Има још нешто породичних биљежака.

— **Молитвослов** (извадак из великога Требника Могилина), писао у Штикади 1845. на 263 ц. Увез Н. Мандић.

Син Лукин, **Јован** значајна је личност у Лици. Он је, прво, написао Родословље дома Богдановића од 1733. или од проте Саве па до својих времена и до 1917. Можда је то онај ркп. у Дивоселу што га спомиње Љ. Стојановић 1844? Овом рукопису поп Јоцо додао податак како је као парох у Дивоселу код Госпића, на потицај владике Теофана Живковића, а по упутама Дра Јулија Адамовића; тада проф. гимн. у Госпићу (касније у Згб писао франц. граматику и уџбенике) — почео радити за Рјечник Јут. академије. Његови врло богати прилози, око 30000 ријечи, могу се наћи у свакој књизи Рјечника, а постоје и посебне увезане свеске његових ријечи, што је иначе слао одвојено по словима. — Кћер његова Милица — Мица, као да је слутила што наилази (1941), пред сам рат дала ми је да разврстам и разашљем књиге и материјале и Академији, и Патријаршији и Епархији у Плашки. Код тога сам све посебно пописао, а родословље преписао. Милицу су 1945, пред само ослобођење, јавно објесили!

Курзивом је и књ. **Дополнителни требник** из 1838. на 200 л. сад у Карловцу.

Још је ту и **Требник** на 78 л. Теодора Војводића 1851. Ту су разне молитве. Књига је била у старој свештеничкој породици Војводића у Србу.

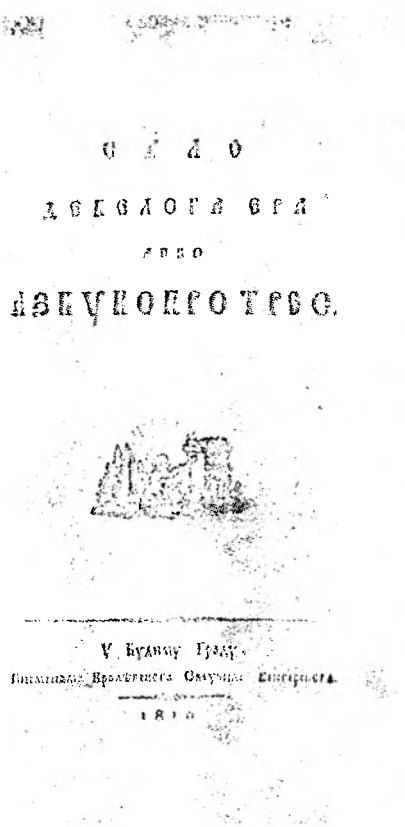

Мркаљев Азбукопротест

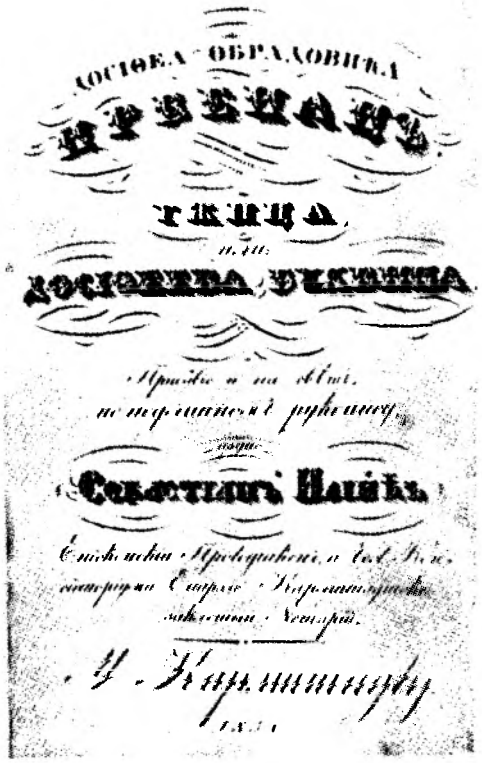

Доситејев Првенац

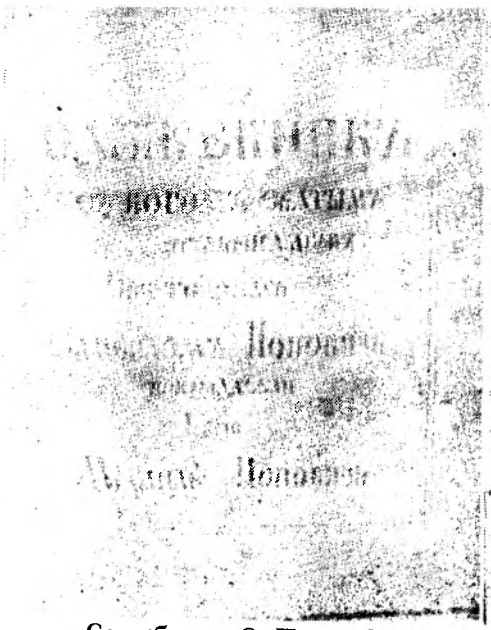

Службеник С. Поповића

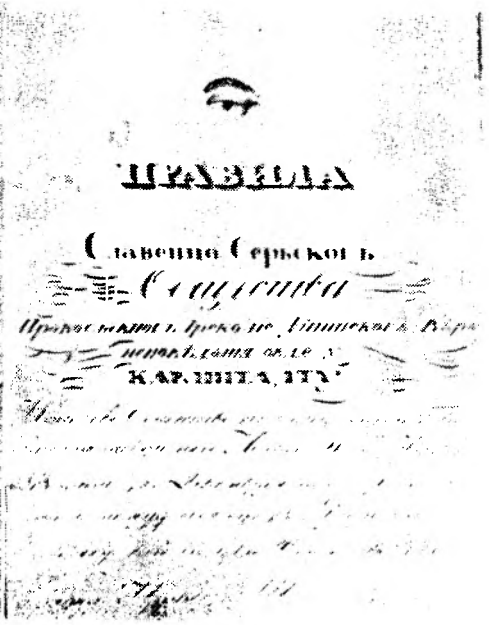

Правила ЦО Карловац

Ту иду циркуларни протоколи, матичне књиге, парохијски љетописи, уџбеници клир. школе, а и архиве парохија и црквених општина.

Матичне књиге су протоколи рођених, вјенчаних и умрлих, и породични пописи (прот. домовни). Све те књ. уколико су у рату уопће сачуване, послије рата су од матичних уреда преузете. Најстарије су послане у архив у Згбу гдје постоје спискови. Остале служе за потребе матичара, које треба да се препишу и врате власнику. —

Тако се код парохија налази само случајно понека старија заостала књига.

Од најстаријих је био протокол што га 1754. владика Јакшић даде пароху Јовану Вујновићу у Дивоселу. О том свједочи запис магистра у Метку Алексија Јовановића. Има ту више потписа и записа.

Циркуларни протоколи служили су паросима као збирке преписаних владичанских наредаба. Они су данас важан историјски извор уколико су сачувани, као нпр. Почитељ 1798-1821, Медак 1773 и 1828; Вел. Попина 1804-23, 1836-58 и 1870-88; — Швица 1861-94, Дубица 1840-94; Ријека 1790-1824.

Уношење наредаба у те протоколе текло је обавезно до 1894. кад је одлучено да се најважоије наредбе посебно у књигама штампају, а у цирк, прот. уносе само посебне, уствари више ништа. Прва је књига тих штампаних са 1777 - 1895 (избор) и 1798-1871, 2. књ. 1871-1902, 3. књ. 1903-8, 4 књ. 1909-29, — Сви осим 3. има Ријека, али зато 3. има у Швици.

Парохијски љетопис

Парохијски љетописи су посебно важни извори за прошлост, биће уведени као одјек Грбићева Карловачког владичанства.

Њихова се важност посебно види послије овог рата, кад је много тога уништено и опустошено, а кад су доживљаји и сјећања најобичнијих људи ова два рата историјски извор. О вођењу Љетописа (бр. 1536 ЕК Плашки 271/1893); Наредба Епархије.

Из Лике био је знаменит Љетопис парохије Широка Кула, писао га Петар Крајновић.

У Лици је био знаменит и Љетопис Дивосела од руке Јована Богдановића; еп. Зеремски однио га у Плашки,

Љетопис Бојанаца вођен је до Манојла Крнића.

Постоји Љетопис у Мариндолу, вођен (Михаило Медаковић) и допуњаван (Нектарије Дазгић) и послије овог рата.

Има и Љетопис Карловца, новији.

У Банији је најзнаменитији у владичанству Љетопис костајнички од руке проте Јована Рајачића, с грађом од почетка Костајнице и цркве и парохије па до 1947, до протина одласка у пензију. Љетопис има ситно исписаних страница 226, уз неке свеске биљежака.

Тако овај Љетопис постоји данас као једини урађен по наредби од 1893. Наставља га парох Борђе Радовановић.

На жалост наши свештеници нису довољно свјесни свог дуга да буду и кроничари свог времена.

О Свештенику љетописцу в. два чланка у Веснику бр. 337 и 338 — 1963.

Иначе се љетописна грађа налази по књигама у потписима и записима. Дио је скупио прије Првог рата споменути Дим. Ник. Оклобџија, а објавио Љ. Стојановић, Записи и натписи, а дио је прикупљен прије и послије овог рата и коришћен овдје.

Архивска грађа

Каквих све података има у тој грађи може се судити по подацима у мојим радовима. — Грађа је црквена, крајишка, економска, социјална, културна, здравствена, брачна, породична, племенска, школска, књижевна, политичка, судска, и административна, о народу, свештенству, учитељству, војним лицима, занатима, трговима, сушама, глади, болештинама, погибијама, криминалу, хајдучији, дезертерству, пресељавањима, бунама, сеобама... укратко, из свих подручја живота Крајине и живота народа, — не само цркве ...

Архивска грађа по парохијама испропадала је и уништавана за вријеме рата. Само је понегдје остало нешто сачувано, нпр. Швица, Мариндол, Ријека...

Како је могао изгледати црквени архив, може се судити по биљешкама о грађи у Карловцу:

ЦО Карловац саставио је Споменицу 1931. проф. Мита Грујић, а секретар ЦО учит. Милан Раусављевић саставио је нови инвентар иметка с биљешкама о примопредаји новој управи; мјесто предсј. Душана Миљушевића дошао Др Гајо Петровић 1939. г. — О свему овом в. још у погл. градови: Карловац.

Уџбеници клирикалне школе

Већ у Алманаху 1971. показано је колико обиље рукоп. уџбеника клирикалне школе постоји још и сад у Далмацији (Драговић, Крка, Крупа, Сплит).

Има нешто таквих уџб. и у Карл. владичанству. — Преглед предмета кл. шк. Плашки 1842. које предаје Ђакон Гервасије Петровић: моралка, догматика, полемика, свал. граматика...

Полемика на 15 л. Михаил Тесла 1844. с потписима Тома Мандић и Милутин Тесла; — у истој свесци догматика на 68. л.

Од руке познатога марљивог преписивача Луке Богдановића има 14 свезака скрипата: догматика, моралка, полемика, пастирка, реторика, црквена историја, граматика, методика, типик и појање...

Мојсије Мајсторовића има 11 ркп. уџбеника из 1864. г.

Син проте Мојсија, Симо већ споменут, оставио је Стари завјет (биљешке из Черновица са студија), Јеврејска граматика, Черновице 1891.

Увези

Кожни увези старих књига носе утиснуте украсе по којима се може познати мјесто, увезивач и вријеме.

Ти украси указују донекле на везу м. Крке у Далмацији и м. Гомирја (в. Алманах 1971. с 242).

У Далмацији највише је података о увезивачима Мандићима (Томи и Николи) из Гор. Грачаца; у Далм. око 40 књига тих увеза. Увезни су знакови; кружна пужева кућица и полукружни орнамент у разним комбинацијама (Алманах с. 243 Б 1, 2). О увезивачима казују записи на књигама, са цијенама увеза. Рад Мандића тече око 80 г. У Карл. владичанству било је до овог рата до 70 увеза Мандића, највише у Лици, а нешто и у Крбави.

Пренумеранти

Какво је било занимање за књиге казивали су спискови имена претплатника (пренумерената) на крају књиге. О Далмацији подаци су у Алм. 1971. с. 278.

Овдје се дају и неки подаци из Горње крајине;

— на Н (Новаковић) бр. 363/6 Плутарх 1809. било је 46 пренумераната из Гор. крајине; — на Н 860 Лука Милованов 1833. пренум, 200 или 4/5 од укупног броја! — Н 870 Млади мудрац 1833. преп. 136 или 1/5; — Н 951 Благородни отрок 1836. прен. 21 (ту је и списак 136 свештеника); — Н 1024 Ивановић, Бесједе 1838, прен. 124; — Н 1082 Толковање еванђ. 1841. прен. 61; — Н 1543. Разсуждениа 1848. прен. 50; — Н 1588 Ковчежић Вуков 1849. прен. 18, ту посебно бискуп Сења Ожеговић, неки жупници и Адолфо Вебер-Ткалчевић; — 3979 Вук, Живот и обичаји 1867, прен. 24; — Катавасија Дим. Поповића, Сомбор 1867, прен. 345.

Љетопис Матице српске познат је у Горњој крајини од свог почетка (1. св. била у Госпићу). За г. 1826. било 19 пренумераната. — Ту и Илирска читаоница у Карловцу.

Далматински алманах Х 973 имао је 1836. г. из Гор. крајине 134 пренум.

А Српска књижевна задруга из Бгда имала је из Гор. крајине 147 претплатника или 6% од укупног броја.

Језик и писмо

Док је народни језик текао и живио природно с ослонцем на старину, и прихваћао или напуштао изразе из разних других језика, преко Турака или преко Аустрије, — дотле је језик школованих људи текао одвојено од народа, био или црквенославенски или славеносербски.

Међутим, ако се пажљиво прати плашчанска архивска грађа, запажа се како се језик и стил преписке мијења од службеног или књижевног према народном. Друкчији је језик преписке између митрополита и епископа (најизразитије цсл или слсрб), друкчије пише владика протама или се обраћа народу, а друкчије прото паросима. С друге стране народ владици друкчије, а и црквена општина. — Тако, што се тиче црквене преписке, ни Мркаљ ни Вук нису толико проналазачи колико настављачи. Нпр. онај Вуков „j" (тобоже из латинице, па „поримити" православне) јавља се у плашчанској грађи прије Вука, нарочито на крају ријечи.

Примјери ријечи из страних језика дају се овдје у посебном рјечнику.

Срби су код доласка донијели собом штокавску ијекавштину, једри народни говор. Зато је штокавштина све до Илиризма у кајкавској Хрватској сматрана српским језиком. То свједочи Рељковић у Сатиру, а и кат. свештеник Шиме Старчевич 1834. кад каже да Личани говоре најчистијим хрватским језиком или „како се обичава казати српским" — Овако је било прије Гаја који у кајкавски Загреб уноси штокавштину.

Уз језик иде и писмо. Срби су донијели собом ћирилицу, славенско писмо из Х в.

И код Хрвата било је употребе ћирилице. Као што наводе хрватски повјесничари, било је хрватских великаша који су се служили чирилицом: Никола Зрински Сигетски, Никола Јуришић (потпис), Кеглевићи... Лопашић износи документ 1582. из Чрномља хрватским писмом, ћирилицом.

Босански фрањевци штампали су своје књиге посебном ћирилицом (босанчицом), а и писали кронике (Лашванин).

Била су, значи, некад времена кад се ћирилица сматрала и хрватским писмом. — Ћирилицу су код Хрвата сузбили језуити за вријеме Протуреформације, међу осталим и зато што су лутерани покушали да штампају књиге ћирилицом. — Тако је постепено развило схваћање да је ћирилица само српско писмо.

Илирски препородитељи, у вријеме ставенског буђења, поново се занимају за ћирилицу. Антон Ваканович води ћирилицом свој дневник. Загребачки клерици обвезују се да ће сваки научити по један славенски језик. Тада је јавља и први руски уџбеник у Хрватској (Раић). — Биш-

ћан из Слуња, жупник у Брушанима, потписује се ћирилицом уз позив на братску слогу (Лексикон, Лион 1681. у Град. књижници, Карловац).

Ћирилицом је и прастари натпис на крсту Ивана Баленовића код Грачаца (в. Кукуљевић, Натписи). — Каснији натпис Стевана Плећаша између Госпића и Билаја, обијен је у Првом рату! — Трагова ћирилице има нешто и по Подгорју.

Крајишка се власт у односу на ћирилицу није држала једнако. С једне стране цар Јосип обвезује учитеље да знају и ћирилицу. А с друге стране он жели да сесвуда уведе латиница, ово ради бољег успјеха у германизацији. На конференцији у Пожуну је питање ћирилице било „тверђајши пункт" најтврђа тачка (1782). Школски надзорник српских школа Вујановски (родом Бановац) каже тада да се губитком писмена обара и темељ одржања народа. — Текст крајишког темељног закона 1807. био је издан и ћирилицом.

Тада има доста случајева да чак и свештеници пишу владици латиницом. За народ негдје парох јавља да нема никога ко би знао ћирилицу. Један је парох и документе водио латиницом.

Од Илиризма почиње доба озакоњења ћирилице, јављају се школске књиге ћирилицом, нешто касније оснива се српска штампарија у Згбу, српске књиге стижу у Горњу крајину у српске домове, највише свештеничке и учитељске.

Тешке ударе ћирилици задале су забране 1941. г.

Посебно је било по српским домовима. У паници 1914. и 1941. уништаване су ћирилске књиге редом. Тако је Горња крајина културно опустошена. Крива су и аустријска времена и фашистичка дивљања.

Књижевници и писци

Горња је крајина плодан произвођач разноврсно школованог свијета, а ипак је све досад оскудијевала у стручним кадровима јер је врло много извозила квалификиране снаге. Из крајишке сиротиње и посних земаља школовани синови одлазе у питомије крајеве за бољим ухљебљењем, и тада неријетко окрећу леђа родној груди, туђе се, одрађају и израђају.

Некад се то могло донекле разумјети. Ако нпр. читав Кордун прије рата није могао запослити ни једног јединог професора, куд ће дипломирани филозофи него трбухом за крухом! — Ако родна груда није могла пружити услова за развитак науке, таленти су морали тражити погодно тло.

Стотине година крајишке управе закочиле су развитак интелектуалаца, што се позна и на књижевности. — Ето, сјеверна Далмација, да нема никог више до Матавуља и Деснице — обилато нас надмашује. А и Босанска крајина с Кочићем и Ћопићем! — Што ми имамо у поређењу с њима. У ствари свога књижевника и немамо, — још!

Поводом изложбе српске књиге и штампе у Хрватској 1950. г. дат је у попратној брошури и неки преглед старијих писаца, међу којима и нешто из Горње крајине: имена има око 35.

Међу првим је Шобат Стојан (Дебело Брдо 1740-1830) писац већ споменутог Катихизиса...

Вујановски (Вујновић) Стефан из Брђана у Банији (1743-1829), директор српских школа, писао је граматику и правопис 1793.

Дошен(овић) Атанасијев Јован (Почитељ у Лици 1781. ум. Будим 1813), први лиричар у српској књижевности, збирка 1809 (о њему в. СКЗ 52).

Љуштина Викентије из Метка, архим, м. Месића у Банату, ум. 1804, писао итал, граматику, Беч 1794.

Мркаљ Сава (Сјеничак 1783, ум. Беч 1835?), претходник Вуков списом „Сало дебелога јера или Азбукопротрес" Будим 1810.

Вујновић Никола из Костајнице, писао вјер. уџбенике (в. код Н).

Новић-Оточанин Јоксим (Залужница 1803, ум. НСад 1868) буран живот писао врло много, али не о родном крају.

Боројевић Никола, истински пјесник (СКЗ 52), в. Знаменити Срби!

Утјешеновић — Острожински Огњеслав (1817 — 1890 Згб), пјевао и писао досра, посебно о Крајини и кућним задругама, срцем и дјеловањем стопљен с родним крајем.

Медаковић Др Данило (Зрмања 1819 — 1881. Згб) пов. срп. народа, Н. Сад 1852.

Медаковић Милорад (Звониград 1824 — 1879. Бгд), новинар и писац.

Беговић Никола (Беговићи у Банији 1821 — Карловац 1895) јавни радник и писац, прото; — „Живот и обичаји Срба граничара" и др. — (О њему књига „Србин од Србина" Симо Лукин Лазић, Згб).

Грбић Манојло (Широка Кула 1849 — 1899. Карловац) прото проф. катихета, писац дјела „Карловачко владичанство:' 1891-3.

Бакић Др Војислав (Перна 1847 — 1928. Бгд) педагог и писац, међу осталим „Српско родољубље и отачаствољубље" и Општа педагогија. — О њему рад: Др Никола Поткоњак, р. из Лике, проф. унив. Бгд, написао Педагогију.

Кукић Никола Станков, публициста (ум. 1905).

Медић Мојо, р. Личко Добро поље, проф. прир. наука и писац.

Мусулин — Гомирац Никола (ум. Бгд 1903), писац: „Правда и слобода", Бгд 1897. и др.

Туроман Јован, Уштица, проф. у Бгду (клас. језици).

Тесла Милутин, парох у Госпићу, *црквени писац*. Тесла Никола, син Милутинов.

Још неки научни радници: Његован Владимир (кемија), Варићак Владимир (математика), Огорелица и Рушнов правни писци...

Кончар Симеон: Геометрија, Згб 1899.

Бубало — Кордунаш Манојло, учитељ у Садиловцу, скупљао и издавао грађу о народном животу и обичајима у више књига.

Узелац Јово, свештеник у Зрмању, црквени писац и преводилац (рано умро), в. Српски Сион!

Будисављевић Буде (Бјелопоље 1843) *велики жупан*. Најплоднији писац о родном крају; издања Матице хрватске: С личке груде, Из старог завичаја, — и посебно: Из мојих успомена.

Будисављевић Милан: У магли и мраку, Мостар 1904, уредник Бранкова кола.

Машић Бранко: Ратне слике и успомене 1912/3, и низ белетристике, али не о родном крају.

Чутурило Стево (Дабар 1846), *учитељ у Горњој крајини*, Херцеговини, Боки, Цетињу и Србији, писац уџбеника, пенз. 1904.

Оклобџија Димитрије Николајевић, из Метка, врло марљиви скупљач грађе о прошлости Горње крајине, и писац: в. Литературу.

Из реда свештеника, осим споменутих, још су се јављали: Петар Крајновић „Српска црква на Лици, С двери и амвона, и уредник листа Србин, Госпић; — Иванчевић Душан, публициста Самосталне странке и политичар, а у потоње доба и сарадник црквених листова...

Још неки писци:

Лапчевић Петар дрнд (*докторанд*): Стварање пролетаријата у народу.

Ластовица Богдан, Први откоси (рано умро, гроб на Мирогоју).

Галогажа Стеван, Новеле, Згб 1931, и напредна публицистика.

Ливада Буро, плодан писац с Кордуна, али не о свом родном крају, осим нешто мало.

У традицијама Беговића и Бубала наставља данас Опачић Станко — Ћаница својом обимном збирком народних пјесама с Кордуна (Згб 1971, стр. 474), чиме је Ћаница у неку руку постао Вук Кордуна! Његова ћерка, проф. Вукосава Лекић, даје радњу о Мркљу...

Из Горње је крајине и проф. у Згбу Љубобратовић Борислав, пјесник; на жалост покојни.

Научни радници из литературе су Др Гајо Пелеш и Др Станко Корач; да ли ће родни крај дочекати што о себи?

У српску штампу иду и ова издања: предратни дневник Србобран, полумјесечник Привредник (1897 —), сељачки лист Српско коло (1903 -) с уредником Адамом Прибићевићем, аутором књиге „Сељак"; — календар Србобран, — шаљиви лист Врач погађач (1904) с уредником Симом Лукиним Лазићем, (Историја Срба, Србин од Србина - о Николи Беговићу и сл).

Ови се подаци дају зато што су те едиције биле прилика да се објављују чланци, расправе и грађа из живота народа Горње крајине. Ту се јављао нпр. и Богдановић Симеон — Синиша (Воркапић село 1833 — 1909) својим историјским студијама и полемичким списима; у младости слао је Вуку пословице из Баније.

У близој вези с овим је и привредно — културно дјеловање Матијевића Владимира и Калембера Стевана, оснивача Привредника, друштва за смјештање омладине са села у занатски и трговачки наук, чиме се створио врло јак слој Срба привредника из Горње крајине.

Политичко дјеловање напреднијих млађих људи водила је Српска самостална странка, са Светозаром Прибићевићем и др. (Будисављевић, Бањанин...), стваоцима Хрватско — српске коалиције.

Овдје се само успут спомињу дјеловања у вези с Горњом крајином: путовање Доситејево, рад Мушицкога, дјеловање учитеља и врло плодног писца Владимира Красића, па до предратног епархијског листа „Православни браник" у Загребу...

Дио поменутих ликова дат је исцрпније и са сликама у монументалном дјелу: Знаменити Срби XIX в, Згб 1901-4. у три књиге.

Допринос култури Срба у Горњој крајини пружале су и карловачке штампарије ћирилским издањима: то иде од Претнера 1830. па до Хаутфелда 1893.

Библиотеке

Да су сачуване библиотеке владичанске, да није пропала значајна библиотека Мушицкога, да нису роспродаване на лицитацијама књиге низа епископа, да није у овом рату уништена епархијска библиотека у Плашком, па библиотека ЦО Карловац, да нису по српским домовима 1914. и 1941. спаљиване навелико књиге ћирилицом, да нису ћирилске књ. по школама и јавним књижницама наредбама власти „излучиване тј. предаване уништењу, да није... Горња би крајина данас могла показати обиље српске и ћирилске књиге; овако она те књиге сад показује сасвим мало, али утолико драгоцјеније.

Библиотеке ЦО Госпић, Карловац, Петриња, Костајница и сл. уништене су. Случајно је остао инвентар Карловца, нов, састављен 1936 (Милан Радека до бр. 2212 на стр. 247), наставио Ранко Тркуља, сад прото у Срем. Митровици, до бр. 2313 стр. 256. У библиотеци је било ријетких књига и старих издања од г. 1627. надаље. — У овој библиотеци било је доста књига некадашњег ђачког друштва „Полет". То је друштво постојало десетак година до Првог рата. Имало је једну просторију у срп. школи. Добивало је за своју читаоницу (недјељом) готово све часописе од Љубљане до Дубровника и Београда. Библиотека је имала преко 2000 књига, библиотекар 1914. Милан Радека, уч. VII р. гимназије.

Инвентар библиотеке Српске учитељске школе у Карловцу, кад је она постала 1919. државном, претопио се и постепено је расходован.

Пуни преглед библиотека у Горњој крајини сад је немогуће дати; и подаци су пропали и свједоци нестали.

Кад је проф. Др Радослав М. Грујић (Апологија Срба у Хрватској, Заб 1909, с. 204) само у бјеловарском протопрезвитерату онда нашао 123 србуље са 655 записа, колико ли је тек могло бити у девет протопрезвитерата Карл. владичанства!?

ПЛЕМЕНСКИ РЈЕЧНИК

У већ споменутим сеобама долазило је много Срба у Хрватску. Све њих занима одакле су, кад и како су дошли.

Основно се може казати да неких података има о том углавном само од часа кад се појављују на Горњој крајини, која нас овдје једино занима. О ранијим њиховим кретањима с праогњишта кроз Босну и Далмацију има врло мало, а и то опћенито. Поједине породице имају давну и нејасну традицију одакле су им преци дошли.

Нешто презимена Горње крајине спомињу још старе листине Немањића (у овом попису означено са „стар.").

Више података пружао би, кад би постојао, опћи племенски рјечник за читаву Југославију. — Слично могу да послуже топономастици, називи мјеста и области, ријека и планина, као нпр. Усорци по ријеци Усори, Голешци у Санџаку и у Жумберку итд.

Код истих презимена српских важно је да се зна Слава (Крсно име); ако је иста, презимењаци су и племенштаци, ако није иста, нису истог племена. Зато се српска презимена не могу без Слава изучавати.

Као помоћно средство поријекла може послужити изучавање народних говора појединих крајева. Колико је то вриједно и корисно, казује радња Дра Милка Поповића о говорима у Жумберку. — А зна се и да говор с једне и друге стране Биљега (Војнић — Вргинмост) није једнак.

Презимена Горње крајине утврђивана су по парохијским Домовним протоколима (нестали у рату), по крајишким конскрипцијама (пописима војних обвезника) и по разним архивским подацима о досељавањима, а и по разним издањима, дјелима.

У литератури наводе се дјела која се овдје само укратко спомињу: Шематизам Карл. владичанства 1883, Шематизам босански 1886, Маретићев рад о презименима 1886, Грујићев Племенски рјечник Лике 1917, Ђерићев рад о Србима Горње крајине 1914, Бановићев рад о Гацкој 1932, Павичићев рад о Лици 1962, уз то и племенски рјечник Истре.

Овдје треба нешто више рећи о Грујићеву раду.

— Грујић је поводом Велеиздајничког процеса 1908/9. издао књигу Апологија Срба у Хрватској. Због те је књиге као проф. катихета у Бјеловару 1914. по казни премјештен у Госпић. Ту је израдио Племенски рјечник Лике, дакле прогонство плодно искористио.

У Лици је тада било 203973 становника. Грујић наводи да је ту било 34612 породица у око 1000 мјеста. То је значило око 1600 племена ако се узме као племе једна или више породица с једнаким презименом, истом предајом, истим поријеклом и, код Срба, истим Крсним именом.

Презимена су или из давнине, или из турских времена, или утврђена крајишким списковима.

Поред племенског презимена могу постојати и посебни породични називи, надимци, различити за поједине породице истог племена. — Најјаче племе у Лици, Узелац, и има 310 породица. Има их још многобројних: Радаковића 270, Бабића 263, Кнежевића 234, Обрадовића 206. Али зато има и самачких породица, о једном дому.

Поред осталих података занимљиви су и случајеви пустих домова: Мекињар 52, Средња Гора 30, Шврачково село 46, или четвртина према броју насељених. И то прије ратова, посебно прије страдања у Другом рату, прије поратне колонизације и прије миграције у градове. Таман по пословици: — Лика сав свијет насели, а себе не расели! —

Грујић је донио и доста породичних надимака и ругалица.

А у врстању презимена ослања се Грујић на Маретића. По постанку су презимена деминутиви (умањења), аугментативи (увећања), хипокористици (тепања, од миља) и пејоративи (погрде); често иду заједно деминутиви и хипокористици, или аугментативи и пејоративи. — Дем. Милић од Миле, аугм. Комадина, хип. Зорица, пеј. Злокапа...

Треба дати поглед и на Маретићево дјело.

Маретић каже да презимена има толико да их није могуће ни познати ни испитати; за тај би посао требало имати потпуни ономастокон (именик). То међутим немамо ни данас 100 г. послије Маретића! А грађу је почео спремати још П. Ј. Шафарик. — Маретић је пошао од радње Миклошића о славенским именима (Беч 1860), јер највећи дио презимена настао је од имена.

Код одређивања што је презиме Маретић се позива на Вука. — Вук спомиње као примјер стална породична презимена у Црној Гори, док се у Србији изводило презиме по оцу или по дједу. У ЦГ, каже Вук, било је важно знати тачно ко је ко, да не би настала забуна код крвне освете, да се зна ко је коме дужан крв! — Зато се писало: Бико Милов Мартиновић Бајица Цетињанин. — У Босни су бегови рају водили под сталним презименима да се зна кметска обавеза. — У аустријској Крајини су стална презимена ради војне евиденције. — А у сталну употребу долазе презимена и ради правног поретка.

По врстама су презимена права и изведена. Код овога се Маретић осврће на рад Ауг. Финка о грчким презименима. — Даље се овдје не излаже Маретићево разврставање, него се даје слично по примјерима из Горње крајине.

Ту међутим треба навести да је још владика Мушицки 1827. позвао свештенство да прикупља грађу о именима и презименима. Он тад каже да је српски народ расијан на много страна, па је корисно да се зна чиме се народна веза држи. Мушицки уз окружницу шаље и образац списка: компанија, парохија, село, кућни број, име и презиме, имена кућне чељади која не долазе у календару (значи народна имена). У архиву нема трага да је какав списак стигао! — А такви су спискови готови садржани у Домовним протоколима!

За овај рад прикупљено је доста података сусретљивошћу и маром садашњих свештеника; од око 30 њих 27 се одазвало брзо и обилно!

Посебних података о презименима дају нови подаци о НОБ (жртвама, погинулим борцима, угашеним домовима, као и лицима из органа власти, војних јединица, друштвених и политичких организација). Примјер таквог исцрпног рада је грађа с Кордуна што је прикупио Петар Зинаић из Слуња.

Тако овај рад покушава дати српска презимена у Горњој крајини. При том треба имати у виду да има истих презимена и код Срба и код Хрвата, нпр. Узелац, што је на овом мјесту означено (ркт).

Недостатака и празнина и грешака ће свакако овдје бити, али то ће сигурно исправити израда потпунога племенског рјечника. Грујићев рјечник за Лику нема Крсних слава (за српска презимена), а рјечник у Шематизму 1883. има Славе, али нема означених мјеста гдје се презиме јавља. Шематизам за Босну 1886. има и мјеста и Славе. Зато је тамо прави мајдан података и о Горњој крајини. —

Овај је рјечник исто тако предвиђен: и мјеста и Славе, — али је на жалост дио о мјестима због скученог простора морао бити изостављен. Може бити да ће се пружити прилика да се и то објави у цјелини.

Код утврђивања племенског поријекла може помоћно послужити и народно стваралаштво уопће (фолклор). Само, о том готово да још нема ни почетака изучавању Горње крајине. — Како су Никола Беговић и Манојло Бубало — Кордунаш (в. Лит.) нешто били почели на прелазу у ово стољеће, тако стојимо у мјесту с изузетком збирке народних пјесама Станка — Ћанице Опачића (в. Лит.) — Међутим за Жумберак доносили су њихови календари доста грађе о нар. животу и обичајима. А код нас је нешто мало Просвјета (бивша) била почела...

Овдје се као основ презимена дају најприје имена лична по постанку и значењу почевши од Библије па до народних сложеница.

Библија, Стари Завјет: — Аврам; Аб — (отац), Адам (земља), Арон (обасјани), Гаврил, Габ — Гајо (сила божија), Гедеон, Гено (разарач), Данил (Бог суди), Давид (омиљен), Ева (жива), Емануил Мане (с нама Бог), Илија (Јехова је бог), Исаија (старац божји), Исак (осмјех), Јаков (лукав), Јеремија Ерем — (узвишени), Јосиф (умножитељ), Мара (тужна), Мирјам Мира (отпор), Михаил Милан (ко као Бог), Мојсије (спашен), Рафаил (Бог лијечи), Сава (прадјед), Самуил (чу Бог), Саул (измољени), Симеон (услишани)...

Ту још иде сиријско Нееман Немања (одан Богу)...

Нови Завјет: — Ана, Андрија, Анђео, Аћим, Ђакон, Иван, Јоаким (од Бога одређени), Јован, крст, Лазар (божија помоћ), Лука, Магдалина Манда, Марија Маша Маринка, Марко, Марта, Матеј Матија, Павао, Пантелија (савршени), Петар Перо Пешко Пељо, Стефан (вијенац) Тадија, Тимотеј, Тома, Христ-ос, Рист-

Грчки (календарски): — Александар, Ацо Ацкета, Анастас Танас-, Арсеније, Василије, Георгије Бор- Бур- Бук- Јур-, Герман Берман, Гњатија Игњ-, Глигор Гри- Гргур, Дамјан Дако Дацо, Деспот, Димитрије Дмитар Митар, Игњатије, Иринеј (Мирко), Јелена Јелица Јека Јела Јеја Јекина Јелка, Лела, калуђер, Константин Коста Коча, Кирил, Киро, Кузман, Макарије, Маргарета, Мелентије, Методије, Никола Нико Никша Мик-, Митр-Дим-, Нестор, папа (отац), Параскева Петка, Ристо, Софија, Теодор Тодор Тоде, Филип, Пил-...

Латински (календарски): — Антон Тонко, Аугуст, Валент, Вероника, Вид, Игњатије, Гашпар, Кантар, Карл-, Клара, Ловро, Максим, Мартин (Мрата), Наталија, Павао (мали).

Романски: Биљац, Биљетина, Вићур, Воркапић, Вркић, Вундурић, Вурдеља, Гога, Данчуо, Дракула, Ишпир-, Каламбур, Кончал, Мандар-, Маодуш, Марав-, Марељ, Марун-, Марчет-, Матаруга, Мађеш, Мацакања, Мацут, Метикош, Микул-, Мирче, Моруд-, Мраовић, Мрвош, Муруђ, Пеул-, Пелеш, Пуђа, Радул-, Раусав-, Роман, Ромче-, Секул-, Станкул-, Тепеш, Тинтор, Тишма, Трошељ, Фићур-, Форкап-, Цапитлак, Циганче, Чокрлић, Чорак, Чордаш, Чубра, Цакула, Шуица, Шупут.

Талијански: — Армада, Банак, Банда -ић -ур, Барбир, Батин-а-ић-ица, Башкот, Беванд-а-ич, Бего, Берберовић, Беч-ић, Бокун, Болта, Боромиса, Боца, Бреберина, Брек-ић-а, Бронз-а-ић, Букарица, Гут-а-еша-ић, Кукуљ, Мусулин, Пезер, Фуштар, Цоклин, Шаша, Шкаљац, Шкара, Шупљика-ц.

Турско — арапски: Абдулаја, Агбаба, Агић, Ајдуковић, Акик, Алаваља, Алагић, Алуга, Амић, Аралица, Арамбашић, Арбутина, Ардала, Аркаловић, Арлов, Аћић, Ацић, Ацибаба, Ација, — Бабић, Бакић, Бакиш, Балабан, Балаћ, Балић, Бамбурać, Барак, Барак, Барјак-, Басара, Батак, Батар,

Башић, Бег-, Бекташ, Бенак, Беслаћ, Беш-, Бирач, Бирчић, Бол-, Борјан, Бошчанин, Бракус, Бузаџић, Бућук, Буразер, Бурмуџија, Бусијић, — Вазмић, Везмар, Вергаш, Вуруна, Вуруна — Гагич, Губерина, Гула; — Даут-, Девердек, Делибашић, Делић, Демоња, Дерета, Диздар, Дизија, Домузин, Дудук-, Дурајлија, Дурак-, Дуран, Дурман, — Бајић, Бамбас (ц-), Банковић, Беверлија, Бенић, Берман-, Бустебек, — Егић-еља, Есап-, Еђим-, Ешак, Ешкенић, — Јузбаш, — Калаба, Камбер, Кантар, Караца, Кевић, Керкез, Кескин-, Кирета, Коркут, Коџић, Кудуз, Куртеш, Куш-, — Лабус, Лајић, Лалић, Латас, — Мазул, Ма(ха)л-, Мамула, Машала, Мерџан, Мунић; Мућас, Мусић, Мутавџија, Муш-, — Накарада, Нукић, — Оклобџија, — Пајагић, Панћић, Парач, Пашић, Пекеч, Повић-, Потур-, Пуља; — Ркман (Хрк-), — Сагрџија, Саладин, Самарџија, Сарапа, Сарач-, Сацак, Северовић, Сербез, Сердар, Сичан, Скенџић, Согонић, Солар, Сатара, — Табак-, Тамбулаш, Тепшић, Тимарац, Тумбас, — Ћор-, Ћорда-, Ћосо, Ћулаевић, Ћулум-, Ћумура, Ћуповић, Ћупурдија, Ћурчи-, — Ујемек, — Фундук, — Хајдин, Хајдух, Халавања, Хараловић, Хркић, Хркман, — Чакшир-; Чалић; Чаркулић, Чатла-, Чекић, Чекљун, Черкез, Чизмић, Чокеша, Чолак-, Чуга, Чулаовић, Чуле, Чутурило, Чушић, — Џаић, Џамбић, Џафац, Џебро, Џеверлија, — Шабан, Шаин-, Шамаш, Шапић, Шеган, Шеовић, Шербеџија; Шербула, Шупут.

Натприродно: — анђел, бај-ати, вила, вјештица, враг, врач, гатар, дракул —

Природа: — вечер, зима, змрзл-, зрак, југ, коризма (календар), мећава, мраз, мрак, недеља, несван-ул-, падеж, роса, рупа, сјевер, смрзл-, субота, суша.

Животиње: — бак-, барак, бачић, беко, бубало, видра, вјеверица;врабац (вре-), вран-, вуга, вук, гавр-, гак, гал-; геја; голуб; грива; грмуша; ждрал, жуна, зеба, зељов, зец, јазавац, јаје, јање, јарац, јаребица, јеж, канџа, карас, квочка, кобац, кокан, кокот, коњ, копун, кос, костреш, кошута, крава, крагуј, кукавица, кулаш, кунић, ластавица, лисац, лисица, логов, лубен, љиљак, љутица, магарац, мачак, мушица, орао, панџа, парип, пастув, паук, паун, пијевац, пиљуга, поткоњак, пупавац, пух-, пчела, рак, раца, рачић, реба, ребуш, репац, рис-, рог; руно; скакавац; скорупац, славуј, смук, соко, срна, сурла, тртица, ћук, утва, хрт-, чавка, челица, чорак, шар-, шврака, шева, штакор, штркаљ.

Свега: сисавци 37, рибе 3, птице 36, змије 2, бубе 7.

Биљке: — дрво и грм: буква, гај, граб, дрен, јавор, јасен, јасика, калина, кврга, крошња, лик-, липа, лијеска, љешник, орешак, пањ, смола, шушањ,

— цвијет: јаглац, љубица, мажурана, ружа, реп-ув, цвјет-ко,

— површе: бакл-, блитва, боб, зеље, грах, мисирача, ротква, тиква,

— воће: вишња, грозд, јабука, јагода, крушка, лоза, малина, мушкиња, наранча, трешња, трњина, чокот, шљива,

— траве: алуга, дрезга, дуван, крлић, ливада, репак, табак, травица,

— жита: — зоб, зрно, јечам, кукољ, кукуруз, куруз, овас, (опс-) пшеница,

Руде: — булат, гвозден, кремен, кресоје, пећина, челик-

Човјек: (физички) бокан, брад-, брк, бућан, глав, гњат, грб, глуш, гут, гуш, дебел, десн, дроб, дуган, жилић, жмир, жуљ; зуб; кост; кукуљ; кус; љеп, мален, мрд, мутић, нос, огриз, око, пелеш, плећаш, пувало, пуз, ребро, рњак, рут-аљ, слијеп, тепва, тиква, трбух, ћел; ћоп; ћор; ућав; (х)ром, чакар, шеп-, шест, шија, шкиљо,

(не види се овдје да се јављају унутрашњи органи!).

Боје: бел, бијел, бил, биљетина, бјел, жут, жућак, зелен, кара, модрун, плавац, рус, црљен, црн, чаћо, шар-,

Психика: — бадр (бодр), баил (занос), благ, блаж, (х)вал, див—, див—јак, добар, гријак, груб, зјача, згркан; зјал; злој; једнак; кењало; кмезић, кукавица, лисац, љевнајић, љуб—, љут—, миждало, мрк, мудар, муњас, нијем, шумоња.

Родбина: Бабић, Бајић, баджо, брат—, буразер, гост, дај (ца), дед, деко, домазет, драгозет, мајк—, наход, нећак, пап—, посинак, пригмиз, сестра, стрика, ћак—, ћача, ћеран, унук, чика, чича, чукун—,

Дом: баца, варница вуруна, гар—, греда, домић, жеравица, жижа, качара, луг—, пожар, прпор, пртљага, стан, тараба, угаљ, угарак, угљеш—

Јела: — башкот, бевanда, гибаница, кајгана, кљуковица (погача), кобасица, макарун, мандара, масл—, опарница, папула, паспаљ, пастелек, пача, пиктије, погача, попара, скроб, судужук, уштипак, цицвара,

Хаљине: — бекеза, вуња—, гуњ, јапунче, клашња; мајица, мусулин, обућина, опачић, папуча, пешкир, рукав—, црљеница (кабаница), чакшире, чарапина.

Крај и поријекло: — Дрнаут, Бадовинац, Батнога, Бањанин, Бјелај—, Бокун, Босанац, Бошњак, Брдар, Брињак, Будимлија, Буњац, Буњевац, Велебит, Влаисављевић, Вла(х)инић, Влаховић, Влашић, Гламоч—, Голеш, Грахово, Грачанин, Грк—, Грчић, Додош, Долинић, Дробњак, Ерак, Ердељ, Ерваћанин, Ерцег, Жегар—, Жумбер—, Загорац, Змијањац, Зрињанин, Зрмањац, Јапранин, Јасеновчанин, Каблар, Капелски, Каран, Керкез, Клисурић, Кључанин, Комљеновић, Косовац, Котаранин, Крај—, Крањчевић, Крбавац, Кривоја, Крупљанин, Купрес—, Лапчевић, Латин, Ливада, Личанин, Ловчанин, Љесковац, Мазињанин, Маћарац, Малеш—, Маљевац, Матаруга, Мацар, **Мећић—, Мостар—**, Неманић, Њемчевић, Обрић, Одорчић, Окич, — Орешчанин, Очигрија, Падеж—, Паћене, Паланчанин, Патаран, Перенчевић, Петрињац, Пећанац, Пива, Плав—, Подунавац, Покрајац, Полимац, Полојац, **Пољак**, Поткрајац, Прлина, Прљуга Пребег, Ордан, Полимац, путник—, **Рашо**, Романовић, Рупа, Сарајлија, Селак, Сијерић, Скадарка, Србљанин, Сријемац, Стамболија, Старивла, Стрмац, Тремошљанин, Тимарац, Туропољац, Ћић, Угрин, Унчанин, Ускок, Усорац, Херак (еро), Херцеговац, Хрваћанин, Цетина, Цигановић, Цицо (Ћићи), Црнојевић, Черкез, Шоп, Штиковац, Шушњар...

Предмети: — бабуљ, бадањ, бакрач, балта, банак, барјак, батина, бошча, бронза, бубањ, бубуљ, букара, буцало, варићак, везмар, вигањ, врг, вмштар, гаће, гуњ, дрек (на колима), дрљача, жежељ, жица, кантар, кесер, кип, клашња, клипа, клиска, клоцић, копрена, корађ, кордић, корица, косијер, котур, кошар, крга (млин), крек (пањ), крива, крин, крст, култ—, литра, лопар, лубура, лула, мамузе, маштел, нож, олба, паламар, паприца, ресал (држак), рог—, сабља, сартија, саџак, сикира, смол—, стап, стрика, ступица, сукно, тесла, тојага, тољага, торба, тула, тумбас, ћуп, цекин, чавлина, чанак, чекљун (квака), чиви—, чизма, чукара, шкаре, **шкрбина**, штаке, штула...

Занати: — бурмуџија, дућанџија, жрвнар, здјелар, златар, јапунџић, каблар, касап, качар, кладар, клобучар, ковач, кожар, колар, колунџија, коњаја, кончар, кошар, лемајић, мајстор, малар, месар, метлаш, пинтар, пуцар, пушкар, самар—, сарач, свилар, терезија, ткалац, торбица, ћурчија, цревар, чавлина, чивић, чутура, шоштар, школьар...

Звања и занимања; — Агић, Ајдук, Ацић, Баждар, аБндур, Бан—Барбир, Басар—, Баста, Батало, Башић, Бег—, Бербер—, Бирач, Бишкуп—, Брицо, Бркљач, Вергаш, Вођевич, Војвод—, волар, галија, генерал, глум—, гога, Деспот, Диздар, дикл—, ђак—, дуџд—, ђак, еђим, жупан, застав—, јузабша, калуђер, камбер, капрол, кепчија, кнез—, козар, копач, краљ, крчмар, кул—, лађ—, лов—, малбаша, меанџија, пишчевић, пјевач, поп—, поштић, прото, пуђа, рад—, распоп, рибар, саблић, саграција, сараф, сартија, скелеција, солар, стапар, стража, ступар, сутара, сучевић, судук, тркуља (грожђе), турчар, хајдук, (х) лапче (кмет), цар, шербеџија, шпан—, шпица (шпијун).

Надимци: — бусија, бућан, буцало, вракела, врзић, вуле, вучета, голаја, деветак, дернић, деров, дороњга, држајић, дрљан, дрпа, ђикан, ђипало, завоја, заклан, затезало, (з)бјег, јездић, калабардин (Гарибалди), карталија, кесић, клепић, клинцов, козлина, комадина, корица, креч, куга, кукуљ, кус—, мазалица, муждека, навала, нашијало, напрта, невајда, ненадић, нужда, његован, њеж (ност), — ожег—, омчикус, оштрић, платиша, пожар, половина, попратина, попречица, потребић, приљева, прица, пртљага, пузић, рабат—, рабљен—, раст—, рњак, рогић, рудан, самац, сврaб, сичан, слав—, слад—, смијуљ, смоло, снагић, срдић, стан—, стар—, стрика, стрмац, сужањ, сузић, тулек, тумара, ћукало, утјешеновић, (х)рапо, (х)рњак, цапитлак, чарапина, чолак, шиљак, штета, шушкаол...

Неки су надимци давали дјеци против урока: груб, мрк...

Сложена презимена: — Алавук, Ацибаба, Бабочајић, Батноѓа—жић, Бекташ, Белопавлић, Беригавац, Бјеливук, Бјелобаба, Бјелобрк, Бјелопетровић, Бобсија, Брстигора, Будимир, Водогаз, Водопић, Вугдраговић, Вукобрат, Газибара, Галогажа, Двожења; Делибашић, Деливук, Делимарић, Делишимуновић, Дерикрава, Дерикућа, Домазет, Драгозет, Дугошија, Дуликрава, Дунискравич, Бустебек, Зјајвук, Злојутро, Злокапа, Злокас, Злокрак, Злонога, Илибашић, Карабогдан, Каравидић, Каравукчић, Карамаркович, Карананца, Качавенда, Келебуда Келеува, Коварбашич, Козодер, Комазец, Комачер, Королија, Кошпенда, Крадигаћа, Кривокућа, Кривошија, Куколеча, Кукопреша, Кучкодер, Љубобрат—, Малбаша, Маливук, Малобабић, Маодуш, Масловара, Масникоса, Мацакања, Милакара, Милорад—, Миодраг—, Млатишума, Мркобрада, Муждека, Музикрава, Мунижаба, Мунискравић, Мутибарић, Несванулица, Оврлинић, Огризовић, Одрибожић, Осмокровић, Оштрокапа, Пецирeп, Плетикапић, Плетикосић, Погрмиловић, Пригмиз, Протулипац, Прдишака, Пртилажа, Пушибрк, Распоповић, Самолов, Свилокос, Сврзикапа, Ситвук, Смичиклас, Станивуковић, Старивла (х), Стокрп, Стокућа, Сустолчић, Твормарковић, Товарлажа, Тресиглавић, Тробок, Булибрк, Бупурдија, Бурувија, Бућуз, Царкулић, Црнобрња, Црнобрк, Чанигрија, Шаренгаћа.

Сва остала презимена, овдје неспоменута, а има их још близу 500, остају засад неразјашњена; у некој будућој, стручној обради можда ће добити своја тумачења.

Прије изношења именика презимена Горње крајине потребно је говорити о Крсној слави (Слави) као народно-вјерском обичају по ком се позна јесу ли исти презимењаци уједно и племенштаци, од истог племена и истог поријекла.

Крсна слава

У нашем народу постоји посебно народно-црквено слављење: Крсна слава или Крсно име или Слава — духовни рођендан породице. Код других народа тога нема. Зашто нема, то није јасно као што није уопће јасан постанак Славе.. — Ако се изводи из прадавних времена кад још нисмо били крштени, а имали кућног (породичног или племенског) заштитника, то су имали и Римљани и многи други народи. — Ако смо тек код крштавања узимали неког хришћанског светитеља као заштитника, зашто тога није било код других народа? Други народи, па и православни Бугари и Руси славе имендан као личног заштитника. Иако има сјећања на Славу и код неких наших муслимана, иако има Славе и код католика на јужном приморју, а и код грко-католика у Жумберку — све то не смета да се данас Слава сматра српским народним обичајем. Том је обичају Српска православна црква дала посвећење посебним обредом, па је тако Слава код Срба не само народни него и црквено-вјерски обичај.

Слава има код Срба још једну важну улогу; — породице истог племена имају исту Славу, а исти презимењаци са разним славама нису од истог племена. Ово се мора узимати у обзир код израде племенског рјечника нашег народа.

Ако је Слава настала тек примањем хришћанства, није могла настати прије IX в. Неки обичаји у Македонији указују да је слава могла настати на прелазу у X в. у вријеме дјеловања ученика Ћирила и Методија. Мало касније, у XI в. знаменит је ман. Св. Сергија и Вакха на Бојани као гробница владара Зете. А тих светитеља као Славе има и данас. Једнако и св. Петка из XI в. је честа Слава.

Народна пјесма казује; да — Свеца слави српски цар Шћепане, свеца слави Св. Аранђела... — Св. Јована славио је војвода Жарко, Св. Ђурђа цар Константин и војвода Тодор... О слављењу говоре пјесме: Ко Крсно име слави, оном и помаже, Како се Крсно име служи, Краљевић Марко и бег Костадин и др.

На развитак Славе могао је дјеловати прелаз са сточарства на земљорадњу (мјесто крвне бескрвна жртва). Ово се види из свега онога што је потребно код слављења: пшеница, ораси, мед за кољиво, пшенично брашно за колач, уље, кандило и вино, восак за свијећу, тамјан, икона...

Обичај кољива (и тај назив: колибон) узет је од Грка; спрема се и њиме залаже у знак заједнице с мртвима. Обредна молитва налази се и грчком и руском требнику.

Колач је у вези с просфорама, литургијским хљебом, летурђијом. У Македонија има обичај ломљења панаије; кршиколач. За просфоре има посебни дрвени печат; крсник или Слово.

У овим је обичајима веза од поштовања мртвих, предака па до литургијске бескрвне жртве, св. причести.

Тако Слава изгледа као низ испреплетених кућних и црквених, народних и вјерских обичаја и обреда.

На дан Славе ужеже се жижак или кандило, ово пред славском иконом, дом се окади тамјаном, на трпези се упали свијећа, отпоје се тропар свецу и освети кољиво (жито) и прелије унакрст вином. — Колач се трипут прекрсти спомињући у част и славу ког свеца се приноси. Затим се по доњој кори унакрст сијече, преломи и мало залије вином, па се окрене на лице и окреће уз појање.

Ако нема свештеника, обред врши колико може домаћин с кућном чељади. — У цркву на освећење носи се барем кољиво, прилажући свијећу тамјана и зејтина за кандила.

Обичај ломљења хљеба спомиње се још у Св. Писму (Дјела апостолска 2,46), што су вршили апостоли.

Ко друкčије не може запалиће на дан Славе кандило или свијећу — У затвору у Загребу 1941. Срби сељаци из Палањка могли су само споменути свога Св. Бурђа!...

О Слави дочекују се на дому гости (родбина, пријатељи, намјерници) — Прво се понуде житом, а затим долази чашћавање. Ова су чашћавања некад прелазила сваку мјер, била су на затор дому и трајала по неколико дана (патарице, преслава). О том Ст. Сремац; Ивкова Слава.

Против тога устајала је и Црква и власт. Само, крајишка је власт при том ишла и за тим да се славски обичаји сасвим затру и народ одроди. Тако је у Горњој крајини доста тих обичаја нестало...

О Слави је прије овог рата написао радњу Манојло Медаковић, синовац проте Михаила: — Српска Слава, Бгд, 76.

Г. 1965. издала је Задруга срп. прав. свештенства у Бгду „Славарицу с народним здравицама", по грађи што је скупише Новак Станојевић и Раде Новаковић (ур. Милан Смиљанић,)

Др Никола Вучетић одржао је 1940. г. у Бгду предавање: Слава у вези с народним судом и обичајима, с. 29.

О Слави и славским обичајима има доста грађе и у Жумберачким календарима од 1931. надаље.

Овдје се доноси текст „Српска православна молитва Славна и народне здравице о Слави — према чланку у календару Србобран, Згб 1909. с. 912; написао Бовићанин Бошко Стрика, а грађу скупио и уредио учитељ у Бовићу Петар Грујић, отац владике Михаила.

Ево тога текста:

— Ва Славу иже ва Троици: Бога Оца, Његова Сина и Пресветога Духа — славимо Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа.

Ва славуу пресвете Богородице Дјеве Марије, светодухе матере Божије, —

Часнога и животвореног Крста који сија онога свијета као и овога сунце и мјесец,

светијех арханђела и свију светијех небеснијех сила,

светијех пророка Мојсија видовита, Илије громовита, Николе брдовита и Јове Крститеља.

Ва славу богоноснијех отаца који хришћанску вјеру утврдише према славној српској вјери, да хвалимо закон православни за молбе мољене.

Ва славу четири ванђелиста: Марка, Матије, Луке и Јована,

светијех апостола Петра и Павла и других,

св. Петка и Недјеље Младе које често долазе, а ми чешће прегрјешујемо,

и неуметнијех врача Кузмана и Дамјана,

и свију мученика који прођоше боси и голи кроз огањ и воду: Бурђа, Дмитра, Мрате, петозерних мученика, Тодора Стратилата и Јована Крилата, и свију мученика и мученица.

Ва славу иже српскије светитеља: Симе старца миротоčца, Саве свеца, Арсенија учитеља, Максима владике, Стевана првога краља, па Милутина, па Стевана Дечанског, и цара Душана и Уроша младог,

цара Лазара, нашег витеза и Милоша јунака, на Косову пострадоше, на Видовдан главе изгубише за вјеру хришћанску и род српски.

И Још за светога Јована деспота, мајке Анђелије, српске госпоштије и Стевана Штиљана; они подигоше цркву јерусалимску у Сријему, земљи разбној и Крајини славној,

да се весели Петрова гора, Велебит планина и свети манастири Комоговина и Гомирје.

(На свако „Ва славу!" сви потврђују гласно „Ва славу!" и крсте се.)

И још ћемо се помолити и Крсној слави поклонити (клањају се и крсте) за овога поштенога дома домаћина, домаћице и све чељади и дјечице, кумова и пријатеља, па и непријатеља, да их освијести и просвијетли Господ Бог наш или свети Илија својим громовима!

Тако нас помогло (сви говоре „Помози, Боже!" и крсте се) данашње Крсно име, весела нам била ова крсна свијећа, родила нам пшеница бјелица и винова лозица, паројчиле нам се пчеле и близниле овце.

Виђено нам било свето кољиво и српска литурђија, на здравље живима и на спасење покојницима!

Многа љета и године. Амин! И да Бог да! Сви прате гласно и понављају жеље крстећи се.

(Затим се наздравља пуном чашом из које се отпија помало скрнувши код сваког од 7 дијелова здравице).

Првом чашом здравимо за славу Бога, који се не боји никога. Помогао нас милостиви Бог и небески двор, све браће добре среће око овог стола стојеће. И догодине се састајали и сабирали овоме дому и домаћину. Да би га, браћо, Бог помогао и свето Крсно име његово... (име свеца)...

(Наздрављач се причести из чаше).

Другом чашом и љубави нашом за свете Богородице, мајке божије која сједи на престолу божијем. Она Бога моли за нас, Бога нашега, а сина свога, да се ми не би поримили, поунијатили, потурчили или превјерили, већ да живимо и умремо као православни Срби и хришћани православног крста од три прста — прва на десници.

Трећа чаша — срећа наша. Бог помози за Крснијех имена, небескијех војвода, гдје који кресне да и поможе. Да поможемо црквене и манастирске ктиторе и приложнике, који старо откривају а новијем покривају; наше свештенике и красне српске молитвенике за нас грјешнике. Да поможе Христос Бог и ова Слава ваљане тежаке и храбре војаке за јуначки образ, а над душманина који српску вјеру гази, да не погази — ако Бог да!

А и четврта није шепртља. Дај, Боже, овоме дому сложну дружину, ваљане радите, добре господаре. У биртију не враћали, на путу не преваљивали, по суду се не ћерали, а будали опростили, туђе међе не преорали, туђе муке не жељели; туђа мука готово проклетство! Што имали, то братински дијелили, од сироте и просјака не заклонили; па што и кља сту и слијепу удијелили, то Бог видио и намножио. Да бог да!

Ево и пете, па што нам пријете! За кратко да је турске силе, проклете невјере и латинске мудрине, али завијек лијепе слоге и српске Славе! Да Бог да! Дај, Боже, дому овоме срећан подмладак, највише мушкије глава; у благу вилашастије волова, зубатије прасаца, витороги је овнова, дугорепије крава, чилатије коња и бијелије пчела. Била вам маца — ловица, а не била снаша татица!

А на шестој и честој рећи ћу: — Бог створио небо и земљу, а нама дао у главу памет и разум. Па хајде, браћо, да речемо и да се закунемо: тако нам делибашио свети апостол Павле који меће часне крсте и посрами све некрсте. И ми, о чем год радили, ода зла се и муке бранили, Бога се бојали, душе не огријешили, у цркву ходили, службу божију слушали, живе спомињали, а мртвијем помен чинили. Људима се не омразили и образа не оцрнили, душманину се не умолили. Наше слуге не сукратили, наше сироте не заборавили, већ се за њих молили да их Бог избави луга простирача и пепела покривача. Гдје брат на робује и тугује, по звијезди га познали, па га не издали, већ „за грм, друже" помагали му. Дај, Боже, да се ослободи сваки сужањ и невољник тамнице, проклете и тиранске руке! (Сви: — Дај, Боже!).

Јест у седми дан Бог отпочинуо. И ја велим: — Вита јело, узвиј горе гране; дај нам, Боже, свима скупа здравље! Благослови, Боже, код овога шљемена сва 24 сјемена!

Браћо, вино је слатко и грло глатко. Сви да сте здраво, и ја с вама. На много љета и година срећа нам родила. Амин, да Бог да!

(Сви се дижу и понављају: испијајући — Амин, да Бог да!)

Сличних текстова има од Херцеговине па до Жумберка.

Још и сад се у Жумберку говоре!

Списак презимена

Да би се у овом списку могле разумјети скраћенице, дају се нека објашњења. Списак је дат азбучним редом ћирилице; значи да слова иду овако: АБВГДЂЕЖЗИЈКЛЉМНЊОПРСТЋУФХЦЧЏШ.

Скраћенице непосредно послије презимена указују на породичну Крсну славу. Од око 90 Слава по календару, долази у Горњој крајини око 40 Слава, и то се дају овдје у скраћеницама по мјесецима: I 2. Игњ(атија-9. Ст(еван) 14. Вас(илије) 20. Ј(ован) 27. С(ава) 29. Часне вериге ЧВ; — II 5. Кл(имент) 14. Тр(ивун) 16. Сим(еон); — III 12. Пр(окопије), Лазарева субота ЛС; — V 6. Ђ(урађ) 8. Марко Мр 14. Јер(емија); — VI Симеон Столпник, СС К(ирил), Вартоломеј и Варнава ВВ, 28. Видовдан или прор. Амос, Вид; — VII 7. Ив(андан) 12. Петар и Павле ПП 14. Кузман и Дамјан или Врачи КД 21. Прок(опије); — VIII 2. Ил(ија) 9. Пант(елија) 22. Матија Мја; — IX 21. Мала Госпојина МГ 27. Крст(овдан); — X 12. Кир (јак) или Михољдан 19. То(ма) 20. Срђ, 27. Св. Пет(ка) 31. Лука Лк; — XI 8. Дим(итрије) 16. Бурђиц Бц 21. Арх(анђел) 24. Мрата или Стеван Дечански Деч. 25. Јован Милостиви ЈМ 26. Јован Златоуст Зл 29. Матеј Мј; — XII р. Вав(еденије) 8. Кл(имент) 9. Ал(импије) 17. Вар(вара) 19. Н(икола), Тео(фан).

Дакле редом кроз годину: Игњ Ст Вас Ј С ЧВ Кл Тр Сим Пр ЛС Ђ, Мр Јер СС К ВВ Вид Ив ПП КД Прок Ил Пант Мја МГ Крст Кир То Срђ Пет Лк Дим Бц Арх Деч ЈМ Зл Мј Вав Кл Ал Вар Н Тео...

Послије ових скраћеница Слава требало би да дођу скраћенице области у којима се презимена јављају. На жалост овдје се те скраћенице готово сасвим морају изоставити. Навешће се само неке области примјера ради. Иду оне иначе од Македоније до Истре и Славоније. Нпр. на Златибору посебно има много презимена која се јављају и у Горњој крајини. Скраћенице су јасне и једноставне: Зл, ЦГ Хе, Да, Бо, Ли(ка) Кр(бава) Га(цка) Ка(пелско) Ко(рдун) Ж(умберак) Ба(нија)...

Прикупљене биљешке о распрострањености презимена по областима и мјестима можда ће се касније негдје моћи искористити.

А

АБДУЛАЈА? — АБРАМОВИЋ (Ав-) Ђ — АГБАБА Арх Деч Н — АГИЋ? АДАДИЋ Ј — АДАМОВИЋ Ј Ђ Дим Н — АЈДИНОВИЋ Н — АЈДУК Ј — АЈДУКОВИЋ Ђ Ј — АКИК Н — АЛАВАЊА? АЛАВУК? — АЛАГИЋ Ђ Н — АЛАЈИЦА Н — АЛЕКСИЋ Дим Н — АЛИНЧИЋ Ст ЧВ Ђ Дим Арх — АЛУГА Ђ — АМИЋ Ст Н — АНАНИЋ Ђ — АНДАСУРА Ђ — АНЂЕЛИЋ Јо Ђ — АНИЋ Ј и ркт — АНТОНИЋ Ђ и ркт — АНТОНОВИЋ Ј Кир Ст и ркт — АРАЛИЦА Арх — АРАМБАШИЋ Тр Н — АРБУТИНА Дим Ђ Н КД — АРДАЛА Ђ — АРКАЛОВИЋ Ј — АРЛОВ Н — АРМАДА Н — АРСЕНИЋ Ј — АЋИМОВИЋ ЧВ Мр — АЋИЋ Н — АЦКЕТА Ђ — АЦИБАБА Ђ Н — АЦИЈА Ст ПП Н — АЦИЋ Ђ Н

БАБИЋ Ст Ј Јер Б Деч Н — БАБОЧАПИЋ Лаз — БАДЊЕВИЋ Н — БАДОВИНАЦ? — БАДРИЋ Б — БАБА (—па) Б — БАЖДАР Б Лк — БАИЛОВИЋ Арх — БА(Ј)ИЋ Игњ Ст Ј Б ПП Срб Арх Н — БАКИЋ Вас Б Дим Срб Н — БАКИШ Ст Ј — БАКЛАИЋ Н — БАКРАЧ Ј — БАЛАБАН Ј — БАЛАЋ Арх Б — БАЛТА Б — БАЛТИЋ Б Н — БАЛЧИН Б Лаз — БАЊАК Б Лаз — БАЊАН Ј — БАМБУРАЋ Игњ — БАНДА Б — БАНДАР? — БАНДИЋ ЛК — БАНДУР Б — БАНИЋ Лк Кир и ркт — БАНОВАЦ? — БАНОВИЋ Ст — БАЊАК Ј — БАЊАНАЦ Вас Ј Дим Н — БАЊАНИН Ј — БАЊАЦ Ј — БАЊЕГЛАВ Ј Арх — БАЊЕГЛАВИЋ Арх — БАРАК Б — БАРАЋ Н Б — БАРБИР Б — БАРИЋ Игњ и ркт — БАРЈАКОВИЋ Арх — БАРЈАКТАРОВИЋ Н — БАСАРА Ј Б Н — БАСАРИЋ Б — БАСИЋ КД — БАСРАК Н — БАСТА Вас Арх — БАСТАЈА Вас — БАСТАЈИЋ Вас — БАТАК? — БАТАЛО Вас Ј ВВ Н — БАТАР Ј — БАТАС Ј — БАТИНА Ј — БАТИНИЋ Ј Б Н — БАТИНИЦА Б — БАТИЋ Н — БАТНОГА Бас — БАТНОЖИЋ Н — БАТУЛА Б — БАУСОВАЦ Б — БАЧИЋ Арх и ркт — БАЦА Б — БАШИЋ Б Н — БАШКОТ М — БЕВАНДА Н — БЕВАНДИЋ Н — БЕГОВИЋ Лаз ПП Н — БЕИЋ Б — БЕКЕЗА? — БЕКИЋ Б Деч Н — БЕКО Б — БЕКТАШ Ил. Н —БЕЛИЋ І — БЕЛОПАВЛ(ов)ИЋ? — БЕНАК Б — БЕОКОВИЋ (Бев-Биv-) Н — БЕРАЈА Б — БЕРАУНОВИЋ ? — БЕРБЕРОВИЋ ? — БЕРИГАВАЦ Н — БЕРИЋ Ј Н — БЕРКОВИЋ Ј и ркт — БЕРОНИЋ КД — БЕРОЊА КД — БЕСЛАЋ Б — БЕУКОВИЋ Н — БЕЧ Б ПП — БЕШЕВИЋ Н — БЕШИР Ј Арх — БИБИЋ Ј — БИГА Тр — БИЖИЋ Тр Н — БИЈЕЛАЦ (—ела—) Н — БИЈЕЛИЋ Игњ Ј Ст Б КД Дим Н — БИЛА Б — БИЉЕТИНА СТ Н — БИНЧИЋ Н — БИРАЧ Н — БИУКОВИЋ Н — БИШКУПОВИЋ ПП — БЈЕГОВИЋ Ј — БЈЕЛАЈАЦ Ј Б Дим Н — БЈЕЛАН ? — БЈЕЛАНОВИЋ КД — БЈЕЛИВУК Ст Б — БЈЕЛОБАБА Ј — БЈЕЛОБРК Ј Вид ПП и ркт — БЈЕЛОПЕТРОВИЋ Н — БЈЕЛОШ ПП Н — БЛАГОЈЕВИЋ Игњ — БЛАЖЕВИЋ Ст Б и ркт — БЛАНУША Б Н — БЛИТВА Б — БОБЕРА Ј — БОБЕРИЋ Ј — БОБИЋ І — БОБСИЈА Б — БОГАВАЦ Ј — БОГДАН ? — БОГДАНИЋ Ст и ркт — БОГДАНОВИЋ Ј Б ПП ркт Н — БОГИЋ Ј — БОГИЋЕВИЋ Б Вид — БОГОВИЋ Ј и ркт — БОГОЈЕВИЋ (старо презиме) Б Ст — БОГУНОВИЋ Б — БОДИЛОВИЋ Б — БОДЛОВИЋ Б — БОЖАНИЋ Ст Ј Трив Б То Дим Н — БОЖИЋ Ст Ј Б Дим Лк Арх Н и ркт — БОЖИЧИЋ Н — БОЖИЧКОВИЋ Арх — БОЈАНАЦ (-ања-) Н — БОЈАНИЋ Ст Н — БОЈЧЕТИЋ Б — БОЈЧИН Н — БОЈЧИЋ Б Н — БОКАН Лаз Н — БОКСИЋ Н — БОКУН Б Дим Н — БОКЧЕВИЋ Б — БОЛАНОВИЋ Б — БОЛИЋ Ст Деч Ј — БОЛОБАН (Бала-) Ј ПП — БОЛТА І — БОЉАНИЋ Б — БОЉАРЕВИЋ Арх — БОМЕШТАР Б — БОРИСЛАВЉЕВИЋ Арх — БОРИЋ Б Ил Н — БОРЈАН Ст — БОРКОВИЋ Н и ркт — БОРОВАЦ Н — БОРОВИЦА Б — БОРОЈЕВИЋ Ј ЧВ Б Дим Н — БОРОМИСА Трив Н и ркт — БОРОТА Ј Трив ЧВ Деч — БОРЧИЋ Ј Н — БОСАНЧИЋ Ст Н — БОСИЛЧИЋ ? — БОСИЋ Б — БОСНИЋ Игњ Ј — БОТИЋ Ст и ркт — БОЦА Б — БОШЊАК Б и ркт — БОШЧАНИН Б — БРАДАРА Ст — БРАДАРИЋ Ј Б — БРАЈЕНОВИЋ (стар) І — БРАКУС Ј — БРАЛИЋ Ст — БРАНИС(Л)АВЉЕВИЋ Арх — БРАНИЋ Кир — БРАНКОВИЋ Б Н — БРАСНОВИЋ КД — БРАТИЋ Б — БРДАР Ј Б Н — БРЕБЕРИНА Ст — БРЕЗАД ? Ј Лаз Н — БРЕЗАЦ Ј — БРЕКА Срб — БРЕКИЋ Ј Б Дим — БРИЊАК Б и ркт — БРИЦА Арх — БРИШЕВАЦ (—ић) Пант Дим — БРК И Н — БРКАЈЛОВИЋ? — БРКАНОВИЋ Ј — БРКИЋ Ј Б Деч Н ркт — БРКЉАЧ Ј Б и ркт — БРКОВИЋ Ј Н — БРМБОТА Вас — БРЊИЛОВИЋ Б — БРОДИЋ Пант Дим — БРОНЗА Б — БРОНЗИЋ Арх — БРСТИГОРА Н — БРУЈИЋ Ј Б Ст Н — БРУО Б — БРЧИН Б — БУБАЛО Б — БУБАЊ Б — БУБЊИЋ Н — БУБУЉ Арх — БУДИМИР Арх Б — БУДИМИРОВИЋ Б — БУДИМЛИЈА Ј Деч — БУДИСАВЉЕВИЋ (стар) Ст — БУДИЋ Вас — БУЖАНИЋ Б — БУЗАЦИЋ Б — БУЗДУМ Мр — БУ(Ј)ИНАЦ Ј — БУ(Ј)ИЋ

Н и ркт — БУКАРИЦА С Ј — БУКВА Н — БУКВИЋ Ст Б — БУКОВИЋ Н и ркт — БУКУДУР ? — БУЛАТ Дим Н — БУЛИЋ Н и ркт — БУЛЧИЋ Ј — БУЉ Ст — БУЉУК Н — БУНЧИЋ Ј Ст Вид Лаз Н — БУЊАЦ Ј Мр — БУЊЕВАЦ Ј Б Н — БУЊЕВЧ(ЕВ)ИЋ Ј Б и ркт — БУРАЗОР Б — БУРМУЏИЈА Ј Лк — БУРНАИЋ Б — БУРНАЋ Б — БУРЊАЈА ? — БУРСАЋ Б — БУС(ИЈ)ИЋ Игњ — БУСИЋ Игњ — БУЋАН КД Арх — БУЦАЛО Б — БУШИЋ Н ...

В

ВАЗМИЋ Б — ВАЈАГИЋ? — ВАЛАЂИЈА Н — ВАЛЕНТИЋ ВАС и ркт — ВАЛИЂИЈА? — ВАНИЋ Н — ВАРАТ Б — ВАРДА Ј — ВАРИЋАК Б Н — ВАРНИЦА ? — ВАРЦАЛИЈА Н — ВАСИЉЕВИЋ Вас Крс. — ВАСИЋ Ј Б — ВЕЗМАР Б Н — ВЕЈИН Вас — ВЕЈ(И)НОВИЋ Вас Арх — ВЕКИЋ Ј Б — ВЕЛЕБИТ Трив Дим Лк — ВЕЛЕБИТОВИЋ Дим — ВЕЛЕМИР (-лим-) Игњ Н — ВЕЛЕМИРОВИЋ ПП Н — ВЕЛИМИРОВИЋ Ст ЧВ — ВЕЛИСАВЉЕВИЋ ? — ВЕЉАЧИЋ ? — ВЕЉКОВИЋ Н — ВЕНДЕР [illegible] — ВЕРГАШ Б Н — ВЕРОНИКА Крст Деч — ВЕСЕЛИНОВИЋ Ј Б — ВЕСЕЛИЦА Арх и ркт — ВЕСЕЛИЧИЋ? — ВЕЧЕРИНА Ј — ВЕЧЕРИНОВИЋ Ј Б — — ВЕЧЕРКО Б — ВИГЊЕВИЋ Игњ Вас Н — ВИДАК Б — ВИДАКОВИЋ Вас Ј Б То и ркт — ВИДИЋ Б Н — ВИДЊЕВИЋ Вас Игњ Н — ВИДОВИЋ Ј Б Арх Н и ркт — ВИДРА Дим — ВИЂЕНОВИЋ Б — ВИЈУК Ј Б КД — ВИЛА Ј Б Н —ВИЛЕНИЦА Б — ВИЛИЋ Дим Н — ВИЛУС Б — ВИНЧИЋ Бп Н и ркт — ВИТАС Вас Ј Б — ВИТАСОВИЋ ? — ВИТОРАЦ Ј Лк — ВИЋУР Б — ВИЦКОВИЋ Ј и ркт — ВИШЊИЋ Ј Лаз Б Н — ВИШОШЕВИЋ Ст — ВЈЕВЕРИЦА ? ВЈЕШТИЦА Б — ВЛАДЕТА Н — ВЛАДЕТИЋ Вас — ВЛАДИЋ Ст Н — ВЛАДУШИЋ Ј КД — ВЛА(Ј)ИНИЋ (-ахи-) Ј Дим Н ВЛА(Ј)ИСАВЉЕВИЋ ЧВ Вид Н — ВЛАЈИЋ Н — ВЛАТКОВИЋ Арх Н и сењ. ускоци — ВЛА(Х)ОВИЋ Ј и ркт — ВЛАШИЋ Н и ркт — ВОДОГАЗ ВВ — ВОЂЕВИЋ Ј — ВОЈВОДИЋ Ј Н — ВОЈ(И)НОВИЋ Ст Ј Б КД Срђ Арх Н — ВОЈШИЋ Ст Н — ВОЛАР ? — ВОЛАРАЦ Б — ВОРКАПИЋ Н — ВРАБАЦ Вид Н — ВРАНЕШ (стар) Ст Арх Б — ВРАНЕШЕВИЋ Ј Б Н — ВРАНЕШИЋ ? — ВРАНИЋ Ј Б Н и ркт — ВРАЊАНИН Ј Вид — ВРАЊЕШ Ј Б Кир КД Н — ВРАЊЕШЕВИЋ КД — ВРАПЧЕВИЋ Вид — ВРАЧАР Ј Н —ВРАЧАРЕВИЋ Н — ВРАЧЕВИЋ Лаз — ВРГА Б Н — ВРГАШ Ј Н — ВРГИЋ Б — ВРЗАЈКО Ј — ВРЗИЋ Вас — ВРИЧ Н — ВРКИЋ ВВ Ј и ркт — ВРЛИНИЋ Б КД — ВРСАЈКО ВВ Ј — ВРХОВАЦ Б — ВРЦЕЉ Б — ВРЧИЋ Ј — ВУГА Лаз — ВУГДРАГОВИЋ Ј Б — ВУЈАКЛИЈА Ј Б Вид ВАВ — ВУЈАКОВИЋ Ј Ст Б КД Н — ВУЈАНИЋ Ј Б Н и ркт — ВУЈАНОВИЋ Б Лаз Дим Н — ВУЈАНОВЦИ ? — ВУЈАСИНОВИЋ Ј — ВУЈАТОВИЋ Б Н — ВУЈАШКОВИЋ Ј Н — ВУЈИН Арх — ВУЈ(И)НОВИЋ Ст КД Арх Н — ВУ(Ј)ИЋ Б Н — ВУЈИЧИЋ Ј Б Крст Деч Н — ВУЈИШАК Н — ВУЈКОВИЋ Ј Ст Мр Игњ — ВУЈНОВИЋ Ј Н — ВУКАДИНОВИЋ Кир Ј — ВУКАЈЛОВИЋ Б — ВУКАС Игњ Ст Лаз Н — ВУКАСЕВИЋ (-со) Н — ВУКАШИНОВИЋ Ј Н — ВУКЕЛИЋ Ст Б Н и ркт — ВУКЕЉА Б — ВУКИЋ Ј Б — ВУКИЋЕВИЋ Б — ВУКИЧЕВИЋ ПП Ј — ВУКМАНОВИЋ Ј Н — ВУКМИР Ј Н — ВУКМИРОВИЋ Ј Б Н Арх — ВУКОБРАТ Н — ВУКОБРАТОВИЋ Ј Б Н — ВУКОВИЋ Ј ЧВ Игњ Б Н и ркт — ВУКОВОЈАЦ Ј — ВУКОЈЕВИЋ Б Ст КД Н—ВУКОМАНЧИЋ?— ВУКОСАВЉЕВИЋ (стар) Дим Трив — ВУКОТА Б — ВУКОТИЋ Трив — ВУКСАН Ј Б — ВУКСАНОВИЋ Б Крст — ВУКУЛОВИЋ, — ВУКЧЕВИЋ Ј — ВУКША Б и ркт — ВУКШИЋ Ј Н — ВУЛЕ Н Крст — ВУЛЕТА Вас — ВУЛЕТИЋ Ј Вас Б Н — ВУЛИНОВИЋ Б — ВУЛИЋ Вид — ВУНДУК (Ф-) Б Н — ВУНДУРИЉ Б и ркт — ВУЊАК Ј — ВУРДЕЉА Б Лаз Н — ВУРУНА Ј Б — ВУРУНИЋ Б — ВУЦЕЛИЋ (Вуч-) Н — ВУЧЕНОВИЋ Ј Б — ВУЧЕТА Лк — ВУЧЕТИЋ Ст Б Кир Арх Дим Н и ркт — ВУЧИНИЋ Ј Лаз Н — ВУЧИНОВИЋ Пант — ВУЧИЋЕВИЋ Лк Н — ВУЧКОВИЋ Ј Лаз Б Дим Арх и ркт — ВУШТАР (Ф—) Ст Н...

Г

ГАБРИЋ Ј Б Н — ГАВРАНИЋ Н — ГАВРИЛОВИЋ Ј Арх — ГАГИЋ Н Арх — ГАГУЛИЋ Б — ГАЗИБАРА Н — ГАЈИЋ Ј Б Дим — ГАЈИЦА Б — ГАКОВИЋ Б — ГАЛИЈАШ Б Н — ГАЛИЋ Ј — ГАЛОВИЋ Б Мј Арх и ркт — ГАЛОГАЖА Деч Арх — ГАЉЕН Б Н — ГАРАЧА Б — ГАРИЋ Ст — ГАТАР ? — ГАТАРЕВИЋ ? — ГАЋЕША Н — ГАЧИЋ Б Дин Н — ГАШПАРОВИЋ Н и ркт — ГВОЗДЕН Ј — ГВОЗДЕНОВИЋ (-да-) Ј Б ГВОЗДИЋ Н — ГВО(Ј)ИЋ Лаз Мр Н — ГВОКА Н — ГЕГИЋ Н — ГЕЛИЋ Ј — ГЕМОВИЋ Н — ГЕНДИЋ Ј Б — ГЕНЕРАЛОВИЋ Б — ГЕРДИЈАН Б — ГЕРЕСКИ Б — ГИБАНИЦА Б — ГИДАКОВИЋ Б — ГЛАВАШ Н — ГЛАВИНИЋ Н — ГЛАМОЧЛИЈА Б Н — ГЛАШЕВИЋ? — ГЛЕДИЋ Ст Н — ГЛЕЂА Н — ГЛИГОРИЋ ? — ГЛИЈАКОВИЋ Н — ГЛОДИЋ Б — ГЛУЈИЋ Б — ГЛУМАЦ Ј Б Арх Н — ГЛУМИЧИЋ Н — ГЛУШАЦ Н — ГЊАТОВИЋ Ст Н и ркт — ГОГА Ј Н — ГОДИЋ Ј Лк Игњ — ГОЈ(И)СОВИЋ Ј — ГОЛИЋ Мр — ГОЈКО ? — ГОЈКОВИЋ ЧВ Б — ГОЈСОВИЋ Ј — ГОЛАЈА Ст — ГОЛЕШ Б ГОЛУБОВАЦ (стар) Ј Н — ГОЛУБОВИЋ Н — ГОСТИЋ Н — ГОСТОВИЋ Н — ГРАБИЋ Н — ГРАБУНЦИЈА Н — ГРАВАРА Н — ГРАХОВАЦ Б — ГРАНУЛИЋ Б — ГРА(Х)ОВАЦ Ј Ст Арх Б Н и ркт — ГРАХОЊА Мр Н — ГРАЧАНИН? — ГРБА Срђ Н — ГРБИЋ Ј Вас Срђ Арх Н — ГРБИЋ Ст Н и ркт — ГРЕБЉАНОВИЋ Ј — ГРЕДЕЉ Б Н — ГРЕДИНА ? — ГРИВА ЧВ — ГРИЈАК Б — ГРИЈАКОВИЋ Б Арх Н — ГРКОВИЋ Игњ Б Н — ГРЛИЦА Н — ГРМУША Ј Б Н — ГРНОВИЋ Б Н — ГРОЗДАНИЋ Н — ГРОЗДАНОВИЋ Н — [illegible] Б — ГРУБАЧЕВИЋ Ст — ГРУБЕР Б — ГРУБИЋ Ј Ст Б Мр Н — ГРУБИШИЋ Ј Б — ГРУБЈЕШИЋ Ј Вас Б Н — ГРУБОР Ст Б Мр Арх — ГРУБОРОВИЋ Б — ГРУДИЋ Н — ГРУЈИЋ Б Н — ГРУЈИЧИЋ Ј Ст Б — ГРЧИЋ Крст — ГУБЕРИНА Мја — ГУГЛЕТА Арх — ГУЛАН Б — ГУЉЕВИНА Н — ГУЊ Н — ГУТЕША Н — ГУШАВАЦ Ј — ГУШИЋ Б Н и ркт.

Д

ДАБИЋ Ј Б Н — ДАВИДОВИЋ Б Крст Н — ДАВОРИЈА Ј — ДАДАСОВИЋ Б — ДАЗГИЋ Б — ДАЈИНОВИЋ Б — ДА(Ј)ИЋ Ст Ј Б — ДАКИЋ Кир ПП Пант Арх Н — ДАЉЕВИЋ Мр — ДАМЈАНИЋ Дим Деч — ДАМЈАНОВИЋ Ј — ДАНИЛОВИЋ Сава Дим Н — ДАНИЧИЋ? и сењ ускоци — ДАНЧУО Арх — ДАНЧУЛОВИЋ ? — ДАУТОВИЋ Ј — ДВОЖЕЊА Арх — ДЕВЕРДЕК Б — ДЕВЕТАК Б Н и ркт — ДЕВИЋ Ј Лаз Б Пант — ДЕВРЊА Б — ДЕДИЋ Ј — ДЕДОВИЋ Мј — ДЕЈАНАЦ Ј Н — ДЕЈАНОВИЋ Вас ВВ КД Вид Б Н ПП Арх — ДЕКИЋ Б Арх — ДЕКУРА Арт Тр — ДЕЛИБАШИЋ ПП Н — ДЕЛИВУК ? — ДЕЛИМАРИЋ ? — ДЕЛИЋ Ј Б Деч — ДЕМИЋ Деч Б — ДЕМОЊА Б — ДЕРЕТА Ј — ДЕРЕТИЋ Ј — ДЕРИКРАВА Арх — ДЕРИКУЋА Ст Арх — ДЕРОВ? — Д(Е)РЧА Ј Б — ДЕСНИЦА Н — ДЕСПОТ Н — ДЕСПОТОВИЋ Ј — ДЕШИЋ Н — ДИВИЋ Н — ДИВЈАК Ј Н — ДИВЈАКИЊА Дк — ДИВНИЋ Арх Н — ДИДУЛИЦА Б — ДИЗДАР Игњ — ДИЗДАРЕВИЋ ? — ДИЗИЈА Ј Б — Д(Ј)ЈАКОВИЋ Б Деч Н — ДИКЛИЋ Б Арх — ДИМИТРИЋ Н — Д(И)МИТРОВИЋ? — ДИМИЋ I Арх Дим — ДИМОВИЋ Б Арх — ДЈАКОВИЋ Б Кир Срђ Н — ДМИТРАШИНОВИЋ Н — ДМИТРОВИЋ Ј Б Дим Н — ДОБРЕЧИЋ Ј — ДОБРИЈЕВИЋ Б Арх — ДОБРИЋ Ј Б Трив Н — ДОБРИЧЕВИЋ Ј — ДОБРОВИЋ Арх — ДОБРОСАВЉЕВИЋ (стар) Б — ДОБРОТА Н — ДОДИК Б — ДОДИЋ Н — ДОДОШ Б Н — ДОЗЕТ Дим — ДОЈАНОВИЋ Ј — ДОЈЧИНОВИЋ Вид Н — ДОКИЋ Б — ДОКМАН Ј Н и ркт — ДОК-

МАНОВИЋ Б Н — ДОЛИНИЋ Арх — ДОМАЗЕТ Ст Б Н — ДОМИЋ Н — ДОМУЗИН Н — ДОНЧИЋ Дим — ДОПУЂА Б — ДБРОНТИЋ Б — ДОРОЊГА ? — ДОТЛИЋ Игњ Ил Н —ДОШЕН Б Н и ркт — ДОШЕНОВИЋ Ј Лк — ДРАГАНИЋ Б и ркт — ДРАГАШ (стар) Ј Дим Н — ДРАГЕЉЕВИЋ Н — ДРАГИЋ Б Ј — ДРАГИЋЕВИЋ Ст — ДРАГИЧЕВИЋ Ј ДРАГИШИЋ Б Н — ДРАГОЗЕТ ? — ДРАГОВИЋ Арх Б — ДРАГОЈЕВИЋ (стар) Б Н — ДРАГОЈЛОВИЋ Ст Б Н — ДРАГОРАЈАЦ Лаз — ДРАГОСАВАЦ Ј — ДРАГОС(Л)АВЉЕВИЋ Ст Кир — ДРАГОСЛОВИЋ ? — ДРАЖИЋ Б Н — ДРАЈИЋ Дим Н — ДРАКУЛА Деч Ј — ДРАКУЛИЋ Ј Дим Деч Арх — ДРАЧА Ст Н — ДРАШКОВИЋ Лк и ркт — ДРЕЗГА Вас — ДРЕЗГИЋ Ст — ДРЕКИЋ Вид — ДРЕНОВАЦ ? — ДРЖАЈИЋ Ј — ДРИНИЋ Н — ДРЉАН Б Н — ДРЉАЧА Трив Б Вид Н — ДРЉИЋ Ј — ДРОБАЦ Б — ДРОБИЛО? — ДРОБЊАК Б — ДРПА Н — ДРЧА Б Ј — ДУБАЈИЋ Б — ДУВАНЦИЈА Б — ДУГАНЦИЈА Ј — ДУГОШИЈА Ј — ДУДА Б — ДУДУКОВИЋ Б ЧВ Н — ДУДУНИЋ Лк — ДУЖДЕВИЋ ? — ДУЈИЋ Арх и ркт — ДУКИЋ Б Арх — ДУЛИКРАВА Б — ДУНАВИЋ Ј Н — ДУЊАВИЋ Б — ДУПАЛО Кир — ДУПОР Н — ДУРАЈЛИЈА Н — ДУРАКОВИЋ Б — ДУРАН Арх — ДУРМАН Н — ДУРУС Б — ДУЧИЋ Ј —

Б

БАЈИЋ (Ца-) Ј — БАКОВИЋ? — БАКУЛА (Ца—Жа)? — БАМБИЋ Н — БАНКОВИЋ Арх Н — БАПА Б — БАЧИЋ ? и ркт —БЕВЕРЛИЈА ? — БЕКИЋ Ј Дим Арх Б — БЕНИЋ Дим — БЕРАСЕНОВИЋ Дим — БЕРИЋ Ј Н — БЕРМАНОВИЋ Б Дим Лк Н — БИКАНДИЋ Б — БИПАЛО Ј Б — БОДАН (Цо—)? и ркт — БОРЂЕВИЋ Н — БИКАНДИЋ Ј — БУКИЋ Б Мр Арх Н — БУМИЋ Арх — БУРАСИНОВИЋ Дим — БУРАШЕВИЋ ? — БУРАШКОВИЋ ? — БУРЂЕВИЋ Н — БУРЂИЋ Н — БУРИЋ Ј Б Ђ — БУРИЧИЋ Ј Б Алимп — БУРОВИЋ ? — БУСТЕБЕК Н.

Е

ЕВИЋ Б — ЕГЕЉА Лк — ЕГИЋ Б Н — ЕЈИЋ Н — ЕКИЋ Б — ЕРАК (Хе-) Ст Ј Б — ЕРАКОВИЋ Ст Н — ЕРВАЂАНИН (Хр-) ? — ЕРГАРАЦ Б — ЕРДЕЉ Н и ркт — ЕРЕГА КД — ЕРЕМИЈА Ј — ЕРЕМИЋ Ј — ЕРЕЧКОВИЋ Б — ЕРКАЛОВИЋ То Ј — ЕРКМАН (Рк-) Б Н — ЕРНАУТ (Ар-) Н Сава — ЕРОР Б КД — ЕРЦЕГОВАЦ (Хе-) Б Мр ЛАЗ Ј — ЕРЦЕГОВИЋ Мр и ркт — ЕСАПОВИЋ Н — ЕЋИМ (Хе-) Б и ркт — ЕШАН Мр — ЕШКЕНИЋ Ј.

Ж

ЖАЈА ? — ЖАКУЛА ЧВ Н — ЖАРКОВИЋ Н — ЖДРАЛИЋ Ј — ЖЕГАРАЦ (стар) Лаз То — ЖЕЖЕЉ Б — ЖИВАНОВИЋ КД — ЖИВКОВИЋ Ј Б Мја Н и ркт — ЖИГА ЖИГИЋ Б Н — ЖИЖА Б Мр Н — ЖИЛИЋ Б Н и ркт — ЖИЦА Б — ЖМИРИЋ Б — ЖРВНАР Б — ЖУЖИЋ Н — ЖУЉ ? — ЖУМБЕРАЦ ? (Хе Бо Ли) — ЖУНА Б Н — ЖУНИЋ Б Кир КД Деч Н и ркт — ЖУПАН Н и ркт — ЖУТИЋ Ј.

З

ЗАВИШИЋ Вас Арх Н — ЗАВОЂА Кир — ЗАГОРАЦ Ј Н — ЗАКЛАН АРХ Н — ЗАКЛАНАЦ Ј — ЗАРИЋ ? — ЗАСТАВНИКОВИЋ Н — ЗАТЕЗАЛО Ј — ЗВРКАН Б — ЗДЈЕЛАР Б Лк Арх Н — ЗЕБИЋ Б — ЗЕЛЕНКОВИЋ Н — ЗЕЛИЋ Н — ЗЕЉКОВИЋ Б — ЗЕЉОВ Н — ЗЕЦ Ј Ст Б Н и ркт — ЗЕЧЕВИЋ Ст Н — З(И)ЈАЈ(В)УК Лаз — ЗИМОЊА Б — ЗИНАЈА Ј —

ЗИНА(Ј)ИЋ Ј — ЗИРИЋ Б — ЗЈАЈ(И)ВУК ЧВ — ЗЈАЧА Б — ЗЈАЧИЋ Б — ЗЛАЈИЋ ? — ЗЛАТАР Ј Б ЗЛАТОВИЋ Б Н — ЗЛОЈИЋ Б — ЗЛОКАПА Ст Ј — ЗЛОКАС Н — ЗЛОКРАК ? — ЗЛОНОГА Н — ЗМЕРЕЛИЋ (Смрзлић) Н — ЗМИЈАЊАЦ Трив Дим — ЗОБА Ј — ЗОБЕНИЦА Ј Н — ЗОЛИЋ Мр — ЗОРИЋ Б Арх Н и ркт — ЗОРИЦА Игњ Н — ЗОРОЈЕ Н — ЗОРОЈЕВИЋ Б — ЗРАКИЋ Н — ЗРИЊАНИН Б Ј — ЗРИЊИЋ Б — ЗРМАЊАЦ Арх — ЗРНИЋ Б — ЗУБАНОВИЋ Вид — ЗУБЕР Б — ЗУБОВИЋ Ј Ст Арх.

И

ИВАНИЋ Ј Б Н — ИВАНИШ ? и ркт — ИВАНИШЕВИЋ Ј Б Арх и ркт — ИВАНКОВИЋ Ј — ИВАНОВИЋ Ј Б Арх — ИВАНЧЕВИЋ Ј Ст Кир Н — ИВАТОВИЋ Н — ИВЕЗИЋ ? и ркт — ИВЕЛИЋ ? и ркт — ИВИЋ ? и ркт — ИВИЧИЋ Б Ј — ИВКОВИЋ Ј Тр Б Н — ИВОШЕВИЋ Лаз Ј Б — ИВЧЕВИЋ ? и ркт — ИВЧИЋ Б — ИГИЋ Н — ИГЊАТИЋ Б — ИГЊАТОВИЋ Н — ИГЊИЋ? — ИЛИБАШИЋ Б — ИЛИНЧИЋ Лк — ИЛИЋ Ј Лаз Ил Н (Илијћ) — ИЛИШЕВИЋ Н — ИНЂИЋ Арх Н — ИНИЋ (Хи-) Ј Дим Арх — ИНЧИЋ ? — ИСАЈИН ПП — ИСАЈИЋ Ст — ИСТИЋ ? — ИЋИТОВИЋ Лаз Н — ИШПИРОВИЋ Б.

Ј

ЈАБУЧАР Лк — ЈАВОР Н и ркт — ЈАВОРИНА Ј Лк ЧВ — ЈАВОРОВИЋ ? — ЈАГЕТИЋ (стар) Ј Н — ЈАГЛИЧИЋ Н — ЈАГНИЋ (-њић) Б — ЈАГОДИЋ Н — ЈАГРОВИЋ Б Н — ЈАЗАВАЦ Лк Ст и ркт — ЈАЗИЋ Ј — ЈАЈИЋ Игњ Ј Б — ЈАКОВАЦ Ј Н и ркт — ЈАКОВИЋ Ј — ЈАКОВЉЕВИЋ Ј — ЈАКОВОВИЋ Б Н — ЈАКШИЋ Ст Вас Б Лаз ПАНТ Лк Н и ркт — ЈАНДРИЈАШ Н — ЈАНДРИЋ Ст Дим Арх Н — ЈАНИЋ Вас Б Н и ркт — ЈАНКОВИЋ Ј Н и ркт — ЈАНОШЕВИЋ Н — ЈАНУЗ Н — ЈАНУЗОВИЋ Н — ЈАНЧИЋ Лаз Н — ЈАЊАНИН Срђ Н — ЈАЊАТОВИЋ Ј Б Н — ЈАЊИНА Н — ЈАЊИЋ Ј Ст Н и ркт — ЈАЊОШ Ј Н — ЈАЊОШЕВИЋ (-ано-) Арх — ЈАПИЋ Дим Н — ЈАПРАНИН Дим — ЈАПУНЧИЋ Н и ркт — ЈАРЕДИЋ Б — ЈАРИЋ Ј Н — ЈАРЧЕВИЋ Б — ЈАРЧОВ Б — ЈАСЕНОВЧАНИН Б Ј — ЈАСИКА Б — ЈАСИЋ Н — ЈАСНИЋ Б — ЈЕВИЋ Б — ЈЕВНАИЋ Н — ЈЕДНАК Б Мр Н — ЈЕЗДИЋ Мр Н — ЈЕКИЋ ст Н — ЈЕЛАЧА Ј Б КД Н ВВ и ркт — ЈЕЛЕЧАНИН ? — ЈЕЛИСАВАЦ Ј — ЈЕЛИЋ Ј Лаз Н ЧВ и ркт — ЈЕЛИЧИЋ Н — ЈЕЛОВАЦ Б Н — ЈЕЛЧИЋ (стар) Н — ЈЕРЕБИЦА Ј — ЈЕРЕМИЋ Арх — ЈЕРИНИЋ Ј Н — ЈЕРИЋ Б Ј — ЈЕРКОВИЋ Ст Ј Б ПП Н — ЈЕРОСИМОВИЋ Арх — ЈОВАНДИЋ ? — ЈОВАНИЋ Б Ј — ЈОВАНОВИЋ Ј Б ВВ Деч Н — ЈОВАШ Б — ЈОВАШЕВИЋ Б — ЈОВЕТИЋ Б — ЈОВИЋ Ј Б Н и ркт — ЈОВИЧИЋ Ст ж Б ЧВ Н — ЈО(Ј)ИЋ ? — ЈОКА Ј Дим — ЈОКИЋ Арх Н — ЈУГОВИЋ Б Лаз Н — ЈУЗБАША Н — ЈУЗБАШИЋ Ј Н — ЈУЈИЋ Лаз — ЈУНГИЋ Ј — ЈУРАС Деч — ЈУРАСОВИЋ Б и ркт — ЈУРИЋ Б Кир Н — ЈУРИШИЋ Ј и ркт — ЈУРЈЕВИЋ Б Н и ркт — ЈУРКОВИЋ Ј Ст и ркт,

К

КАБЛАР Ј — КАВИЋ ? — КАЈГАНА-ић Арх — КАЈИЋ Н — КАЛАБА Вид — КАЛАМБУР Деч — КАЛАН (-њ) Б — КАЛАЊА Б — КАЛЕМБЕР Деч — КАЛЕНДАРОВИЋ Н — КАЛИНИЋ Ј Лаз Б Н — КАЛУЂЕР Н — КАЛУЂЕРОВИЋ Н — КАМБЕР? — КАМЕНКО Н — КАНГРГА Ј — КАНТАР Ј Лк — КАПЕЛЕТ МГ — КАПЕЛСКИ ? — КАПЕЉ Ј — КАПРОЛОВИЋ Ј — КАРАБОГДАН ? — КАРАВИДИЋ Б — КАРАВУКЧИЋ ? — КАРАИЦА Ј — КАРАИЧИЋ Ј — КАРАЈЛОВИЋ Б Н — КАРАМАРКОВИЋ ЧВ — КАРАН

(стар) Ст Б Пант ВГ Н — КАРАНОВИЋ Б Ј — КАРАПАНЦА Б МГ — КАРАПАНЦИЋ Б — КАРАС Дим Н — КАРАЦА Б — КАРЛЕУША Н — КАРЛИЋ Ст и ркт — КАРЛОВИЋ Б Ј и ркт — КАРТАЛИЈА Н — КАС Н — КАСАП Кир Ј Срх — КАТАЛИНА Ј — КАТИЋ Ј Тр Б Н — КАЧАВЕНДА Н — КАЧАР Игњ Ј — КАЧАРА Б — КВОЧКА Арх КД — КВРГИЋ Арх Лаз — КЕВИЋ ? — КЕВРИЋ Ј — КЕЈИЋ Ј — КЕКИЋ Ј Б Лаз — КЕКУШ Н — КЕЛЕБУДА Н — КЕЛЕУВА Тр — КЕЛИЋ Ј — КЕМРА Б — КЕНТРИЋ Б — КЕЊАЛО Кир ТЕОФ — КЕПЧИЈА (стар) Ј Б — КЕРКЕЗ Б — КЕСЕР-ић Б — КЕСИЋ Ј Б и ркт — КЕСКИНОВИЋ Ст — КЕСОЊА Њ — КЕЧА Деч Мр — КИЈУРИНА Ј Б — КИКИЋ? — КИКОВИЋ Ј — КИЛИЋ Н — КИПИЋ Н — КИРЕТА ? — КИРИЛОВИЋ Деч — КЛАДАР Ј Лаз Б Срђ — КЛАДАРИН Срђ — КЛА(Ј)ИЋ Б и ркт — КЛАРИЋ Ј и ркт — КЛАШЊА Б Ј — КЛАШЊИЋ Б — КЛЕПИЋ Б — КЛЕУТ Ј — КЛИНЦОВ Мј — КЛИПА Вас Б Н — КЛИПИЋ Б Н — КЛИСКА Арх — КЛИЧКОВИЋ Б — КЛОБУЧАР Ј и ркт КЛОЦИЋ Ј — КЉА(Ј)ИЋ Ј Б Кир Лк Срђ Ст Н — КЉУКОВНИЦА Н — КЉУЧАНИН Н — КМЕЗИЋ Ј — КНЕЖЕВИЋ Ст Ј Лаз Б Н Дим Мр и ркт — КНЕЖИЋ Ј Б и ркт — КНЕЗИЋ ? — КОБАЦ Н — КОВАРБАШИЋ Крст — КОВАЧ Н и ркт — КОВАЧЕВИЋ Ј Б Арх Деч Н и ркт — КОВАЧИЋ Лк Н и ркт — КОВЈАНИЋ Дјц Н — КОЗАР ? — КОЗИЋ Ј — КОЗЛИНА Б Мр Н — КОЗЛИЦА Н — КОЈИЋ Сим — КОЈ(И)ЧИН Б Ј — КОЈЧИН (стар) Трив — КОЈЧИНОВИЋ ? — КОКАН Б — КОКАНОВИЋ Б Н — КОКИР Ст — КОКИЋ КД — КОКОТ Ј и ркт — КОКОТОВИЋ Ј — КОКРЉА (стар) ? — КОЛАР Игњ. Ј Арх и ркт — КОЛАРОВИЋ Н — КОЛУНЦИЈА Ј Н — КОЛУНЦИЋ Ј Б Н — КОЉАЈА Б — КОЉАЈИЋ Б —КОЉАНИН Б — КОЉЕН Ј — КОМАДИНА Игњ Ст Б Н — КОМАЗЕЦ Дим — КОМАЧЕР ? — КОМЛЕНИЋ Н — КОМЉЕНОВИЋ ЧВ ПП Н — КОНАТАР Ј — КОНДА-ић Н — КОНТИЋ Н — КОНЧАЛОВИЋ ЧВ Б — КОНЧАР Ст Н — КОЊЕВИЋ Ст Б и ркт — КОПАЧ Ст Вас и ркт — КОПРЕНИЦА Б — КОПУН То Н — КОРАСИЋ Пант Дим — КОРАЋ Ј Б Н — КОРДА Арх — КОРДИЋ Вас Ј Лаз Б Арх Н — КОРИЗМА Деч — КОРИЦА Б КД Н — КОРКУТ Н — КОРОЛИЈА Ј Б — КОРУГА Арх — КОС Ј Б и ркт — КОСАНОВИЋ Б Н — КОСАЋЕВИЋ Н — КОСИЈЕР Дим Н — КОСИЋ Ј Б Пант Арх Н — КОСОВАЦ Ј Деч — КОСО(ЈЕ)ВИЋ Ј Б ПП и ркт — КОСТИЋ Н — КОСТРЕШ Н — КОТАРАНИН Ср Ј Б — КОТОРАН Б — КОТУР Н — КОТУРОВ Н — КОЦИЋ Б — КОШАРИЋ Н — КОШИЋ Ст — КОШПЕНДА ЛК — КОШУТИЋ Лк и ркт — КРАВАЈИЦА Ј — КРАВИЋ Б — КРАГУЈЕВИЋ (стар) То — КРАГУЉАЦ Ст — КРАЈАЧ Н и ркт — КРАЈАЧИЋ Н и ркт — КРАЈ(И)НОВИЋ Ј Н — КРАЈИШНИК Деч — КРАЈЧИНОВИЋ Ст — КРАЉ Н и ркт — КРАЊЧЕВИЋ Ј и ркт — КРАСУЉА Ј — КРБАВАЦ Ј — КРГА Н — КРЕК Б — КРЕМЕНОВИЋ Ј — КРЕСИЋ Н — КРЕСОВИЋ Ј Н — КРЕСОЈЕ Б — КРЕСОЈЕВИЋ Н — КРЕЊА Б — КРИВАЈА Ј Б То — КРИВОКУЋА Арх Н — КРИВОШИЈА Ј — КРИВОШИЋ Н — КРИЖИЋ Б — КРИЧКОВИЋ Б Н — КРКЉУШ Ј — КРКОВИЋ Ј Н — КРЛИЋ Б Арх — КРМАР Ј Н — КРНЕТА Ј Б То — КРНЕТИЋ Срђ То — КРНИЋ Ст Арх — КРЊАИЋ Ј — КРЊАЈА Ј — КРОШЊАР Ј — КРСТИНИЋ Крст — КРСТОЊА Н — КРТИНИЋ Ј — КРУНИЋ Ст Ј Н — КРУПЉАНИН Н — КРУПЉИНА Н — КРУШКА Б — КРЧМАР Б — КРЧМАРЕВИЋ Тр — КРГА Б — КУГИЋ Б — КУДУЗ Н — КУЖЕТ Б — КУЗМАНОВИЋ Ј Деч Арх Н — КУКАВИЦА Сим Б — КУКИЋ Ј Б Ст Ул Арх Н — КУКОЛЕЧА (Куку-) Ј — КУКОЉ ? — КУКОПРЕША Ј — КУКРИК(А) То Н — КУКУЉ Ј Н — КУКУРУЗАР Н — КУКУРУЗОВИЋ Ј — КУЛОВИЋ Б — КУЛОЈЕВИЋ СТ — КУЛУНЦИЈА Ј Н — КУЛУНЦИЋ Ст Н — КУНИЋ Б Лаз — КУПРЕШАНИН Н — КУРЕПА Н — КУРИЈА Ј Н — КУРИЉ Н — КУРЈАГА Ј — КУРЉАЈА Н — КУРТЕШ Ј — КУРУЗОВИЋ Б Н — КУСИЉА Ј — КУСИЋ? — КУСТИЋ ? и ркт — КУСУЉА Арх — КУТЛИЋ Б — КУШЕВИЋ Б и ркт — КУШИЋ Б —

Л

ЛАБУС Н — ЛАВРЊА Ј — ЛАВРЊИЋ Ј — ЛАЂЕВАЦ Ј — ЛАЂЕВИЋ Ј Ђ То — ЛАЖЕГИЋ Арх — ЛАЗАРЕВИЋ Ј — ЛАЗИЋ Ст Ђ Кир Мр Вид Арх Н — ЛАЈИЋ Ђ и ркт — ЛАКИЋ Ј Н — ЛАЛИЋ Ј Арх Н — ЛАНДУП Ст — ЛАПАЦ Арх — ЛАПОВ Лк — ЛАПЧЕВИЋ Пет Н — ЛАСКОВИЋ Ђ — ЛАСТАВИЦА Лаз — ЛАТАС КД — ЛАТИНИН Ст — ЛАТИНОВИЋ Ј — ЛАТИНЧИЋ Н — ЛАТИЧИЋ (стар) ? — ЛАТКОВИЋ Арх и ркт — ЛАЦКОВИЋ Ђ и ркт — ЛЕВЊАЈИЋ Ђ — ЛЕЖАЈИЋ ЧВ — ЛЕКА (стар) Ј — ЛЕКИЋ Ј Тр — ЛЕЛИЋ Ст — ЛЕМАЈИЋ Ђ ПП — ЛЕМИЋ Лк Н и ркт — ЛЕТИЋ Н — ЛЕТИЦА Ј Ђ Н — ЛЕШИЋ Н — ЛИВАДА Н — ЛИВУН Мј — ЛИКАР Ст — ЛИКИЋ ? — ЛИНТА Ј Н — ЛИПАР Ј — ЛИСАК Ђ и ркт — ЛИСИЋ Ј ЧВ Н — ЛИСИЦА Ђ Н — ЛИТРА ? — ЛИЧАНИН Ј Ђ КД Лк Н — ЛИЧИНА Ђ Вид Лк Н — ЛОВРЕНОВИЋ Вид Ил и ркт — ЛОВРИЋ Лаз ПП Н и ркт — ЛОВЧАНИН ? — ЛОГОВ Срђ — ЛОЗАН Ђ — ЛОНЧАР Ј Ђ Арн Н — ЛОНЧАРЕВИЋ Лаз Ил Ђ Н — ЛОПАР ? — ЛОПАЦ Арх — ЛОТИНА Ј Н — ЛУБЕН Ђ Мр — ЛУБУРА ? — ЛУБУРИЋ Арх и ркт — ЛУЖАЈИЋ Ђ — ЛУЈИЋ Ј и ркт — ЛУКША Ј Лаз Лк — ЛУКИЋ Ј КД Арх и ркт — ЛУКИЧИЋ Ј — ЛУЛИЋ Ст и ркт — ЛУЦИЋ Лк — ЛУЧИЋ Ј

Љ

ЉЕВНАЈИЋ Н — ЉЕЉЕЛИЋ Н — ЉЕПОВИЋ Ј Ђ Н — ЉЕСКОВАЦ Ђ — ЉИЉАК Ј Вас Ђ Срђ — ЉУБАНОВИЋ ? — ЉУБЕНКОВИЋ Игњ — ЉУБИЧИЋ Ђ Вид Н — ЉУБИШИЋ Ст Пет Н — ЉУБОБРАТОВИЋ Кл — ЉУБОВИЋ Ј — ЉУБОЈЕВИЋ (стар) Ђ Лк — ЉУБОТИНА Н — ЉУТИЦА Арх — ЉУШТИНА Ђ —

М

МАГАРАЦ Н — МАЗАЛИЦА Ј Арх — МАЗИЊАНИН Ј Н — МАЗУЛОВИЋ Н — МАЂАРАЦ Ђ ЛК Н — МАЂЕРЧИЋ (стар) Ј Ђ — МАЈИЦА Н — МАЈКИЋ Ђ — МАЈСТОРОВИЋ (стар) Ст Ј Ђ и ркт — МАКАР Ђ — МАКАРУН Ј — МАКСИМОВИЋ Ђ Н — МАЛАР ? — МАЛБАША Ј Н — МАЛБАШИЋ Сим Ст Н — МАЛЕНЧИЋ Н — МАЛЕШЕВИЋ Ј Н — МАЛИВУК То — МАЛИВУКОВИЋ То — МАЛИНОВИЋ Н — МАЛИЋ Ст — МАЛОБАБИЋ Ј Ђ Н —МАЛОЧА Н — МАЉАК Ј — МАЉАН Лаз — МАЉКОВИЋ Ј — МАМУЗИЋ Ђ — МАМУЛА Ј Ђ Н — МАНДАРИЋ Ст — МАНДИЋ Ст Ј Лаз Ђ Деч Н и ркт — МАНОЈЛОВИЋ Ј Тр Ђ Дим Н — МАОДУШ ПП — МАРАВИЋ Н — МАРАН КД — МАРАС Ђ КД и ркт — МАРГАРЕТИЋ Лаз и ркт — МАРЕЉ Н — МАРИЈАН Ј — МАРИЈАНОВИЋ Ст Ј Ђ Вид Деч Н — МАРИЈАНЧЕВИЋ Н — МАРИНКОВИЋ ЧВ Ђ ПП Н — МАРИНЧИЋ Н — МАРИЋ Ст Ђ Зл ПП Арх Н — МАРИЧИЋ Ј Арх Ђ Н — МАРЈАНОВИЋ Ј — МАРКИШ Ђ — МАРКОВИНА Н — МАРКОВИЋ Ст Ј Дим Н и ркт — МАРОВАЦ Лк — МАРОВИЋ Н — МАРТИНОВИЋ ЧВ Деч Н и ркт — МАРТИЋ Ђ Дим и ркт — МАРУНИЋ Ђ Ј — МАРУШИЋ Н и ркт — МАРЧЕТА Ј — МАРЧЕТИЋ Ј Ђ Арх Н — МАРЧИНКОВИЋ ЧВ и ркт — МАСЛАЦ Н — МАСЛЕК Н — МАСЛИЋ Игњ Вид — МАСЛОВАРА Дјц Н — МАСНИКОСА Ђ — МАСТИЛИЦА (-тел-) Ђ — МАТАРУГА (стар) Ђ — МАТИЈАШЕВИЋ Ђ Н — МАТИЈЕВИЋ Ђ Н и ркт — МАТИЋ Игњ Ј Сава Ђ Арх Н и ркт — МАТКОВИЋ ? и ркт — МАЋЕШИЋ Игњ Ђ Арх Н — МАУЛА Ђ — МАЦАКАЊА Ст — МАЦУТ Лаз — МАЧАК Кир Н и ркт — МАЧКИЋ Н — МАЦАР Ј Деч Н — МАЦАРЕВИЋ Н — МАШАЛА Ђ — МАШИЋ Ј Н и ркт — МЕАНЦИЈА Н — МЕДАК Ј — МЕДАКОВИЋ Игњ Ј Ђ

То Н — МЕДАРЕВИЋ Ј — МЕДИЋ Ј Б Срђ — МЕЈАКИЋ Б — МЕНИЋ ? — МЕНИЋАНИН Ј Б — МЕРГИЋ Н — МЕРЏАН Н — МЕСАР Ст — МЕТИКОШ То Н — МЕТЛАШ Ј — МЕЋАВА Ст Ј Б Н — МЕЋЕВА Н — МЕЦИЋ То — МИЖДАЛО Б — МИЈАКОВИЋ Игњ — МИЈАЛОВИЋ (Мих-) ? — МИЈАЧИЋ Дим — МИЈАТОВИЋ Б Г МИЈИЋ (-ихи-) Ј Б Кир Деч Н — МИЈУК Б — МИКАНОВИЋ То — МИКАШИНОВИЋ Арх Н — МИКИЋ Ј Б Н — МИКУЛИЋ Б Н и ркт — МИКУЛИЦА Игњ — МИКУНОВИЋ Н — МИЛАДИНОВИЋ Ј Ст Н — МИЛАЈЧИЋ (-лој-) Дим — МИЛАКАРА Кир — МИЛАКОВИЋ Ст Б Н и ркт — МИЛАНКОВИЋ Б Деч Н — МИЛАНОВИЋ Б Арх Н — МИЛАТОВИЋ Ј — МИЛАШЕВИЋ ? — МИЛАШИНОВИЋ Игњ Лаз Н — МНЛЕКИЋ Б — МИЛЕТИЋ Игњ Ј Б Ил Срђ Н и ркт — МИЛЕТКОВИЋ Н — МИЛЕУСНИЋ Ј Н — МИЛЕШЕВИЋ Игњ Ј Б — МИЛИВОЈЕВИЋ Б Ј Н — МИЛИЈАШЕВИЋ Б — МИЛИКШИЋ Пант — МИЛИНКОВИЋ Б Вид То Дим Н и ркт — МИЛИНОВИЋ Ј Б и ркт — МИЛИНЧЕВИЋ Ст — МИЛИСАВЉЕВИЋ Н — МИЛИЋ Ј Б Пант Дим Н ЧВ — МИЛИЋЕВИЋ Н — МИЛИЧЕВИЋ Б Н — МИЛИЧИЋ Ст — МИЛИШИЋ Пант — МИЛКОВИЋ (стар) Ј Б Арх Н и ркт — МИЛОБРАТОВИЋ Вид — МИЛОВАНОВИЋ Ст Б Лаз Н — МИЛОВЧЕВИЋ Ј Б — МИЛОЈЕВИЋ Б Лаз Арх Дим Н — МИЛОЈЧИЋ Б — МИЛОРАДОВИЋ Ј — МИЛОШЕВИЋ Ј Лаз Б — МИЛУНИЋ Дим — МИЛУНОВИЋ Ј — МИЉАНОВИЋ Ј Б Н — МИЉЕВИЋ Ј Б Дим Н — МИЉЕНОВИЋ Ј Б — МИЉКОВИЋ Ј Арх Б — МИЉУШ Ј — МИЉУШЕВИЋ Ј — МИМИЋ Н — МИНИЋ Б Арх — МИОДРАГ Б Н — МИОКОВИЋ Б — МИОЧЕВИЋ Ст — МИОЧИНОВИЋ Б — МИРИЛОВИЋ (стар) Ј Б ПП — МИРИЋ Игњ Кир Арх — МИРЈАНИЋ Б — МИРЈАНОВИЋ Н — МИРКАИЛО Арх — МИРКОВИЋ Ј Игњ Ил — МИРОСАВЉЕВИЋ ? — МИРЧЕТА Арх — МИРЧЕТИЋ Б — МИРЧИЋ Ј — МИСИРАЧА? — МИСИЋ Мр Н — МИТИЋ Н — МИТРОВИЋ Ј Н — МИХАЈЛОВИЋ Ј Тр Б Н — МИХАЉЕВИЋ ? и ркт — МИХАНОВИЋ ? и ркт — МИХАТОВИЋ (-ија-) — МИХИЋ ? и ркт — МИХОВИЛОВИЋ Ст и ркт — МИХОЧЕВИЋ (Мијочиновић)? — МИЦИЋ Мр — МИШИЋ Б Арх Н и ркт — МИШКОВИЋ Н — МИШЉЕНОВИЋ Игњ Ј Б — МИШЉЕНЧЕВИЋ Дим — МИШЧЕВИЋ Вас Ј Н — МЛАДЕНОВИЋ ? — МЛАБАН Б — МЛАБЕН Ј — МЛАБЕНОВИЋ Ст — МОДРУНИЋ Н — МОМИЋ (стар) Б Дим — МОМЧИЛОВИЋ Б Ј — МОРЛИЋ Н — МОРУЛИЋ Кир — МОСТАРАЦ Б — МРАЗОВАЦ Вас — МРАКОВИЋ Лаз — МРАОВИЋ Н — МРВОШ Б Н — МРГИЋ Н — МРДАЉ Б Арх — МРБА Н — МРБЕНОВИЋ Ј Б Лк — МРКАИЛО Арх — МРКАЉ Крст Ј Арх Н — МРКЕЛА Б — МРКИЋ Вас Ј Н — МРКИША Н — МРКОБРАДА Арх Н — МРКОЊА Кир — МРКОЊИЋ Б — МРКША (стар) ? — МРКШИЋ Ј КД Арх Деч Дим Б Н — МРМИЋ Ј — МРШИЋ Деч Н — МУДРИНИЋ Б Н и ркт — МУДРИЋ Н — МУЖДЕКА Н — МУЉАЈИЋ Н — МУНИЖАБА Ј — МУНИКРАВИЋ КД — МУНИЋ Н — МУЊАС Б Н — МУРУЋ Б — МУСИЋ Ј — МУСУЛИН (стар) Б Н — МУТИЋ Б ВВ — МУТИЧ? Арх — МУШИЋ (стар) Игњ — МУШКИЊА ЧВ Б Н —

Н

НАВАЛА Ј — НАКАРАДА Ј — НАПИЈАЛО Ј — НАПРТА Ј — НАРАНЧИЋ Ј Крст Б — НАСТАШИЋ Ст — НАХОД Ј — НЕВАЈДА Б — НЕВАЈДИЋ Б — НЕДИЛКОВИЋ ? — НЕНАДИЋ Б Н — НЕСВАНУЛИЦА ВВ — — НЕСТОРОВИЋ Б — НЕЋАК Ц — НИКИЋ Б и ркт — НИКОДИЋ Б — — НИКОЛИЋ Б — НИКОЛИШ Деч Н — НИКШИЋ Б Лк То и ркт — НИНКОВИЋ — Б Деч Н — НИШЕВИЋ Ст Ј Арх Н — НИШИЋ Ј — НОВАКОВИЋ Ј Б Арх Н — НОВАЛИЋ Арх — НОВАЧИЋ Б — НОВКОВИЋ Б Кир — НОЖИНИЋ Б Кир — НОС(ЕТ)НЋ Ј — НУЖДА Н — НУЈИЋ Н — НУКИЋ ?

Њ

ЊЕГОВАН Б — ЊЕГОВАНОВИЋ Н — ЊЕГОВИЋ ? — ЊЕГОЈЕВИЋ Б — ЊЕГОМИР КД — ЊЕЖИЋ Ј и ркт — ЊЕМЧЕВИЋ Б Н —

О

ОБЛАКОВИЋ Н — ОБРАДОВИЋ (стар) Ст Ј Тр Пант Б Кир Деч Крст — ОБРЕНОВИЋ Ј Б Арх — ОБРИЋ Ј — ОБСЕНИЦА Ј Н — ОБУЋИЋНА Н — ОВРЛИНИЋ Н — ОВУКА Ј Арх — ОГЊАНОВИЋ Б Арх — ОГЊЕНОВИЋ Ст Ј Б Н — ОГРИЗОВИЋ Игњ — ОДАНОВИЋ Ст Н — ОДРИБОЖИЋ Ј — ОЖЕГОВИЋ Ст Б и ркт — ОКИЧ Н — ОКЛОБЏИЈА Н — ОЛБИНА Б — ОЛУВЕР КД Б — ОЉАЧА КД Б — ОМАЗИЋ? — ОМЧИКУС Б — ОПАЛА ПП — ОПАЛИЋ ПП — ОПАРНИЦА Ј — ОПАЧИЋ Ј Лк Н — ОПСЕНИЦА Ј Н — ОРАБОВИЋ Ј Н — ОРЕДИЋ ? — ОРЕЉ Б — ОРЕШЧАНИН Мр Арх Н — ОРЛИЋ Ј Арх Н — ОРЛОВИЋ Ј Н — ОСМОКРО(ЈЕ)ВИЋ Н — ОСМОКРУОВИЋ Н — ОСТОЈИЋ Ј Б Дим Н — ОЧИГРИЈА Дим — ОШТРИЋ Н и ркт — ОШТРОКАПА Н —

П

ПАВИЋ Ј Ил Б — ПАВИЧИЋ Ј Б и ркт — ПАВКОВИЋ Вас Ј Б Н и ркт — ПАВЛИЦА Ј Б Н — ПАВЛОВИЋ Ј Б Лк Дим АРХ Н и ркт — ПАДЕЖАНИН Ј Б Н — ПАЂЕН Б Ил и ркт — ПАЈАГИЋ Б — ПА(Ј)ИЋ Ј Б Н — ПАКИЋ То — ПАЛАМАР Ј Н — ПАЛАНЧАНИН Б — ПАНДУРОВИЋ Н — ПАНИЋ Б Н — ПАНТЕЛИЋ Ј Б Н — ПАНЦИЋ КД — ПАЊАК Б — ПАЊЕВИЋ Н — ПАЊКОВИЋ Б — ПАПИЋ Ј Б Н и ркт — ПАПРИЦА Дим — ПАПУЛИЋ Б — ПАПУЧА Н — ПАПУЧИЋ Б — ПАРАВИНА Ј — ПАРАЧ Ст и ркт — ПАРИЛОВИЋ Сим Ст — ПАРИПОВИЋ Б Н — ПАСКАШ (стар) Ј Б Арх — ПАСПАЉ Н — ПАСТЕЛЕК Ст — ПАУК ? — ПАУКОВИЋ Вас Ст Б Н — ПАУНИЋ Лаз — ПАУНОВИЋ Б Арх Н — ПАЧКИЋ Ј Б — ПАШИЋ Ст Вр — ПЕ(Ј)АКОВИЋ Ј Вид — ПЕЈИНОВИЋ Ј Б Арх — ПЕЈИЋ Ј Б Арх ПЕЈНОВИЋ Ст Ј Б Н — ПЕКЕЧ Б — ПЕКИЋ Деч Н — ПЕЛЕШ Ј — ПЕНИЋ Деч Ј и ркт — ПЕРЕНЧЕВИЋ Б Н — ПЕРИНОВИЋ Дим — ПЕРИЋ Ј Б Н — ПЕРОШЕВИЋ? — ПЕТИЋ Б — ПЕТКОВИЋ Ср Ј Деч Н — ПЕТОШЕВИЋ Н — ПЕТРАКОВИЋ Н и ркт — ПЕТРИЊАЦ Мр — ПЕТРИЋ Ј и ркт — ПЕТРИЦА Н — ПЕТРИЧИЋ Н — ПЕТРОВИЋ Игњ Ј Б Мја Лк Дим Н и ркт — ПЕЋАНАЦ Кир — ПЕУЛИЋ Ст Ј — ПЕУРАЧА Ј — ПЕЦИКОЗА Б — ПЕШКИР Ј — ПЕШУТ Ј Лаз — ПЕШУТА Ј — ПИВА Б — ПИЛИПИЋ Б — ПИЛИПОВИЋ Ј Б То Ал Н — ПИЛИЋ Деч — ПИЉА Ј — ПИЉКОВИЋ Н — ПИЉУГА Б Н — ПИПЛИЦА Б — ПИШЧЕВИЋ ? — ПЈЕВАЛИЋ ? — ПЈЕВАЛИЦА Ј Мл — ПжЕВАЦ СТ Вас Б Н — ПЈЕВАЧ? — ПЛАВЈАНИЋ Лк — ПЛАВЉАНИЋ Б ЛК Н — ПЛАВШИЋ Б — ПЛАТИША Б — ПЛЕТИКОСИЋ Н — ПЛЕЋАШ Ј — ПЛОВЉАНИЋ Лаз — ПЛОЧИЋ? — ПОВА Н — ПОВИЋ Б — ПОГРМИЛОВИЋ Ст- ПОДКОЊАК Ј — ПОДРАПОВИЋ Б — ПОДРИЋ Н — ПОДУНАВАЦ Ст Тр Б — ПОЖАР Н и ркт — ПОЗНАН Ј — ПОЗНАНОВИЋ Ј Б То Дим — ПОЗНИЋ Ј — ПОЈИЋ Тр — ПОКРАЈАЦ Ј Б — ПОЛИМАЦ Ст Б Срђ Дим — ПОЛОВИНА Ј Б Н — ПОЛОЈАЦ Б Н — ПОЉАК Н и ркт — ПОПАДИЋ ? — ПОПАРА Ј КД — ПОПИЋ ? — ПОПОВИЋ 12 Слава: Ст Ј ЧВ Кир Б Мр Ил Лк Крст Дим Арх Н и ркт — ПОПРАТИНА Ј Б — ПОПРЕЧИЦА Арх — ПОТКОЊАК Ј — ПОТКРАЈАЦ Лаз Б — ПОТРЕБИЋ Пет — ПОТУРЧИЋ ? и ркт — ПОЧУЧА КД — ПОШМУГА Ј — ПОШТИЋ Б — ПРАЖИЋ Ј Б Н — ПРАЛИЦА Арх

— ПРЕДОВИЋ (стар) Ј — ПРЕДОЈЕВИЋ Ј — ПРЕРАД Б — ПРЕРАДОВИЋ Ј Б Лк — ПРЕЧАНИЦА Деч — ПРИБИЋ Б — ПРИБИЋЕВИЋ (стар) Б — ПРИБИЧЕВИЋ Б — ПРИГМИЗ Б Н — ПРИЈИЋ Б Н — ПРИЉЕВА КД — ПРИЉЕВИЋ КД — ПРИЦА Ј Б Арх Н — ПРИШИЋ Ј— ПРИШУТА Лк — ПРЛИНА Ј — ПРЛИЋ Лаз — ПРОДАНИЋ Ј Б Н — ПРОДАНОВИЋ Б Арх Тр — ПРОТИЋ Лк — ПРОТУЛИПАЦ Н и ркт — ПРПОР Ј — ПРТИЛАЖА Б — ПРТЉАГА Б — ПРУГИНИЋ Кир Арх — ПРУСАЦ Б — ПРУШЧЕВИЋ Б — ПУАЛИЋ Н — ПОВАЛО (-уха-) Кл — ПУВАР Ј — ПУВАЧА Н — ПУДРЉА Б — ПУБА Б — ПУЗИЋ Ј — ПУЈАЗ Ј — ПУЈАС Тр — ПУЉА Б Н — ПУНДРИЋ Б — ПОУВИЋ Б — ПУПАВАЦ Б І — ПУСТИЊА Ј — ПУТИЋ Лаз — ПУТНИК Н — ПУТНИКОВИЋ Дим — ПУХАР Ј —ПУХОВИЋ ? — ПУЦАР Н — ПУШКАР Б Арх Н и ркт -ић-

Р

РАБАТИЋ Б — РАБЉЕНОВИЋ Ј — РАДАКОВИЋ Ј Б Н и ркт — РАДАНОВИЋ (стар) Ј Лаз Пант Н — РАДАШИНОВИЋ Н — РАДЕКА Деч ЧВ — РАДЕЛИЋ Б — РАДЕТИЋ Б ПП и ркт — РАДИЋ Ј Б ПП Дим Деч Арх и ркт — РАДИЧАНИН Б Н — РАДИШЕВИЋ Б Н — РАДИШИЋ Б ПП Н — РАДМАНОВИЋ Ј Б Н — РАДМИЛОВИЋ Б Н — РАДОВАНАЦ Ј — РАДОВАНОВИЋ Б Лаз — РАДОВИЋ Ј Б Деч и ркт — РАДОЈЕВИЋ Б Ј — РАДОЈИЧИЋ Ј Н То — РАДОЈЧЕВИЋ Б Н — РАДОЊИЋ Н — — РАДОМИЛОВИЋ Н — РАДОМИРОВИЋ (стар) Б Н — РАДОЊИЋ Н — РАДОСАВЉЕВИЋ Н — РАДОСОВИЋ ? — РАДОЧАЈ Н и ркт — РАДОШЕВИЋ Ст Ј Б Ив Дим и ркт — РАДУЈКОВИЋ Б Н — РАДУЌ ? — РАДУЛАЦ Тр — РАДУЛОВИЋ Игњ Ј Б Н — РАДУНОВИЋ Б Н — РАДУСИН Кир — РАДУСИНОВИЋ Ј Н — РАЂЕНОВИЋ Б Арх — РАЈАК Н — РАЈАКОВИЋ? — РАЈАЧИЋ Ј — РАЈИЋ Ј Б ПП — РАЈКОВИЋ Ј Кир Н — РАЈЛИЋ? — РАЈНОВИЋ Б — РАЈЧЕВИЋ Ј Н — РАЈШИЋ Лк — РАК Ј и ркт — РАКАС Н — РАКЕТИЋ Арх — РАКИНА Б — РАКИНИЋ Б Ј — РАКИЋ Ј Арх Н — РАЛИЋ Б Н — РАНИЋ Кир Н — РАНИТОВИЋ Дим — РАПАЈИЋ Ј — РАПО Б Ј — РАСТИЋ? и ркт — РАСТОВАЦ Ј КД ПП — РАСТОВИЋ Ј Б — РАТКОВИЋ (стар) Ј Б Н и ркт — РАУСАВЉЕВИЋ (Рашљ) Ј — РАЦА ? — РАЦКОВИЋ ? — РАЧИЋ ? и ркт — РАШЕТА Н — РАШИНАЦ То — РАШИЋ Ст Ј Дј Арх Н — РАШКОВИЋ Н РАШЛИЋ Ј — РАШУО Ст Б Н — РЕБИЋ (Реба) Лаз — РЕБРАЧА Ј Срђ — РЕБУШ Н — РЕГОДА Дим — РЕЛИЋ Ј Б ВВ Н и ркт — РЕЉА Ј — РЕЉИЋ Арх — РЕПАК Н и ркт — РЕПАЦ Срђ Н и ркт — РЕСАЛОВИЋ Арх Н — РЕСАНИЋ Н — РЕСАНОВИЋ Н — РИБАР Ј и ркт — РИБАРИЋ Н и ркт — РИБИЋ Н и ркт — РИСОВАЦ Б Н — РИСОЈЕВИЋ Б — РИСТИЋ Ј Срђ — РИСТОВИЋ Н РИСТОЈЕВИЋ ? — РКМАН Арх — РЊАК Ј — РЊАКОВИЋ Дим — РОВИДИЋ ? — РОГИЋ Ј Н — РОГО Крст — РОГОВИЋ Н и ркт — РОГОЊА Б — РОГУЉА Б Арх — РОДИЋ Арх Ст — РОЖИНА Ј — РОКВА ? — — РОКИЋ Б Н — РОКНИЋ Б Ј — РОКСАНДИЋ Б Н — РОМИЋ Ј Н — РОМЧЕВИЋ Ј Арх Лаз Н — РОНЧЕВИЋ Вас Игњ Лаз Н — РОСИЋ Арх — РУДАН Ј Лаз — РУДЕЖ Н и ркт — РУДИЋ Пант — РУЖИЋ Ј и ркт — РУЖИЧИЋ Ј — РУКАВИНА Ј и ркт — РУЛА Ј — РУНИЋ Н — РУЊАЈИЋ КД Пант — РУПА Н — РУПИЋ Н — РУРАЈЛИЋ Арх — РУСИЋ ? РУСТИЊАЦ Н — РУТАЉ Вас — РУШНОВ Б —

С

САБЛИЋ Б Н — САВАТИЈА ЛАЗ — САВАТОВИЋ Ј — САВИЋ Ј Б Ил Дим То Н — САВКОВИЋ Б — САВУРДИЋ Ј — САГРАЦИЈА Б Н — САЈИЋ Ј — САЈ(И)ЧИЋ Ј — САЛАДИН ? — САМАРЏИЈА Ст Вас Ј Б Мја Пант Арх и ркт — САМАРЏИЋ Ст Пант — САМАЦ Б Н — САМОЛОВ Ј —

САНАДЕР Ст Б Н — САНКОВИЋ (стар) Б Арх Н и ркт — САРАЈЛИЈА Б — САРАПА Н САРАЋЕВИЋ? — САРАЧ Н — САРТИЈАНОВИЋ? — САСЕНОВИЋ Б Пант — САЦАК Н — СВИЛАР Ј Б Н — СВИЛОКОС Ј Б — СВИТЛИЋ Арх и ркт — СВРАБИЋ Ст — СВРЗИКАПА ? — СЕДЛАН Ј — СЕДЛАР Б — СЕДЛАР(ОВ)ИЋ То — СЕКУЗ (-из) Ст — СЕКУЛИЋ Ј Б Арх Н — СЕЛАК Б — СЕЛАКОВИЋ Ј Б Ст Н — СЕРБЕЦИЈА (Шер-) ? — СЕРДАР ? и ркт — СИБИНЧИЋ Дим Н — СИБИЋ Арх — СИЈЕРИЋ Ј — СИКИРИЦА Б Н — СИКИЋ КД Срђ — СИЛИЋ Б — СИМЕОН? — СИМИЋ Ј Б Мр Арх Н и ркт — СИПИЋ Ј Б Анд Вар Н — СИРЕТА Ј — СИСАК Н — СИТВУК Н — СИЧАН Б — СКАДАРКА Б Ј — СКАКАВАЦ Ст Б — СКЕЛЕЦИЋ (-ија) Лаз — СКЕНЦИЋ Ј — СКОКНИЋ Н — СКУРУПАН Игњ — СКРИСКА ? — СКРОБО; — СЛАВИЋ Арх Н — СЛАВНИЋ Ј Б Деч Н — СЛАВУЉ (уј) Ј Б КД — СЛАВУЉЕВИЋ Мр — СЛАДАКОВИЋ Ј — СЛАДИЋ Б Н — СЛАДОВИЋ (стар) Б и ркт — СЛАДОЈЕВИЋ (стар) Б — СЛИЈЕПЧЕВИЋ Ј КД Деч Н — СМИЈУЉ І — СМИЉАНИЋ Б Ј — СМОЛИЋ Ст Б — СМОЉАНОВИЋ Б Н — СМРЗЛИЋ Лаз Н — СМУКОЈЕВИЋ Н — СНАГИЋ ? — СОВИЉ Н — СОГОНИЋ Пант — СОКОЛИЋ Н и ркт — СОКОЛОВИЋ Б и ркт — СОЛАК Н — СОЛАР Н — СОЛАЋ Н — СОЛЕША Лк — СОПИЋ Ј — СОРИЋ Ј и ркт — СРБЉАНИН Кир Н — СРДАНИЋ Н — СРДАР Н — СРДИЋ Б Арх Тр — СРЕДОЈЕВИЋ ? — СРИЈЕМАЦ Н — СРНИЋ Ј Н — СТАЈЧИЋ Б — СТАКИЋ Н — СТАМБОЛИЈА Б — СТАМЕНИЋ Н — СТАМЕНОВИЋ Ј — СТАНАР Б — СТАНЕКОВИЋ Н — СТАНИВУКОВИЋ Ј — СТАНИСАВАЦ КД — СТАНИСАВЉЕВИЋ Ј Б — СТАНИЋ Игњ Ј Б Вид То Арх Н и ркт — СТАНИШИЋ Ј — СТАНКОВИЋ (стар) Ст Ј Б Н и ркт — СТАНКУЛОВИЋ ?— СТАНОЈЕВИЋ Б Лаз — СТАНОЈЧИЋ Ј Н — СТАНЧЕВИЋ Ал — СТАПАР Вид Н — СТАРИВЛА Б — СТАРЧЕВИЋ Ј Арх Н и ркт — СТЕВИЋ Н — СТЕГИЋ Срђ — СТЕФАНОВИЋ ? — СТИЈАКОВИЋ ЈЗл — СТИЈЕЉА Ј — СТИЛИН Б и ркт — СТИПАНОВИЋ Б — СТИПИЋ Игњ Ј Н — СТЈЕПАНОВИЋ Ст Б Н — СТОВРАГ ? — СТОЈАКОВИЋ Ј Б Лк П ПП Крст Н — СТОЈАНОВИЋ Ст Ј Б Крст и ркт — СТО(Ј)ИСАВЉЕВИЋ Арх Н — СТОЛИЋ Б Арх Н — СТОЛИЧЕВИЋ Ј — СТОЈКОВИЋ Ј Крст — СТОЈНИЋ Арх Ј — СТОКИЋ? — СТОКРП Игњ — СТОКУЋА Тр — СТОПИЋ Тр и ркт — СТОШИЋ? и ркт — СТРАЈИЋ Б — СТРАЈИЧИЋ ? — СТРАЊИНА Б — СТРИЖАК КД и ркт — СТРИКА Игњ Б — СТРИНЕКА Ј — СТРУНИЋ Ст — СТУДЕН Б Н — — СТУПАР Арх — СТУПИЦА ? — СУБАНОВИЋ Ј Б Деч Н — СУБОТИЋ Ј Б Мр — СУДАР Ст Б Н — СУДАРЕВИЋ Б — СУЖЊЕВИЋ Лк Пант Прок — СУЗИЋ Ј — СУКЊАЈИЋ Н — СУЛКОВИЋ ? — СУМЕНИЋ (-ина) Б — СУНАЈКО Б — СУНДАЋ Н — СУРЛА Н — СУСТОЛЧИЋ Ст — СУТАРА Тр — СУЧЕВИЋ Ј Б Арх — СУЏУКОВИЋ Н — СУША Ј Б — СУШИЋ Арх —

Т

ТАБАК Б — ТАДИЋ Пант Арх Н и ркт — ТАМБУЛАШ Ст — ТАНКОСИЋ Б — ТАРАБИЋ Б Мја — ТАРБУК Б Н — ТАТАЛОВИЋ Ј Н — ТАТИЋ Ј Ил — ТАТИШИЋ Ј Б Н — ТАТОМИРОВИЋ Н — ТАТАЛОВИЋ Ј Н — ТАТИЋ Ј Ил — ТАТИШИЋ Ј Б Н — ТАТОМИРОВИЋ Н — ТВОРМАРКОВИЋ Б — ТЕОДОРОВИЋ Ј — ТЕОДОС(ОВ)ИЋ Н — ТЕПАВАЦ Н — ТЕПИЋ Ј Н — ТЕШИЋ Ј Б КД Н — ТЕРЗИЋ Б Ј — ТЕСЛА Ј — ТЕСЛИЋ Б — ТЕШИЋ ? — ТИЗИЋ Ј — ТИКВА Н — ТИМАРАЦ Б Пант — ТОМОТИЈЕВИЋ Ј — ТИНТОР Ј КД — ТИШМА Ј Н — ТКАЛАЦ Угњ Н и ркт — ТОВАРЛАЖА — ТОДОРИЋ Б Н — ТОДОРОВИЋ Ј Б Игњ Н — ТОЈАГА Ј — ТОЈАГИЋ Вас КД — ТОЉАГА Ј — ТОМАШ Арх Ј и ркт — ТОМАШЕВИЋ Игњ Ј Арх Ст Б Н и ркт — ТОМИЋ Ј Б ЧВ Сава Н — ТОНКОВИЋ Ј и ркт — ТОПИЋ Ст Н — ТОПО Ј — ТОРБИЋ Н — ТОР-

БИЦА Ст Ј — ТОШИЋ Н — ТРАВИЦА Ј ПП Н — ТРАВОРИЋ Ј — ТРБОВИЋ Б — ТРБОЈЕВИЋ Ј Б Н — ТРБУЛИН Б — ТРБУХОВИЋ ? — ТРЕМОШЉАНИН Пант — ТРЕСИГЛАВИЋ Арх — ТРЕШН(Ј)ИЋ — ТРИВАНОВИЋ Б Арх — ТРИВИЋ Ј Н — ТРИВУНОВИЋ Ј — ТРИВУНЧИЋ Н — ТРИФИЋ ? — ТРКУЉА Ј Н — ТРНИНИЋ Ст Н — ТРОБОК Б — ТРОШЕЉ ? и ркт — ТРТИЦА Ј — ТРУМИЋ Игњ — ТУБИЋ Ј Арх Н — ТУЛА? — ТУЛИЋ ? — ТУЛЕКОВИЋ Н — ТУМАРА Н — ТУМБАС Н — ТУНДИЋ ? — ТУПАЧИН? — ТУРАЈЛИЈА Арх — ТУРАЈЛИЋ Ј Арх — ТУРОМАН ЈН — ТУРОПОЉАЦ Лаз — ТУЧАР Ј —

Ћ

ЋАКИЋ Н — ЋАЛИНА ЧВ КД — ЋАЛИЋ Ј ПП — ЋАЋИЋ Ј Н — ЋЕЛАП Ј — ЋЕЛИЋ Ј — ЋЕРАН Б — ЋЕРАНИЋ Б — ЋИКА Ј Н — ЋИЋ Н — ЋОПИЋ Кир — ЋОРА Ст — ЋОРДА Ј — ЋОРДАШ (Чо-) Арх и ркт — ЋОРИЋ Ст Ј Дим Н и ркт — ЋОРКОВИЋ Ј — ЋОСИЋ Б Арх Н — ЋУ(Ј)ИЋ Б Н — ЋУК Н Вид — ЋУКАЛАЦ Кир — ЋУКАЛО Н — ЋУЛА(Е)ВИЋ? ЋУЛИБРК Ј и ркт — ЗУЛУМ Ј и -овић ркт — ЋУМУРА Н — ЋУПОВИЋ Н — ЋУПУРДИЈА Б Кир — ЋУРУВИЈА Б Ј — ЋУРЧИЈА Ј Н — ЋУРЧИЋ Н — ЋУЋА Н — ЋУЋУЗ Н —

У

УБАВИЋ Ј — УГАРАК Ст — УГАРКОВИЋ Б и ркт — УГЉЕША Деч — УГРЕНОВИЋ Лк Срђ и ркт — УГРИНИЋ Н — УГРИЦА Н — УЗЕЛАЦ Лк Н и ркт — УЛЕМЕК Ј — УМИЉЕНДИЋ Н — УМИЉЕНОВИЋ Вид Н — УНЧАНИН Ст Ј — УРИЦА Н — УСОРАЦ Н — УТВИЋ ? — УТЈЕШЕНОВИЋ Б Кир Арђ — УШТИПАК Б —

Ф

ФИЛИПОВИЋ (Пи-) Б Н и ркт — ФИЋУР Б и ркт -ин- ФОРКАПИЋ (Во-) Н — ФУНДУК Б Н — ФУШТАР Ст —

Х

ХАЈДИН Н — ХАЈДИНОВИЋ (Ајд-) Н — ХАЈДУК Ј — ХАЛАВАЊА (Ал-) Ј — ХАЛЕР Б Н и ркт — ХЕРАКОВИЋ (Ера-) Ст Б Ј Н — ХИНИЋ Ј Арх Дим — ХРВАЋАНИН Ј — ХРКАЛОВИЋ (Ерк-) Ј То — ХРКИЋ Н — ХРКМАН (Рк-) Н — ХРНЊАК Ј — ХРТИЋ ? ХРСТИЋ ? —

Ц

ЦАПИТЛАК Б — ЦАР Н и ркт — ЦАРЕВИЋ Н — ЦАРИЋ Ј КД и ркт — ЦАРКУЛИЋ Ј — ЦВЕКИЋ? — ЦВЕТАНОВИЋ Ј Н — ЦВЕТКОВИЋ Б — ЦВЕТОЈЕВИЋ Б Ал — ЦВИЈАНОВИЋ Ст Б Н — ЦВ(ИЈ)ЕТИЋ Арх — ЦВИЈИЋ Б Пант — ЦВИКИЋ Б — ЦВИТИЋ Тр — ЦВЈЕТИЋАНИН Ј Лк — ЦВЈЕТИЧАНИН Ј Лк — ЦВЈЕТКОВИЋ Ј Б — То — ЦЕКИНОВИЋ Б — ЦЕТИНА Н — ЦЕТИНИЋ Н и ркт — ЦИГАНОВИЋ Н — ЦИЈУК Лк — ЦИКОТА Ст Б — ЦИКУША Б — ЦИМЕША Ј Б Срђ Н — ЦИЦВАРА Н — ЦИЦО Н Б — ЦОКЛИН Н — ЦРЕВАР Б — ЦРЉЕНИЦА Б — ЦРНКОВИЋ Б и ркт — ЦРНОБРЊА Б Н — ЦРНОГОРАЦ Б Ј — ЦРНОЈЕВИЋ (стар) Ј Б — ЦРНОКРАК Б Вас Кир Ст —

Ч

ЧАБРАЈА Б — ЧАВИЋ Б КД Н — ЧАВЛИНА Н — ЧАБО Ј — ЧАЈИЋ Б — ЧАКАЛО Б — ЧАКАРА Вид — ЧАКИЋ Н — ЧАКУЛА ЧВ Б — ЧАКШИРАН Лк — ЧАКШИРАШ Ј — ЧАЛИЋ Ст Н и ркт — ЧАНАК Ј Б Арх — ЧАНАЦИЈА Ј — ЧАНИГРИЈА Ј — ЧАНКОВИЋ Ј — ЧАРАПИНА Ј — ЧАРКУЛИЋ ? — ЧАТЛАЈА Б Н — ЧЕКЕЛИШ Дим — ЧЕКИЋ Ј Б Н — ЧЕКЉУН Ј — ЧЕЛАР Ј — ЧЕЛИЋ Б — ЧЕЛИЦА ? — ЧЕРАКИЋ ? — ЧЕРКЕЗ Н — ЧИВИЋ Арх — ЧИГА Пант — ЧИГРИЈА Ј Н — ЧИЗМИЋ ? — ЧИКАРА Арх — ЧИКАРИЋ Арх — ЧИРИНОВИЋ Б — ЧИЧА Ј ВВ Б Деч Пант — ЧОВИЋ Ј — ЧОКЕША Б Н — ЧОКИЋ Ј Б — ЧОКОТ Б — ЧОКРЛИЋ Б Ј — ЧОЛАК Ј — ЧОЛИЋ Н и ркт — ЧОПРИЋ Б Лк — ЧОРАК Н — ЧОРДАШ Арх и ркт -ић — ЧОРТАН Ј — ЧОТРА Ј — ЧУБРА Ј Н — ЧУБРИЛО Лк — ЧУБРИЛОВИЋ Лк — ЧУБРИЋ Н — ЧУГАЉ Н — ЧУДИЋ Б Н — ЧУЛАОВИЋ Б — ЧУЛЕ Н и ркт — ЧУТУРИЛО Б Н — ЧУЧАК Б — ЧУЧАС ? — ЧУЧИЛОВИЋ Н — ЧУЧКОВИЋ Ст Б Н — ЧУШИЋ Н

Џ

ЏАЈИЋ Б — ЏАКУЛА ЧВ Б — ЏАМБИЋ — Н — ЏАФИЋ Б — ЏАФИЋ — ЏЕБРО Лк — ЏЕВЕРЛИЈА Н — ЏЕВЕРЛИЋ Б — ЏОДАН Н Трив —

Ш

ШАБАН Арх и ркт — ШАЈНОВИЋ Арх Н — ШАКИЋ Ст Б КД — ШАМШАЛОВИЋ Ј — ШАПИЋ Тр — ШАПОЊА Вас — ШАРАЦ Ј Н — ШАРЕНГАЊА Н — ШАРИЋ Мр Н и ркт — ШАРОВ Н — ШАТЛАН Ј — ШАУЛА Б Ј — ШАША Б Деч Н — ШАШИЋ Ј Деч — ШАШО Игњ — ШВРАКА Н — ШЕВЕР Н — ШЕВИЋ Ј — ШЕГАН МГ Н — ШЕОВИЋ Б — ШЕПА ЧВ Н — ШЕПЕЉ Н — ШЕРБЕЦИЈА Н — ШЕРБУЛА Н — ШЕСТА Б Лаз — ШЕСТАНОВИЋ Ј — ШЕСТИЋ Ј и ркт — ШИЈАН Арх Н — ШИКАЊА Ст Ј — ШИКИЋ ? и ркт — ШИКЛИЋ Б Н — ШИКОТА Б — ШИЉАК Н — ШИМАНОВИЋ ? — ШИМУЛИЈА ПП — ШИМУНОВИЋ Игњ и ркт — ШИНДЕК Ал — ШИПОВ Ст — ШКАЉАЦ Ј Б — ШКАРА Арх Н — ШКАРИЋ Н и ркт — ШКИЉО Б — ШКОРИЋ Игњ Б Н — ШКРБИНА Б — ШКРБИЋ ЧВ Ил — ШКРГИЋ Н — ШКУНДРИЋ Ј — ШЉЕКАВИЦА ? — ШЉИВИЋ Лк — ШОБАТ Н — ШОБАТОВИЋ Н — ШОБОТА Н — ШОЛАЈА Ј Н — ШОЛАЈИЋ Ј — ШОЛИЈА Ј — ШОЛИЋ Ст ЧВ Б ПП — ШОП ? — ШОРАК Ст — ШПАНОВИЋ Ст Ј Б ПП Дим Н — ШПАНЧИЋ Б — ШПИЦА Ј Н — ШПОЉАР Б Н и ркт — ШПОЉИЋ Паит — ШТАКИЋ Н — ШТАКОР Игњ — ШТЕКОВИЋ Ст Ј Н — ШТЕТА Ј — ШТЕТИЋ Н и ркт — ШТИВИЋ Н и ркт — ШТИКОВАЦ Ј — ШТРБАЦ Ј Н — ШТРКАЉ Б Н — ШТУЛА КД — ШТУЛИЋ КД и ркт — ШУБАЈКОВИЋ Н — ШУДЕЛИЈА Арх — ШУ(Ј)ИЦА Н — ШУКУНДА Б — ШУМОЊА Игњ — ШУНДЕКА Ј — ШУПАГА? — ШУПИЦА Б — ШУПЉИКА Х — ШУПЉИКАЦ Н — ШУПУТ Ј — ШУЋУРА Н — ШУШКАЛО Арх — ШУШЊАР Б Тр Н Ст — ШУШЊИЋ Ј —

РЈЕЧИНК

РЈЕЧНИК страних ријечи по Горњој крајини

Код прикупљања страних ријечи које су или биле или су и сад у употреби по Горњој крајини први су извор непосредна искуства и сазнања из родног краја. При том су узимани као потсјетници и разни рјечници и наши и страни, а посебно Шкаљићев рјечник турцизама.

Ријечи су овдје дате по групама. — Једна је група с Оријента (перзијске, арапске и турске ријечи). — Слиједе класични језици (грчки и латински) с одразима до данашњих романских језика: талијански, романски односно румунски. Крајина је уносила у народ њемачке, највише војничке изразе, а исто и занати за алате. У новије доба придолазе изрази из енглеског. — Ако се томе дода још нешто ријечи из околних језика (албански, мађарски), а посебно цигански, добива се ширина подручја позајмица.

Ријечи ове дају се овдје да би се освијетлила слика живота народа Горње крајине у прошлости (турско и аустријско доба) са везом до садашњости. Ту је показан живот пастирски и ратарски, сеоски кућни и донекле варошки, живот војника, занатлије, трговца, живот борца и творца.

Кад Личанин рече: „Дај-де ми, дућанџија, врталь каве и вунт цукра!" — он је користио ријечи од индоевропског и латинског на турски, њемачки, арапски, латински, и опет њемачки! Готово да је ту једина наша ријеч онај везник „и"! А ипак је показао да је Личанин!

Коначно, овај рјечник јасно показује како се језик сам од себе, и без теоретичара и језикословаца, чисти и обнавља на најздравији начин, употребом, дакле без помоћи вјештачких, штетних настојања.

Стране ријечи:

— перзијске

аја! алат (коњ) амбар андрак баба бадава баждар баксуз бакшиш барбара бардак баџа башча бећар бресква бумбар буразер бурек вај! вишња гунгула гамад дармар дембел дењак дерт див дилбер дослук дувар дугме дуд душманин ћерз еј! зор јагма јадац јаран јасмин јок јоргован кавга кавез казан кајгана рас-калаш-ан калаштура калуп каравана каурин кеса кињити лагум левента ленгер ликшан (нишан) лимун лола лула љеш мазија маја макар мана маша мезе мемла мердевине механа мукте мурдарлук мутавџија мухур муштулук накарада намћор наранча натенане нафта нишадор нишан ороз ошап пазар пазухо пајван пајдаш памук панта панџа папуча пара парче пекмез пеливан пенџер перчин печа пешкеш пешкир пиктије пилав пула ревена роспија русвај ршум сепет сербез сердар синџир сирће солуф спанаћ спахилук тава тазе таламбас тамбура тане тараба татар тезга (на)тенане терзија тестера тестија тестир тимарити тов тулипан тумбас туршија ћаге ћар ћаса ћемер ћилим ћојлук ћопав ћор- ћорда ћосо ћошак ћулав ћулум ћуфте филџан фундук фурда хала хан хир чај (кинез) чарапа чардак чарка чаршав чаршија ченгеле черек чесма чивут чинија чирак читлук чобанин чорба чоха чунак џамбас џанарика џигерица џумбус шатор шегрт шенлук шећер шира шиљар шкембе шуга...

— арапске

абер аван авет агбаба адет адмирал ајин ајкуна акик акреп алакати алал алапача алатка алва алка ама! аман! аманет аметице апс арати арум асура ат атор ашик- бајати балија баталити бедевија бедем бекрија белај беријет будала вајда (ф) вакат валај гајде гајла галити гуша дармар деверати диван дућан дућан ејвала! есап еспап ешкија занат зејтин земан зенит зобун зорт измет инат јендек кабулити кава кадар кадија кајда калфа касап касум катил катран кетен кијамет кила кирија копиле кубик кула кумрија кусур куфер мавез магаза мајдан маказе мал мамуза мамуран мангал мангуп манит марама матрак машкара мегдан мерак мерцан мираз мукајет мукташ мунут мусака мутлак муфлиз мушалук мушема муштерија нафака (-в-) надир неимар ока папагај похара раја реза резил рз сакат сандале сандук сат сатара сахан севап севдах сеиз сеирити сијасет силав совра сокак табак таин таман таманити тарифа тас тевабија телал теслимити топуз ћата ћевапчић ћеф ћиверица ћуп улема умет ушур фес фитиљ фукара фучија хајдук ханџар харамбаша харамија харан харач хасна хвала хећим хуктати чета џеба џезва џелат џелеп џеп џин џомба шал шафран шејтан шербет ширит шућур.

Арапском је сродан јеврејски језик: амин бајта бараба мисирача лав попара сотона шећер; в. и презимена Бакшиш Лабус Мамула...

— турске ријечи

ајам ајвар ајгир ајде! ајдец ајкати ајс! алав алага алал аршин атор ачити се ација ашлама баглама базати базламача бајати бакар бакрач балабан Балкан балчак бамбадава бангав барем барјак барут басати басма батак бахат ба(х)нути баш башка бег бегенати беговац бедак бена берија! бешика биљег биљмез бимбаша бињеција биљекташ бирземан богаз бој боја брава бубрег будак будала буђа буздован бујати букагије булат булук бунар бургија бурма бурмут бурунтија бусија бут бутро буџак вајат вампир вересија вигањ (циг.) вуруна гајтан галама дадо даица дева дегенек деда дела! делија дернек дибидуз дизгин дирек до(х)акати доган долама домазлук дорат дудук дур! дурати! душек ћем ћечерма ћогат ћозлуци ћон ћувеч ћувегија ћуле ћутуре еглен ексер ерав ердоглија (рдорога) забуна заира заман зифт зубун зулум ибрик јака јами! јаничар јапалак јапунце јарамаз јаруга јастук јатаган јатак јелек јечерма јечмик јогунаст јорган јузбаша јургета јуриш јуфка кабаст кајиш кајмак кајсија калавра калај калауз калпак кама камара камиш канат канија канта канчело канџија капија карабатак каравана карапанца караула кардаш кат катанац катун каурма качамак кашика кесер кефа киван кидисати кичма пот(клоб)учити кобајаги коврча колан комај комшија конак коноп копча корбач коркут кофа кош крагуј креч крканлук крнтија кршља кубура кујунџија кукуруз кулаш кулук кундак курталисати се куршум кускун лакрдија љиљак мајмун мандал ма(ха)ла местве миндерлук мор мосур муница награисати на(х)еро нацак — баба оградје одаја оклагија оклобџија олук опаклија ордија ортак оџак палаворда палаврa паламар панца папар пархет пастрма патка паша пашанац пештемаљ пишман постола прња пусула ракија раф рдорога саксија саргија сарма сач сачма сацак сећија сикиљ сиктер симит сичан сој сомун срма срча субаша сургун сунук табан табор таван тањиге тандара-мандара тарана таслак таца таш тек тенџера тепсија теркија тојака тока токмак тољага топ торбак тулум тур турпија туткало по-туца-ти се туч ћебе ћела ћелепир ћеса ћулање ћумез ћумур ћуприја ћурак ћускија ћустек угурсуз (рсуз) узенђије уједурма улак улан (оглан) улар ункаш уњкати усићити устра учкур фајда фишек фртутма фуруна хајка хала халуга хасна хрсуз чаир чак чакар чакмак чакшире чалабрцнути чамац чамовина чанак чапкун

чауш чекало чекић челић челенка челик чемер черга чешагије чибук чивија чивилук чивит чизма чик! чилаш чича чичак чоја чокањ чокот чолак чукун- чутура џаба џада џак џибра џилит џимрија џубе џукела шамар шашав шиљте шимла шиндра шиник шукун-

— грчке

авлија ампер андара андрамољо аргат бара бастах бивол бисаге бокал босиљак бре! (море!) бронза буба букара бура гњат голијен даска дека- (грам) дим динар дипле драм дроњак дрпати друм дуња дуплиер дуплица дупличан дупло ђаво ђак(он) ђубре жена јектика јефтин калдрма калем калуђер камен камата кандило кантар каранфил карта кестен кила клица кмет ковчег колиба комад комедија комин коминача комора кондура коноба конопља копања коситар кукумар курва кутија кутлача леген лемозина летрика ливада лико липсати литра лопух малаксати мандра мартолоз мед медаља мелем мермер метер мора море! мурва ора осовина палачинка папа парип парох паспаљ (а)патека педепсати пизма пиљур пир пита (е)питраиљ подрум поп прото пушка репа ровит самар синђелија сомун талас тамјан тека телефон тема темељ тефтер тигањ трпеза тулуман ћелија ћердати ћилер уље ура фењер фистан фучија хам харта хиљада циганин цима цимитор црква чело шиник школа шпага шпартати шпиља штап штерна.

— латинске

аблитор (аудитор) аквела ни-анци! арија блебетати бокал вабрика валити вермати вино воринт вунт голуб грош дешпет доктур дом дота дурати естрај (екстра) изуминавати инвалид интерес јагње јунац канистер капитан капсл каштига клисура комисија комотан контрат коризма коштати кошуља креда крепати креста круна кукурикање кукута кунтен локва лучка мајстор маљ манькати мор(ити) мрена мувати се мужар мула нос нотати ноћ нумера овицијер оган ормар осоран пасуљ подумијента порција проба процес пуле рака регула салва салвет салутирати санитец сапун сигуран скела солдат солде (новчић) стабелит сумпор табла такса текст тентати терен тестамент титула торањ ћено уланац фабрика фалинга фалити фамилија фољ фригати (пр-) хрга цакло цар цент цер цивил цигла ципела чавао чаћав чапорак чекиње џак шикуција шкаф шкрабати шкриња шкурица шпекула штање штација штацун штимати

— романске

аков балега балта балота беневреци бич брабоњак брина брлог брндуша букара букван врнчаница гагрица гарав грива гудура гуњ гута дретва дуплијер ела! кеба кустура латрина лубеница нађве опанак опута оријаш пелен-гаће пландиште поплун рбина секатура (секирација) тарапана тор тројати ћакнут ћук урда фела фрула цардза царина цура чандрати чапорак чеп чубро шут

— талијанске

амрела бакула банак банда бандера бандижа баратати баса беванда берекин блуна бокун болта боромиса бота боца бречити була (печат) булумента бусати се бутига бутиља гајба гаргаше гатре гобеља дукат ћир жбир кабаница калабардин кампана капара капилав капитан капса капула кастрадина кастрола кашкаваљ каштар кашун кварта клашња кола (лијепак) колајна комот компанија кондуна контати контрат коперта копун крто курдела кусаст ластика лубарда лумера (ну). луђерна манца макарун марка мађав мацола машина маштел межњар мунтар муштра нумер оштарија падела паландра паланка палента пасати се пастрма пачати се пиштољ пладањ погача понештра преша пржун пркелати пршут пунат рачун ређине ризик рондати салама саламура сафалада скерлет

тавиол тестера торнистер трампа ћао! ћапити ћапун ћика ћуба уваверити фибра фига Форинт Фригати (при-) Фужина фустан цедула (че-) цекин церада цигара цистерна цифра цокља цокула чавао чатрња чедула чинквантин чупати џил шестар шкале шкипић штака штентати штерна штибра штрамац штрапац шћапити

— француске

антрешељ багабунда бајонет барака баталија ваљати визита дезертер депо ергемецки (реги-) жандар зера инџилир калоше катун квартир колијер куража куш! лавор лајтман народ ма(р)ширати мирити мувати се мушкета пасати се патента патрола п..шуш плантажа пуплицијерати регимента регрут салвет терен ћено фијакер финанц френља шерег шиф шмизла

— њемачке

адраповац аптак! бајбок бердо бермет биксати бирташ битанга босоктер брадва бунт ваган вакмајстор вандровац величар (фел-) вељбаба вермати веш вештер вини влаша врайт врбаит врлезати вртаљ ганак гаунер гебира гевера гемиза гилтати гланцати глида гмајна граба груб грунт дретва жага жајфа жлајфар жмукљар жупа (супа) каблица кајзербарт калун капсл капура кибла крамп кромпир (кумпјер) крупа лагер лајтер лер(ер) логор лојтра малар малтер раз-мантр-ати марјаш маглић меркати мештрија морт мрмљање мужар муштра обрапсер обрлајтман обрстар олбердо општит пантлика паурија прангија пелда планька процак пунтати пушка рајзендер рајнчки рама рафункирар решето ригаљ риктати ринчице рокље роштиљ сабља сатљик седло сексер соктер сорта тал тањур ташка тесла тишљар траље трап тревити труц ћепица урлап фалда фарба фалш фасунг фелчер фергатерунг фердектер фертиг фест фин флундра форт форшпан фраит фрајер фрајла фруштик фршлаг фурт хељда холба цајгер цајт цванцига цвек цех цибура џиљ џимер џмакати џмок цокља цол цуг цукар цугсфирар цушпајз шајба шајтруга шалица шацати швењкати шенкати шераф шерпа шиљбок шицање шиштат шкаре шкатула шкода шлинге шњита шњофати шола шос шоца шпанцир шпајз шпаркет шпигл шпице шпотати штагаљ штала штанга штап штинга штирка штокауз штрањге штрека штрумфе штула штукати штуц шундрати шунка шупа шустер

Разно о ријечима

Сродност индоевропских језика изводи и наш језик на ширину. Примјер је Миклошичев етимолошки рјечник. *Овдје се наводи* само неколико ријечи за примјер: — наш „јест" у грчком „ести", лат. ест, њем. ист, енгл. Из; — наш „стати" грч. „исте-", лат. стаере, њем. Сте(хе)н, енгл. с стенд. — Слично: дом, нос, нов, ноћ, огањ, матер...

Овдје се дају још неке ријечи код нас из других језика:

— циганси — бангав вигањ цукела бисаге...

— илирски — балега беневреци блато брабоњак брава брина гуњ кучка лубеница цура

— мађарски — бетег бирка ванькуш вашар вргањ Ђилкош катана кереп коров кочија пандур поњава толвај фалат хинтов хусар Ђиверица чакља чобан чопор

— енглеско-амерички — ауз бојс бурт гес Ђем кар џез и низ најновијих прираста

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Главни извори за дио књиге Горња крајина налазе се у архивској грађи (Загреб, Беч, Грац, Целовец, Љубљана) и у издањима те грађе (понајвише Р. Лопашић и друга ЈАЗУ и Матице хрватске). Нешто има и у плашчанској грађи.

Главни је извор за Карловачко владичанство грађа Епархије горњокарловачке из Плашког, случајно у рату сачувана, сада у Загребу, али на жалост још несређена. У вези с тим су и разна коришћења и навођења те грађе (о том в. Литературу!).

У овој се књизи није улазило у појединa навођења одакле је који податак узет. Књига није те природе, научне, да би то било потребно, него више народна читанка. А и наведена овдје литература је довољан путоказ оном кога би појединости занимале. Сваки ће стручњак моћи оцијенити тачност датих података и навода без посебног цитирања. Текст књиге био би силним цитирањима и наводима искидан и мутио би јасноћу читања.

— АЛМАНАХ, Срби и православље у сјеверној Далмацији и у Дубровнику, Згб 1971, 8⁰ 303; штампа „Зрински" Чаковец.
— Араницки Др О. Огњеслав Утјешеновић — Острожински, животопис, Згб 1933, 8⁰ 81 (в. и под Утјешеновић).
— АРКИВ за повјесницу југословенску, Згб 1851-75; изд. Иван Кукуљевић Г Сакцински (в. и под Кукуљевић), лат.
— Бакић Др Војислав, Српско родољубље и отачаствољубље, Бгд 1910. — У овој књизи под насловом „Шта смета јединству и напретку?" (из карактера, из друштвеног и државног уређења, из спољ. утицаја) наводи писац поједине црте: — превладавање осјећања, мање разум, несталност и неиздржљивост, раздражљивост и пренагљеност, частољубље и осветољубивост, неслога и свађа, нетрпељивост и тјесногрудност, лаковјерност и поводљивост, недовољно образовање и слаба просвјећеност, неразвијено осјећање дужности, немарљивост и нештедљивост, слабо стање народног здравља. — Бакић родом Бановац, проф. педагогије у Бгду (в. у Лит. Др Никола Потпоњак).
— Бановић Васо, Гацка долина с околним пољима, Згб 1932, 141.
— Bartenstein, Kurzer Bericht... illur. Nation, Bien 1802 (v. prev. Sandić).
— Бах Иван Др, Прилози повијести српског сликарства у Хрватској, Хист. зборник II, Згб 1949. (лат).
— Беговић Никола, в. списак дјела код Лазић, Србин од Србина.
— Беговић Никола, српске нар. пјесме из Лике и Баније 1. Згб 1885, м8⁰ XXXIV 230.
— Беговић Никола, Живот и обичаји Срба Граничара, Згб 1887.
— Беговић Никола, приноси за Шулеков Рјечник хрв. њем. и њем. хрв.
— Богдановић Јоцо, приноси за Рјечник ЈАЗУ...
— Богословски гласник, Сремски Карловци 1901 — 14... ур. био и Земски Иларион (в.).
— Борчић Вера, Збирка икона одјела Срба у Хрватској, Пов. музеј Хрватске, Згб 1794, 8⁰ 148 га 44 слике, лат.
— Бубало — Кордунаш Манојло, Српске народ. припов. с огулин. Кордуна, из Лике, Крбаве и Босне, 5. Згб 1936, 8⁰ 206

Бубало је био учитељ у Садиловцу на Кордуну. Овдје наводи и нека раније издања. Скупљао је по савјету Павла Јовановића — Србобрана. Говори доста о Слави и славској здравици. Добар дио добио од слијепца Раде Рапајића. — Брани Красића од оптужбе плагијата. Красић је купио ријечи којих нема код Вука.

— Valvasor, Die Ehre des Herzogtums KRAIN, Nove Mesto 1887.
Vaniček Franz, Specialgeschichte der Militargrenze I — IV, Bien 1875.
— Витковић Димитрије, Дабро-босански митрополит Гаврило Аврамовић и Гомирско или жумберачко владичанство, Срем. Карловци 1912.
— Витковић Димитрије, Што је некад била Вретанија, Гласник ист. друштва НС, 1934, 7, 1 — 3.
— ВЕСНИК, орган Главног савеза удруж. прав. свешт. СФР Југославије, Бгд, до 1975. тече 27. година.
— Вјесник хрватског археолошког друштва, Згб. лат.
— Вјесник хрватског земаљског архива, Згб, лат.
— Воркапић Јован (Ћирило Обновљенски), Тко је крив? — Осврт на расправу М. Ројца о приликама у Хрватској, Нова Европа 2/192 — Петриња 1921, 8⁰ 41.
— Врбанић Др Фран, Криминалитет житељства у Хрватској и Славонији, Рад ЈАЗУ 82,4, Згб. 886/7, лат.
У Крајини кримин. већи него у грађанској Хрватској. Код православних већи него код католика. Полазак школа обрнуто!
— Врбанић Др фрад, Једно стољеће у развоју броја житеља у Хрватској и Славонији, Рад ЈАЗУ 140, Згб 1899. — Грчко-источни (православни) су у опадању; од 1840. до 1880. са 31% на 26% (велик помор).
— Врбанић Др Фран, Прилози господарском развитку хрватске Крајине, Рад ЈАЗУ 144, Згб 1900, лат.
— Врховец Јосип, Згодовина Новега Места, Љубљана 1891, лат.
— Врчевић Вук, Живот П. П. Његоша (податак о Јоакиму Баковићу) МС 46, НС 1914.
— Вучетић Др Никола, Слава у вези с нар. обичајима (предавање) Бгд 1940, 12⁰ 29
— Галогажа Стеван, Новеле, Згб 1931, 8⁰ 77
— Грбић Манојло, Унија у Тржићу 1820. — „Истина" Задар 1888, 12⁰ 79 (Пок. сину Душану, р. 1869, ум. 1888).
— Грбић Манојло, Говор и срп. нар. црквен. сабору 11. нов. 1892, Земун 1893, 8⁰ 40.
— Грбић Манојло, Карловачко владичанство 1 — 3, Карловац 1891-3.
— Грбић Манојло (биљешка о смрти од Ц. Ц.), Гласник далм. цркве, Задар 1899, бр. 4 ц. 72.
— Гргец Петар, Живот и дјела Ивана Карловића, Згб 1932, лат.
— Грубер Дане, Борба Хрвата с Турци (1566 — 1606), Згб 1897.
— Грујић Мита, Споменица срп. прав. црквен. општине, Карловац 1931, 8⁰ 89.
— Грујић М. Рад, Апологија Срба у Хрватској и Славонији, НС 1909, 8⁰ VII 293: — Племенски рјечник Личко — крбавске жупаније, Зборник ЈАЗУ XXI, Згб 1917, 8⁰ 273 — 364; — Православна српска црква, Бгд 1920, 8⁰ 220; — Пакрачка епархија (ист. стат. преглед) — из Споменице Пакрачке епархије), НС 1930, 8⁰; — Хрватски Срби и култ. Св. Саве, Календ. Св. Сава 1932, Згб, с. 93 — 8; — Историјски значај Срба у Хрватској (предавање), Бгд 1940, 12⁰ 26; — Српска насеља у Хрватској, Кал. Просвјета 1945, с 113 — 120, Згб; — Српски културно-историјски и умјетнички споменици сачувани у Загребу . . ., Кал. Просвјета 1947, Згб.
— Деак Фрањо, Град Карловац, Клц 1943, лат.
— Девчић Иван, хрв. писац о Лици... лат.
— Делић (К. Д. М.) Плитвичка језера и њихова околина, Згб 1899, 183.
— Писац Драг. Франић примјећује: — Штета што се неколико неумјесних вјерских и племенских напомена увукло у ту вриједну Делићеву књигу. —
— Доситеј, Живот . .. СКЗ 1 и 8 — 1891-3; биљешке о Горњој крајини.
— Драгић Павле, Ман. Комоговина, кал. Св. Сава 1932, ц. 76 — 90, Згб
— Драженовић Јосип, хрв. писац, и о Лици . . .
— Дошеновић Атанасије Јован, в. Новаковић 317, 360, 361.

— Дурковић — Јакшић Др Љубомир, Српска прав. црква у 2. рату, из Споменице СПЦ о 750-год. Бгд.
— Живковић Теофан, Проповједник, Карловац 1892.
(О осталим списима в. у приказу владике Теофана).
— Жумберачки кал. (споменице) 1965 — 8, ур. Милко Преловић, лат.
— Жупанић Др Нико, Жумберчани у Мариндолци, Бгд 1912, 8° VII 50
— Зеремски Иларион, уред. Богословски гласник, Срем. Карловци, 1901-14.
— Зоричић Милован. Житељство Хрватске и Славоније по звању и занимању, Рад ЈАЗУ 125, Згб 1895. — Задруга кућних на окупу 20 — 50%, потаино подиељених 40 — 80%; највише живих у Војнићу, најмање у Кореници. лат.
— Зубовић Јово (Поткозарац Јован), Срби у прошлости, Бгд 1967, 116
— Зубовић Јован (чланци о Босанској крајини).
— Ивић Др Алекса, Сеобе Срба у Хрватску и Славонију, Срем. Карловци, 1909, 101
— Ивић Др Алекса, Споменици Срба..., Н. Сад 1910, 163, МС 36 — 7.
— Ивић Др Алекса, Из историје цркве хрв. слав. Срба XVII в.
Вјесник зем. архива 1916, Згб, 88 — 167.
— Извјештаі срп. нар. црквр. саборског одбора 1907 — 10, Ср. К. 256.
— Извјештаі о прослави 150-год. срп. прав. црквр. општине у Карловцу и 100-год. Л. Мушицког, Карловац 1937, 50.
— Изложба српске књиге и штампе у Хрватској. Згб 1950. 56.
— КАЛЕНДАРИ српске патријаршије 1933-41, 1947/8, 1965-75.
— Календари срп. к, у. д. Просвјета, Згб, 1946 —
— Карановић Милан, Ман. Комоговина, Политика 16. авг. 1936.
— Кашић Др Душан, Срби и православље у Славонији и сјевер. Хрватској, Згб, 1967, 140.
— Кашић Др Душан, Српски манастири у Хрватској и Славонији, Бгд 1971, 376. — Ман. Гомирје 1975.
— Клаић Вјекослав. Земља у којих обитаваіу Хрвати, Згб 1880; Хрватска племена XII—XVI в. Рад ЈАЗУ 130, Згб 1897; Крчки кнезови Франкопани I—1480. МХ Згб 1901; Грађа за топографију Личко-крбавске жупаније у средњем вијеку; Вјесник арх. друштва VI—VII Згб 1902/4; Повиједт Хрвата. Кугли. Згб I—В. 1911; Бановање кнеза Николе Франкопана (1617-22) Рад ЈАЗУ 211, Згб 1916. лат.
— Ковач Анте, Ускочки и устанички Жумберак, Република, Ггд бр. 314-5 1951. — (Ковач Анте, југословенски добровољац, новинар у Загребу, нар. посл. Жумберка. Иако се као Хрват могао да избави ропства 1941. одлази у логоре. Враћа се иза рата и ради у Бгду... Као новинар сатиричар познат као „Пфификус").
— Ковачевић Љуб., Срби у Хрватској и велеиздајничка парница, Бгд 1909, 76.
— КРАЈИНА, Срби у нашим сјеверозападним покрајинама, с мапом, Згб? 12.
— Крајина и Крајишници I, II (прилози о Босанској крајини, ур. Јово Зубовић), Бгд 1968. и 1970.
— Крајновић М. Петар, Српска црква на Лици, Госпић;
— Крајновић М. Петар, С двери и с амвона, Карловац 1912, 26.
— Красић Владимир, више састава о прав. старинама у Хрватској и Славонији...
— Кукуљевић Иван, Опатија Топуско, Књижевник I, Згб 1864, лат.
— Кукуљевић-Сакцински Иван, Хрватска библиографија I Згб л 1860.
— Кукуљевић-Сакцински Иван, Натписи... ЈАЗУ, Згб 1891, (С подручја Горње крајине бр. 92, 106, 136, 147, 318, 371, 450, 465, 491, 609-12, Плашки; 1076, 1099), лат.

— Кулаповски Платон, Лукијан Мушицки (прев. и допуна Б. С. Борђевић), Бгд 1892.

— Kunits Michael, Historisch-topographiche Beschrenbung des Mineral-Bades TOPUSKO ... Carlstadt 1827. (prev. u грк. Milan Radeka).

— Писац, Словак и професор на Крајини, даје (стр. 45-) приказ Крајишника према опису принца Хилдбургсхаусена. — Он дијели Бановце на Србе и Венде (!), православне и католике. Једни су, вели он, смионог, изражајног лица, отврдли и издржљивији, другима су црте лица мекше, блаже, више су уљуђени. Једни и други су гостољубиви, вјерни, храбри, послушни, — оба једнако одани пићу. Срби си више барбарски, дивљачни, не одгојени (слабо образовано свештенство). Отуд њихова тромост и одбоиност за културу. — Оба племена су врло лијепог соја, снаге разума су им одличне. Живот припрост, морал непокварен. Влада празновјерје. Новотарија се слабо прима. Заната нема; крајишник је и сам вјешт у оном што му треба. Жене саме праве и чоху и платно...

Тако је Куниħ, као странац, гледао на нас пред 150 г.

— Куссан Паул, Гесцхицхте дес Огулинер Региментс, Шиен 1852.

— Лз— Лазић Сима Лукин, чланак о њему од Б. М. А. (Српски нрод, Бгд. 25. март 1944, ц. 7).

— Лазић Л. Сима, Кратка повјесница Срба, Згб 1894, 176

— Лазић Л. Сима, Србин од Србина (Никола Беговић), Згб, 1895. и 112.

— Лапчевић дрнд Петар, Стварање пролетаријата у народу, Петриња 1914, 24, лат.

— Лашовски Емил, Извјештај Ивана Пиерони о хрв. градовима, Старине ЈАЗУ, 25, Згб 1898.

— Лашовски Емил, Попис и процјена добара кнеза Стјепана Франкопана Озаљског г. 1558, Старине 30 ЈАЗУ, Згб 9102, лат.

— Лашовски Емил, Хрватске повијесне грађевине I. Згб 1902.

— ЛЕТОПИС Матице српске, разна грађа, нпр. 1828, 1871 и сл, НПад.

— Лисац Андрија — Љубомир, Депортације Срба из Хрватске 1941, Хист. зборник Згб 1956, лат.

— Нови ЉЕТОПИС срп. к. у. др. Просвјета, Збг. 1-5, 1971-2.

Из низа сарадника: Никола Рапаић. Павле Илић. Станко Корач, Миљкан Маслић, Мих. Огризовић. Вељко Наранчић, Мирко Чича „Теби Крајино!", Митар Попара. Лука Марић, Владимир Грчић, Воја. Бакић, Дејан Медаковић, Јован Кашић, Јован Николић, Здравко Крстановић, Федор Моачанин, Станко Дворжак, Богдан Стојсављевић Милан Ножинић.

— Лопашић Радослав, Петин. Књижевник III. Згб 1860; — Карловац, МХ 1879, XXXII 244; СПОМЕНИЦИ хрватске крајине I-III, ЈАЗУ, Згб 1884-9: Два хрватска јунака (Марко Месић...) МХ Згб 1888. 167: Бихаћ и бихаћка крајина, МХ Згб 1890: Споменици тржашких Франкопана, Згб 1892: Око Купе и Коране, МХ Згб 1895: разни чланци по часописима нпр. Жумберак, Виенац, па неиздана грађа, па некролог (Т. Смичиклас) у Љетопису ЈАЗУ итд. лат.

— Љубобратовић Борислав, Карловачки мотиви, Згб 1964, 32.

— Мажуранић Владимир, Приноси за прав. повј. рјечник (о Власима).

— Мал Др Јосип, Ускочке сеобе у словенске покрајине, Љубљана 1934, 216 (изд. САНУ Насеља 18).

— Маљковић Миленко, О презимену Маљковићи, Крајина 1. Бгд 1968

— Мандић Никола, митрополит Тузле — Сарајево, Споменица 1892.

— Мандић Никола, некролог, Гласн. далм. цркве, Задар 1907, 7.

— Маретић Др Томо, О народним именима и презименима код Хрвата и и Срба, ЈАЗУ Рад 81-2, Згб 1886, лат.

— Марковић Др Лаза, Зашто Срби пре времена умиру? Због 1914, (предавање на конгресу Српских земљ. задруга, прилог Привреднику).
— Марковић Стево, Сеобе Срба (из Грбиња) 1-2, Сарајево 1927,
— Матејчић Радмила, Ц св. Ник., Ријека; — мс, нс 1975.
— Матковић Др Петар Становници у Крајини, Књежевник I 1864, лат. (На 1000 мушких иде 984 женских: а на 1000 рођених иде 342 ркт — 399 прав).
— Матковић Др Петар, Статистика моралност III, Згб 1866. лат.
— Медаковић Манојло, Српска слава,? 1937, 75.
— Месић Матија, Хрвати на прелазу XV у XVI в. Књижевник Згб 1864-5. лат.
— Месић Матија, Хрвати након бана Берислављића, ЈАЗУ Рад 22, Згб 1873, лат.
— Микић Олга, Портрети XVIII в. Матица Српска, НСад 1965.

Подаци и о Јовану Јовановићу, Стефану Авакумовићу, Николи Димитријевићу, Генадију Димовићу Данилу Јакшићу, Атанасију Љубојевићу, Данилу Љуботини, Вићентију Љуштини, Павлу Ненадовићу, Петру Петровићу, Стефану Стратимировићу.

— МИСИОНАР православни (подаци из Карл. владичанства...)
— Моачанин Федор, Музеј Срба у Хрватској, Хист. збор Згб 1948. лат.
— Моачанин Федор, Поводом изложбе српске књиге и штампе у Хрватској, Хист. зборник III Згб 1950.
— Модестин Јосип, ЛИКА, Нар енц. 14 с. 654-9. Згб 1926, лат.
— Мошин Владимир, Ћирилски рукописи Југ, акад. ІАЗУ I-II, Згб 1952,5; попис ћирил. ркп. Свеуч. књ, Згб (рукопис); Ћирилски ркп у сјев. Далмацији, Старине 48, ЈАЗУ Згб 1958 (в. и Радека Милан); Ћирилски рукописи Повјесног музеја Хрватске и Копитареве збирке, Нар. библ. и СКЗ, Згб 1971, текста 210 стр. и 66 табла. лат.
— Мушицки Борђе, Животопис Лукијана Мушицког, НСад 1879.
— Назор Владимир, Срби и Хрвати (пред. на Коларчевом Нар. унив. Бгд), Напријед, Згб 1945. лат.
— НАРОДНА МИСАО, Згб 1897, 351; Хрв. повјесничар Смичиклас ту каже: Много се је тога догодило међу нама на штету нашега народа. Већ куцају на наша врата знаменити свјетски догађаји. А што учинисмо, да их спремни дочекамо? Овакви, какви смо данас, не смијемо нити мислити о бољој будућности свога народа. (1897).
— Народне здравице (Славарица), предг. Мил. Д. Смиљанић, прикупили Новак Стојановић и Раде Новаковић, Бгд 1965, 38.
— НАСЕЉА, изд. САНУ, Бгд.
— Наше Планине, планинарски гласник: чланци из Горње крајине Згб 1898, — лат.
— Николајевић Димитрије, в. Оклобџија...
— Николић Јован, Сликарска школа Симеона Балтића из Ман. Гомирја, Православље 143/1973,5, 1895, 196.
— Новаковић Стојан, Српска библиографија 1741-1867, Бгд 1869.
Нормативне наредбе Епарх. Гор. карл. 1777-1895, Карловац, 1895, 196.
— Огњановић Др Илија, Занимљиве приче и белешке из живота знам. Срба, Згб 1900 (ту и Мркаљ и Мушицки).
— Оклобџија Дим. Ник., Руско народњаштво, Зора, Беч 1910, 1, Просвјетни рад Јована Милојевића, Бог. гласник, Срем. Карловци 1910, 36, Живот и рад Стојана Шобата, Ср. Карл. 1911, 41, Преписка ген, Буд. Будисављевића, Ср. Карл. 1911,88; Званична преписка Јована Милојевића, Ср. Карл. 1 1911/12; Панел. Живковић, датм. епископ, Ср. Карл. 1913, Бог. гласн. 1-5; Нови прилози за биограф. Јована Дошеновића, МЦ 46, НСад 1914; Урош Несторовић, Просв. глас. Бгд 1923.
— Оклобџија (живот, в. Радека Милан...)

— Олесницки, ... турски љетописац о бојевима 1491-3, Рад 245 ЈАЗУ, Згб 1923. — лат.
— Олесницки, Јакуб Хадм-паша и 1493, Рад 264 ЈАЗУ, Згб 1938, — лат.
— Оражен Франц, Војводина Крањска, Љуб. 1902, 211 (има и о Ускоцима), лат.
— Painković Nikola, SHEMA der Grenz - Landes - Varfassung III, Agram 1962, 332.
— Паинковић Никола, СХЕМА дер Гренз-Ландес-Варфассунг III, Аграм 1880, 156.
— Пајалић Тихомир, Шаранова јама, Наше планине XIV бр. 9-10, Згб 1962 (приказ костурнице 4:6:1,5 м и неких других јама велебитских и др), лат.
— Панић — Сурен, Кад су живи завидели мртвима, СКЗ, Бгд 1960.
— Пилепић Фран, Задружни закон с тумачем, пожега 1892, 333, лат.
— Пољак жељко, ВЕЛЕБИТ, Згб 1969, 300 (с повијесним подацима и о влахима сточарима), лат,
— Поповић Др Милко, Жумберачки дијалекат, Згб 1938, 64, лат.
— Попович Др Милко, Сељачка буна 1573. и жумбер. ускоци, Згб 1964, 6, лат.
— Поткозарац (Зубовић) Јован, Срби и прошлости, Бгд 1967, 116,
— Поткоњак Др Никола, Педагошка схватања Бој. Бакића, Бгд 1967, 56 (Зборник фил. фак X — 2)
— ПРАВОСЛАВЉЕ, новине српске патријаршије, грађа из Карл. влад.
— Православни браник, часопис, Згб 1938 —
— Прибићевић Адам, СЕЉАК, Згб (пред рат) лат.
— Прибићевић Милан, Наш највећи јунак (српски сељак), Ријека 1913, 30, књижара Трбојевића. — „Да скинемо капу и поклонимо се до земље пред силном снагом наших сељачких милиона коју је на дање видјело изнио рат 1912. г. — лат.
— Прибићевић Светозар, Диктатура краља Александра, Бгд 1952
— ПРОСВЈЕТА, срп. к.у.д. Згб (новине, књижара, календари).
— Радека Милан: — предавање о Лукијану Мушицком, в. Извјештај ЦО Карловац 1937; — Саборник Божидара Вуковића у Госпићу, Политика 13. март 1940; — Мркшински Лазаревац у Карловцу, Политика 14. апр. 1940; — Псалтир Црнојевића у Карловцу, Политика 2. јул 1940; — Стематографије 1701. и 1741. Новости Згб 25. XII 1940; — Димитрије Николајевић Оклобџија, Гласн. истор. друштва Н. Сад, 39 — 42, с. 337 — 343, 1940;
— Наша немирна прошлост, календар Просвјета, Згб 1946, с. 120-8; — Мокропољско еванђеље, Старинар VII — VIII САНУ, Бгд 1956/7, с. 209 — 212;
— Наш пут, Православна мисао 1, с. 3 — 17, Бгд 1958; — Ћирилски рукописи у сјев. Далмацији, Старине 48 ЈАЗУ, Згб 1958 (в. и Мошин); — Прилози о просветним настојањима Лукијана Мушицког... Споменик САНУ CIX с. 37 — 100, Бгд 1960; — Срби и православље Горње крајине, Згб 1963, 87; — Старе рукописне и штампане књиге у Горњој крајини, Зборник Градског музеја, Карловац, 1964, с. 93 — 112; — Владика Данило Јакшић и његово време, Прав. Мисао 2. Бгд 1966, 15 и сепарат; — Карловачки генералат I, Лика према Фрасовој топографији, Зборник Хист. архива Клч. II, с. 467 — 565, Згб 1970; — АЛМАНАХ, прилози о споменицима културе код Срба у Далмацији, Згб 1971, 303 (неколико саопћења и радова МНР);
— КОРДУН кроз прошлост, рукопис 277 стр., Клц 1964; — о истом реферат на симпозију о Петровој гори, ЈАЗУ Згб 1972; — Повијест гимназије Карловац до 1919 (рукопис); — повијест Српске учитељске школе у Карловцу (рукопис); — Кунић, Топуско (превео с њемачког — рукописа);
— Радић Павао, Исправе о битци код Сиска 1593, Старине 19 ЈАЗУ, Згб 1887, лат.

— Радојчић др Никола, О политичком и културном развитку Срба у Карл. владичанству, в. Извјештај ЦО Карловац 1937; —
— Радонић Јован, Рум Римска курија и југосл. земље од XVI до XIX в. САНУ, Бгд 1950, 746.
— Rajacsich Joseph, Rede... Presburg 1843, Leipzig 1844, 30.
— Рајачић Јосип, Писмо хрв. абору 1861, Нар. новине 142. — лат.
— Рачки Др Фрањо, О обрани Границе XVI и XVII ст., Књижевник III, Згб 1866, — лат.
— Рачки Др Фрањо, Попис жупа Загребачке бискупије 1334. и 1501, Старине 4 ЈАЗУ, Згб 1872, лат.
— Рачки Др Фрањо, Дописи између крајишких и турских и хрватских часника, Старине 11 и 12 ЈАЗУ, Згб 1879 — 80. лат.
— Рачки Др Фрањо, Прилози за повијест хрватску, Старине 17, 19 ЈАЗУ, Згб 1885/7, лат.

РЈЕЧНИЦИ: Миклошић, етиматолошки 1886, Вук Југ, академија ... Дивковић, латински 1900, Сенц, грчки 1910, Броз — Ивековић, хрватски 1901, Ристић — Кангра, њем. сх. њем. 1928. и 1936... Бакотић Др Луjо, срп.хрв... Речник места Бгд 1925, Реперториј насеља, Згб 1913, Шкаљић, турцизми...

— Руварац Димитрије, Српска митрополија карловачка око пол. XVIII в. Срем. Карловци 1902, 352. — Из статистике Гор. карл. владичанства 1755: насеља 64, домова 5655, цркава 89, свештеника 115; — Костајн. влад. с. 29, дом. 3095, црк. 31, свешт. 68.
— Руварац Димитрије као уред. Архива за ист. срп. прав. Митр. карловачке 1911 — даје прилоге и за Карл. влад.
— Руварац Димитрије, Клирикална школа у ГК епархији 1694 — 1824, Срем. Карл. 1925, 32 (из Гласника).
— Руварац Димитрије, Писма Л. Муш. Сев. Илићу, Ср. Карл. 1905, 80 (ту и животопис С. Илића).
— Саблић Мирко, Алманах града Карловца, Згб 1933, 199.
— Сабљар Винко, Миестописни риечник... Згб 1866, 540, лат.
— Сабо Ђуро, Средовјечни градови... МХ, Згб 1920, лат.
— Савић Драгиња из Лике, на изложби у Згбу, Виенац 1891.
— Сандић Александар, Кратак извештај... (прев. Гартенштајна), Беч 1866.
— Еп. СИМЕОН, 250-годишњица епарх. Гор. карл., Из Гласника СПЦ, Бгд 1964, 99.
— Еп. СИМЕОН, Две прав. цркве у Истри (Пероj и Пула), Бгд 1964, 45.
— Симић Сима, Прекрштавање Срба за време другог светског рата; Титоград 1958.
— Сладовић Маноило, Повијест бискупијах сењске, модрушке и крбавске... Трст, 1856, лат.
— Смичиклас Таде, Повиест хрватска II МХ Згб 1879, лат.
— Смичиклас Таде, Успомени Радослава Лопашића, Љетопис ЈАЗУ Згб 1894, с. 112 — 137, лат.
— Споменица Николе Мандића, митрополита, Тузла 1892, „Источник" Сарајево 1893, 33.
— Споменици кат, биск., Крижевци 1931 — лат.
— Споменица о влад. пакрачком, Н. Сад 1930, 327.
— СПОМЕНИЦА, прав. свештеника (Други рат), Бгд 1960, 215.
— Србима Бановине Хрватске, посланица,? 1940, 12.
— Србинић Миливој, Узајамност Јужних Словена, Згб 1891, 152.
— СРПСКИ СИОН, часопис, НСад и Ср. Карл, 1891.

— Станојевић Станоје, Историја српског народа, Бгд 1910.
— Станојевић Станоје, Народна енциклопедија I — IV, Бгд 1927 — 9.
— Стојановић Љубомир, Стари српски записи и натписи, САНУ 1902,3,5, 1923,5.
— Стојсављевић Богдан, *Повијест села. Просвјета*, Згб. — лат.
— Стрика Бошко ((Бовићанин), Народна школа у Бовићу, из Србобрана, Згб 1909, 14.
— Строхал Рудолф, Град Карловац... Карловац 1960. лат.
— Ткалац Имбро Игњатијевић, Успомене СКЗ 187, Бгд 1925.
— Томашић Иван, Кратка кроника краљевине Хрватске (латински), Аркив, IX, Згб 1868, лат.
— Боровић Владимир, о Лук. Мушицком, ЛМС 276 — 84, НСад 1911.
— Ујевић Мато, Јован Храниловић, Спомен, Гкат. криж. биск., Згб, 1934, 129 — 236, лат.
— Утјешеновић О. Острожински, некролог „Коло" 2. Бгд 1892, 284
— Франић Драгутин, Плитвице, Згб 1910. лат.
— Хартингер, Хрватско — Словенска сељачка буна 1573, Осијек 1911, 180. лат.
— Хирц, Лика и Плитвичка језера, Згб лат,
— Хирц, Хрватско приморје (и Сењ), Згб, лат.
— Хорват Јосип, Политичка повијест Хрватске, Згб 1936, 532, лат.
— Хорват Др Рудолф, *Слике из хрватске повијести*, Згб 172 с. и 397 слика; ту из Горњ крајине: 52, лат.
— Хорват Рудолф, Најновије доба хрватске повијести (1780 — 1873), МХ Згб 1906, 269, — лат.
— Хорват Др Рудолф, Лика и Крбава I и II, МХ Згб 1941. —лат.
— Хришћански весник, Бгд 1903: — више вијести из Плашког и о еп. Михаилу „о чијем се деспотизму чуда причају:'; посебно вијест о оснивању Српског Кола у Згбу с питањем има ли смисла оснивати српски центар у Загребу!
— Цвијић Јован, *Психичке особине српског народа*, Босанска Вила, Сарајево 1911.
— Цвијић Іован, Балканско полуострво, Згб 1922 (прев. с франц.)

Цвитановић Ђурђица, Парохијска црква св. Николе у Карловцу и њезин градитељ Јосип Штилер, — Зборник за ликовне умјетности Мат. српске 10/1974, Нови Сад, с. 141-183.

— Церовић Павле, Зашто и како су дошли Срби у Хрватску? Политика 10283/1937.
— Цувај Антун, Грађа за повијест школства (више свезака) Згб 1907 — 10. лат
— Череки Вилко, Кордун, природне и привредне карактеристике (рукопис) 1964, лат.
— Чича Мирко, Теби Крајино! (Нови Љетопис друштва Просвјете 3, с. 84 Згб 1972

из текста: — Налазим се усред питоме долине подно кордунашких брда, а вјетар с Петрове горе и са сваке хумке шапуће ди да се ова земља тврда мора и треба синовски да воли. Да се вољети треба свака стопа, камен и свако јутро што над њима сване, сваки трептај зоре, сваког новог дана, јер скоро је ова земља крвљу залијевана. Још мирише ова земља и крајина друга, свака, љепотом што процва из буктиња борбе и смрти збацујући окове и јарам!

— Шематизам Дабро-босанске митрополије, Сарајево 1884 — 6, 156
— Шематизам прав. српске епархије Гоо. карловачке за гг. 1871, 1883, 1892, 1897...
— Шематизам српске патријаршије, Бгд 1926, 431.

— Шеровић, Каталог изложбе у Костајници 1931, тисак. Вугрин, лат.
— Шеровић П. Д. О руци св. Теодора (Комоговина), Гласн. истор. др. НСад св. 41/2, с. 336/7, 1940.
— Шеровић, Старине ман. Комоговине, Гл. ист. др. НСад 5, 428 9,
— Шимрак Др Јанко, радови о Унији у Жумбер. календарима, лат.
— Шишић Фердо, Хрватска повијест III (1790 — 1847); МХ Згб 1913 512 лат.
— Шишић Фердо, Повијест Хрвата за народних владара, Згб 1925, 735, лат.
— Шишић Др Ф., предавања о 350-год. Карловаца, Клц 1929, лат.
— Шишић, Политика Хабсбурга спрам Хрвата до Леополда I, Рад 266 ЈАЗУ, Згб 1939, лат.
— Шкргић Никола, чланак о Гомирју, Време јун 1937; вели да је Гомирје једини манастир који је имао свој грб, и даје слику!
— Шурмин, Хрватски препород, Згб 1903, лат.

Додатак: — Код израде слика судјеловали Звонко Гашпаровић фотограф из Карловца, — Жарко Затезало из Хист. архива, Карловац, — Повјесни музеј, Згб, — Музеј за умјетност и обрт, Згб, — а у појединостима и други мајстори (Петриња, Костајница, Ријека...)

Завршна напомена:

У овој је књизи мање од пола прикупљене грађе.

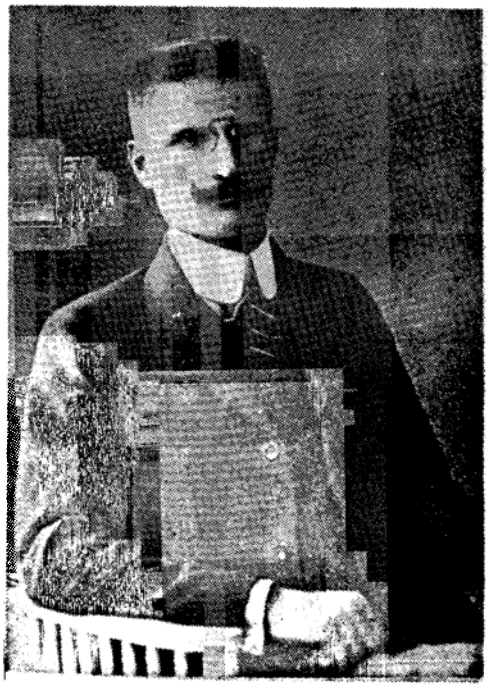

Оклобџија (Николајевић) Димитрије, р. у Метку 1885, ум. 1913. у Русији (Малојарославец); дипл. филозоф, бавио се грађом о Србима Горње крајине, спремао докторски рад о срп. школама. објавио 8 радова. (Живот в. код М. Радека у Лит.)

Скраћенице

Има скраћеница које се у току текста лако разумију, као нпр. нека почетна слова имена и презимена гдје се чешће понављају: ЛМ — Лукијан Мушицки, НБ — Никола Беговић и сл.; те се овдје не доносе.

А има посебних скраћеница, које се овдје дају;

За породичне Славе (Крсна имена) дате су посебне скраћенице уз презимена.

Крајишки војни називи дати су у Рјечнику страних ријечи.

арх. — архив,
архим. — архимандрит, највиши чин манастирског старјешине,
АУ — Аустро-Угарска монархија од 1867,
Ба — Банија,
Бгд — Београд,
Га — Гацка,
ГКр — Горња крајина
ДНО — Оклобџија (Николајевић) Димитрије,
ђак — ђакон (први степен свешт.)
ев. — еванђеље (главни дио Новог Завјета Библије),
еп. — епископ, архијерej, владика, највише свештеничко посвећење,
Еп. — епархија, епископија или владичанство
Ж — Жумберак,
Згб — Загреб,
иг. — игуман (старјешина манастира),
ЈАЗУ — Југослав, академија знаности и умјетности,
јер. — јерej, свештеник,
јрмх — јеромонах, калуђер — свештеник,
К — Круна (аустријски сребр. новац од 100 филира,
Ка — Капелско (подручје).
КБл. — Карловачко владичанство или Горњокарловачка епархија
Клц — Карловац,
Ко — Кордун,
Кр — Крбава,
кр. — краљевско (веза царско),
Кук — Кукуљевићева Хрватска библиографија,
Ли — Лика
ман. — манастир
Муз. — Музеј,
Н — Новаковићева српска библиографија,
НС — Нови Сад
ОУО — Огњеслав Утјешеновић Остројински,
прав. — православни,
презв. — свештеник (в. јерej),
Пс — Псалтир, дио Старог Завјета Библије,
ргта — регимента, крајишки пук војске
ркп — рукопис,
ркт — римокатолик,
САНУ — Српска академија наука и уметности,
слсрп — славеносрбски (књижев. језик до Вука),
снц сабор — српски народноцрквени сабор,
СПЦ — српска православна црква,
СрК — Сремски Карловци,
српсл — српско-словенски (језик старих Србуља),
СС — Српски Сион, црквен. часопис.
Ф — форинт (аустр, сребрени новац од 60 крајцара или 3 цванциге по 20 кр или касније 2 сребр. крунае,
Ц — царско (веза с краљ. наслов аустр. угар. владара: „цар и краљ')',
ЦО — црквена општина,
цсл — црквенословенски (језик богослужбених књига).

ПРОТА ИЛИЈА ЋУК

Од свијетлих ликова Горњо-карловачке епархије треба истакнути и освијетлили рад и улогу проте Илије Ћука.

Од врло малог броја свештеника који су у току Другог свјетског рата остали, привремено или стално, на подручју Горње крајине и могли колико толико дјеловати у народу, Илија Ћук се највидније истакао својим држањем и својом активношћу.

Прото Илија је рођен 1912. г. у Зрмањи. Богословију је завршио на Цетињу као школски друг садашњег Владике Горње-карловачког Симеона. Као богослов истицао се својом марљивошћу, уредношћу и дружељубљем, тако да је уживао велику љубав код колега.

Као млади парох у Штикади код Грачаца још пред рат је био повезан с напредном омладином. Код њега се држе и састанци, посебно кад се видјело шта спрема фашизам. На бившем парохијском дому у Штикади послије рата подигнута је и спомен плоча.

Г. 1941. једва спасава главу у задњи час и бјежи са породицом у Зрмању, а одатле у Кистање у Сјеверну Далмацију. Чим је подигнут устанак, враћа се у Зрмању и помаже НОП, док му је већ брат и сестре у

партизанима. Због тога га Талијани хапсе и затварају у тамницу книнску. Избављењем из затвора, он одмах са породицом одлази 1942. г. у партизане као први свештеник борац из Хрватске. У току рата креће се од Буковице у Далмацији преко Лике и Крбаве до Кордуна и Баније, или од Кистања до Топуског, вршећи стално вјерске обреде гдје стигне и гдје затреба. Уједно врши и дужност референта вјерског.

Одмах по свршетку рата долази у Загреб као референт, секретар у Комисији за вјерска питања код Владе Хрватске, односно Извршног вијећа и ту остаје све до свог пензионисања. — Био је члан Главног одбора Срба у Хрватској, друштва Просвјете, Народног фронта Хрватске, односно ССРН. Одликован је и црквеним и државним одликовањима, а носилац је ордена Братства и јединства I и II реда, а руски патријарх блпк. Алексиј одликовао га је напрсним крстом.

Пок. Илија је имао нарочитог смисла за ред, систем и организацију, а уз то је посједовао велику упорност и неуморност у раду. Зато се истиче у прве редове православног свештенства у Југославији, на прво мјесто у Хрватској, — у раду на оснивању, организовању и вођењу свештеничког удружења.

Још у НОБ-и Илија судјелује у акцијама на окупљању православних свештеника и Босне и Далмације и на њиховом организованом оријентирању за циљеве нове Југославије.

Тај задатак врши и одмах по ослобођењу, прихватајући свештенике — повратнике из прогонства и избјеглиштва и помаже им у сналажењу на парохијама у првим данима повратка.

На његов потицај и његовим залагањем и настојањем долази до оснивања Удружења срп. православ. свештенства у Хрватској, првог у Југославији. Од оснивања па све до своје преране смрти Илија води сталну бригу за нормалан и редован ток живота и рада удружења. Он врши дужност секретара удружења од оснивања 1947. г. до 1960., а тада преузима положај предсједника. Стално је члан и подпредсједник Главног савеза у Београду, гдје се истиче својим корисним и конструктивним радом и предлозима. Он је рад удружења уско повезао и са радом на унапређењу и рјешавању чисто црквених проблема, посебно у вријеме кад су неке од епархија у Хрватској биле без свога архијереја. Треба споменути његово организовање посјета општинских и котарских народних одбора г. 1956. У сагласности са Владом Хрватске, он организује посјету народним одборима власти кроз читаву Банију, Кордун, Лику и дио Далмације, а касније и Славоније. У тој делегацији сем њега били су: предсједник Удружења Хрватске прота Милан Радека, те предсједник Главног савеза прота Милан Смиљанић и секретар Ратко Јелић. Ове посјете су имале позитивног одраза на сређивање вјерско-црквених прилика у крајевима Баније, Кордуна и Лике.

Његов плодни и несебични рад прекрати изненадна смрт у саобраћајном удесу у Слуњу 29. августа 1962. године, када се враћао из своје родне Зрмање на посао у Загреб.

Говорити о пок. Илији Зуку може се само у суперлативима, јер је као човјек и свештеник био без мане. У свом односу према сабраћи свештеницима био је искрен и отворен, добронамјеран и пожртвован, а лично несебичан.

Због свега тога пок. Илија Ћук иде у низ великих синова Горње крајине, у реду духовника јаких, чврстих и одлучних, какви су цркви и народу потребни нарочито у великим и прекретним временима, а каквих смо у таквим приликама увијек имали, како се то види из времена Атанасија Љубојевића до данас.

Овај кратак животопис пок. Илије завршићемо изводом из једног његовог извјештаја од 1948. године, у коме, као да је сам себе окарактерисао, кад вели: „Сагоријевајући на раду ми смо горку чашу пили у напорима да бранимо наша грађанска права и да их на крају и користимо"

СВЕШТЕНИЧКО УДРУЖЕЊЕ

Говорити о православној цркви послије Другог свјетског рата у Југославији, а изоставити улогу и значај свештеничког удружења, било би штуро, непотпуно и необјективно. — Живот и рад, обнова и изградња вјерског и црквеног живота уско је повезано са обновом нашег свештеничког удружења, његовом активношћу и масовношћу. — Ово посебно треба истакнути кад се говори о вјерском и црквеном животу наше Цркве у Хрватској, а послије страшних пустошења, разарања и страдања, како црквених објеката и материјалних добара, тако и свештеничког кадра у прошлом рату. Када је у Загребу 5. VIII 1947, године основано Удружење срп. православног свештенства СР Хрватске, тада је први предсједник пок. прота Платон Бузаџић:: ..... Положај цркве у Хрватској је такав, да се не смије стајати по страни."

Наше удружење је било онај фактор — једини, — који је објединио цијело православно свештенство у Хрватској, а њега није било много: не колицина учесника у НОБ-и, мали број осталог у „НДХ" и анектираној Далмацији и они најоданији, најпожртвованији, који су се вратили из прогонства и избјеглиштва, свјесни куда иду и зашто иду: да се врате своме народу, да оживе и обнове црквени и вјерски живот, те да у новонасталој друштвеној заједници, у условима одвајања цркве и државе, нађу своје мјесто. И свештенство је нашло своје мјесто основавши своје сталешко удружење, те тако објединивши своје снаге, пришло извршавању својих тешких задатака обнове црквеног и вјерског живота, истовремено се уклапајући у ток новог друштвеног живота и пружања својих скромних помоћи у обнови земље. — Ово је лијепо илустровао пок, прота Илија Бук, секретар, а касније предсједник Удружења у Хрватској, о прослави 10-годишњице рада нашег удружења, кад је између осталог рекао: „Оснивање нашег удружења у Хрватској било је с једне стране одраз стања наше земље и наших народа, а самим тим и цркве и свештенства у току рата и непосредно по ослобођењу, а с друге стране оно је потекло из жеље и потребе да се црквени живот послије рата среди и прилагоди ери револуционарног преображаја при изградњи наше земље и друштва."

Кад су основана удружења и по другим републикама, онда се је 3. марта 1949. г. у Београду основао Савез удружења православног свештенства Југославије. Тада је први предсједник Савеза пок. прота Витомир Видаковић рекао: „У најтежим моментима свештеник је увијек био душевно толико јак да прими на себе један дио црквеног, односно народног бремена и да одлучи како треба ићи правим путем и служити Богу и свом народу..."

Оваквим мислима су постављена и Правила наших удружења, гдје се истичу ови циљеви:

— Окупљање свештенства у удружењу ради свог религиозног, моралног, културног и стручног уздизања, као и ради заштите својих сталешких интереса, — ради религиозног и моралног просвјећивања вјерника, — ради помоћи народу и власти на изградњи земље и срећивању прилика на културном и привредном подизању земље, при чем ће се чувати тековине НОБ, нарочито слобода, братство и јединство, равноправност наших народа. —

Први предсједник Савеза био је прота Витомир Видаковић од 1949. до 1953. г. Њега је наслиједио прота Милан Смиљанић, те прота Александар Савић, а сад је предсједник прота Милутим Петровић.

У Удружењу срп. православ. свештенства Хрватске први предсједник је био прота Платон Бузаџић од 1947. до 1950. г. Послије његове смрти дошао је за предсједника прота — ставрофор Милан Радека од 1951. до 1960. г., када је уступио ту дужност пок. проти Илији Ћуку, који је био предсједник до своје изненадне смрти 29. августа 1962. године. По смрти пок. Илије Ћука Управни одбор Удружења Хрватске изразио је жељу да за предсједника дође прота Ратко Јелић, који је тада био на дужности секретара Савеза у Београду. — Дужност предсједника Јелић је преузео 1. априла 1962. г., а 1963. г. на редовној скупштини удружења тајним гласањем је изабран од цијелог свештенства Хрватске. — Прота Ратко Јелић рођен је у Книну 1915. г. Рукоположен је 8. 1. 1937., а прва парохија му је била у Пећима код Бос. Ирахова. Г. 1940. постављен је за вјероучитеља у Дрвару, гдје га је и рат затекао. Спасивши се из усташког затвора, био је неко вријеме капелан у Братишковцима, потом парох у Книну, одакле је ступио у НОБ. По ослобођењу опслуживао је парохије око Книна: Косово, Полачу, Паћене и Отон, а избором за секретара Савеза прешао је у Београд, гдје је на дужности секретара провео 14 година.

Секретар Савеза удружења прав. свешт. Хрватске је прота Лазар Радовановић, парох у Ријеци, који ту дужност врши од 1959. године.

Наш Савез у Хрватској има обједињена четири епархијска удружења и Пододбор Осијек, који обухваћа дјелове Сремске и Бачке епархије на територији Хрватске. Свештенство, углавном, све је учлањено у Удружење. Истина, постоји разлика у активности појединих епархијских удружења, али опћи успјеси досадашњи су неоспорно велики.

Обзиром да се ова књига односи на живот и рад Карловачког владичанства, односно Горњо-карловачке епархије, потребно је рећи у најкраћим цртама о Удружењу ове Епархије. Од првих дана оснивања нашег Удружења сви свештеници су били и чланови удружења. Солидарним и солидним радом ово је удружење увијек било међу првима у свакој акцији, у савјесном испуњавању својих свештеничких, сталешких и грађанских дужности. Доласком Епископа Симеона Зловића, тај рад је још више запажен, јер је Епископ Симеон правилно оцијенио улогу удружења с једне стране, а с друге стране, његовим позитивним и активним радом, увидио је да удружење нема својих посебних интереса, него су интереси заједнички: обновити црквени и вјерски живот у Епархији; сваки на свом послу да савјесно и часно извршава и своје свештеничке и грађанске дужности. Однос Епископа и свештенства је увијек био у духу Христовог еванђеља, те сви ови моменти су и омогућили онако огромне успјехе у овој Епархији, како у обнови порушених храмова и црквеног живота, тако и у обнови — подмлађивању кадрова. Данас у овој Епархији има око 25 младих свештеника, који су сви и чланови удружења и узорни духовни пастири. Њихова солидарност, дружељубље, полетност и све добре и племените врлине импонују сваком, не само Епископу и старијем свештенству, него и вјерницима и свима добронамјерним грађанима.

Зато Горњо-карловачка епархија може гледати у свијетлу будућност, јер оваквим радом и односима Епископа и свештенства, сигурно је, да ће се сви задаци успјешно завршити, иако исти нису ни мали ни лаки.

Ратко Јелић,
предсј. прав. свешт.
Загреб

Милан Радека
(логор 1941),
рад Зл. Прице

Милан Радека

Р. 1897. у Мекињару у Крбави од оца Николе и матере Ане, р. Поткоњак. Од 1899. у Карловцу, гдје свршава 1903 — 7. српску основну школу, а 1907 — 15. гимназију с матуром. Г. 1915 — 19. свршава стару Богословију у Срем. Карловцима. Касније свршава Правни фак. у Згбу. — Г. 1921 — 4. катихета у учит. шк. у Госпићу. А 1924 — 41. у гимназији у Карловцу. — Г. 1941. ухапшен 16. IV, преведен у Загреб 26. IV, у логор Даницу код Копривнице 6. VI, а у логор Цапраг 15. VII, гдје налази породицу (жену и 3 дјеце). Изгнан у Србију, ради у рату у II. ж. г. и у Учит. шк. Бгд. — У љето 1945. враћа се у Карловац, гдје се пензионише 1. I 1945. као проф. гимназије. — Свештеник од 1926. и 1932.

Из списатељског дјеловања в. Литературу!

САДРЖАЈ

Горња крајина — — — — — — — — — 7 — 132

Уводно 7 — 13 (образложење, предговор, увод, приступ),

Турци 13 — 24 (упади, Крбава, везе, XVI в, турско ратовање, успјешни отпори, Будачки, поход 1578, Бихаћ, Сисак),

Крајина 25 — 31 (почеци и темељи, 1578, Карловац, турска крајина, застој Турака, страдања Хрватске),

Сеобе 33 — 121 (расељавања Хрвата, сеобе Срба, Власи и „власи", — Жумберак, — прелазно подручје, — Гомирје, Врбовско, Моравице — Приморје (Лич) — Капелско — Гацка — Лика, Крбава — Кордун — Банија.

Живот Крајине 122 — 133

Карловачко владичанство

Најстарије свештенство XVI и XVII в. — — — — — 133 — 139
Епископи горњокарловачки 1. — 23. — — — — — 140 — 224
Манастири — — — — — — — — — — 225 —
Градови — — — — — — — — — — 240 —
Шематизам — — — — — — — — — — 269 —
Иконе — — — — — — — — — — 287 —
Школе — — — — — — — — — — 295 —
Књиге — — — — — — — — — — 325 —
Племена — — — — — — — — — — 345 —
Рјечник — — — — — — — — — — 368 —
Извори и литература 372 —, Скраћенице 381 —,
Свештеничко удружење — — — — — — — 382 —
Садржај — — — — — — — — — — 387

Тисак: Графичко подузеће „Мирко Гембаровски“ Нова Градишка

ИСПРАВЦИ

Нажалост, промакло је доста грјешака, највише појединих слова, које ће читаоци лако уочити и сами исправити.

Посебно има грјешака које треба овдје исправити јер кваре смисао:

на страни	редак одозго	редак одоздо	грјешка	треба да буде
9	—	4	Лику	Личку
13	25	—	поке	поље
16	—	9	(треба прецртати па уметнути)	надов загребачки бискуп Шимун Бакач-Ердеди двапут је слао Тур-
18	—	3	објављеном	обављеном
20	13	—	славонски	словенски
24	—	4	Талије	Тадије
29	—	16	штат	stadt
39	—	6	Ћиђи	Ћиђи
43	—	6	Ипаћ	Иван
45	—	14	Сочице	Сопјице
45	—	13	Рисан	Ресан
45	—	8	Копчина	Купчина
53	14-15	—	прилишћи	Прилишћу
58	8	—	А градови се сад уребују	А грофови се сад усуbују
60	12	—	Битуњчице	Витуњчице
61	21	—	Гацку	Грацу
64	3	—	Пештвера	Пештера
71	—	19	Пругстал	Пургстал
74	7	—	Домобоко	Думбока
87	16	—	24 потписа ћирилицом	24 потписа, неки ћирилицом
99	20	—	Дрошћу	Прошћу
144	6	—	Доиан	Јоиан
144	32	—	предају	преby
150	—	11	краљу	крвљу
162	—	12-13	Грбић каже да је владика	(ово треба изоставити)
203	15	—	1095.	1905.
218	—	17	1974.	1947.
229	2	—	послом	пјесном
256	23-24	—		(ова два ретка отпадају, јер се понављају)
275	4	—	Галожата	ГАЛОГАЖА
278	14	—	Bojo	Вујо
278	16	—	Bojo	Вујо
280	—	23	170	1970.

на страни	редак одозго	редак одоздо	грјешка	треба да буде
309	—	15	(овдје је текст и редови испремјештани. 18. ред одоздо отпада, а послије 16. реда текст гласи:	Кордун, а становници Приложани . . . Ту је затечено више свештеника образованих у Босни и нешто калуђера ман. Рмња. Из Добросела моле 1818. једног учитеља од нашег закона који знаде наше науке и њемачки. Цар да даде трошак јер су они за вријеме Француза пострадали од Турака. У забаченом селу Осрецима био је (Јоаким Радаковић . . . (11. ред одоздо и даље редом).
313	5	—	шлудент	штудент
326	19	—	црквена слова	црвена слова
329	—	2	Х.	Б.
357	22	—	(нејасно)	ГРУБАЧ
375	1	—	Кулаповски	Кулаковски
376	4	—	мс, нс	МС, НС
377	8-9	—	изоставити ове редове	
378	—	23	Мирко	Марко
381	—	8	КБл.	КВл.
384	11	—	— треба додати иза „Бузаџић"	међу осталим рекао: „
386	—	3	1. I 1945.	1. I 1954.